

IORIO TADIĆ

JEVREJI
u
DUBROVNIKU
DO POLOVINE XVII STOLJEĆA

JORJO TADIĆ

JEVREJI
U DUBROVNIKU
DO POLOVINE XVII STOLJEĆA

SARAJEVO 1937

IZDALA »LA BENEVOLENCIA«

Poslije prigodnih izdanja — kao što su »Spomenica« o tridesetgodišnjici od osnutka, »Godišnjak« i Majmonidesova »Spomenica« — jevrejsko kulturno-prosvjetno društvo La Benevolencia smatra da je objavljivanje ovog djela o Jevrejima u Dubrovniku vrlo važan događaj u njegovim kulturnim nastojanjima. Ovo je, van svake sumnje, prvi ozbiljan pokušaj da se strogo naučno i na osnovu obilnog i pouzdanog materijala prikaže jedno važno poglavlje iz istorije balkanskih Jevreja. Razna područja u koja je zalazio autor, perspektiva sa koje je gledao i ocijenio rad dubrovačkih Jevreja na kulturnom i ekonomskom polju uvjeriće čitaoca da ovo djelo predstavlja dragocjen prilog balkanističkim istraživanjima na kojima u posljednje vrijeme toliko rade naši najpriznatiji naučnici.

Stoga La Benevolencia smatra svojom dužnošću da izrazi zahvalnost i priznanje autoru djela, g. Dru Jorju Tadiću, docentu, što je ovoj temi posvetio pažnju sa toliko stručnjačke kompetencije, a rezultate svojih dugogodišnjih istraživanja preporučio potpisanoj društvu na objavljivanje.

La Benevolencia želi da istakne da bi joj bilo gotovo nemoguće izdati tako zamašno djelo i u takvoj opremi, da je pri tome nisu pomogli svojim plemenitim priložima njeni prijatelji gg. Ing. Cezar Danon, Ješua M. Izrael, Avram Levi-Sadić, Ing. Isidor Sumbul i Rafael Tolentino. Društvo im i ovom prilikom izražava svoju iskrenu zahvalnost.

LA BENEVOLENCIA,
jevrejsko kulturno-prosvjetno društvo

PREDGOVOR

Dubrovački arhiv čuva ogromno bogatstvo grade za sve historijske probleme Dubrovnika i susjednih zemalja. Izvori za ekonomska pitanja naročito su obilni, neiscrpivi. Njih sam, uglavnom, najviše i sakupljao u namjeri da ih jednom sredim i objavim. Tako sam se zainteresovao i pojavom Jevreja u Dubrovačkoj Republici, kao i organizovanjem njihove zajednice, njihovim radom, razvitkom i ulogom u životu Dubrovnika. Prikupljao sam sve što se na njih odnosi, i to od prvih arhivskih dokumenata do velikoga potresa 1667 god., kada je skoro potpuno bio uništen Dubrovnik. Iz toga je nastala ova knjiga kao poglavlje jedne veće buduće radnje o ekonomskom i kulturnom životu staroga Dubrovnika.

Izrađujući historiju dubrovačkih Jevreja na osnovu arhivske grade, povezao sam to s događajima iz opće povijesti jevrejskoga naroda samo ukoliko je bilo nužno potrebno za razumijevanje izvjesnih pojava. Jer, kod nas se vrlo teško dolazi do strane naučne literature o tom problemu, a i mnoga djela iz jevrejske historije, koja sam konzultovao, malo imaju veze s našom zemljom i njezinom prošlošću.

Moram istaknući da sam za jevrejska lična imena uzimao oblike koje im je davao Đuro Daničić u svom prevodu Biblije, dok su sva jevrejska prezimena uvijek tačno prepisana prema originalnim arhivskim zapisima.

Zahvalan sam jevrejskom kulturnom i prosvjetnom društvu »La Benevolencia« u Sarajevu, koje je omogućilo da ovu povijest dubrovačkih Jevreja, koja me godinama interesuje, konačno u ovoj knjizi objavim. — Toplo zahvaljujem g. Dr. Branimiru Truhelki, upravniku Dubrovačkog arhiva, na uslugama

koje mi je pri radu ukazivao, na brojnim arhivskim ispisima koje mi je rado ustupio, kao i na poticaju da se povijest Jevreja u Dubrovniku konačno sistematski ispita i obradi. — Isto tako zahvaljujem prijateljima g. Dr. M. J. Diniću, docentu univerziteta, g. M. Peterkoviću, profesoru, i g. Dr. Dragoljubu Pavloviću, docentu univerziteta, na brojnim podacima koje su mi za ovu radnju dali. — Zahvaljujem g. Solomonu Baruhu, svećeniku u Dubrovniku, na mnogim objašnjenjima koja mi je za vrijeme rada dao. — Konačno, toplo zahvaljujem svom prijatelju g. Dr. Kalmi Baruhu, profesoru u Sarajevu, na svemu što je učinio da mi olakša rad, kao i na njegovu velikom zauzimanju da se moja historija dubrovačkih Jevreja objavi.

U Dubrovniku, decembra 1956 god.

J. T.

I - JEVREJSKA ZAJEDNICA
U DUBROVNIKU

PRVI JEVIJEJI U DUBROVNIKU U XIV STOLJEĆU

U polaganom razvitku, od svoga osnivanja u VII stoljeću do stvaranja malene države, Dubrovnik je bio uspio da postane najvažnije i najveće ekonomsko središte na zapadu Balkanskoga Poluotoka. Negdašnje ribarsko-pomorsko naselje na morskim hridima, možda i na otočiću, razvilo se konačno u veliki grad sa dobro uređenom upravom i lijepo razvijenim zanatima, trgovinom i pomorstvom. Napornim i ustrajnim radom svojih ljudi, Dubrovnik je svladao mnoge zapreke koje su stajale na putu normalnom življenju u onom krševitom, siromašnom i polupustom kraju. Jakim ekonomskim vezama sa stranim svijetom, bio se povezao sa skoro svim zemljama na Sredozemnom Moru, a za krajeve balkanskog zaleđa bio je postao najvažnija izvozna i uvozna luka. Privlačio je trgovce, pomorce, zanatlije i ostale, domaće i strane, koji su htjeli da u jednoj pravno uređenoj sredini, zaštićeni zakonima i državnom silom, stupaju u neposredne poslovne veze s ljudima iz najudaljenijih krajeva. A u samom gradu stvarala su se bogatstva, koja su davala prigode da se jače razvije domaća radinost i otvore mogućnosti lakše i veće zarade. Dubrovnik je još privlačio i svojim lijepim geografskim položajem, ležeći na obali najprometnijega mora, na međi Istoka i Zapada, sa bogatstvom balkanskih sirovina u zaleđu, a sa Italijom, ekonomskim i kulturnim centrom ondašnjega svijeta, u neposrednoj blizini ispred sebe.

Za Dubrovnik se posvuda znalo i k njemu se odasvud dolazilo, naročito od XIII stoljeća dalje. Zato se na ulicama i trgovima Dubrovnika, kao i u njegovoj luci, sretalo ljudi svih naroda i vjera, čak i boja, koji su se inače kretali i po Sredozemnom Moru. Po svojim poslovnim vezama, po jačini svoga pomorstva, trgovine i bogatstva, Dubrovnik je bio stupio u red najvećih i najvažnijih luka na Mediteranu.

Svi ovi razlozi uticali su i na brojne Jevreje raštrkane po svim sredozemnim obalama. Oni su, skoro isključivo trgovci i novčari, morali rano obratiti pažnju na važnost i ulogu Dubrovnika u ondašnjem gospodarskom životu svijeta. Tako su, vjerovatno, došli i u neposredni doticaj s njime. Kada se to dogodilo, mi danas ne možemo da kažemo, jer ne postoje historijski izvori o tome. Naime, prvi zapisi u Dubrovačkom arhivu očuvani su iz druge polovine XIII stoljeća, a kompletne i sistematski uređene serije državnih i privatnih dokumenata počinju tek od XIV stoljeća dalje. Prije toga vremena malo znamo o povijesti Dubrovnika uopće, pa tako i o njegovim vezama s Jevrejima.

Dubrovnik je kroz čitav Srednji vijek priznavao vrhovnu vlast triju stranih država: Bizantinskog Carstva, Normanske Kraljevine iz Južne Italije i Mletačke Republike. U svim tim državama bilo je uvijek Jevreja. U Bizantinskom Carstvu oni su ostali još iz Staroga vijeka, specijalno u Carigradu i drugim velikim gradovima, gdje su igrali važnu ulogu u domaćoj i međunarodnoj trgovini. Slično je bilo i u Južnoj Italiji. Isto tako stvarale su se jevrejske kolonije u Veneciji i u ostalim gradovima srednje i sjeverne Italije (Firence, Ferrara, Padova i dr.)¹ Sa svim ovim zemljama Dubrovnik je vrlo rano stupio u žive ekonomske i političke odnose, te je sigurno dolazio u doticaj i sa njihovim Jevrejima. To su i bile, po svoj prilici, njihove prve međusobne veze.

Velike jevrejske kolonije postojale su u Apuliji, Siciliji i Arbaniji. U tim zemljama bilo je jevrejskih zajednica osnovanih još u doba Rimskoga Carstva, koje su na jugu Italije pojačane za arapskoga vladanja onim krajevima. Živjeli su u svojim organizovanim općinama, u zasebnim dijelovima grada, većinom

¹ Dubnow, *Weltgeschichte des jüdischen Volkes*, V (Berlin, 1927), 422 i dalje.

pod jurisdikcijom gradskih crkvenih vlasti, plaćali su određene godišnje takse u ime cijele zajednice, ali su im vrlo često nametali i nove iznimne terete. U pojedinim gradovima imali su svoje škole i po više sinagoga; držali su skoro svu industriju svile i bojadisanja tkanina; bavili su se još novčarstvom, raznim zanatima i trgovinom, specijalno manjom². S tim krajevima Italije Dubrovčani su od prvih početaka svoga grada održavali najživlju trgovinu. Južna Italija, koja leži nasuprot Dubrovniku, bila je zemlja, s kojom su Dubrovčani uvijek najviše trgovali, odakle su dobijali glavni dio svoga žita i drugih živežnih namirnica, a sa kojom su stajali i u kulturnim vezama. Odatle je bilo u Dubrovniku notara i kancelara, kaluđera, liječnika, graditelja, učitelja i drugih, a baš Pulja je uticala i na graditeljstvo južne Dalmacije. U svim većim njezinim lukama bilo je uvijek Dubrovčana, privremeno ili stalno nastanjenih, a isto tako i u Dubrovniku stanovnika Južne Italije.

U primorskim gradovima Albanije i Grčke, kao i na grčkim otocima, ostalo je bilo Jevreja iz najstarijih vremena, koji su u onim mjestima bili preživjeli sve velike promjene Srednjega vijeka³. Dubrovčani, koji su baš s arbanaskim obalama mnogo trgovali, bilo zbog same Albanije, bilo zbog trgovine sa srednjevjekovnom Srbijom, došli su u doticaj i s Jevrejima iz Albanije (Drač, Valona).

Pod protektoratom Venecije Dubrovnik je stajao jedno i po stoljeće (1204—1358), pa je s njome i kasnije ostao u neprestanim i vrlo živim ekonomskim vezama. Ondje je dolazio u doticaj ne samo s njezinim Jevrejima, nego i s onima iz drugih zemalja, koji su vrlo mnogo dolazili u Veneciju, kao u jednu od najprometnijih luka na Sredozemnom Moru^{**}. A i u mletačkim posjedima u Grčkoj (Kandija, Eubeja, Krf i ost.) bilo je uvijek mnogo Jevreja, koji su često polazili u Mletke, a i Jevreji iz Albanije, Malte i ostalih zemalja vrlo su često odlazili onamo. Sa

² Nicola Ferorelli, *Gli Ebrei nell' Italia meridionale dall' età romana al secolo XVIII* (Torino, 1915), 32—33, 57—38 i d.; Dr. Vito Vitale, *Trani dagli Angioini agli Spagnuoli* (Bari, 1912), 3, 5, 6, 16—17, 569; Dubnow, V, 204 i dalje.

* Cecil Roth, *Gli Ebrei in Venezia* (talij. prevod D. Lattesza Rim, 1933), 337—349, 356—379.

** Za mletačke Jevreje pogl. prednje djelo C. Roth-a.

svima njima dolazili su u doticaj i Dubrovčani, koji su i sami mnogo trgovali sa tim krajevima, a čiji je grad ležao na morskome putu između Levanta i Venecije.

Pive historijske podatke o Jevrejima u Dubrovniku imamo baš u vezi s time, a tek docnije počinju oni sami dolaziti u Dubrovnik i ondje duže ostajati. Ali, prvi podaci koje smo u Dubrovačkom arhivu našli o Jevrejima, ne odnose se na trgovinu niti su u vezi s ovim gore iznesenim, nego se tiču liječnika koji se u Dubrovniku nalazio 1326 god. Dok je dubrovačka vlada bila poslala svoga liječnika Egidija u Srbiju da liječi kralja Stevana Dečanskoga, odlukom od 29 novembra 1326, odlučila je da u svoju službu uzme nekog jevrejskog liječnika koji se nalazio u gradu. Odmah zatim uzet je u službu magister Johannes, iz Akvileje, ali nije označen kao Jevrejin, što se inače uvijek radilo. Zato ne možemo pouzdano tvrditi da je to bio onaj jevrejski ljekar o kome je prije toga bilo govora na sjednici vlade³. Polovinom XIV stoljeća bio je u dubrovačkoj državnoj službi još jedan jevrejski liječnik. Istina, u vrijeme svoga boravka u Dubrovniku nije više bio Jevrejin, nego pokršten, ali je to izričito navedeno u arhivskom dokumentu, što znači da se u Dubrovniku ipak obraćala pažnja njegovoj nedavnoj vjerskoj pripadnosti. Ovaj liječnik, magister Benedikt, »nekad Jevrejin (olim Judeus)«, prisustvovao je, skupa sa svojim kolegom fizikom Gerardom iz Ravene, 1 maja 1354 god., isplati 500 perpera kaluderu Nikodemu iz Jerusalima*, koje je dubrovačka općina, na osnovu odredbe cara Dušana, svake godine plaćala srpskom manastiru Sv. Arhandela Mihajla u Jerusalimu, a što je kasnije bilo preneseno na Hilandar u Svetoj Gori.

Zahvaljujući svome geografskom položaju Dubrovnik je primao industrijske fabrikate i zanatske rukotvorine sa Zapada da bi se odande dalje prenosile u Levant. Već prve vijesti o jevrejskim trgovcima odnose se na to. Naime, Jevreji iz Arbanije, na svom putu za Veneciju, svraćali su u Dubrovnik, a neki od njih su dolazili da od dubrovačkih trgovaca preuzimaju proizvode mletačke industrije. Arbanaski Jevreji plaćali su to

³ Monumenta Ragusina, V (izd. Jugoslavenske akademije, 1897), 225, 227, 232.

* Pogl. sliku br. 2 i Bilješke.

proizvodima svoga kraja, većinom solju, pa se tako i posredstvom Dubrovnika obavljala ona velika izmjena dobara između Istoka i Zapada, koja se vrši već od najstarijih vremena, a u kojoj su i dubrovački Jevreji, osobito u Novom vijeku, igrali vrlo važnu ulogu. U onim prvim vijestima o Jevrejima u Dubrovniku spominju se i neki drugi njihovi poslovi, i to baš onakvi kakve su oni vršili i mnogo kasnije, za sve vrijeme svoga življenja u dubrovačkoj državi. Tako, dakle, već i prvi izvori upozoravaju na karakter kasnijega poslovanja dubrovačkih Jevreja.

Prva tri Jevrejina u Dubrovniku, koja smo našli spomenuta u arhivskim knjigama, bili su iz Drača, a prisustvovali su 15 augusta 1568 god. sastavljanju nekih akata u dubrovačkoj državnoj kancelariji⁴. Najprije je »David magister⁵ jevrejski, iz Drača, kako posvjedočiše Mojsije, sin notara Mateja, i Mojsije, sin Salamuna Jevrejina, iz Drača, izjavio da priznaje da ima i da je primio od Paula specijarija, koji daje u ime i od strane Franciskina Georgio, iz Venecije, sav i potpuni polog koji je rečeni Franciskin dao i položio kod spomenutoga Paula specijarija«. Zbog toga David oslobađa Paula i Franciskina bilo kakvih daljnjih obaveza, dok sebe obvezuje sa 500 zl. dukata da zbog ovoga pologa neće nikada pokrenuti bilo kakvu parnicu protiv njih.

Isto je tako izjavio Mojsije, sin notara Mateja, pred ostalom dvojicom jevrejskih svjedoka, da je od Paula specijarija primio sve što je kod njega bio položio Andriolo Kontareno, osim 47 zl. duk., koje Mojsije ima da dade Andriolu. I on se obavezao sa 500 zl. duk. da zbog ovoga pologa neće nikada pokretati parnicu protiv Paula i Andriola.

Zatim je dao sličnu izjavu Mojsije Salamuna Jevrejina, koji je od Paula primio sve stvari koje su nađene kod Andrije iz Pistoje (de Pistorio), a koje su bile položene kod Paula. Ako bi se pak dokazalo da među tim stvarima nešto pripada kome

⁴ Diversa Cancellariae XXI, 71'—72 (Dubrovački arhiv); Thallóczy-Jireček — Šufflay, Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia, II (Beč, 1918), 248. — Pogl. sliku br. 5 i Biljeske.

⁵ Ne možemo kazati da li magister u ovom slučaju znači rabi, učitelj, učen čovjek ili označuje neko Davidovo zanimanje, na pr. rabin ili liječnik i sl. Mi smo više za ovu posljednju pretpostavku.

mletačkome trgovcu ili da je bilo založeno, stranke su se obavezale Marku Goro, mletačkom konzulu u Dubrovniku, da će to odmah povratiti.

Deset dana kasnije, 25 augusta, ovaj isti David sklopio je ugovor s Dubrovčaninom Bogdašem Branotićem, da će do konca novembra predati u Valoni na Bogdašnim brodovima 5 milijarija soli, u vrijednosti 500 dukata, koje mu duguje za već primljeni novac i razne tkanine, koje na Bogdašin rizik plove s Davidom do Drača. U slučaju da mu David ne preda sô u ugovorenom vremenu, platiće mu 200 duk. globe. Ali ako Lazar, sin Davidov, umre prije izvršenja ovoga ili ako bude otpušten iz neke službe, David je obavezan samo da povрати primljene tkanine i novac, a ne da preda i obećanu sô⁶. Znajući da su ovako i drugi trgovci iz Levanta za talijanske fabrikate davali svoje domaće proizvode ili novac, mislimo da su i oni položili kod Pavla specijarija bili ostavljeni kao protuvrijednost za arbanasku sô ili kakve druge proizvode.

U isto vrijeme dolazili su Dubrovčani u doticaj i s Jevrejima sa Malte, koji su zbog trgovine sa Venecijom dolazili u Jadransko More, dok su neki Dubrovčani odlazili na Maltu i u Sjevernu Afriku kao pomorci ili trgovci. Obično su onamo prenosili drvo iz Senja, a odande donosili afričke i sicilske proizvode. Spominju se i Maltežani, koji su svojim brodovima dolazili u Dubrovnik, a od kojih su neki tražili od vlade da ne plaćaju carinu za istovarenu robu, jer da to ne plaćaju ni Dubrovčani kada dolaze na Maltu (1383). Tih je godina pet Jevreja sa Malte bilo poslalo 19 vreća neprerađenog i 33 vreće prerađenog pamuka, te 80 snopova jagnječih koža iz Sjeverne Afrike (de Barbaria) i Malte, da se ponesu u Bari i Jakin (Ankona). Sve to nije pripadalo samo onim Jevrejima, nego i nekim kršćanima sa Malte. Međutim je momčad nekog zadarskog broda svu robu Jevreja otela i, koliko se čini, donijela u Dubrovnik. Nešto pamuka bili su prodali bogatom dubrovačkom trgovcu Vlahu Radovanoviću, kože su poslali u Zadar, a brodskom pisaru (škrivanu) bila je oduzeta brodska knjiga (guaderno) da se ne bi moglo tačno ustanoviti čije je što bilo. Trojica malteških Jevreja, »Belchay, Symon et Messy (Messi)«, u ime svoje i svojih drugova Lea i Braha, bili su u Zadru da tuže

⁶ Div. Canc. XXII, 22.

brodsku posadu pred hrvatsko-dalmatinskim banom Nikolom Sečom, a onda su došli i u Dubrovnik, gdje se 19 jula 1380 god. vodila istraga pred dubrovačkim sudom. Svjedoci su im bili kapetan Bonfilius Favatus, Gvilielmus Datigani, škrivan broda Petrus Vosi, Meljorinus Buçulit i Nikola de Krapi, svi sa Malte. Nekoliko dana kasnije nagodili su se Jevreji sa protustrankom, pak su sva petorica Jevreja, u dvorani Vijeća umoljenih (Senata), izjavili 31 jula 1380 god., da im je kapetan onog zadarskog broda sve podmirio, te nemaju više ništa da traže ni od njega ni od njegovih drugova⁷.

Sa Sicilijom, Maltom i Sjevernom Afrikom izgleda da je jače veze održavao poznati dubrovački trgovac Miloš Gunjević, za kojega imamo nekoliko podataka o tome. On je na tim putovanjima došao u doticaj i sa malteškim Jevrejima, ali je sa njima došao i u sukob 1382 god. Dne 20 maja tužio je neki Jevrejin sa Malte, čije ime nije zabilježeno, Miloša Gunjevića da mu nije predao sav novac za pamuk koji mu je bio dao da ga ponese i rasproda u Tripolisu »de Barbaria«. Međutim se Gunjević pravdao pred dubrovačkim knezom, te je dokazao sa dvojicom svjedoka Dubrovčana, od kojih je jedan bio pisar na njegovu brodu, da je pamuk predao kome je bilo određeno. Od toga je u Tripolisu primio 4 žare ulja i 3 bale rogoza, ali zbog ružna vremena nije mogao svratiti u Maltu, nego je prosljedio za Dubrovnik. Zato mu sada predaje trube bijeloga platna i smokava, što je odgovaralo vrijednosti od 4 dukata. Svjedoci Veljko Hranković i Matko škrivan potvrdili su prednje navode, samo je jedan rekao da su bile 4, a drugi 6 žara⁸.

Godine 1386 dolazio je u Dubrovnik Jevrejin Musklus (Musclus), ne znamo odakle, kome su neke stvari bile zadržane u Kotoru. Sporazumio se 12 juna s Milovanom Smojanovićem, da pođe u Kotor i pokuša da spasi dva sanduka stakla, jedan milijarij željeza i jednu vreću trave za bojadisanje od 60 litra težine (1 dubr. litra = 358 gr,⁹ otprilike). Ako mu sve to

⁷ Intentiones Cancellariae I, 8'—10; Debita Notariae IX (1380—1383), 21--21' (Dubrov. arhiv).

⁸ Lettere e Commissioni di Levante (cit.: Lettere Lev.) III, 47' (Dubr. arhiv).

⁹ M. Rešetar, Dubrovačka numizmatika, I (izd. Srp. Kr. akademije, 1924), 85.

donese, daće mu 8 zl. dukata; ako djelomično, onda u relaciji prema 8 duk.; a neće ništa dobiti, ako ništa i ne otkupi¹⁰.

U drugoj polovici XIV stolj. započeli su neki strani ribari dolaziti u Dubrovnik da u njegovoj okolini vade iz mora korale. Otada se taj lov toliko razvio, da se za preko dva stoljeća neprestano nailaži na arhivske podatke o koralima, koji su se kasnije eksportovali ne samo u Italiju i zapadne zemlje, nego čak u Aleksandriju i Damask. Mnogi ribari sa dubrovačkih otoka, osobito oni sa Koločepa, stajali su u vezi s trgovcima korala u Dubrovniku, pa su preko čitave sezone za njihov račun lovili korale u dubrovačkim vodama. Prije početka lova, obično koncem zime, trgovci su sklapali pismeni ugovor s ribarima, u kojem je bilo tačno naznačeno kakve dužnosti i koja prava svaka strana ima. Trgovci su skoro redovito davali predujam na obećane korale, a ponekad su i ribarski brodovi, oprema i sav potreban alat bili njihovi. Ribari su bili dužni da sve korale, ulovljene u sezoni od proljeća do jeseni, prodaju samo određenom trgovcu, i to obično po cijeni koja je u času prodaje bila na dubrovačkom tržištu. Kako su se u starija vremena bilježile i manje važne stvari u notarskim i kancelarijskim knjigama Dubrovačke Republike, to se vrlo često, pored ovih ugovora, nalaze popisane količine korala, odnosno vrijednost novca, koje su ugovorene strane jedna drugoj davale za vrijeme trajanja ugovora. Na osnovu toga zaključujemo da je lov korala u Dubrovniku bio veoma lijepo razvijen, i da se na tome moglo dobro zarađivati. Među trgovcima korala bilo je najviše domaćih ljudi, zatim nekoliko stranaca, i to većinom trgovaca za koje znamo da su raspolagali gotovim novcem. A među ribarima korala mnogo više ima stranaca, specijalno u XIV stolj., jer su i sam lov uveli u dubrovačku državu, izgleda, neki ribari iz okoline Zadra. Interesantno je da se time i danas bave skoro isključivo neki naši ribari iz sjeverne Dalmacije, i to baš iz Krapnja nedaleko Šibenika.

Među ribarima korala iz XIV stolj. našli smo neke iz Južne Francuske, koji su zbog toga lova bili došli neko vrijeme u Dubrovnik. Dolazili su još i neki ribari iz Italije, a bilo je, kako rekosmo, i ribara iz okolice Zadra. God. 1399 bavio se time neki »Josep pok. Abrama, Jevrejnin, u latinskom jeziku

¹⁰ Div. Canc. XXVI, 86'.

nazvan Angelus«, koji je 28 februara sklopio ugovor s dubrovačkim vlastelinom Andrijom Volčićem da će mu kroz onu godinu loviti korale. Volčić mu je davao dvije lađe s opremom i alatom, te po 5 dukata mjesečno, a Josep je bio dužan da ulovljene korale očisti i pripremi za izvoz preko mora, »kao što čisti one koje sada izrađuje«, što dokazuje da se on već otprije u Dubrovniku bavio lovom i čišćenjem korala. Dobit su imali da podijele popola, pošto Volčić prethodno odbije stvoje troškove. Ako Josep u poslu bilo kako prevari Volčića, pri radu oštetiti korale ili se ne bude držao ugovora, platiće globu od 50 perpera¹¹.

Iz raznih arhivskih podataka konstatujemo da se Andrija Volčić mnogo bavio trgovinom korala posljednjih godina XIV i prvih godina XV stolj. On je zbog trgovine odlazio u Italiju, specijalno u Apuliju, a davao je, odnosno primao, i zajmove, sve u vezi sa svojim poslovima. Odatle potječu i dva zapisa od 30 decembra 1398 godine, u kojima se spominje Jevrejin Manuel Vivant, stanovnik grada Leče u Apuliji, nedaleko Brindizija¹². U jednome Manuel izjavljuje da je primio na dug od Volčića 25 dukata, te se obvezuje da će ih povratiti u Leče njemu lično ili onome koga odredi, i to kroz mjesec dana, odnosno i prije, ako se dotada onamo povrati. U drugom zapisu izjavio je Manuel da je primio od Volčića 85 dukata, na osnovu dviju mjernica, prime i sekonde, koje mu je Volčić bio dao u Leče ovoga decembra. Mislimo da su oba dokumenta u vezi s trgovinom korala Andrije Volčića, jer je on i kasnije zbog toga dolazio u vezu s nekim trgovcima, pa i sa Jevrejima. Tako je dne 4 januara 1402 god. bio prodao veću količinu korala Vivantu (Vivanth) pok. Bonaventure i Mojsiji pok. Josipa, Jevrejima porijeklom iz Provanse, a nastanjenima u Leče. Za korale su ostali dužni 16½ dukata, koje su trebali da mu isplate do konca mjeseca augusta 1402 godine¹³.

Vjerovatno su zbog kupljenih korala dugovali 24 dukata Zaninus de Kompostelis, građanin Venecije, i Manohelus (Manohellus), Jevrejin iz Kandije, koji su se 18 januara 1402 god.

¹¹ Id. XXXII, 227'. — Pogl. sliku br. 4 i Bilješke.

¹² Id. XXXIII, 132'—133.

¹³ Debita Not. XII, 57'.

bili obvezali da će to isplatiti nekome Markulinu iz Koločepa¹⁴. Naime, stanovnici baš ovoga otoka bavili su se nekoliko stoljeća lovom korala u dubrovačkim i uopće dalmatinskim vodama.

Godine 1400 boravio je u Dubrovniku Josip Farer, Jevrejin, stanovnik Padove, koji je bio pobjegao od svoje žene Astruke. Njezin otac Astruk Jakobov pošao je da ga traži, pa ga je našao u Dubrovniku, te su se sporazumjeli, 1. septembra, da će se Farer kroz 7 mjeseci povratiti svojoj ženi. U protivnom slučaju platiće globu od 20 duk., i to polovinu Astruku, a polovinu vlastima mjesta, koje obojica zajednički odrede. Farer se još obavezao da će Astruku nadoknaditi sve troškove, koje je imao tražeći ga i dolazeći do njega. Pred notarom i svjedocima Farer se zakleo »jevrejskim načinom« da će sve to izvršiti, osim ako bi on ili njegova žena Astruka prije toga umrli. Kao svjedoci prisustvovali su ovom sporazumu Vives Astrukov i Mojsije Josipov, Jevrejin iz Provanse, te Ilija Batković¹⁵.

U arhivskim dokumentima XIV stoljeća spominje se u Dubrovniku neki dio grada koji se zvao Đudeka (Giudecca). Slične nazive nalazimo i u nekim talijanskim gradovima onoga vremena, na pr. u Apuliji i u Veneciji, gdje su se i do danas očuvali. To se ime davalo onim dijelovima grada, u kojima su na okupu živjeli mjesni Jevreji. Nismo mogli tačno utvrditi koji se dio Dubrovnika nazivao Đudeka, ali nam izgleda da je to bio neki dio Ploča, istočnoga dubrovačkog predgrađa, i to u neposrednoj blizini gradskih zidina. Na tom predjelu Dubrovčani su u XIV stolj. strojili i sušili kože. Kako nismo našli dokaza da su Jevreji stalno živjeli u Dubrovniku onoga vremena, niti da su onamo dolazili u toliko velikom broju da im je trebalo odrediti jedan predio za stanovanje, to mislimo da je dio Ploča, nazvan Đudeka, služio za stanovanje svima stranim Jevrejima koji su na kraće vrijeme dolazili u Dubrovnik. Premda nismo našli da je u dubrovačkoj Đudeki bilo i kuća, ipak je ona mogla služiti Jevrejima za kraći boravak. Naime, na onom istom mjestu pred gradskim vratima od Ploča zadržavali su se neko vrijeme Jevreji i u XVI stolj., kada im je vlada bila dozvolila da uđu između gradskih bedema (13. augusta 1538), koje su onda bile zahvatile baš onaj dio ispred starih zidina, koji se u XIV stolj.,

¹⁴ Ibid. 58.

¹⁵ Div. Canc. XXXIII, 185.

vjerovatno, nazivao Đudeka. Nije isključeno da naziv Đudeka nije uopće imao veze s boravkom Jevreja u Dubrovniku, nego da se tako prozvao neki predio koji je bio neuređan, zapušten i zaudarao po kožama, kao što su bile gradske četvrti nekih talijanskih gradova, u kojima su živjeli Jevreji.

U prvoj polovini XIV stolj. nailazimo na još jedan spomen Jevreja u Dubrovniku, koji inače nema neke direktne veze s njima. Dubrovčani su, naime, običavali da se u danima pred Uskrsom maskiraju, ocrnivši lice i preoblačivši se tako da bi se »napravili Jevrejima«. To je stajalo u vezi sa srednjevjekovnim crkvenim prikazivanjima i igrama. Međutim su ovako maskirani Dubrovčani vrlo često u zabitnim ulicama svoga grada napadali mirne prolaznike ili obračunavali sa svojim protivnicima. Zbog toga je dolazilo do sudskih procesa i kažnjavanja izgređnika. Da bi to spriječila, dubrovačka je vlada običavala pred Uskrs donositi zabrane, prijeteći globom od 25 perpera (1 perper = 12 dubrovačkih dinara, 1 dubr. dinar = 1 jugosl. zl. dinar, otprilike) svima koji se usude »sebe ugljenom ocrniti ili se preobličiti ili se napraviti Jevrejinom«. Takve su zabrane izdate u martu 1519, 1520, 1525, 1529 i 1535 god., dok je 1531 god. bilo dozvoljeno da se maskiraju¹⁶.

¹⁶ Mon. Rag. V, 135, 164—165, 264, 310; I (1879), 80; II (1882), 332, 335, 355.

DUBROVAČKI JEVREJI KROZ XV STOLJEĆE

U svojoj prošlosti Dubrovnik je imao nekoliko perioda velikoga napretka i sjajnoga razvitka, kada je uspijevao da se unutra organizuje ili ekonomski, a onda i kulturno, snažno razvije. Takav jedan period proživio je i prvih decenija XV stoljeća. To je došlo kao posljedica sređenijih prilika u Srbiji pod vladom despota Stevana Lazarevića i sve jačeg uticaja Turaka na političke prilike u zaleđu Dubrovnika. U drugoj polovini XIV i u početku XV stoljeća jače se razvilo rudarstvo u Srbiji i Bosni, a u vezi s time i trgovačke veze Dubrovnika s onim krajevima. U svim važnijim ekonomskim središtima Srbije i Bosne bilo je mnogo Dubrovčana, koji su u svojim rukama držali glavni dio izvozne i uvozne trgovine, zatim zakupe rudnika i carina. Posmatrajući javni život u Dubrovniku onoga vremena, opaža se da Dubrovčani raspolazu znatno većim svotama gotova novca nego prije. Brojne su karavane neprestano odlazile za unutrašnjost Balkana, a dubrovačka se trgovačka mornarica sve više izgrađivala i podizala. U Dubrovniku se baš prvih godina XV stoljeća razvila jaka tekstilna industrija, koja isprva zaposluje ponajviše strance. Grad koji je dotada imao u većini drvene kuće, naročito na svojem sjevernom dijelu, ruši stare stanove, te gradi samo od kamena. Izgled Dubrovnika naglo se mijenja u tolikoj mjeri, da se u arhivskim knjigama neprestano susreću ugovori o novim gradnjama ili prepravkama starijih kuća. Sve veće i važnije ulice ponovno se popločavaju, a i sporedne po prviput dobijaju pločnike. Provodi se velika kanali-

zacija grada, koja uglavnom postoji i danas, a pazi se mnogo više na čistoću i red po gradu. Unutrašnjost kuća dobija ljepši, bogatiji i udobniji izgled, a dubrovačke žene počinju da se luksuznije nose. Njihovi mirazi znatno su veći, a u testamentima svi Dubrovčani ostavljaju za sobom veća bogatstva. U Dubrovniku, po prviput, otvaraju se slikarske radionice, neka posebna dubrovačka slikarska škola. Kroz čitavo XV stoljeće u njima se mnogo i neprestano radi, da bi se mogle zadovoljiti sve potrebe Dubrovčana za slikama, kojima ukrašavaju crkve, manastire i naročito svoje kuće. U državnoj školi unapred predaju profesori učeniji od dotadanjih učitelja, a doskora se provela i velika reforma dubrovačke srednje škole, koja se po svome planu, a i po nastavničkim silama, izjednačuje s onima u Italiji. Od 1455 god. izvodi se temeljita restauracija kneževa Dvora, a doskora se počinju izvoditi veliki radovi na dovođenju vode iz udaljenih izvora nedaleko Šumeta (10 km). Velike količine žive vode omogućuju jače razvijanje mastionica, tkaonica i radionica koža, kao i ostalih zanata. Na nekoliko mjesta u gradu podižu se velike česme za potrebe gradskog stanovništva, od kojih dvije, skupa sa starim vodovodom, postoje još i danas. Dubrovnik je, dakle, u svakom pogledu išao naglo i jako napred.

Strani trgovci, zanatlije i pomorci odmah su sve to osjetili. Sa svih strana potekli su u Dubrovnik da trguju, rade i zarađuju. Među dubrovačkim stanovništvom onoga vremena nalazimo ljude iz svih većih mjesta sjeverne, srednje i južne Italije, sa Sicilije i Malte, iz južne Francuske, Katalonije i ostale Španije, iz Grčke i veoma mnogo iz Arbanije, a da i ne spominjemo brojne karavane Srba i Bosanaca, koje su svakog dana ispunjale ulice i trgove Dubrovnika. Među ovim brojnim strancima počeli su da pristižu i Jevreji. Iako ih otada u Dubrovniku ima sve više, ipak ih nema toliko mnogo, koliko se moglo očekivati. Naročito kada se zna za velike nevolje koje su ih baš onih godina bile zadesile u nekim stranim zemljama.

Jevreji u Francuskoj¹ bili su istjerani iz zemlje 1306, ali su ponovno vraćeni 1315 god. Međutim, kroz čitavo XIV stoljeće, njihovo je stanje bilo vrlo teško, jer su francuski kra-

¹ O francuskim Jevrejima pogl. Dubnow. V, 272 i d.

ljevi slabo postupali s njima i jer su od njih neprestano tražili novaca. Za vrijeme velike kuge, koja je prošla Evropom 1348 god., stradali su Jevreji u Francuskoj, kao i u ostalim zemljama, jer su njih optuživali za to veliko zlo koje je bilo snašlo Evropu. Konačno je mržnja protiv Jevreja sve više rasla, dok napokon nisu bili ponovno i definitivno protjerani iz Francuske, 1394 god. Sklonili su se u sve susjedne države, a mnogi od njih su se zadržali na jugu Francuske, u Provansi, kojom je onda vladala dinastija Anžu. U toj pokrajini Jevreji su živjeli već u rimsko doba, bili su dobro organizovani i od svakoga zaštićeni, bavili su se industrijom, trgovinom, zanatima i novčarstvom. Vladari su ih lijepo pazili, jer su im bili korisni. Kod njih su se tada sklonili neki izgnani Jevreji iz ostale Francuske, u uvjerenju da će ih francuski kraljevi doskora pozvati natrag. Međutim je dolazak novih Jevreja pogoršao položaj onih iz Provanse, jer je time bio otešćan život domaćih kršćanskih trgovaca, radnika i zanatlija. Nezadovoljstvo domaćeg stanovništva protiv Jevreja naglo je raslo, tako da su mnogi između njih počeli napuštati Provansu, bojeći se da i odatle ne budu prognani. To im se konačno i dogodilo koncem XV stoljeća.

Bježeći iz Francuske ili sklanjajući se iz Provanse mnogi su Jevreji prešli u Italiju, osobito u Napuljsku Kraljevinu². Gradovi Leče, Bari i Trani bili su glavni njihovi centri na apulijskoj obali, dok je Sicilija bila jedna od jačih jevrejskih središta uopće u svijetu. U gradove Pulje dolazili su i Jevreji sa Pirenejskog Poluotoka, naročito iz Katalonije, koja je i inače stajala u trgovačkim vezama s Južnom Italijom i s našim obalama, specijalno s Dubrovnikom. Baš iz tog apulijskog centra Jevreja, najviše iz Leče, počeli su da dolaze jevrejski trgovci u Dubrovnik prvih godina XV stoljeća. U isto vrijeme nastavili su da dolaze i oni iz Arbanije, a bilo je u Dubrovniku Jevreja i sa Sicilije, sa kojom su Dubrovčani uspostavljali sve jače i za sebe sve važnije trgovačke odnošaje. Poznavajući te dubrovačko-sicilske veze, a znajući za ulogu koju su Jevreji igrali u gospodarstvu Sicilije, začudo je da sicilskih Jevreja nije bilo u Dubrovniku mnogo više.

² Ferorelli, 46—49 i d.; Dubnow, V, 435.

U početku 1402 god. boravio je u Dubrovniku »Metui (Methullus), nekad Jevrejin, sada novi kršćanin, pok. Ivana Kofano (Coffano) iz Barija«, te se bio zadužio 55 dukata kod svoga sugrađanina Pelegrina³. U isto vrijeme bilo je u Dubrovniku još nekih Jevreja, koji su, kako smo već vidjeli, kupovali dubrovačke korale. Zbog toga je bio došao, 1404 god., i »Aron svećenik (rabin), Jevrejin Katalonac, stanovnik Leče«, te je kupio veću količinu korala od Nikole Nifika Gundulića. Kako mu nije odmah sve isplatio, to se obvezao, 12 novembra, da će mu ostatak duga isplatiti u svili crne i crvene boje ili pak dati 5 dukata, i to do slijedeće korizme. Kao jamac mu je bio »Simon Izaka iz Marseja, Jevrejin (Symon Ysahachi de Marsilia, Judeus)«. Mjesec dana kasnije, 8 decembra, izjavio je ovaj isti »Aron Jevrejin, svećenik iz Leče«, da mu je Anđelo Bartolomeja de Markolfo pozajmio 45½ dukata i da će ga za 4½ dukata skupa s robom prevesti na svom brodu u Polinjano (Pulja). Po dolasku onamo isplatiće sve što mu duguje, a međutim će zadržati nešto njegove robe u zalogu. Svjedok pri sklapanju ove zadužnice bio je onaj isti Simon iz Marseja⁴.

Primajući se za jamca rabinu Aronu, Simon Izaka iz Marseja mora da je bio dobro poznat u Dubrovniku, gdje je ostao da živi. On je, po dokumentima koje dosad imamo, prvi Jevrejin koji je duže vremena, oko 4 godine, živio u Dubrovniku, pak nije čudo što su neki kasniji historičari dovodili u vezu s njime tobožnju dozvolu dubrovačke vlade da se Jevreji mogu slobodno naseljavati u Dubrovniku. Čak se mislilo da otada Jevreji i žive u Dubrovniku. Za svoga boravka ondje, Simon je trgovao s Dubrovčanima, a stajao je u vezi i s nekim Jevrejima iz svoga kraja. Dne 6 juna 1405 god. prodao je 24 litre

³ Debita Not. XII, 59. — Novi kršćani, nazvani »neofiti« ili »cristiani novelli«, zauzimali su prve položaje u trgovini Pulje, a nekoliko najbogatijih trgovačkih porodica u puljskim gradovima potječe od ovih pokrštenih Jevreja. Često su vladari i crkvene vlasti Južne Italije postupali s njima loše kao i s Jevrejima, jer su uvijek tvrdili da oni ne prestaju živjeti kao pravi Jevreji. Kada su pri koncu XV stolj. došli u Južnu Italiju mnogi pokršteni Jevreji (marani) iz Španije, njihov se broj znatno povećao, a narod je i one puljske nove kršćane počeo nazivati maranima. — Pogl. Vitale, Trani . . . , 117, 152, 294, 562 i d.; Ferorelli, 192—193.

⁴ Div. Canc. XXXV, 125'.

⁵ Deb. Not. XII, 215'.

korala za 82 dukata Manuelu Jevrejinu, Kataloncu iz Leče, koje mu je bio dao dubrovački trgovac koralima, Andrija Volčić, da mu ih proda, pa mu je Simon pokazao i pisani kupoprodajni ugovor sklopljen s Manuelom⁶. A 6 aprila 1408 god. isplatio je Dubrovčanin Nikša Ratković Simonu 27 dukata na osnovu pisma Jakoba de Ruis de Virgiliis, za koga su govorili da se u onom času nalazio na Korčuli⁷. Međutim, ovo trgovanje Simonovo, specijalno s Apulijom, mora da je smetalo Dubrovčanima, pa su mu, vjerovatno, stavljali i neke zapreke. Tako je 1407 god. Simon bio odsutan iz Dubrovnika, te mu je dubrovačka vlada (Senat) dozvolila, 30 augusta, »da može doći u Dubrovnik da stanuje ne vršeći trgovinu sam niti šaljući preko drugoga u krajeve Apulije niti izvozeći iz Apulije u Dubrovnik«⁸.

U svojim ekscerptima, vadenim iz raznih zapisa sjednica dubrovačkih državnih vijeća (Maloga, Umoljenih-Senata i Velikoga), dubrovački svećenik Ivan Marija Matijašević (1713—1791) bio je sakupio građe i o Jevrejima u Dubrovniku. Tu je zabilježeno da je dubrovačka vlada dozvolila 30 augusta 1407, da Jevreji mogu stanovati u Dubrovniku, ali da ne smiju voditi trgovinu. Pozivajući se na ispise Matijaševića, to je isto ponovio fra Serafin Crijević (XVIII stolj.), o kome ćemo još napred govoriti, u svom još neobjavljenom djelu o povijesti dubrovačke crkve (Prolegomena, 316—317). A Kosto Vojnović, u svojoj raspravi »Crkva i država u Dubrovačkoj Republici«, oslanjajući se na ova dva stara dubrovačka historičara, tvrdi da su tada Jevreji dobili dozvolu da mogu boraviti u Dubrovniku⁹. Međutim u originalnom zapisniku senatske odluke nema govora o nekoj generalnoj dozvoli svim Jevrejima da žive i trguju u Dubrovniku. Naprotiv, ovaj zaključak, ukoliko se odnosi na Simona iz Marseja, s jedne mu strane daje slobodu boravka, ali, s druge strane, uskraćuje mu trgovanje s Apulijom, s krajem odakle je došao u Dubrovnik i s kojim je bio najbolje poznat.

⁶ Diversa Notariae XI, 116 (Dubrov. arhiv).

⁷ Div. Canc. XXXVII, 20'.

⁸ Reformationes XXXIII (1407—1411), 226' (Dubrov. arhiv). — Pogl. Bilješke.

⁹ Drugi dio rasprave u »Radu« Jugoslav. akad. CXXI (1895), 23.

Prema tome je, onda, netačno dosadašnje mišljenje, koje se općenito podržavalo, da su Jevreji došli u Dubrovnik i ondje slobodno boravili tek od 1407 god.

Iz Južne Francuske bili su još braća Leo i Vivan pok. Mahiera (Machier), Jevreji iz Grasa (de Grassa partium Francie), nedaleko Nice, inače stanovnici Leče, koji su se 14 februara 1405 god. zadužili kod Radovana Hlapčića, Dubrovčanina, 4½ dukata na račun razne robe koju im je prodao. Obvezali su se da će to povratiti četiri dana po dolasku u Leče¹⁰.

Ponovno, za nekoliko godina, nismo našli vijesti o Jevrejima u Dubrovniku, premda smo uvjereni da su oni i dalje tamo dolazili. Pogotovo kada se zna kako je važnost Dubrovnika sve više rasla, a njegova uloga u međunarodnoj trgovini, specijalno sa Južnom Italijom, postajala značajnija i jača. Tek od 1414 god. ponovno se javljaju u Dubrovniku neki Jevreji, i to prvi neki liječnik Samuel Jevrejin, hirurg, koji je u gradu vršio privatnu praksu, a o kojemu govorimo u poglavlju o jevrejskim liječnicima u Dubrovniku.

U isto vrijeme, 15 septembra 1414 god., spominje se Haim (Cainus, Chaim), Jevrejin iz Valone, koji je po Dimitriju Spata, iz Valone, i po nekom Firetincu poslao u Dubrovnik veću količinu soli Petru Rufoli, iz Firence, inače dubrovačkom trgovcu¹¹. Ovaj Jevrejin nastavio je i slijedećih godina da trguje s Dubrovnikom i da onamo šalje soli iz Valone. Iz tih kasnijih dokumenata doznajemo da se Haim zvao Kalò i da je bio porijeklom iz Krfa, a dolazio je trgovačkim poslom i u Dubrovnik. Tako je, 17 novembra 1416, spomenuti Rufoli imenovao svog opunomoćenika u Valoni, nekog mletačkog trgovca, da naplati od Haima 44 dukata i 15 solda mletačkih, te 39 perpera i 15 dinara dubrovačke vrijednosti, koje mu je ovaj dugovao na osnovu zadužnice potpisane od Haima u Dubrovniku, 16 jula 1416 god.¹². A 25 juna 1417 god. primio je Haim Kalò 256 dukata od dvojice Dubrovčana, da kapariše sò nekih Valonaca. Ali do izvršenja ovoga nije došlo, pa je pogodba

¹⁰ Deb. Not. XII, 225'.

¹¹ Sentenze di Cancellaria (cit.: Sent. Canc.) V (1414—1418). 129 (Dubrov. arhiv).

¹² Div. Not. XII, 145'.

poništena, a novac, prema ugovoru, povraćen bez ikakve dobiti¹³.

Veze Dubrovnika s Arbanijom bile su ovih godina sve jače, tako da je Dubrovnik bio pun Arbanasa iz raznih primorskih gradova. Dolazili su trgovci, zanatlije, pomorci i naročito mnogo niži svećenici, većinom siromašniji ljudi. Isto je tako bilo dosta Dubrovčana u svim primorskim gradovima Arbanije, sa kojima su dubrovačke lade održavale redovne i česte veze. Na tome poslu saradivali su i arbanaski Jevreji, specijalno iz Valone, među kojima se najviše spominje neki Franko Josifović, (Frainus, Frainus, Franchus-Josephovich, Josep, Yosue, Yosep). Po njemu je gospođa Ruđina, udova Mrkše Zarkovića, gospodarica Valone i Berata¹⁴, poslala dubrovačkoj vladi jedno pismo, napisano 1 decembra 1416 god. U njemu je javljala da je dubrovački građanin Palko Radinović one godine držao u zakup njezine carine i da joj je sve uredno isplatio. Njezino pismo, ćirilicom napisano, zaveo je u »Diversa Notariae« XII, 111, dubrovački kancelar za slovinski jezik Rusko Kristiforović, te je dodao da je ovo pismo Ruđina poslala »po svojem človjeku po Franku Josifoviću Jevrjenu¹⁵.

Franko je, koliko možemo utvrditi po dubrovačkim izvorima, dolazio u Dubrovnik do 1428 god., ondje uzimao novaca na zajam kod domaćih trgovaca ili od njih primao na dug razne robe, te se vraćao u Valonu da to rasproda. Tada je ponovno dolazio u Dubrovnik i radio isto, te za punih 12 godina održavao poslovne veze između Valone i Dubrovnika. Dne 30 maja 1418 god. zadužio se 15 dukata kod Marina Gundulića, obavezavši se, po ondašnjem običaju, da će to povratiti za 3 mjeseca¹⁶. To je isto uradio skupa sa svojim sinom Abramom, 27 juna 1421 god., ostavši dužan Augustinu Vlahovu, iz Prata (Italija), dubrovačkom tkalcu, 12½ dukata. Obecavali su to povratiti za 3 mjeseca, a u slučaju neplaćanja, pristajali su da se odazovu pozivu svojih vjerovnika i da pristupe pred sud

¹³ Ibid. 177'.

¹⁴ Jireček-Radonić, Istorija Srba, II (Beograd, 1923), 83, 121.

¹⁵ Lj. Stojanović, Stare srpske povelje i pisma, I (Beograd, 1929), 405; Div. Not. XII, 111.

¹⁶ Deb. Not. XIII, 38'.

u Dubrovniku, Valoni ili bilo gdje u Dalmaciji, Srbiji ili Bosni¹⁷. Obojica su se ponovno zadužili kod istoga tkalca za 22 dukata na 15 dana, 30 decembra 1421, te svoj dug isplatili u određenom roku¹⁸. A 1 januara 1422 god. Franko se zadužio 18½ duk. (1 duk. = 3 perpera, 1 perper = 12 dubrov. dinara) kod nekoga dubrovačkog trgovca na 1 mjesec, i ova zadužnica bila je poništena tek 25 juna 1427 god. u prisustvu samoga Franka¹⁹.

Za vrijeme svoga trgovanja s Dubrovčanima, Franko je skoro nastradao 1425—1426 god. Todor Prodančić, dubrovački vlastelin i trgovac, bio je, naime, nečim oštećen u Valoni za 180 dukata. Kako nije mogao dobiti zadovoljštinu od valonskih vlasti, to je počeo da se naplaćuje od robe Valonaca do koje je mogao doći. Budući da su se baš tada nalazile u Dubrovniku trube (petia, pecia, peča) tkanina Franka Josifovića, to je Prodančić dao zaplijeniti najprije tri, 9 decembra 1425, a onda još jednu, 11 aprila 1426 god.²⁰. Franko se zbog toga tužio dubrovačkoj vladi, izgleda tvrdeći, da to i nisu njegove tkanine, nego da ih je bio dobio u komisiju da ih prenese u Arbaniju i rasproda u Valoni. Vlada je, 6 marta 1426, potvrdila sekvestar njegovih tkanina i dozvolila Prodančiću da slobodno oduzima i dobra ostalih Valonaca dok ne naplati svu svoju štetu, a 11 marta je odbila molbu Frankovu²¹. Međutim, 25 maja, vlada je digla sekvestar sa Frankovih tkanina, vjerovatno, jer su valonske vlasti bile pristupile pravilnoj naknadi Prodančićeve štete²². Odmah je Franko primio natrag svoje sekvestrovane tkanine, pa je nekom Dubrovčaninu ispustio i priznanicu za jednu žutu trubu tkanina, koja je bila kod njega pohranjena²³.

¹⁷ Ibid., 299.

¹⁸ Ibid., 348.

¹⁹ Ibid., 349^b; Id. XIV, 125.

²⁰ Div. Canc. XLIII, 245.

²¹ Consilium Rogatorum (cit.: Cons. Rog.) III, 292—292^b (Dubr. arhiv).

²² Ibid., 300; Lettere Lev. IX (1423—1427), 115; Jorga, Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades (Paris, 1899), 232.

²³ Div. Canc. XLIV, 25 (27 maja 1426).

God. 1427 Franko je ponovno imao spor s nekim Dubrovčanima, zbog čega je dolazio i pred dubrovački sud. Tu je, 9 jula, prikazao pismo Manojla Homarija i Izaka Kefalije, kapetana valonskoga, kojim su uvjerali da je Matko, agent Petra Pantele, vlasnika tkaonica i poznatog dubrovačkog trgovca, dolazio u Valonu da kupi soli i ondje ostao dužan 23½ dukata. U zalog je u Valoni ostavio nekoga Nikšu Ivančića, podstrigača vune, s time da će mu dati trubu tkanina ako Franko plati da Nikša bude oslobođen ili će ga pak ponovno dovesti u Valonu i tamo ostaviti u zalog. Kako Franko nije primio tkanine, to je pred sudom tražio da mu ih predaju ili povrate Nikšu u Valonu. Pošto se proučilo i registrovalo pismo valonskih činovnika, sud je ispunio Frankovo traženje, te je njemu Pantela dao trubu tkanina posredstvom samoga Nikše²⁴.

Posljednji smo put našli Franka u Dubrovniku 2 augusta 1428 god., kada je izjavio da više nema što tražiti od dubrovačkog vlastelina Ilije Pucića, opunomoćenika nekoga iz Verone, kome je Franko bio jednom pozajmio 11 dukata, primivši od njega neke stvari u zalog²⁵.

Među trgovcima koji su u ovo vrijeme održavali veze između Arbanije i Dubrovnika, našli smo još jednoga Jevrejina. To je bio »Josip Ferer, Jevrejin rečeni Dobrasreća (Joseph Ferrer Ebreus, dictus Bonaventura), Katalonac, stanovnik Tranija«. Ferer je za naša izlaganja važan i zbog toga, što je to prvi Jevrejin, uz čije je ime zabilježeno, 16 decembra 1421 god., da je »zasad stanovnik Dubrovnika«, što još nije bilo rečeno za nijednog Jevrejina*. Bilo je, kako smo već naveli, nekoliko Jevreja koji su duže vremena, čak i četiri godine, ostali i živjeli u Dubrovniku, ali dubrovački kancelari, koji su u sličnim prigodama uvijek pazili kako će koga nazvati, za nikoga od njih nisu kazali »stanovnik (habitator)« Dubrovnika. Taj su naziv dobijali samo oni između doseljenih stranaca, koji su u Dubrovniku ostajali da stalno žive, a i to, obično, pošto su već duže vremena ondje boravili.

²⁴ Sent. Canc. VII (1423—1427), 284.

²⁵ Div. Canc. XLV, 28'.

* Pogl. sliku br. 5 i Bilješke.

Ferer je sklopio, 27 novembra 1421 god., trgovačko društvo (*collegantia*) na 6 mjeseci s Izakom Durante, katalonskim Jevrejinom, također iz Tranija. Durante je bio uložio 300 dukata da Ferer s njima trguje bilo gdje, ali nije smio da daje kredita; od čiste dobiti išle su Durantu dvije trećine, a Fereru jedna trećina. Međutim, ovaj ugovor nije ostao na snazi, nego su ga doskora obe stranke poništile, i to Ferer lično, a Durante preko svoga opunomoćenika Ivana Ferera (*Johannes Ferer*)²⁶. Nekoliko dana kasnije, 16 decembra, Josip Ferer-Bonaventura sklopio je slično društvo s dvojicom dubrovačkih stanovnika, i to jednim iz Manfredonije, a drugim iz Tranija. Obojica su uložila 300 dukata i dala ih Fereru da pođe u Valonu i da ih onamo uloži u žito, ribe ili drugo. Na povratku će o svemu položiti račune, a od čiste dobiti išlo je Fereru jedna petina, dok su ostatak imali podijeliti ostali članovi društva u razmjeru s uloženim kapitalom. Ferer je sve izvršio, kako je u ugovoru bilo utanačeno, pa je društvo razvrgnuto 18 februara²⁷.

Dvije godine zatim, 4 novembra 1423 god., »Izak rečeni Durante« i spomenuti Ivan Ferer, Katalonac iz Barcelone, obvezali su se u Dubrovniku, da će do konca februara isplatiti 80 dukata Abram u Samuelovu, Jevrejinu, a na osnovu nekog njihovog sporazuma od 3 septembra. Abram je, naime, imao otići s njima u Trani i ondje izrađivati korale uz neku ugovorenu platu, u kojem slučaju nije mogao tražiti isplatu onih 80 dukata, kojima su ga prednja dvojica bili osigurali ako ne ispune ugovor. Ali, ako mu u roku od dva mjeseca po dolasku u Trani ne dadu nikakav posao, Abram može tražiti da mu od obećanih odmah isplate 72 dukata²⁸.

U januaru 1422 god. boravio je u Dubrovniku »Maravilja, Jevrejin iz Leče, koji zasad boravi u gradu Dubrovniku«, te je 29 januara predao majstoru Franju iz Bergama, zlataru, nešto zlata i nekoliko komada raznog dragog kamenja da mu napravi 12 zlatnih prstenova. Tako mu je predao jednu šipku zlata od

²⁶ Deb. Not XIII, 340.

²⁷ Ibid., 345. — Ova dvojica Puljiza sklopila su međusobno slično društvo, 19 decembra, te je jedan od njih trebao da pođe u Jakinsku Marku, da uloži 600 dukata u ulje, žito ili što drugo, i da to donese u Dubrovnik. Ibid., 345'—346.

²⁸ Div. Not. XIV, 26'.

7½ aksadža (1 aksadž = 4.5 gr, otprilike) i 1 karat, te 12 jaspisa, i to 4 zrnca, 1 čisti safir, 1 tirkiz, 1 nagoreni rubin, 1 sirski ametist, 3 izrezana karneola i 1 izrezani ametist. Zlatar se obvezao da će sve to napraviti kroz 15 dana, a Maravilja mu je obećao platiti za rad 5 dukata, t. j. 9 perpera²⁹.

Godine 1426 tri Jevrejina iz Sirakuze na Siciliji, i to Sabatinus iz Tripolisa, Simon Rausa i Maklof, ukrcali su neke svoje goveđe kože i drugu robu na brod dubrovačkog apotekara i trgovca Stolda Gori de Rabata, da im to iz Sirakuze ponese u Veneciju. Tim istim brodom prenošena je roba i nekim Mlečanima. Međutim, kada je na prolasku brod stigao u Dubrovnik, sva trojica Jevreja htjela su svoje stvari ondje iskrcati, ali se tome usprotivio brodovlasnik Stoldo. Jevreji su spor iznijeli pred dubrovački sud, pred kojim su obje stranke iznijele svoje zahtjeve i obrazloženja. Jevreji su izjavili da su spremni platiti Stoldu svu prevozninu (naval) kao da roba putuje do Venecije, a Stoldo je sve to odbijao, jer da mu ostali krcači tereta protestuju, bojeći se za svoju robu ako brod ne bude jednako opterećen i do Venecije. Sud je, međutim, našao da Jevreji imaju pravo, i Stoldo je morao da iskrca njihov dio broskog tereta³⁰.

U proljeće 1428 god. boravio je neko vrijeme u Dubrovniku Jevrejin Danijel pok. Ilije de Konventino, iz Leče, te 14 aprila prodao dvojici dućandžija jedan brod ulja od 10 miljarija, računajući svaki miljarij po 80 dubrovačkih stara (1 star = 9.73 kg)³¹. Ulje im je morao predati na obali kod Sv. Katalda, u Apuliji, po cijeni od 22 dukata svaki miljarij, a do Dubrovnika je imalo putovati na rizik kupaca³².

U oktobru 1428 god. prodavao je na trgu u Dubrovniku Jevrejin Krisomus Kris jedno zvono i nešto bakra, te je dozvolom vlade sve to držao u jednoj daščari ili na nekoj drvenoj konstrukciji, koju je imao da poruši čim svoje stvari rasproda³³.

²⁹ Div. Canc. XLII, 3. — Naziv jaspis uzet je, izgleda, u značenju dragog kamena.

³⁰ Sent. Canc. VII, 214.

³¹ Rešetar, I, 99.

³² Div. Not. XV, 201.

³³ Consilium Minus (cit.: Cons. Min.), IV, 192' (Dubrov. arhiv).

God. 1429 živio je u Dubrovniku, ali već kao njegov stanovnik (ad praesens habitator Ragusii), Salamun Struk (Struchus), Jevrejin iz Leče, koji je održavao trgovačke veze s Apulijom i s gradovima na arbanasko-grčkoj obali. Dne 21 maja, na njegovu tužbu, dubrovački suci donesu presudu u sporu između njega i Katalonca Bernarda Gvaskila, poznatog dubrovačkog trgovca. Salamun je imao predati Kataloncu izvjesnu količinu lana, po 20 duk. svaki miljarij, a Katalonac njemu 15 truba tkanina, po 16 duk. svaka, franko Pirgos, u Arbaniji. Po dolasku onamo, Salamun je još imao dati ostatak lana, a primiti sve tkanine. Kako je među njima izbio spor oko nečega, to je sud presudio da se u svemu ima ispuniti ugovor i time zadovoljiti opravdani protest Salamunov³⁴. Mjesec dana kasnije, 28 juna, sastavljena je zadužnica, po kojoj je Salamun dugovao Kataloncu 26 dukata do konca augusta, a koju je ovaj poništio marta 1430 god., pošto mu je sve isplaćeno³⁵. Dne 6 marta 1430 god. prodao je Salamun, skupa s Matejom Lilovim, iz Bitonta, nedaleko Barija, osam miljarija ulja nekom prodavaču u Dubrovniku³⁶.

Dne 19 februara 1431 god. spominju se Jakov Bigien i Simon Semeso, »Jevreji iz Dubrovnika«, koji se obvezaše isplatiti 100 zlat. dukata kapetanu broda, koji im je donio neku robu*. — Valonski Jevrejin Astruk Adeto (Astruzchus Adetto) bio je pozajmio u Valoni 158 dukata dubrovačkom vlastelinu Martolu Crijeviću, čiji su jamci bili nama dobro poznati Franko Josifović i Marsije, agent apotekara Stolda u Valoni. Astruk je sav novac primio lično u Dubrovniku od Crijevića, od čega je odmah poslao svojoj ženi u Valonu 40 duk. preko specijarija I. Rikija, a na rizik svoga dužnika. O svemu ovome dao je Astruk potvrdu, 17 decembra 1431, priznajući da je u svemu podmiren³⁷.

U martu 1434 god. donio je u Dubrovnik Simko Jevrejin, vjerovatno iz Pulje, 6 bačava ulja, od kojih je 5 mogao slo-

³⁴ Div. Canc. XLV, 225.

³⁵ Deb. Not. XIV, 309.

³⁶ Div. Not. XVI, 200'.

* Div. Canc. XLVI, 270'.

³⁷ Id. XVII, 165'.

bodno prodavati na dubrovačkom trgu, a jednu je, dozvolom vlade, nekuda izveo plativši običnu carinu³⁸.

Dne 16 septembra 1434 god. tužio je Josip Jevrejtin, agent Paola Stimole iz Barija, Ugucona iz Padove zbog neispunjenja međusobna ugovora. Josip je preko mešetara Pavla prodao, u ime svoga principala, dvije bačve ulja i dva miljarija razne robe, i to miljarij ulja po 16 duk., a miljarij robe po 7 duk. Ugucone mu je pred dubrovačkim sudom odgovorio, da on nema ništa zajedničkoga s njime, nego sa Stimolom, od koga je sve to kupio. Josip je tada, pozivajući se na zapisnik u knjizi mešetara Pavla, dokazao da je Ugucone sve to kupio i dobio preko njega, pa je sud presudio da se u svemu ispuni ugovor i zadovolji tužbi Josipovoj³⁹.

Dne 5 jula 1436 god. dao je Kalò Jevrejtin, iz Valone, neku robu dubrovačkom trgovcu Salimbenu, kome je dugovao 25 duk., da je ponese sobom u Siciliju i tamo proda. Ako dobije manje od 25 duk., Kalo je bio spreman da manjak nadoknadi⁴⁰.

Za nekoliko godina nismo našli vijesti o Jevrejima u Dubrovniku, nego tek 1441 god. ponovno se javljaju dvojica iz Apulije. Prvi se spominje Jakov, Jevrejtin iz Forlija u Italiji (Romanja), inače stanovnik Narda, na jugozapadu grada Leče. U jednoj zadužnici od 4 januara izjavio je da za 3 mjeseca duguje dubrovačkom državnom blagajniku 61½ duk., a u zadužnici od 5 januara da za isto vrijeme duguje 32 perpera nekom trgovcu u Dubrovniku⁴¹.

Drugi Jevrejtin, koji se spominje 1441 god. bio je Josip magistra Izaka, iz Barija, koji je dugovao Marinu Crijeviću oko 200 perpera. Zbog toga duga dao je Crijević, 31 maja, zaplijeniti jednu Josipovu balu velura, koja se našla u Dubrovniku, dok se s Josipom nagodi. A 18 juna registrovali su svoj

³⁸ Cons. Min. VI, 119.

³⁹ Sent. Canc. VIII c, 35. — U mešetarevoj je knjizi bilo ovako zapisano: »Pavao Vasiljević i Ugucon primili su od Josipa Jevrejina (Josep Zudio), u ime Pola Stimole, 4 velike bačve ulja, i tako su bili zadovoljni da ga uzmu, jer ostalo nije moglo stići zbog ratova. I spomenuti su primili od rečenoga 4 miljarija razne robe za 7 duk. miljarij; ostatak nisu mogli dovesti.«

⁴⁰ Div. Not. XX, 265'.

⁴¹ Div. Canc. IV, 111; Not. XX, 113'.

međusobni sporazum, po kome je Josip imao donijeti svoju zadužnicu kroz 8 mjeseci, da se tačno vidi koliko duguje, a za to vrijeme jamčio je za njega, i to na velike Josipove molbe, neki Zuzolo iz Barija, trgovac u Dubrovniku⁴².

Ponovno je prošao veći broj godina dok se, tek 1459 god., opet spominje jedan Jevrejin u Dubrovniku, i to neki Ruseto (Russetus), iz Bitonta (Pulja), koji je bio dao izvjesnu količinu aniza i kimela dvojici Dubrovčana da je rasprodaju u Dubrovniku. Jedan od njih sve je potpuno uredio s Rusetom, 12 decembra 1459, dok mu je drugi, kapetan Marko Tomković, iz Koločepa, i dalje dugovao nešto novaca⁴³.

Dugo vremena, u drugoj polovini XV stoljeća, nismo našli podataka o Jevrejima u Dubrovniku. Kao da su se bili potpuno povukli iz ovoga grada, koji nije prestajao da i dalje razvija svoju kopnenu i pomorsku trgovinu. Istina, turska osvajanja na Balkanu prekidala su, ali samo momentano, rad dubrovačkih trgovačkih kolonija u Srbiji i Bosni. Inače, Dubrovčani su i dalje ostajali da čuvaju svoje stare pozicije i da u izmijenjenim političkim prilikama zauzimaju nove. Kada su konačno pale pod tursku vlast ne samo Arbanija i Srbija, nego i Bosna i Hercegovina, za dubrovačke trgovce nastale su mnogo povoljnije prilike nego prije. U balkanskom zaleđu Dubrovnika, dotada podvojenom u nekoliko carinskih područja, pod raznom političkom upravom, u čestim svadama i ratovima, a prepuštenom samovolji vladara i njihove vlastele, postojale su uvijek velike zapreke i opasnosti za jače razvijanje dubrovačke trgovine. Turskim osvajanjem cijeloga Balkana sve je to nestalo. Već samo stvaranje jednoga carinskoga područja na čitavom Balkanskom Poluotoku moralo je imati ogromna uticaja na razvitak dubrovačke trgovine. Stoga Dubrovnik, ni u početku svog neposrednog graničenja s Turcima, nije bio oštećen njihovim osvajanjima u Srbiji i Bosni, a kasnije se time čak i koristio. Zbog toga ekonomske prilike u Dubrovniku nijesu mogle da utiču na povlačenje Jevreja iz njegove države i na njihovo potpuno izbivanje iz one vrlo važne luke.

⁴² Div. Canc. LV, 110; Div. Not. XXV, 75; Deb. Not. XX, 174'.

⁴³ Div. Not. XLIII, 33.

Isto tako, ni političke ni ekonomske prilike u Južnoj Italiji, u drugoj polovini XV stoljeća, nisu mogle uticati na onamošnje Jevreje da više ne dolaze u Dubrovnik. Naprotiv, ekonomske prilike za prvih vladara iz aragonske dinastije (Alfonsa I i Ferdinanda I) pogodovala su dubrovačkoj trgovini. Kralj Ferdinand I (1458—1494) naročito je lijepo postupao s dubrovačkim trgovcima, tako da su oni od svih prekomorskih zemalja najviše trgovali s njegovom državom⁴⁴. U isto su vrijeme i Jevreji čitave Južne Italije zadržali svoje stare pozicije u njezinom ekonomskom životu, premda su ih vladari, te crkvene i gradske vlasti, s vremena na vrijeme progonili i nastojali da od njih izvuku što veće materijalne koristi. Zato je čudno što apulijski i sicilski Jevreji nisu nastavili da i dalje učestvuju u trgovačkim vezama Dubrovnika s Južnom Italijom, a ni njihovo dotadašnje učestvovanje nije bilo osobito jako i značajno.

Na trećoj strani, u Arbaniji, ne znamo kakve je posljedice izazvalo tursko gospodstvo u trgovini Jevreja. Sudeći po sve manjem dolasku arbanaskih trgovaca u Dubrovnik i sve slabijim trgovačkim vezama Dubrovčana s arbanaskim primorskim gradovima, izuzevši opskrbljivanje žitaricama, zaključujemo da su nedavno važni privredni centri na obali Arbanije pod turskom vlasti naglo oslabili. Tom su prigodom, vjerovatno, oslabljene i jevrejske kolonije u Valoni i Draču, pa su tako prestale i njihove veze s Dubrovnikom.

Iz ovog perioda ipak imamo dva-tri arhivska podatka, koja se ili odnose na Jevreje ili nas samo potsjećaju na njih, a koje zbog njihove interesantnosti donosimo na ovome mjestu. Najprije, u junu 1477 god. boravio je u Dubrovniku neki Abram, vjerovatno Jevrejin, kao glasnik bosanske kraljice. U tom momentu posljednja bosanska kraljica Katarina živjela je u Rimu, gdje je i umrla 1478 god.⁴⁵, pa je sigurno odatle slala ovoga svoga glasnika u naše krajeve. Dubrovačka je vlada raspravljala, 26 juna, da li da ga nečim pomogne ili ne, pa je sa 16 protiv 15 glasova odlučila da mu se ništa ne da⁴⁶.

⁴⁴ J. Tadić, Španija i Dubrovnik u XVI v. (izd. Srp. Kr. akademije, 1932), 13—15.

⁴⁵ Jiriček-Radonić, Istorija Srba, II, 179.

⁴⁶ Cons. Rog. XXIII, 137.

Već polovinom XV stoljeća dopro je i do Dubrovnika nadimak koji su Turci davali Jevrejima nazivajući ih čifuti, jer u jednom sudskom zapisniku, 12 jula 1445 god., našli smo da je Božičko Ostoić imao nadimak »čifut«, što sigurno potsjeća na turski naziv za Jevreje⁴⁷. I kasnije, među Dubrovčanima, bilo je ljudi čiji su nadimci ili prezimena imali veze s Jevrejima. Tako su 19 juna 1494 god. sekvestrovane stvari nekoga Tonka Žudiovića⁴⁸; dne 19 jula 1550 god. spominje se »Mareta Marina rečenog Žudiević«⁴⁹; 5 septembra 1558 god. govorilo se na sjednici vlade o dobrima pok. Jera Vlaha Žudeovića (Giudeovich), koji je nedavno bio umro u Kruševcu⁵⁰.

U jednoj sudskoj raspravi između Radovana Ilijića i Nikole Fifića spominje se 9 septembra 1495 god. i neki Jevrejin u Drinopolju. Ilijić je, naime, 1488 god. bio predao Fifiću srebra u vrijednosti 21.700 aspra, ali je od njega dobio samo 5.000 aspra. Fifić je, međutim, ovo srebro bio predao nekom Jevrejinu, koji je iza toga pao pod stečaj, tako da mu je propalo sve što je bio dao. Na taj se način Fifić htio da opravda što nije mogao da isplati sav dug, ali je ipak bio stavljen u zatvor⁵¹.

⁴⁷ Lamenta de foris XVI (1442—1445), 257 (Dubrov. arhiv).

⁴⁸ Div. Canc. XC, 60'.

⁴⁹ Id. CXVIII, 69'.

⁵⁰ Cons. Min. XLIV, 34'.

⁵¹ Liber forensium 1490, fol. 80'—82' (Dubrov. arhiv).

DOLAZAK IZ ŠPANIJE I OSNIVANJE KOLONIJE

Do konca XV stoljeća, kako vidjesmo, u Dubrovniku nije bilo Jevreja u većem broju, niti se dotad može govoriti o nekoj stalnoj jevrejskoj koloniji u onom mjestu. Tek posljednjih godina XV stoljeća dolaze u Dubrovnik veće skupine Jevreja, tu se zadržavaju i osnivaju svoju zajednicu koja bez prekida postoji do danas.

Stvaranje jake jevrejske kolonije u Dubrovniku stoji u vezi s vrlo značajnim događajem u povijesti Jevreja, kada je ovaj narod, toliko puta teško pogođen, još jednom bio unesrećen svojom zlom sudbinom. Naime, veće skupine Jevreja došle su u Dubrovnik poslije njihova tjeranja iz Španije (1492), odakle se stotine hiljada pripadnika njihova naroda raštrkalo po cijelome svijetu. Svojim odlaskom iz zemalja na Pirinejskom Poluotoku (iz Portugala i Navare izagnani su 1498), Jevreji su izazvali velike promjene u mnogim evropskim državama.

Najprije, pirinejske zemlje, koje su sposobnostima i radom velikog broja pravih i pokrštenih Jevreja (marana) postigle mnoge svoje ekonomske i kulturne uspjehe, najednom su ostale bez ovoga marljivog stanovništva. Veliki dio trgovine, zanata, industrije, dijelom i ratarstva, nalazio se u rukama Jevreja i marana. U nekima od tih grana privrede Jevreji, marani i Mauri imali su monopol. To je izazivalo protiv njih nezadovoljstvo i mržnju kršćana, osobito srednjeg građanskog staleža, dok su plemići-veleposjednici, ne osjećajući njihovu konkurenciju, nego naprotiv korist od naprednije zemljoradnje,

ostali naklonjeni inovjercima. Kada je španjolska vlada došla pod jači uticaj srednjeg staleža, mržnja na Jevreje znatno je pojačana, uspostavljena je Inkvizicija (1480) i izgnani su Jevreji iz zemlje¹.

U svim većim centrima Španije Jevreji su dotada imali svoje brojne kolonije još od rimskih vremena, gdje su, uglavnom, slobodno i u miru živjeli i radili. Na vladarskim dvorovima, najprije u arabljanskim državama, a onda i u kršćanskim, mnogi su Jevreji i marani zauzimali vrlo vidne položaje. U medicini, matematici i svim prirodnim naukama pirenejski su Jevreji dali velikih i priznatih naučnika, a Španija je bila i jedan od najjačih centara jevrejske teologije i filozofije. Njezini su Jevreji bili ekonomski i kulturno jači i razvijeniji dio stanovništva². Njihovim odlaskom Španija je veoma mnogo izgubila, naročito kada su u XVI stoljeću bili skoro potpuno istrijebljeni i potjerani marani. Trgovina, zanati, zemljoradnja, industrija i novčarstvo naglo su i vrlo jako nazadovali, tako da je otkriće Amerike tek donekle moglo da Španiji nadoknadi sve ono što je bila izgubila izgonom jevrejskog stanovništva. A i u kulturi Španije osjetile su se neugodne posljedice njihova odlaska.

Drugo, u svim zemljama, u koje su se španski Jevreji doselili, nastale su dosta jake promjene. Mnoge su zemlje vrlo rado primale potjerane Jevreje, tako da su neke talijanske države, u prvom redu papina, bile preplavljene jevrejskim bjeguncima iz Španije. Premda osiromašeni prisilnom prodajom svojih imanja i napadajima pljačkaša i drumskih razbojnika, pirinejski su Jevreji ipak predstavljali ekonomsku dobit za svaku zemlju u koju su dolazili, a i kulturno su stajali ispred mnogih stanovnika u nekim drugim evropskim državama.

¹ E. Fueter, *Geschichte des Europäischen Staatensystems von 1492 bis 1559* (München—Berlin, 1919), 82—86.

² O Jevrejima na Pirinejskom Poluotoku pogl.: José Amador de los Ríos, *Historia social política y religiosa de los Judíos de España y Portugal*, I-III (Madrid, 1875—1876); Rafael Altamira, *Historia de España y de la civilización española*, I-IV (Barcelona, 1906—1911); Idem, *Histoire d'Espagne* (Paris, 1930); Diercks, *Geschichte Spaniens*, II (Berlin, 1896), 204, 207; Dubnow, op. cit. V, 74 i d., 232 i d., 344 i d.

Edikt o progonu Jevreja iz Španije objavljen je 31 marta 1492 god., a zemlju su morali napustiti kroz 4 mjeseca. Naknadno im je taj rok milostivo produžen za dva dana, tako da se poslije 2 augusta 1492 god. nijedan Jevrejin nije smio naći na zemljištu španske države. Iz Španije, gdje su već hiljadu i po godina živjeli, tjerali su ih iz vjerskih i materijalnih uzroka. Njihovim je izgonom vjera malo dobila, ali su se zato mnogi okoristili kupujući u bescijenje njihova imanja, koja su morali da rasprodaju u onako kratkom roku, i pljačkajući ono nešto pokretnoga dobra što su ovi jadnici mogli sobom ponijeti. U isto vrijeme, španjolski je srednji stalež ostao bez svojih konkurenata.

Jevreji su iselili u raznim pravcima. Jedni su se sklonili u obližnje zemlje: Portugal, Navaru i Provansu, da doskora i odatle budu istjerani. Drugi su prešli u španjolske Holandeske Pokrajine i Siciliju, da tako ipak produže živjeti u zemljama unutar španjolske političke sfere. Neki su se sklonili u Napuljsku Kraljevinu, a ostali u Sjevernu Afriku i druge države Italije, odakle su prelazili dalje na Istok. Ne zna se tačno koliko je Jevreja tada napustilo Španiju, ali po najnižem računanju bilo ih je preko 200.000. Kada se još uzme isto toliki broj marana, koji su ostali u Španiji, a koji su doskora također bili izagnani, onda se može da vidi koliko je sposobnog i vrlo aktivnog stanovništva ostavilo jednu zemlju od 6 miliona stanovnika³, po prilici.

Dok su sve veće države Zapadne Evrope vrlo rdavo postupale s Jevrejima i sa svoga teritorija potpuno ih otjerale (Engleska 1290, Francuska 1306 i 1394, Španija 1492), dotle se na jugoistoku Evrope, na Balkanskom Poluotoku, dizala jedna velika i jaka država, koja je prema njima zauzimala sasvim drukčije držanje. Turci, vrlo tolerantni sa pripadnicima sviju vjera, nisu pravili nikakve smetnje ni Jevrejima koje su zatekli u osvojenim zemljama. Kada su španski Jevreji bili otjerani iz svoje domovine, i kada su u većim skupinama počeli dolaziti u Tursku i ondje u potpunoj slobodi živjeti, Turska je neobično jako privlačila Jevreje iz cijeloga svijeta, u prvom redu one koji su silom bili prognani sa svojih ognjišta. Računa se da je

³ Fueter, 79.

tada ušlo u Tursku oko 100.000 Jevreja⁴, koji su ne samo pojačali dotadašnje jevrejske kolonije na jugoistoku Evrope i u prednjoj Aziji, nego su preplavili sva veća mjesta i sve važnije ekonomske centre Turskog Carstva. Zanatstvo se naročito podiglo, a Jevreje i marane smatrali su Turci za specijaliste u pravljenju ratnog oružja i municije⁵. Trgovina se također podigla, naročito sa zapadnim zemljama, koje su se poslije otkrića Amerike naglo razvijale, a sa kojima su istočni Jevreji stajali u vezama preko svoje braće koja su ostala na Zapadu. Svi dijelovi Turske osjetili su korisne posljedice jevrejskog dolaska, pa nije ni čudo što su ih Turci i njihovi sultani onako rado primali i držali⁶.

Sedam vijekova ranije, kada su Arabljani preko Sjeverne Afrike prodirali na Pirinejsko Poluostrvo, Jevreji su sa Istoka u velikim skupinama bili pošli prema Zapadu. Saradujući sa Arabljanima na podizanju materijalne i duhovne kulture svoga novoga zavičaja, ova dva semitska naroda bila su u Španiji stvorila najjači kulturni centar Evrope za vrijeme od nekoliko stoljeća. A sada, poslije izгона iz Španije, Jevreji su se okrenuli u protivnom pravcu, pa su sa Zapada pošli prema Istoku, ostali su bez najjačega središta svoga naroda i — poslije toliko stoljeća — ponovno su se približili domovini svih Jevreja, Palestini. Turska je u drugom deceniju XVI stoljeća bila zauzela Palestinu i Egipat, te mirnim putem došla u posjed čitave Sjeverne Afrike, i tako ujedinila pod svojom političkom upravom velike skupine Jevreja razasutih po većem dijelu sredozemnih obala. Kada su Jevreji, preko nekih svojih ljudi, došli do jačeg uticaja na sultanovu dvoru u drugoj polovini XVI stoljeća, Turska je postala najvažniji centar sviju Jevreja u svijetu. A Sefardi, potjerani iz Španije, otada su skoro jedino i živjeli u turskim zemljama⁷.

⁴ Dubnow IV, 19.

⁵ Ibid.

⁶ Priča se da je sultan Bajazit II (1481—1512), kada je doznao za odluku španjolskoga kralja da otjera Jevreje, kazao svojim velikodostojnicima: »Vi se varate kada ovoga kralja držite pametnim; on upropaštava svoju zemlju, da našoj pomogne da dode do blagostanja.« Dubnow, 18.

⁷ Dubnow, VI, 11—13. — Sefard u srednjevjekovnom jevrejskom jeziku znači Španjolac. Tako se nazivahu španski Jevreji.

Po svom dolasku u Tursku Jevreji se nisu odmah pomiješali sa starim jevrejskim stanovništvom u turskim gradovima, a u većim kolonijama nisu ni svi pirinejski Jevreji odmah stvarali jednu vjersku zajednicu. Dolazeći iz raznih krajeva Španije i Portugala, oni su u Turskoj nastavili da žive odvojeno kao i u starom zavičaju, da se organizuju u posebnim vjerskim općinama, služeći se španskim dijalektom svoga kraja, zadržavajući svoj dotadašnji način življenja, vjerskih obreda i držeći sebe kulturnim, višim i boljim od ostalih Jevreja. U Tursku su donijeli španski jezik i kulturu⁸, bavili su se trgovinom, pravljenjem oružja i praha, raznim zanatima, a bilo je mnogo liječnika i tumača kod turskih vlasti⁹. Svoje vjerske zajednice nazivali su imenima pokrajina ili gradova odakle su došli, a svaka je od njih imala i svoj odvojeni hram. Tako su u svim većim gradovima Turske, specijalno u Carigradu i Solunu, pored starih jevrejskih zajednica, postojale još i zajednice barcelonske, seviljske, kordovske, granadske, katalonske, portugiske i dr., a Jevreji (Eškenazi) iz Njemačke i srednjoevropskih zemalja, organizovali su se u svoje zasebne općine¹⁰. Tek mnogo kasnije počele su se ove općine približavati jedna drugoj, te pomalo zajednički stvarati jednu jedinstvenu jevrejsku zajednicu u pojedinim gradovima. U Carigradu je bio najveći jevrejski centar u Evropi sa 30.000 Jevreja i 44 sinagoge, a u drugom centru, u Solunu, postojalo je 36 različitih jevrejskih grupa, koje su svojim brojem nadmašivale svo ostalo stanovništvo¹¹.

Na putu iz Španije za Tursku Jevreji su išli raznim putevima. Jedni su došli morem u južne i istočne luke Balkanskoga

⁸ Ramon Menendez Pidal, *El Romancero teorías e investigaciones* (Madrid), 112 i d.

⁹ M. Franco, *Essai sur l'histoire des Israélites de l'Empire Ottoman* (Paris, 1897), 24—25, 34—35, 39—41, 51; Dr. M. A. Levy, *Don Joseph Nasi, Hercog von Naxos* (Breslau, 1859), 4—6; Dubnow, VI, 21—21. — O Jevrejima u Turskoj još pogl. Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*, III (Gotha, 1855), 368—373; P. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI vijeka u »Radu«*, *Jugoslavenske akad.* LXII, 102, 114, 115, 117; LXXXIV, 95; C, 89, 108, 116; CXII, 183, 189; CXVI, 34, 48, CXXIV, 45—46; CXXX, 89, 108, 116; CXXXVI, 33, 47.

¹⁰ Franco, *ibid.*

¹¹ *Id.*, 41.

Poluotoka, a drugi su bili prešli u Sjevernu Afriku, odakle su neki prosljedili dalje na Istok. Mnogi su se prvo bili sklonili u Italiju, ali kako nisu bili potpuno sigurni i mirni, niti su uvijek mogli slobodno ispovijedati svoju vjeru, to je dio njih prešao u Tursku. Italiju su napuštali i zbog poteškoća na koje su nailazili u zemlji sa vrlo dobro razvijenim domaćim zanatima, trgovinom, industrijom i novčarstvom, dok ih je Turska privlačila i kao zemlja ekonomski još dovoljno nediferencirana i nerazvijena, sa mnogo više mogućnosti rada i zarade. Jevreji, koji su bili prešli u Italiju, okupljali su se, uglavnom, u dva veća centra. Prvi je zahvatao sve krajeve na sjeveru do Toskane i Jakinske Marke, a drugi srednji i južni dio Poluotoka. Jevreji koji su iz sjevernih krajeva Italije odlazili u Tursku, okupljali su se u Veneciji, Ferari i Ankoni (Jakin), te odande prelazili ili u naše luke Split i Dubrovnik ili morem odlazili dalje prema Istoku. A Jevreji iz srednjih i južnih dijelova Italije prelazili su ili u Dubrovnik, te arbanaske i grčke luke, ili također morem direktno na Istok. Ukoliko se neki od ovih Jevreja nisu zadržali u kojoj od naših primorskih luka, svi su prelazili preko turske granice, te su po glavnim trgovačkim drumovima kretali dalje prema važnijim centrima Turske. Bilo je, naravno, Jevreja koji su se po Balkanu kretali obratnim putevima, te su, iskrcaвши se negdje u Solunu ili Carigradu, dolazili u Srbiju i Bosnu, silazili u naše primorske gradove, a odatle čak prelazili u Italiju.

U velikoj seobi Jevreja iz Španije u sve zemlje na Sredozemnom Moru, Dubrovnik i njegovi stanovnici igrali su važnu ulogu. Najprije, Dubrovčani su na svojim brodovima pomogli prebacivanje Jevreja preko mora; zatim, Dubrovnik je mnogim Jevrejima poslužio kao tranzitna luka na njihovom putu za Tursku; a onda, mnogi od njih su našli u njemu utočište i ondje osnovali važnu i brojnu jevrejsku zajednicu.

U XV stoljeću Dubrovnik je imao veliku trgovačku mornaricu, jednu od prvih na Sredozemnom Moru, koja je održavala veze sa svim mediteranskim zemljama. Pri koncu toga stoljeća ove su veze bile sve jače i važnije, pa su veliki dubrovački brodovi bili postali važan faktor i u međunarodnoj pomorskoj trgovini. Dok su u predašnja vremena ponajviše i

skoro isključivo plovili između Italije i Balkana, dotle su posljednjih decenija XV vijeka odlazili i dalje, te su postali poznati svim sredozemnim narodima. Sa Španijom su Dubrovčani odavna živjeli u vrlo dobrim odnošajima, jer je aragonska dinastija već nekoliko decenija vladala Južnom Italijom, za njih najvažnijom zemljom, u kojoj su Dubrovčani imali velike trgovačke i uopće ekonomske privilegije. S druge strane, u Dubrovniku je kroz čitavo XV stoljeće neprestano bilo katalonskih trgovaca — čak su imali i svoga konzula — koji su vodili dosta jaka trgovačka poduzeća i koji su održavali veze sa svojom zemljom. Glavni izvoznici artikala Pirinejskog Poluotoka, dobra ovčja vuna, dolazila je na ovaj način u Dubrovnik, koji je baš tada bio razvio svoju veliku industriju tkanja. Mnogi od trgovaca iz raznih primorskih mjesta Katalonije vodili su ovakve tkalačke radnje i u Dubrovniku. Katalonski brodovi dolazili su često bilo da iskrcaju svoju vunu ili sô i žito iz Sicilije i Apulije, bilo da na polasku za Veneciju ili na povratku odatle svrate zbog nevremena ili opskrbe. A dolazili su do dubrovačkih voda i brojni katalonski gusari, udruženi s razbojnicima sa svih strana, pa su tokom XV stoljeća dubrovačke arhivske knjige pune opisa njihovih nedjela, kao i tužbi Dubrovčana aragonskim vladarima.

Kad je nastalo tjeranje Jevreja i marana iz Španije, Dubrovčani su se, svakako, našli u španskim lukama da prihvaćaju ove prognanike koji su napuštali svoju zemlju. Pogotovo se dubrovačkih brodova našlo u južnotalijanskim lukama, gdje se veliki dio Jevreja bio privremeno sklonio*. Dubrovački historičar Apendini navodi kako su iz španskih luka dubrovački pomorci prevozili protjerane Maure u sjevernu Afriku, i pri tome velika bogatstva zaslužili¹². Mi nismo našli potvrde da su oni prevozili i Jevreje iz Španije, ali nemamo razloga da i to ne pretpostavljamo, kada su nam poznate dosta žive veze između Dubrovnika i svih sredozemnih obala.

* Ferorelli, 97—98, misli da je poslije 1492 god. broj Jevreja u južnom dijelu Apeninskog Poluotoka, od Abruca do Mesinskih vrata, povećan na 150.000, dok ih je prije bilo oko 50.000.

¹² Fr. M. Apendini, *Notizie storico-critiche sulle antichità, istoria e letteratura de' Ragusei*, I (Dubrovnik, 1802), 214.

Na svom bježanju i lutanju iz Španije, Jevreji su veoma mnogo propatili. Mnogi od njih dali su pomorcima za prevoz posljednji novac što su sobom ponijeli, dok su drugi bili naprosto opljačkani od istih pomoraca te gusara ili drugih razbojnika. Ogroman broj ovih jadnika nije nikada ni ugledao zemlje u koje se bio uputio, a mnogi od njih spasavali su tek goli život. Osim brojnih podataka o tome, objavljenih na osnovu stranih izvora, imamo i nekoliko vijesti iz Dubrovnika, iz kojih vidimo ne samo da su Dubrovčani prenosili Jevreje u Tursku, nego su ih pri tome i pljačkali.

U maju 1495 god. bila su na brodu Bara Grdobića, sa Koločepa, opljačkana 22 Jevreja. Njih je ukrcao u Ortoni (Srednja Italija) na brod kapetan Đurađ Bjelenić, sa Koločepa, te ih je, izgleda, vodio u Dubrovnik. Nedaleko Slanoga, u Dubrovačkoj Republici, napalo je brod sedam ljudi sa Koločepa, te su opljačkali sve Jevreje i Jevrejke, koji su se na njemu našli. Doznajući za ovu pljačku, izvršenu u domaćim vodama, dubrovačka je vlada odmah oštro reagirala. Dne 30 maja dala je zatvoriti Nikolu Miličića, sa Koločepa, i porodice one sedmorice pljačkaša koji su bili sobom odveli i brod na kome su se nalazili Jevreji. A tri dana zatim, 2 juna, vlada je zadala vjeru tim pljačkašima, samo da povrate stvari koje su bili oteli. Jevrejima je bila odlučila dati do 50 dukata za oštetu, ako joj oni dadu izjavu da su u svemu i potpuno podmireni¹³. Međutim, pljačkaši sa Koločepa nisu poslušali poziv svoje vlade. Ona je, 4 juna, zaključila da se prisili Đurađ Bjelenić, kapetan opljačkanog broda, da Jevrejima povrati sve što su bili platili za prevoz, jer je svojim napuštanjem broda omogućio da budu opljačkani. Bjelenić je, odmah poslije izvršene pljačke, bio zatvoren i mučen u Dubrovniku, ne bi li se od njega saznalo nešto više o samom događaju, ali kad ni pod torturom nije ništa priznao, vlada je odustala od njegova daljnjeg proganjanja. U isto vrijeme bile su donesene u Dubrovnik neke pokretne stvari onih sa Koločepa, koje je vlada dala rasprodati,

¹³ Rog. XXVII, 200', 201, 206. — Ove iste 1495 god. dolazio je u Dubrovnik Mihael Benvenisti, Jevrejin iz Barlete, da naplati 15 duk. od nekoga svog dužnika iz onoga mjesta, te mu je o tome izdao potvrdu 12 maja. Div. Not. LXXXV, 4'.

kako bi se Jevrejima nadoknadila šteta¹⁴. Vladine kaznene mjere protiv njih nisu bile time iscrpljene, jer je zaključeno, 20 juna, da se pošalju dva vlastelina na Koločep da popišu sva nepokretna dobra pljačkaša, a 23 juna njima je pridodan još jedan vlastelin, da ova trojica sve poduzmu kako bi pro-našli još kakva njihova pokretna ili nepokretna dobra, koja bi trebalo rasprodati¹⁵.

Premda je dubrovačka vlada vrlo oštro ustala protiv svojih ljudi koji su izveli ovu pljačku, kao što je to uvijek radila u sličnim prigodama, ipak su Jevreji bili nezadovoljni, jer nisu dobili sve što su izgubili. Prešavši u Tursku, potužili su se turskim vlastima na postupanje Dubrovčana. Turska vlada iz Carigrada (Porta), 16 mjeseci kasnije, poslala je Dubrovčanima jedno pismo o tome preko Mustafe, hercegovačkog sandžakbega, koji ga je dostavio dubrovačkoj vladi po svom naročitom glasniku. Dubrovčani su se našli u nepri-lici zbog intervencije Porte, pa su 28 septembra 1496 odlučili da se sandžakbegovu čovjeku daruje 150 perpera, što je značilo da ovako velikom svotom treba potkupiti ovoga pretstavnika turskih pograničnih vlasti, sigurno, da bi se kod sandžakbega jače zauzeo za Dubrovnik¹⁶. Dok je to zaključeno u Malom vijeću, među jedanaesticom pretstavnika dubrovačke vlade, dotle je istoga dana u Senatu (Vijeće umoljenih, vlada) dato ovlaštenje prednjem Vijeću da odgovori Mustafa-begu na primljena pisma i da opravda postupak vlade. Ujedno neka navede koliko je nepošteno sve ono što traže opljačkani Jevreji u pogledu visine svoje oštete. Dva dana zatim, 30 septembra, data je dozvola dubrovačkom knezu i njegovu Malom vijeću da posredstvom neke nepoznate osobe mogu ponuditi Abram u Jevrejinu, sigurno pretstavniku opljačkanih Jevreja, do 200 dukata na ime naknade za pretrpljenu štetu¹⁷. Da li su opljač-kani Jevreji bili time zadovoljni i da li se konačno nekako rije-šio ovaj njihov spor s Dubrovčanima, ne znamo ništa, jer o tome nismo našli nikakve druge podatke.

¹⁴ Cons. Min. XXV, 144, 144'. — Pogl. Bilješke.

¹⁵ Ibid., 148, 149.

¹⁶ Cons. Min. XXV, 263'.

¹⁷ Cons. Rog. XXVII, 278.

Međutim, bježeći sa Zapada Jevreji su sve više dolazili u Dubrovnik, tako da je dubrovačka vlada bila prisiljena da zbog toga nešto poduzme u vezi njihova stalna boravka u Dubrovniku. Među jevrejskim bjeguncima bilo je marana i novih kršćana (*christiani novelli*), a to je dokaz da se radilo o Jevrejima iz Južne Italije. Marani su baš onih godina napuštali svoj zavičaj zbog čestih uzbuna domaćeg stanovništva u apulijskim gradovima protiv njih, kao i zbog slaba postupanja s njima od strane Španjolaca i Mlečana, tih novih gospodara Južne Italije¹⁸. Kada se na sjednici vlade raspravljalo o maranima i novim kršćanima, odlučeno je da se izabere pet vlastele koji će to ispitati i pred Senat iznijeti svoje mišljenje¹⁹. Kada su došli sa svojim predlogom, 22 maja, vlada je zaključila da će se o tome raspravljati na prvoj sjednici poslije Duhova. A na toj sjednici, 6 juna, odlučeno je da se njihovo mišljenje o uređenju pitanja stanovanja ovih inovjeraca u Dubrovniku i njegovoj državi u nečemu izmijeni²⁰. Kakav su to predlog iznijeli i što je s njime dalje bilo, nismo mogli ništa saznati.

Jevreji su i dalje dolazili u Dubrovačku Republiku i preko nje prolazili u Tursku. Ali, ni dalje nisu prestajale opasnosti na tom njihovom putu. Kada su u julu 1500 god. neki Jevreji i Jevrejke došle brodom u Cavtat, južno od Dubrovnika, da odatle pređu u turski Hercegnovi, napali su ih na putu kroz Konavle neki ljudi iz Perasta (Boka Kotorska), te sobom povelu nekoliko Jevrejki. Dubrovačka vlada ponovno poduzme sve moguće da spasi odvedene Jevrejke i povрати Jevrejima njihove stvari, ali u tome nije potpuno uspjela. Najprije, 28 jula, odlučila je da preko dvojice svoje vlastele predade u Dubrovniku opljačkanim Jevrejima sve njihove stvari koje su bile spasene, i to pred svjedocima i u prisustvu nekoga od Turaka, pošto dokažu čije je što bilo i pošto im o svemu dadu pismenu potvrdu²¹.

¹⁸ Vitale, Trani . . . , 312 i d. — M. Sanuto, *Spedizione di Carlo VIII in Italia* (Venezia, 1883), 213, kaže da su zbog nemira u Apuliji 1495 god. prešle na otok Hvar 43 porodice Jevreja i marana (cit. Vitale, op. cit., 314).

¹⁹ Cons. Rog. XXVIII, 87'. — Pogl. Bilješke.

²⁰ Ibid., 88', 91.

²¹ Cons. Min. XXVII, 4'. — Pogl. Bilješke.

Sve je ovo vlada poduzimala, sigurno, iz straha pred turskim vlastima, a poučena sukobom sa Turcima zbog one pljačke kod Slanoga. Da bi spasila i ostale stvari Jevreja i oslobodila im zarobljene žene, vlada je zaključila, 3 augusta, da pošalje jednu osobu u Veneciju mletačkoj vladi, pod čijom je vlašću bio Perast, i da joj o tome uputi jedno pismo, ali je odbila predlog da se potaknu opljačkani Jevreji da sami poduonamo.

Kako je o ovom napadaju na Jevreje bio pisao u Dubrovnik i hercegnovski kadija, to mu je vlada nešto odgovorila, 3 augusta, a opljačkanim Jevrejima ponovno podijelila neke njihove stvari donesene iz Cavtata²². Međutim turske vlasti iz Hercegovoga još uvijek su nešto protestovale zbog ovoga, pa su ponovno pisale u Dubrovnik, gdje je zaključeno, 19 augusta, da se ne odgovara pismeno, nego da se onamo uputi dubrovački slovinski kancelar Pasko Primojević i da on usmeno odgovori na turska pisma, koja su pisana nastojanjem nekog Izaka Jevrejina²³. Kako opljačkani Jevreji ne samo nisu dobili sve svoje stvari, nego su još uvijek i tri njihove zarobljene žene držali pljačkaši iz Perasta, to su Dubrovčani, posredstvom nekog svog čovjeka u Veneciji, bili dobili pismo mletačke vlade za kotorskog providura, kome je bilo naređeno da te Jevrejke svakako pusti na slobodu. Dne 3 septembra dubrovačka je vlada poslala pisma u Kotor, nastojeći da tako spasi one jadne žene, koje su negdje stajale zatvorene kod Peraštana²⁴. O njihovoj sudbini, kao i o konačnom uređenju svega ovoga, ne možemo ništa kazati, jer nam o tome nedostaju podaci.

Među doseljenim Jevrejima bilo je, ipak, više onih koji su mirno i bez ikakve opasnosti dolazili u dubrovačku državu, te prelazi u Tursku. O njima, naravno, imamo mnogo manje podataka, jer je njihov prolazak preko Dubrovnika izvršen normalno i bez zapreka, pa zbog toga niko nije došao u sukob sa zakonom, niti je, u vezi s time, takav slučaj morao biti registrovan u nekom zvaničnom dokumentu. Stoga ne možemo znati ni približno ko je sve od Jevreja prošao kroz Dubrovnik,

²² Cons. Rog. XXVIII, 222'—223.

²³ Ibid., 225'.

²⁴ Cons. Min. XXVII, 14.

odakle je došao i kamo je u Tursku odlazio. Za jedan jedini slučaj iz onoga vremena imamo tačne podatke, na osnovu kojih možemo sasvim sigurno tvrditi da se useljavanje i ostalih Jevreja vršilo na sličan način.

God. 1501 prolazio je preko Dubrovnika Jevrejin Samuel Rikoma (Richoma) iz Italije, koji je išao u Tursku, vjerovatno u Skoplje, svojoj tetki Danori (Danoji), po trgovačkom poslu. Na prolasku kroz Dubrovnik Samuel je prikazao katalonskom trgovcu Rafaelu Labiji nalog isplate upućen mu od Alojzija Sagarige, iz Barija, na svotu od 592 zl. dukata. Rafael je odbio da mu ovo isplati, a tada je Samuel uložio protest pred notarom i registrovao originalno pismo sastavljeno 6 augusta 1501 god. Na povratku iz Turske, gdje mu je kroz to vrijeme tetka umrla, Samuel je ponovno, 11 januara 1502, zahtijevao od Rafaela da mu kao Danorinom nasljedniku isplati mjenicu, ali je Rafael tražio da mu donese dokaze o svom pravu na to nasljedstvo²⁵. Samuel je tada, vjerovatno u vezi sa smrću svoje tetke, odlučio da se iz Italije preseli u Tursku, i to u Skoplje, gdje je, možda, i Danora dotada živjela. Stoga je 14 aprila 1502 god. ugovorio s dvojicom pomoraca sa Koločepa, da mu na svom malom brodu prenesu iz Ortone u Dubrovnik 6 bala razne kućne robe, u vrijednosti 300 dukata. Oni su odmah onamo otplovili, te je Samuel izjavio, 15 maja, da je sve primio u redu, a roba je, vjerovatno iz straha od pljačke samih mornara, prenesena na rizik ove dvojice pomoraca²⁶. Čim je brod stigao u Dubrovnik, Samuel je, 9 maja, ugovorio s Ivanom Mirosalićem, iz vlaškoga katuna Maleševaca, da mu na svojim konjima prenese iz Dubrovnika u Skoplje svu porodicu skupa s robom. Budući da je ovaj ugovor vrlo karakterističan za ondašnje prilike, a jedini dosad pronađen u Dubrovniku, to ga ovdje cijelog donosimo u prevodu, a original u Bilješkama na koncu knjige²⁷.

Ugovor glasi:

»Samuel Rikoma, Jevrejin, koji sada ima ovdje u Dubrovniku nekoliko bala tkanina i drugih svojih stvari, i žene, koje

²⁵ Div. Not. LXXXI, 49—50. — Pogl. Bilješke.

²⁶ Ibid., 99—99'.

²⁷ Ibid., 111—111'. — Pogl. sliku br. 6.

treba prenijeti u Skoplje, svojevrijedno uzima i ugovara za taj prenos s Ivanom Mirosalićem iz Maleševca, kramarom ili kiridžijom, koji je prisutan i koji pristaje, te je s njime ugovorio na ovaj način, naime: Kako je spomenuti Ivan obećao doći u Dubrovnik 21 dana ovog mjeseca sa 46 dobrih i prikladnih konja, naime pet sa sedlima, za ljude koji će jahati, a ostalih 41 sa samarima za bale koje treba natovariti. I slijedećega dana 22 ovoga mjeseca uzeti i natovariti bale i žene rečenog Samuela, tovarići dvije žene na svakoga konja, a isto tako i dvije bale po konju, samo ako bale svojom težinom ne budu prelazile bale, koje ovdje običavaju praviti firentinski trgovci. I rečeni Ivan dužan je istoga dana ujutro natovariti i otputovati iz Dubrovnika na ovaj put sa cijelim teretom, te rečenog Samuela i njegove žene i bale, koje uzme, odvesti ravno u Skoplje na spomenutim konjima, i to čitava Samuela, i ostale ljude koji će s njime jahati, i spomenute žene, i bale, sa cijelim dobrom Samuelovim, obećavajući da će im praviti dobro i vjerno društvo, i da će se na cijelom putu prema njima držati čovječno i kao dobar i vjeran kiridžija, i da će u svemu dozvoljenom, poštenom i uobičajenom biti poslušan i revan rečenom Samuelu, i da će dobro čuvati sve njegove stvari i bale. Po ugovoru, ako putem ponestane koji konj, rečeni je Ivan obavezan na svoj trošak odmah dobiti toliko drugih konja, koliko, kada i koliko puta bude falilo i ponestalo, tako da je spomenuti Ivan dužan dovesti u Skoplje rečenog Samuela s njegovom pratnjom i balama bez ikakva nedostatka ili povrede. Ako na putu bude njemu trebalo uzeti više konja, da ne može tražiti od rečenog Samuela veću naplatu nego samo za 46 konja. U slučaju da spomenuti Ivan na putu ne izvrši nužno snabdijevanje konjima, namjesto onih koji ponestanu, dozvoljeno je rečenom Samuelu izvršiti to snabdijevanje na račun spomenutog Ivana. A Samuel obećaje rečenom Ivanu za njegovu opskrbu i platu za ovo cijelo putovanje do Skoplja isplatiti 150 aspra za svakoga konja, na putu koliko će biti potrebno, a ostatak u Skoplju neposredno pošto se čitav rastovari. Isto tako obećaje rečeni Samuel isplatiti više spomenutom Ivanu, kao kramaru, za obične i uobičajene darove tri aspre dnevno, s napomenom, budući da Jevreji po zakonu običavaju poštivati dan subotnji, da svake subote mora rečeni

Ivan stati s konjima u onom mjestu, u koje stigne u petak večer, a za taj dan počinka spomenuti Ivan će imati od rečenoga Samuela napojnicu od dvije aspre po svakom konju, s time da je na cijelom putu, osim subote, spomenuti Ivan dužan sa cijelom karavanom ostati i počivati jedan dan za potrebe i po volji rečenoga Samuela, bez ikakve naplate, jer je tako prema ugovoru».

U vrijeme dok je Rikoma radio na svom prelazu u Tursku, dolazili su i drugi Jevreji zbog toga u Dubrovnik. Tako su se, 27 marta 1502, našli u dubrovačkoj luci neki Jevreji na jednom jakinskom galeonu (veći brod), koji je bio napadnut od dvije mletačke trireme (vrst ratne lađe). One su htjele da galeon pretraže i utvrde, da li nosi za Levant stvari zabranjene od crkve. Dubrovačka se vlada usprotivila da se to nasilje izvrši u njezinoj luci, pa je sama dala pregledati brod, te utvrdila da na njemu nema ništa od crkve zabranjeno. Vlada je to javila mletačkim zapovjednicima, a svoje zidine i tvrđave nad lukom dala je dobro oboružati, da može silom napasti Mlečane ako preko noći ne napuste dubrovačku luku ili pokušaju da galeonu naprave kakvu štetu. A Jevrejima, koji su se našli na brodu, dozvolila je da se slobodno iskrcaju na obalu, ali ne znamo da li su tu i ostali²⁸. Svakako, kroz ovu godinu, dolazili su iz Italije u Dubrovnik, na putu za Tursku, i drugi Jevreji, i to našim brodovima, kako ćemo još napred vidjeti²⁹.

Iz ove iste 1502 god. imamo još jedan vrlo interesantan podatak o zločinima koji su se u ovo vrijeme vršili nad jevrejskim izgnanicima na njihovu putu preko mora, a tiče se nekih španskih i sicilskih pomoraca³⁰. Dne 4 aprila 1502 stupio je pred Perota Torilju (Toriglia), španskog konzula u Dubrovniku, majstor Antonije bombardijer, Španjolac, te mu prikazao slijedeću tužbu: Nedavno se u Apuliji ukrcao na jedan španjolski brod koji je imao da pređe u Valonu. Na istom brodu bilo je mnogo porodica Jevreja, Turaka i ostalih, te »mnoga njihova dobra u zlatu, srebru, biserima, novcu i trgovačkoj robi«. Kad je brod stigao nasred mora, njega su mornari zatvorili pod

²⁸ Cons. Rog. XXIX (1501—1504), 40.

²⁹ V. poglavlje II, 1.

³⁰ Acta Sanctae Mariae Maioris, saec. XVI, fasc. XVII (Dubrov. arhiv).

palubu, a sve Jevreje, njih 20, među kojima i djecu, pobili i bacili u more, blago im oduzeli i sobom donijeli u Dubrovnik, gdje su to dijelom rasprodali, a sa jednim dijelom novca pobjegao je u Tursku Johannes de Gerra. Antonije bombardijer tražio je od konzula da se zbog toga zatvore i osude ovi mornari: Gotter Španjolac, Kola Jakobus Sicilijanac, Johanottus Španjolac, Johannes iz Mesine, Johannes iz Santandera u Biskaji i Petrus de Anton iz Biskaje.

Bila su saslušana samo dvojica od ovih optuženika, i to Kola Jakobus i Johannottus Kalis, iz Katalonije, te su izjavili da Jevreji nisu bili pobijeni, nego iskrčani kod Sv. Katalda, nedaleko Leče, dok im je cijelo blago doista bilo oteto. Nismo našli nikakav podatak o nekom postupku protiv ovih zločinaca, koji su se baš tada nalazili u Dubrovniku, jer dubrovačka vlada nije mogla da u ovakvim slučajevima postupa protiv španjolskih podanika. To je pravo pripadalo samom španjolskom konzulu, koji je, vjerovatno, nešto i poduzeo protiv njih, kad je već dao da se zapisnik o prijavi i prvoj istrazi dostavi dubrovačkoj vladi.

Iz kasnijega vremena imamo još jednu vijest o zločinačkom postupanju dubrovačkih pomoraca sa jevrejskim bjeguncima, koji ni kroz čitavo XVI stolj. nisu prestajali da se sa Zapada sele u Tursku. Iako zločin, o kome napred govorimo, nije uspio, to nimalo ne umanjuje krivicu samih zločinaca.

Dne 13 jula 1547 god. Kristo Marina Kristova, vjerovatno sin pjesnika Marina Krističevića, tužio je dubrovačkoj vladi Ivana Cvjetkovića, Dubrovčanina, koji je 18 januara iste godine htio da pobije i opljačka neke Jevreje koje je prenašao na svom brodu. Kristo se također ondje nalazio, pa ga je Cvjetković nagovarao neka pristane da se taj zločin izvrši. On je odbio da u tome sudjeluje, a Cvjetković ga je napao i htio da ubije, ali je Kristo uspio da se obrani. Kada su stigli u Brindizi, on se iskrcao na kraj i cijelu stvar prijavio dubrovačkom konzulu u Leče. Bio se obratio i na kraljevski dvorski sud, što dokazuju dva patenta izdata od dubrovačkog konzula u Leče i guvernera provincije Bari-Otranto. U dokumentu guvernera iznosi se, uglavnom, sve što i u Kristovoj tužbi, a dubrovački konzul opisuje kako je Kristo bio ranjen na licu, kad je stupio

preda nj, da se kapetan Cvjetković međutim učinio građani-
nom Brindizija, da rasprava protiv njega još nije bila završena,
da su Jevreji i neki mornari pred njime potvrdili, da je Kri-
sto potpuno nevin i da bi Jevreji, koji su sobom imali mnogo
tkanina, sigurno bili ubijeni da nije bilo njega. Kristo je tada
pred dubrovačkom vladom tražio da Cvjetković i njegovi dru-
govi budu kažnjeni i da mu nadoknade svu štetu koju je zbog
njih pretrpio³¹. Nažalost, nisu nam se očuvali ostali dokumenti
u vezi sa ovom tužbom, inače bismo sigurno bili detaljnije infor-
misani o ovom zločinačkom pokušaju nekolicine dubrovačkih
pomoraca, koji, naravno, ni u zlu nisu zaostajali za osta-
lim pomorcima onoga vremena. A ovaj Cvjetković mo-
gao bi lako da bude onaj isti Ivan Cvjetković ili kako
se on rado u španjolskoj formi nazivao Don Huan de
Florio, pomorski kapetan, koji je mnogo plovio po špa-
njolskim morima, koji je imao i ličnih veza sa istaknutim
španjolskim ličnostima, čak i sa Filipom II. Njega je du-
brovačka vlada, baš zbog toga, bila zamolila da negdje iz
Južne Italije pođe u Madrid 1570 god. i da na španjolskom
dvoru preporuči Dubrovnik i obrani ga od neprijateljskih
namjera Mlečana, koji su predlagali članovima Druge Svete Lige
da ga prije borbe s Turcima zaposjednu savezničke vojske³².

Inače, 1502 god. došlo je u Dubrovnik dosta jevrejskih
izbjeglica iz Italije, koji su se ondje i zadržali, neki stalno, a
drugi da pređu u Tursku. Među njima je bilo i ljudi raznih zani-
manja, pa i običnih siromašnih radnika, koji su se izdržavali u
Dubrovniku radeći svakakve poslove. Neki su se pak bavili
preprodajom konja i ostale stoke, koju su sami ili preko svojih
ljudi dovodili iz Turske u Dubrovnik. Bilo je, naravno, i pra-
vih trgovaca, koji su bili uspostavili direktne veze sa trgovcima
u Dubrovniku. Između ovih Jevreja dubrovačka je vlada dala
zatvoriti jednu veću grupu ljudi, te ih optužila da su krivi za
ubijstvo neke starice, koja je stanovala u istočnom gradskom
predgrađu, na Pločama. Ova je starica nađena mrtva ujutro dne
6 augusta 1502 god., te su Dubrovčani svu krivicu bacili na
nekolicinu Jevreja, optužujući ih da su to počinili iz vjerskih

³¹ Lamenti politici V (1547—1551), 15 (Dubrov. arhiv).

³² Tadić, Španija i Dubrovnik u XVI v., 106—109.

razloga. Mnogi su zatvoreni i na mučilima ispitivani da se dozna prava istina, ali Dubrovčani ipak nisu bili potpuno sigurni da su to zaista izvršili svi oni optuženi Jevreji. Sedam od njih bilo je suđeno na smrt i na razne načine smaknuto, a izgleda da su poslije toga bili nastupili vrlo teški dani i za sve ostale Jevreje u Dubrovniku.

Poslije ovoga procesa, sasvim vjerovatno, u Dubrovniku se rasplamsala mržnja protiv Jevreja, kakva se dotad nije opazala kod Dubrovčana. Ali mislimo da ta mržnja nije mogla da se mjeri s onim što se u drugim zemljama radilo u ovakvim slučajevima. Najprije, ni u jednom zapisniku triju vijeća Dubrovačke Republike, premda su svi očuvani, nismo našli nikakav podatak koji bi se odnosio na tjeranje Jevreja iz Dubrovnika ili na neke mjere protiv njih. S druge strane, imamo nekoliko podataka iz prvih godina XVI stolj., koji nas upućuju na rad jevrejskih trgovaca u Dubrovniku i na njihove poslovne veze s trgovcima iz Dubrovnika. Po tome vidimo da njihovi odnošaji niti su potpuno prekinuti, niti su bili slabiji nego prije samoga procesa.

Početak septembra 1501 god. donio je na Lopud neki Sirakužanin 70 smotaka čelika za račun Anđela Gilfa, Jevrejina, oko čega je bio nastao neki spor, koji je presudio sud dobrih ljudi izabranih od obojice³³.

Dne 17 juna 1502 »časni čovjek (vir) Izak Alfandari, Jevrej iz Španije, čovjek obična stasa, dobi od 60 do 65 godina, duga nosa i kratka lica, koga su tako zvali i nazivali Izak Latone, stanovnik Padove, i Lopi Mazardo, stanovnik Venecije, Portugizi«, primio je od dubrovačkog trgovca Marina Cvj. Turčinovića 249 dukata u novcu za Andriju Bombena, građanina i trgovca mletačkoga, a u prisustvu trojice španskih trgovaca u Dubrovniku³⁴.

Dne 6 septembra 1502 god. primio je dubrovački specijarij Jakob Julijani neki novac na ime žita koji su dva Jevrejina, Izak i Leo Abravanel, poslali u Dubrovnik³⁵.

Dne 6 februara 1503 god. isplatila je dubrovačka vlada 123 $\frac{3}{4}$ mletačkih dukata Benediktu Levi, svećeniku (rabinu)

³³ Div. Not. LXXXI, 5'—4.

³⁴ Ibid., 133'.

³⁵ Ibid., 179'.

Aronu Nijemcu (Alemanus) i Abramumu Nijemcu, Jevrejima, na osnovu pisma dubrovačkog nadbiskupa Ivana iz Rima, koji je javio da je toliko primio od njih za troškove nekih bula i drugih spisa u korist opatije Sv. Jakoba od Višnjice, kod Dubrovnika, kojoj je opat bio Alojzije Crijević-Tubero, dubrovački historičar, a koji je to imao isplatiti lično u ime svoje i opatije³⁶.

Dne 15 marta 1503 god. prikazao je Jozua (Josius) Jakobov, u prisustvu notara, suca i svjedoka, jednu mjenicu, katalonskim jezikom napisanu, španskom trgovcu i konzulu Perotu Torilji, koju mu je bio uputio Rafael Andrijin iz Splita, a koja je glasila na 150 dukata plativih Jozuji. Kako mu je Torilja mogao da isplati samo 100 duk., to je Jozua uložio protest³⁷.

Dne 20 marta 1503 god. izjavili su »Stela Jevrejka, žena Salomona, Jevrejina iz Španije, i Vita Jevrejin, sin Avanta, brat spomenute Stele«, da su primili u redu 4 bale smotanih tkanina i raznih drugih stvari, koje su prošlih dana poslali Jeru Monaldu u Dubrovnik dvojica trgovaca iz Pezara, odakle su, vjerovatno, i ovi Jevreji doputovali na svom putu za Tursku³⁸.

Ferando Alveres, iz Portugala, izjavio je 13 jula 1504 god., da je primio 700 zlatnih mletačkih dukata od Marina Cvj. Turčinovića, a na osnovu mjenice Iv. Rama, trgovca nastanjena u Veneciji, koja je 4 juna bila upućena iz Venecije na Gabrijela i Alojzija Belkajara, katalonskih trgovaca u Dubrovniku³⁹.

U januaru 1507 god. Izak Mordahaj (Mordachai), Jevrej sa Krfa, ukrca je na brod Vlaha Radosalića (Alegreta) u Aleksandriji neke kože i drugo za Italiju. Ali, kako je ovaj brod bio napadnut u blizini Cipra, to je Izak bio oštećen. Dne 30 aprila

³⁶ Deb. Not. pro communi I (1449—1522), 110.

³⁷ Div. Not. LXXXII, 104. — Premda se u prednjem slučaju ne spominje »Josius Jacobi« kao Jevrejin, što se u dubrovačkim dokumentima uvijek činilo kada je govor o Jevrejima, ipak navodimo i ovaj podatak, jer po imenu zaključujemo da se radi ili o pravom ili o pokrštenom Jevrejenu (maranu). — Pogl. Bilješke.

³⁸ Ibid., 108.

³⁹ Id. LXXXIII, 146. — Premda se ni ovdje ne navodi da je »Ferandus Alveres de Portugalia« Jevrejin, po imenu i vezama s trgovcem Turčinovićem, koji je trgovao s Jevrejima (1502), mislimo da je i on mogao biti pokršteni Jevrejin.

izjavio je u Dubrovniku, da su on i Vlaho potpuno uredili sve svoje račune i izmjenična potraživanja⁴⁰.

Svi ovi podaci jasno dokazuju da proces zbog navodnog ritualnog umorstva 1502 god. i mržnja koja je poslije toga vjerovatno nastala protiv Jevreja, nisu imali težih posljedica za njihov daljnji boravak i bavljenje u Dubrovniku. Jevreji su, kako vidjesmo, ovdje trgovali i stajali u poslovnim vezama s drugim trgovcima, te se ni po čemu ne može tvrditi da su oni u tome bili spriječeni nekim iznimnim mjerama dubrovačke vlade. Te su mjere naprotiv došle mnogo kasnije, a njima su prethodili razni pokušaji da se dolazak Jevreja i njihov boravak u Dubrovniku ograniči ili potpuno zapriječi.

Tako je, 20 decembra 1510 god., raspravljala dubrovačka vlada da li da se, uz prijetnju kazne od 100 duk. i 6 mjeseci zatvora, zabrani dubrovačkim podanicima da na dubrovački teritorij iskrcavaju marane i Jevreje, kao i njihove porodice. Ovaj je predlog bio odbijen sa 24 glasa protiv 17, te je zaključeno da u tome ostane po starome⁴¹. Time je Jevrejima bilo i dalje dozvoljeno, da slobodno dolaze u Dubrovačku Republiku i da preko nje prolaze za Tursku. Ali, već sam predlog vlade o eventualnoj zabrani toga, jasno pokazuje da je među Dubrovčanima bilo počelo da se javlja neraspoloženje protiv njih i da je vrlo lako moglo doći do mjera, koje su i u drugim zemljama bile onemogućile življenje Jevrejima. Na popustljivije držanje Dubrovčana u ovom momentu mora da je uticalo zauzimanje Turaka za Jevreje, koji su baš u Turcima bili našli svoje jedine prijatelje i zaštitnike u času kada ih je kršćanski Zapad odasvud tjerao.

Ali nije potrajalo dugo i Dubrovčani su, ravno 4 godine kasnije, ponovno pokrenuli pitanje Jevreja. Dne 7 decembra 1514 god. raspravljalo se na sjednici vlade o Jevrejima i maranima, nastanjenima u Dubrovniku, te je najprije bilo predloženo, da ih se sve otjera iz Dubrovačke Republike u roku od 6 mjeseci. Međutim je predlog u ovom obliku bio odbijen sa 24 protiv 16 glasova, a primljen je nešto izmijenjen. Odlučeno je,

⁴⁰ Id. LXXXVI, 86^a—87.

⁴¹ Cons. Rog. XXXI, 277^a.

naime, sve kako je u prvom predlogu bilo izneseno, jedino se kod tjeranja svakog pojedinog Jevrejina imao povesti poseban postupak i zasebno odlučivati⁴².

Ali, jednom pokrenuto pitanje o tjeranju Jevreja, nije se skidalo sa sjednica dubrovačke vlade, dok nije konačno privedeno kraju. Jevrejima u Dubrovniku nije bilo više mjesta i oni su morali da napuste ovaj grad, koji su već puna dva stoljeća redovno posjećivali i ondje slobodno živjeli. Dubrovčani su išli stopama ostalih kršćana.

Dne 4 maja 1515 god. ponovno je iznesen pred Senat stari predlog o tjeranju Jevreja iz dubrovačke države. Najprije je prihvaćena odluka da se opozove onaj raniji zaključak o tjeranju Jevreja i marana, a onda je sa svim glasovima protiv jednoga prihvaćeno da se svi otjeraju sa svojim porodicama, i to do konca mjeseca maja, a koji se poslije toga nađu imaju da plate 100 dukata globe i da budu odmah otjerani. Unapred će moći da dolaze u Republiku samo oni koji donose kakvu robu ili hranu na trg, zadržavaće se jedino dok to prodaju i ne smiju sobom dovoditi svoje porodice. Otkada se objave ovi zaključci, svi Jevreji i marani plaćaće najam za kuće u kojima se sada zadržavaju samo do momenta svoga odlaska. Nadzor nad izvršavanjem ovih zaključaka prepušten je činovnicima za zdravstvenu službu u Republici⁴³.

Dubrovački historičar fra Serafin Crijević (Cerva), u svojoj povijesti dubrovačke crkve, koja se čuva u originalnom rukopisu u biblioteci dominikanskog samostana u Dubrovniku, spominje ovo tjeranje dubrovačkih Jevreja⁴⁴. Taj događaj dovodi u vezu s dolaskom fra Tome Ilira, koji je u Dubrovnik stigao 28 aprila 1515 god.⁴⁵. Svojim propovijedima je izazvao veliko oduševljenje i uzbuđenje u narodu, koji je u njemu gledao sveca. Pozivao je narod na pobožno življenje, u skladu sa kršćanskom naukom, oštro je ustao protiv Jevreja, te se

⁴² Id. XXXIII, 109'. — Pogl. Bilješke.

⁴³ Ibid., 160'—161. — Pogl. Bilješke.

⁴⁴ *Sacra Metropolis Ragusina*, t. I, pars III, 248—250. — Dobrotom i susretljivošću čč. oo. dominikanaca pregledali smo ovo djelo u vezi s našim radom na historiji dubrovačkih Jevreja, na čemu neka je najljepša hvala uglednoj upravi samostana.

⁴⁵ G. Gelcich, *Fra Tommaso Illirico* (Split, 1903), 17—18.

»zauzeo da svi Jevreji budu otjerani iz Dubrovnika«. Crijević je ovo donio prema pisanju fra Serafina Raci⁴⁶, koji je živio u Dubrovniku 1587—1589, a koji kaže da je fra Toma nagovorio vladu da otjera Jevreje. Međutim da su oni prešli u Pulju i Jakinsku Marku, odakle su pravili neprilike izvozu žita u Dubrovnik.

Po svemu izgleda da su ove odluke dubrovačke vlade bile potpuno izvršene i da su Jevreji u određenom roku napustili Dubrovačku Republiku. Kako se Dubrovnik nalazio u neposrednoj blizini Turske, to je većina Jevreja, po svoj prilici, prešla preko turske granice i sklonila se na Balkan, dok su drugi prešli u Italiju.

Po pričanju Racija, Jevreji se nisu dali lako otjerati iz Dubrovnika. Oni iz Italije istupili su na obranu dubrovačkih Jevreja, te zapriječili izvoz žita za Dubrovnik. Međutim je Dubrovnik uvijek oskudijevao žitom i svake ga godine u prvom redu i najviše dobavljaao baš iz Apulije i Marke, koje su onda imale dosta žitarica, a nalazile su se preko mora prema samoj dubrovačkoj državi. Dubrovčani, teško pogođeni ovim bojkotom jevrejskih trgovaca, bili su prisiljeni, kako kaže Raci, da popuste i da Jevrejima ponovno dozvole slobodan boravak u Dubrovniku⁴⁷.

Nama, naprotiv, izgleda da ovo ne može biti tačno, jer su apulijski Jevreji živjeli u takvim prilikama, da se nisu mogli brinuti i zauzimati za svoju ostalu braću. Čak izgleda da je ovo tjeranje Jevreja i marana iz Dubrovnika 1514 i 1515 god. došlo kao posljedica onoga što se u isto vrijeme događalo u Veneciji i u Južnoj Italiji, a tek u drugom redu moglo je imati neke veze i s dolaskom fra Tome u Dubrovnik.

⁴⁶ S. Razzi, *Storia di Raugia* (Dubrovnik, 1903), 118. — Međutim redaktor ovog izdanja Racijeva djela J. Đelčić, kaže u opasci na str 118, da fra Toma nije niti jednom riječi ustao protiv Jevreja. To isto kaže i u svojoj raspravi »Fra Tommaso...«, 26—31, a da je odluka dubrovačke vlade od 4 maja sasvim slučajno donesena za vrijeme fra Tomova boravka, koji je napustio Dubrovnik 10 maja.

⁴⁷ To isto kaže i K. Vojnović, *Crkva i država* (»Rad« CXXI), 23—24, te tvrdi da su se za dubrovačke Jevreje zauzeli i oni iz Turske, pa je dubrovačka vlada morala popustiti i 1516. god. ponovno dozvoliti Jevrejima da slobodno žive u Dubrovniku, ali samo u predgradima. Ove svoje tvrdnje donosi prema ispisima I. M. Matijaševića.

U Veneciji je mržnja na Jevreje naročito porasla od početka ratovanja Kambreške Lige protiv Mletačke Republike 1509 god., kada su se mletački Jevreji sa susjednog kopna sklonili u samu Veneciju. Za sve vrijeme ratovanja njih su Mlečići jedva trpjeli u svojoj sredini, pa su propovjedi nekih svećenika protiv Jevreja nailazile na vrlo jak odaziv. Vlasti su im pravile neprilike, ali nisu mogle da ih otjeraju, jer im je trebao jevrejski novac da vode daljnju borbu. Ipak su doskora Mlečani pristupili oštrijim mjerama protiv Jevreja. Dne 22 aprila 1515 predloženo je vladi da se svi Jevreji smjeste na jedno određeno mjesto grada, u staru Đudeku, ali je to bilo odbačeno. Međutim, protivnici Jevreja nisu mirovali, nego su slijedeće godine uspjeli da je vlada zaključila, 29 marta 1516, da se svi Jevreji smjeste u nekoliko određenih ulica. Tako je, napokon, u Veneciji uređen geto, koji je kasnije poslužio za primjer i dao ime svim sličnim ustanovama ostale Italije i Evrope*. Za vrijeme ovakva postupanja Mlečića sa Jevrejima, vjerovatno su neki od njih prešli i u Dubrovnik, te povećali onamošnju jevrejsku zajednicu.

Punih dvadeset godina vodila se borba između Španjolaca, Francuza i Mlečana o Južnu Italiju, naročito o Apuliju. Venecija je nekoliko godina bila zadržala u svojoj vlasti sve važnije luke Apulije, ali ih je u borbama za vrijeme Kambreške Lige kroz 1509 god. morala da ustupi Španjolskoj. Španjolci su tada pokušali da u cijeloj Južnoj Italiji postupaju s Jevrejima i maranima kao u svojoj zemlji, ali u tome nisu odmah uspjeli. Nisu ni inkviziciju mogli da uspostave. Zbog toga je, izgleda, španjolski kralj naredio, najprije 1510, a onda 1514 god., da se iz Napuljske Kraljevine otjeraju svi Jevreji i marani⁴⁸. Međutim ova naredba nije bila potpuno izvršena, pa je 24 januara 1515 god. ponovljena, s time da Jevreji i marani imaju napustiti cijelu Kraljevinu kroz 20 dana⁴⁹. Premda ni ovog puta nisu svi oni ostavili Apuliju, jer ih tamo i poslije toga nalazimo, ipak su, svakako, mnogi od njih morali napustiti Južnu Italiju. Neki su, vjerovatno, došli u Dubrovnik kroz 1514 i 1515 god., čime se znatno povećao broj onih koji su ondje već bili, pa

* C. Roth, 45—62.

⁴⁸ Vitale, Trani . . . , 415; Ferorelli, 218—222.

⁴⁹ Vitale, 415.

su tako izazvali protiv sebe nezadovoljstvo Dubrovčana. To je, po svoj prilici, i uticalo na dubrovačku vladu da je najprije donijela onaj zaključak od 7 decembra 1514, a zatim ih potpuno prognala 4 maja 1515 god.

U gradovima Apulije spominju se kasnije neki bogatiji novi kršćani⁵⁰, koji su, sigurno, tamo ostali zahvaljujući svojem novcu i dobrim vezama. Oni su i dalje mnogo značili u trgovini Južne Italije, pa bi, možda, nešto i poduzeli na obranu svoje izagnane braće iz Dubrovnika, da su i sami bili sigurni za sebe. Zato mislimo da se nisu ni zauzimali za dubrovačke Jevreje i marane, o čemu, uostalom, nismo našli nikakve potvrde ni u dubrovačkim arhivskim dokumentima. Najprije, ni po čemu ne vidimo da je obični dovoz žita iz Apulije bio prestao i da su Dubrovčani u vezi s time ili s ostalom trgovinom nailazili na neke smetnje u Apuliji ili Markama. Zatim, nikako ne stoji da su Dubrovčani povukli naredenje o tjeranju Jevreja i marana, i dasu od 1516 god. ponovno mogli da slobodno dolaze i da se ondje naseljavaju. Jer, za dugi niz godina, mi nismo našli nikakvih vijesti o Jevrejima u Dubrovniku, što je najbolji znak da ih ondje više nije ni bilo. Ukoliko je, možda, neki od njih dolazio i kratko vrijeme ostajao, nije to imalo nikakve veze s neprijateljskim držanjem Dubrovčana prema njima, jer je zabrana od 1515 god. i dalje ostajala na snazi.

Na ovako odlučno istupanje Dubrovčana protiv Jevreja mora da su uticale i prilike u Turskoj. Turci su baš tih godina vodili u Prednjoj Aziji neprestane ratove, koji su doveli do osvajanja Palestine i Egipta (1515—1517). Zauzeti ovim ratovima nisu mogli da se mnogo interesuju za prilike na svojim zapadnim granicama i da u Dubrovniku istupaju kao zaštitnici Jevreja, kako su to pred desetak godina radili. Znajući za sve to, Dubrovčani su mogli sa manje straha i bez ikakvih obzira istupiti protiv Jevreja i marana, te im zabraniti daljnji boravak u svojoj zemlji.

⁵⁰ Ibid., 416.

Među stranim Jevrejima koji su početkom XVI stolj. održavali ekonomske veze s Dubrovnikom, bili su i dva člana porodice Abravanela, Izak i sin Leo. Oni su, 1502 god., poslali iz Barija, u Apuliji, 26 kola žita (1 kola = oko 14 q) Kataloncu Rafaelu Labia, trgovcu u Dubrovniku. Novac za to žito Labia je isplatio u Dubrovniku Jakobu Julijani, specijariju, koga je Jevrejin Leo Abravanel (Abramanelli) bio imenovao svojim opunomoćenikom na osnovu punomoći sastavljene u Bariju (in terra Baroli), 29 augusta 1502 god. A Izak Abravanel je u vezi s time pisao Rafaelu Labia iz Tranija, 1 septembra, pa je isplata 381 duk. 3 dinara i 20 parvula izvršena u Dubrovniku 6 septembra⁵¹.

Sudeći po ličnim imenima ovih Abravanela, mislimo da se ovdje radi o dvojici Jevreja, koji su u ono vrijeme bili među najuglednijima na cijelom Pirinejskom Poluostrvu. Nekoliko članova ove vrlo bogate i ugledne porodice uplelo se svojim društvenim položajem, vezama, svojim radom i životom u najvažnije događaje iz historije pirinejskih Jevreja za posljednju stotinu godina⁵². A kasnije, u izgnanstvu, nekoliko Abravanela, među njima Izak i Leo, istakli su se svojim književnim radom kao dobro poznati jevrejski pisci svoga vremena. Lutajući po svijetu došli su Abravaneli i na apulijsku obalu Italije nasuprot Dubrovniku, odakle su se povezali, iako samo jednim sitnim faktom, s Dubrovnikom, što nam daje prigodu da i o njima nešto kažemo. A njihove biografije, u isto vrijeme, mogu da nam posluže za primjer nemirna života i vrlo aktivnoga rada Jevreja-lutalica, tjeranih iz zemlje u zemlju i proganjanih iz svakoga kraja u kojem su pokušavali da se zadrže i u miru provedu svoj život. U životima nekolicine Abravanela zrcali se sudbina jevrejskoga naroda u jednom od najtežih perioda njegove povijesti.

Samuel Abravanel, djed Izakov, bio je iz Sevilje, a zauzimao je vrlo ugledan položaj na dvoru španskoga kralja. Kada je kršćansko stanovništvo Sevilje napalo i zapalilo jevrejsku četvrt 1391 god., poubijalo oko 4.000 Jevreja, a velik broj pro-

⁵¹ Div. Not. LXXXI, 179'. — Pogl. Bilješke.

⁵² O porodici Abravanel i njezinim pojedinim članovima pogl. Dubnow, V, 244, 260, 375—376 i d.; VI, 90—95, 147—149; Franco, op., cit., 42, 79; Ferorelli, 87—90; C. Roth, 42—43, 271.

dalo Arabljanima u ropstvo, Samuel Abravanel se jedva spasio, ali je morao preći na kršćanstvo. Kasnije se preselio u Portugal, gdje je ponovno prešao na jevrejsku vjeru. Njegov sin Juda Abravanel bio je u Lisabonu finansijski agent portugiskoga kralja i jedan od najbogatijih ljudi Portugala. Svoju službu je predao sinu Izaku Abravanelu (1437—1508), koji se istakao kao veliki finansijski stručnjak. Svoju mladost je proveo u najbogatijem i najvišem lisabonskom društvu. Portugiski kralj Alfonso V bio ga je imenovao državnim blagajnikom, te je imao prigode da uspostavi prijateljske veze s najuglednijim članovima dvora, osobito s vojvodom od Braganca, članom kraljevske kuće. Izak je kasnije to doba svoga života (1465—1480) opisao ovako: »Bezbrizno življah u svojoj kući, punoj blaga ostavljena od mojih pređa, u slavnom gradu Lisabonu, majci svih portugiskih gradova. Bog me obdario bogatstvom, čašću i svim radostima ljudskoga života. Moja kuća bijaše sabiralište mudraca, gdje se običavalo uživati u knjigama i piscima, finom ukusu, u znanju i strahu Božjem. Ja sam radio s uspjehom na dvoru kralja Don Alfonsa, pravedna vladara, pod kojim su Jevreji živjeli slobodno i sigurno«. Ali, dolaskom na prijestolje Huana II (1481), prilike se za Izaka sasvim izmijene. Kralj optuži i dade ubiti vojvodu od Braganca zbog tobožnjih veleizdajničkih namjera, a pokuša da uhvati Abravanela. Izak pobjegne u Španiju i skloni se u Toledo (1485). Tu se ponovno dao na pisanje, specijalno na komentarisanje Biblije, čime se već u mladosti bavio kao vrlo dobar poznavalac teologije, filozofije i svih prirodnih znanosti. U Španiji je napisao i jedan spis o jevrejskom misliocu Maimonidesu (1135—1204), u kojem je iznio svoje neslaganje s velikim filozofom jevrejskoga naroda. Ali, već 1484 god. uzeli su ga španjolski vladari Ferdinand I i Izabela Kastiljska za upravnika državnih finansijskih. Vodeći rat s Maurima iz Granade, Španija je trebala vrlo mnogo novaca, pri čemu joj je ogromnih usluga učinio Izak Abravanel. Stavljajući u službu Španije svoje velike sposobnosti, Abravanel nije ni slutio da će konačna pobjeda nad pirinejskim Maurima i ujedinjenje Španije najviše doprinijeti da se jevrejski narod i on s njime definitivno istrijebe i prognaju iz španjolske države. Ulaskom Fer-

dinanda i Izabele u osvojenu Granadu, 2 januara 1492, ispunjene su stoljetne težnje španskoga naroda i kršćanstvo je pobijedilo islam na Pirinejskom Poluotoku. Ali, prisustvo Jevreja i marana kvarilo je oduševljenje gorljivih kršćana Španije. Inkvizicija je već postojala i ona je nastojala da zemlju istrijebi od inovjeraca ili neiskrenih kršćana. Marani su bili naročito pogodeni. Međutim se brzo opazilo da se marani ne će istrijebiti dok u državi bude njihove braće Jevreja. Tada se okrenulo i protiv njih. Tri mjeseca po zauzeću Granade, 31 marta 1492, objavljen je edikt o tjeranju Jevreja iz Španije. Čim je za to doznao Izak Abravanel, požurio je u dvor skupa s dvorskim rabinom Abramom Seniorom, da mole kraljevski par da bi povukao svoju naredbu. Skoro su bili uspješni, ali je u to intervencijom inkvizitora Torkvemade ostalo sve po starome. S Jevrejima je napustio zemlju i Izak Abravanel, koji je predvodio onu grupu koja se iselila u Napuljsku Kraljevinu. Napuljski kralj Ferdinand I primio ih je vrlo lijepo, a poznavajući već otprije velike finansijske sposobnosti Izaka Abravanela, postavio ga je za upravnika državnih finansija. Poslije kraljeve smrti, Abravanel je tu službu zadržao i za vladanja njegova sina Alfonsa II. Ali kada su Francuzi osvojili Napulj (1494), morao je Abravanel pobjeći skupa s kraljem, a pri pljačkanju grada nastradali su i njegovo imanje, rukopisi i knjige. Najprije je pošao s kraljem na Siciliju, zatim je prešao na Krf, a onda se povratio u Apuliju, gdje je najviše živio u Monopoli. Tu je nastavio da piše svoja djela, završio je veliki komentar Biblije i nekoliko rasprava o jevrejskim dogmama, specijalno o vjeronjanju u Mesiju. Njegov komentar Maimonidesovom glavnom filozofskom djelu »More« štampao je u Pragu tek 1831, zatim »Roš Emunah«, polemika s Knjigom zapovijedi, u Carigradu 1505, »Zevah-Pessah« u Solunu 1506 i u Veneciji 1545, »Maa-mar kacer« u Veneciji 1854,⁵³ a tri rasprave o mesijanizmu u Napulju 1526 god. Za vrijeme borba između Španjolaca i Francuza oko Napuljske Kraljevine (1502—1504), vidjeli smo da se Abravanel javio u Dubrovnik svojim pismom od 1 septembra 1502 god., i to iz Tranija, koji je bio u mletač-

⁵³ Dr. Lavoslav Sik, *Bibliographia maimonidica* (»Maimonides-Spomenica«, izd. »La Benevolencia«; Sarajevo, 1935), 120—121; Franco, 80.

koj vlasti, kao i Krf i Monopoli, u kojima je dotada živio. Međutim je već slijedeće godine 1503 prešao u Veneciju, gdje je posredovao kod sklapanja trgovačkog ugovora između Mletačke Republike i Portugala. U Veneciji je završio svoj nemirni i vrlo aktivni život 1508 god., a odatle su njegovo mrtvo tijelo prenijeli u Padovu i ondje pokopali.

Njegov sin Juda-Leo (Leo Hebraeus, Leon Medigo) proživio je sve ovo skupa s ocem, ali se u Napuljskoj Kraljevini zadržao nešto duže. Neko vrijeme je bio liječnik španjolskog namjesnika Gonzalva od Kordove, a poslije njegova odlaska (1507) prešao je k ocu u Veneciju. Kasnije je živio u Đenovi, a umro je 1555 god. Napisao je u duhu platonske filozofije na talijanskom jeziku »Dijaloge o ljubavi« (Dialoghi di amore, 1505 god.), koji su objavljeni u Parizu 1555 god. U stihovima je napisao »Tužbu na sudbinu«, koju je uputio svome sinu, koga je 1492 god. bio predao rodbini u Portugalu, a koji je jednom prigodom, po naredenju kralja, bio pokršten skupa s brojnom jevrejskom djecom. U ovoj pjesmi otac tuguje za svojim izgubljenim sinom i pita ga: »Moj ljubimče, kako ti je među ljudima bez srca, tebi, cvatućoj jabuci u goloj pustari. Zašto mora tvoja čista duša boraviti među tuđima, slična ruži u bodljikama i trnju?« A onda mu poručuje neka zna da je potomak porodice naučnika, neka uči marljivo, neka čita Bibliju i nauči jevrejski jezik, i neka proučava Mišnu i Talmud. Na koncu očajava nad sudbinom svojom i svoga djeteta, koga, vjerovatno, nikada više neće zagrliti. Ovi »Dijalozi« Jude-Leona Abravanela, kroz kratko vrijeme, bili su prevedeni na nekoliko jezika i objavljeni u nekoliko izdanja.

Izakov mlađi sin, Samuel Abravanel,⁵⁴ rođen u Lisabonu 1473 god., učio je u Solunu kod rabina Jos. Fazio na visokoj jevrejskoj školi, koju je bio osnovao bogati Juda Senior Banbanaste, sin bivšeg ministra finansija u Španjolskoj. Samuel je živio u Napulju, te je bio finansijer napuljskoga namjesnika Pedra de Toledo. Njegova žena Benvenida bila je drugarica namjesnikove kćeri Leonore, kasnije žene vojvode Kozima II

⁵⁴ Franco, 79.

Mediči. Kada je španjolski vladar Karlo V htio 1530 god. da protjera sve Jevreje iz Napuljske Kraljevine, jedva je odustao od toga na molbu Benvenide Abravanel i njezine drugarice Leonore. A kada je 1533 god. naredio da kroz šest mjeseci svi Jevreji moraju napustiti zemlju, uspjeli su napuljski namjesnik i Samuel Abravanel da se to ne provede. Konačno, kada se 1540 god. ipak moralo to izvršiti, Samuelu su ponudili da i dalje ostane u Napulju, ali je on to odbio i prešao da živi u Ferari.

ORGANIZOVANJE JEVREJSKE OPĆINE

Tridesetih godina XVI stolj. započela je velika borba između Turske i Španije. Na jednoj strani, Turska je bila postala potpuni gospodar svih zemalja naokolo istočnog dijela Sredozemnoga Mora, a svojom pobjedom kod Mohača (1526) učvrstila se u Srednjoj Evropi. Naprama njoj na Zapadu stajala je Španija, odnosno njezin vladar Karlo V, koji je vladao Njemačkim Carstvom, Španijom, dijelom Italije, Holandijom i svim otkrivenim zemljama u Americi. U desetgodišnjim borbama bio je uspio da nekoliko puta potuče svoga glavnog suparnika, francuskoga kralja Franju I. Između istočne i zapadne Evrope, politički, vjerski i kulturno podijeljene, nastale su borbe koje su uz prekide trajale nekoliko decenija, a koje su ne najviše vodile na moru. Turskoj se doskora približila Francuska, kao protivnica Španije, a ovoj, u nekoliko navrata sav kršćanski zapad. Tako je Sredozemno More bilo postalo poprište dugih i krvavih borbi između kršćanstva i islama, koje su, sasvim prirodno, imale velikih posljedica na opće prilike, naročito ekonomske, po svim sredozemnim obalama.

Dok su se vodile špansko-francuske borbe i Turci provaljivali u Srednju Evropu, more je bilo dosta mirno. Tek neki gusari napadali su trgovačke brodove ili pljačkali primorska mjesta, ali to nije bilo ni jače ni češće nego u predašnjim vremenima. Jedino osnivanje gusarske države u Sjevernoj Africi, pod protektoratom Turske, stvorilo je veću opasnost u zapad-

nom bazenu Sredozemnoga Mora, koja je naročito porasla za tursko-španjolskih ratova.

Za vrijeme ovog perioda relativnog mira na Mediteranu pomorska se trgovina između sredozemnih obala sasvim lijepo, sigurno i bez ikakvih smetnja razvijala. Veze između Istoka i Zapada održavane su skoro isključivo morskim putem, tako da su strani trgovci malo dolazili u Dubrovnik zbog trgovine s Turskom. Međutim je Sulejman II Veličanstveni 1532 god. poveo veliku vojsku protiv Beča, ali se, zadržan pod Kisekom od Nikole Jurišića, povratio ne izvršivši svoju namjeru. Iste je godine bila poslata turska mornarica da pljačka južne obale Italije, ali joj je to onemogućio Andrija Doria, koji je vodio špansku mornaricu. U mjesecu septembru 1532 god. Doria osvoji luku Koron na Peloponezu, a u oktobru napadne i poruši neka utvrđenja u Patrasu i Lepantu.

U ovom momentu tursko-kršćanskih borba na moru, javljaju se Jevreji ponovno u Dubrovniku. Oni su bili iz Turske, tzv. levantinski Jevreji, većinom iz Soluna, koji su dotada morem održavali trgovačke veze sa Zapadom. Ali, kada je more zbog pojave turske i španske flote postalo nesigurno, negdašnja pomorska trgovina svratila je na kopno i uputila se na Dubrovnik. Jadransko More, u kojem nije bilo ratnih mornarica zaraćenih strana, bilo je sigurno, pa trgovci nisu morali strahovati za svoju robu na onom malom putu između Dubrovnika i Italije. Zbog toga su se 1532 god. neki strani trgovci počeli služiti dubrovačkom lukom za svoje veze s Turskom, odnosno s Italijom, čime je važnost Dubrovnika znatno porasla. Tu je važnost Dubrovnika, uglavnom, zadržao i slijedećih godina, jer borba između Turaka i Španjolaca, odnosno kršćana, potrajala je, uz manje prekide, skoro punih deset godina.

Prvi su se, izgleda, ovim putem preko Dubrovnika počeli da služe firentinski trgovci, koji su veoma mnogo svojih tkanina prenosili u Tursku, a koji su u Carigradu i drugim većim gradovima imali svoje brojne kolonije. Na važnost dubrovačke luke prvi je upozorio firentinski bailo, kada je početkom aprila 1532 god. preko Dubrovnika putovao za Carigrad. Da bi unaprijed trgovina njegovih sugrađana bila sigurnija i lakša,

nastojao je da se ona uputi na dubrovačku skelu (luku). Ali kako firentinski trgovci nisu imali u Dubrovniku olakšica kod plaćanja carina, to je bailo Alojzije Gerardi, 6 aprila 1532, zamolio dubrovačku vladu da firentinskim trgovcima dozvoli plaćati carinu u roku od najmanje četiri mjeseca. Kroz to vrijeme oni bi ostavili u Dubrovniku u zalogu svojih tkanina u visini vrijednosti dužne carine, a vladi bi za svoj dug dali mjenice. Tkanine bi se onda slale u Drinopolje ili Carigrad vladini povjerljivim osobama na rizik firentinskih trgovaca, koji bi onamo primali svoje tkanine od vladinih povjerenika, dok bi ovima davali sigurna jamstva do potpune isplate svojih dugova. Ovu svoju molbu bailo je uputio na vlastitu inicijativu, ali je o njoj imao izvijestiti i svoju vladu u Firenci¹. Dubrovčani su prihvatili bailovu molbu, jer su htjeli da svrate na svoju luku dio trgovine između Levanta i Italije, zbog čega su kasnije, kako ćemo vidjeti, i drugima davali slične povlastice. Prvi su se za to javili jevrejski trgovci, koji su se počeli služiti Dubrovnikom na svom putu iz Italije u Tursku. Dok su se na obalama Peloponeza vodile borbe između kršćana i Turaka, dubrovačka je vlada, 21 novembra 1532 god., dozvolila carinicima da mogu dati olakšice koje oni hoće nekom Jevrejinu koji je prenosio u Tursku četiri bale tkanina i jedan sanduk platna². Mjesec dana kasnije, 23 decembra, već se našla čitava skupina solunskih Jevreja, koji su molili dubrovačku vladu da im trajno odobri one iste carinske olakšice, koje je 6 aprila bila dala firentinskim trgovcima. Njih devetorica su se obavezali da će unapred trgovati preko dubrovačke luke, kao što su dotada preko Valone. Molbu su potpisali solunski Jevreji: Izak Abravanel, Izak Sulaml, Izak Malgara, Salamun Gulit, Lazar Kaldaron, Glermo Lioni, Salamun Nasit, Josip Alenmita (?) i Gavion³.

Otada su i ostali Jevreji počeli da se služe dubrovačkom lukom i da pomalo ulaze u Dubrovnik. O njihovu prolasku kroz Dubrovnik doznajemo iz odluka dubrovačke vlade, iz kojih se vidi da su se jevrejskim trgovcima snižavale carine na

¹ Cons. Rog. XLI, 60'.

² Ibid., 137.

³ Ibid., 149'.

robu koju su preko Dubrovnika prenosili za Tursku, a nekima su se čak davale i stalne olakšice⁴. Drugi su pak stajali u poslovnim vezama s dubrovačkim trgovcima, kao na pr. Juda Kandanoris, iz Ankone, koji je 1534 primao koža od braće Luke i Vlaha Mar. Naleškovića⁵. Neki su opet dolazili u Dubrovnik i ondje sklapali trgovačke poslove, kao što je bio slučaj u martu 1536 god., kada je David Saul, iz Valone, isplatio u novcu i finim mletačkim tkaninama Andreji Risikariusu, iz Krfa, 7.000 aspra, i to za račun Davida Leonova, Jevreja iz Taranta⁶. U julu 1536 otputovao je iz Carigrada u Dubrovnik i rabi Samuel Keifes, Jevrejin iz Carigrada, koji je odatle išao u društvu dubrovačkih poslanika, koji su se vraćali sa sultanova dvora⁷. Vjerovatno, bilo je tako i mnogo drugih Jevreja, koji su sa raznih strana dolazili u Dubrovnik i u svojim se poslovima služili ovom važnom lukom. Dubrovnik je, zahvaljujući iznimnim i vrlo nesigurnim prilikama na Sredozemnom Moru, postajao sve važniji i u prometu sve življi, što je moralo uticati i na brojčano jačanje jevrejskih trgovaca u njemu. A Dubrovčani, gledajući sve veću važnost jevrejske trgovine na Balkanu i videći korist koju od toga imaju njihove carine, kao i dubrovačka trgovina uopće, postajali su prema Jevrejima popustljiviji i obazriviji. Već se potpuno bilo zaboravilo u Dubrovniku na onu odluku iz 1515 god. o zabrani naseljavanja Jevreja u Dubrovačkoj Republici, te su ih sada rado primali i u svemu im olakšavali ne samo trgovanje preko Dubrovnika, nego i stalan boravak u njemu. To naročito vrijedi za godine koje su zatim došle, kada se pristupilo organizovanju stalnoga jevrejskoga boravka u ovome gradu. A i to jačanje dubrovačke jevrejske kolonije stoji u uskoj vezi s velikim političkim događajima onoga vremena na Mediteranu, koje je potrebno objasniti da se bolje shvati uređenje prve veće jevrejske zajednice u Dubrovniku.

Borbe koje su se već nekoliko godina vodile između Turaka i kršćana postajale su iz godine u godinu sve jače,

⁴ Id. XLII, 87, 245.

⁵ Div. Not. CII, 6'.

⁶ Div. Canc. CXXIII, 104'.

⁷ Div. Not. CIV, 70.

naročito otkad su Turci organizovali ratnu mornaricu. Njihovi napadaji i pljačke na moru ugrožavali su pomorsku trgovinu kršćanskih naroda, i to je najviše uznemirivalo Veneciju, kao prvu pomorsku silu na Sredozemnom Moru. Tada su Španjolci, napadnuti u svojim posjedima na Apeninskom i Pirinejskom Poluotoku, i Mlečani, ugroženi u svojoj pomorskoj trgovini, sklopili savez, Prvu Svetu Ligu (1538—1540). Udruženi s papom i s nekim manjim talijanskim državama povelili su jaku borbu s Turskom. Ratovanje na moru vodilo se već prije sklapanja samoga saveza, tako da ono nije ni prestalo od vremena Dorijina napadaja na Peloponez (1532). Turski i kršćanski brodovi obilazili su razna mora, pljačkali brodove koje su sretali, napadali mirno stanovništvo sredozemnih obala i mnoštvo naroda odvodili u ropstvo. Trgovina je bila teško pogođena i jako ugrožena ovakvim postupcima s jedne i s druge strane, a mnogi trgovački brodovi bili su konfiskovani i upotrebljeni da nose provijant ratnim mornaricama. Kad je 1537 i 1538 došlo do definitivna prekida između dvije zaraćene strane, i kada su obe mornarice započele pravim ratovanjem, onda je more postalo potpuno nesigurno. Još se jedino moglo donekle mirno da plovi po Jadranskom Moru, ukoliko Uskoci, poslije pada Klisa (1537), nisu počeli da i tu napadaju trgovačke brodove. Mlečani, prisiljeni da zbog ratovanja prekinu svako trgovanje s Turskom, nisu ni drugima dozvoljavali da se koriste odsustvom njihovih trgovačkih brodova iz turskih luka i da od toga vuku korist. Zato su, koncem 1537 god., zabranili Dubrovčanima da morem trguju s Turskom, te su bili spremni, u slučaju prekršaja ove zabrane, da hvataju dubrovačke brodove i plijene njihov teret kao kontrabant. Na ovo su Turci odgovorili u početku 1538 god. zabranom svim kršćanskim brodovima da dolaze u njihove luke. Tako je prekinuta svaka dozvoljena i normalna morska veza između Turske i kršćanskog svijeta, prema tome i svaka trgovina.

Isprva se Dubrovnik nije ovim koristio, jer je neko vrijeme bila zatvorena i dubrovačko-turska granica proglašenjem tzv. jasaka. Ali je doskora ponovno uspostavljena kopnena veza između Dubrovnika i Turske, a po Jadranskom

Moru moglo se ipak dosta mirno i sigurno ploviti. Zato je dio trgovine iz Turske počeo da svraća u Dubrovnik, koji je od toga vremena bio pun trgovaca raznih narodnosti, koji su dolazili da odande uredno i otvoreno trguju ili da se bave krijumčarenjem.

Među ovim trgovcima bilo je i Jevreja. Većina njih je bila iz Turske, i to najviše iz grčkih gradova. Već početkom 1538 god. oni su počeli da iz Italije morem dovoze svoju robu u Dubrovnik, o čemu svjedoči odluka dubrovačke vlade od 4 aprila, da se zadrži neki dubrovački brod koji je donio teret za račun Jevreja, budući da je u njemu bila roba koja se po odredbama vlade nije smjela uvoziti u Tursku⁸. Izgleda da je već tada bio u Dubrovniku priličan broj Jevreja, ali nisu stanovali u gradu, nego se zadržavali u predgrađu na Pločama. Vjerovatno su ondje boravili u blizini mjesta na kojem su se uvijek okupljali svi trgovci koji su iz Turske silazili u Dubrovnik, na tzv. Taboru. Ondje negdje u blizini, kako smo već istakli, nalazio se u XIV stoljeću predio nazvan Đudeka. Kuća na Pločama nije bilo, jer su baš nedavno, u martu 1538 god., porušene sve zgrade i jači zidovi u neposrednoj blizini samoga grada, da se ne bi čiji vojnici ili pljačkaši zadržali i krili u njima, i tako ugrožavali sam Dubrovnik. Preko ljeta, kada je takvih ljudi uvijek bilo mnogo po morima i oko Dubrovnika, bilo je opasno boraviti izvan gradskih zidina ili se kretati po dubrovačkoj okolini, pa je vlada uvijek pazila da svoje stanovništvo navrijeme skloni u grad ili u koje od drugih dobro zaštićenih mjesta. To je uradila i s nekim Jevrejima, koji su se zadržavali na Pločama, te im je 13 augusta 1538 dozvolila da uđu između zidina sa strane Ploča, a da se na onom mjestu, ne zna se da li zbog Jevreja, postavi straža domaćih ljudi⁹. To je, vjerovatno, bila prva veća skupina Jevreja koja je ponovno ušla u Dubrovnik, a iz koje se doskora razvila dubrovačka jevrejska općina.

Već u septembru spominje se neki Johanan (Iochana) Salamunov, jevrejski trgovac iz Negroponta (istočna Grčka), »sada nastanjen u Dubrovniku«, koji je nekom građaninu

⁸ Cons. Min. XXXVIII, 144' 145.

⁹ Cons. Rog. XLIV, 74'. — Pogl. Bilješke.

Verone prodao dva kola sirove svile u zamjenu za veronske tkanine, koje mu je imao predati kroz 50 dana. Mišljenje o vrijednosti tih tkanina imali su dati dva Jevrejina, Menahem iz Krfa i Manahein Josipov iz Patrasa, koji su u Dubrovniku vršili službu mešetara¹⁰. To je znak da je u onom momentu u Dubrovniku bilo dosta jevrejskih trgovaca, jer im inače Dubrovčani ne bi bili dozvolili da imaju svojih mešetara.

U julu 1539 god. spominje se kao mešetar i Baruh Chen (Cohen?), koji je svoj spor s Abramom Koenom (Coen), rabinom (jednom je zabilježen kao »ciachon« = dakon, a drugi put kao »sacerdos« = svećenik), oko 200 dukata prepustio da presude Menahm iz Patrasa i Elija iz Valone¹¹. Ovaj isti rabin prodao je 9 septembra 1539 god. Mojsiji Sorielu, Jevrejину iz Bitolja (de Monasterio), 750 mletačkih litara cimeta, 1800 libara muškatovih oraha, 450 litara papra i 254 komada kravljih koža (mocairi), sve skupa u vrijednosti od 2.378½ mletačkih dukata, koje je Soriel imao isplatiti sa 36 tkanina, po cijeni koju im jave iz Ankone, i sa karizejama (finim engleskim tkaninama), koje mu je morao predati kroz 1½ mjesec u Skoplju ili Bitolju. Ako Mojsije nađe manje mirodija, Koen će mu nadoknaditi, ali će to učiniti i Mojsije Koenu, ako nađe više nego je bilo ugovoreno¹².

Seoba Jevreja sa Zapada na Istok nije prestajala ni ovih godina, jer ih je Turska i dalje privlačila svojim čovječnim i vrlo lijepim postupanjem. Tako smo našli da je, 29 decembra 1539 god., Jakov Koen, iz Ferare, ugovorio s Nikolom Ivanovim, sa Lopuda, da kroz pet dana ima poći sa svojim galeonom (veći brod) u Ankonu, da ondje mora pričekati do 10 dana, ukrcati 30 osoba sa svim njihovim prtljagom i ostalom robom, i da ih za 100 dukata prenese u Dubrovnik¹³. Ovi su Jevreji prešli u Dubrovnik baš preko zime, kada je more bilo bez ratnih brodova i pljačkaša, prama tome sigurnije, iako su

¹⁰ Div. Not. CV, 188'—189. — Ovaj se Menahem još spominje i 18 aprila 1539 god. kao jedan od članova suda dobrih ljudi, uz dvojicu Grka, koji su imali da presude spor između nekoga Dubrovčanina i nekoga Mlečanina. Div. Canc. CXXV, 149.

¹¹ Div. Canc. CXXV, 203.

¹² Div. Not. CV, 363—363'.

¹³ Id. CVI, 51—52.

u zimsko doba nevremena češća. Ne znamo da li su svi doseljeni Jevreji ostali u Dubrovniku ili odmah prešli u Tursku, ali vjerujemo da ih je bar neki dio ostao u Dubrovačkoj Republici. Daskora se ondje našlo i drugih Jevreja u većem broju, prvenstveno onih iz južne Italije, koji su baš ove 1540 god. bili izagnani¹⁴. Ovo veće skupljanje Jevreja u Dubrovniku ponovno je prisililo dubrovačku vladu da se zainteresuje pitanjem njihova stalna boravišta. Neraspoloženje prema njima bilo je već iščezlo, tako da su ih otada uvijek primali i u svom gradu smještali. Ugledajući se u druge države, koje su za Jevreje donosile posebne propise za stalno življenje, i Dubrovčani su daskora to isto uradili. Međutim, kako su Jevreji dotad, vjerovatno, živjeli sasvim slobodno, bez naročite kontrole i raštrkani po gradu, to je vlada odredila, 22 aprila 1540, da unapred svi imaju živjeti u pet-šest određenih kuća, do potrebe i više, i da imaju nositi na sebi neke znakove kojima će se razlikovati od kršćana¹⁵. Ovako se, napokon, počeo i u Dubrovniku stvarati jevrejski geto, iako još nije bilo detaljno određeno kakav će red vladati u kućama ili u predjelu u kome će Jevreji živjeti. Sudeći po sličnim pojavama u drugome svijetu, mora da su i dubrovački Jevreji već onda stajali pod specijalnim nadzorom državnih vlasti.

Broj Jevreja rastao je iz godine u godinu, a tako i njihovi trgovački poslovi. To najbolje pokazuje njihov rad, o kome govorimo u poglavlju o trgovini. Došavši jednom u Dubrovnik, Jevreji su ondje vrlo rado ostali, jer su našli ličnu i imovnu sigurnost, dovoljno pažnje od strane državnih vlasti i vrlo zgodno mjesto za svoje trgovačke poslove. Kao neutralna država, nalazeći se u neposrednoj blizini Turske, a nedaleko Italije, na najkraćem putu između Carigrada i zapadne Evrope, sa organizovanim saobraćajnim i obavještajnim vezama, pravno dobro uređen i organizovan, te svojim jakim bedemima dobro obranjen, Dubrovnik je bio kao određen da posluži svim trgovcima koji su htjeli da se bave posredničkom trgovinom između dva vjerski, kulturno i ekonomski odijeljena svijeta, između ova dva neprijateljska tabora. Zato su u Dubrovnik, odavna,

¹⁴ Dubnow. VL, 93.

¹⁵ Cons. Rog. XLIV, 315'. -- Pogl. Bilješke.

hrlili trgovci i poslovni ljudi iz svih strana svijeta, specijalno iz Italije, zato se Dubrovnik neprestano razvijao, jačao, bogatio, i zato je, za nekoliko stoljeća, bio najvažnija i najprometnija luka zapadne obale Balkanskoga Poluotoka. Njegova je važnost naročito porasla otkad je ostao kao jedina slobodna kršćanska država na Balkanu. Na njegovo tržište su dolazili trgovci iz turske i kršćanske Evrope, te su mirno i prijateljski sklapali poslovne veze i ugovore, mijenjali produkte ili fabrikate svojih zemalja, a da ničim ne odadu kako u tom istom času njihove države, narodi i vjere vode ogorčene ratove za prevlast u svijetu. Dubrovnik je tako postao mirno sklonište za sve poslovne ljude, koji su na sebe preuzimali dužnost da i u najnemirnijim vremenima posreduju između ova dva ekonomski različita svijeta.

Jevreji su na tom poslu vrlo aktivno saradivali, te su baš u vrijeme najjačih borba i ratova ponovno došli u Dubrovnik da se odatle više i ne povuku. Kako je njihov broj sve više rastao, to se doskora pokazalo da odluka vlade iz 1540 god. nije dovoljna da uredi pitanje njihova boravka i reguliše njihov položaj. Na držanje Dubrovčana mora da su uticale i prilike u ostalom svijetu, gdje su Jevreji bili stavljeni pod zaseban nadzor i smješteni u određene četvrti ili ulice pojedinih gradova. Izdvojivši ih iz svoga kruga, kršćanstvo je u njima gledalo sasvim zaseban svijet, s kojim je trebalo postupati mnogo strože i gore nego s ostalima. Ovo gledanje na Jevreje prihvatilo se polagano i u Dubrovniku, kako to već vidjesmo, te se doskora ponovno rješavalo o pitanju njihova smještanja i o uređenju jevrejskoga geta.

Koncem 1545, i to 10 decembra, vlada je zaključila da se donesu propisi o stanovanju Jevreja u Dubrovniku¹⁶. Već 16 februara 1546 god. stavila je u dužnost gradskim providurima da se pobrinu na koji bi se način odredilo Jevrejima mjesto

¹⁶ Cons. Rog. XLVII, 164'. — Anonimni pisac najstarije dubrovačke kronike kaže da se 1545 god. mnogo govorilo o Jevrejima, koji da prinose nekakve žrtve i donose zlo zemlji u kojoj su. U vladi su neki predlagali da ih se istjera iz Dubrovnika, ali su drugi upozoravali na preporuke Sulejmanove. Tako su i dalje ostali u Dubrovniku. »A bili su napravili u jednoj kući kao sinagogu, gdje se sakupljaju zbog svojih žrtava«. *Annales Ragusini Anonymi*, 109. Na sličan način o ovome govori i Razzi, 159.

za stanovanje i da to svoje mišljenje iznesu pred vladu¹⁷. Ali se providuri ili nisu žurili sa donošenjem svojih predloga, ili nisu znali kako da ovo pitanje riješe, pa se tek 25 oktobra o tome raspravljalo, te je predlog providura jednoglasno prihvaćen¹⁸. Ovim zaključkom bilo je konačno uređeno pitanje stalnoga življenja Jevreja u Dubrovniku, čime su i Dubrovčani pošli za primjerom drugih, uspostavivši u svojoj sredini pravi jevrejski geto. Vladina odluka o tome glasi:

»Gospoda Providuri Države, kojima je slavno Vijeće Umoljenih bilo naredilo da se imaju pobrinuti za stanove Jevreja koji svakoga dana dolaze u grad, kako ne bi imali povoda da uzimaju stanove prema svome izboru na bilo kojem mjestu i noću lutajući, nego da svi stanuju na jednom odvojenom mjestu, specijalno za njih određenom, izjavljuju kako su sa svim dužnim nastojanjem, uzevši u razmatranje položaj grada i sve ulice i kuće, napokon našli da za postignuće spomenute svrhe ne može se naći zgodnija i bolja ulica od Lojarske ulice, jer je uređena na ovaj način:

Spomenuta ulica ima samo dva vrha, jedan graniči s Priki puti, drugi je okrenut u Među polače prema Velikoj placi. U ovoj ulici su četiri državne kuće, dvije na zapadu, a dvije na istočnoj strani. Na zapadu je kuća u kojoj stanuje Peruško iz Cavtata, koja je unutar zidova duga $14\frac{1}{2}$ lakata i široka $10\frac{1}{2}$ lakata, a ispod ove kuće su dva spremišta. U drugoj kući sa zapadne strane stanuje Živko stražar, ona je duga $13\frac{1}{2}$ lakata i široka $10\frac{1}{2}$ lakata, a pod njom su dva spremišta, u jednome je pohranjena državna smola, a u drugome državni sumpor. Sa istočne strane također su dvije kuće, u jednoj stanuje Luka Migalović, i pod njom su dva spremišta. Kuća je široka $10\frac{1}{2}$ i duga $14\frac{1}{2}$ lakata. U drugoj stanuje Matko Glavor, mali preprodavač (parlabuč), duga je $13\frac{1}{2}$, a široka $10\frac{1}{2}$ lakata; pod njom su također dva spremišta.

Uzimajući ove četiri kuće i šest skladišta, jer se spremišta smole i sumpora rezerviraju za upotrebu državi, trebaće zatvoriti vrh ulice, koji gleda u Priki puti, jednim dobrim zidom i prikladne visine, tako da se noću ne može preskočiti. Na dru-

¹⁷ Cons. Rog. XLVII, 178. — Pogl. Bilješke.

¹⁸ Ibid., 249'—250'.

gom vrhu koji dolazi u Među polače, treba podići jedan drugi zid iste visine, i tu u sredini napraviti vrata za ulaz i izlaz, naglašujući uvijek da se dućan svijećara ima ostaviti izvan zida, u kojem će se napraviti spomenuta vrata. I tako zatvarajući rečenu ulicu na ovaj način, Gospoda Providuri su uvjereni da će Jevreji, koji budu dolazili, biti dobro smješteni za svoje stanovanje u ove četiri kuće, a imaće i šest skladišta, u kojima će spremati svoju robu i trgovinu.

A jer je potrebno, da bi se postigla naša svrha da spomenuti Jevreji noću ne idu vani, naći jednu osobu koja će se brinuti za vrata, koja će se napraviti u nom zidu, Gospoda Providuri su mišljenja da se ima odrediti jedna osoba, koja ima držati ključeve tih vrata, s time da svake večeri kad zvoni »Zdrava Marija« ovaj čuvar ima zatvoriti vrata, a ujutro također na zvonjenje »Zdrave Marije« ima ih otvoriti. A kada bi se neki Jevrejin ili Jevrejka noću našli izvan one pregrade, dobiće kaznu koju će Vijeće Umoljenih (Senat) odrediti. Čuvar će primati od ove države onu opskrbu koju slavno Vijeće Umoljenih odredi za njegovu platu i trud.

Budući da je ispravno da se naša država naplati za novac koji potroši za ovu udobnost datu Jevrejima i za najmove ovih kuća i skladišta, mišljenja smo da se ima udariti taksa na Jevreje i njihovu robu, tako da svaki Jevrejin, muški ili ženska, dječak ili djevojčica, koji bude ovamo došao, ima platiti za svaki mjesec pola dukata na glavu, a ostajući i manje od jednoga mjeseca, obvezan je na to plaćanje.

Isto tako svaka bala ima platiti 2 dinara (dubrovačka) mjesečno za ležarinu, pa ako bude stajala i manje od jednoga mjeseca, vlasnik je obvezan na to plaćanje. A ta plaćanja imaju se sakupljati preko čuvara, koji će držati jednu knjigu i u njoj svakoga dana bilježiti one Jevreje koji budu dolazili, napravivši dva dijela »Primitak« i »Izdatak«, kako bi se uvijek račun i svakog pojedinog mogli jasno pregledati. Toliko, eto, predlažu«.

Jevreji, koji su, vjerovatno, odmah bili smješteni u geto, nisu bili zadovoljni načinom plaćanja najmove za svoje stanove i za skladišta, pa su se zbog toga potužili vladi. Ona je, na svojoj sjednici od 24 maja 1547 god., dozvolila knezu i nje-

govu Malome vijeću da po svojoj uvidavnosti mogu izmijeniti onaj dio prednjega zaključka, koji se odnosi na visinu najma. U Malom vijeću ta se stavka ublažila, te se odredilo da će Jevreji otsada plaćati najam za stanovanje samo za ono vrijeme koje doista proborave u getu, a tako isto za robu dok je budu držali u skladištima¹⁹.

Poslije ovih vladinih odluka o uspostavljanju i organizovanju geta, Jevreji su nastavili da mirno i od nikoga ne uznemirivani žive u Dubrovniku. Nastavili su da vode trgovinu, ali mnogo manje nego za Prve Svete Lige. Mirno doba, koje je za preko dvije decenije vladalo na moru, bilo je ponovno oživjelo pomorsku trgovinu, a time smanjilo broj dubrovačkih Jevreja. O njihovu životu imamo samo rijetke i manje važne vijesti, koje nas s vremena na vrijeme upozoravaju na postojanje jevrejske općine u Dubrovniku. Većinu tih vijesti donosimo na drugim mjestima (v. poglavlja o trgovini, Grasiji Mendez, o sukobima Jevreja i dr.), a ovdje tek ukratko objavljujemo samo nešto.

Dne 19 aprila 1547 god. odlučila je vlada da dade usmeni odgovor nekom Jevrejinu, koji joj je bio donio pismo trgovaca iz Patrasa i da se kaže da će mu biti učinjena pravda²⁰.

Dne 6 novembra 1555 god. objavljeno je dubrovačkim Jevrejima, da im se unapred zabranjuje prodavati po ulicama neka tanka platna, jer će to biti smatrano kao krijumčarenje. Takva platna moći će prodavati samo u svojim dućanima²¹.

Strani Jevreji bili su nastavili da dolaze u Dubrovnik, pa u izvještaju Yversena francuskog agenta u Dubrovniku, nalazimo spomena o tome. U svom pismu,²² od 27 augusta 1558 god., upućenom francuskom poslaniku u Veneciju, javljao mu je, kako se po Dubrovniku svašta pričalo protiv Francuske. To je bilo baš za vrijeme velikih borba u sjevernoj Francuskoj i Flandriji između španjolske i francuske vojske, neposredno poslije španjolske pobjede kod Gravelingena. Pričalo se tada

¹⁹ Id. XLVIII, 51'; XLVII, 250' Cons. Min. XLI, 10—10'. — Pogl. Bilješke.

²⁰ Cons. Rog. XLVII, 41'.

²¹ Cons. Min. XLIV, 51.

²² Pismo smo našli u francuskom Ministarstvu vanjskih poslova u Parizu u kartolaru »Venise XV«, 197—198.

da su Francuzi vrlo slabi, da im je zarobljen kralj s ostalim vojskovođama, da su se pobunili strani plaćeni vojnici i t. d. Yversen je javljao da je sve vijesti donio neki dubrovački brod, koji je došao iz Ankone. Zbog tih glasina, po njegovu mišljenju lažnih, on se potužio dubrovačkoj vladi, koja mu je odgovorila da je ona već upozorila Jevreje da to ne pričaju. Međutim je i on razgovarao s tim Jevrejima, koji su mu kazali da oni tu vijest nisu donijeli, nego kapetan broda, koji je o tome i njima pričao. Kada je Yversen ponovno govorio s vladom, ona je objavila, 23 augusta, da će biti strogo kažnjeni svi oni koji budu javno govorili o uspjesima na zapadnim ratištima²³.

Na čelu jevrejske općine u Dubrovniku stajao je jedan Jevrejin, koga je dubrovačka vlada nazivala konzulom Jevreja (consul Hebraeorum). Dne 14 decembra 1558 god. odredila je da ovaj konzul pokupi sav najam za geto i da ga isplati carinicima²⁴. Tada je to bio Abner Alfarin, dubrovački trgovac, koji je već duže godina ondje živio. — Dne 28 aprila 1559 god. vlada je naredila kapetanima noćne straže, da uz prijetnju globe od 25 perpera moraju svakoga dana predvečer, kada zatvaraju gradska vrata, zatvoriti vrata jevrejskoga geta, a isto tako ujutro, kada otvaraju gradska vrata, imaju otvoriti i ona druga²⁵. Po ovome se može zaključiti da se vrata geta dotada nisu nikako zatvarala ili vrlo rijetko i neredovito, što je bilo i prirodno kada se uzme u obzir ono što o tome na drugom mjestu govorimo²⁶.

²³ Tadić, op. cit. 88.

²⁴ Cons. Min. XLV, 115. — V. poglavlje o Grasiji Mendez.

²⁵ Ibid., 157.

²⁶ V. poglavlje VIII, 1.

TURSKO-KRŠĆANSKI RATOVI 1570—1573 GOD. I JEVREJI

Skoro četvrt vijeka relativnoga mira na jugu Evrope, polovinom XVI stoljeća, Dubrovnik je vrlo lijepo iskoristio da razvije svoju trgovinu i da se ekonomski podigne u svakom pogledu. U svim većim gradovima Turske, od Carigrada do Budima, bilo je dubrovačkih trgovaca, koji su godinama ostajali u stranome svijetu i skoro redovno održavali trgovačke veze sa svojom državom. Uživajući punu zaštitu velike i moćne Turske mogli su da se po njoj sasvim slobodno kreću i da iskorišćavaju sve mogućnosti rada i zarade. Sve vrste balkanskih proizvoda, specijalno stočarske sirovine, prolazile su kroz ruke dubrovačkih trgovaca, koji su ih na razne načine i raznim putevima izvozili u tuđi zapadni svijet. A u isto vrijeme, na moru i u zapadnim evropskim zemljama, bili su isto tako dobro zaštićeni, jer su bili stekli naklonost i pomoć Španije, najveće i najmoćnije države Zapadne Evrope. U svim većim gradovima Italije i mnogim lukama Španije bilo je dubrovačkih trgovačkih kolonija, a pojedini trgovci živjeli su u Londonu i Anversu, neki čak i u novootkrivenim zemljama Amerike. Sa svih strana svijeta pristizali su novac i dobit u Dubrovnik, koji je preko svojih ljudi stajao u poslovnim vezama s najvažnijim ekonomskim centrima ondašnjega svijeta.

Za vrijeme ovog mirnog i dosta sređenog perioda dubrovačke povijesti, Jevreji nisu bili mnogo aktivni u ekonomskom životu Dubrovnika. Bilo ih je, naravno, još uvijek dosta u

gradu, ali njihova kolonija nije više bila ni onako brojna ni onoliko aktivna kao četrdesetih godina toga stoljeća. Iz istočne Turske za Italiju trgovina je išla svojim normalnim putem po moru, pa više nije bilo potrebno da prolazi kroz Dubrovnik, kao jedino mirno i neutralno mjesto u onom dijelu Evrope. Ovo vrijeme mirnoga ekonomskoga života i sredene trgovine nije više mnogo privlačilo ni Jevreje u Dubrovnik.

Međutim su se prilike sasvim izmijenile 70-tih godina XVI vijeka. Ponovno je nastao preokret u trgovini Balkana s ostalim svijetom, a pod uticajem velikih događaja u međunarodnom životu, koji su doveli do oštih sukoba i ratova između zapadne kršćanske Evrope i velike Turske.

Sukobi su najprije nastali na moru između Turske i Venecije, kojoj su Turci htjeli da otmu otok Cipar, kao važno uporište njezine vlasti i trgovine na Istoku. Na stranu Venecije stupile su Španija i papa, koji su 1571 god. sklopili veliki savez, Drugu Svetu Ligu, te protiv Turaka poslali udružene snage svojih ratnih mornarica. Neprijateljstva su trajala pune tri godine (1570—1573), ali je nesigurnost na morima i pljačkanje trgovačkih brodova bilo započelo već 1565 god., kada je turska armada bila pošla da malteškim vitezovima otme otok Maltu. Već slijedeće godine Turci su bili oduzeli Mlečanima Hios, a god. 1567 su im osvojili otok Naksos. God. 1566 bila je došla velika turska mornarica i u Jadransko More, te se zadržavala neko vrijeme u blizini Dubrovnika, a onda je prešla na talijansku obalu i opljačkala Apuliju. Ovaj pohod turskoga brodovlja u Jadransko More organizovan je uporedo s velikom akcijom kopnene vojske, koju je Sulejman II lično poveo protiv Beča, a koju je Nikola Zrinski zadržao pod Sigetom, gdje je i sam sultan umro.

Veliko kretanje turskih ratnih brodova po Sredozemnom Moru, kao i protuakcija kršćana, stvarali su i održavali nesigurnost na svim morima. Pomorska trgovina na jugu Evrope bila je time teško pogođena, pa su trgovci i pomorci vrlo dobro pazili da ne padnu u ruke jedne ili druge strane, da im tereti ne budu oduzeti, a brodovi upotrebljeni za prevoz momčadi, hrane ili municije. To se događalo mnogim dubrovačkim brodovima, kojima je teret propadao ili ga trebalo spasavati tražeći naknadu za nanesenu štetu.

Ipak ni sve ovo nije prekidalo trgovinu na moru, jer je još uvijek bilo moguće da se brodovi, uz velike opasnosti i napore, provuku kroz ratne mornarice. Ali kada doskora dođe do otvorena neprijateljstva između Turaka i kršćana, svi morski putevi između Italije i Turske postadoše vrlo opasni i skoro potpuno prekinuti, a turska kopnena granica za neko vrijeme zatvorena. Obe ratne mornarice izlazile su iz svojih luka svake godine od proljeća do jeseni, dakle baš u vrijeme kada se obavlja glavni dio pomorske trgovine, pa su krstarenjem i svojim međusobnim borbama prekidali svaku vezu između istočnih i zapadnih obala Mediterana. God. 1571, dne 7 oktobra, došlo je do velike pomorske bitke kod Lepanta, u Grčkoj, u kojoj je turska mornarica bila potpuno uništena. Preko zime su se Turci ipak pridigli i organizovali, te se 1572 god. ponovno našu na moru obe neprijateljske armade. Ali kršćani, prilično nesložni, nisu više ništa postigli. Slijedeće 1573 god. sklopljen je mir između Turaka i Mlečana, a kratko vrijeme zatim raspala se i Sveta Liga.

U Turskoj, poslije smrti velikog i vrlo aktivnog sultana Sulejmana II, bio je došao na prijestolje nesposobni Selim II, koji je vođenje državnih poslova potpuno prepuštao svojim vezirima. Tada je nastupio period potpunoga mira između kršćana i muslimana, na kopnu i na morima. Sredozemno More, za puna dva decenija, bilo je ponovno postalo mirno, tako da se po njemu slobodno razvijala trgovina u svim pravcima. Trgovci i pomorci raznih narodnosti koristili su se ovim stanjem, pa su i Dubrovčani, još jednom u XVI stoljeću, bili uspješni da vrlo lijepo razviju svoju kopnenu i pomorsku trgovinu.

Za vrijeme nesređenih i nesigurnih prilika na Sredozemnom Moru, Dubrovnik je bio ponovno postao centar velikog dijela međunarodne trgovine. Sa svih strana svijeta dolazili su tamo trgovci da se koriste njegovim geografskim položajem, neutralnošću i njegovim specijalnim odnošajem prema Turskoj. Za nekoliko godina Dubrovnik je pun trgovaca raznih narodnosti, koji su vodili samostalnu trgovinu i mijenjali balkanske sirovine sa talijanskim fabrikatima. Brojne trgovačke kuće iz Italije držale su ondje svoje agente, koji su održavali veze s

Turskom. Skoro svakoga dana spuštale su se iz turskih zemalja velike karavane na dubrovački trg ili pak iz dubrovačke luke polazile na Balkan. A između Dubrovnika i svih većih talijanskih luka na Jadranskom Moru održavala se neprekidna pomorska veza, tako da je još jedino ovaj dio Sredozemnoga Mora donekle bio zaštićen i siguran. Jedino su s vremena na vrijeme Uskoci napadali i pljačkali neutralne brodove, ne dozvoljavajući da se u onako teškim časovima za kršćanstvo, održavaju trgovačke veze s muslimanima.

Jevrejska kolonija u Dubrovniku najednom je jako uvećana. Sa svih strana pohrlili su Jevreji da se koriste iznimnim prilikama i da preko Dubrovnika održavaju trgovinu između Turske i Italije. Njihov je posao bio olakšan posebnim položajem koji su zauzimali u ondašnjem svijetu. Na Zapadu, kršćani su se služili njihovim trgovačkim uslugama, jer su im bile potrebne, a na drugoj strani Turci su ih rado primali i puštali da se po njihovoj državi slobodno kreću. Međutim, kada su nastupile zapreke redovitoj pomorskoj trgovini između jugoistočnih dijelova Turske i Zapada, onda je trgovina svaćena na kopno, te se uputila na Dubrovnik i naše Primorje. Dogodilo se i ovoga puta ono što smo već vidjeli 30 godina prije, za vrijeme Prve Svete Lige: carigradski i grčki Jevreji pohitali su u Dubrovnik da ondje uspostave neposredne veze sa zapadnim trgovcima. Turci, iako u ratu s kršćanima, puštali su ih da prelaze dubrovačku granicu i da trguju sa njihovim neprijateljima, jer je to bilo potrebno i samoj Turskoj, zbog carinskih prihoda ili zbog održavanja veza sa zapadnom Evropom. Trgovina, koja se ovako vodila preko Dubrovnika, bila je neobično živa, tako da su Dubrovčani od toga imali ogromne dobiti. To je izazivalo neraspoloženje Mlećana, koji su, mjesto da mirno trguju s Osmanlijama, morali ratovati za interese cijeloga kršćanstva. Da bi naškodili Dubrovniku, Mlećani su predlagali svojim saveznicima da ga zajednički okupiraju, jer da će ga inače Turci zauzeti i njime se koristiti u borbi protiv kršćana. Kada pak u tome nisu uspjeli, najviše zbog odlučnog otpora pape Pija V, onda su sve radili da onemoguće trgovinu preko Dubrovnika. Vidjeli su da Dubrovčani, zahvaljujući svojoj neutralnosti, primaju silne prihode od carina, a njihovi ljudi, skupa s Jevre-

jima i drugim strancima, imaju od onakve trgovine neobično velike zarade. Mlečani su kasnije izjavili da je Dubrovačka Republika za vrijeme ovoga rata primila ogromne prihode od carina, što je pretstavljalo veliku dobit, i to u momentu dok su oni krv prolijevali, novac trošili i svoju trgovinu obustavljali zbog rata sa protivnikom cijeloga kršćanstva. Sve ovo pokazuje koliko je jaka bila trgovina koja se onih godina vodila preko Dubrovnika, a koja je svojim velikim dijelom bila u rukama dubrovačkih, levantinskih i talijanskih Jevreja, kako ćemo to vidjeti u poglavlju o trgovini.

Za vrijeme ovih ratova bilo se u Dubrovniku sakupilo vrlo mnogo Jevreja, tako da su Dubrovčani bili prisiljeni regulisati njihov daljnji dolazak. A oni su dolazili u Dubrovnik ne samo zbog pomorske trgovine između Turske i Zapada, nego i zbog toga što ih je papa bio prognao 1569 god. iz svih gradova svoje države, osim iz Rima i Ankone. Slijedeći njegov primjer isto su uradili i Mlečani u početku rata s Turcima 1570 god. Međutim je novi papa dozvolio kasnije (1572) da se Jevreji ipak slobodno kreću po svim dijelovima države, a to je uradila i Venecija 1573. Ipak se ni poslije toga mnogi Jevreji nisu zadržavali u Italiji, nego su i dalje prelazili u Tursku¹.

Da bi ograničili daljnje useljavanje Jevreja u svoju državu, Dubrovčani su zaključili, 16 juna 1571 god., u vrijeme kada su se već uveliko vodile borbe na moru, da kroz osam dana imaju otići svi Jevreji, koji se ne bave trgovinom i koji nemaju svoje robe, a od jevrejskih mešetara i nosača mogu otada ostati samo po četiri, dok će otada smjeti dolaziti samo Jevreji trgovci ili oni koji budu donosili svoju robu. Malo vijeće trebalo je da odredi trojicu činovnika da popišu sve dubrovačke Jevreje i da paze na izvršavanje prednje odluke, a knez se imao pobrinuti da skloni Jevreje u jednu ili dvije zatvorene ulice, kako bi se sve ovo moglo lakše provesti². Iz ovoga se vidi da je broj dubrovačkih Jevreja bio toliko porastao, da više nije bio dovoljan onaj dio negdašnje Lojarske ulice, kasnije nazvane Zudioska ulica, u kojoj su bili smješteni dubrovački Jevreji u svome getu, nego je trebalo najprije iz grada uklopiti sve one

¹ Dubnow, VI, 119, 126—128.

² Cons. Rog. IX, 160'. — Pogl. Bilješke.

koji se nisu bavili trgovinom, a one koje i poslije toga uklanja-
nja ostanu, moralo se smještati u jedan novi geto³. To je ure-
đeno 30 augusta 1571, kada je vlada odlučila da se svi Jevreji
smjeste u kuće koje se nalaze u ulici »poviše Inkone (supra
Inconam)«, i to u one koje su vlasništvo Andrije M. Sorga,
Tome Pava Sorga, Julijana Držića i Ivana Luginića, kao i u
ostale koje su u toj ulici sve do klobučina (lukova preko ulice),
s one strane na kojoj su se nalazile ove kuće. Izabrani činovnici
za ovo brinuće se da sve kuće urede i da ih drže zatvorene kao
što je geto u kojem Jevreji obično žive⁴. Ali, ipak ni svi Jevreji
nisu živjeli u onom starom getu ni u ovim kućama koje su im
naknadno dali za stanovanje, nego ih je i dalje bilo u nekim
drugim privatnim kućama. Tako su trojica Jevreja, David Paso,
Salamun Trigo i Jakov Flores, od kojih je jedino ovaj posljed-
nji bio prisutan, unajmili cijelu kuću Benedikta Matejeva, sa
Šipana, koja se nalazila na Prijekom putu, dakle izvan geta, te
su samom vlasniku prepustili jednu sobu za stanovanje. Kuću su
uzeli na 6 mjeseci za 22 zlatne škude, a rezervisali su pravo da
produže ugovor o najmu za daljnjih 6 mjeseci. Salamun Trigo,
koji se gore spominje, držao je još pod najam i jednu kuću
Luke N. Sorga⁵. Vrlo je vjerovatno da je bilo i drugih Jevreja
koji se nisu mogli smjestiti u državnim ili rekviriranim kućama,
pa su dozvolom dubrovačke vlade stanovali i po ostalim uli-
cama Dubrovnika. To ukazuje na velik broj Jevreja, koji su
onih godina živjeli u Dubrovniku.

Međutim Jevreji nisu prestajali da se kreću morem i da
dolaze u Dubrovnik ili preko njega prelaze u Italiju. Dne 25

³ Ibid., 174'.

⁴ Ibid., 185. — Nismo mogli tačno utvrditi gdje je bila ova ulica
»supra Inconam«, ali na osnovu nekih podataka iz ranijeg vremena
mislimo da se ona nalazila negdje u strmim predjelima grada s južne strane
prema moru, koji se nazivao Labes, a koja se možda nalazila u pozadini
stare zgrade negdašnje dubrovačke gimnazije, tj. samostana Sv. Katarine.
U onom kraju »u seksteriju Sv. Marije poviše Inkone, u ulici obitelji
Latinica...« nalazila se neka kuća 1518 god. (Div. Not. XCIV, 31'), a
1538 god. spominje se opet neka kuća »poviše Inkone u Grbinoj ulici...«,
negdje na Labesu, dakle u južnom dijelu grada, nad morem (Div. Not.
CV, 205'—206; Id. IC. 14'). Slično je i s nekom kućom »nad Inkonom,
ispod ulice nazvane Grbina« (Div. Canc. CLV, 174'). — Pogl. Bilješke.

⁵ Div. Canc. CLVII, 62, 109.

jula 1571, u momentu kada su Jadranskim Morem obilazili neprijateljski ratni brodovi, pred Dubrovnikom se našao neki brod, koji je bio doveo nekoliko jevrejskih porodica, a kojemu je vlada dozvolila da može ući u dubrovačku luku^{5a}. Budući da se ovdje spominju čitave porodice Jevreja, to je znak da se nije radilo o nekim jevrejskim trgovcima ili samo muškarcima, nego o većoj skupini Jevreja, koja je od nekud stigla da se, vjerovatno, preseli u Tursku. Kako se u onom momentu nije moglo raditi o brodu koji bi bio došao iz krajeva izvan Jadranskoga Mora, jer su njegova vrata već bila potpuno zatvorena od turskih i kršćanskih brodova, to su ovo mogli biti samo Jevreji koji su iz neke talijanske luke prelazili na Balkan. Međutim preko zime, kada je more ponovno bilo bez ratnih ili pljačkaških brodova, te sigurnije za plovidbu, našli smo da su se neki Jevreji u februaru 1572 bili ukrcali na jedan dubrovački brod, da skupa s nekim »drugim nevjernicima«, valjda muslimanima, pređu u Ankonu. Ako je tu doista bilo muslimana, onda se moglo raditi o onima koji su prelazili u Italiju da rade na otkupljivanju Turaka, zarobljenih u bici kod Lepanta. Ali kako su brod bili unajmili neki trgovci iz Dubrovnika da im u Ankonu prenesu teret, to su protestovali kapetanu što onamo prenosi Jevreje i nevjernike, jer da to može nanijeti štete njima i njihovoj robi koju su predali na brod. Izgleda da ih kapetan nije poslušao, nego je ipak prenio ove putnike u Italiju⁶.

Za ovo vrijeme je u Dubrovniku bilo mnogo mešetara, raznih narodnosti i vjera, čijim su posredništvom sklapani trgovački poslovi. Njihov je broj bio toliko velik, da državne vlasti nisu više mogle vršiti kontrolu nad njima, a i sami su se međusobno svađali, jer nije bilo reda u poslovima koje su pravili. Među njima je postojala konkurencija i zavist, a neki od njih su bili kivni na Jevreje, pa su ih 28 marta 1572 god. optužili vladi, da prave konfuziju pri sklapanju trgovačkih poslova. U svom protestu su tvrdili da u Dubrovniku ima više od 50 mešetara, među kojima samih Jevreja 30, ostalih stranaca 12, a Dubrovčana 7 postavljenih od vlade. Budući da je ovako veliki broj sensala izazivao nered u trgovačkim poslo-

^{5a} Cons. Rog. LX, 174'.

⁶ Div. Canc. CLVII, 76'—77.

vima, osobito u onima u kojima su učestvovali Jevreji, to su molili vladu da zabrani mešetarenje svima onima koje sama nije imenovala, dok su se obvezivali da će vladi davati $\frac{1}{4}$ svoje dobiti⁷.

Vlada je odmah pristupila uređenju ovog pitanja, pa je 26 aprila zaključila da joj svi mešetari imaju davati $\frac{1}{4}$ svoje zarade, te je postavila trojicu svojih činovnika da to naplaćuju, od čega su opet oni na ime plate primali 2%. Ovi isti činovnici imali su da sastave nove propise za mešetare, koje je onda vlada prihvatila u svojoj sjednici od 1 maja. Pošto su pregledali ranije propise o mešetarima iz 1495, 1500 i 1561, koje su dijelom izmijenili, odnosno popunili, donijeli su novu uredbu za vršenje ovoga posla, u kojoj su bili slijedeći propisi: 1) Otsada smiju posredovati u poslovima samo oni mešetari, koje Malo vijeće prizna i potvrdi, inače poslovi s drugim mešetarima nisu valjani; 2) mešetari ne smiju da vode vlastitu trgovinu; 3) svaki mešetar je dužan držati jednu knjigu, sa numerisanim stranama, zapečatanu pečatom Sv. Vlaha, a na njenoj prednjoj strani biće napisano: »Knjiga mešetarije (sen-sarije) N. N.«, i u njoj će svaki mešetar iz dana u dan bilježiti sve poslove koje toga dana izvrši, navodeći ime trgovaca; samo tako zabilježeni poslovi biće valjani; ako mešetar ne bude tako postupao, izgubiće pravo mešetarenja; 4) kroz 24 sata po izvršenom poslu mešetari moraju o tome obavijestiti činovnike, koji će knjigu potpisati stavivši svaki put i datum, a u slučaju da mešetari propuste ovo uraditi, gube pravo na vršenje svoga posla i biće protjerani iz grada na 2 godine; 5) zabranjeno je vršenje poslova u vrijeme crkvenih blagdana; 6) mešetari će plaćati državi $\frac{1}{4}$ od cijele svoje dobiti, i to će predavati kroz 15 dana po izvršenom poslu; 7) ako neki od njih počini kakvu prevaru pri vršenju svoje dužnosti, biće strogo kažnjen; 8) što mešetar zaradi, pripada samo njemu, osim ako se nije s nekim udružio za zajedničko vršenje posla⁸.

Nismo našli da se neko tužio na dubrovačke mešetare poslije izglasanja ove uredbe, jer je, vjerovatno, nastao red kada je uspostavljena veća kontrola nad njima. Neki

⁷ Cons. Rog. LXI, 49—49'.

⁸ Ibid., 77'—78.

između njih, želeći, valjda, da bolje razgranaju i organizuju poslove, sklapali su među sobom društva za zajedničko vršenje mešetarskoga posla, te su o tome sastavljali posebne ugovore i registrovali ih redovno u državnom notarijatu ili kancelariji. Tako su 29 jula 1572 god. sklopili društvo Džan-Antonio Makeri, Konstantin Manoli, Frančesko D. dala Volta i Jakov Sabataj (Sabbatai), Jevrejin. Društvo je trebalo da traje 6 mjeseci; svi su članovi participirali u diobi dobiti s jednakim dijelovima; blagajnu je vodio Makeri i svakih 15 dana o njezinom stanju obavještavao drugove i isplaćivao im čistu dobit; svaki je član u slučaju bolesti ili zatvora primao svoj dio za 1 mjesec; u slučaju bilo kakve prevare plaćali su članovi ostalim drugovima 20 duk. globe; svakome je od njih bilo dozvoljeno da zajednički radi s drugim mešetarima u Dubrovniku, ali je svoju dobit morao da ulaže u ovo društvo⁹. Slično su društvo bili sklopili, 6 aprila 1573, i Abram Mamon, Jevrejin, Đorđe Arbanas i Paulus Policio, svi iz Ankone, a za vrijeme od 4 mjeseca¹⁰. Mešetarenjem se još bavio, ukoliko smo to mogli konstatovati, i Abram Akim (Achim), levantinski Jevrejin, koji je 30 maja 1573, zbog spora među nekim trgovcima, donio u državnu kancelariju svoju mešetarsku knjigu, te dao registrovati njezinu prvu stranu, kao i onaj zapis, koji se odnosio na posao koji je bio u sporu¹¹.

Dne 12 jula 1582 sklopljeno je također društvo mešetara za zajednički rad, a blagajnu i sve račune imao je da vodi Jevrejin Abram Abonus. U društvu su još bili Vice Nikolin Orbini, Frano Ivanov, Nikola Kresiva, Janji Teodorov i Manojlo Ivanov¹².

⁹ Div. Canc. CLVII, 163'—164.

¹⁰ Id. CLVIII, 71.

¹¹ Ibid., 105'. — Pogl. Bilješke.

¹² Id. CLXIX, 83—84' retro.

JEVREJI OD POLOVINE XVI STOLJEĆA DO 1667 GOD.

Čim je na moru ponovno uspostavljen mir i zavládala veća sigurnost, trgovina se s Istoka opet uputila svojim starim, jevtinijim i zgodnijim putem po moru. Dubrovačko je tržište odmah to osjetilo, a carinski prihodi naglo su pali. Da bi donekle popravili ove neugodne posljedice mira za domaću trgovinu i svoje carinske prihode, Dubrovčani su pokušali da novim propisima, specijalno izmjenom carinske tarife, olakšaju prenos robe preko svoje luke i tako održe promet kroz nju na staroj visini. Ali, sve te nove mjere nisu više mogle da povrate Dubrovniku nedavni položaj u balkanskoj i uopće međunarodnoj trgovini. Oni su, 16 jula 1573 god., snizili na polovinu carinske takse koje su stranci plaćali za tranzitnu robu preko Dubrovniku prenosila na Istok, jedino je i u ovom slučaju bila jedino roba koja je već stigla na granicu ili se nalazila u gradu. Odlučeno je još da se opozivanje ove nove carinske tarife ima objavljivati 2 mjeseca unapred². Dne 21 jula donesena je nova smanjena carinska tarifa i za robu koja se sa Zapada preko Dubrovnika prenosila na Istok, jedino je i u ovom slučaju bila izuzeta roba koja se već nalazila u državi, a koja je i dalje plaćala po staroj tarifi, i to 2½% od svoje vrijednosti bez obzira na vrstu robe³. Da bi olakšala manipulaciju robom koja samo pro-

¹ Dotada se plaćalo 2% od vrijednosti uvezene robe.

² Cons. Rog. LXII, 96'.

³ Ibid., 99—99,' — Unapred se imalo plaćati za svaku balu tkanina 1½ zl. dukat, za sanduk svile 6 duk., velura 8 duk., brokata 10 duk., a svaki kolet crvca (cremesi) 2 dukata.

lazi preko Dubrovnika i da bi time privukla veći broj trgovaca u svoju državu, vlada je 15 augusta naredila da zdravstveni činovnici sve bale svile i koža pregledavaju jedino na granici pri ulazu u Republiku, a u Posatu, naime u jarcima oko Dubrovnika, i na drugim mjestima, imaju napraviti neke uređaje za stanovanje i držanje robe zasebno za Jevreje, a zasebno za Turke⁴. Ovo su, možda, bile neke strehe ili slabo pokrivenne barake za trgovce i kiridžije koji su iz Turske dolazili s karavanama u Dubrovnik, a u kojima su Jevreji i Turci mogli da provedu nekoliko dana čekajući da se svrši propisana karantena. Na takvim su mjestima, kako zaključujemo po nekim podacima, svi oni koji su prenosili robu iz Turske zadržavani ispod gradskih zidina i mostova sa istočne strane grada, dok nisu kasnije na Pločama bile izgrađene kuće, t. zv. Lazareti, u kojima su trgovci, skupa s robom, provodili dane određene za karantenu.

Na čelu Jevreja u Dubrovniku i nadalje su stajali konzuli, ali ne znamo koju su vlast imali. God. 1580 spominje se kao jevrejski konzul dubrovački trgovac Samuel Ergas, koji je u Dubrovniku već živio preko 30 godina, a umro je 1587 ili 1588 god.⁵. God. 1584 bio je jevrejski konzul neki Salamun Kasani (Cassani), kojega drugdje ne nalazimo spomenuta⁶. Inače je jevrejska kolonija i dalje živjela u miru i nije nimalo uznemirivana od strane državnih vlasti. Jednom prigodom, u maju 1585 god., dolazio je u Dubrovnik čauš sa Porte i donio njezino pismo u vezi sa nekim poslovima Jevreja⁷.

Ali ni tada nisu svi Jevreji živjeli u getu, već ih nalazimo da stanuju u raznim ulicama grada. Za rabina Salamuna Oefa smo našli da je 5 godina, od 1583 do 1588, stanovao sa svojom porodicom u jednoj privatnoj kući poviše Prijekoga, za koju je plaćao 26 dubrovačkih škuda godišnjega najma⁸. Tako se i Samuel Ergas, jevrejski konzul, obratio vladi s molbom, 18 juna 1580 god., da mu se dozvoli unajmiti jednu kuću izvan jevrejskog geta, što mu je ona i dopustila. U molbi je kazao

⁴ Ibid., 108.

⁵ Div. Not. CXXIV, 83.

⁶ Cons. Rog. LXVIII, 152.

⁷ Ibid., 215.

⁸ Div. Canc. CLXX, 142.

da već preko 50 godina živi u Dubrovniku i da se bavi trgovinom, koja je carini donijela velike koristi, a i u svemu ostalom koristio je dubrovačkoj državi. Kako ima mnogo kćeri, od kojih je jednu vjerio, ali ne može da je zadrži u svojoj kući, jer mu je premalena, to moli da može za nju unajmiti jednu kuću izvan geta⁹.

Geto je, izgleda, i inače postajao tijesan, jer je u Dubrovnik pristizao sve veći broj Jevreja, čemu nismo mogli naći pravi uzrok. Na pojačani broj dubrovačkih Jevreja mora da je uticalo i samo njihovo množenje, jer su već onda sigurno imali svoje djece, rođene u Dubrovniku. U prvim momentima, naime, dok su Jevreji tek dolazili u Dubrovnik, sigurno nisu dovodili svoje obitelji, nego su dolazili sami zbog svojih poslova. Ali kasnije, kada su u Dubrovniku stalno ostajali, držali su i svoje žene s djecom ili ondje stvarali svoje porodice. To je moralo da poveća samu koloniju, te je geto postajao malen za nove generacije dubrovačkih Jevreja.

Među onima koji su izvana došli u Dubrovnik onih godina nalazimo Davida Valencino (Valenzino), te Leona i Samuela Mazaod, njegove zetove, koji su 26 januara 1587 god. zamolili dubrovačku vladu da im dozvoli ostati u Dubrovniku. Namjeravali su da trguju i da se bave tkanjem vune i pravljenjem svile, te su bili spremni da zbog toga dovedu posebne zanatlije. Molili su da im se eventualna zabrana boravka uvijek saopći 6 mjeseci unapred, kako bi imali dovoljno vremena da se sprema za odlazak¹⁰. Međutim nisu dugo ostali na miru, jer je već 24 oktobra 1587 vlada zaključila da im otkáže dozvolu boravka, s time da kroz 6 mjeseci imaju napustiti Dubrovnik¹¹. Ali, prije nego im je istekao ovaj rok, obratili su se dva brata Mazaod ponovno molbom na dubrovačku vladu, 24 marta 1588, te su je molili da povuče zaključak o njihovu uklanjanju iz Dubrovnika. U toj su se molbi tužili na neke krive informacije koje su vladi date o njima i njihovu stanju, te su isticali kako su oni došli u Dubrovnik da vrše neke službe koje im je odredila »presvijetla Regina, supruga Velikoga Go-

⁹ Cons. Rog. LXV, 223.

¹⁰ Id. LXIX, 78.

¹¹ Ibid., 196.

spodara (sultana) i presvijetli gospodin Ibrahim-paša«. Kako su imali neprilika u svojim porodicama, naime, tast im je bio star i neizlječivo bolestan, jedna im se žena nalazila pred porođajem, a još nisu ni dobavili sve što su im Regina i Ibrahim-paša bili naredili, to im je vlada dozvolila da i dalje ostanu u Dubrovniku pod predašnjim uslovima. A jedan od Mazaoda se spremio da sa sultanovim čaušom ponese u Carigrad neke stvari za Reginu i Ibrahim-pašu, da pohvali Dubrovčane za lijepo postupanje prema njima i da im preporuči dubrovačke interese¹².

Pokušaj da se uklone iz Dubrovnika porodice ove trojice vjerovatno stoji u vezi s novim prilikama koje su nastajale za dubrovačke Jevreje. Pada u oko da je vlada onoga istoga dana, 24 oktobra 1587, kada je zaključila da braću Mazaode i njihova tasta ukloni iz Dubrovnika, donijela jedan drugi vrlo važan zaključak, koji je karakterističan za držanje Dubrovčana. Toga je dana, naime, zaključeno »da se svi Jevreji sakupe u getu, da ih se prisili da nose na sebi znakove i da se zabrani kršćanskim ženama da služe kod Jevreja«, da će se prema brojnim odlukama iz prošlih godina proširiti geto, a za mjesto će se pobrnuti knez i njegovo Malo vijeće¹³. Ovo je 29 oktobra saopćeno konzulima Jevreja, da mogu obavijestiti članove svoje općine. Međutim je pitanje proširenja geta ponovno raspravljano 27 maja 1589, kada je Senat dozvolio knezu i Malome vijeću da se radi proširenja geta uzmu državne kuće od Kovačke do Nikolić-ulice, dakle dviju ulica od kojih prva leži istočno, a druga zapadno od Žudioske ulice¹⁴. Međutim, izgleda, ni ovo nije bilo dovoljno za stanovanje svih dubrovačkih Jevreja, jer je 28 augusta 1589 god. knez sa svojim vijećem predložio da se geto još proširi, ali je to u Senatu bilo odbijeno sa 17 protiv 14 glasova. Istoga je dana prihvaćeno da se za najam »staroga i novoga geta« traži od jevrejske općine svake godine 800 škuda (1 škuda = 36 dubrov. dinara, 1 dubrov. dinar = 1 jugosl. zlat. dinar, po prilici), s time da su konzuli Jevreja zajednički odgovorni za tačno isplaćivanje najma. U taj prošireni geto

¹² Ibid., 254—255.

¹³ Ibid., 196'.

¹⁴ Id. LXX, 67. — Pogl. Bilješke.

»ubrajali su se svi magazini dvaju kvadrata kuća (kroz koje su prolazile gornje tri ulice) osim onih koji su imali vrata sa strane Place, koji ostaju državi«¹⁵.

Prednjim zaključkom završen je dio borbe, ukoliko se odnosilo na Jevreje, koja se već duže vremena vodila između dubrovačke vlade i dubrovačkih nadbiskupa. Naime, u drugoj polovini XVI vijeka nadbiskupi, kao pretstavnici i poglavice katoličke crkve u Dubrovniku, nastojali su da reorganizuju i isprave mnoge strane društvenog i vjerskog života dubrovačke države, i da crkvi osiguraju jači uticaj na njega. Ova njihova nastojanja stajala su u vezi sa velikim reformatorskim radom katoličke crkve posvuda u svijetu, koji je onako jako došao do izražaja u zaključcima koncila u Trentu. Nekoliko dubrovačkih nadbiskupa, koji su baš onda dolazili zadobijeni novim reformatorskim duhom, nastojali su da se u Dubrovniku provedu ideje i pogledi toga pokreta. Među ostalim su tražili od dubrovačke vlade da se Jevrejima postupa drukčije i strože. Tako su optuživali Dubrovčane pred papom da dozvoljavaju Jevrejima da drže kršćansku žensku poslugu, da ih puštaju da žive izvan svoga geta na raznim mjestima po gradu, da jevrejski liječnici slobodno liječe kršćane, pa čak i dumne (časne sestre) po manastirima, da kršćanske žene doje jevrejsku djecu i sl. Ugledajući se u ostali svijet nadbiskupi su htjeli da i u Dubrovniku dođe do jačeg izražaja vjerska netrpeljivost prema Jevrejima, i da se sav život dubrovačke države stavi pod jači uticaj crkve i njezinog pretstavnika. Ali ova nastojanja dubrovačkih nadbiskupa naišla su na jak otpor dubrovačke vlastele kao nosioca državne vlasti. Viastela se bojala da ne bi crkva svojim zahtjevima i reformama umanjila auktoritet države ili čak okrnjila neka njezina suverena prava. Zato se razvila duga i uporna borba između pretstavnika dviju vlasti, duhovne i svjetovne, koja je u mnogim pojedinostima bila vrlo neobična i za poznavanje ondašnjega Dubrovnika veoma važna. Nekoliko nadbiskupa, nezadovoljnih držanjem Dubrovčana i njihovim načinom borbe, napustili su dubrovačku crkvu, te razočarani i premoreni odlazili su iz Dubrovnika i vraćali se u Italiju. A Dubrovnik je poslije toga morao dugo pravdati u

¹⁵ Ibid., 96—96'. — Pogl. Bilješke.

Rimu svoje držanje i svoje postupke, kao i neposlušnost prema crkvenim poglavcima. Ali, konačno, Dubrovčani su ipak u glavnome morali popustiti. To je došlo dijelom pod presijom papina auktoriteta i uticaja u svijetu, a dijelom kao posljedica mišljenja i gledanja na svijet novih generacija Dubrovčana, vaspitanih u novim prilikama i u duhu reformatorskih ideja katoličke crkve. Tako je i gore navedena odluka dubrovačke vlade iz 1587 god. došla kao rezultat tih borba između nadbiskupa i vlade, koja je najprije popuštala u manje važnim i za Dubrovnik nimalo opasnim zahtjevima crkvenih vlasti, dok je do ispunjenja ostalih zahtjeva dolazilo mnogo teže i uz veći otpor i otezanje dubrovačke vlastele. To će se naročito vidjeti u vezi s jevrejskim liječnicima, koje je crkva htjela da ukloni iz Dubrovnika ili da im onemogući svaki rad. O cijeloj ovoj akciji dubrovačkih nadbiskupa i otporu dubrovačke vlade ima veoma mnogo arhivske građe u Dubrovniku, osobito u knjigama korespondencije Dubrovačke Republike sa predstavnicima crkvenih vlasti. Tako su se, među ostalim, Dubrovčani pravdali u Rimu, 11 novembra 1591 god., što ne mogu da poslušaju zahtjev koji je bio upućen preko nadbiskupa, naime da otjeraju iz Dubrovnika nekoga Silvu i ostale, koji su s njime bili došli iz Carigrada po naređenju sultana. Vlada je javljala da svi oni žive zatvoreno u getu i među drugim Jevrejima, a — uostalom — da je Dubrovnik u svoje vrijeme, na pr. 1538 i 1571 god., primao i sultanove protivnike kada su vođeni ratovi s Turskom, pa ipak Turci nisu protestovali što ih Dubrovčani drže¹⁶.

I u ovom periodu, često i u malim vremenskim razmacima, javljalo se pitanje uređenja carina i drugih povlastica za jevrejsku robu. Dubrovačka luka, kako već rekosmo, nije više bila aktivna kao prije, pa su dubrovačke državne vlasti nastojale da ojačaju promet preko nje. Jevreji, a i drugi strani trgovci, gledali su kako bi od toga imali neke koristi, pa su se nekoliko puta obraćali vladi za sniženje carinskih tarifa ili za kakve druge olakšice. Tako je već 3 decembra 1576 bila odbijena molba nekih levantinskih trgovaca, koji su molili sniženje carine na

¹⁶ Lettere e Commissioni di Ponente (cit.: Lettere Ponen.) VI, 234 (Dubrov. arhiv).

svoju robu¹⁷. Vjerovatno je takva bila i molba trgovca Samueia Ergasa, koju mu je vlada odbila 30 maja 1576 god.¹⁸. Međutim mora da je smanjenje trgovačkoga prometa preko Dubrovniĉa, a s time i carinskih prihoda, navelo vladu da je konaĉno prihvatila molbu trojice jevrejskih trgovaca, 5 maja 1585, koju je neposredno pred tim triput odbijala, valjda zbog neslaganja sa nekim od detalja u toj molbi iznesenih. Molbu su predali Danijel Rodriga, Samuel Ergas i Salamun Oef. U njoj je navedeno kako je Rodriga razgovarao na ušću Neretve s Dživom Gundulićem, prodavaćem državne soli, te mu je u razgovoru izložio kako bi on mogao učiniti da se podigne dubrovaĉka skela. Njome bi se služili Jevreji za svoje trgovaĉke veze između Turske i Zapada, ali bi prije toga trebalo da dubrovaĉka vlada uvede neke nove carinske tarife, koje bi imale da vaŹe pet godina. Od toga tranzita država bi dobijala godišnje najmanje 1.500 škuda, a što bude manje od toga, spremni su da državnoj blagajni nadoknade ova trojica trgovaca ili, kako se oni potpišaše, »konzuli koji sada borave u ovom gradu«¹⁹. Tarifa je vaŹila pune tri godine, ali su se ova trojica nešto ogriješila o preuzete obaveze, pa im je vlada, 3 maja 1585, oduzela pravo da plaćaju po prednjoj tarifi i da se sluŹe tim olakšicama. A već sutradan, 4 maja, vlada je proglasila da do opoziva ova tarifa vrijedi i za sve domaće i strane trgovce, bez obzira da li su kršćani, Turci ili Jevreji²⁰. Tako su jevrejski trgovci ovim svojim predlogom o izmjeni carinske tarife pokazali Dubrovĉanima kako dubrovaĉka skela moŹe oŹivjeti i njezin se promet povećati, ĉime su pomogli Dubrovniku da u vrijeme općeg slab-

¹⁷ Cons. Rog. LXIII, 278.

¹⁸ Ibid., 225.

¹⁹ Id. LXVII, 118, 120', 125—127, 163—163'. — Po ovoj carinskoj tarifi za prenos robe sa Istoka na Zapad plaćalo se: za svaki tovar levantinske svile 4 škuđe, za tovar kozjih koŹa 2 škuđe, tovar mirodija 1 škuđu, velova i ĉilima 1 škuđu, voska, koŹa (cordovani), vune i pamuka 18 dubr. dinara ($\frac{1}{2}$ škuđe), tovar ovnujskih koŹa 9 dubr. dinara, miljarij olova, olovne rudaĉe, sapuna, lana i sanduk šećera 9 dinara. Za prenos sa Zapada na Istok plaćalo se: za tovar tkanina 1 škuđu, tovar svilenih tkanina 4 škuđe, kolet crvca 2 škuđe, a za bilo što drugo po $\frac{1}{2}$ % od njegove vrijednosti.

²⁰ Id. LXVIII, 200', 201.

ljenja trgovine u svijetu održi svoje pozicije u međunarodnom prometu.

Začetnik ove akcije bio je Danijel Rodriga (Rodriguez), o kome donosimo neke vijesti i u poglavlju u trgovini. Inače je Rodriga dosad bio poznat po svome radu u Splitu, gdje je također pokušao da nekim reformama poveća trgovinu preko splitske luke.

Rodriga je bio došao u Dubrovnik još 1570 god., a nalazimo o njemu spomena u dubrovačkoj arhivskoj građi i 1572 god. On je dotad trgovao na ušću Neretve, a odatle je bio prešao u Dubrovnik. Ali, kada je dubrovačka luka bila izgubila od svoje važnosti poslije sklapanja mira između Venecije i Turske, povukao se iz Dubrovnika. Računajući da bi splitska luka, koja je bila u mletačkoj vlasti, mogla preuzeti glavni dio tranzitne trgovine između Turske i Italije, Rodriga je bio predložio mletačkoj vladi da bi u tu svrhu trebalo izvesti neke carinske reforme i urediti neke zgrade i luku u Splitu²¹. Čim je Rodriga 1577 god. iznio ovu svoju osnovu, mletački je senat odmah prihvati. Međutim se tome opriješe neki Splici, čiji su lični interesi mogli biti ugroženi izvođenjem Rodrigina plana. Skupa sa svojim knezom pravili su smetnje nastojanjima mletačke vlade da podigne splitsku skelu. Ali je Split ipak bio uspio da privuče znatan dio trgovine koja je išla iz Italije za Tursku. Nastojeći da u Splitu podigne razne zgrade, potrebne za jaču trgovinu, mletačka je vlada bila udarila carinu na robu koja je preko Splita prolazila, da tako dođe do potrebitih sredstava. Polovina naplaćena novca pripadala je Rodrigi. Međutim su ove posebne takse činile da je tranzit preko Splita bio skuplji nego preko drugih luka, pa su ga trgovci počeli da izbjegavaju. Premda su i mletačke vlasti i Rodriga mnoge oslobađali od plaćanja ovih carina, ipak su trgovci sve više odlazili u druge luke, jer u Splitu još nije bilo ni potrebitih uređaja za jaču trgovinu, ni tovarnih životinja za prenos u unutrašnjost. U to su se digli protiv splitske skele Dubrovčani i Turci sa ušća Neretve, koji su u razvitku Splita gledali ozbiljnu konkurenciju za sebe i opasnost za svoje carinske prihode. Ali kada je Rodriga, dozvolom mletačke vlade, počeo 1581 god. graditi carinaru s

²¹ O tome opširno pogl. Dr. G. Novak, Židovi u Splitu (Split, 1920), 12 i d.; Idem, Split u svjetskom prometu (Split, 1921), 85 i d.

lazaretom, podigoše se svi protivnici njegove osnove, te Rodriga prekide daljnju gradnju i otputova iz Splita.

Ono što mu nije uspjelo da provede u Splitu, pokušao je u Dubrovniku. O tome je najprije govorio s prodavačem dubrovačke soli na Neretvi, a onda se udružio s onom ostalom dvojicom poznatih dubrovačkih Jevreja, te iznio vladi predlog o načinu kako bi se povećao promet preko dubrovačke luke. Ali ni u Dubrovniku nije bio bolje sreće. U maju 1585 dubrovačka je vlada oduzela ovoj trojici Jevreja monopol u plaćanju ovakvih carinskih taksa, čime je prekinula svoj sporazum s njima. Poslije toga se Rodriga ponovno javlja u Splitu. Kada su Mlečani nastojali da podignu promet preko te svoje luke, obratili su se Rodrigi za pomoć. On uspije kod bosanskih vlasti da se to provede, pa u Split počne da svraća veliki dio tranzitne trgovine za Tursku. Rodriga dođe u Split u septembru 1589 god., te vlada dade posebne olakšice njemu, njegovoj porodici i svim Jevrejima, a Rodrigu prizna splitskim jevrejskim konzulom. God 1592 bilo je gotovo i otvoreno veliko stovarište u Splitu, čime je i splitska luka znatno napredovala.

Međutim su pri koncu XVI i dalje kroz prvu polovinu XVII vijeka Jevreji preko Dubrovnika ponovno vodili dosta jaku trgovinu između Turske i talijanskih luka na Jadranskom Moru. Ne možemo tačno utvrditi sve uzroke koji su pri tome uticali na Jevreje, ali ćemo iznijeti samo neke pretpostavke, za koje smatramo da su mogle imati veze sa njihovim daljnjim radom i držanjem.

Posljednjih godina XVI stolj. opaža se na osnovu dubrovačkih arhivskih dokumenata da stranci počinju igrati sve manju i slabiju ulogu u trgovini Turske. Njihova se imena otada rjeđe susreću u trgovačkim ugovorima s trgovcima iz Turske, a i u mnogobrojnim popisima krcača tereta u dubrovačkoj luci sve se manje nalazi stranaca. Ne možemo kazati što je uzrok tome, ali Dubrovčani već 70-tih godina konstatuju da i trgovina Dubrovčana slabi, a da se njihovi ljudi polagano povlače iz trgovine i svoj novac ulažu na dobit u razne talijanske banke. Međutim u Turskoj trgovina nije slabila, jer opažamo da su izvoz i uvoz u Tursku preko Dubrovnika bili jednako jaki kao i dotada. Samo su na tome sve više radili Jevreji,

pored velikog broja Dubrovčana, čije trgovačke kolonije po Balkanu nisu bile nimalo izgubile od svoje važnosti. Ali rad Jevreja daleko je otkakao ispred ostalih, te ih ubuduće nalazimo i u nekim mjestima gdje ih dotad skoro nije ni bilo, kao na pr. u Sarajevu. A u prvim decenijama XVII stolj. njihov se broj znatno povećao i u Beogradu, Sofiji i u nekim drugim gradovima balkanske Turske. Opaža se, dakle, da su jevrejske kolonije u tim mjestima sve jače i da su već bile dobro organizovale i razvile trgovinu sa stranim svijetom²². Ako se uzme da se veći broj balkanskih Jevreja uselio u Tursku u prvim decenijama XVI stolj., onda su članovi njihovih zajednica pri koncu tog istog vijeka ili na početku slijedećega bili potomci druge ili treće generacije koja je već stalno živjela na Balkanskom Poluotoku. Otada su Jevreji bili brojno jači, tako da su i zbog toga morali doći do većeg izražaja. S druge strane, u talijanskim primorskim gradovima jevrejske su kolonije bile uspostavile čvrste i stalne veze sa svojom braćom u Turskoj, tako da se unapred između njih razvijala vrlo živa trgovina. To naročito vrijedi za njihove veze sa Jevrejima iz unutrašnjosti Balkana, koji su svraćali na Dubrovnik. Jer baš Jevreji koji su živjeli u većim mjestima Balkana, na pr. u Sofiji, Beogradu, Sarajevu i drugim manjim gradovima, ukoliko su htjeli da održavaju veze s Italijom, morali su se spuštati negdje na našu jadransku obalu, da odatle odu preko mora. Zato se baš tada i podigla tranzitna trgovina preko Splita. Dakle, jačanje jevrejskih kolonija u zapadnoj Turskoj, izazvalo je jači trgovački saobraćaj Jevreja preko dubrovačke luke, a time pojačalo i jevrejsku koloniju u samome Dubrovniku.

Unutar Turske trgovina se jače razvila u drugoj polovini XVI vijeka. Država je tada bila veća nego ikad dotada, zahvatila je ne samo sav Balkan nego i veliki dio Podunavlja, te su u miru i dovoljno zaštićeni turski podanici mogli da se odaju svome radu. Na većim putevima i važnim prometnim čvorovima razvijali su se dosta jaki politički i ekonomski centri, koji su postali središta zanata i trgovine. U takva mjesta useljavali su se u većem broju Jevreji, a i Dubrovčani, te

²² Dubnow, VI, 48—49, također upozorava na ovo podizanje dotada neznatnih jevrejskih kolonija na Balkanu, koje su apsorbovale suvišak jevrejskog stanovništva Carigrada i Soluna.

jačali svoje stare kolonije ili osnivali sasvim nove. Jevreji iz ovih centara dolaze onda i u Dubrovnik ili preko njega održavaju poslovne veze s Italijom. Stoga od toga vremena rijetko sretamo u Dubrovniku Jevreje iz Carigrada, Bitolja ili grčkih gradova, kako je to u dva navrata bilo, kada su ih kroz XVI stoljeće ratovi na moru silili da preko Dubrovnika traže veze sa Zapadom. Tada dolaze u Dubrovnik jevrejski trgovci većinom iz Sofije, Skoplja, Plovdiva, Beograda i Sarajeva, a sa tim gradovima i sami Dubrovčani održavaju jače poslovne veze. To su, dakle, bili novi ekonomski centri koji su preko Dubrovnika počinjali da trguju sa Zapadom.

Na razvoj jevrejskih kolonija u Turskoj mora da je uticalo i prijateljsko držanje Turaka prema njima, osobito u vrijeme ratova između njih i kršćana. Jevreji su unutar velikoga turskog carstva, razasuti po svim njegovim stranama i živeći u svakom većem mjestu, bili međusobno uspostavili jednu čvrstu poslovnu mrežu, koja je u njihovom vjerskom, nacionalnom i jezičnom jedinstvu nalazila jaku potporu. Povezani ovako, balkanski su Jevreji mogli da konkurišu svima stranim trgovcima i da potiskuju svakoga sa balkanskih tržišta. Odatle su onda održavali živ trgovački saobraćaj preko Dubrovnika, kao i preko drugih naših luka.

Osjećajući korist koju su od jače jevrejske trgovine imali carinski prihodi, Dubrovčani su prema Jevrejima vrlo lijepo postupali i rado ih primali. Isprva, u njihovim međusobnim odnošajima, nema ništa što je moglo da remeti sreden i dobro zaštićen život i rad Jevreja. Za njih su ponovno bile nastupile godine mira i intenzivnoga rada u dubrovačkoj državi, gdje ih niko nije smetao ili progonio^{22a}. Tako je dubrovačka vlada, 4 aprila 1592, prihvatila njihovu molbu, te im dozvolila da mogu ponovno držati kršćansku žensku poslugu u svojim kućama, jer se bilo pokazalo da se jevrejskim poro-

^{22a} Dne 15 aprila 1593 sud je javno objavio u Dubrovniku, da niko ne smije da Jevreje vrijeđa, izaziva ili za njima baca kamenje, jaja i drugo. Stariji prekršitelji ove zabrane biće kažnjeni sa 25 perpera globe i jedan mjesec zatvora, a mlađi sa 10 perpera i 10 dana zatvora. *Diversa del Criminale VI, 26'*.

dicama nemoguće držati one vladine zabrane²³. Da bi pak povećali broj Jevreja koji će otsada dolaziti na dubrovačko tržište, pobrinuli su se da ih u Dubrovniku ne će niko smetati zbog bilo kakvih obaveza, dugova ili potraživanja, te su im 18 aprila 1614 god. dali kolektivni salvum-kondukt za 4 godine. Prije toga, naime, mnogi se Jevreji iz Turske, specijalno iz Sofije i Carigrada, nisu usuđivali da dolaze u Dubrovnik, jer su ih ondje mogli da progone, zatvaraju ili da im robu sekvestriraju zbog dugova ili drugih obaveza. I dok se slični sporovi rješavahu, eventualno, na korist samih Jevreja, roba je stajala sekvestrovanu u skladištima, a njezini vlasnici izloženi raznim gubicima. Zato su Jevreji zamolili vladu da im zajamči potpunu sigurnost, kako je u svoje vrijeme bio uradio veliki toskanski vojvoda Ferdinand, da bi podigao skelu u Livornu. Najprije se u ime svih Jevreja bio obratio dubrovačkoj vladi njezin prijatelj u Carigradu Matatija Benkastiel, ali je njegova molba ostala bez odgovora. Istu je molbu ponovio »u ime svega našega naroda« jevrejski liječnik u Dubrovniku David Ribera. Vlada mu je izišla u susret, te svima Jevrejima dozvolila da bez ikakvih smetnja i sasvim slobodno mogu prenašati preko Dubrovnika svoju robu s Istoka na Zapad, i obratno²⁴.

Uza sve blagonaklono držanje Dubrovčana prema Jevrejima, ovi su još jednom, prije konca epohe koju u ovom radu ispituje, morali da dožive progone i tjeranja iz Dubrovnika. To je bilo u vezi sa čuvenim procesom protiv Izaka Ješurunu 1622 god., o kojem govorimo opširno u zasebnom poglavlju. Kada je Ješurun bio kažnjen i zatvoren, dubrovačka je vlada (12 januara 1623) bila saopćila Jevrejima, da dozvolom kneza i Maloga vijeća mogu slobodno napustiti grad. Pretrpljeni strah i držanje Dubrovčana mora da su uticali na Jevreje, koji su imali malo izgleda da će u onakvim prilikama moći i dalje mirno živjeti i uspješno voditi svoje poslove. Zato je već sutradan po donošenju prednje odluke, 13 januara, nekoliko Jevreja zatražilo dozvolu da mogu napustiti

²³ Cons. Rog. LXXI, 202. — Dne 31 maja 1591, ne znamo zbog čega, vlada je zaključila da se poništi najam za državne kuće u getu i za skladišta ispod njih. Cons. Rog. LXXI, 91

²⁴ Id. LXXXIV, 126'—127', 129'.

Dubrovnik. Ta je dozvola data Davidu Senioru, Josipu Danonu, Sal. Oefu, Jos. Koenu, Moj. Benhabibu, Iz. Izraelu, Judi Koenu i Sam. Servadiju. Dne 24 januara dozvoljeno je da otputuje Haim Abenun, i to u Veneciju, 1 februara Dan. Salama i Jos. Abuaf, 13 februara Izak Maestro, 14 marta Sadil i David Danon, Sam. Arona Abeatar, 10 aprila Sal. i Jos. Maestro, 2 maja Sal. Abenun, 9 maja Jakov Maestro i Juda Bar Natan, 23 jula Abram Lumbroso i Moj. Izrael, 2 augusta David D'Alva i David Abenun, 17 augusta Jos. Izrael i Iz. Lumbroso, 28 novembra Aron Isperiel, 12 decembra David Salama²⁵.

Kroz ovu istu godinu vlada je donosila i neke druge odluke u vezi s Jevrejima. Tako je, 20 februara, dozvolila Esteri udovi Mojsije Maestra, da sporazumno sa svojim tutorima dade priznanicu Aronu Abeataru za neke stvari primljene od njega. A 21 februara dozvolila je Simonu Servadio da može slobodno doći u Dubrovnik²⁶. Kako se do konca mjeseca aprila 1623 god. bilo iselilo iz Dubrovnika 17 odraslih Jevreja, vjerovatno skupa sa svojim porodicama, to je vlada raspravljala, 30 aprila, o daljnjem najmu i uređenju dubrovačkoga geta. Odlučeno je da Jevreji imaju platiti cijeli najam geta za tekuću godinu, započetu u septembru 1622 god., a za 25 maja odložena je odluka u pogledu onoga dijela geta, koji je ostao prazan. Tada je zaključeno da se iz ona dva bloka kuća na Placi, u kojima su živjeli Jevreji, izdvoji 8 kuća, a da dva člana Maloga vijeća pregledaju stari geto, dakle, samo današnju Žudiosku ulicu²⁷. Dne 11 augusta naredila je vlada Abramu Lumbrosu i Aronu Koenu, da kroz mjesec dana imaju presuditi spor između Samuela Maestra i Davida Lančana, što su bili preuzeli na sebe²⁸. — Dne 25 augusta dozvolila je Krvi Manoah Izraelu, Jevrejину iz Sofije, da može slobodno doći u Dubrovnik²⁹. — Dne 16 novembra 1623 god. dozvolila je Sari Abuaf da dozvolom svojih tutora i sinova može dati priznanicu Aronu Isperielu, da je primila oko 200 dukata, koje joj je dugovao, a što je ovaj tražio pred svoj odlazak iz Dubrov-

²⁵ Sve ove odluke vlade nalaze se u Cons. Min. LXXII, 85' i d.

²⁶ Ibid.

²⁷ Cons. Rog. LXXXIX, 11.

²⁸ Cons. Min. LXXII, 143'.

²⁹ Ibid., 146.

nika. Isto tako da mu se može obavezati, kao svom zetu, za ostatak miraza od 100 mletačkih i 24 dubrovačka dukata, koje mu je bila obećala zajedno sa svojom kćerkom Ester³⁰. — Dne 24 novembra 1623 vlada je prihvatila apelaciju Josipa Azubi u raspravi protiv njega, a u prilog Samuela Maestra³¹.

S proljeća 1624 god. dubrovački Jevreji nastavili su da napuštaju grad, što jasno pokazuje da su za njih još uvijek bile u Dubrovniku nezgodne prilike za mirno življenje i nesmetan rad. Dne 22 aprila dobio je dozvolu za odlazak Josip Pernika, 29 aprila Jos. Uziel, 22 maja Jakob Koen, 18 juna Aron i David Lančano, kome je 15 dana prije toga vlada bila dala dozvolu dolaska, kao što je 27 oktobra dala i Abramumu Abeataru, za kojega nismo našli da je već bio napustio Dubrovnik³². Tako je od 50 odraslih muškaraca ostalo u Dubrovniku, na koncu 1624 god., samo 17 Jevreja. Ako njima dodamo Jevrejke, kojih je uvijek bilo manje od muškaraca, onda slobodno možemo kazati da jevrejska općina u Dubrovniku nije brojala niti 30 članova ili četiri porodice uz još kojeg trgovca samca. To, uostalom, zaključujemo i po nekim odlukama same vlade. Dne 4 juna 1624 god. data je dozvola državnim blagajnicima da na ime najma za geto mogu uzeti od Jevreja samo četiri trube raza³³. A 21 juna Senat (vlada) je dozvolio knezu i njegovu Malome vijeću da odrede u getu stanove za četiri jevrejske porodice, koje su još ondje ostale³⁴. U vezi s već plaćenim najmom kuća u getu, vlada je dozvolila jevrejskoj općini da se naplati od nekih drugih³⁵.

Dne 15 jula vlada je dozvolila Reini Izaka Oefa, da dozvolom svojih tutora može odrediti za opunomoćenika svog oca Davida Koena, koji će od Abrama Eliahima Pijade i Mojsije Suriela utjerati što je pripadalo njezinom pokojnom mužu³⁶.

³⁰ Ibid., 157'.

³¹ Ibid., 161.

³² Ibid., 206'—247.

³³ Cons. Rog. LXXXIX, 37'—38.

³⁴ Ibid., 46.

³⁵ Ibid., 49.

³⁶ Cons. Min. LXXII, 229'.

Dne 20 augusta vlada je prihvatila apelaciju Luke Gučetića-Goze i drugova protiv presude izrečene u prilog Davida Koena i drugova³⁷.

U novembru 1624 god. tražili su Jevreji da im se dade sedam kuća u getu za stanovanje. Vlada im nije odmah ispunila molbu, nego je 28 novembra odredila da se najprije pokupe informacije o tome, te iznesu pred vladu³⁸. Tek 18 aprila 1625 god., poslije pomilovanja Izaka Ješuruna, raspravljalo se na vladinoj sjednici o getu. Zaključeno je da jevrejska općina (sinagoga) ima plaćati 250 zlat. dukata godišnjega najma za sedam kuća u getu, koje su im ustupljene za stanovanje, i da se isplata ima vršiti kao i dosad. Jevreji su bili dužni da plate i svu štetu počinjenu u ostalim kućama, u kojima su prije stanovali, a koje su onda već biti napustili. Tražeći sedam kuća u getu za svoje stanovanje, znači da je već tada u Dubrovniku bilo Jevreja više nego u posljednje vrijeme, kada je njihova kolonija bila skoro potpuno izumrla. Kako su Dubrovčani bili počeli postupati s Jevrejima mnogo bolje nego prije, to su 22 augusta ovlastili kneza, da otsada on sam može davati dozvolu Jevrejima za slobodan odlazak i boravak u dubrovačkoj državi, što im je u vrijeme procesa protiv Ješuruna bilo strogo zabranjeno (9 decembra 1622). Ovim je data Jevrejima skoro potpuna sloboda u Dubrovačkoj Republici, čime je konačno bio zavišen ovaj vrlo težak period njihova života u Dubrovniku.

Iz 1628—1629 god. našli smo samo neke vladine odluke u pogledu isplate najma za kuće u getu, ali bez naročite važnosti³⁹. U martu 1629 god. odbijeno je Jevrejima 30 dukata na ime najma za jednu kuću u getu, koju su bili napustili, ali su prije toga morali da poprave vrata i sve što je u njoj bilo oštećeno⁴⁰.

Za vrijeme posljednjih progona Jevreja nisu samo oni prekinuli poslovne veze s Dubrovnikom, nego su i grčki trgovci bili prestali da dolaze u Dubrovnik, te se tužili na neke nove namete. Zbog toga su carinski prihodi bili znatno opali, što

³⁷ Ibid., 238.

³⁸ Cons. Rog. LXXXIX, 73.

³⁹ Id. XCI, 27¹—28, 108—108¹.

⁴⁰ Ibid., 112.

je imalo neugodnih posljedica za dubrovačku državnu blagajnu. Sve je ovo, vjerovatno, stajalo u nekoj vezi s odlaskom Jevreja iz Dubrovnika i s prekidom njihovih poslovnih veza s njime. Dubrovačka vlada, u svom pismu od 19 juna 1626 god., tužila se svojim poslanicima u Carigradu na grčke trgovce, koji više nisu dolazili i koji su po Turskoj svašta govorili o Dubrovniku. Preporučivala je svojim predstavnicima da na to paze i da brane svoju državu od takvih napadaja, jer sve to nije bilo istina, a međutim su imali nastojati da nagovore strane trgovce da počnu ponovno dolaziti u Dubrovnik⁴¹.

Dokora se i Jevreji opet javljaju u Dubrovniku, tako da se dubrovačka skela naglo pridizala. Naročito je to bilo od 30-tih godina XVII vij., kako to opširnije iznosimo u poglavlju o jevrejskoj trgovini onoga vremena. Jevreji su u Turskoj stupali u poslovne veze sa dubrovačkim trgovcima, pa su čak zajednički vršili neke nedozvoljene radnje oštećujući turske carine. Naime, dubrovački trgovci u Turskoj prodavali su kože Jevrejima, s time da ih predadu tek u Dubrovniku. Kako su Dubrovčani plaćali u Turskoj znatno manje carine od ostalih trgovaca, to su ove kože, već prodane Jevrejima, prelazile tursku granicu pod vidom dubrovačke robe. Tako se radilo dvije-tri godine. Ali kada je dubrovačka vlada za to doznala, naredila je 17 juna 1634 god. svojim poslanicima koji su nosili godišnji harač u Carigrad, da putem saopće njezinu naredbu svim dubrovačkim trgovcima da to dalje nikako ne rađe. Da se to ne bi ponavljalo, trebalo je da poslanici upozore kiridžije (kramare) da su Jevreji počeli pisati adrese i firme na svojoj robi, koju su u Dubrovnik slali, crnim mastilom, što su dotada običavali raditi samo Dubrovčani, dok su oni dosad pisali crvenom tintom. Ovu su zabranu imali saopćiti specijalno sofijskim trgovcima, koji su na ovaj način često slali jevrejsku robu kao da je dubrovačka⁴². Bilo je i dalje nekih odluka i naređenja dubrovačke vlade u vezi s mijenjanjem carinske tarife u Dubrovniku i s nastojanjem da se podigne i ojača trgovina preko dubrovačke države, o čemu govorimo kasnije u poglavlju o trgovini.

⁴¹ Lettere Lev. XLIV, 108—109.

⁴² Id., XLVI, 158—159.

Kada je broj dubrovačkih Jevreja ponovno porastao, bilo je sasvim prirodno da više nisu mogli stanovati u starome getu⁴³, niti se više strogo pazilo na sve one mnogobrojne propise o načinu njihova življenja. Protiv toga je ustao nadbiskup Pompeo Minjučo 1647 god., te je naredio da Jevreji imaju obaviti glave svojih šešira žutom taftà-svilom, a kasnije im je dozvolio da namjesto toga postave samo jednu žutu vrpcu. Zabranio je još čitanje ili držanje knjiga koje su od crkve zabranjene; zatim dovoz mesa i druge hrane na trg o crkvenim blagdanima. Dubrovačka vlada je ustala protiv njegova miješanja u pitanja koja su spadala pod njezinu vlast, pa je nadbiskup morao da u tome popusti⁴⁴. Neki Dubrovčanin, koji je o svim događajima u Dubrovniku obavještavao opata Stjepana Gradića u Rimu, javljao mu je 10 juna 1648 god. sljedeće: »... osim toga mučio je (nadbiskup) u prošlosti jadne Jevreje, nagoneći da za nekoliko dana nose svi glavu šešira obavijenu žutim taftom, ali je i to izduvalo, pa je sada ostala samo jedna mala kriška omotana oko uzice«⁴⁵.

Dolaskom većega broja novih Jevreja u Dubrovnik, pokazalo se da treba proširiti malo jevrejsko groblje, koje je ležalo na podnožju brda Srđa, sa sjeverne strane ispred gradskih zidina. Ono je tu postojalo, vjerovatno, od prvoga momenta njihova dolaska u Dubrovnik, ali ranije nismo nigdje našli da se baš to groblje spominje, kao ni ugovor o kupovini terena na kojemu se nalazilo. Na tome mjestu, koje se i danas u Dubrovniku naziva »Grebi žudioski«, ostalo je jevrejsko groblje sve do 1910 god., kada je definitivno preneseno na novo groblje, koje leži pored ostalih gradskih groblja na putu između Dubrovnika i Gruža. Svoje prvo groblje Jevreji su proširili 1652 god., kada su 29 augusta sklopili kupoprodajni ugovor s Vukašinom Vukićevim, vlasnikom jednoga komada zemlje u blizini groblja. U ime jevrejske općine u Dubrovniku ugovor su sklopili Haim Abenun, Sala-

⁴³ Dne 23 novembra 1647 god. izjavio je Luka Petrović da je potpuno podmiren od Sal. Lucene, splitskog Jevrejina, za najam kuće u Jezusović-ulici, koju mu je toga dana unajmio na šest mjeseci. Div. Not. CXXXVIII, 101'.

⁴⁴ Cerva, Sacra Metropolis Ragusina, t. I, pars IV, 369.

⁴⁵ Ibid., 370.

mun i Izak Maestro. Zemljište je zapremao pola solda površine⁴⁶, graničilo je s juga državnim putem, sa sjevera nekom gomilom sa zapada starim jevrejskim grobljem, a sa istoka terenima dominikanskoga samostana, koji i danas ima u onom kraju svoja zemljišta. Za ovaj mali teren Jevreji su platili vlasniku 40 talira⁴⁷.

Ove iste 1652 god., 9 aprila, vlada je bila zaključila da se nešto naredi Aronu Koenu, rabinu, i ostalim poglavicama jevrejske općine (sinagoge) u vezi onoga što se toga dana u Senatu raspravljalo, ali ne znamo na što se to odnosilo⁴⁸.

Do velikoga potresa u Dubrovniku (1667) nismo našli više nikakve značajnije vijesti o životu dubrovačkih Jevreja, koji su, koliko izgleda, u potpunom miru povećali brojčano svoju zajednicu i sve jače razvijali svoju trgovinu. To se vidi i po onome što o njihovoj trgovini donosimo na drugom mjestu. Među odlukama dubrovačke vlade iz ovoga vremena imamo tek dva zaključka. Jednim, 28 maja 1661 god., dala je saivumkondukt Izraelu Franku, negdašnjem dubrovačkom trgovcu, tako da je za dvije godine bio potpuno zaštićen od bilo kakvih potraživanja ili progona stranih trgovaca, izuzevši Turke i Jevreje, a to zbog koristi što je Dubrovnik od njega imao dok nije pao u velike dugove⁴⁹. Drugim svojim rješenjem, od 31 ricu Jevreja, među njima i rabina Jakova Savano, te jednoga ricu Jevreja, među njima i rabina Jakova Savano, te jednoga dječaka, koji im je prodavao duvan (tabaccus)⁵⁰. U čemu se sastojala tobožnja krivica ovih Jevreja, nismo mogli utvrditi, osim ako nije u Dubrovniku bila zabranjena upotreba duvana, kao i u nekim drugim državama Evrope.

Kada je 6 aprila 1667 god. veliki potres uništio veći dio zgrada u Dubrovniku i usmratio nekoliko hiljada njegovih stanovnika, teško su bili pogođeni i dubrovački Jevreji. U dubrovačkom jevrejskom hramu, na jednom starom istrošenom papiru, zapisano je jevrejskim i talijanskim jezikom 19 Jevreja

⁴⁶ Po Rešetaru, Dubrovačka numizmatika, I, 105, jedan »solidus« zapremao je 1680 m².

⁴⁷ Div. Not. CXXXIX, 28'. — Pogl. Bilješke.

⁴⁸ Cons. Rog. CIV, 2'.

⁴⁹ Id. CX, 201'—202'.

⁵⁰ Cons. Min. CX, 255.

i 20 Jevrejka, koji su za vrijeme potresa poginuli. Vjerovatno se većina njih toga časa nalazila u svojim domovima u getu, koji je, sudeći po broju jevrejskih žrtava, morao biti teško oštećen. Od ovoga strašnoga potresa poginuli su slijedeći Jevreji: Josef Baruh, Šelomo Maestro, Avraam Maestro, Izrael Maestro, Šelomo Kalije, Jakov Danon, Ješua Penso, Jakov Avinun, Eliša Deleon, David Sabah, Avram Kurijel, Aron Franko, Šemuel A. Maestro, David Jizrael Maestro, Mordehaj Tolentino, Jakob Lucena, Šelomo Kalije, Šelomo Deleon i Gad Koen; te Jevrejke: Rivka Avinun, Ester Penso, Rahel Penso, Blanka Deleon, Rivka Izraelita, Gracija Kaane, Gracija Maestro, Rivka Deleon, Sara Deleon, Sara Franko, Rahel Maestro, Rena Kampos, Judita Debueno, Lavra Labah, Sara Kaane, Sara Debueno, Sara Levija, Rahel Josef Penso i Luna Maestro⁵¹.

Katastrofa koju je Dubrovnik doživio 6 aprila 1667 god. uništila je veći dio njegova stanovništva, kao i njihova ogromna bogatstva. Dugo vremena poslije toga Dubrovnik je osjećao teške posljedice potresa, te se jedva polagano podizao. Jevreji, koji su u onako velikom broju bili izginuli, ponovno su došli u Dubrovnik, te ojačali svoju koloniju i nastavili staru trgovinu. U arhivu dubrovačke jevrejske općine čuva se knjiga, u kojoj su zapisani svi važniji zaključci uprave jevrejske zajednice u Dubrovniku od 1687 do 1793 god⁵².

Iz nje se može vrlo lijepo pratiti rad dubrovačkih Jevreja na organizovanju svoje općine, kao i njihov unutrašnji život za jedno puno stoljeće. To je, međutim, period kojim se u ovom radu ne bavimo, a koji će biti potrebno zasebno obraditi.

⁵¹ Prepis ovih imena dobili smo od g. S. Baruha, svećenika u Dubrovniku, na čemu mu zahvaljujemo.

⁵² Pogl. sliku br. 24.

II - PROCESI I PROGONI

Na čitavom evropskom zapadu u Srednjem i Novom vijeku, čak i u najnovije vrijeme, podizale su se tužbe protiv Jevreja, vodili se veliki i vrlo uzbudljivi procesi, izazivali se progoni, a sve zbog zločinačkih djela koje, tobože, oni čine iz religioznih razloga. Kršćansko je stanovništvo tvrdilo da Jevreji, slušajući propise svoje vjere, ubijaju inovjerce da bi njihovom krvlju vršili razne vjerske obrede. Ta tobožnja ritualna umorstva spominju se u historiji zapadnoevropskih Jevreja, te su skoro uvijek velikim progonima protiv njih prethodile ove teške optužbe. To je, naravno, izazvalo ogorčenje i mržnju protiv Jevreja, što se obično završavalo pljačkanjem i paljenjem njihovih kuća i dućana, brojnim ubijanjima, spaljivanjima na lomači, a u najblažoj formi njihovim tjeranjem iz država i gradova.

Od ovoga nije ostao pošteđen ni Dubrovnik. Davput su u svojoj povijesti dubrovački Jevreji bili optuženi zbog ritualnih umorstava i dvaput su bili izloženi progonima. Za oba slučaja očuvani su u Dubrovačkom arhivu savremeni historijski podaci, koji nam omogućuju da o svemu budemo dosta tačno obaviješteni. Na osnova toga mi ćemo ovdje i prikazati obje optužbe zbog ritualnih umorstava, kao i same procese, da i sa te strane, za Dubrovnik i za Jevreje vrlo neugodne i teške, upoznamo njihove međusobne odnošaje, i da vidimo držanje koje su Dubrovčani u takvim momentima zauzimali prema svojim sugrađanima jevrejske vjere.

NAVODNO RITUALNO UMRORSTVO 1502 GOD.

U noći između 5 i 6 augusta 1502 god. ubijena je neka starica u svojoj kućici-pećini na Pločama, na putu koji je vodio u Tursku preko sela Brgata¹. Ona je ondje živjela u samoći (in heremitorio) skupa sa svojim malim unukom. Sutradan je bilo zatvoreno desetak Jevreja, na koje je pala sumnja da su to izvršili. Odmah su se našli svjedoci koji su ih vidjeli da su 5 augusta predvečer, između 7 i 8 sati, kretali putem prema Brgatu, u blizini kuće ubijene starice. Dvojica između njih, Salamun i njegov namještenik Mair, izvedeni su prvi pred suce da kažu što o tom umorstvu znaju. Mair je kazao da je oko 7 sati poslije podne pošao svojoj kući na Pločama, a putem je sreo i Salamuna, koji stanuje s njime kod nekog Mihoča. Tu su prespavali, a u zoru izašli iz kuće. Salamun, izveden odmah poslije njega, ispričao je skoro isto.

Poslije njih su ispitivani svjedoci Dubrovčani, većinom seljaci iz okolišnih sela, koji uglavnom izjaviše da su sreli neke Jevreje na spomenutom putu. Tako je Ilija Veselković, sa Brgata, vidio sinoć na Carini, ispred gradskih vrata na Pločama, četiri Jevrejina, koji su ondje ostali, a on je sa dvojicom seljaka pošao svojoj kući na Brgat. — Radosava Radibratović je čula nekog seljaka sa Šumeta, da je jučer predvečer, prolazeći ispred kuće one umorene starice, vidio nekoga čovjeka da sjedi u blizini. Ovaj mu je kazao da je Jevrejin i da očekuje

¹ Tok istrage donosimo prema sudskim zapisnicima u »Lamenta de intus« XLV, fol. 27—31'.

neke konje s kojima ina da ide na Carinu. A neka Vladisava Mališina joj je pričala, da je njoj opet kazala neka druga seljanka, kako je u blizini one iste kuće vidjela neka dva čovjeka poslije »Zdrave Marije«. Međutim je čudno da sudske vlasti nisu ispitale ove seljakinje i seljake, koji su vidjeli Jevreje putem prema Brgatu, nego su se zadovoljile ovim izjavama iz druge i treće ruke (rekla-kazala), a nisu pozvali na saslušanje ni Mihoča ni njegovu ženu, kod kojih su Mair i Salamun stanovali. — Draginja Vukićeva, sa Brgata, jučer je na Pločama brala travu do kasna uvečer, pa je pred gradom vidjela dva Jevrejina, a vraćajući se kući susrela je još jednoga koji je silazio s brda. Ona mu je nazvala dobru večer, a on joj je odgovorio. Kad su joj pokazali Maira i Salamuna, prepoznala je u prvome onoga Jevrejina. — Unuk ubijene starice Đurađ, dijete od 10 godina, koji je spavao s babom, vidio je ova dva Jevrejina, koji su u zatvoru, kako su iza nekoga čoška gledali. Začudo da on nije čuo ni vidio ništa drugo što se u kući starice događalo dok su je ubili i izvršili sve ono zbog čega su Jevreje optuživali. — Franjo Vladeskajić, iz Korčule, kapetan broda kojim su Salamun i Mair nedavno prispjeli u Dubrovnik, ispričao je kako su putovali i što su međusobno razgovarali, ali bez važnosti za samu optužbu. — Mato Radonjić, iz Sumeta, radio je u polju na Pločama i predvečer vidio jednoga Jevrejina kako onuda prolazi. Upitao ga je kuda ide, a on mu je odgovorio da ide uz brdo. Idući kasnije kući put Bosanke, sreo je ovog istog Jevrejina koji se vraćao. Kada ga je zapitao što tu radi, odgovorio mu je da traži neke konje da s njima pođe na Carinu. Matko mu je kazao da tuda ne vodi put za Carinu.

Poslije ispitivanja ovih svjedoka izveden je ponovno iz zatvora Mair, te je uveden u veliku dvoranu na mjesto za mučenje. Pošto mu je skinuta odjeća, obučen je u haljinu za mučenje, svezan uz konopce i doveden pred kriminalne suce, čiji je poglavica bio Frano S. Đurđević, i upitan je o ubijstvu starice. Isprva je poricao da išta znade o tome, a onda su ga stavili na mučila. Potezali su konopom njegove ruke vezane na leđima, tako da su ga dizali do vrha. I tada je još uvijek ostajao pri prvom iskazu. Ali, kada su se ovakova mučenja

ponovila, zamolio je da ga spuste. Kasnije, kada je već počeo da o svemu priča, suci su mu prijetili da će ga ponovno mučiti, ako ne bude govorio istinu. Tada je, izmučen i preplašen, jednom izjavio: »Ne mogu više podnositi mučenje, kazaću istinu«. Kada je ovako već bio dovoljno izmučen, izjavi da pitaju one Jevreje sa Carine, jer su je možda oni ubili. Tada su ga ponovno pograbili i svezanih ruku otraga povukli konopcem do vrha. Da bi se oslobodio muka, počne da priča, kako su se neki Jevreji, njih sedam-osam, dogovorili na Carini blizu Slanice, da bi trebalo prije odlaska s konjima u Tursku ubiti nekoga. Sporazumješe se da ubiju koga od kršćana, jer su ovi Jevreji bili pokršteni, pa su bili uvjereni da će im taj grijeh učinjen prema njihovoj vjeri biti oprosteno jedino ako zločin izvrše nad jednim kršćaninom, te nekim dijelom njegova tijela naprave žrtvu po svom obredu. Dogovorili su se još, kazao je Mair, da ubiju onu staricu na Pločama, koja se nije mogla da brani. Međutim, kaže, nije znao da su to već prošle noći i uradili, jer se nije nadao ovako brzom izvršenju. I njegov gospodar Salamun bio je u sve ovo upućen, ali su ostali Jevreji staricu ubili bez njih dvojice, koji bi inače bili učestvovali da su znali za to.

Kako ni ovoliko priznanje nije bilo dovoljno sucima, to je Mair još jednom mučen, a onda je počeo da priča. Priznao je da je i on sa svojim gospodarom bio prisutan ubijstvu. Jedino je, po dogovoru s ostalima, najprije bio pošao uz brdo da se s nekima sastane, ali ne našavši ih, povratio se natrag. Poslije se ipak sastao s njima, pa su on i neki drugi Jevrejin, koji je došao s brda, stražarili na putu, dok su njegov gospodar Salamun i ostalih sedam Jevreja ubili onu ženu. Iz njezinoga tijela uzeto je krvi i izvađeno srce, koje su oni ostali odnijeli sobom na Carinu, a njima su kazali da se povrate svojim kućama. »Pošto mu je pročitano sve što su pisari zapisali i upitan da li su to njegove riječi, reče i potvrdi svaku stvar.«

Zatim je izveden Salamun, koji je također isprva sve poricao, ali kada je bio mučen, počeo je kao u bunilo da nešto konfuzno priča o samom zločinu. Mučili su ga još dugo, ali od njega nisu mogli da dobiju jasno i logično priznanje. Kazao je da je i on bio prisutan ubijstvu, ali staricu nije dirao. Ipričao je

još da su se dogovorili pred gradom, a onda je s Mairom pošao kući Mihoča i ondje ostao do ponoći. Odatle su njih dvojica išli uz brdo i onamo se našli s ostalim Jevrejima. Mair i još jedan čuvali su stražu, a sedam ostalih je pošlo do kuće staričine, provalilo vrata, udarilo je teškim kamenom po glavi, a onda joj izvadili krvi i srce. Oni Jevreji sa Carine su sve to ponijeli sobom, a on se sa svojim pomoćnikom povratio kući Mihoča. Izjavio je još da je Manuel Jevrejin bio onaj koji je staricu udario kamenom, zadavio i sve ostalo izvršio.

Medutim Manuel nije htio ništa priznati. Mučen je nekoliko puta na razne načine, ali iz njegovih ustiju nije izašla niti jedna riječ priznanja. Tada je izveden pred suce Jevrejin Izak, koji je znao za zločin, ali nije u njemu učestvovao. Vlastima je on trebao da potvrdi da je za ovaj zločin znao i liječnik Mojsije, koji je već sedam godina boravio u Dubrovniku, te je bio poznat kao vrstan ne samo ondje, nego i kod Turaka.

Izak je počeo da priznaje svoju krivicu tek pošto su ga nekoliko puta mučili. Isprva ga nisu suviše dizali na konopu, da mu se ruke ne prelome, ali kada je doveden hirurđ i kada ih je on uvjerio da ga mogu potezati na konopu bez straha za njegove ruke, nastavili su da ga muče kao i ostale. Tada je priznao da je znao za pripremanje zločina. Suci su ga odmah pitali da li je o tom zločinu govorio u kući liječnika Mojsije, i da li su ondje o tome što znali. Odgovorio je da je o svemu govorio s Mojsijinim sinovima i ženom, ali se nije sjećao da li je tome bio prisutan i liječnik. Ali, kada su ponovno počeli da ga potežu konopcem, Izak je priznao da je i Mojsije znao da se sprema zločin i da je u sve bio upućen. Izjavio je da on sam nije učestvovao dogovaranju, ali čim je doznao za ubijstvo pitao je one Jevreje sa Carine, da li su ga oni izvršili, a ovi su mu to potvrdili. Tada je pošao k Mojsiju i sve mu ispričao, a on mu na to nije ništa odgovorio, nego je ćutao.

Poslije svega ovoga ponovno su izveli Manuela, postavili ga na mučila, privezali mu ruke otraga i konopcem potezali u vis, ali on nije ništa priznao, iako su takvo mučenje ponavljali nekoliko puta. Jedino je kazao sucima da će sve priznati, ako to žele, ali da to nije istina. Tada je spušten sa mučila. I s ovim ispitivanjem zapisnik istrage najednom završava. Od-

nosno, zapisnik je samo prekinut u polovini 51 lista s ovim Manuelovim mučenjem, i više se ne nastavlja. Međutim, kada se knjiga zapisnika dobro rastvori, opaža se da su tri lista te knjige nečim vrlo oštrim odrezana uz sam povez². To je očiti znak da je neko uništio listove koji su slijedili, a to zato, što je htio da ukloni iz same knjige nešto što nije išlo u račun da u njoj dalje ostane. Taj neko mogle su biti samo dubrovačke vlasti, koje su jedine imale uvid u ovakve vrsti dokumenata i kojima je jedino moglo biti stalo ne samo da se ponište ti listovi na kojima je sigurno bila zapisana daljnja istraga, nego i da to bude tako dobro izvedeno, da se na prvi pogled teško razaznaje. A na onim nestalim listovima mislimo da su se nalazili zapisnici o ispitivanju i mučenju ostalih okrivljenih Jevreja, kao i samog liječnika Mojsije, jer je prvi slijedeći zapisnik napisan 8 augusta. Međutim o daljnjem toku istrage ništa ne znamo. Tek indirektno, iz nekih starih dubrovačkih kronika i historičara, doznajemo kako je proces završen i kakva je kazna izvršena nad okrivljenicima, ali samu presudu nismo mogli nigdje naći. To je, međutim, jedinstven slučaj u Dubrovniku. U svim kriminalnim parnicama, čak u² mnogo blažim slučajevima od ovoga, konačnu odluku i presudu donosila je dubrovačka vlada (Senat, Vijeće umoljenih). Svaka njezina odluka o tome zapisivana je uvijek u zapisnicima vladinih (senatskih) sjednica, pa se odatle uvijek može da vidi kako su slični procesi završavali. Čak i za vrijeme samih procesa, osobito kada se radilo o važnijim prestupima, vlada je neprestano vodila nadzor nad njihovom istragom, te u svojim sjednicama donosila izvjesne odluke, kojih su se suci imali da drže pri daljnjem vođenju procesa. Ona je skoro uvijek odlučivala da li će se neko lice mučiti i ispitivati, da li će se još neko zatvoriti ili predvesti pred sudije, da li će se protiv nekoga odustati od vođenja daljnjeg postupka ili ne, i slično. Zato su zapisnici vladinih sjednica puni ovakvih odluka, a sa nekim od njih upoznaćemo se detaljnije kada kasnije budemo govorili o jednom drugom procesu protiv dubrovačkih Jevreja. Međutim, o svemu tome nema upravo niti jedne jedine riječi u vezi s procesom koji se 1502 god. vodio. Ne samo da nema nigdje

² Pogl. sliku br. 10 i Bilješke.

presude o procesu, nego se niti jednom riječi ne spominje da su ovi Jevreji počinili onako teški zločin ili da su neki od njih zatvoreni i mučeni. Ovo izgleda naročito neobično u ovako važnom slučaju, pogotovo kad se još zna da je dubrovačka vlada uvijek sasvim drukčije postupala. Čak ni u zapisnicima tajnih sjednica vlade (Secreta Consilii Rogatorum) nigdje nema spomena o procesu protiv ovih Jevreja, premda su u njima očuvane odluke o najprikrivenijim djelima vlade, čak i o trovanjima i ubijstvima, koja su se po njezinom nalogu potajno vršila nad ljudima koji su škodili državnim interesima.

Dubrovački kroničari spominju ovaj proces i donose kaznu kojom su Jevreji bili kažnjeni, tako da odatle saznajemo kako je cijela afera završena. Budući da su to jedini stari izvori koji o ovome nešto znaju, to ćemo ih redom iznijeti da nas upoznaju s posljednjom fazom samoga procesa.

Najstarija kronika³ nekog bezimenog auktora priča kako je 5 augusta 1502 god. uhvaćeno 10 Jevreja, »jer nađoše jednu siromašnu ženu zaklanu u pećini na Pločama«. Jevreji su bili u Senatu mučeni, pa su sve priznali, a s njima je bio i liječnik Mojsije, koji je također priznao da je zločin izvršen po njegovom savjetu. Za vrijeme mučenja dvojica su Jevreja izdahnuili, pa su ih bacili u more izvan Lokruma. Četvoricu su spalili na Pločama ispred crkve Sv. Antuna (poviše današnjega gradskog kupališta), a Mojsiju su noću ubili u tamnici i sutradan spalili skupa s ostalom četvoricom, jer su se bojali da ga Turci ne zatraže i oslobode. Ostale zatvorene Jevreje pustili su iz zatvora i protjerali iz države. Ove kazne su izvršene 11 augusta.

U »Kronici«⁴ Ranjine⁴ priča se skoro isto, samo je po njoj bilo ubijeno i izdahnuilo pet Jevreja, a ne sedam, kao po prvoj kronici. Tako isto se nalazi i u dodatku treće dubrovačke kronike, Džona Rastića,⁵ koja je inače za vrijeme do polovine XV stolj. najbolja stara povijest Dubrovnika. Fra Serafin Raci, u svojoj »Povijesti Dubrovnika«, kaže da su Jevreji zatvoreni 10 augusta, a ostalo donosi prema spomenutim kronikama⁶.

³ Annales Ragusini Anonymi, ed. N. Nodilo (Zagreb, 1883), 88—89.

⁴ Ibid., 273.

⁵ Junii Resti, Chronica Ragusina (Zagreb, 1893), 432.

⁶ Razzi, Storia di Raugia, 115.

Inače svi kasniji historičari Dubrovnika, uglavnom, prepričavaju događaj prema starim kronikama i Serafinu Raci. Na osnovu zapisnika o ispitivanju svjedoka i optuženika, kao i iz pričanja svih ovih najstarijih dubrovačkih izvora, izvući ćemo neke konstatacije, na koje je potrebno staviti nekoliko primjedaba.

Svi svjedoci veoma su malo kazali o samome zločinu i o Jevrejima, koji su zbog njega bili optuženi, a nekoliko od njih su iznijeli tek ono što su od drugih čuli. Začudo je da dubrovački sud nije odmah i te prave svjedoke ispitaao. Inače, po izjavama svjedoka najteže se teretilo Jevreje što su jednoga ili dvojicu od njih vidjeli da idu uz brdo prema selu Bosanki i što su se onuda vraćali putem na kojem se nalazila kuća ubijene starice. Ali svi ti susreti bili su između 7 i 8 sati uvečer, dok se zločin, po priznanju jednoga Jevrejina, dogodio četiri sata docnije. Dakle to njihovo uzlaženje i silaženje može da bude i bez ikakve veze sa samim zločinom. Iz toga dijela procesa naročito pada u oko da maleni unuk starice, Đurađ, ništa drugo ne kaže osim da je vidio ove Jevreje kako vire iza nekoga ćoška. Začudo je da on, koji je spavao kod same starice, izgleda u jednoj malenoj kolibici-pećini, nije čuo noću nikakvo lomljenje vrata, gužvu oko ubijanja starice, vađenja njene krvi i srca, kao i ostalu buku koju je sedam ljudi moralo da napravi u onakvome momentu i na onako zbijenom prostoru.

Drugi dio zapisnika o ovome procesu ispunjen je ispitivanjima samih optuženika. Karakteristično je da niko od njih nije ništa priznao dok je bio sasvim mirno i normalno ispitivan, ali su naprotiv trojica priznala sve što su ih pitali, čim su bili duže vremena mučeni. Jedan između njih, Manuel, nije ni na mučilima ništa otkrio, nego je ironično dobacio sucima da će sve potvrditi što od njega traže, ako to baš hoće, ali neka znaju da sve to nije istina. Nato su ga odmah spustili sa torture. Naveli smo skoro doslovni prepis zapisnika mučenja i ispitivanja jednog od Jevreja, da se vidi kojim su se načinom iznuđivala priznanja, a na osnovu tako dobijenih izjava vlasti su onda izvršile smrtne osude. Nećemo da ulazimo u ocjenu vrijednosti priznanja dobijenih na ovakav način, niti da određujemo istinitost onoga što su optuženi na mučilima pri-

znali. Međutim, odmah se vidi da je izjava jednoga između njih potpuno iznuđena mučenjem i sigurno neistinita. To je priznanje Izaka, koji je kazao da je o zločinu bio obaviješten liječnik Mojsije. Najprije, vrlo je teško vjerovati da bi Izak, koji je priznao da je znao za dogovaranja, o svemu tome pričao u Mojsijevoj kući njegovoj djeci i ženi. Morao je pretpostaviti da neko između njih može vrlo lako cijelu stvar odati ili naknado pokazati izvršioce. A, onda, sasvim je nemoguće vjerovati da bi jedan liječnik mogao biti sporazuman sa izvršenjem jednog ovakvog zločina, i to sa ljudima koje, vjerovatno, nije ni poznavao, jer tek što su bili stigli u Dubrovnik. A Mojsije je ondje boravio već punih 7 godina, poznavao je dobro prilike i ljude, i konačno se bio vrlo dobro snašao i sebi osigurao lijepo i stalno izdržavanje. Ali, Dubrovčani su prešli preko toga, pa su i Mojsiju ubili, i to ne običnom kaznom vješanja, nego mnogo težom, davljenja. Dakle, Mojsije je bio kažnjen kaznom kojom su obično ubijani gusari i najgori zločinci, i — što je naročito karakteristično — teže nego ikoji između Jevreja optuženih da su učestvovali u samom zločinu. Visina kazne nije ondje bila određena prema težini tobožnje krivice. Ali, davljenje je ovdje nosilo u sebi jednu prednost za samu vladu, a to je tajna. Ono se vršilo u malenim i za svakoga nepristupačnim zatvorima kneževa Dvora, dok je vješanje bilo javno, kod crkvice Sv. Antuna na Pločama. I kada je trebalo da nekoga nestane bez ikakvih ceremonija, katkada i sasvim tajno, onda ga je boja davio u tamnicama Dvora. A dubrovačkoj je vladi u ovom procesu mnogo bilo stalo da čitava afera ostane nedovoljno poznata. Na to upućuju i oni nestali listovi iz sudske zapisničke knjige, kao i nedostatak svakoga spomena u zapisnicima triju državnih Vijeća. Tu, u tom procesu, vlada je, dakle, imala nešto da krije, a u sličnim procesima samo se nezakonito i nepravedno izvršen čin nastoji prikriti i svaki mu trag zatrti.

Na ovakovo postupanje Dubrovčana prema optuženim Jevrejima reagirali su Turci. Sultan je, po priznanju same dubrovačke vlade, baš nedavno bio svojim pismom preporučio Jevreje, stavljajući joj u dužnost da ih lijepo prima i propušta preko svoga teritorija na putu za Tursku. Vješanjem i davlje-

njem nekolicine Jevreja dubrovačka se vlada ogriješila o to sultanovo pismo i preporuku, pa je bila u neprilici zbog eventualnog protesta Porte. Zato je odmah, 19 augusta 1502 god., pisala dvojici svojih poslanika u Carigradu ovako:

»... Veliki Gospodar (sultan) nama je ovih prošlih dana svojim pismom preporučio sve Jevreje koji ovamo stignu da pređu u zemlju Velikog Gospodara. I mi smo neprestano rado primali spomenute Jevreje, lijepo ih ispraćali i upravljali ih da mogu sigurno otići onamo, kuda ih je vodila njihova namjera, u krajeve Velikoga Gospodara, premda su spomenuti Jevreji iz svih ostalih krajeva bili otjerani i na moru pljačkani i maltretirani, jer izgleda da su u svakom kraju i od svakog naroda slabo gledani, te omrznuti od cijeloga svijeta. Ali zbog naše odanosti koju gojima prema Velikom Gospodaru, da bi njegovu carstvu s pravom bilo jasno da naše nastojanje ne ide za drugim nego da činimo usluge spomenutom njegovom carstvu, sve Jevreje koji su stizali u naše krajeve lijepo smo primali u našu zemlju i zaštićene slali sretno na put, da mogu preći kamo su željeli, a to ćemo raditi i u buduće. Ali ovih prošlih dana dogodila se jedna nova i nečuvena stvar, naime sedam Jevreja, koji su od nas lijepo bili gledani i milovani, ne znamo kakvim duhom vođeni, umorili su i ubili blizu našega grada, oko pola noći, jednu našu podanicu, koja je stajala u jednom heremitoriju (samici) da se neprestano moli Bogu«. Dalje opisuju što su sve s njome uradili, zatim kako je sud po raznim indicijama našao da su spomenuti Jevreji krivi, što je sedam od njih i priznalo. »Zato ih je sud, kako i Bog zapovijeda, pogubio, a ostale koje ne bjehu krivi oslobodio. Moglo bi se dogoditi da će ostali Jevreji mnogo raditi na Porti ili će neko od njih pisati zbog smrti ove sedmorice. Zato smo Vam htjeli pisati ovo pismo i izvijestiti Vas o slučaju i kako se sve dogodilo. Vi o ovome nećete govoriti, nego ćete paziti da li će se neko tužiti ili pisati zbog ovoga, pa ćete govoriti s gospodinom Ahmet-pašom (Hercegovićem) i s ostalima, da obrazložite i opravdate naše postupanje. Jer je ovaj slučaj od tolike važnosti, da ona sedmorica nisu zaslužila samo jednu smrt, nego hiljadu smrti, pa ne sumnjamo da će Porta, doznajući za ovo, pohvaliti i odobriti ono što je učinjeno kao pravedno i dobro. Obaviještavamo Vas da o ovom veoma strašnom događaju

pišemo i gospodinu Ahmet-paši, tako da s njime govorite«⁷. Izgleda da se Porta nije odmah zadovoljila s ovim obrazloženjem, jer je dubrovačka vlada, dajući 26 januara 1503 god. uputstva svojim poslanicima koji su odlazili na sultanov Dvor, napisala i ovo: »... O Jevrejima, koji su ovdje bili smaknuti, vi ste dobro upućeni, i zato, ako vam o tome budu govorili, opravdaćete naše postupanje, kao što se to u Vas i pouzdajemo«.

Međutim su Dubrovčani naišli na mnogo jači protest kod turskih valsti u Bosni. One su uvijek budnije pazile na sve što se u Dubrovniku radi i događa, a Bosna je bila baš ona provincija koja je primala najviše Jevreja koji su dolazili preko Dubrovnika, pa su oni kod bosanskih vlasti nailazili i na jaču zaštitu, te imali veći uticaj. U Vrhbosni, gdje je živio bosanski paša Skender, moglo se mnogo lakše doznati za sve pojedinosti ovog procesa, kao i za prave motive koji su dubrovačku vladu naveli da onako postupi s optuženima.

Turci su, kao zaštitnici Jevreja koji su k njima dolazili, istupili pred Dubrovčane u njihovu obranu, što inače ne bi bili uradili da se u ovom procesu doista radilo o nekom umorstvu ili o nekom pravom zločinu. U Vrhbosni (Sarajevo) se naročito zamjerilo smrtnoj kazni nad liječnikom Mojsijem, što je još jedan dokaz više da Dubrovčani baš u njegovom slučaju nisu ispravno postupali. A bosanski paša, koji je od svojih pograničnih vlasti morao tačno doznati što je navelo Dubrovčane da odjednom smaknu sedam Jevreja, ne bi se bio onoliko srdio na Dubrovčane da su pravedno presudili. U ovoj čitavoj aferi radilo se, dakle, kod dubrovačke vlade o nečem drugom, a ne o onome što je iznijela u svojoj optužbi protiv Jevreja i u kasnijem obrazloženju svoga postupka. Tačne motive njezina držanja nije nam moguće utvrditi, jer nam za to nedostaju potrebni podaci.

Čim se u Vrhbosni doznalo za sve ono što se početkom augusta 1502 god. dogodilo u Dubrovniku, Skender-paša se veoma naljutio na Dubrovčane, te je s njima prekinuo sve lične veze. Kada su mu iz Dubrovnika, po starom običaju još iz vremena bosanske i hercegovačke slobodne države, poslali na dar

⁷ Lettere Lev. XVII, 119'—120.

⁸ Ibid., 126.

morske ribe i raznoga voća, Skender-paša je sve odbio i time otvoreno pokazao svoje neraspoloženje. Dubrovačka se vlada odmah uznemirila, te 15 februara 1505 god. uputila k njemu poslanika Pera Menčetića da mu ponovno pokuša predati neke darove i da preporuči Dubrovnik njegovoj zaštiti i pažnji. Menčetić je imao da ispita zbog čega je paša toliko neraspoložen prema Dubrovniku, pa je imao »prema vjetru, povoljnom ili protivnom, upraviti jedra svoga govora ... Ako u razgovoru pokaže da je nezadovoljan smrću Mojsije Jevrejina, Vi ste obaviješteni i ne sumnjamo da ćete znati opravdati naš postupak i umiriti njegov gnjev, te obrazložiti da je i nama magister Mojsije bio mio, ali je prestup bio takav, da se nije moglo uraditi drukčije nego što se uradilo. I da se prvi od naše vlastele toliko zaboravio, ne bi mu bilo drugo učinjeno nego što je učinjeno Mojsiji. I još ćete kazati da smo o tome obavijestili Portu, koja je odobrila naš postupak u ovome ...«⁹.

Međutim se Skender-paša nije lako umirivao, te je i dalje ostao neprijateljski raspoložen prema Dubrovniku. Mora da je potpuno bio uvjeren u nepravedan postupak dubrovačkih vlasti. Naročito nije mogao da zaboravi smrt Mojsije, koga je možda i lično poznao, a za koga se toliko zauzimao. Sigurno je vjerovao u njegovu nevinost, jer inače ne bi bio više od godine dana ostao uporan u ovom svom stavu. Naime, kada su 14 oktobra 1505 god. Dubrovčani poslali k njemu Benedikta Gundulića da ga pozdravi i da mu se pokloni, želeći sačuvati njegovo prijateljstvo i zaštitu, preporučili su svome poslaniku da dobro pazi, ako mu bude što govorio o liječniku Mojsiji, te da uzme u obranu postupak dubrovačke vlade, kako su u februaru bili savjetovali i poslaniku Menčetiću. Gundulić ga je imao uvjeriti kako su i oni volili Mojsiju, koji da je bio smatran kao dubrovački građanin, ali da je njegov prestup, kao i ostalih Jevreja, bio toliko velik, da su ih morali strogo kazniti.

Poslije ovoga je Skender-paša ostavio na miru Dubrovčane, koji više nisu trebali nikome da odgovaraju za svoj postupak prema Jevrejima. Prednja poruka bosanskom paši bila je i posljednji spomen o ovom događaju, koji je mogao da vrlo teško pogodi sve Jevreje baš u početku njihova jačeg useljavanja u Dubrovnik i na Balkanski Poluotok.

⁹ Ibid., 129.

IZAK JEŠURUN

God. 1622 u Dubrovniku je ponovno došlo do progona Jevreja u vezi s velikim procesom protiv jevrejskog trgovca Izaka Ješuruna. Taj je proces u svoje vrijeme bio izazvao interes u svijetu, te je i do danas očuvan u uspomeni dubrovačkog stanovništva, kršćana i Jevreja. Po uzroku zbog koga je pokrenut i po načinu kako je vođen, te naročito po svom dramatskom i neobičnom završetku, proces protiv Ješuruna još i danas izaziva živ interes, a njegovo ime među Jevrejima, specijalno dubrovačkim, i sada uživa veliko poštovanje i mučeničku slavu. Svake godine dubrovački Jevreji molitvom zahvaljuju Bogu, što su onom prilikom bili spašeni njihovi pređi, te iskazuju svoje veliko poštovanje i zahvalnost Izaku Ješurunu, koji je svojim nadčovječnim držanjem i čudesnim spasenjem očuvao svoju braću od progona i uništenja. Ovaj je proces dobro poznat i zbog toga što je savremenik Ješuruna Aron Koen, rabin Dubrovnika, neposredno po događaju sastavio opis procesa i mučenja Ješuruna, koji je u posebnom poglavlju njegova djela »Zekan Aron« objavljen u Veneciji 1657 god. Čitavo poglavlje o Ješurunu, prevedeno na talijanski jezik, donosi i dubrovački historiograf fra Serafin Crijević (Cerva) u svom djelu »Sacra Metropolis Ragusina«, sv. I, str. 291—301.

Izvještaj o Ješurunovu procesu dao je ponovno prevesti na talijanski jezik dubrovački književnik i liječnik I. A. Kaznačić, te ga u posebnoj knjizi, sa svojim uvodom i pridodatim

arhivskim dokumentima, objavio u Dubrovniku 1882 god. pod naslovom »Processo di Isach Jesurun, israelita di Ragusa, nel 1622«. Čitav tok procesa kao i ostale događaje s time u vezi, mi ćemo iznijeti prema tom savremenom opisu, kao i na osnovu arhivskih podataka, koje je dijelom Dr. Kaznačić već objavio, a dijelom smo ih naknadno sami našli u zapisnicima Vijeća umoljenih (Senata) i Maloga vijeća za 1622 god.

Proces protiv Izaka Ješuruna pokrenut je zbog ubijstva male kćeri Julija Longa, koja je stanovala na Pilama, u predgrađu Dubrovnika, a za koju se polovinom septembra 1622 pronio glas da je nestala. Tražili su je posvuda cijeloga dana, ali je nigdje nisu mogli naći. Međutim se predveče doznalo da su djevojčicu našli i ta je vijest saopćena ocu u prisustvu nekoliko kršćana i jednog Jevrejina. Jedan od njih se tada obrati Jevrejину sa riječima: »Sreća je za vas što su je našli, inače biste bili morali položiti račun, jer ste je mogli ubiti zbog vaših svetkovina«. Tog je dana, naime, bio prvi dan svetkovina Sukot (Sjenicâ).

Ali se doskora vidjelo da dijete nije nađeno, te je njezin otac s gradskom stražom počeo da pretražuje svaku kuću i sve vrtove u blizini gradskih zidina na Pilama, kuda je djevojčica običavala da odlazi. I baš tu, u kući jedne žene na zlu glasu, našli su skriveno ispod kreveta dijete mrtvo i potpuno bez odjeće. Longo je htio da ubije ženu, koja se zvala Marija Matkova, ali je bio zadržan od stražara. Oni su je cijelu noć u kući čuvali, jer su gradska vrata već bila zatvorena, pa nisu mogli da je iste noći odvedu u zatvor. Tu su se oko ubice sakupili mnogi ljudi i žene iz susjedstva, koji su je neprestano napadali i ispitivali za uzrok ovako strašnog zločina. Tom je prigodom neki težak rekao Mariji Matkovej: »Kaži barem da su te Jevreji nagovorili da je ubiješ, da se posluže njezinom krvi za svoje svetkovine«.

Ujutro su je odveli u grad, te je odmah počeli ispitivati. Htijući da zbaci sa sebe krivicu za ovaj zločin, sjetila se riječi onoga težaka, te izjavi da je to uradila na poticaj jednoga Jevrejina. Kako je poznavala samo jednoga između njih, i to trgovca Izaka Ješuruna, kome je nedavno bila založila jedno odijelo za 50 dubrovačkih dinara, to je njega navela kao potstrekača,

a svoju izjavu potvrdila zakletvom. Suci su tada dali zatvoriti Žudiosku ulicu (geto), te naredili da se dovede Ješurun¹.

Kada se Ješurun našao na sudu pred Marijom Matkovom i kada je čuo njezinu klevetu, ostao je zaprepašten i samo je mogao da izgovori kako je to laž. Suci su ga zatvorili odvojeno od Marije, a predvečer su ga izveli pred njih, te ga počeli ispitivati pored raznih sprava za mučenje, kako bi ga jače impresionirali. Prestrašen, izjavio je da nikada nije vidio onu ženu, niti je poznaje. To je bilo dovoljno da kod sudaca pojača sumnju u njegovu nevinost, jer se već bilo našlo svjedoka koji su ga nekoliko puta vidjeli s njome u razgovoru. Tada je odlučeno da ga stave na mučila i tako ispituju nadajući se da će ga torturom natjerati da sve prizna. Treći dan po njegovu zatvoru vezane su mu ruke otraga i pričvršćene jednim konopom, na kojem je cijelim tijelom visio u zraku jedan pun sat. Triput su ga na tome konopu visoko dizali i odjednom puštali da svom težinom pade na zemlju, vjerujući da će to razlomiti sve njegove zglobove, a tijelo toliko izmučiti da će morati priznati svoju krivicu. Ovakav način nazivan je u pravnoj terminologiji »udarci konopom (tratti di corda, ictus funis)«. Četiri dana kasnije ovo je mučenje ponovljeno u pojačanoj formi, ali mu je prije toga tijelo obrijano, jer se sumnjalo, da jedino zbog neke čarolije može podnositi ovakove strašne muke.

¹ Izak Ješurun je živio već duže vremena u Dubrovniku i bavio se trgovinom. Prvi spomen o njemu našli smo u jednoj njegovoj izjavi, koju je sastavio 13 aprila 1604 god. u Veneciji. U njoj je priznao da je primio 2.500 dukata od svoga ujaka Josipa de Miranda, koji je inače trgovao kožama u Sofiji. Ovaj je dokumenat registrovan u Dubrovniku 17 juna 1608 god. (Div. de foris XVIII, 72—74). I 1607 god. Ješurun je još uvijek živio u Veneciji, jer se spominje u vezi s nekim dužnikom svog ujaka (Id. XVI, 307—309). God. 1608 došao je u Dubrovnik, a na osnovu dozvole dubrovačke vlade, 22 aprila, s time da može tri mjeseca slobodno boraviti u Dubrovačkoj Republici bez straha da će zbog dugova biti proganjan (Cons. Rog. LXXXI, 164). U Dubrovniku je tada ostao kao predstavnik svog ujaka Davida Mirande, iz Sofije, te se u maju 1608 god. spominje u vezi s nekim sekvestrima svoje i tuđe robe (Div. de foris XVIII, 25—26) Dne 11 decembra 1608 dao je registrovati nagodbu, sklopljenu sa svojim povjericima u Veneciji 9 maja 1608, kojom su ovi pristali da od njega priine samo 40% od svojih potraživanja, ako Miranda bude njegov jamac (Div. Not. CXXXIII, 7—9). Poslije toga je ostao u Dubrovniku.

Kada su suci vidjeli da ni na ovaj način nisu iznudili Ješurunovo priznanje, iznijeli su cijelo pitanje pred dubrovačku vladu (Senat) da odluči o daljnjem načinu vođenja istrage. Vlada je o tome rješavala u četvrtak, 27 oktobra, te je najprije zaključila da se zasad ne donosi konačna odluka u procesu, nego da se nastavi mučenjem Marije Matkove. Prepušteno je knezu i njegovu Malom vijeću da odrede vrijeme trajanja njezina mučenja, a poslije toga, ako im se bude činilo potrebnim, neka pristupe mučenju Ješuruna. Sve je ovo imalo biti izvršeno u subotu, 29 oktobra, u prisustvu kneza i njegova Vijeća, o čemu su imali podnijeti referat na popodnevoj sjednici vlade (Senata).

U subotu poslije podne vlada se opet sastala, te je bilo predloženo da se odmah odluči o sudbini Marije Matkove, ali je to ogromnom većinom glasova odbijeno (33:6). Tada je zaključeno, također ogromnom većinom (35:4), da se i Izak Ješurun stavi na torturu. Nije prihvaćen predlog da ga stave na torturu samo jedan sat i na nj objesi jedan uškopljeni ovan, nego je odlučeno da ga muče puna dva sata nekakvim konopcima i gvozdenim kockicama, valjda bičevima. Ujedno je zaključeno da ga ne muče iste subote navečer, nego da se to izvrši u ponedjeljak ujutro, 31 oktobra. Na istoj sjednici, u subotu poslije podne, odlučeno je da se pozove pred sud i Aron Koen, dubrovački rabin, kasniji auktor opisa ovog procesa. Kada je bilo predloženo da i njega zadrže u zatvoru, to je odbijeno, a onda zaključeno da ga povrate u geto, gdje ima da ostane pod stražom skupa s ostalim Jevrejima 23:15 glasova).

Sam Koen ovako priča o svom pritvoru: »I ja sam također bio zatvoren zbog jednog pisma koje mi je iz inostranstva uputio neki rabin. Pismo je bilo uhvaćeno, a jer je bilo pisano jevrejski, naredili su da bude prevedeno, te nađoše neke sumnjive izjave. Stražari dođoše noću iznenada da me uhvate u kući mojih roditelja, kao što su bili uradili s nesretnim Izakom. Ogromna je bila žalost moga oca, moje majke i moje rodbine, koji su u moru suza sazivali u pomoć Božje milosrđe, da me spasi od kazne, dok se bude tražilo da me se ulovi u zamku svakom riječi onoga pisma koje je služilo samo kao izgovor. Neka je blagoslovljen Svevišnji koji nije dozvolio da posta-

nem plijen njihovih pandža!« Tada je Koen odlučio, ako ostane živ, da u posebnom spisu opiše sve ovo što se događalo Ješurunu i ostalim dubrovačkim Jevrejima, da time proslavi ime Božje. Međutim, on nije ni znao da je na popodnevnoj sjednici vlade već bilo zaključeno da ga odmah puste i zadrže u getu, gdje su svi ostali Jevreji, već od dana Ješurunova pritvora, bili konfinirani u svojim kućama u zatvorenoj Žudioskoj ulici. Tu su stajali pod jakim stražama da ne bi nekuda pobjegli, a i da ih očuvaju od eventualnih napada dubrovačkoga kršćanskoga stanovništva, koje je svih onih dana bilo neobično uzbuđeno i silno ogorčeno protiv Jevreja uopće.

U ponedjeljak, 31 oktobra, vlada se sastala u sjednici prije Ješurunova mučenja, te je ponovno pretresla način na koji se on ima staviti na torturu. Isprva se htjelo Izakovo mučenje konopcima i kockicama (bičevanje?) izmijeniti u »udarce konopom« i to za puna dva sata, kako je u subotu bilo zaključeno. Ali je to odbačeno (24:12 glasova), kao i još jedan predlog, naime da visi dva puna sata sa motkom ili drvenom daskom i sa jednim škopcem (vervex) na nogama (22:14 glasova). Treći predlog, kojim se tražilo da ga dva sata muče na konopu s motkom među nogama, ublaženo je utoliko, što je imao da visi s motkom na konopcu, ali jedan sat bez škopca, a drugi sa škopcem (20:16 glasova). Koen opisuje kako je Ješurun ponovno podignut na konopu, a za njegove noge privezan živi ovan s glavom okrenutom prema zemlji. Ovan se htio da oslobodi toga, pa se neprestano trzao i time Ješurunu zadavao strašne boli, ali mjesto da Ješurun popusti i sve prizna, ovan se toliko izmorio, da je pod njegovim nogama crkao. Koen dalje priča, kako su mu tada privezali drugog ovna, koji je nastavio da se trza. Ješurun je kasnije kazivao, kako je u jednom momentu skoro popustio i priznao ono što su od njega tražili, jer je pomislio da mu je bolje odjednom umrijeti, nego se ovako dugo mučiti. Ali da je najednom osjetio u sebi neku novu nadčovječnu snagu, te ponovno izdržao i ovo strašno mučenje.

Oslabljen zatvorom, mučenjem i slabom hranom Ješurun je u strašnim mukama izdržao torturu, te neprestano plakao i od boli vikao: »Nevin sam, nevin sam!« Ipak je izdržao sve

muke, ne priznavši što su od njega tražili. To je stavljalo u nepriliku njegove mučitelje, koji su bili uvjerni da se onakova tortura nikako ne može izdržati. Kada je vrijeme mučenja završeno, Ješurun je polumrtav spušten na zemlju, a potom odveden u zatvor.

Sud je bio u neprilici, jer nije znao šta da radi. Tada je 5 novembra vlada zaključila da se ponovno stavi na mučila Marija Matkova i da se od nje još jednom pokuša doznati prava istina. Dubrovčani su očekivali ili da opozove svoju klevetu ili da potvrdi svoje ranije izjave. Nju su mučili jedan pun sat u petak poslije podne, ostavljajući je da visi na konopu, a ona je neprestano ponavljala svoju klevetu i teško teretila Izaka. U subotu, 5 novembra, odlučivalo se u vladi da li da se Marija Matkova osudi zbog ubijstva djevojčice, te je konačna odluka odložena za popodnevnu sjednicu. Međutim se o tome rješavalo tek u utorak, 8 novembra, kada je zaključeno da se ne izgasa presuda Mariji Matkovej, niti da se odlučuje o sudbini Ješurunovoj, nego da se nastavi s istragom i s procesom. Dubrovačke vlasti, vidjelo se, nisu još znale kako da presude, naročito su bile u neprilici u pogledu Ješuruna. Konačno su 15 novembra na vladinoj sjednici rješavali o Mariji Matkovej, te je jednoglasno proglasili krivom. Iznesena su dva predloga o izvršenju smrtne kazne: 1) da se Mariji na Pilama najprije otsječe desna ruka, zatim da se objesi na vješalima, a potom njezino tijelo raščereti, te jedan dio s glavom i s otsječenom rukom ostavi na vješalima, drugi dio objesi u Marijinom vrtu kod prvoga mlina u Posatu, ispred gradskih zidina na Pilama, a dva ostala dijela da se izlože na mjestima koja obično služe za to; 2) da joj se ne kida desna ruka, a inače da se postupi po prednjem predlogu. Ova druga forma presude primljena je s malim brojem glasova većine (20:17), te je Mariji saopćena u zatvoru 17 novembra, a izvršena je u subotu, 19 novembra.

Na ovoj istoj sjednici, na kojoj je Marija osuđena, zaključeno je da se na prvom sastanku vlade poslije vješanja Marije Matkove odluči i o daljnjem postupanju s Izakom Ješurunom. I doista, u subotu poslije podne vlada je najprije pustila iz zatvora Matka Tomkova, Marijina muža, koji je od početka

istrage bio pritvoren, a onda je prešla da rješava o Ješurunu. Odmah je prihvaćen predlog da se Ješurun ponovno stavi na mučila, a onda se dugo raspravljalo i predlagalo, te izmišljalo načine, kako da se ponovno muči, jer se svakako htjelo da se od njega iznudi priznanje o saučesništvu u ovom zločinu. Vladino uvjerenje o Ješurunovoj krivici bilo je pojačano ponovnom izjavom Marije Matkove, koja je neposredno pred smrt potvrdila da ju je Izak nagovorio na izvršenje zločina. Zato se u vladi bilo najprije predložilo, da ostave Ješuruna da visi o konopu dva sata sa motkom među nogama, a međutim da mu se svako pola sata zadaju tri »udarca konopom«, tako da u svemu primi 12 udaraca. Ali je samo šest senatora bilo za taj predlog, pa se to ublažilo i odlučilo, da mu se zadaju samo 4 udarca. Kako je za ovaj predlog bio podjednaki broj glasova, to je iznesen treći predlog, naime da visi samo jedan sat i da mu se dadu dva udarca. Ali se to mučenje činilo blagim, pa je konačno zaključeno da Ješurun visi 1½ sat i kroz to vrijeme da mu dadu tri udarca, s time da prvi udarac dobije odmah u početku. Aron Koen kaže u svome opisu procesa, da su ga Dubrovčani, kako bi uklonili svaku sumnju da Ješurun podnosi muke pomoću kakve magije, ponovno svega obrijali, odrezali mu nokte, preobukli u novu odjeću, premjestili u drugi zatvor, dali da pije neke jake droge kako bi potpuno očistio želudac, a time i oslabio, slali mu svako malo vremena svoje svećenike da iz njega tjeraju zle duhove, raznim ga mirisima kadili, kao što se radi s uzetima, nisu dozvoljavali da mu Jevreji donose hranu, nego su je sami tamničari priređivali, i to pokvarenu i smrdljivu, kako bi onemogućili uticaj bilo kakve magije na njega.

Poslije svega toga ponovno je stavljen na mučila i svi su bili uvjereni da onako izmoren i izmučen, već napola mrtav, ne će nikako moći da izdrži nova mučenja i da će sve priznati. Međutim, on je ostao čvrst i nije priznao da je kriv.

Kada su Dubrovčani vidjeli da na sve načine ne mogu da iznude Ješurunovo priznanje, počeli su da oštrije postupaju s ostalim Jevrejima. Dne 22 novembra naredili su da svi Jevreji koji stanuju po gradu imaju kroz pet dana preći u geto, da žive skupa s ostalima, bez obzira da li je to nekima bilo naročito

dozvoljeno. A 29 novembra bilo je predloženo u Senatu da se Izak Ješurun ponovno stavi na torturu, ali je sa 20 glasova protiv 15 to bilo odbijeno, i tako je ovaj jadnik konačno ostavljen u zatvoru na miru. Istoga je dana zaključeno da se zatvori David Koen, a bilo je predloženo da se zatvori i njegov sin rabin Aron, ali je to odbijeno (18:17 glasova). Aron u svome spisu ovako priča o tome: »Ne prestajahu (Dubrovčani) da budu okrutni protiv svih Jevreja uopće, jer nisu mogli da nastave s mučenjem, budući da se među vlastelom bilo našlo plemenitih pojedinaca, koji su dali razumjeti vladi da su se već bile prešle sve granice dozvoljene po kriminalnoj proceduri. Zato se tražilo načina kako da se iznude kakva priznanja od kojeg drugog Jevrejina. Tako je došlo do zatvaranja moga oca, zato što je bio uputio jedno pismo nekom od senatora (jednom od Gradića), svom zaštitniku i prijatelju, u kojem ga je molio da bi se zauzeo, da Jevrejima bude dozvoljeno slobodno izaći da se mogu brinuti za svoje poslove, jer je svjetina noću i danju čuvala ulicu geta da ne bi s kime razgovarali ili pokušavali da se bijegom spase. Moga oca su uhvatili u momentu kada je pokušavao da pismo preda sinu spomenutog senatora da mu ga ponese, dok je on odbijao da ga primi iz ruku jednog Jevrejina, držeći ga zločincem. Odmah se pronio glas da je moj otac pokušao poslati novaca senatoru da potkupi suce. Zbog ovoga govorkanja stavljen je u zatvor, dok smo mi svi bili okupljeni u molitvi. Mislili smo da će biti mučen. Zbog njega smo neprestano strepili u nemogućnosti da mu pružimo bilo kakvu pomoć, jer zatvoreni u getu, gdje nam nije ostajalo drugo nego da neprestano stojimo u hramu moleći bez prekida i posteći za vrijeme onih blagdana (Hanuka) za čitavih 15 dana, da se ne bi i protiv njega našla kriva svjedočanstva, kao što nadoše protiv nevinoga Izaka. Ali Bog se smilovao onima koji se u njega pouzdaše, te pokrene na samilost srca sudaca, koji ga poslije 15 dana otpustiše nepovrijeđena«.

Međutim nam arhivski dokumenti otkrivaju i unutrašnji rad dubrovačke vlade od zatvaranja Davida Koena do Ješurunove osude, za koje vrijeme se događaji razvijahu ovako:

Deset dana poslije pritvaranja Davida Koena, 9 decembra, odbijeno je na vladinoj sjednici da se toga dana donese

odluka o Ješurunu, jer je većina senatora htjela da se istraga vodi dalje. Zato se pismo Davida Koena imalo pokazati Juniju Gradiću da kaže, da li je to ono pismo o kojemu je već dao izjavu. Zatim su se imali ispitati svi svjedoci koje je Gradić predložio i svi oni koji su bili prisutni samom događaju, a onda je još trebalo uporediti neke izjave Jun. Gradića i Frana Bunića, suočiti obojicu i po potrebi dovesti Koena. Kako se u zatvoru nalazio još jedan Jevrejin, Josip Abuaf, to se David Koen imao držati odvojeno od Abuafa, za koga su nekoji predlagali da se stavi na torturu (odbijeno 24:11 glasova). Istoga dana, 9 decembra, napokon je potpuno otvoren geto i poslije duga vremena Jevrejima je dozvoljeno da se slobodno kreću gradom, ali su zajednički morali jamčiti jedan za drugoga, da bez naročite dozvole vlade (Senata) neće niko napustiti teritorij Dubrovačke Republike (19:16 glasova). Još je donesen zaključak da se zabranjuje Jevrejima da u svojim kućama drže dadilje ili sluškinje kršćanke pod prijetnjom stroge kazne, svaka će kršćanka, koja to prekrši, biti šibana na javnom mjestu i izagnana iz grada i teritorija za 5 godina, a svaki Jevrejin koji tu naredbu prekrši, platiće 200 zlat. dukata i biće izgnan iz grada i države za 5 godina. Još se zabranilo dozvoljavati Jevrejima da mogu stanovati izvan geta bez odluke $\frac{3}{4}$ Maloga vijeća i Senata, a isto tako bez slične dozvole ne smije više nijedan Jevrejin prenoćiti izvan geta u gradu ili izvan grada, te nijedan od njih ne smije da nosi svoju robu i trguje po teritoriju Dubrovačke Republike, jer će inače biti kažnjen sa 200 dukata i 5 godina izгона. Izvršavajući ove zaključke dubrovački je notar pošao 15 decembra u geto, te okupio sve jevrejske muškarce preko 14 godina i od njih tražio da jedan za drugoga jamče da se neće udaljiti iz dubrovačke države, te ih sve popisao². Tada je u getu bilo 47 odraslih Jevreja muškaraca, među kojima i umobolni starac David Arut. Dne 17 decembra svi su oni zajednički jamčili i za Davida Koena, Josipa Abuafa i Davida Lančana, koji su bili u zatvoru, a ova trojica, izvedeni iz zatvora, jamčili su za sve one ostale koji su bili u getu. Tada je, dakle, bilo u Dubrovniku 50 Jevreja muškaraca starijih od 14 godina.

² Pogl. Bilješke.

Konačno je 12. decembra vlada rješavala i o sudbini Davida Koena i Izaka Ješuruna. Odbijen je predlog da se Koena proglašuje krivim (26:11), pa je, vjerovatno, istoga dana pušten iz zatvora. Tada se pristupilo raspravljanju o krivici i kazni Izaka Ješuruna. Sa 30 glasova protiv 7 Izak je proglašen krivim, te je zaključeno da se kazni nekom strožom kaznom. Aron Koen kaže u svom »Izvještaju«, da su neki predlagali smrtnu kaznu, ali da su drugi to odbijali, bojeći se da ne objese nevina čovjeka. Neki su predložili da ga za vječna vremena zatvore u tajnom zatvoru, koji se ima zazidati, s time da nikada nijedan Jevrejin ne može s njime govoriti. Ovaj je predlog izmijenjen i sa 19 glasova protiv 18 prihvaćen drugi, nešto blaži, po kojem se imao na isti način zatvoriti, ali za 20 godina. Poslije toga je i Abuaf proglašen nevin, za koga inače Aron Koen kaže da je bio zatvoren, jer je neko svjedočio da ga je vidio kako razgovara s Ješurunom onoga dana kada je ovaj bio zatvoren. Dubrovačke su vlasti sumnjale da je i on možda saučesnik u zločinu, pa su se nadale da će nešto doznati od njega. Na koncu ove sjednice vlada je predložila da se iz Dubrovnika otjeraju svi Jevreji. Prvi je predlog bio da do konca januara 1623 god. svi Jevreji i svi oni »koji su prešli na kršćanstvo u onim zemljama, u kojima su mogli slobodno živjeti kao Jevreji«, ubuduće ne smiju da dolaze stanovati u Dubrovačku Republiku uz prijetnju smrtnih kazni. Ovaj je predlog kasnije znatno ublažen, te je 12. januara 1623 god. određeno, da će knez i njegovo Malo vijeće dozvoljavati odlazak iz Dubrovnika onim Jevrejima koji budu htjeli. A 29. decembra bilo je zaključeno da se otsada imaju zatvarati vrata geta svake večeri, a ključevi polagati u Dvoru, kao što se čini s velikim arsenalom.

Ovako je konačno završen proces protiv Ješuruna, koji je imao da dokaže krivicu i zločin jednoga Jevrejina, što bi, vjerovatno, bilo teško pogodilo i cijelu jevrejsku općinu u Dubrovniku. Predrasude, vjerska netrpeljivost i mržnja protiv Jevreja bile su, koliko se čini, zahvatile i Dubrovčane, koji su, kako dosad vidjesmo, uglavnom bili daleko od toga. Proces protiv Ješuruna dobro je dolazio onima koji su širili i podržavali takva raspoloženja Dubrovčana prema svojim sugrađanima

jevrejske vjere, te je to trebalo da posluži kao povod da se s njima potpuno obračuna. Predlog o njihovom potpunom i definitivnom tjeranju iz Dubrovačke Republike jasno pokazuje za čime se išlo, a okrutno i skroz nečovječno postupanje s Ješurunom otkriva kolika je bila mržnja protiv Jevreja i kako su sva moguća, čak i nedozvoljena, sredstva upotrebljavali da iznude jedno priznanje, koje je nekima trebalo. Karakteristično je da je sama vlada vodila ovaj proces i da je ona tačno određivala proceduru mučenja Ješuruna. U sličnim slučajevima vlada je samo ponekad odlučivala da li će se neko mučiti, a ponekad je jedino davala dozvolu za to, inače je to bilo pravo kriminalnih sudaca. U slučaju Ješuruna, zbog iznimne važnosti, to je radila vlada, jer su sigurno duhovi i u gradu i u vladi toliko bili pokrenuti protiv Jevreja da je trebalo uvesti posebnu proceduru. Vidjelo se, u Dubrovniku se tražilo proganjanje Jevreja i njihovo uklanjanje iz dubrovačke države. Zbog toga, i samo zbog toga, Ješurun je bio i kažnjen. Na smrt ga nisu mogli da osude, jer osim priznanja one, izgleda, abnormalne žene, ništa nije postojalo što ga je moglo teretiti. Sva mučenja nisu pomogla da se od njega iznudi bilo kakvo priznanje. Svima je bilo jasno da pred njima stoji potpuno nevin čovjek³, tim više što se nikako nije moglo naći među Jevrejima nekoga, koji je bio njegov saučesnik. A zbog tobože vjerskih razloga ne izvršava zločine samo jedan čovjek, i to pomoću jedne žene, i još kršćanke. Dubrovčani su to vrlo dobro znali, pa su zato dugo premišljali kako da ga kazne. Čak ni u prvom predlogu njegove kazne nije se tražila smrt, nego se odmah govorilo o doživotnoj tamnici. Tek u drugom predlogu kazna je ublažena i on je osuđen na dvadesetgodišnju tamnicu u jednoj strašnoj i zazidanoj jami.

Ovakovu vrstu kažnjavanja Dubrovčani nisu poznavali. Oni su, naime, uvijek kažnjavali smrću svakoga koji je nekoga ubio, učestvovao u ubijstvu ili drugoga na to nagovorio. Robijom od nekoliko godina kažnjavali su se ostali prestupi, a kazna od 20 godina onako teške tamnice nije se skoro ni izričala. U slučaju Ješuruna postupljeno je sasvim drukčije. Čim

³ S. Cerva., *Sacra Metropolis Ragusina*, t. I, IV p., 20, također misli da je Ješurum bio nevin.

on nije ni bio predložen za smrtnu kaznu, znači da su u vladi bili uvjereni da on nije nagovorio Mariju Matkovu da ubije djevojčicu. Kako je pak to bilo jedino što je Marija tvrdila, onda je morala da otpadne glavna i jedina krivica Izaka Ješuruna. U drugim sličnim slučajevima dubrovačka vlada bila bi oslobodila osumnjičena svake krivice i prema tome svake kazne. U ovom slučaju, kada se toliko bilo spremno da udari na sve Jevreje i kada se već dubrovačko pravosuđe bilo tako jako angažovalo, da se očito forsiralo jedno iznuđeno priznanje, trebalo je izreći neku kaznu, koja, ako nije mogla ni smjela da bude smrtna, morala je da bude vrlo stroga. To je, onda, i dovelo Ješuruna u jedan od najtežih dubrovačkih zatvora, da ga samo 2½ godine zatim, podgrizani i uznemirivani svojom savješću, dubrovački senatori sami izvedu iz zatvora i puste da slobodno ode iz dubrovačke države. Tako su, napokon, zadovoljili i one koji su bili protiv Jevreja i pravdu koja je tražila da se nevinom čovjeku otvore vrata tamnice.

Aron Koen u svom »Izvještaju« ovako opisuje Ješurunovo tamnovanje: »Izak je bio bačen u jedan duboki zatvor, čija su vrata bila zazidana kamenjem i vapnom, a ostavljen je bio samo jedan malen otvor, širok tri pedlja, da može ulaziti vanjski zrak; čitava soba nije bila duža od dvadeset pedalja. Tu ostade nesrećnik sav pokriven gnojavim ranama, prelomljenih svih udova, iščašenih ruku i nogu od pretrpljenoga vezivanja, u nemogućnosti da ruke približi ustima. Premda smo molili suce da — vidjevši njegovo stanje — bude odatle prenesen dok se oporavi, kako bi mogao sam jesti, jer je inače bio osuđen na neminovnu smrt, nisu htjeli otvoriti uši našim molbama, u uvjerenju da će onako bez ikakve sumnje poginuti. Ali ko može da tvrdi jednu stvar ako je Bog neće? On je htio da čudu nadodaje čudo. Jer, premda je Izak ondje bio pokopan polomljenih ruku, srce nekoga kršćanina bilo je samilošću pokrenuto, te ga je ovaj hranio goveđim mesom i zeljem koje je stavljao na jednu dugu motku i provlačio je kroz onaj otvor, ostavljen za cirkulaciju vazduha, a prema kojem je zatvorenik približavao usta. Da mu ugasi žeđ služio se jednom trstikom, u koju je ulijevao tekućinu, jer je bilo nemoguće da se zbog debljine zidova rukom dopre unutra. Kako je nesrećnik stajao

u ovako strašnom stanju, to mu se tijelo pokri šugom, na njegovim gnojavim ranama pojave se crvi, tako da je visio o posljednjoj niti života. Ali i tada mu priskoči u pomoć Božja milost, jer jedan mačak ližući njegove rane, bez drugih lijekova, učini da one zacijele i da se zglobovima povrati pokret. Kroz čitavo vrijeme njegova tamnovanja Jevreji su molili milost za njega i dokazivali njegovu nevinost, tako da su se ovi razlozi brzo uvukli u pamet prvaka, a onda među veći dio naroda. Bilo je savjesne vlastele koja je o događaju pitala za savjet vrhovni sud u glavnom gradu svijeta Rimu, iznoseći mu u tančine sve okolnosti. Ali ovaj sud ne odobri potpuno njihovo postupanje, te ovi ostadoše veoma mučeni savješću i počеше se kajati. Prestrašeni osim toga od kuge koja je dvije godine kosila u gradu, osobito među senatorima, tražili su da se nađe način kako da povrate slobodu nesrećnom Ješurunu. Ali ne mogući poništiti presudu, koja je prošla kroz $\frac{3}{4}$ glasova Velikog vijeća (u kojem su bili članovi svi plemići s navršениh 20 godina), a i to poslije pristanka ostalih dvaju vijeća, također sa $\frac{3}{4}$ glasova, stvar je teško uspijevala. Ipak Jevreji nisu prestajali da noću i danju nastoje kod senatora da ih navedu na jedan takav korak, podučeni ovako od nekih svojih zaštitnika, ali prođe 18 mjeseci a da se nije vidio nikakav uspjeh. Napokon, poslije dvije godine i 8 mjeseci od zatvaranja Izakova, uspije da se postigne željena milost, kojom je skoro svim glasovima bio oslobođen zatvora, s time da odmah mora napustiti zemlju. (Doista je odmah i oputovao da pođe u Jerusalem, gdje je i završio svoj život). Iz groba u kojem je ležao izade zdrav i jak, skoro kao da nije ništa podnio. Samo mu je prst prstenjak lijeve ruke ostao ukočen da čuva uspomenu na pretrpljene patnje. Neopisivom čežnjom dođoše mu u susret svi Jevreji da ga vide, zahvaljujući Svevišnjem za neočekivano dobročinstvo da ga mogu ponovno zagrliti, dok je on sam već potpuno sumnjao da će ikada ugledati svjetlost. Dođoše da ga posjete i mnogi kršćani raznih stanja i položaja zbog ogromna čuđenja i divljenja koje je u svakome izazvao, veseleći se s njime i sa svim Jevrejima, tako da je njegovo oslobođenje bilo primljeno općim oduševljenjem«.

O Jerušunovu puštanju iz zatvora dubrovačka je vlada prvi put rješavala 14 februara 1625 god., te je sa svim glasovima protiv četiri odlučila da se njegova molba za pomilovanje prihvaća i da se iznese pred Veliko vijeće koje je jedino moglo da pomiluje kažnjenike. Sve molbe za pomilovanje iznosile su se svake godine pred Veliko vijeće na sjednicu koja se držala u srijedu velike sedmice, tako da su obično kažnjenici puštani na slobodu pred sam Uskrs. I ovoga je puta Veliko vijeće rješavalo o Ješurunu, 26 marta 1625, te prihvatilo njegovu molbu za pomilovanje i skupa s drugima pustilo na slobodu. Ješurunova molba,⁴ koju su mu sigurno napisali članovi vlade, a koji su sami tražili izlaz iz ove neugodne situacije, glasila je ovako:

»Presvjetla i presjajna gospodo, osim muka ogromnih i na svijetu prije nečuvjenih, koje je moj život podnio, već tri godine stojim pokopan u ovoj tajnoj tamnici koja — budući da je puna vode i vlage sa svih strana — počinje da mi uništava tijelo, bez kreveta, koje je potpuno sagnjilo, tako da sam i vid skoro potpuno izgubio. Ovim mukama se još pridružuje ona najteža, a to je glad, koja će me prisiliti da izdahnem, jer mi ne mogu da podmiruju nužne troškove oni malobrojni Jevreji, za koje čujem da su ovdje ostali. Zbog toga najvećom poniznošću i podložnošću molim neizmjereno dobročinstvo Vašeg Presvjetlog i Presjajnog Gospodstva, da se oponašajući djela Božja, koji uz kaznu drži spojeno i milosrđe, udostojite pomoći svojom blagošću moje vrlo bijedno stanje, u koje sam doveden, izmijenivši mi ovo tamnovanje vječitim izgonom iz ovoga grada i države, u koju, ako se ikada otsada povratim, podvrgavam se smrtnoj kazni da mi bude otsječena glava. Ovo opraštanje toliko puno milosrđa, biće vrlo rado primljeno od Božanskog Veličanstva, jer će od potpune propasti spasiti moj život i nesretno stvorenje koje će ostati neizmjereno obavezno da uvijek moli za vječni mir i napredak Vašeg Presjajnog Gospodstva«.

Poslije izglasanja pomilovanja Ješurun je, kako to priča Koen, izašao iz zatvora i pošao u Jerusalem. Međutim, uspomena na njega, na njegove patnje i držanje na mučilima i u zatvoru, očuvana je vrlo živo u Dubrovniku, ne samo među Jevrejima. Himna koja se svake godine pjevala u dubrovačkom

⁴ Pogl. Bilješke.

jevrejskom hramu, koju je sastavio ondašnji rabin Aron Koen, još i danas dovoljno priča o neobično jakom utisku koji su Ješurunove patnje i spasenje izazvali u dušama dubrovačkih Jevreja, zatvorenih u svom getu, puna dva mjeseca, a koji su živjeli u neprestanom strahu da njihova sudbina i ona njihove djece zavisi o jednoj jedinjoj riječi koju onaj jadnik može svakog časa da izgovori, i nesvijesno, viseći u groznim mukama na konopcu u kneževu Dvoru. I kad je Izak sve to podnio i svojim držanjem spasio svu svoju braću, oni su mu se odužili u svojoj uspomeni kao nijednomu članu svoje dubrovačke zajednice, slaveći ga još i danas kao svoga velikoga mučenika i zahvaljujući Bogu što mu je dao snage da sve to podnese i pretrpi. U mjesecu tevetu (decembar - januar), kada se jedne subote u hramu čita iz Tore odlomak »Vajhi« (Mojsije, Postanje 47, 28), u kojem se govori o pretsmrtnom razgovoru Jakova sa svojim sinom Josipom, te njegovu obećanju da će oca ponijeti iz Egipta i pokopati u Svetoj Zemlji, dubrovački Jevreji, sakupljeni u hramu, svake se godine i sada sjećaju Izaka Ješuruna, mučenika svoje zajednice, i mole za njegovu dušu.

Potrebno je još istaći i držanje samih Dubrovčana u ovom vrlo kritičnom momentu života njihovih jevrejskih sugrađana. Vidjeli smo sve što su Dubrovčani uradili svojim Jevrejima, i kako su bez ikakve krivice kaznili Ješuruna na 20 godina teške tamnice. Ali, osim toga Ješurunova mučenja i straha zadata ostalim Jevrejima, Dubrovčani nisu ništa drugo uradili. Istina, i to je bilo mnogo, i nepravedno, i nečovječno, ali negdje na drugom mjestu, u ono vrijeme, svi bi Jevreji bili mnogo gore prošli. Jer za svo vrijeme Ješurunova procesa, dok je čitav Dubrovnik, silno ogorčen na Jevreje i neobično uzbuđen, iščekivao rezultate istrage, i dok su Jevreji, zatvoreni u getu, strepili nad svojim životima bojeći se gnjeva i osvete svojih sugrađana, nije se dogodio niti jedan slučaj napadaja na njih, nijedan od njih nije bio povrijeđen, i nijedna njihova radnja nije bila opljačkana ili oštećena. Međutim, u ono isto vrijeme, a i mnogo kasnije, u sličnim slučajevima na Zapadu, ne samo da bi i Ješurun bio sigurno smaknut, nego bi i većina ostalih Jevreja bila ostala bez svojih domova, radnja, imanja, a neki i bez života.

Baš zbog sličnih optužaba i pod uticajem onakovih raspoloženja kršćanskih masa nastajali su oni strašni progoni protiv Jevreja u ostalim zemljama, koji su u mnogim krajevima istrijebili Jevreje, a iz nekih država potpuno uklonili.

Ali, u Dubrovniku od svega toga nije bilo ništa, i Dubrovčani, vlada i građani, znali su da se uzdrže od sličnih nečovječnih postupaka protiv ljudi, koji su već stotinama godina živjeli i radili pored njih u istom gradu. S ove strane gledan proces protiv Ješuruna pokazuje nam ondašnje Dubrovčane u dosta lijepom svijetlu i potvrđuje da ni u onako iznimnim momentima, uglavnom, nisu skretali od svoga običnoga držanja prema Jevrejima.

III - TRGOVINA

EKONOMSKI RAD JEVREJA POLOVINOM XVI STOLJ.

Geografski položaj i neplodan teren dubrovačke države uticali su na njezin ekonomski razvitak. Imajući u svom zaleđu rudarske i stočarske zemlje Balkanskog Poluotoka, a na domaku Italije, Dubrovnik je zarana ušao u veliku trgovinu između istočnih i zapadnih zemalja, koja se uglavnom vodila po moru koje je pred njim ležalo. Iskorišćujući sve prednosti svoga položaja, Dubrovnik se stoljećima podizao spolja, a izgrađivao iznutra. Konačno je svojim društvenim i političkim uređenjem daleko odmakao ispred svih gradova na našoj obali. A kada je ostao jedina slobodna kršćanska država na Balkanu, nastavio je i dalje da vrši posredničku ulogu između dva suprotna dijela Evrope. To je bilo od velikog značenja za ekonomski napredak njegove države, koja je u sasvim novim prilikama ne samo očuvala svoje stare pozicije u međunarodnoj trgovini, nego ih znatno i pojačala. Proširenje svjetske trgovine na kopnu, a specijalno na moru, koje je nastupilo početkom Novoga vijeka, dalo je jakog zamaha dubrovačkoj trgovini i općem ekonomskom razvitku Dubrovačke Republike.

U Srednjem vijeku, dok se preko Dubrovnika vodila kopnena trgovina jedino sa Srbijom i Bosnom, sve su to vodili u prvom redu sami Dubrovčani, a onda i stanovnici nekih većih gradova Italije. Drugih stranaca skoro nije ni bilo. Takvo je stanje postojalo i u glavnim rudarskim i ekonomskim centrima u unutrašnjosti Balkana. U tom periodu vremena, kako već vidjesmo, nije bilo u Dubrovniku jevrejskih trgovaca u znatnijem broju, niti su ondje stalno i neprekidno boravili. Dola-

zili su rijetko i pojedinačno. Njihova se aktivnost jače osjećala jedino u primorskim mjestima na balkanskim obalama, dok s unutrašnjošću Poluotoka nisu mnogo trgovali¹.

U Novom vijeku prilike se znatno mijenjaju. Dubrovnik se tada nalazi na granicama velike Turske, koja je, bar u prvim vremenima, bila potpuno sređena, pravno sigurna i jaka. Za kopnenu trgovinu Dubrovnika, a time i za pomorsku, bilo je od velike koristi što su pobjedom Turske srušene sve političke granice među pojedinim područjima, te na čitavom Balkanu uspostavljeno jedno političko i — što je naročito važno — jedno carinsko područje. Taj nagli preokret u balkanskim zemljama, koje su i dotada pretstavljale glavni izvor blagostanja Dubrovnika, imao je vrlo važnih posljedica za njegov ekonomski, politički i kulturni razvitak. Ogromne snage Dubrovčana, intelektualne i materijalne, bile su uložene u održavanje i iskorišćavanje toga, a sav život Dubrovnika bio je ispunjen brigom i staranjem za njegovu kopnenu i pomorsku trgovinu. Iz najudaljenijih zemalja dolazili su trgovci da rade na velikom posredničkom poslu i da se koriste vezama Dubrovnika sa stranim svijetom. Najveća i najprometnija luka zapadne obale Balkanskog Poluotoka bila je ujedno postala i jedno od najvažnijih centara za strane trgovce na Sredozemnom Moru. Šarolika i živa slika koju je Dubrovnik pružao za nekoliko stoljeća Novoga vijeka može se slobodno uporediti sa prilikama koje vidamo u mnogim svjetskim lukama najnovijeg vremena.

Među tim strancima u Dubrovniku Jevreji su bili najbrojniji. Nevolje i nesreće njihova naroda natjerale su ih da u većem broju potraže sebi nova mjesta boravka i nađu nove načine privređivanja. Dubrovnik je za to bio vrlo pogodan. Ležao je na granici Turske, koja je vrlo lijepo i rado primala Jevreje, održavao je ekonomske veze s najvažnijim zemljama u svijetu, što je potpuno odgovaralo potrebama njihove trgovine, a ni

¹ Car Dušan, darivajući oko 1337 god. manastir Treskavac nedaleko Prilepa, spominje neke pozicije Jevrejski dol i Jevrejsko rječiste. I u grčkom gradu Janjini, za Dušanova vladanja, bilo je Jevreja, koji su uživali slobodu kao i ostali građani. Car Uroš, darivajući 11 novembra 1361 god. manastir Lavru u Svetoj Gori, spominje među ostalim dobrima i jedno »mjesto na njem že i sjedet Jevreji«. St. Novaković, Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka (Beograd, 1912), 92, 494, 667, 670.

same Jevreje nije odbijao neprijateljskim držanjem ili sistematskim ometanjem njihova rada. Zato je jevrejska kolonija u Dubrovniku rasla i sve bolje se organizovala, dok nije počela da u dubrovačkom ekonomskom životu igra važnu ulogu.

Stranci nastanjeni u Dubrovniku bavili su se ponajviše trgovinom, a tek u manjoj mjeri zanatima. Veći i jači trgovci među njima vodili su tranzitnu trgovinu posredujući između balkanskih zemalja i Italije. Mnogi između njih držali su svoje trgovačke radnje i u samom Dubrovniku, te se bavili lokalnom malom trgovinom, koja je imaće bila u rukama samih Dubrovčana. Jevreji su se bavili skoro isključivo tranzitnom trgovinom, jer su zbog toga i dolazili u Dubrovnik. Bili su to obično članovi trgovačkih društava, od kojih su neki živjeli u Italiji ili u Turskoj, dok su drugi iz Dubrovnika olakšavali njihove međusobne veze. Mnogi su, opet, bili obični trgovački agenti, koji su svoje usluge stavljali na raspolaganje bilo kome. Oni su u Dubrovniku prihvatili robu koja je morem dolazila, pa je upućivali dalje na Balkanski Poluotok, ili obratno dočekivali karavane iz Turske i njihovu robu slali preko mora na Zapad. Sve je ovo činilo da su Jevreji u većem broju dolazili u Dubrovnik uvijek kada je trgovina iz Turske bila prisiljena da se jače vodi preko ove važne tranzitne luke. Čim se trgovina mogla da slobodno kreće i drugim putevima, tranzit je preko Dubrovnika naglo opadao, a s njime i broj dubrovačkih Jevreja. Tek od konca XVI vijeka Jevreji u većem broju ostaju u Dubrovniku, gdje stvaraju svoju brojnu općinu, koja više nije zavisila o momentanim prilikama u svjetskoj trgovini.

Jača trgovačka aktivnost Jevreja u Dubrovniku počinje za vrijeme Prve Svete Lige (1538—1540). Trgovina je tada upućena kopnom na Dubrovnik, a odatle na Zapad, kao i obratno. Uloga Jevreja u tome vrlo se lijepo vidi po arhivskim dokumentima koje iz toga perioda imamo. Privremeni i tranzitni karakter njihove trgovine naročito otkaće u tome što nemamo podataka o nekim trgovačkim ili drugim poslovnim vezama između dubrovačkih Jevreja i ostalih trgovaca, domaćih i stranih, nastanjenih u Dubrovniku. Iz toga se dade zaključiti da se rad Jevreja sastojao jedino u primanju i otpremanju robe koja je preko Dubrovnika prolazila.

Glavne vijesti iz onoga vremena o radu Jevreja u Dubrovniku odnose se najviše na uređenje carinskih taksa i drugih formalnosti u vezi s njihovom tranzitnom trgovinom. Jevreji su, naime, neprestano nastojali da sebi osiguraju izvjesne povlastice, koje su imale da im olakšaju i pojevtine prenos robe preko Dubrovnika. Treba, naime, imati na umu da je trgovina morem uvijek znatno jevtinija i jednostavnija nego kopnom, i da se za robu izvezenu direktno morskim putem iz Turske u Italiju plaćala samo jedna izvozna, odnosno uvozna carina. Kada se to isto prenosilo kopnom preko Dubrovnika, trebalo je platiti ne samo skupi karavanski prenos po kopnu, nego i tranzitnu carinu Dubrovačkoj Republici, preko čijega se teritorija prelazilo. Pri tome je, naravno, bilo i drugih troškova oko tovarjenja i otpremanja robe. Sve je to moralo da znatno poskupljuje robu koja se tim putem prenosila. Zato su strani trgovci u Dubrovniku uvijek nastojali da od dubrovačke vlade dobiju sniženje carinskih taksa, kako bi bez većih i osjetljivijih gubitaka mogli da se služe dubrovačkom lukom. Dubrovčani su ovakvim molbama izlazili u susret, naročito u godinama zastoja u trgovini ili kada su se bojali konkurencije kakve druge susjedne luke (Neretve, Hercegnovoga, Splita). Već ranije smo istakli nekoliko odluka dubrovačke vlade o sniženju carinskih tarifa za Jevreje, od kojih je najvažnija ona iz 1532 god. Otada su oni i počeli da u većem broju dolaze u Dubrovnik. Na tu se dozvolu docnije često pozivaju kad god su htjeli da im je vlada obnovi, odnosno kada su nailazili na kakve zapreke u tom pravcu.

Mojsije Suriel, iz Bitolja, ostao je duže vremena u Dubrovniku za vrijeme Prve Sv. Lige i ondje trgovao sa strancima². Osim već spomenutih vijesti o njemu našli smo da se 18 marta 1540 skupa sa Josipom Alfendrinom (Alphendrinus) i Izakom Malgara, obojicom iz Soluna, sporazumio s dvojicom Grka iz Janjine da će im 97.000 aspra, koliko im duguje, isplatiti u Solunu njihov agent Josip Avemusa (Avemussa), rečeni Petrea, i to kroz 4 mjeseca, čim mu prikažu pismo koje su im dali. U slučaju da Avemusa to ne bude mogao isplatiti, spremni su da im oni odmah u Dubrovniku sve podmire i još nadodaju

² V. str. 32.

100 dukata za kamate i suvišne troškove³. — Sličnom su se trgovinom bavili i neki drugi solunski Jevreji, koji su sami ili preko svojih ljudi donosili robu u Dubrovnik i ondje prodavali. Neki Izak Pinki iz Soluna, bio je dao u Skoplju svile, nazvane »cvijet Moreje«, Judi Almala, iz Bitolja, u vrijednosti od 55.000 aspra, da je ponese u Dubrovnik i ondje rasproda. Međutim Juda nije izvršio u redu povjereni posao, pa je u Dubrovnik došao nasljednik i zet pok. Izaka, Salamun Amies, iz Soluna, te Judu tužio dubrovačkom sudu tražeći 900 dukata. Sud je Salamunu u svemu izašao u susret i presudio da mu se isplati koliko je tražio⁴. — Iz Bitolja je bio i Samuel Abemaior, koji je 15 jula 1540 god. nekom trgovcu iz Milana, nastanjenom u Veneciji, darovao svoga roba Franciska Maura od 18 godina⁵. — God. 1541 bio je kupio Dominik R. Pucić dvije bale svile od Mojsije Benvenisti, iz Skoplja, a posredstvom nekog Menahema iz Moreje. Kako Benvenisti nije predao »beogradsku svilu«, kako je bilo ugovoreno, to je nastao spor koji je imao da riješi Menahem, ako zakletvom potvrdi da Mojsije nije bio dužan predati »beogradsku svilu«. Eventualnu štetu od toga što ova svila nije bila »beogradska«, imali su da procijene neki Grk i Izak Abravanel, oba nastanjena u Veneciji, a kao svjedoci su bili Gedilja Sid (Ghedilia Sid) i Izak Zerfeti (Zerpheti), oba iz Soluna⁶.

Mnogo smo više podataka našli o carinskim povlasticama koje su Dubrovčani davali Jevrejima iz Levanta. Oni su, naime, bili dobili pravo, a na osnovu molbe nekolicine jevrejskih trgovaca iz Soluna, da prenose preko Dubrovnika robu uz smanjene carine, ali s time da se imaju stalno služiti samo dubrovačkom skelom. Međutim su se oni samo neko vrijeme toga držali, a onda su naredili svojim predstavnicima da im robu ne nose u Dubrovnik, nego u Hercegnovi, vjerovatno, jer u onoj turskoj luci nije trebalo ništa plaćati za tranzit. Dubrovčani su tada ukinuli ovaj privilegij, izgleda 1538 god.⁷, ne

³ Div. Not. CVI, 80.

⁴ Sentenze di Canc. CIV, 173.

⁵ Div. Not. CVI, 104.

⁶ Id. CVII, 28'.

⁷ Cons. Rog. XLV, 271'—272.

samo zbog postupka Jevreja, nego, vjerovatno, još više zbog toga što su za vrijeme rata trgovci bili prisiljeni da se i bez ikakvih povlastica služe dubrovačkom lukom. Tada su Jevreji ponovno svratili svoju trgovinu na Dubrovnik, te je Natan Iz. Abravanel zamolio dubrovačku vladu, 29 oktobra 1540 god., da pređe preko dotadašnjeg nekorektnog držanja jevrejskih trgovaca, te neka njemu, kao zastupniku njegova oca, koji je bio prvi među onim Jevrejima iz Soluna koji su 1532 god. bili dobili carinske povlastice, ponovno prizna stare privilegije u plaćanju carina, dok će se njegov otac Izak obavezati da će cijeloga života trgovati samo preko dubrovačke luke. Vlada je ovu molbu prihvatila, te u plaćanju carina Abravanela izjednačila sa Firentincima, s time da za svaku balu robe plaća po 2 dukata⁸. Dva mjeseca kasnije vlada je naredila carinicima da tkanine i svilu Natanovu i drugih Jevreja, koji su se nalazili na nekom brodu pred dubrovačkom lukom, ocarine prema sniženoj tarifi, tj. da plate po 2 dukata po bali, a 6 dukata po svakom sanduku⁹. Istu je pogodnost Natan dobio za vrijeme od mjesec dana, od 28 decembra 1540 god. unaprijed, jer je vlada sigurno vidjela da se on uredno služi dubrovačkom lukom i da carina od toga ima koristi¹⁰.

Ugledajući se u Natana Abravanela i drugi su Jevreji molili od dubrovačke vlade sniženje carinskih taksa, a ona je svima to davala izjednačujući ih pri tome s firentinskim trgovcima. Tako je 14 januara 1541 god. prihvatila molbu Abadije Salamunova i nekoga Sabataja, koji su sa više brodova očekivali neke tkanine iz Venecije da ih ponesu u Tursku¹¹. Dne 10 februara dat je isti privilegij Josipu Petreju Avemusi i nekim drugim Jevrejima, koji su baš tada brodom bili stigli pred dubrovačku luku¹². Kada su neki Grci i Jevreji na putovanju iz Krfa svratili u Dubrovnik i ondje htjeli prodati nešto svoje robe, vlada je 31 maja dala odriješene ruke carinicima da s njima postupe kako god budu htjeli¹³. Ali kada su 11 juna opet

⁸ Ibid., 54—54'.

⁹ Ibid., 80.

¹⁰ Ibid., 82'.

¹¹ Ibid., 91.

¹² Ibid., 102'.

¹³ Ibid., 145.

neki Grci i Jevreji donijeli iz Ankone 200 bala tkanina da ih prenesu u Tursku, vlada je odbila, sa samim jednim glasom većine, da im se za sve dozvoli platiti samo 300 dukata, tj. $1\frac{1}{2}$ dukat po bali, tražeći, prema tome, da plaćaju kao i ostali¹⁴.

Dubrovčani nisu dali Jevrejima generalno sniženje carine za tkanine koje su se preko Dubrovnika prenosile, kako su to bili dali Firentincima i kako su obično radili s podanicima drugih država od kojih su mogli dobiti slične usluge za svoje trgovce, nego su o molbi svakog jevrejskog trgovca posebno raspravljali. Za nekoliko godina redom o tome ima mnogo vladinih zaključaka, po kojima možemo lijepo pratiti rad Dubrovčana na jačanju tranzitne trgovine preko svoga grada. Dok su Jevreji i ostali trgovci bili prisiljeni općim nepovoljnim prilikama u svijetu, specijlno na moru, da se služe Dubrovnikom za održavanje veze između Italije i Ballana, dotle su Dubrovčani držali dosta visoke carine za tkanine i svilu, koje su se dovozile sa Zapada. Ali, čim se stanje izmijenilo i pošto je bio uspostavljen mir između Turaka i kršćana, Dubrovčani su počeli da snizuju carine i da nastoje dizati trgovinu preko svoje luke. To se najbolje vidi iz ovo nekoliko podataka.

U maju 1542 god., pozivajući se na staru povlasticu Jevreja iz 1532 god., zamolili su dubrovačku vladu Salamun iz Beograda i Juda Kalderon, njegov drug, da ih ponovno izjednači s firentinskim trgovcima za 10 godina, jer su oni spremni da trguju samo preko Dubrovnika, gdje su inače za njih velike carine. Vlada je ovu molbu prihvatila, kao što je istog dana primila i onu Josipa Avemusa (Abbemussa) Petreja i Gedilje Sida, solunskih Jevreja, koji su to isto tražili za 10 godina¹⁵.

Kad je trgovački promet kopnom još više opao, Dubrovčani su ponovno snizili carinu na tranzitnu robu. Tako je 14 augusta 1544 god. dozvoljeno nekom trgovcu iz Hiosa da za 44 bale običnih i dva sanduka svilenih tkanina plati samo $1\frac{1}{3}$

¹⁴ Ibid., 150.

¹⁵ Ibid., 271'—272. — U decembru 1542 sud je dao zaplijeniti u carinarnici sve bale tkanina Josipa Alamanus (Nijemac) i Danijela Romano na račun dužne vozarine što su imali da plate kapetanu broda koji je to donio iz Ankone. Div. Canc. CXXIX, 15'.

dukata po bali i 6 dukata po sanduku, a to isto je dato i nekim drugim Jevrejima za 80 bala tkanina¹⁶. Toliko su platili, u mjesecu septembru, neki Jevreji za 30 bala koje su sobom donijeli na jednom stranom brodu¹⁷. I slijedećih se godina toliko plaćala carina na tkanine koje su Jevreji preko Dubrovnika prenosili u Levant. U aprilu 1546 prenijeli su 50 bala tkanina, u mjesecu oktobru 24 bale, u novembru je neki Salamun prenio 6 bala, koje su mu se nalazile na nekom stranom brodu pred Lokrumom¹⁸. Dne 8 juna 1546 dubrovačka je vlada dozvolila nekom Jevrejину, koji je bio u pratnji portugiskog poslanika koji je išao u Tursku, da za svoje tkanine plati samo po $1\frac{1}{3}$ duk.¹⁹. U januara 1547 god. prihvaćena je molba Mojsije i drugova Jevreja, da za 100 bala tkanina dovezenih nekim valonskim brodom također plate samo $1\frac{1}{3}$ dukata po bali, ali u obrocima za 4 mjeseca, a kroz to vrijeme da ostane u zalog nekoliko tkanina²⁰. — U aprilu 1547 prenio je preko Dubrovnika neki Jevrejin 11 bala, a u augustu su drugi Jevreji prenijeli nekoliko bala, dok je u junu Haim Jevrejin prenio 18, a u novembru 10 bala, plativši svaki put $1\frac{1}{3}$ dukata po bali²¹.

Na sličan su način Dubrovčani bili predusretljivi i prema onim Jevrejima koji su u ovo doba prenosili raznu robu iz Turske za Italiju. Nastojali su, vidi se, da i tu trgovinu očuvaju i ojačaju, kako bi državna blagajna imala što više prihoda. Jer, treba znati, najvažniji i skoro jedini prihodi Dubrovačke Republike dolazili su od carina na uvezenu, izvezenu ili tranzitnu robu. Zato je vlada, 19 maja 1546, prihvatila molbu Maira Abenzamera, iz Soluna, te mu oprostila $\frac{1}{3}$ carine na 40 tovara kozjih i kravljih koža, 140 tovara kozjih koža i nešto kolonijalne robe, koje je već bio donio u Cernicu na putu za Hercegnovi, ali bi to bio donio u Dubrovnik, ako mu vlada snizi carinu²².

¹⁶ Cons. Rog. XLVII, 9.

¹⁷ Ibid., 17.

¹⁸ Ibid., 193, 242, 252'.

¹⁹ Ibid., 218.

²⁰ Id. XLVIII, 6—6'. — Na istoj sjednici vlada je to dozvolila i nekim grčkim trgovcima.

²¹ Ibid., 45, 56', 71', 92.

²² Id. 207'—208.

Slično su postupili carinici u martu 1547 god. s Mojsijem Pardom i drugovima Jevrejima, koji su kopnom bili donijeli iz Levanta neke robe²³.

U maju 1543 god. dogodio se interesantan slučaj s robom Izaka Malgare, iz Soluna, koji je bio ukrao u Ankoni 12 bačava punih razne robe u namjeri da ih prenese u Tursku. Kada je brod otplovio iz luke utvrdilo se na moru da su bačve pune noževa, koje je po crkvenim propisima bilo zabranjeno izvoziti u zemlje nekršćana. Zbog toga je kapetan odlučio da ih iskrca u prvu kršćansku luku u koju stigne, te ih je donio u Dubrovnik i prodao nekom Dubrovčaninu, jer su dubrovački carinici branili da se to izveze u Tursku²⁴.

Kroz sve ovo vrijeme vršile su se u Dubrovniku razne novčane isplate u vezi i posredstvom jevrejskih trgovaca. Neke od tih isplata bile su u redu i normalno likvidirane, dok su se oko drugih vodili sporovi.

Dne 9 augusta 1541 god. isplatili su Marko L. Kolendić i Vice Paskoević, Dubrovčani, svoj dug od 30 škuda opunomoćeniku Izaka Abr. Sabadi na osnovu zadužnice napisane u Aleksandriji, 24 februara 1540 god., a na podmirenje računa za 1 kantar i 90 ratula perušina. Bili su obavezni da dug plate kada se povrate u Aleksandriju, što je imalo da bude za godinu dana, ili kada im se bilo gdje prikaže zadužnica na isplatu²⁵.

Dne 21 aprila 1542 god. izjavio je Juda Bnizamin, levantinski Jevrejin, da je primio 50.000 aspra od Esdre Novara, Jevrejina iz Sofije, čime je potpuno podmiren²⁶. — Iz Carigrada je pisao 2 maja 1542 god. neki dubrovački trgovac Franu Sorkočeviću u Dubrovnik, da je naplatio neki novac od njegovih tražbina, ali da mu još duguju Jevreji Muse Bali (Balli) i Josip Seladi 30.660 aspra. Velikom je mukom naplatio od prvoga 5.050 aspra, a od drugoga 7.560 aspra, te se tužio na obojicu.

²³ Ibid., 27.

²⁴ Div. Not. CVII, 151.

²⁵ Div. Canc. CXXVII, 187—187'.

²⁶ Div. Canc. CXXVIII, 106.

Bali je čak objavio stečaj i zatvorio svoj dućan, samo da ne mora plaćati dugove. Međutim se nagodio s njime, uz dobro jamstvo, da će mu ostatak isplatiti za godinu dana, ako Sorkočević ne bi htio da se već sada naplati na nekim kožama koje se nalaze u Balijevu dućanu²⁷. — Dne 29 marta 1545 god. Izak Avemusa (Abemusa), prokurator Salamuna Nijemca (Tudescio), dao je zaplijeniti brod kapetana Miha Privalića zbog nekih dugova²⁸. Isti Izak Avemusa, nećak Petreja iz Soluna, protestirao je 26 septembra 1545 mjenicu Luke Đurđevića, sastavljenu u Solunu 8 jula, koju je imao da u Dubrovniku prihvati i isplati Nikola Karlo, najdalje do 15 augusta, u iznosu od 10.600 aspra, koje je Đurđević primio u Solunu od Abrama Koena²⁹.

Iz polovine XVI vijeka nema mnogo podataka o bavljenju Jevreja u Dubrovniku i o njihovu radu. Mora da ih tada nije ni bilo mnogo, pa se zato njihova aktivnost nije toliko osjećala. Iz toga vremena ima nekoliko podataka koje donosimo na drugom mjestu³⁰, a ovdje ćemo navesti samo nešto o njihovoj trgovini.

Dne 10 maja 1553 god. priznao je ugledni firentinski trgovac u Dubrovniku, Đorđo Z. Bartoli, da duguje 110 dukata Izaku Ergasu, prokuratoru Salamuna Seniora, iz Soluna³¹. — Dne 21 marta 1554 izjavio je Izak Ergas da duguje 50 škuda nekome iz Kotora³². Ovaj isti Ergas, skupa s Haimom Lindo i Samuelom Ergasom, stanovnicima Dubrovnika, dugovao je u martu 1568 god. državnoj blagajni 1.100 dukata na račun neplaćene carine. Sva trojica su sastavili 4 mjenice na Skoplje, Drinopolje ili Carigrad, prema tome gdje se Porta bude nalazila, s time da se isplate dubrovačkim poslanicima koji nose sultanu harač. U slučaju da te mjenice ne budu prihvaćene,

²⁷ Id. CXXIX, 3'—4 retro.

²⁸ Ibid., 75'.

²⁹ Div. Not. CVII, 205—205'.

³⁰ V. poglavlje o Grasiji Mendez.

³¹ Debita Not. LXXXV, 261.

³² Id. LXXXVI, 7.

sva trojica će ih odmah isplatiti u Dubrovniku³³. — Dne 4 maja 1568 izjavio je Toma Lučin, iz Gomiljana, nedaleko Trebinja, da je primio u Dubrovniku od Josipa Kriadi, Jevrejina, 135 talira, s time da novac ponese do Skoplja i ondje preda 108 talira Judi Katarivasu (Catharibas), a 25 Davidu Lindu³⁴.

³³ Div. Not. CXVIII, 5

³⁴ Ibid., 12. — Kriadi je 1 augusta poništio ovaj dokumenat, jer mu je Toma donio potvrde o urednoj isplati.

Dne 16 juna 1569 registrovan je jedan dokumenat, sastavljen u Skoplju 2 juna, kojemu je bila priložena teretna iskaznica za 385 mletačkih stara žita, koje je iz Lješa poslao za Veneciju Jakov Ergas, 29 aprila. Div. Canc. CLV, 67.

NAGLI PROCVAT TRGOVINE 1570—1573

Stvaranje Druge Svete Lige i ratovi koji su tada vođeni između kršćana i Turaka (1570—1573) ponovno su pojačali trgovinu preko dubrovačke luke. S jedne strane, prestale su sve direktne veze Mlečana, koji su dotada držali u svojim rukama glavni dio pomorske trgovine između Italije i turskih zemalja. Stupajući u rat Venecija je sve to prekinula, te čak priječila stranim brodovima da održavaju veze s turskim lukama. S druge strane, opća nesigurnost na moru otežavala je slobodnu pomorsku trgovinu, jer su ne samo ratne mornarice obiju strana, nego i gusari i Uskoci napadali trgovačke brodove, bez obzira kome su pripadali. A Mlečani su još i branili drugima, u prvom redu Dubrovčanima, da trguju s Turskom, koja je da bi jednakom mjerom vratila kršćanima, bila zatvorila svoju granicu prema Dubrovniku i ostalom Zapadu. To je, naravno, najviše pogađalo baš Dubrovčane. Međutim su trgovci, i turski i kršćanski, ipak našli načina da uspostave međusobne veze, pri čemu su im mnogo pomagali Jevreji i Dubrovčani. Dostojna su i sami Turci otvorili svoju granicu prema dubrovačkoj državi.

Dubrovčani su kao neutralci, a zaštićeni od Turaka i kršćana, prelazili na obadvije zaraćene strane, te bez ikakvih smetnja stupali u neposredne trgovačke veze s njima. Jevreji su isto tako u Turskoj uživali potpunu slobodu kretanja, te preko Dubrovnika odlazili u zapadne zemlje. Ukoliko, zbog raznih uzroka, nisu smjeli da prelaze u Italiju, mogli su na

dubrovačkom trgu da stupaju u neposredni lični kontakt sa talijanskim i ostalim zapadnoevropskim trgovcima. S druge strane na Zapadu, stajali su mnogi trgovci Jevreji, koji su isto tako dolazili u Dubrovnik ili preko njega uspostavljali trgovačke veze sa svojom braćom u Turskoj. Ova veza između samih Jevreja iz obje polovine ondašnje Evrope, veoma je mnogo doprinosila razvitku i uspjehu opće jevrejske trgovine. I to ne samo u Dubrovniku, i za vrijeme Druge Svete Lige, nego i u mnogim drugim zemljama, pa i kroz čitav Novi vijek do najnovijih vremena.

Dubrovnik je imao ogromne koristi od pojačane tranzitne trgovine za vrijeme tursko-kršćanskih ratova 1570—1573. Teško je kazati koliki su bili carinski prihodi onih godina, niti se zasad može utvrditi da li su neki u svojem računanju tih prihoda pretjerali. Svakako, oni su morali biti vrlo veliki. Jer, sudeći po onom velikom i vrlo živom prometu preko dubrovačke luke, slobodno se može kazati da je rijetko ikada u Dubrovniku vođena onako jaka trgovina za pune četiri godine, kao baš za vrijeme Druge Svete Lige. A u svemu tome Jevreji su, pored samih Dubrovčana, imali najveći udio. Oni su, kao i dotada, uglavnom trgovali svim vrstama balkanskih sirovina, u prvom redu raznim kožama, zatim svilom i kolonijalnom robom, te voskom, crvcem (carmesino), gunjevima (ščavine), pamukom i dr. Iz Italije i ostaloga Zapada dobavljali su razne tkanine, među kojima se otada počinju da uvoze i dosta fine tkanine (karizeji), specijalno iz Engleske i Flandrije. Teško bi nam bilo donijeti sve arhivske vijesti koje se odnose na jevrejsku trgovinu u Dubrovniku onoga vremena, jer toga ima mnogo. Zato ćemo priopćiti jedino nekoje važnije i karakterističnije podatke, dok ćemo se na ostalo osvrtni samo u glavnim crtama.

Jača trgovina preko Dubrovnika započela je 1570 god., kada su na Cipru već vođene borbe i dok su u Egejskom Moru krstarile ratne mornarice Turaka i kršćana. O toj trgovini preko Dubrovnika nismo potpuno i sasvim detaljno obaviješteni na osnovu dubrovačke arhivske građe, jer je ona većinom jednostrana. Naime, premda su ondašnji trgovci, a i ostali, unosili u zapisnike dubrovačkih notara i kancelara mnoge podatke o

svome poslovnom radu, znatno više nego se to danas čini, ipak u tim knjigama nije moguće naći sve što se odnosi na njihovu trgovinu. Mnogo toga nije ni trebalo da se registruje u zvaničnim knjigama. Jer, najviše podataka uopće o dubrovačkoj trgovini, pa tako i o jevrejskoj, nalazimo u aktima koji se odnose na sporove između samih trgovaca. Tek iza tih podataka dolaze po broju dokumenti koji sadrže trgovačke ugovore, međusobne obaveze i druge podatke o trgovini u starom Dubrovniku. Zbog toga su vijesti i o trgovini Jevreja dosta manjkave i prilično jednostrane, te ne mogu da pruže potpunu i vjernu sliku njihove poslovne aktivnosti. Ali, i ovakvi dokumenti mogu dobro da posluže pri sličnim ispitivanjima, jedino se mora pretpostaviti da je uvijek bilo mnogo više trgovačkih poslova koji su uredno vođeni i mirno završeni, nego onih zbog kojih su nastajali sporovi. Zato i u ovom slučaju moramo pretpostaviti da je i jevrejska trgovina u Dubrovniku bila daleko jača i važnija, nego što se to dade zaključiti na osnovu podataka koji su nam samo u Dubrovačkom arhivu sačuvani.

Prvi takav spor iz ovoga perioda, koji stoji u vezi s Jevrejima, zabilježen je 17. maja 1570. god., kada je neki strani trgovac uložio protest protiv Ilije rečenoga Katenela, Jevrejina iz Valone, jer mu nije predao onu vrstu svile koju je bio obećao. Katenela se, naime, bio obavezao da će mu predati sedam koleta (colli) svile prema uzorku koji mu je pokazao, a on je Kateneli imao predati neke mletačke tkanine. Međutim je ovaj tvrdio da ga je Katenela prevario, jer da je u svih sedam koleta dobra svila bila postavljena samo na vrhu, dok je ona ostala bila loša. Zato je tražio da mu kroz 24 sata preda svu svilu prema uzorku, jer će inače prekinuti ugovor s njime, te svu eventualnu štetu zbog toga prebaciti na Katenelu¹.

Dne 4. septembra 1570. god. odredili su Jevreji Mojsije Kuzin, nastanjen u Mostaru, i Gracijan Sabadol, iz Ankone, da svoj spor oko nekih tkanina i gunjeva prepuste na riješenje Davidu Pas (Passo, Passi) i Matatiji iz Neopakta, odnosno Menahemu Amariljo (i Ameriljo), levantinskim Jevrejima².

¹ Div. Canc. CLVI, 61'—62.

² Ibid., 110, 123'.

U augustu 1570 god. kupio je u Skoplju Nikola Pucić od Abrama Markosa, levantinskog Jevrejina, izvjesnu količinu crvca u vrijednosti 4.497 dukata. Pismom od 5 septembra 1570, upućenom svojim u Dubrovnik, naredio je da Markosu izdadu na tu svotu mjenicu za Veneciju s rokom isplate od mjesec i po dana po prijavi. To je pismo Markos predao 9 oktobra Augustinu Puciću, koji je na to pristao. Zato mu je Markos dao nalog da izda mjenice na Pavla Ant. Rotula, milanskog trgovca u Dubrovniku, s time da budu isplaćene u Veneciji njemu ili kome on bude htio. Pucić je to odmah izvršio, tako da je Rotulo izjavio, 12 oktobra, da je od njega primio dvije mjenice od 3.697 i od 800 mletačkih dukata³.

S braćom Pucićima trgovao je i rabi Menahem Amariljo, koji je 17 novembra 1570 prikazao u Dubrovniku Pavu i Baru Pucić mjenicu njihova brata Nikole od 2.625 dukata, sastavljenu u Skoplju 1 oktobra, s time da je imaju prihvatiti do 15 januara 1571 god. Amariljo je od toga odmah ustupio 900 talira Pavlu A. Rotulu, i to za veću količinu crvca koje mu je Rotulo prodao. Isto je tako ustupio i 1.400 talira Bartolomeju Pešoniju, mužu Cvijete Zuzorić, također za kupljeni crvac, a onda je manje svote još ustupao i nekim drugim trgovcima⁴.

Nikola Pucić je 5 oktobra 1570 dao u Skoplju Izaku Robesu jednu mjenicu od 1.590 talira, plativu do 20 januara 1571 god., a on ju je ustupio Bernardu Zuzoriću, koji je opet prenio na Karla Bizi, Mlečanina⁵.

Iz Skoplja je bio i Abram Atias (Attias), koji je u decembru 1570 god. isplatio 3.000 aspra Salamunu Pintu, solunskom Jevrejину, privremeno nastanjenom u Dubrovniku, za potpunu podmiru nekih mjenica Emanuela Namiasa (Naamias), upućenih pok. Menahemu Maračo (Maraccio)⁶. Atias je kasnije tu svotu mogao potraživati od nasljednika pok. Menahema. Svjedoci ovoj isplati bili su Didak Koen i Izak Saba⁷.

Samuel Bono, Jevrejin iz Ferare, ali u Dubrovniku nastanjen, i Mojsije Franko, također iz Ferare, imali su spor oko

³ Ibid., 149.

⁴ Ibid., 176.

⁵ Ibid., 184.

⁶ Div. Not. CXVIII, 112'.

⁷ V. poglavlje o Didaku Piru.

nekih platna, pa su 11 oktobra 1570 god. prepustili da im to presudi Mojsije Kardiello (Cardiello), Jevrej in iz Venecije, koji je u onom momentu živio u Dubrovniku. On je 12 oktobra, sjedeći u dubrovačkoj državnoj kancelariji, presudio da kroz 4 dana Franko plati Bonu 20 dukata, što je i uradio⁸. — Dubrovčanin Marko Cvjetković, stanovnik Korčule, izjavio je 4 januara 1571 da duguje 4 dukata mletačkom Jevrej inu Josipu Močenigo, te je bio spreman da ih na povratku iz Venecije isplati njemu ili Samuelu Bono⁹. — Na osnovu presude dubrovačkoga suda zaplijenjeno je 14 decembra 239 komada gunjeva koje je držao Salamun Belarea (Bellarea), a bili su vlasništvo Maraca (Marazzi), Jevrej in, i to za račun Jude Triles, Levantina¹⁰.

U novembru 1570 god. rješavao se spor između Josipa Jakara i poznatoga Danijela Rodrige, koji je za Josipa trgovao na Neretvi i zadužio ga plaćanjem carine Turcima. Kako nisu mogli sve svoje račune urediti, jer su Josipove trgovačke knjige zadržane u Veneciji, zajedno s nekim njegovim dugom, to su izabrali Menahema Amarilja i Abrama Menahema da pregledaju sve račune i da presude koliko Josip ima još da nadoknadi na ime duga. Josip se obvezao da će nastojati pribaviti svoje knjige, a ukoliko ne bi mogao, vjerovaće se onome što se nađe u Rodrigovim knjigama. Do potpuna uređenja svega toga Josip neće napuštati Dubrovnik bez Rodrigove dozvole¹¹.

Ljeti 1570 god. tužili su se neki Jevreji velikom veziru Mehmed-paši Sokoloviću na nove carine koje moraju plaćati u Dubrovniku. Kada su to Dubrovčani doznali, javili su svojim poslanicima u Carigradu, 11 septembra, da objasne veziru kako to nije tačno i kako oni ne mogu da snize carinu, jer bi to upropastilo državne finansije, specijalno u onim vrlo teškim momentima, a da oni inače Jevrejima daju sve moguće pogodnosti¹².

⁸ Ibid., 150'.

⁹ Ibid., 208'.

¹⁰ Ibid., 192.

¹¹ Ibid., 170—170'.

¹² Lettere Ponente I, 242—242'. — Možda su u vezi s ovim Dubrovčani bili pozvali hercegnovskog kadiju da im sastavi za Portu dva zapisa »protiv Jevreja«, te mu u tu svrhu dali 4.720 aspra. Cons. Rog. LX, 88' (4-XII-1570).

U aprilu 1571 zamolili su neki Jevreji dubrovačku vladu da im dozvoli slobodan boravak u Dubrovniku za puna tri mjeseca i da ih zaštiti od bilo kakvih ličnih progona zbog eventualnih sporova koje bi mogli da imaju s kime. Oni su tada zbog svojih poslova boravili u Dubrovniku i teško bi im bilo da u nedostatku svojih trgovačkih knjiga i drugih dokumenata dokazuju svoja prava, ako bi ih ko izveo pred sud. Dubrovačka vlada im je obećala, 28 aprila, da za tri mjeseca neće niko moći progoniti njihove osobe zbog poslova izvršenih izvan Dubrovačke Republike. Ovakvu istu molbu levantinskih Jevreja dubrovačka je vlada prihvatila i dala im iste pogodnosti 15 aprila 1572 god.¹³

Broj Jevreja u Dubrovniku kroz 1571 god. mora da je bio znatno veći nego prošle godine, jer je tada bila potpuno prekinuta svaka pomorska veza između Turske i Italije. Tokom te godine vođene su i najjače borbe između dviju ratnih mornarica, a turska je flota ulazila preko ljeta u Jadransko More, te opljačkala neke dalmatinske gradove i otoke. Međutim, baš iz te godine nemamo mnogo podataka o radu jevrejskih trgovaca u Dubrovniku, jer su, izgleda, svoje poslove vršili uredno i bez sukoba s ostalim trgovcima. Tek pri koncu 1571 godine spominju se neki njihovi poslovi, kao i neki sporovi koji su iz toga nastali.

Tako su 26 novembra Bartolomej Pešoni i drugovi tražili da im levantinski Jevrejin Josip Benatave preda obećani pamuk, a da će oni njemu dati protuvrijednost u firentinskom razu. Međutim je Benatave to odbijao, jer da ponuđene svilene tkanine nisu dobre, a i sama braća Pešoni da su odustala da s njime izvrše posao. Inače je bio spreman da ispuni sve što mu sud presudi¹⁴.

Sličan je spor nastao, 18 decembra, i između agenta nekog jakinskog trgovca u Dubrovniku i Salamuna Lindo, Jevrejina iz Soluna, koji je otezao da preda kozjih koža i svile u vrijed-

¹³ Cons. Reg. LX, 144; LXI, 57'.

¹⁴ Div. Canc. CLVII, 17'. — Benatave je u decembru bio pozajmio 80 škuda nekom pomorskom kapetanu, koji je početkom 1573 to povratio njegovu opunomoćeniku Salamunu Lindu. Ibid., 32'. U vezi s nekim dugovima spominju se u decembru 1571 još i Jakov Gabaj, Danijel Gagi i Abram Trinki. Ibid., 20, 24'—25.

nosti 1.200 škuda za jedan sanduk svilenih tkanina koje su bile poslate iz Ankone sporazumno s Judom Sasone¹⁵. Protiv istog Salamuna protestovali su Bartolomej Pešoni i drugovi, 20 decembra, što im oteže da preda kozjih koža i druge levantinske robe u vrijednosti oko 3.600 dukata za četiri koleta španskoga crvca koji je nedavno stigao iz Ankone po prethodnom sporazumu s Judom Sasone. Salamun se branio da to ne može izvršiti, jer mu se roba nalazi na granici u karanteni, poslije čega je Pešoni odustao od progona¹⁶.

Pešoni je trgovao i sa Salamunom Atiasom, iz Soluna, koji je također održavao trgovačke veze s Ankonom. Naime, u decembru 1570 god., predao je Atias u Dubrovniku Pešoniju 601 raznu kožu i 8 koleta voska da ih pošalje u Ankonu Federiku Pešoni, svom bratu ili rodaku, a novac koji dobije od prodatih koža neka Federiko iz Ankone pošalje u Dubrovnik. Međutim je Atias otputovao u Sarajevo, odakle je pisao Pešoniju, 10 marta 1571, da s novcem uradi što mu bude naredio Rafael Levi, levantinski Jevrejin nastanjen u Bosni, po svoj prilici u Sarajevu. Pešoni je tako i postupio, pa dio novca dao Izaku Arabonu, levantincu, te dvije bale vrlo finih tkanina i paket španskoga crvca. Ostatak, i to 250 škuda, bio je nedavno isplatio Samuelu Ergasu, što je potpuno potvrdio i Izak Levi¹⁷. — Pešoni je, izgleda, i inače imao dobrih veza s dubrovačkim Jevrejima, koji su ga, vjerovatno, dosta poštivali, jer su na pr. Stijepo Gradić i Ilija (Elias) Katenela, 15 februara 1572, prepustili neki svoj trgovački spor Pešoniju i jednom Mlečaninu da ga kao izabrani suci riješe¹⁸.

God. 1572 broj jevrejskih i drugih stranih trgovaca u Dubrovniku bio je ponovno porastao. To se jasno vidi po većem broju trgovačkih ugovora, sporova, izmjeničnih potraživanja i sličnoga. Sve se to najviše odnosi na Jevreje, koji su i inače imali vrlo mnogo sporova u vezi sa svojim trgovačkim poslovanjem. Nama, naravno, nije moguće sve te podatke izno-

¹⁵ Ibid., 33.

¹⁶ Ibid., 36—36'.

¹⁷ Ibid., 48—48'.

¹⁸ Ibid., 69'—70.

siti, a nije ni potrebno, jer smo već imali prilike da upoznamo način trgovanja, kao i sve što se odnosi na jevrejsko poslovanje u Dubrovniku onoga vremena. Zato ćemo samo navesti imena jevrejskih trgovaca koji su se 1572 god. bavili u Dubrovniku, kao i vrstu njihova rada i njihove uloge u ekonomskom životu dubrovačke države onih godina, što je za nas najvažnije, jer bismo inače daleko otišli kada bi htjeli sve podatke o tome donijeti i u najkraćim crtama¹⁹.

Donosimo alfabetskim redom imena Jevreja koji su kao trgovci u Dubrovniku radili kroz 1572 god., a iza njihovih imena navodimo vrst robe kojom su trgovali ili posla kojim su se bavili, ukoliko se to moglo konstatovati na osnovu arhivskih dokumenata:

Baruh Josip, iz Soluna (nard); Ben Maior Salamun, Levantinac (klinčići, kozje kože); Bono Samuel (teleće kože, vjerovnik); Finci Kutiel; Franko Abram, iz Galipolja (kože); Haim Izak (dužnik); Katenela Ilija (vino); Koen Haim Jakova (vjerovnik); Krespi Baruh, iz Galipolja, nastanjen u Veneciji (kože); Levi Jakov (dužnik); Lindo Salamun (kozje kože, vjerovnik); rabi Matatija, iz Lepanta; Mendes Ferante (teleće kože, damask, dragulji, novac);²⁰ Moskato Josip (dužnik); Namiás David (tkanine); Nataliko Salamun (tkanine); Paso David i Izak (tkanine, dužnici); Pinto Jakov (klinčići); Pičo Efraim, iz Carigrada (teleće kože, fine tkanine, vjerovnik); Reuben Abram, levantinac (kozje kože); Rodriga Danijel (vjerovnik, mirodije); Saba (Sabba, Sabaz) Izak (dužnik); Sabataj Jakov, levantinac (crne vunene kape, vjerovnik); Salama Josip, hirurg (dužnik, vjerovnik); Saso Nahaman (Naham), iz Bitolja (tkanine, fina svila); Sesa Gabrijel, iz Skoplja (kozje kože); Suriel Samuel (dužnik); Ventura Manuel (tkanine).

Slijedeće 1573 god. broj jevrejskih trgovaca u Dubrovniku, kao i njihova poslovna aktivnost, bili su slabiji. Ali se još uvijek jako osjećao rad Jevreja na održavanju ekonomskih veza

¹⁹ Sve ovo našli smo u knjizi Div. Canc. CLVII, u kojoj ima veoma mnogo zapisa o trgovini Jevreja u Dubrovniku onih godina.

²⁰ Div. Canc. CLVII, 67—67'. — U vezi s F. Mendezom donosimo u Bilješkama dvije mjenice, pisane u Veneciji 1571 god. na španjolskom jeziku.

između dva zaraćena dijela Evrope. God. 1573 u dubrovačkim arhivskim knjigama spominju se slijedeći Jevreji:

Abuderano (Budara) David (crvac, svita); Barbos Samson; Benatave Josip (teleće kože, svila, mirodije, svita); Bensusen (Benxuxen) Izrael, levantinac (novac); Ergas Izak i Samuel (crvac, svita); Finci Kutiel; Franko Abram (kože); Izaija; Gracijan Portugalac; Kalfoni Salamun (biser); Katenela Ilija (novac); Koduto Dan. Mihajl, iz Ankone (novac); Koen Aron, iz Soluna; rabi Mojsije, iz Carigrada (teleće kože, tkanine); Palumbo Abram, iz Arte (tkanine); Perez Abram; Pernika Izaija Salamunov (tkanine); Pičo Efraim (teleće kože, tkanine, dužnik); Saba David; Saso Nahaman; Suriel Mojsije iz Bitolja (tkanine).

God. 1573 spominje se po prvi put da je u Dubrovnik došlo nekoliko Jevreja iz Sarajeva, i to trojica koja su preko Dubrovnika stajala u trgovačkoj vezi s Italijom²¹.

Čim su 1574 god. prestale borbe između Turaka i kršćana, trgovina na moru ponovno je oživjela, pa su se trgovci radije njime služili, nego kopnom. Trgovina na Mediteranu opet je ojačala, a strani trgovci, specijalno Jevreji, Armeni i Grci, koji su se u Dubrovniku bavili nekoliko godina, opet su se povratili svojim kućama u Levant, da odatle kao i prije trguju direktno sa Zapadom.

Iz onih godina imamo samo nekoliko podataka o trgovini Jevreja u Dubrovniku, a odnose se, uglavnom, na njihove veze s Italijom. Tako je 16. maja 1574 god. na nekom dubrovačkom brodu imalo da bude preneseno u Ankonu 160 bala razne robe Josipa Benatave i drugova, među kojima je bilo telećih koža, prostije svile, mirodija, svite i dr.²²

Dne 24. januara i 29. marta 1575 god. dubrovačka je vlada ponovno rješavala o dozvoli tranzita za tkanine nekih Jevreja i Mlečana, koji su ih iz Venecije donijeli plativši običnu carinu²³. U oktobru 1577 god. obavezao se David Paso, Jevrej iz Venecije, da će u Mlecima ukrcati 18—20 bala vunениh tkanina na pelješki brod porodice Orebića da ih ponese u Neretvu Abram

²¹ V. poglavlje o Sarajevu.

²² Div. Not. CXIX, 84.

²³ Cons. Rog. LXIII, 134', 181'.

Geli, levantinskom Jevrejinu, koji je tim istim brodom slao za Ankonu 1.002 goveđe kože²⁴.

Dubrovački Jevreji stajali su u poslovnim vezama čak i sa Jevrejima iz Aleksandrije. Naime, dubrovačka je vlada, 14. januara 1577. god., akceptirala mjenicu Stijepa Ber. Crijevića, pisanu u Aleksandriji 30. jula 1576, a glasila je na 1.380 cekina, te ju je isplatila dubrovačkom Jevrejinu Davidu Sidu na ime novca koji je u Aleksandriji Crijeviću predao rabi Abram Bentema²⁵.

Na ove veze dubrovačkih i aleksandrijskih Jevreja upozorava i jedan zapis, sastavljen u francuskom konzulatu u Aleksandriji 1572. god., a registrovan u Dubrovniku 27. novembra 1572. god.²⁶. Neki Izak Runio, aleksandrijski Jevrejin, došao je pred tamošnjeg francuskog konzula, pa mu je ispričao slijedeće: Njegova sestra Palomba živjela je sa svojim mužem, Abramom Kriadom, u Dubrovniku, gdje je umro 1569. god.²⁷. Poslije smrti Abrama ona je napustila Dubrovnik skupa sa svojom djecom, Esterom od 4. godine i Abramom od 1. godine, te je pošla u Aleksandriju da bude pored svoga brata Izaka. Prije napuštanja Dubrovnika ostavila je tamo 150 dukata kod braće Samuela i Izaka Ergasa, kao miraz Esteri, a u slučaju njezine smrti da pripadnu malom Abramom. Međutim su u Aleksandriji umrle najprije Ester, a onda i Palomba, pa su jevrejski starješine u Aleksandriji izabrali Izaka Runija za staratelja svog malog sestrića Abrama i da se brine za njegovo izdržavanje. Zbog toga je došao pred francuskoga konzula, kao jednog od zvaničnih pretstavnika u Aleksandriji, da o svemu tome sastavi zapisnik, koji je onda poslao u Dubrovnik, da mu braća Ergas isplate 150 dukata koje im je bila ostavila njegova sestra, majka malog Abrama. Francuski je konzul ispitao još i neke aleksandrijske Jevreje, koji su potvrdili sve gornje navode, a onda je prepis čitava zapisnika poslat u Dubrovnik.

²⁴ Div. Not. CXXI, 17.

²⁵ Cons. Rog. LXIV, 6.

²⁶ Div. Not. CLVIII, 7—7' retro.

²⁷ Inventar stvari, nadenih u magazinu pok. Kriado, i drugi zapisci s time u vezi, u Div. Canc. CLV, 40'—41' retro, 109—109'.

God. 1573-1574 boravili su u Aleksandriji Dživo Bundić (Bonda) i Stijepo Crijević, dijelom radi svojih trgovačkih posala, a dijelom radi uređenja velikoga spora koji je bio nastao između Dubrovnika i Francuske oko prava konzulata jedne i druge države u onim stranama. Tom su prigodom, naravno, mnogo potrošili, a njihovi su računi registrovani znatno kasnije, 20 novembra 1602 godine, u vezi s nekom parnicom pred civilnim sucima. Od jula 1573 do novembra 1574 god. oni su u Aleksandriji sklapali zajmove kod raznih Jevreja, čija su imena: Juda i Jakov Sisa, Josip i Mahan Amariljo, Lazar Sančo, Josip Amanah, Josip Menah, Abdel efendija, Distilja Musa, Jakov i Izak Abr. Majo²⁸.

Dne 25 septembra 1573 god. ukrcao je Dživo Gučetić u Aleksandriji 40 vreća lana, koje je založio Jakovu Ergasu, od kojeg je bio primio 1.202 talira. Istoga je dana založio 15 vreća lana Abram u Jos. Kodari, koji mu je bio na mjenicu dao 541 talir, s time da lan ima putovati na rizik Gučetića²⁹.

S Aleksandrijom su Dubrovčani neprestano stajali u jakim trgovačkim vezama, pa su njihovi brodovi vrlo često odlazili u Egipat. Na tim putovanjima sigurno su dolazili u doticaj i s brojnom jevrejskom kolonijom u Aleksandriji, naročito s onima koji su u svojim rukama imali veći dio aleksandrijske trgovine. Iz nešto ranijeg vremena imamo i jedan ugovor, sastavljen u Dubrovniku 21 februara 1549 god., kojim se kapetan Antonije Krivonosović obavezao Jevrejima Abram u Marcnu, nekom Samuelu i Jakovu Gabailu, koji su radili kao zastupnici Jude Ardutela, iz Ankone, inače agenta Jude Kastru-Malem, iz Aleksandrije, da će im svojim brodom donijeti u Aleksandriju 150 bala papira i 50 tkanina, te odatle donijeti u Ankonu velike količine boba, riže, lana, mirodija, govedih koža, pamuka i šećera³⁰.

²⁸ Diversa de foris XI, 75—77.

²⁹ Div. Canc. CLIX, 94—94', 98. — Na povratku iz Levanta, vjerovatno iz Aleksandrije, pozajmio je rabi Josip Jahija, levantinski Jevrejin, 155 mletačka cekina nekom Lopuđaninu na prolasku kroz Kandiju, 13 septembra 1575, a ovaj mu je založio osam vreća lana, te mu novac povratio pri dolasku u Dubrovnik, 9 novembra 1575. Idem CLXI, 48'—49.

³⁰ Id. CXXXIV, 1—1 bis.

Poslije onih vijesti o radu i boravku Jevreja u Dubrovniku za vrijeme Druge Svete Lige, za nekoliko godina nismo našli podataka o njihovu poslovanju. Mora da su ponovno napustili Dubrovnik svi oni, koji su bili došli natjerani nesređenim prilikama na Mediteranu, te su otada ondje stalno boravili samo oni, koji svoj rad nisu udešavali prema momentanim prilikama na kopnu ili moru.

Dne 2 augusta 1575 poslao je neki Dubrovčanin 44 bale kozjih i 10 bala ovnujskih koža u Veneciju, koje mu je osigurao Danijel Rodriga, a jamac mu je bio Samuel Ergas³¹. Samuel je, skupa s bratom Izakom i Haimom Lindo, u februaru 1576, slao neke kože, mirodije, vunene pokrivače i dr. u Ankonu³², te je i dalje ostao u Dubrovniku i trgovao s Italijom i s Turskom. Na tome je radio i Haim Lindo, koji je jedan svoj dug od 20.000 aspra rabi Mojsiji Bivasu, levantinskom Jevrejину, u augustu 1576 god. obećao isplaćivati time što će za njega plaćati carinu, brodsku vozarinu i druge troškove za robu koju će mu primiti iz Levanta ili Italije³³. Ovih je godina dosta trgovao i Josip Aben Maior, koji je u Italiju eksportovao većinom kože.

Kada su vlasti u Papinskoj Državi povećali carine u Ankoni za 1%, Dubrovčani su se u Rimu tužili preko svoga poslanika, u januaru 1578 god., te molili papu da to snizi, jer će inače Jevreji i drugi trgovci prestati da dolaze u Ankonu, a time će mnogo izgubiti i sam Dubrovnik. Međutim papinske vlasti nisu popuštale, tako da se o tome raspravljalo u Rimu više od godine dana³⁴.

³¹ Id. CLXI, 6—6'.

³² Id. CLXIII, 40.

³³ Id. CLXII, 158'.

³⁴ Lettere Ponen. III, 105'—107 i d.

ORGANIZOVANJE STALNE JEVREJSKE TRGOVINE 1580—1622

Osamdesetih godina XVI vij. ponovno se Jevreji javljaju u Dubrovniku u većem broju. Njihova poslovna aktivnost znatno je porasla. To je, vjerovatno, nastupilo kao posljedica porasta jevrejskoga stanovništva u svim većim centrima balkanske Turske, odakle su mnogi od njih selili i u manje turske varoši, te znatno pojačavali svoj udio u kopnenoj trgovini Balkana. Tada su ponovno povećali i svoju općinu u Dubrovniku, gdje otada ne dolaze jedino zbog zapreka trgovini na drugim stranama i gdje više ne borave samo na kraće vrijeme. A kada su doskora ponovno nastali ratovi između Turaka i kršćana, i to s Austrijom, bila je potpuno zatvorena sjeverozapadna turska granica. To je, naravno, uputilo na Dubrovnik mnoge turske trgovce, među njima i veliki broj Jevreja. Ali, kako je na moru ipak vladao mir, to se za vrijeme tursko-austrijskih borba (1592—1606) nije bilo okupilo u Dubrovniku onako mnogo jevrejskih trgovaca kao u dva navrata ranije, a i mnogi trgovci iz Zapadne Evrope bili su već uspostavili direktne veze između Turske i svojih zemalja (Francuske, Engleske, Holandije i dr.). Sve je to bio razlog da se u Dubrovniku nije opažala neka navala stranih trgovaca, niti je trgovina preko Dubrovnika bila zauzela razmjere iz vremena Druge Svete Lige. Ali i u novim prilikama koje su nastajale za trgovinu u Turskoj, i uopće u svijetu, poslije otkrića Amerike i dizanja nekih zapadnoevropskih zemalja, Dubrovnik je bio očuvao svoje stare pozicije u međunarodnom gospodarskom životu, te

se ni po čemu ne može govoriti o nekom njegovom ekonomskom propadanju. Istina, propadali su pojedinci, čija su mjesta zauzimali drugi, ali Dubrovnik kao cjelina još uvijek je napredovao i bogatio se. Jedino je otada trebalo ulagati više nastojanja i snage u međunarodnu borbu, dijeliti tržišta sa novim konkurentima, zadovoljavati se manjim zaradama, te mijenjati dotadašnje načine rada i sticanja.

Među ostalim zaprekama na koje je ovih godina bila naišla dubrovačka trgovina, ima jedna o kojoj smo već govorili. To je bilo podizanje i uređenje splitske luke, koja je po zamisli Danijela Rodrige imala da konkuriše Dubrovniku. Ali, ni to nije smetalo dubrovačkoj luci da i dalje bude živa kao i dotada. Po svemu se vidi da su onih godina imali dovoljno posla i Split i Dubrovnik. Jedino su Dubrovčani morali ubuduće više paziti na organizovanje prometa preko svoje luke. Stoga baš devedesetih godina počinje izgradnja i proširenje dotadašnjeg malog Lazareta na Pločama, koji je sada mogao da primi vrlo veliki broj trgovaca i njihove robe. Za Jevreje, kako smo vidjeli, proširen je 1589 god. stari geto, tako da su u njemu mogli stanovati svi dubrovački Jevreji, prema kojima se otada lijepo postupalo samo da bi u što većem broju dolazili u Dubrovnik. Ulažući mnogo napora u razvijanju trgovine svojih ljudi, a koristeći se njihovim starim vezama, Dubrovnik je potpuno zadržao svoje negdašnje pozicije u međunarodnoj pomorskoj i kopnenoj trgovini.

Jevrejski trgovci, koji su osamdesetih godina bili u Dubrovniku nastanjeni, nastavljali su da se bave posredničkom trgovinom, naime, da sa Zapada primaju razne tkanine, a iz Turske šalju sirovine, većinom kože. Isprva je ta trgovina bila slaba, tako da za nekoliko godina nismo o tome našli više od desetak podataka. A i to je sve bilo u vezi s dvojicom-trojicom Jevreja, među kojima su prvo mjesto zauzimali Samuel Ergas, o kome napred posebno govorimo, te haham rabi Salamun Oef. Sve vijesti koje iz tog vremena imamo nisu naročito interesantne, ni važne, pa ih nećemo ovdje ni iznositi. Osim prednje dvojice spominju se još u ono vrijeme i Abram Abenun, mešetar, rabi Jakov Benkastiel, rabi Jakov Danon, te Izak Danon i Salamun Bensal, zetovi S. Ergasa. Međutim od 1589 god.

opaža se življi rad Jevreja u Dubrovniku, kao i brojčano jačanje njihove općine. Tada su dobili dvije nove ulice, paralelne sa Zudioskom, za svoje stanovanje. Ali na osnovu arhivskih podataka nije nam moguće dati tačnu sliku svega njihova rada, jer su nam očuvani jedino neki dokumenti o tome, i to samo oni koji se tiču sporova i sukoba. Stoga nećemo otsada iznositi svaki podatak o trgovini, nego ćemo hronološkim redom grupisati sve vijesti koje imamo za pojedine godine, na osnovu čega ćemo moći, bar donekle, da pratimo trgovinu dubrovačkih Jevreja onoga vremena.

Ovih su godina trgovali preko dubrovačkih Jevreja braća Mihael i Antonije Rencije (Renzus, Rincius), iz Anverse, od kojih je prvi živio u Ankoni, a drugi u Sarajevu. Njihov posrednik u Dubrovniku je bio Josip Gaon. God. 1588 i 1589 slali su jedan drugome fine firentinske i flandrijske tkanine (karižeje) u zamjenu za balkanski vosak i razne vrste koža¹. Istih su godina to radili i drugi Jevreji, na pr. Jakov K. Koen i Jakov D. Koen, koji su iz Ankone slali na dubrovačke Jevreje finije tkanine iz Italije i Zapadne Evrope.

Posljednjih decenija XVI stolj. bilo se uveliko razvilo u Dubrovniku poslovanje s mjenicama i kreditivnim pismima. Tim su se služili svi dubrovački trgovci u svojim vezama sa stranim svijetom, pa su, naravno, i Jevreji to isto radili. Oni su u međusobnim poslovima vrlo mnogo upotrebljavali mjenice, što im je bilo i korisno i lako, jer su u svim većim gradovima Turske i Italije imali svojih poslovnih prijatelja, poznanika i rodbine, čijim su se posredstvom mogli služiti u svojim poslovima. U isto su vrijeme Jevreji davali zajmove Dubrovčanima, primajući od njih u zalag pojedine skupocjene predmete, čak i nekretnine. Tako su neki mletački Jevreji, da navedemo nekoliko primjera, 2 augusta 1581, dali veći zajam Dubrovčaninu Franu Batahovini, kapetanu broda, koji je baš tada bio kupio u Carigradu i doveo u Veneciju. Zajam su mu dali mletački Jevreji: Mair Iz. Lumbroso 1.395 mletačkih cekina, Aron Abencibon 130 cekina, Sason Peskarol 655 $\frac{1}{2}$ cekina, Josip Membreh 592 cekina i Josip Abravanel 131 cekin; još je dugovao carigrad-

¹ Div. Not. CXXIV, 197'—198; Div. Canc. CLXXVIII, 3—4' retro.

skom Jevrejinu Abramam Eleazaru 7.500 aspra². Za pokriće duga prema Lumbrosu bio je izdao pet mjenica za Carigrad, koje je sastavio Miho Vodopija, brodski pisar, dok ih je kapetan Batahovina samo potpisao, i to »po srpsku« (ćirilicom)³.

Dne 18 septembra 1581 potraživao je Danijel Buono, iz Dubrovnika, neki novac u Pezaru. — Dne 3 oktobra Jakov Benkastiell, iz Venecije, stanovnik Dubrovnika, imao je da primi neki novac iz Venecije⁴. — Dne 6 maja 1583 založio je neki dubrovački pomorski kapetan sve svoje imanje skupa s kućom za 275 dukata koje je bio pozajmio kod Jakova Benkastiella, s time da mu ih povrati u Ankoni. — Dne 11 septembra 1586 izjavio je mešetar Abram Abenun da mu je Sal. Oef isplatio 13.653 aspre na osnovu mjenice Davida Sulama, iz Skoplja. — U novembru 1586 izdao je Izak Danon mjenicu na 630 dukata za Ankonu na Marina Kabožića za primljene karizeje, s time da je isplati Izaku Perniki. — U decembru 1588 god. odbio je Moj. Pardo da prihvati mjenicu Davida Membreha, iz Venecije, od 64 talira, da je isplati Josipu Gaonu. — Isti I. Danon, te Sal. Bensal, dugovali su u decembru 1586 god. Davidu Abudente 5.000 aspra, računajući 80 aspra za jedan talir ili 120 aspra za jedan mletački cekin⁵.

Dubrovačka se vlada također služila mjenicama jevrejskih trgovaca, pa je u martu 1589 god. prihvatila mjenicu na 160 cekina Josipa i Abrama Karo, na ime onoga što su u Carigradu bili dali dubrovačkim poslanicima. To je isto uradila u aprilu s jednom mjenicom iz Ankone na 100 napuljskih dukata, koju joj je prikazao na prihvata Josip Aben Meleh⁶. A u martu 1593 isplatila je 3.195 perpera Jakovu Benkastiellu, računajući jedan cekin 59 dubr. dinara, za ono što su braća Josip i Abram Karo dali dubrovačkim poslanicima u Carigradu⁷.

Od 1590 god. dalje rad Jevreja u Dubrovniku postaje jači i razvijeniji, jer i njihov broj znatno raste. Oni su i dalje

² Div. Canc. CLXIX, 17 retro.

³ Id. CLXX, 7—7' retro.

⁴ Proc. Canc. II, 227'—228, 244.

⁵ Div. Canc. CLXX, 121; CLXXIV, 80—80'; CLXXVII, 48'—49, 61; CLXXVI, 39'—40.

⁶ Cons. Rog. LXX, 25.

⁷ Cons. Minus LXII, 128'.

trgovali već poznatim artiklima, te iz Italije dovozili razne vrste tkanina, papir, svilu, fabrikate i drugo, a iz Turske izvozili kože, prostiju svilu, vunene pokrivače (gunjeve, ščavine), ćilime, vunu, vosak, sir, papar, šećer, indigo i dr. O vrsti njihove trgovine, kao i o njezinoj jakosti, znatno smo bolje informisani, jer se iz onoga vremena očuvaše mnoge brodske teretne iskaznice, koje sadrže detaljne popise robe koja se preko Dubrovnika prenosila. Mi, naravno, ne možemo sve to objaviti, nego ćemo samo saopćiti imena jevrejskih trgovaca i vrst njihova poslovanja.

Prije nego što na to predemo, potrebno je upozoriti na neke neugodnosti i zapreke, na koje je dubrovačka trgovina nailazila u Turskoj onoga vremena, a o čemu ima mnogo arhivske građe u Dubrovniku. Naime, devedesetih godina XVI stolj. bio se razmahao jaki oslobodilački pokret turske raje, koji je na nekim mjestima bio doveo do oružanih ustanaka i borba (Banat, Hercegovina, Arbanija, Klis). Uporedo s time vođeni su tursko-austrijski ratovi na sjeverozapadnoj granici Turske. Ovo vrienje među balkanskim kršćanima, kao i neprestano kretanje turskih vojska po glavnim drumovima, izazvalo je nered, nesigurnosti i opasnosti za mirne trgovačke karavane koje su saobraćale između glavnih turskih centara i Dubrovnika. Neobuzdani vojnici, naročito brojni vojni bjegunci, kretali su se po svim glavnim putevima, te kao pravi drumski razbojnici napadali i pljačkali trgovce i njihovu imovinu. A mnoga kršćanska plemena, u onom općem metežu i neredu koji su bili zahvatili Tursku, nisu nimalo zaostajala za ostalim pljačkašima, te su zaustavljala karavane, tražila za njihov prolaz posebne dažbine, ponekad ih i pljačkala ili čak potpuno prekidala vezu na nekim putevima. Tako su neko vrijeme, svršetkom XVI stolj., hercegovačka plemena sjeverno od Trebinja bila sasvim prekinula vezu Dubrovnika sa zaleđem, te ga za neko vrijeme skoro potpuno blokirala sa kopnene strane. A na moru su Uskoci obilazili naše luke i kanale, strogo pazeći da se s Turcima, njihovim krvnim neprijateljima, ne održavaju nikakve veze. Od Uskoka su nastradali mnogi dubrovački brodovi, koji su prenosili robu ne samo Turcima, nego i Dubrovčanima i Jevrejima, koji su s njima trgovali.

Od smrti Sulejmana II Veličanstvenog prilike su u Turskoj postajale sve gore i nesređenije. Nesposobni sultani prepuštali su vođenje državnih poslova raznim pašama, koji su, kao i svi ostali državni funkcioneri, bili vrlo potkupljivi. To se vrlo lijepo vidi po načinu kojim su Dubrovčani dobijali od turskih vlasti sasvim obične usluge ili čak izvršenje njihovih starih povlastica. Čitavi nizovi darova u novcu, nakitima, najfinijim engleskim, flandrijskim i firentinskim tkaninama, svilama, grimizu i atlasu, kao i u drugim evropskim fabrikatima, imali su da otvore dubrovačkim pretstavnicima u Carigradu i drugim centrima vrata državnih upravljača, od velikih vezira do običnih čauša i pograničnih stražara. U Turskoj onoga vremena svako je primao bakšiš, čak i sultanove žene, kćeri i milosnice, pa su na to trebali da paze svi oni koji su, kao Dubrovčani ili balkanski Jevreji, živjeli od trgovine s velikom turskom državom.

Sve ove zapreke, na koje je nailazila trgovina s Balkanom, imale su uticaja i na ekonomski rad dubrovačkih i ostalih Jevreja. Da se uklone mnoge neugodnosti i opasnosti, trgovci su ulagali mnogo više truda i nastojanja nego prije. Isto tako i materijalnih sredstava. Zato su troškovi trgovaca znatno porasli, naročito u slučajevima kada je trebalo spasavati zadržane ili zaplijenjene karavane, potkupljivati pogranične vlasti ili dijeliti darove uglednijim činovnicima. S druge strane, s rizikom je rasla i zarada. U nesređenim i opasnim prilikama u Turskoj, trgovci su ponekad mogli da iskoriste potkupljivost pretstavnika vlasti i da od njih dobijaju povlastice koje inače ne bi dobili. A izlažući opasnosti svoje živote i svoju robu, trgovci su, u slučajevima uspjeha, mogli da zaračunavaju veću dobit na robu. Tako su ponekad i prihodi bili veći od onih na koje su mogli računati u mirnim i sređenim prilikama. Zbog toga se, onda, nisu toliko ni osjećale u trgovini preko Dubrovnika neke neugodne posljedice razrovanih prilika u Turskoj, te su i balkanski Jevreji nastavili da dolaze u dubrovačku državu kao i dotada. To objašnjavamo, najprije, jačom potrebom za sirovinama, specijalno kožama, na Zapadu, uslijed pojačanoga razvoja zanata i industrije, a s druge strane, ekonomskim pridizanjem evropske Turske, stvaranjem novih i jačanjem starih bal-

kanskih varoši i varoške kulture, koje su otada sve više potrebovale industrijske fabrikate, specijalno tkanine, iz Zapadne Evrope. Sve se to naročito lijepo opaža kada se na osnovu arhivske građe pomnjivo prati postepeni razvitak tranzitne trgovine preko Dubrovnika u XVI vijeku, te jačanje privredne važnosti nekih varoši, koje prije ili nisu postojale ili su igrale sporednu ulogu u ekonomskom životu Balkanskoga Poluotoka.

Da bismo dobili bar neki pojam o trgovini dubrovačkih Jevreja onoga vremena, donosimo niže redom popise svih jevrejskih trgovaca koji su se iz godine u godinu time bavili, kao i vrstu robe koja se preko Dubrovnika uvozila, odnosno izvozila iz Turske⁸.

God. 1590 izvozili su neki balkanski Jevreji veće količine voska za Veneciju, te je u njihovo ime sve to otpremao iz Dubrovnika Salamun Kabiljo. Ali je bio mnogo veći izvoz raznih koža, koje su 1590 i 1591 god. izvozili Jevreji iz unutrašnjosti Turske. Tim su se bavili Salamun Oef, Estruk Dannon, haham David Bennahmias, Amiko, Bonafos Bensaltiel Ben Gracijan, Abram Valentin, a slali su ih u Ankonu Efraimu Ben Nami, Davidu Anđelu i haham Absalonu Almosnino. S druge strane, iz Ankone su primali razne vrste tkanina, te se specijalno spominju svilene tkanine, koje su primali Mojsije Maestro, Salamun Kabiljo i Izak Halvon. Ove godine se spominje i izvoz sirove svile iz Skoplja, koju su slali tamošnji trgovci Salamun i Izak Barohier, te Izak Menahem Sulan i Jakov Haim.

God. 1592 izvozili su kože u Italiju Josip Aben Meleh, kao opunomoćenik Mojsije Karkasona, iz Ankone, te Mojsije Bendanon, Moj. Pardo, Aron Abeatar i Izak Algasi, iz Carigrada. A uvozili su razne vrste tkanina, od kojih su neke dobili kao protuvrijednost za »vlaške gunjeve« Jakov Bendanon, Salamun Bonsinjor, Salamun Kabiljo, Josip Kedelja, Jakov Job, Mojsije Maestro, Samuel Mazaod i Baruh Samson. Izak Ortas, iz Skoplja, pronio je u junu kroz Dubrovnik veću količinu raznih tkanina iz Venecije za jevrejske trgovce u Skoplju.

⁸ Sve ove podatke našli smo u knjigama Dubrovačkog arhiva, kojima smo se i inače poslužili pri izrađivanju ovoga poglavlja o trgovini, a osobito u seriji knjiga *Diversa de foris*.

God. 1593 spominje se jedino uvoz veće količine papira iz Ankone za račun Simona Abenkabila i drugova.

God. 1594 nismo našli podataka o uvozu ili izvozu bilo kakve robe preko jevrejskih trgovaca, dok je 1595 god. Salamun Kabiljo uvezao nešto tkanina, a Mojsije Kalderon nešto koža. God. 1596 je poslao Salamun Naksus 45 snopova kozjih koža u Ankonu.

Međutim 1597 god., ne znamo iz kojih uzroka, bavio se tranzitnom trgovinom preko Dubrovnika najveći broj jevrejskih trgovaca onoga vremena. Te godine, i to baš u početku, tri velika dubrovačka broda prevezla su se za Veneciju puna koža jevrejskih trgovaca. Kože su slali Danijel i Abram Abeatar i Mojsije Mesular Simonu Levi, haham David Abesusen (Abexuxen) i Jentob Robita Abram u Koenu, Abram Abenun i Abram Kuzin, Abram u Tobi, Jakov i Mojsije Bendanon, Karlu Rodrigez, Diego Gonzalez Dinisu Limi, Salamun Moj. Kabiljo Samsonu Kabiljo, Salamun i David Pardo Davidu Pardo, Danijel i Abram Abeatar i Izak Aboaf Izraelu Leon, Mojsije i David Maestro Lodoviku Lopez, Menahem Moskato i Josip Salom izvezli su pored koža još i papra i vunelih gunjeva za Jakova Benkastiel, Josipa Grasina, Abrama Koena, Izaka Koena, Benjamin Leon, Judu Moskata, Samsona Peskarola, Mojsiju Salamo, Abrama i Joba Valenci.

Vunene gunjeve izvozili su Salamun Albala, Jakov Izak, Izrael Masa, Sabehtaj Jak. Masa, Sabehtaj Gentil Masa i Jakov Raf. Trinke za Davida Masa u Veneciji, a Sabehtaj Arah, Jakov Sam. Masa, Mojsije Masa, Juda i Majmon Salamon za Haima Masa, u Veneciji.

Svilu su izvozili Sabehtaj Arah i Izrael Masa za Baruha Benbaruha, Baruha Samuela i Davida Trinke, Abram Gracijano, Jakov Izak, Samuel Lunel, Abram i Salamun Oef za Vidala Lunel, a David i Mojsije Intua za Abrama Koena.

Neki su Jevreji ove godine poslali razne robe u Lisabon, ali je u Kadizu sve bilo zaplijenjeno, pa su tražili da im se to nadoknadi od osiguracije⁹.

Cilime su izvozili Abram Abenun, Juda Job i Abram Kuzin (Kozin) za Abrama Koena i Abrama Joba, u Veneciji, a onamo su još slali voska Jakovu Alfarinu.

⁹ Div. Not. CXXIX, 32'.

God. 1598 i 1599 nastavili su da na ovome rade skoro svi gorespomenuti dubrovački Jevreji, šaljući balkanske sirovine u Ankonu i Veneciju. To se vrlo lijepo vidi na osnovu osiguranja tereta ili brodova, o čemu u Dubrovačkom arhivu postoje zasebne knjige notarijata za one godine.

U martu 1600 god. sofijski trgovac Juda Azubi (Azuvi), nastanjen u Dubrovniku, prodao je Nikoli Gradiću 15 snopova kozjih koža za 3.276 dukata.

Dne 7 aprila ugovorio je Abram Abenun sa činovnicima za žito da će im kroz dva mjeseca prodati 200 miljarija tvrđoga hljeba (beškota).

U mjesecu decembru obavezali su se u Sofiji Salamun Sarfati, Juda Azuvi i Aron Andeli da će platiti Luki Gučetiću, Dubrovčaninu, $498\frac{2}{3}$ dukata za tkanine koje su od njega dobili. Jevrejske potpise ove trojice na zadužnici prepisao je na talijanski jezik Božo Đurašević (Natal Georgirio).

God. 1601 izvezli su iz Drača i Valone, a preko dubrovačkog Jevrejina Abrama Noe, Samuel Papo i Vidal Barkuli oko 5.000 raznih koža, i to jevrejskim trgovcima u Ankoni: Abramom Benvenisti, iz Kostura, Izaku Paso, Vidalu Mantelon, Mojsiji Benvenisti, Davidu i Izaku Ventura, Jozui Lunelu i Mojsiji Bensipo.

Dne 26 novembra 1601 god., po nalogu jevrejskih konzula u Dubrovniku, dao je Danijel Abeatar neke darove zamjeniku zakupnika turske carine (eminu) na granici i nekim drugim Turcima, kako bi bili pažljiviji prema jevrejskim trgovcima koji dolaze u Dubrovnik. Troškove oko toga Abeatar je imao da naplati od svih jevrejskih trgovaca u Dubrovniku¹⁰.

Dne 3 aprila 1602 god. prihvatila je dubrovačka vlada molbu nekih Jevreja¹¹, u kojoj su izjavljivali da duguju dubrovačkoj carinarnici oko 3.000 dukata, i da će ovu svotu isplatiti njihovi principalni iz Sofije i Carigrada. Kako oni nisu imali nikakvih veza s trgovcima u Beogradu, to nisu mogli, izgleda prema vladinoj želji, da naredi da se isplata duga izvrši u Beogradu, nego su molili vladu da im se dozvoli isplatiti u Sofiji

¹⁰ Id. CXXX, 130.

¹¹ Cons. Rog. LXXVIII, 53.

ili Carigradu bar 2.000 cekina, kako im je to bila dozvolila i prošle godine.

Dne 5 jula 1602 god. sklopili su sporazum dubrovački Jevreji s nekim kramarima (kiridžijama) o prenosu robe iz Dubrovnika u Skoplje i Sofiju. U ime Jevreja pregovarali su njihovi konzuli Salamun Oef, Mojsije Maestro, Danijel Abeatar, Abram Kuzin i drugovi, Jakov Danon, Abram Abenun i Jakov Abenun i drugovi, a za kiridžije su se sporazumjeli Đuro Tomašević i sin Lale, te Tomaš Stjepanović. Jevreji su se obvezali da će za pet godina davati svoju robu za Skoplje i Sofiju samo ovim kramarima; da će im plaćati do Skoplja preko šest ljetnih mjeseci, od maja do oktobra, po 8 dukata za svaki tovar tkanina, svile, grimiza i dr., a u zimskim mjesecima po 9 dukata, dok će iz Sofije plaćati 9, odnosno 10 dukata; eventualnu štetu na putu kramari nisu dužni odmah nadoknaditi, nego tek od novaca koji dobiju od prve slijedeće karavane; robu iz Skoplja dužni su donijeti u svako doba godine za mjesec dana, a iz Sofije za 40 dana; u Skoplju imaju uvijek odmah primiti do 20 tovara bilo koje robe kad god im se ponudi¹².

Dne 30 augusta 1602 god. neki Turčin iz Skadra dao je kozjih koža Abramumu Abeataru da ih pošalje u Ankonu.

Iz 1603 god. imamo jednu zadužnicu od 5 juna, kojom Jakov Abenun duguje 113 cekina za dvije trube tkanina udovi Riki pok. Jude Mazaota.

Tokom 1604 god. izvozilo se dosta raznih koža, i to sve za Veneciju, a time su se bavili Danijel Abeatar, Mojsije Bensipo, David Koen, David Gabai Munjon, te Abram, Jakov i Salamun Oef, a slali su ih Abramumu i Josipu Pardo, te Abramumu Zakuto, kome je bilo poslato i nešto sira.

God. 1605 Benvenisti Sumeli, iz Valone, prenio je iz Dubrovnika onamo neke tkanine. — Dne 29 novembra isplaćeno je Jakovu Danonu 500 dukata za 25 bačava praha, koje je bio donio dubrovačkoj vladi za njezine potrebe¹³. — Istog mjeseca novembra poslao je Salamun Oef 87 vreća vune u Veneciju.

God. 1606 našli smo spomena o tranzitu vune i nešto malo koža za Veneciju i Ankonu. Jevreji su to izvezili ili za

¹² Div. Not. CXXX, 181^a—182.

¹³ Cons. Rog. LXXX, 104.

svoj račun ili kao tuđi agenti, i to Abram i Mojsije Kalvo, David Koen, Samuel Namias i Baldasar Zesa, a upućivali su Gabrijelu Pokobelo i Baruhu Samuel. — Dne 25 januara 1606 sastavljena je u Beogradu zadužnica, kojom je beogradski Jevrejin David Sal. Maestro izjavio da duguje nekima u Veneciji 453 dukata ungara (1 ungar = 120 aspra) na ime nekih svilenih tkanina i ogledala, te se obvezao da će to platiti kroz 10 mjeseci. Svjedoci su mu u Beogradu bili Abram Almosnino i David Baruh¹⁴. — Dne 20 decembra unajmio je Nikola Orbini svoj brod Sal. Oefu da ga pošalje u Valonu i ondje nakrca 265 miljarija tvrde smole za Veneciju, koju će predati onome koga odredi Sabataj Judin, iz Valone.

God. 1607 je dugovao Al. Lagi 408 dukata Izaku Ješurunu, te se obavezao da mu proda dobre skopske vune u vrijednosti od 244 dukata, i to po 70 dukata veliki mletački milijarij vune. — Iste godine izvezao je David Miranda nešto koža za Jakova Oefa u Ankoni, a Izak Dav. Benamias je poslao iz Venecije u Dubrovnik Davidu Ar. Koena 150 litara crvca (grimizna boja), 60 lakata svile i jednu trubu vunene tkanine. — Dne 19 oktobra sporazumjeli su se Vice Orbini, Abram Abenun, te Viljem Rubinson, engleski i francuski konzul u Dubrovniku, da će unapred međusobno dijeliti svu dobit koju budu imali od robe koju će donositi engleski i francuski brodovi, a koju budu oni prodavali¹⁵.

God. 1608 nismo našli spomena o jevrejskoj trgovini, što je znak da je sve vođeno u miru i u redu. Iz 1609 god. imamo samo neke manje važne vijesti. Tako je 22 januara vlada isplatila Danijelu Abeataru 60.000 aspra za račun dijela koji je pripadao turskome nazoru za prodatu so na Pločama. A 14 maja je predala Abeataru neke svilene tkanine da ih, valjda kao svoje, proda u Turskoj¹⁶. U junu su, na zahtjev Jakova i Sadika Bendanona, kao vjerovnika nekoga Mojsije i Mojsije Bitoni, iz Skoplja, vlasti dale rasprodati njihovih 1.770 kozjih koža. Iz Ankone je Izak Levi poslao u Dubrovnik 81 vreću riže za Abrama i Haima Lančano.

¹⁴ Div. for. XX, 372—373.

¹⁵ Div. for. XVI, 151'—152.

¹⁶ Cons. Rog. LXXXII, 8', 54'.

Za period od 1610 do 1617 god. imamo vrlo malo vijesti o jevrejskoj trgovini. Tako je dubrovačka vlada dozvolila, 29 augusta 1613, da Haim i David Lančano mogu slobodno doći u Dubrovnik za tri mjeseca¹⁷. — Dne 23 februara 1617 pristala je vlada da pomogne Rafu Abendanonu da spasi robu koju su mu Turci bili zadržali u Foči¹⁸.

Dne 16 novembra 1617 god. sklopili su trgovачko društvo Samuel Maestro i David Lančano. Namjeravali su trgovati u Levantu, Ankoni i Veneciji. Roba se imala donositi u Dubrovnik i spremati u magazin sa dva ključa, kao što je i kasa trebala da ima dva ključa, tako da svaki član društva ima po jedan. Samuel je svoj ključ mogao davati i svom bratu Izaku, ali Lančano nije mogao nikoga postavljati na svoje mjesto¹⁹.

Kada su koncem 1617 god. mletački ratni brodovi bili u Gružu, te obilazili dubrovačku okolicu, bila je prekinuta trgovачka veza između Dubrovnika i Venecije. Sve je to, izgleda, stajalo u vezi s radom Mlečana da se uklone Uskoci sa Primorja. Kako je prekid trgovine bio neugodan za jevrejske trgovce, to su se oni spremali da mole zapovjednika mletačke flote da dozvoli slobodan prolaz za Veneciju njihovoj robi. Dubrovačka je vlada, 28 decembra, pristala da Jevreji to mogu zamoliti na svoju ruku²⁰.

Za novčane poslove dubrovačkih Jevreja, kao i onih koji su samo dolazili u Dubrovnik, imamo malo podataka, pa nam nije moguće stvoriti ni približno tačnu sliku o jačini njihova rada, niti o visini svota s kojima su raspolagali. Jer, kada bi sudili po onome što smo mogli naći, njihovi su novčani poslovi bili veoma skromni. Ali se to teško može da shvati kada se zna da je u onim godinama bilo prilično jevrejskih trgovaca u Dubrovniku i da su vodili dosta jaku trgovinu.

Posredstvom nekih Jevreja dostavljao se novac iz Dubrovnika u Italiju ili Tursku, kao i obratno iz tih zemalja u Dubrovnik. Tako je 17 decembra 1596 god. ispostavljena mjenica za Veneciju na 1.400 škuda, s time da se isplati Abramom Tobi

¹⁷ Id. LXXXIV, 59'.

¹⁸ Id. LXXXV, 165.

¹⁹ Div. Not. CXXXIV, 23'—24.

²⁰ Cons. Rog. LXXXVI, 48.

na ime onoga što su u Dubrovniku bili dali Abram Kuzi (Kuzin) i Abram Abenun²¹.

Dne 1 augusta 1597 poslao je iz Carigrada Antun Gundulić svome bratu Marinu mjenicu na 102 cekina da je prihvati i isplati Danijelu Abeataru, ali kako je Marin nije mogao da prihvati, to je Abeatar uložio protest²².

Dne 11 februara 1598 god. poslao je iz Carigrada Grgur Tripov mjenicu na 300 cekina da je njegov brat Ivan, zlatar, prihvati i isplati spomenutom Abeataru. — Dne 20 aprila poslao je iz Valone neki Dubrovčanin mjenicu koja je glasila na 50 cekina; mjenicu je imao da prihvati Bartolomej Bordani, a iznos da preda Sal. Oef, Izaku i Jakovu Gracijani. — Dne 11 augusta je izjavio Josip Jude Uziel, iz Soluna, da duguje Mojsiji Maestro, kao punomoćeniku Josipa Abuafa, iz Soluna, 248 talira, koja je imao da isplati za pet mjeseci, a kroz to vrijeme je jamčilo za njega deset već poznatih dubrovačkih Jevreja²³.

Dne 6 oktobra 1600 god. poslao je iz Ankone Mojsije Sepilo (Sepillo) mjenicu koja je glasila na 220¹/₇ cekina ungara na prihvati Abramom Lančanu, da iznos isplati Dživu Rastiću, a taj novac su u Ankoni predali braća Andrija i Frano Rastići. Drugu je mjenicu Sepilo uputio na prihvati Aronu Damadiju, glasila je na 985¹/₂ cekina ungara, a sve ostalo je kao u prednjoj²⁴.

Dne 20 januara 1605 god. upućena je mjenica od 500 duk. cekina iz Dubrovnika u Veneciju; iznos se imao predati Mojsiju Izaurinu, a novac je primljen u Dubrovniku od Davida Mirande. Ovoj je još nekome isplatio 400 škuda, te je upućena mjenica u Ankonu da se prihvati, a ovaj novac isplati Jakovu Oefu²⁵. — Dne 31 oktobra izjavio je Abram Abeatar da mu turski emin (zamjenik zakupnika carina) na Pločama duguje 28.000 aspra²⁶.

U 1607 god. Josip Isperiel dugovao je Dživu Đuraševiću 110 dukata, a Jakov Tobi je dugovao Abramom Abenunu neku veću svotu²⁷.

²¹ Div. for. XVI, 60—61.

²² Div. Not. CXXIX, 53—53'.

²³ Ibid., 55', 61', 87'—88.

²⁴ Id. CXXX, 14—14'.

²⁵ Div. for. XIII, 273; XIV, 173'—174.

²⁶ Div. Not. CXXXI, 204'.

²⁷ Id. CXXXII, 34'—35.

God. 1608 dugovao je Izak Roziljo, u Veneciji, 450 dukata Lei Koen, udovi Diega de Marcena, na ime neke osiguracije koju je prošlih god. pok. Diego napravio u Belgiji, te 924 dukata na ime 308 kravljih koža. — Jakov Danon je ove godine dugovao Davidu Mirandi 546 dukata²⁸.

God. 1610 dugovali su neku svotu vlastelinu Džori Palmotiću Jevreji Jakov, Mojsije, Josip i Sadik Bendanon. — Jakov Oef, iz Ankone, primio je na kredit 1.500 kozjih koža od braće Nikole i Luke Gučetića, te su za njega jamčili tri dubrovačka Jevreja²⁹.

God. 1611 dugovao je nešto Abram u Koenu-Hereri neki dubrovački trgovac, a Abram Abenun i sin Mojsije dugovali su mu 348 dukata. — Braća Abram i Jakov Abenun dugovali su Samsonu Kabilju 100 talira. — Jakov Martolosi isplatio je Jakovu Danonu 2.550 dukata, i tako su potpuno uredili svoja izmjenična potraživanja³⁰.

Dne 1 augusta 1613 god. izjavio je Jakov Abeniakar, koji se onda nalazio u Dubrovniku, da je od svog brata Izaka primio u Veneciji 40.000 dukata, dok je Izak od njega primio 17.500 dukata, tako da mu još duguje 22.500 dukata, koji se nalaze u dugu kod raznih osoba u Carigradu. Obojica su vodila zajedničko trgovačko društvo, pa je sada Jakov prepustio Izaku sve svoje carigradske dužnike, čime je isplatio sav dug prema njemu³¹.

Dne 1 septembra 1614 god. poslao je Samuel Izrael, iz Sofije, 240 talira Davidu i Aronu Koen, u Dubrovnik, a posredstvom mjenice koju je u Sofiji izdao Vice Andr. Lovčalija na Nikolu Stijepova u Dubrovniku³².

Dubrovački Jevreji Jakov, Josip i Sadik Bendanon dugovali su 459 dukata braći Gučetićima, za koje je jamčio Mojsije Maestro. Kako je njegova kći Regina bila udata za Jakova Bendanona, to je on oprostio Bendanonima sav dug darivajući ga svojoj kćeri na ime miraza³³.

²⁸ Ibid., 218'—219, 174'.

²⁹ Id. CXXXIII, 114', 153.

³⁰ Ibid., 137', 139'—140, 145, 178—180.

³¹ Ibid., 245'—246.

³² Id. CXXXIV, 58'—59.

³³ Ibid., 24'—25.

U augustu 1621 dugovali su Josip i Samuel Moj. Maestro 130 talira Jakovu Barbi. Novac je nosio sobom Josip da ga investira u žitarice u okolici Valone, a na povratku u Dubrovnik imali su čistu dobit da podijele popola braća Maestro i Barbi³⁴.

U aprilu 1622 god. Pavo Gundulić je izjavio ,da jamči Judi Abravanelu, iz Venecije, za 5.000 dukata koje duguje Danijel Banister, Englez, kapetan broda, koji je skupa s Abravanelom putovao u Levant³⁵.

Posredovanjem Jevreja u Dubrovniku i u Turskoj dubrovački su poslanici vrlo često dolazili do potrebnog novca, a mnogi su ih Jevreji i zaduživali u slučajevima potrebe. Mnogo spomena o tome imamo za 1606 i 1607 god.³⁶ Vlada se u jednom pismu svojim poslanicima u Carigradu, 13 novembra 1606, hvali na postupanje carigradskog liječnika Danijela Abeataru i njegova brata Salamuna, koji su uvijek i u svemu bili susretljivi prema dubrovačkim poslanicima, naročito kada im je trebalo novaca. Kako su braća Abeatar trebali preporuku dubrovačke vlade za neku njihovu molbu kod velikoga vezira, to je vlada u pismu naređivala poslanicima da se na Porti zauzmu za njih³⁷.

God. 1607 dubrovački su poslanici donijeli sobom iz Carigrada mjenicu na 300 cekina koje su tamo bili pozajmili. — Isto su tako poslanici kod bosanskoga paše 1613 god. poslali vladi na prihvrat svoju mjenicu da je isplati Danijelu i Aronu Abeatar, na ime novca koji su bili primili u Sarajevu od Izaka Hamiz. — Dne 21 juna vlada je isplatila istim Abeatarima 600 cekina, koje je haham Aron Izak bio dao dubrovačkim poslanicima u Carigradu. — Koncem septembra isplaćeno je 500 cekina Jakovu Abeniakaru u odsustvu Rafaela Abendanona, koje su Salamun Abeatar i Mordohaj Abeniakar bili dali u Carigradu dubrovačkim poslanicima, kao i 130 cekina koje im je bio dao u Sofiji Salamun Abeatar. — Dne 10 januara 1614 vlada je naredila da se isplati 500 cekina istome Jakovu Abeniakaru, na ime onoga što su dubrovački poklisari bili primili

³⁴ Id. CXXXVI, 44.

³⁵ Ibid., 52.

³⁶ V. Lettere Lev. XLI i XLII.

³⁷ Id., XLI, 174—174'.

u Carigradu³⁸. — I slijedećih godina nekoliko puta su se vršile isplate doznake dubrovačkim poslanicima u Turskoj na ovaj način, ali bi nama bilo odviše da sve to ovdje donesemo³⁹.

Sve što smo dosad naveli nikako ne može dati ni približno vjernu sliku novčanog poslovanja dubrovačkih Jevreja. To su samo oni podaci, koji su slučajno registrovani ukoliko stoje u vezi s nekim sporovima ili sukobima među strankama. Inače zadužnice i mjenice, koje su bile normalne sastavljene i redovno isplaćivane, nisu nikako ni dolazile do državne kancelarije ili notarijata. Stoga ne možemo donositi pravi sud o njihovu broju, kao ni o visini novčanih svota i uopće o novčanom poslovanju dubrovačkih Jevreja.

Isto tako ne možemo tačno utvrditi koliko su dubrovački Jevreji davali ili primali novaca na kredit. Istina, postoji o tome u Dubrovačkom arhivu čitava zbirka knjiga »Debita Notariae«, u kojima su državni notari bilježili sve zadužnice koje su sklapanne pred zvaničnim predstavnicima Dubrovačke Republike. Tu su, uglavnom, svi dugovi koji su se u Dubrovniku pravili. Ali je bilo i zadužnica koje nisu pred notarima registrovane, prema tome nisu nam ni očuvane. Naravno, bio bi veliki posao da ispišemo sve te zadužnice koje su se iz godine u godinu sastavljale, da bismo utvrdili visinu iznosa koje su Jevreji primali, odnosno davali na zajam, pa smo stoga napravili jednu probu, i to za 1617—1621 god. Na osnovu toga smo utvrdili da je udio dubrovačkih Jevreja i u toj vrsti novčanih poslova bio malen. U isto smo vrijeme konstatovali da su kod sklapanja dugova Jevreji uvijek više učestvovali kao dužnici, nego kao vjerovnici, a tek dva-tri među njima davali su veće svote na zajam. Tako možemo slobodno tvrditi da su u novčanim poslovima onoga vremena dubrovački Jevreji igrali sporednu ulogu, a kao vjerovnici, dakle kao neki finansijeri dubro-

³⁸ Cons. Rog. LXXXI, 74; LXXXIV, 24', 42, 60', 91; Lettere Lev. XLII, 228', 198'.

³⁹ Posredstvom dubrovačkih i carigradskih Jevreja vlada je dostavila svojim poslanicima u Carigradu, da navedemo samo nekoliko slučajeva, god. 1646 dukata 1000, 1649 talira 100, god. 1651 talira 700, god. 1654 talira 550, god. 1655 talira 660, god. 1658 talira 100, god. 1660 talira 700, god. 1666 talira 1000. O svemu tome u zapisnicima Cons. Rog. za odnosne godine.

vačke trgovine, zauzimali su više nego skromno, čak neznatno mjesto.

Od augusta do konca 1617 god. dali su razni dubrovački trgovci osam zajmova dubrovačkim Jevrejima, i to u iznosu od 1.692½ dukata, dok su Jevreji u samo dva zajma dali 181 dukat. U isto vrijeme dato je uopće u Dubrovniku 49 zajmova u ukupnom iznosu od 7.246 dukata⁴⁰.

God. 1618 Jevreji su dobili samo tri zajma, i to 699 dukata, a dali su samo jedan zajam od 175½ dukata. U isto vrijeme dat je u Dubrovniku 141 zajam u iznosu od 59.050 dukata.

God. 1619 Jevreji su dobili 15 zajmova u iznosu od 3.666 dukata, a dali samo dva zajma, i to 102 dukata i 150 talira. Međutim je iste godine u Dubrovniku dato 217 zajmova u visini od 111.370 dukata.

God. 1620 Jevreji su dobili 20 zajmova u visini od 4.877 dukata, a dali su samo dva zajma u visini od 744 dukata. Iste godine data su u Dubrovniku 223 zajma.

God. 1621 primili su Jevreji u sedam zajmova 1.326 dukata, a dali u pet zajmova 653 dukata, dok je kroz isto vrijeme dato u Dubrovniku 145 zajmova.

God. 1622 primili su jevreji do polovine mjeseca oktobra, naime do procesa protiv Izaka Ješuruna, šest zajmova sa 72 dukata i 1.157 talira, a dali su samo dva zajma od 49 dukata i 420 talira, dok je kroz to vrijeme dato 125 zajmova.

Jevreji su, kao i svi ostali dubrovački trgovci, davali zajmove siromašnijim ljudima, specijalno ženama, primajući od njih u zalog skupocjenih predmeta, kao što su prstenje, srebrno posuđe, nakit i slično. U tim se slučajevima uvijek radilo o manjim svotama, a našli smo iz 1607—1608 god. da su to radili Josip Bendanon, Aron Amadej, Haim Abenun i Josip Miranda, a kasnije su se time bavili i neki drugi između njih, ali uvijek znatno manje od samih Dubrovčana. Ovo naročito otkazuje kada se zna da su Jevreji u mnogim drugim zemljama baš to najviše radili, te su ih zbog lihvarstva često optuživali i progonili.

Među jevrejskim trgovcima u Dubrovniku dolazilo je često do sporova u vezi s njihovim ugovorima i preuzetim oba-

⁴⁰ Sve ove podatke, kao i one koji slijede, vadimo iz knjige Debita Not. XCIII.

vezama, ali su takve svade rijetko dolazile pred građanski sud. Obično su same stranke birale svoje suce, pa su tom sudu dobrih ljudi prepuštali na rješavanje svoje sporove, kako smo to već ranije spomenuli. Međutim pada u oči da je tih sporova bilo i suviše mnogo za mali broj Jevreja, sve ljudi međusobno vrlo dobro poznatih, vezanih vjerskim, rodbinskim, prijateljskim i poslovnim vezama, koje su od jedne općine od stotinjak ljudi morale da stvore skoro jednu porodicu. Stoga ove česte svade Jevreja ne pružaju nimalo lijepu sliku o njihovim međusobnim odnošajima. Kod rješavanja njihovih sporova karakteristično je da su ponekad birali za svoje suce i kršćane, katkada samo jednoga, vjerovatno zbog većega pouzdanja u presudu inovjera, a možda i da ne dovedu u nepriliku svoje jevrejske poznanike, koji su i sami gledali da izbjegavaju slične dužnosti⁴¹.

Navešćemo neke od tih sporova s imenima stranaka i sudaca, ukoliko su Jevreji, da se dobije bar neki uvid u ovu vrstu njihovih svađa.

Dne 21 aprila 1581 god. Albert Trombino i Jevrejin Abram Abenun, prepustili su svoj trgovački spor trojici sudaca. — Samuel Bono i Stati Grk, cipelar, sporili su se oko prodaje nekih založenih bisera, pa su 29 novembra 1582 god. sve uređili. — Dne 4 jula 1585 bio je u sporu Josip Kaon s nekima iz Katanije (Sicilija) zbog šećera i tjestenine, koji nisu odgovarali uzorcima. Dne 15 novembra 1589 presudila su dvojica sudaca, od kojih je jedan Jakov Danon, da Bartolomej de Diè, Francuz, plati Salamunu Kabiljo 158 talira i 29 dinara dubrovačkih za neku vunu koju mu je Samson Kabiljo poslao iz Bosne, vjerovatno iz Sarajeva. — Dne 31 augusta 1590 prepustila su braća David i Josip Ar. Koen svoj spor Salamunu Oef, Josipu Benrei i Abram u Kastide. — Isto su uradili, 17 decembra 1591. Jakov Benkastiel i Absalon Almoslino, koji su bili izabrali za suce Izaka Soriano, Davida Koen i Josipa Benmeleh. — Sve sporove Davida Ortas i Jakova Benkastiel imali su da riješe Vicko Graso, te Jevreji Abram Kuzin i doktor Samuel Abeatar, 27

⁴¹ U Ankoni su sporove među Jevrejima rješavali jevrejski konzuli ili njihovi zamjenici, a njihove sporove s drugima jakinski guverner s jevrejskim konzulom ili njegovim zamjenikom. Jedino kriminalne prestupe rješavali su sami guverneri. To se vidi na osnovu jevrejskih privilegija u Ankoni, a koje su neki Jevreji registrovali u Dubrovniku 4 jula 1641 u Div. for. LXIII, 98^a—99^a.

augusta 1592. — Bartolomej Bordani, Firentinac, i Abram Abenun sporili su se oko jednog sanduka svile i jedne bale tkanina, koje im je bio zaplijenio emin. Spor su prepustili na rješenje dvojici dubrovačke vlastele. — Jakov i Mojsije Bendanon imali su spor s Mojsijem Karkasonom, levantinskim Jevrejinom, nastanjenim u Ankoni, zbog osiguracije od 1.000 dukata nekih kozjih koža koje su mu prošlih mjeseci bili poslali u Ankonu za račun Jakova Bonsinjora, Jevrejina iz Pere (Carigrada). Spor je presudio Salamun Karkason, 25 septembra 1592 god. — Dne 16 marta 1595 god. Jakov Bendanon i Salamun Kabiljo presudili su spor između Josipa Benrei i Salamuna Oefa, koji su imali zajedničko trgovačko društvo u Dubrovniku i na Neretvi, te su na ime oštete za suđenje imali dati dva talira u dobrotvorne svrhe. — Abram Kuzin i Jakov Danon presudili su u aprilu 1595 spor između Jakova Benkastiela i Davida Bartes. — U januaru 1594 god. Izak Abuaf i Salamun Kabiljo presudili su spor između Rene udove Arona Koena i njezina sina Josipa. — Spor Abrama Abenuna i Abrama Oefa riješili su, 10 oktobra 1594, Jakov Job i David Ar. Koen. A njegov spor s nekim mešetarom rješavala su u decembru 1595 god. tri Dubrovčanina. — U augustu 1600 god. Jevreji Abram Lančano i Santo Farh rješavali su spor Abrama Kuzi i Jakova Danona. A u septembru su isti Danon, kao opunomoćenik Abrama Tobi iz Venecije, te Abram Abenun, prepustili na rješavanje svoj spor nekoj dvojici Dubrovčana⁴².

U martu 1601 god. presudili su Jakov Danon i Aron Abetar, te neki Dubrovčanin, spor između braće Abrama i Jakova Abenuna. Iz spisa se vidi da su braća bila dužna sinagozi »za milostinju« do konca augusta 3.000 aspra, a otada drugih 3.117 aspra, koje su imali da plate popola. — U decembru su Menahem Moskato i Abram Lančano rješavali spor Jakova Danona, Abrama Kuzi i Abrama Abenuna⁴³. — Na molbu Izaka Arari, iz Skoplja, primili su se 1601 god. za suce Jakov i Mojsije Bendanon u sporu između Izaka i njegova ujaka Jakova Abenuna;

⁴² Div. Not. CXXII, 16'—17, 129'—130; CXXV, 33—34, 96'—97; CXXVI, 27, 29—29', 155'—154, 107—107', 143—144, 206'—208; CXXVII, 9, 21'—22, 117—117', 120—120', 186'—188; CXXVIII, 74; CXXIX, 224'—225, 226—226'; Div. Canc. CLXX, 151'—152.

⁴³ Div. Not. CXXX, 53—56, 154'—155.

svjedoci su pri tome bili Danijel Abeatar, Abram Kuzi i Jakov Danon. — U sporu između nekog kapetana Marka iz Budve i Abrama Perez, odnosno njegova pretstavnika Davida Mirande, suci su bili u Veneciji Oracio Gaburo, te Jevreji Abram Kabiljo i Izak Izrael. — Jakov i Sadik Bendanon, te Danijel Abeatar, kao predstavnik nekoga Mojsije i Mojsije Bitona, iz Skoplja, dali su Leonu Kabilju da riješi neki njihov spor, 30 decembra 1608 god.— Spor između Eufemija Bolko i Jakova Danona, u augustu 1609, rješavali su Jakov Sereneli i Salamun Moj. Maestro. — God. 1609 imali su neki spor Klara Levi i njezin muž Jakov sa Jakovom i Sadikom Bendanonom, te su to riješili Abram Koen de Herera i Aron Abeatar. — U sporu između Mojsije Koena Kamargo i njegove žene Simhe, kćeri Moj. Alfandarina, sa Abramom Abeatarom i njegovom ženom Rahe-lom, također kćerkom Alfandarina, bila se umiješala i sama dubrovačka vlada, vjerovatno jer je spor bio ozbiljniji, te je po broju zainteresovanih Jevreja morao da zahvati veći dio njihove općine. Vlada je na svojoj sjednici od 15 novembra 1612 god. odlučila da izabere sudije, koji će imati vlast da sve ove sporove riješe skupno i definitivno bez prava na apelaciju⁴⁴.

O drugim sporovima među Jevrejima, kao i uopće o njihovim sukobima sa zakonima, govorićemo kasnije zasebno.

Navešćemo ovdje još i nekoliko likvidacija poslova i računa između samih Jevreja, kao i između njih i kršćana. Izjave o likvidaciji zajedničkih poslova uvijek su dolazile na svršetku nekog zajedničkog trgovanja među njima, a zbog svake eventualnosti obično su se registrovale pred državnim notarima.

Dne 3 januara 1591 god. likvidirali su sve svoje poslove i račune Mojsije Faion i Abram Job, obojica iz Soluna. — Dne 31 decembra 1591 Jakov Danon pok. Sadika, u ime svoje i svoje braće, naročito brata Izaka, te Abram Abenun, izjavili su da pok. Sadik Danon i Abenun nemaju više ništa da traže jedan od drugoga u vezi njihova zajedničkoga posla, te su izmjenično likvidirali sve svoje račune. — Dne 19 oktobra 1592 god. izjavila je Sara udova Samuela Mazaod, u ime svoje i svojih kćeri, da je Mojsije Levi u prošlosti vodio neke zajedničke poslove s

⁴⁴ Div. for. IX, 140; X, 179'—183; XVIII, 351; XX, 171, 204—205'; Div. Not. CXXXIII, 154; CXXXIV, 11—13, 51'; Cons. Rog. LXXXIII, 186.

pok. Samuelom, o čemu je položio tačne račune, tako da Sara s njime sve likvidira. — Dne 7 decembra 1593 god. likvidirali su sve međusobne poslove braća David i Josip Koen. U augustu 1595 god. izjavio je Danijel Abeatar, opunomoćenik Jakova Bonsinjur, da su likvidirani svi poslovi između njega i Jakova i Mojsije Bendanona. — Abram Abenun izjavio je u martu 1603 Jakovu Danonu, opunomoćeniku Don Davida i Don Mojsije Ben Jakija Zabeno, iz Soluna, da su ga u svemu i potpuno podmirili za izvršene poslove.

U novembru 1608 god. isto su uradili Jakov Danon i Josip Isperiel. — U aprilu 1611 god. likvidirali su svoje zajedničke poslove Jakov i Sadik Bendanon s nekim mletačkim trgovcima u Veneciji. — Dne 22 maja 1612 god. likvidirali su sve svoje poslove Josip Isperiel i Mojsije Bendanon. — U augustu 1613 god. to isto su uradili Dubrovčanin Vlaho Sturanović i David Miranda⁴⁵.

⁴⁵ Div. Not. CXXV, 146'; CXXVI, 31'—32, 148.; CXXVII, 106; CXXVIII, 55; CXXX, 208'; CXXXIII, 2, 146', 196', 246.

CARINSKI PROPISI 1630—1650

Poslije procesa protiv Izaka Ješuruna Jevreji su, kako već vidjesmo, u velikom broju napustili Dubrovnik. Ostalo ih je vrlo malo, toliko da su jedva mogli o svom trošku hraniti Ješuruna zazidana u dubrovačkom zatvoru. Uбудuće su za nekoliko godina izbjegavali Dubrovnik, tako da skoro nema više spomena o njima u dubrovačkim arhivskim knjigama. Tek 30-tih godina, kada se u Dubrovniku već bilo prestalo da krivo gleda Jevreje, njihova je trgovina ponovno oživjela. Tada su jedan po jedan opet počeli da ulaze u Dubrovnik, ali uvijek imajući vladinu dozvolu za to. Dne 22 aprila 1630 god. rješavalo se na vladinoj sjednici a molbi Jevrejina Zakarije Kalò, koja je bila i prihvaćena. U njoj je Kalò ispričao kako je pred više godina bio napustio svoju domovinu Firencu, te pošao u Beograd da trguje. Sada je, međutim, čuo da se u Dubrovniku može živjeti slobodno i zaštićeno, pa je želio da ondje ostane. Stoga je molio vladu da mu dade dozvolu boravka i zaštitu od bilo kakvih progona za tri mjeseca, skupa s njegovim momkom Izakom Benaserom. Vlada mu je sve to dozvolila, ali, kada je tri mjeseca kasnije molio da mu tu dozvolu produži, vlada ga je 24 jula odbila¹.

Tek 1633 Dubrovčani su izmijenili svoje držanje prema Jevrejima, te im ponovno dozvolili da slobodno dolaze i pod njihovom zaštitom borave. Na tome je sa jevrejske strane radio dubrovački rabin Aron Koen, koji je u ovim teškim momen-

¹ Cons. Rog. XCII, 78, 108'.

fima ostao uz svoju braću pored ono nekoliko jevrejskih porodica što nisu bili napustili Dubrovnik. Vjerovatno je baš on obilazio pretstavnike dubrovačke vlastele, te ih molio da Jevrejima dozvole boraviti u Dubrovniku, dokazujući koliko to donosi koristi i samoj dubrovačkoj državi. Konačno je ovaj kulturni i vrlo sposobni rabin uspio da svojoj braći omogući slobodan dolazak u Dubrovnik, a Dubrovčanima osigura nove prihode.

Skupa s bratom Eleazarom i Samuelom Maestro uputio je Aron Koen molbu dubrovačkoj vladi, o kojoj je ona rješavala i prihvatila je 18 januara 1655. Molbu je, sigurno, sastavio sam Aron, što zaključujemo po njezinoj formi i po čistom talijanskom jeziku kojim je pisana. Najprije su sva trojica upozoravala vladu na korist koju države imaju od tranzitne trgovine stranaca, a onda su je obavještavali kako ima mnogo jevrejskih trgovaca, specijalno onih iz Levanta, koji su spremni da se u svojoj trgovini služe dubrovačkom skelom (lukom). Po priznanju ovih molitelja to su bili priprosti trgovci, koji su svoje poslove vodili jednostavno, bez većeg znanja i tačnosti pisma i računa, a koje su njihovi protivnici mogli da progone ili da im robu zaplijene ako dođu u Dubrovnik bez vladine zaštite i *salvum-kondukta*. Pa kako je dubrovačka vlada već u prošlosti, 18 aprila 1614 i 17 februara 1618 god., davala slične *salvum-kondukte* Jevrejima i njihovoj robi, dakle prije Ješurunova procesa, to su sva trojica i sada molila vladu da dade tu istu zaštitu za daljnjih pet godina². Prihvatanjem ove molbe Dubrovčani su Jevrejima ponovno otvorili vrata svoga grada, a oni su se tom slobodom vrlo rado i u velikoj mjeri počeli da služe.

Kako su strani trgovci uživali neke carinske povlastice za robu koju su prenosili preko Dubrovnika u bilo kojem pravcu, to su oni ometali trgovinu dubrovačkim trgovcima u Turskoj. Izgleda, Dubrovčanima su naročito smetali neki Englezi, koji su od početka XVII vij. počeli da u većem broju dolaze u Dubrovnik, da održavaju redovne pomorske veze s Engleskom, i da u Tursku šalju svoje tkanine. Da bi to onemogućili, Dubrovčani su 20 oktobra 1636 god. bili predložili svojoj vladi da se unapred zabrani izvoz engleskih karizeja u Tursku, ali su

² Id. XCIII, 138'-139.

državni providuri, kao čuvari zakona, odmah na sjednici uložili svoj veto, pa je taj zaključak, koji je vjerovatno odgovarao željama i interesima dubrovačkih aristokrata-trgovaca, bio odbačen kao protuzakonit. Kada je predloženo da se protjera iz Dubrovnika i engleski trgovac Viljem Holloway, koji je već duže živio i radio u Dubrovniku, predlog je bio odbijen. Odmah zatim, na istoj sjednici, zaključeno je da se Holloway pozove u Malo vijeće pred kneza i da mu se savjetuje neka pozove iz Turske svoga druga Džona Kreja, Engleza; da više ne smije ništa primati iz Turske; da eminu na Pločama ima platiti njegov dio, dok o robi svih ostalih stranaca, koju prenose preko Dubrovnika, ima se čim prije raspravljati i o tome donijeti novi propisi³.

Odmah zatim, 6 novembra, naredeno je providurima da sastave predlog o tome i da ga iznesu na sjednicu vlade. Oni su to i uradili, te su 29 novembra donijeli slijedeće propise za trgovinu stranaca preko Dubrovnika⁴: 1) »tkanine, robe i bilo koja vrsta trgovine, osim svile . . ., koje ovamo donose stranci bilo koje narodnosti i iz bilo koje strane svijeta da ih ovdje u gradu prodaju ili da ih pošalju u Levant, imaju se procijeniti u carinarnici po ovdašnjoj tržišnoj cijeni, te imaju da plate uvoznu carinu kao i Dubrovčani, a tako isto na izlazu imaju da plate kao Dubrovčani, pošto odbiju carinu koju imaju da plaćaju eminu na Pločama«;

2) da se atlasne i ostale svilene tkanine imaju procijeniti kao i Dubrovčanima, te kao i oni imaju da plaćaju propisane carine;

3) od svega ovoga oslobađaju se Mlečani samo za robu koja je pravljena u Mlecima, te Turci i njihovi podanici, koji će plaćati carinu kao i dosad, ali od toga nisu izuzeti Jevreji nastanjeni ovdje ili bilo gdje u svijetu;

4) ovi propisi ne odnose se na one koji već uživaju naročite povlastice;

5) ako neko sam ili preko drugoga bude pokušao da prenese robu kao da je nekoga od onih koji se izuzimaju od

³ Id. XCV, 51'—52.

⁴ Ibid., 73—73'.

ovih propisa, smatraće se da je počinio kontraband i platiće globu koju Senat odredi.

Ovi propisi nisu ništa pomogli Jevrejima, koji su baš onih godina prenosili sve više robe i koji su bili jako zainteresovani u dubrovačkoj trgovini. Zato su, vjerovatno, podizali proteste kod dubrovačkih vlasti, tako da je vlada, 17 aprila 1638 god., naredila providurima da iznesu svoje predloge o »smanjenju carine na tkanine i ostale stvari i trgovinu Jevreja u tranzitu«. Tri dana zatim, 20 aprila, vlada je zaključila da za tkanine i ostalu robu koju Jevreji budu nosili u Levant imaju plaćati dvostruku carinu od one koju su plaćali do 29 novembra 1636 god., ali se od ovoga izuzimala roba koja bude dolazila iz Napuljske Kraljevine i tkanine iz Engleske, za koje će plaćati prema propisima od 1636 god. Za tkanine i ostalo što se pravi u Veneciji plaćaće samo ono što se plaćalo prije 1636 god."

Koristeći se sniženjem carina i jačim trgovačkim vezama između Zapada i Turske, Jevreji su se sve više služili dubrovačkom lukom u svojoj trgovini sa Balkanom. Međutim je to nailazilo na zavist Dubrovčana, kojima su Jevreji mogli da konkurišu i da im pri tome smanjuju carinske prihode. Zato su 1646 god., kada se jevrejska trgovina preko Dubrovnika bila jače razvila, odlučili da mijenjaju pojedine carinske stavove za robu koju su Jevreji prenosili, da time postave neku branu trgovačkoj aktivnosti Jevreja, koja je dijelom išla na štetu dubrovačkih trgovaca, i da povećaju carinske prihode svoje države. Dne 18 augusta 1646 god. zaključila je vlada da Jevreji neće biti smatrani kao Dubrovčani pri plaćanju carina, nego da će otsada plaćati povećanu carinu na robu koju budu dovozili iz Levanta ili iz Italije. Za robu iz Levanta plaćaće po tovaru: kozjih koža 26 dubr. dinara (prije su plaćali 20 dubr. din.), ovnujskih koža 14 din. (11 din.), voska 30 din. (20 din.), netkane svite 50 din. (36 din.), a za svaki snop kozjih i kravljih koža 72 din. (36 din.), za kolet sirove svile 4 škude (2 škude). Za robu iz Ankone i Venecije za Levant plaćaće za svaku balu tkanina 3 škude (2 šk.), za sanduk od 10 komada vaza 30 duk. (24 duk.), za kolet papra, šećera i ostalih droga 50 din. (36 din.)

⁵ Ibid., 172'.

⁶ Ibid., 173'—174.

za balu papira i ostale robe 30 din. (18 din.), a za sve ostalo plaćaće kao i dosad. Od proglašenja ove nove carinske tarife za jedan mjesec može svaki Jevrejin povratiti svu robu koju primi bez plaćanja carine, kako ne bi bio prisiljen da plaća po novoj tarifi⁷. Ali, kako su i ostali stranci konkurisali dubrovačkim trgovcima zbog toga što su na uvezenu robu plaćali za polovinu carine manje od Dubrovčana, i kako su dovozom tkanina uspješno konkurisali i domaćem zanatu tkanina, to je dubrovačka vlada, 30 oktobra i 10 novembra 1646 god., odredila da će ubuduće stranci plaćati polovinu manje carine od Dubrovčana samo za ono što budu uvozili iz Venecije, Ankone, Firenze, Livorna i Londona, i to za jednu godinu, dok će za sve ostalo plaćati kao i dosad, a za dovoz stranih tkanina propisala je vlada nov način procjenjivanja i carinjenja⁸.

Medutim su jevrejski trgovci bili oštećeni ovim novim carinskim propisima, pa su, vjerovatno, bili umanjili tranzit preko Dubrovnika. Zato je vlada, 28 maja 1647 god., odredila da se sa Jevrejima ima unapred postupati pri naplati kao sa Mlečanima i ostalim strancima, i to odmah od toga dana, izuzimajući robu koja je Jevrejima već stigla. Ovaj je zaključak primljen sa 21 protiv 18 glasova, dakle, sa jednom minimalnom većinom. Zato je ona manjina i dalje bila nezadovoljna prednjim zaključkom, pa je vlada bila prisiljena da nekoliko dana zatim, 19 juna, ponovno iznese na rješavanje isti zaključak, koji je ovog puta ponovno potvrđen, i to sa 20 protiv 15 glasova. Tako su Jevreji potpuno izjednačeni s ostalim strancima. Ali, izgleda, neki su sumnjali da li se to odnosi i na ono što Jevreji dovoze iz Levanta, odnosno nije isključeno da su Dubrovčani, protivnici toga, i dalje intrigirali protiv izjednačenja Jevreja s ostalim strancima. Zato je vlada, na svojoj sjednici od 17 jula, objasnila taj zaključak, te odredila da se ove povlastice odnose i na svu onu robu koju Jevreji budu dovozili iz Levanta⁹.

Sve ovo nije moglo potpuno da uredi pitanje carina, pa se to pitanje ponovno tretiralo u vladi, ali, vidi se, nije dolazilo

⁷ Id. IC, 179'—180.

⁸ Ibid., 205', 211—212.

⁹ Id. C, 124'.

do povoljna i definitivna rješenja. Tako se, 29 februara 1648, predlagalo vladi da svi mletački i jevrejski trgovci, nastanjeni u Dubrovniku i koji ovamo dođu, imaju da plaćaju carinu nedavno određenu za strance i Jevreje, a koji to izbjegnu, da se protjeraju iz Dubrovačke Republike. Ali je ovaj predlog odbijen sa 19 protiv 17 glasova, pa se tako nove carinske tarife nisu protezale na Jevreje i Mlečane, nastanjene u Dubrovniku, nego jedino na one koji budu slali robu u Dubrovnik. Međutim je zaključeno da se o tome donesu drukčiji propisi¹⁰.

Dvije godine zatim, a na osnovu vladina ovlaštenja od 4 decembra 1649 god., donesene su nove carinske tarife, koje su prihvaćene na sjednici od 19 februara 1650 god. Na osnovu ovoga zaključka snižene su carine na robu koju Jevreji budu dovozili, a u istome zaključku navedeni su podaci o njihovu ranijem plaćanju. Iz toga vidimo da su Jevreji nedavno bili dosta opterećeni plaćanjem povišenih carina, ali u prošlosti, kada su carinu plaćali kao Bosanci, njihovo je plaćanje bilo neznatno. Tako tek sada, na osnovu ovih naknadnih podataka, možemo da upoznamo carinsku tarifu po kojoj su Jevreji plaćali ranije, kada se bila podigla ona opozicija dubrovačkih trgovaca protiv njih. Dotada su, doista, bili naročito protežirani i sasvim lako su mogli da konkurišu dubrovačkoj trgovini.

Dne 19 februara 1650 god., dakle, donesen je zaključak o visini carina koje su Jevreji otsada plaćali za robu koju budu donosili iz Ankone i Venecije. Za svaku balu tkanina imali su plaćati po 4 škude (dosad su kao stranci plaćali 6 šk., a negda kao Bosanci 1 šk.), za sanduk od 10 komada vaza 33 škude (dosad 51 šk., negda 4 šk.), za tovar papra, šećera i ostalih droga 3 škude (dosad 6 šk., negda 2 šk.), za tovar papira, sapuna i druge robe 1 šk. (dosad 1 $\frac{1}{4}$ šk., negda $\frac{1}{2}$ šk.), za balu indiga 2 $\frac{2}{3}$ škude (dosad 5 šk., negda 1 šk.), a za svu robu koju kupe u Dubrovniku platiće prema tarifi posljednji put povećanoj. Svi ovi propisi imali su da vrijede za tri godine¹¹.

Kako je ovaj propis određivao carine samo za robu koja se dovozila iz Italije, to je naknadno određena tarifa za onu robu koju Jevreji dovoze iz Turske. U obrazloženju tih novih

¹⁰ Ibid., 221'—222.

¹¹ Id. CII, 48—48'.

tarifa vlada je istakla, da usprkos svih dosadašnjih carinskih propisa donesenih u Senatu, specijalno onih 18 augusta 1646 god., po kojima su Jevreji najprije bili izjednačeni s Dubrovčanima, a onda s Mlečanima i s ostalim strancima, ubuduće se na osnovu ovih propisa, izglasanih 29 marta 1650 god., imaju tretirati po slijedećoj tarifi: za svaki tovar kozjih koža imali su plaćati 1 škudu (dosad $1\frac{1}{4}$ šk., negda $\frac{1}{2}$ šk.), za tovar ovnujskih koža $\frac{1}{3}$ šk. (dosad $\frac{1}{2}$ šk., negda $\frac{1}{4}$ šk.), za tovar voska 1 šk. (dosad $1\frac{1}{2}$ šk., negda $\frac{1}{2}$ šk.), za tovar netkane svite $1\frac{1}{3}$ šk. (dosad 1 šk., negda 1 šk.), za snop kozjih i kravljih koža $5\frac{1}{2}$ šk. (dosad 5 šk., negda 2 šk.), za tovar sirove svile 4 šk. (dosad 6 šk., negda 2 šk.), za tovar govedih i bivoljih koža $\frac{1}{4}$ šk. (dosad $\frac{1}{4}$ šk., negda $\frac{1}{4}$ šk.), za tovar fine vune 16 din. (dosad 10 din., negda 18 din.), za tovar proste vune 14 din. (dosad 5 din., negda 18 din.)¹².

Ovako je konačno bila utvrđena carinska tarifa za jevrejske trgovce, čime im je vlada dosta izašla u susret. Svakako, ovo je mnogo pridonijelo da su se Jevreji i dalje u velikom broju služili dubrovačkom lukom i da im je Dubrovnik ostao kao glavna izvozna luka na našoj obali. I u poznijim vremenima, ukoliko smo to mogli konstatovati, Dubrovčani su, uglavnom, zauzimali slično držanje prema njima u pitanjima trgovine, te se daljnji život dubrovačkih Jevreja odvijao bez većih promjena.

Kod plaćanja carina Dubrovčani su davali Jevrejima povlastice u pogledu roka isplate, pa su neki od njih naknadno, prema svojim silama, isplaćivali carine. To su bili dozvolili Aronu Koenu i drugovima, koji su u početku 1648 još dugovali 500 cekina ungara od ukupno 3.000 cekina koliko su dotada dugovali. Dne 7 marta vlada im je dozvolila da za taj ostatak dadu akreditive dubrovačkim poslanicima koji su odlazili u Carigrad, da im to neko u njihovo ime tamo isplati, jer do njihova polaska iz Dubrovnika nisu mogli da sami to učine¹³.

Sve ove izmjene carinskih tarifa stoje u vezi s velikim ratom koji je Turska vodila s Mletačkom Republikom, a koji poznamo pod imenom Kandijskog rata. Ratne mornarice i vojske obih država nisu ratovale samo na otoku Kandiiji (Kreti),

¹² Ibid., 61—61'.

¹³ Id. CI, 9'—10.

nego i uzduž čitave granice mletačkog posjeda naprama Turskoj. Borbe su se vodile i u Boki Kotorskoj, kao i po ostaloj Dalmaciji, a na moru se bilo povratilo stanje iz vremena Prve i Druge Svete Lige¹⁴. To je, naravno, pogodovalo tranzitnoj trgovini preko Dubrovnika, koji je bio ostao jedini slobodni prolaz iz kontinentalnog dijela Turske u Jadransko More. Stoga su trgovci pohrlili u Dubrovnik, koji je tada ponovno morao da uređuje njihov položaj. Tako je i došlo do povećanja carinskih tarifa. Ali, kada se uskoro vidjelo da stranci ne mogu plaćati onako velike carine, dubrovačka je vlada bila prisiljena da ih snizi. U svemu tome, vidjeli smo, jevrejski su trgovci igrali važnu ulogu, jer su svojim brojem premašili sve ostale strance u Dubrovniku, a njihova općina, onako jako oslabljena poslije Ješurunova procesa, opet je ojačala i neposredno pred veliki potres (1667) došla do ranijeg broja svojih članova.

Za vrijeme Kandijskog rata Turci su često zatvarali svoju kopnenu granicu prema Dubrovačkoj Republici. To se u Turskoj nazivalo jasad, a proglašavali su ga kad god su htjeli da zapriječe izvoz ili uvoz robe koja je mogla da ima neku vezu s njihovim neprijateljima, Mlečićima. Ali, prekid trgovine s Dubrovnikom proglašavali su ponekad na svoju ruku pogranični turski namjesnici, da ih onda raznim darovima i potkupljivanjem zainteresovani trgovci i države navedu da dignu jasad i dozvole slobodnu trgovinu.

To je, naravno, svaki put pravilo velike neugodnosti dubrovačkoj trgovini, kao i Jevrejima. Zbog toga su Dubrovčani uvijek odlučno ustajali protiv jasaka, te mnogo napora i sredstava ulagali da ga dignu. Slali su poslanike do pograničnih vlasti, mnogo se zauzimali u Carigradu, trošili novaca i potkupljivali uticajne ličnosti samo da se uspostavi slobodna trgovina s Turskom. Kad je 1639 bilo proglašeno zatvaranje granice, vlada je odredila, 23 decembra, da se može dati do 1.000 talira dubrovačkim trgovcima u Novom Pazaru, da time isposluju slobodu trgovine s Turskom. A taj trošak trebala je da nadoknadi sva ona roba koja se iz Turske bude dovezla u Dubrov-

¹⁴ Upr. A. Vučetić, Dubrovnik za Kandijskog rata 1645—1669 iz dopisivanja Republike sa M. Sorgom-Bobalijem (Dubrovnik, 1896).

nik do konca aprila 1640 god.¹⁵ Dne 4 maja 1640 god., kada se, valjda, još uvijek nisu bili nadoknadili svi troškovi, vlada je odredila da u tome imaju participirati i Jevreji, ali nije detaljnije propisala u kolikoj mjeri¹⁶.

Već pet godina kasnije, 1645 god., Turci su ponovno zatvorili granicu, pa su Dubrovčani oko uredjenja toga pitanja bili potrošili 2.290 duk. Da bi se to nadoknadilo, vlada je 15 januara 1646 god. odredila da sav trošak imaju srazmjerno nadoknaditi dubrovački trgovci i Jevreji, koji su u Dubrovniku nastanjeni, ali ne od robe koju im drugi šalju u komisiju, nego samo za svoju vlastitu. Da bi se tačno utvrdilo koliko je bilo učestvovanje Jevreja u toj trgovini, određeni su bili neki senatori, 2 juna, koji su imali da pregledaju trgovačke knjige Jevreja. Kada su carinici ipak tražili da Jevreji plate i za neku drugu robu, onda ih je vlada 30 augusta na njihov protest od toga oslobodila, jer je ta roba bila poslata u komisiju¹⁷.

God. 1646 vlada je opteretila Jevreje još jednim teretom, jer je odredila, 20 oktobra, da Jevreji nastanjeni u Dubrovniku doprinesu 100 dukata za troškove oko uredjenja nekih gradskih tvrđava¹⁸.

Kada su iste godine neki stanovnici Hercegovoga bili počeli da pljačkaju i napadaju karavane koje su iz Levanta dolazile u Dubrovnik, vlada je pozvala pretstavnike dubrovačkih Jevreja, te im dala uputstva da pošalju nekoga između sebe bosanskome paši da bi to uredio. To je poslanstvo imalo pasti na teret jevrejske trgovine, koja je, vjerovatno, od ovih pljačkanja najviše stradala. Vlada je još raspravljala da li da tog poslanika pismeno preporuči bosanskom paši, pa je od toga odustala, valjda, da bi više izgledao kao pretstavnik samih Jevreja, koji su u ono doba imali dosta prijatelja i zaštitnika u čitavoj Turskoj, pa i u Bosni¹⁹.

¹⁵ Id. XCVI, 151'.

¹⁶ Ibid., 197.

¹⁷ Id. IC, 70, 148—148', 188'—189.

¹⁸ Ibid., 201.

¹⁹ Id. C, 21.

God. 1650 bila je uhvaćena jedna dubrovačka karavana u hercegovačkom mjestu Ljubinju, u kojoj je bila, izgleda, samo jevrejska roba. Vlada je zaključila, 29 augusta, da se pošalje u Ljubinje poslanik, i to neki trgovac, da oslobodi karavanu. O tome je pisala i svojim poklisarima u Carigrad, ali je odbila da u tu svrhu išta potroši²⁰.

²⁰ Id. CII, 148.

EKONOMSKA AKTIVNOST JEVREJA 1630—1667 ISTAKNUTIJI TRGOVCI

I u ovom periodu vremena Jevreji su vodili u Dubrovniku svoju staru tranzitnu trgovinu. Isto su tako zadržali i trgovanje već dobro poznatim artiklima. Zbog toga jevrejska trgovina do polovine XVII stoljeća ne pokazuje nikakve nove i nepoznate karakteristike i načine trgovanja, nego se u svemu i potpuno vodila kao nastavak pređašnje, koju je afera s Izakom Ješurunom bila privremeno prekinula. Kao najvažniji izvozni artikli sa Balkana i dalje su bile kože, vuna, gunjevi, svita, posoljena riba, bakar i dr.

Rad jevrejskih trgovaca u Dubrovniku počeo se osjećati tek od 30-tih godina XVII vijeka, kako smo to već prije istakli, pa ga možemo otsada pratiti skoro iz godine u godinu. Već 25 augusta 1630 god. ukrcao je poznati jevrejski trgovac u Dubrovniku Josip Azubi na jedan dubrovački galeon (veći brod) 400 crvenih kozjih koža i 1.087 crvenih ovnujskih koža Izaka Azubija da ih pošalje u Veneciju. Kapetanu je još predao jednu kuticiju dobro zapečaćenu, u kojoj su se nalazile dvije zlatne kolajne, koje je imao predati u Veneciji Danijelu Abeataru¹.

God. 1631 poslao je u Mesinu preko nekih Jevreja 100 komada bivoljih koža, a 1632 god. 285 komada, s time da se

¹ Div. for. LI, 50¹—51.

naplaćeni novac dostavi u Veneciju za račun nekog dubrovačkog trgovca², dok su druge kože slate u Veneciju³.

God. 1634, samo u mjesecu augustu, poslato je sa tri broda u Ankonu 3.400 govedih koža, od kojih 1.875 tzv. beogradskih i 18 sarajevskih, zatim 584 snopa crvenih i bijelih kozjih koža, od kojih su 94 snopa bila vlasništvo Mehmed-age, janjičarskog kapetana u Skoplju, zatim 80 ovnujskih koža, 72 bivoljih koža, 12 ploča bakra, a u mjesecu novembru znamo za 10 snopova kozjih koža upućenih također u Ankonu⁴. Ovako su i dalje slali za Ankonu i Veneciju razne vrste koža, koje su ponajviše bile vlasništvo jevrejskih trgovaca iz većih centara Turske. Inače, ova trgovina kožama mora da je bila vrlo unosna, jer su se i Jevreji i Dubrovčani njome neprestano bavili.

Balkanska vuna počela se u većoj mjeri izvoziti tek početkom XVII stolj., a nju su najviše preuzimali dubrovački i jevrejski trgovci raštrkani po balkanskim zemljama, te je ili morem slali, ukoliko je bila iz jednog dijela Bugarske i Tracije, ili je karavanama upućivali na Dubrovnik i dalje za Italiju. Ova balkanska vuna nije bila najbolje vrste i zaostajala je mnogo za španskom, ali su je Dubrovčani bili počeli da više upotrebljavaju u svojoj tkalačkoj industriji tek u drugoj polovini XVI vijeka. To je stajalo u vezi s jakim poskupljivanjem svega, pa su Dubrovčani počeli praviti jevtinije tkanine od lošije balkanske vune, kako bi za sebe očuvali siromašno balkansko tržište. Ovo je, vjerovatno, navelo i talijanske industrijalce i zanatlije da su posegli za balkanskom vunom, koja se otada počela da sve više izvozi preko Dubrovnika, posredstvom kršćanskih i jevrejskih trgovaca. To je onda u XVII stoljeću bio postao jedan od najvažnijih izvoznih artikala kojim su radili dubrovački trgovci u Turskoj.

Sasvim je prirodno da su se time bavili i jevrejski trgovci sa Balkana i iz Dubrovnika. Oni su i onako već imali dobro uspostavljene ekonomske veze sa svojom braćom ne samo po prostranoj turskoj državi, nego i u Italiji, pa su najbolje i najlakše mogli da znaju za potrebe pojedinih tržišta i da nastoje

² Ibid., 175 i d.

³ Div. Not. CXXXVII, 24'.

⁴ Div. for. 135—142'; Proc. Canc. XXXIX, 117'.

da ih zadovolje. Već 1630 god. spominje se veća količina fine vune iz Turske u dubrovačkom Lazaretu, koju je bio donio neki Haim Abenun⁵. I slijedećih godina taj se izvoz dobro razvijao, te skoro svake godine imamo arhivskih podataka o izvozu balkanske vune ili njezinih prerađevina, kao što su gunjevi (pokri-vači) i slično. Izvozom toga bavili su se među Jevrejima David i Abram Alialel, Juda Aron, Rafael Josipov, iz Ankone, Abram i Danijel Pardo, Samuel Lima, Salamun Lucena, Aron Koen i Sam. Maestro.

Preko Dubrovnika se izvozila i druga roba koja je dolazila sa Balkana i ostalih zemalja Istoka. Tako se spominju biseri, žito, papar, šiške. A od jevrejskih trgovaca s time u vezi navode se Mihajl Valentino, Samuel Āaruh, Abenjamin Abendanon, Jakov Rios, Haim Abenun, Haim Azrael, Jakov Salamun, Salamun i Izak Danon, Samuel Lima, Jakov Lucena (Luzzena), Aron Koen i Samuel Maestro.

Sa Zapada, prvenstveno iz Italije, donosili su u prvom redu tkanine, i to često one finije. Ta vrsta uvoza nije u Dubrovniku skoro nikada prestajala; ali od 30-tih godina ona se sve više vodi i spominje. Već 10. januara 1631 god. spominje se spor oko polovine jedne trube vunениh mletačkih tkanina između Samuela Maestra i Josipa Azubi⁶, a onda se svake godine redom spominje uvoz raznih vrsta tkanina, koje su jevrejski trgovci dobijali iz Italije i drugih zapadnih država. Osim firentinskih i mletačkih tkanina, sve se više dovozilo engleskih karizeja, koje su stizavale u Dubrovnik većinom morskim putem kroz Gibraltar.

Našli smo da je u januaru 1631 god. bio nastao spor između Haima Abenuna, nastanjena u Dubrovniku, i Bože Đuraševića, dubrovačkog trgovca. Ovome je pokojni brat bio poslao iz Venecije »36 Gospinih molitvenika prevedenih na slovinski jezik« s time da ih preda Abenunu. Međutim je Đurašević 20 komada prodao po 20 i 24 dubrov. dinara, 12 komada je porazdjelio, a 4 su mu ostala. Kako su to bili molitvenici doktora Alberti, iz Splita, to je ovaj tražio od Salamuna Abenuna, Haimova brata, da mu ih plati. Salamuna je zbog toga Alberti bio čak zadržao u Splitu dok se stvar uredi, pa je Đura-

⁵ Div. for. L, 5.

⁶ Ibid., 165.

šević davao pismenu izjavu o onome što je s molitvenicima uradio⁷. Drugom prigodom, u augustu 1639, poslali su Jevreji Oef i braća Maestro iz Ankone 2.464 litre riže, za koju su bili dobili protuvrijednost u slanim srdelama. U maju 1645 poslao je iz Ankone Jakov Maestro bokara, tanjira, stupe i konopa u vrijednosti 70 španjolskih reala, da se sve to rasproda u Dubrovniku, a od naplaćena novca da se dade Salamunu Dav. Maestru glavnicu i pola čiste dobiti⁸.

Novčarski poslovi dubrovačkih Jevreja ovoga perioda bili su mnogo znatniji i brojniji od dotadašnjih, a mjenični promet preko njih bio se naročito lijepo razvio. Isto tako, pored već navedenih podataka o dugovanjima Jevreja onoga vremena, opažamo da se jevrejski trgovci u Dubrovniku i u drugim centrima koji su s njima stajali u vezi, sve više služe tuđim akreditivima i izmjeničnim zadužnicama, koje su bile postale vrlo važan faktor u dubrovačkoj trgovini onoga vremena. Te novčane veze dubrovačkih Jevreja bile su naročito razgranate i zahvatile su vrlo udaljene krajeve. Sve jače i važnije jevrejske skupine na Balkanu bile su, naravno, u novčanim poslovnim vezama, a preko nekih svojih ljudi čak i sa velikim ekonomskim centrima Zapada. Nama, dabome, nije moguće unijeti punu svjetlost u ovaj rad dubrovačkih Jevreja, jer imamo tek neke od dokumenata potrebnih za to.

Mjenice su upućivane u Dubrovnik ili iz Ankone i Venecije ili iz Turske, i to najviše iz Sofije i Beograda. Iz Sofije, kao i iz Beograda, mjenice su slate ili da se u Dubrovniku akceptiraju ili da ondje naprave nove i proslijede dalje prema Zapadu. Nekoliko primjeraka takvih mjenica Sofijskih i beogradskih Jevreja i trgovaca navodimo na drugom mjestu⁹, da se vidi jedan dio toga rada, u kojem su inače dosta učestvovali i sami Dubrovčani.

Početkom aprila 1641 god. prispjela je N. Đurđeviću mjenica iz Beograda, od 5 aprila da plati 105 reala Sam. Maestru, za primljene u Beogradu od Josipa Kalvo. — Dne 30 aprila 1654 god. uputio je iz Splita David S. Maestro mjenicu od 60

⁷ Ibid., 166—167.

⁸ Id. LXIX, 210'.

⁹ V. poglavlje III, 7 o trgovini sa Sofijom i poglavlje V, 5 o Aronu Koenu.

reala braći Maestro u Dubrovnik da novac isplate nekom kape-
tanu iz Kotora. — Dne 15 januara 1654 god. prikazana je Izra-
elu Franku, baš na dubrovačkoj Placi, mjenica od 200 reala
upućena iz Venecije po Gabrijelu R. Kalvo, na kojoj je bio remi-
tent neki dubrovački trgovac. Dne 1 aprila prikazana je u Du-
brovniku mjenica od 400 reala istome Franku od G. Kalva, a
23 aprila ponovno jedna od 400 reala. — David i Jakov Mae-
stro, Rafael Namias i braća Oef, svi iz Ankone, slali su svih
ovih godina mnogo mjenica i drugih naloga isplate jevrejskim
trgovcima u Dubrovniku¹⁰.

Od 30-tih godina XVII stolj., sudeći po arhivskim zapi-
sima, Jevreji su bili počeli sve više davati zajmove stranim
trgovcima u Dubrovniku i u drugim mjestima Turske i Italije.
Dugovi su iznosili veće svote, po čemu zaključujemo da su
otada mnogo više učestvovali u kreditiranju, nego prvih godina
istoga stoljeća. A u dubrovačkim arhivskim dokumentima ima
registrovanih zadužnica ne samo iz Dubrovnika, nego i iz Beo-
grada,¹¹ Sofije, Ankone i Venecije. Zaduznice iz Carigrada ili
za Carigrad nismo našli, što nas utvrđuje u uvjerenju da su
ekonomske veze Jevreja iz Dubrovnika s glavnim gradom Tur-
ske bile u ono vrijeme oslabile.

Dajući zajmove jevrejski su trgovci u Dubrovniku vrlo
često primali zaloge, specijalno od ljudi koji nisu imali čime
da jamče za svoje obaveze¹². To su obično bili kakvi zlatni ili

¹⁰ Div. for. LXII, 277'—278; LXXXIV, 202—202', 24—25, 124'—125,
138'—139.

¹¹ Dne 4 aprila 1631, da navedemo samo jedan primjer, sastavio je
u Beogradu punomoć Hadži-Kijamel (Chiamel), beogradski Turčin, za Iliju
Benveniste, nastanjenog u Veneciji, kako bi u njegovo ime mogao na bilo
koji način progoniti zaostavštinu pok. Kristifora Mela, Grka, za dug od
2.000 reala, a na osnovu njegove zaduznice od 15 oktobra 1629, sastavljene
u Beogradu na španskom jeziku, koju u prepisu donosimo u Bilješkama.
Proc. Canc. XXXVII, 67—68'; Div. for. L, 290'—291'.

¹² Često su Jevreji jamčili jedan za drugoga, specijalno oni iz Du-
brovnika za strane Jevreje, koji su bili slabije poznati dubrovačkim trgov-
cima. Isto tako Jevreji su često davali punomoći jedan drugome za utjeri-
vanje svojih tražbina. Međutim 26 februara 1665 god. dao je takvu puno-
moć Izrael Maestro dubrovačkom vlastelinu Dživu S. Đurđeviću, a 10
decembra neki Mojsije iz Ankone, stanovnik Venecije, vlastelinu Marinu
Buniću. God. 1649 istupao je vlastelin Aug. Tudizić kao opunomoćenik
četvorice dubrovačkih Jevreja. Proc. Canc. LV, 95, 224'; Div for. LXXVI,
97—97'.

srebrni predmeti, nakiti, drago kamenje, biseri, korali i sl. U većini slučajeva takvi su dugovi iznosili nekoliko dukata, a dužnici su bili siromašniji stanovnici Dubrovnika ili seljaci iz njegove okolice, ponajviše žene¹³.

Zbog dugova su često dubrovački Jevreji plijenili tuđe stvari, novac i robu, i to ne samo inovjercima, nego mnogo više baš samim jevrejskim trgovcima. Sudeći po mnoštvu arhivskih podataka o tome zaključujemo da su sporovi zbog neizvršenih obaveza bili vrlo česti, jer inače ne bi bilo dolazilo do onako čestih zapljena tuđih stvari¹⁴. Sekvestri su se često vršili po nalogu stranih jevrejskih trgovaca, na pr. iz Venecije i Ankone, a imamo nekoliko slučajeva kada su udove dubrovačkih Jevreja same ili preko svojih opunomoćenika davali sekvestrirati stvari zbog tražbina svojih muževa. Često se događalo da se plijenila roba koja je za račun izvjesnih stranih Jevreja stizala iz Italije u Dubrovnik, te se nalazila kod jevrejskih trgovaca koji su imali da je prosljede dalje. Kada se imaju u vidu sve ove zaplijene tuđe robe, onda nije nikakvo čudo što su se Jevreji, koji su trgovali preko Dubrovnika, onako mnogo zauzimali kod dubrovačke vlade da im dozvoljava slobodan dolazak i punu zaštitu na teritoriju svoje države.

I u ovom periodu nalazimo sporove u kojima su bili umiješani jevrejski trgovci u Dubrovniku, ali znatno manje nego prije. Sporovi su, naravno, nastajali oko trgovine, pa su se rješavali kao i ranije, većinom pred sudom dobrih ljudi, među kojima je bilo i kršćana. Ovdje ćemo navesti samo dva-tri slučaja zbog njihove interesantnosti.

God. 1631 nastao je spor između članova trgovačkog društva Josipa Azubi i Eleazara Koena, te Engleza Viljema Yat zbog toga što je ovaj bio prenio neku njihovu robu u Mala-

¹³ Među Jevrejima vjerovnicima našli smo i jednu ženu, i to Renu Lazarevu, koja je bila dala u zajam nešto novca nekoj Dubrovkinji, te 22 marta 1635 god. od nje tražila da otkupi svoj založeni zlatni prsten, inače da će ga prodati. Div. for. LIV, 235'.

¹⁴ Dne 17 augusta 1623 izjavili su Abram Abenun i sin David trojici tutora nasljednikā pok. Džore Dž. Palmotića, da će povratiti u crkvu Sv. Dominika Haima Abenuna, Abramova sina, koji se bio sklonio u onu crkvu, i da će ga ili ondje čuvati ili nadoknaditi sve što bude falilo među založenim stvarima na ime Haimova duga. Div. Not. CXXXVI, 97.

moko (Venecija). Bilo je došlo i do sudske rasprave, pa se Englez pravdao da je to radio po zajedničkom sporazumu¹⁵. I god. 1645 bio je izbio spor s nekim Englezima zbog novca koji je Samuel Maestro morao položiti na državnu blagajnu na zahtjev Viljema Perior, opunomoćenika Samuela Vattal, iz Londona, a kojemu je nešto dugovao pok. Viljem Holloway, engleski trgovac u Dubrovniku. Oba su se spora rješavala pred sudom dobrih ljudi¹⁶. — Dne 9 juna 1645 god. sporazumjeli su se Ilija Oef, te Salamun i Moj. Maestro, svi iz Ankone, da im Sabadaj Baruh povрати dug od 175 škuda u bitoljskoj svili, prema uzorku koji im je prikazao¹⁷.

Među brojnim dubrovačkim Jevrejima malo se njih jače istaklo u trgovini, te vodilo velike trgovačke radnje. Zato u Dubrovniku, osim vrlo rijetkih iznimaka, nije ni bilo jakih trgovačkih kuća među Jevrejima, koje su svojim vezama, poslovanjem i kapitalima otkakali između ostalih dubrovačkih trgovaca. Naprotiv, među Dubrovčanima uvijek je bilo trgovaca koji su sami podigli ili od drugih preuzimali vođenje velikih trgovačkih radnja.

Prikupljajući podatke o svim jevrejskim trgovcima u Dubrovniku, opazili smo da su se samo trojica, zapravo tri trgovačke kuće, između njih jače istakli, i da se samo njihova imena više i češće spominju zbog brojnijih i jačih poslova. To su Samuel Ergas, Kutiel Finci, te David i Aron Koen, zajedno sa Samuelom Maestrom.

Samuel Ergas, o kome je već na nekoliko mjesta bilo govora, došao je u Dubrovnik iz Turske, te je ondje živio preko 20 godina, od 1565 godine, po prilici, do 1587 god. Period njegova najvećega rada pada u vrijeme Druge Svete Lige, kada se u Dubrovniku bilo okupilo jevrejskih trgovaca sa sviju strana. Ergas se tada, sa svojim bratom Izakom, uglavnom bavio onom istom trgovinom, koju su i drugi Jevreji u Dubrovniku vodili, a dugo je vremena vršio i čast jevrejskoga konzula.

Ergas je skoro sve poslove vodio kao pretstavnik stranih trgovaca, većinom Jevreja, koji su preko njega slali svoju robu

¹⁵ Id. L, 239'—240'.

¹⁶ Id. LXIX, 204—205'.

¹⁷ Div. Canc. CLV, 110.

u Italiju ili Tursku. U vezi s time vrlo je često dolazio pred dubrovačke vlasti kao tuđi opunomoćenik. Tako je 19 jula 1569 god. na granici dao zaplijeniti u rukama Haima Linda 17 bala bijele svite, koje su pripadale Abramumu i Josipu Kodaru¹⁸. Međutim, kako ta svita nije bila baš ove dvojice, nego Josipa Samsona i Davida Jakše, to je bio uložen protest pred vlastima, i traženo je da zbog toga snosi svu štetu¹⁹. Iste godine, 7 oktobra, imao je spor sa svojim drugom Izakom Ergasom-Benaso zbog 6 bala crvenih kozjih koža, koje im je iz Sofije bio poslao solunski Jevrejin Josip Maraci. U augustu 1570 god. primio je iz Ankone crvca²⁰. Dne 5 januara 1575 prodao je Jeru Menčetiću, dubrovačkom vlastelinu, 4 sanduka staklenih »očenaša« (krunica, brojanica) za 200 mletačkih dukata. Menčetić ih je nosio u Aleksandriju, pa je s Ergasom bio ugovorio da će mu on nadoknaditi ako ih proda ispod te cijene, dok će sva čista dobit pripasti samo Menčetiću²¹. Iz Italije je, kao i svi ostali dubrovački Jevreji, primao razne tkanine za Tursku. Josip Samson, Jevrejin iz Angore, ali nastanjen u Ankoni, bio mu je 80-tih godina poslao 140 truba karizeja, 1 sanduk i 2 sepeta ostale robe da ih proslijedi u Carigrad Turčinu Šah-Mehmetu, koji je dugovao Samsonu 191.100 aspra, čiju je vrijednost Ergas kasnije primio u crvenom vosku²².

Preko Samuela Ergasa dubrovačka je vlada primala, odnosno dostavljala novac na isplatu. On je još, kao bogatiji trgovac, uziman i kao jamac za drugoga. Dne 20 decembra 1577 god. vlada mu je isplatila 1769 napuljskih dukata poslatih iz Ankone; god. 1581 dostavio je u Carigrad svojom mjenicom 8.000 aspra dubrovačkim poklisarima; a dne 18 decembra 1583 god. vlada je dala eminu na Ledenicama 10.000 aspra uz njegovo jamstvo²³.

Uživajući veći ugled među dubrovačkim Jevrejima, Ergas je bio postao i osoba povjerenja stranih Jevreja, koji su se njemu obraćali kad im je nešto trebalo urediti u Dubrovniku.

¹⁸ Id. LXVI, 91—93.

¹⁹ Ibid., 112—112'.

²⁰ Ibid., 131—131'.

²¹ Id. CLVIII, 47.

²² Id. CLXIX, 54—54'.

²³ Cons. Rog. LXIV, 147; LXVII, 217'; Div. Not. CXXII, 5'.

Njega su neki Jevreji držali i kao svog ličnog povjerenika u Dubrovniku, dajući mu da ih pretstavlja i izvršava njihove želje. Dne 26 marta 1565 god. dala mu je Palumba, udova pok. Abra-
ma Kriadi, 150 dukata da ih drži na ime miraza njezine kćeri Estere, o čemu je prije bilo govora²⁴.

Da bi još bolje osvijetlili rad ovog istaknutijeg jevrejskog trgovca u Dubrovniku, navešćemo još neke podatke o njegovu radu.

U decembru 1578 god. dugovao mu je neki Vice Lupi, zlatar iz Hercegnovoga, 82 dukata. — U februaru 1580 primio je neke karizeje iz Ankone. — U junu izjavio je Samuel Bono da mu je Ergas potpuno isplatio 30 talira i 2.650 aspra. — U julu pozajmio je 220 napuljskih dukata Ivanu Boeciju, iz Leče, nastanjenom u Dubrovniku, da bi mogao otkupiti tvrdi hljeb (beškot), koji mu je bio zaplijenjen u Hvaru. — U augustu mu je položio račune Jakov Naoković, kapetan broda, koji je 1572 god. bio primio 10 vreća pamuka od Josipa Barki, iz Tira u Siriji, da ih proda negdje u kršćanskim zemljama. Ergas je ovdje nastupao kao opunomoćenik Barkija²⁵. — U mjesecu oktobru dao je registrovati jednu punomoć, sastavljenu u Skoplju 22 septembra 1580. Njome su rabi Izak Hasan i sin rabi Juda, te rabi Abram Izaija, svi iz Kostura (Chasturia, Castoria), a nastanjeni u Skoplju, davali punomoć rabi Izaiji Pernika, levantinskom Jevrejину u Ankoni, da u njihovo ime može utjeravati njihove tražbine u Ankoni i drugim mjestima. Osobito su mu preporučivali neku robu, koju je nedavno u Lješu bio ukrcao za Ankonu rabi Salamun Provencale, Jevrejिन iz Kostura, a koja je dijelom pripadala rabi Samuelu Zarfati, iz Bitolja, te se imala predati rabi Mojsiji Jeni, iz Bitolja²⁶.

Iz mjeseca novembra 1585 god. očuvane su teretne iskaznice za preko 3.000 raznih koža koje je Ergas poslao u Ankonu. Kože su pripadale raznim jevrejskim trgovcima, sigurno iz Turske, i to: Judi Koenu, Abramam Haimu i Salamunu Gagi, Efraimu Kakofu Namiasu, Jakovu Benhaimu, Abramam Almoslino, Davidu Anđelu, Vidalu Natalonu, Nantalu Baruhu, Haimu i

²⁴ V. str. 157.

²⁵ Div. Canc. CLXVI, 25, 45', 127—127', 139, 155'—156'.

²⁶ Proc. Canc. II, 14'—15.

Benjaminu Asael, Aronu Koenu, Eliji Primo, Heskiji Piade i Liji Beatar. A bile su upućene jakinskim trgovcima Haimu Izaiji Koen Nahar, Izaiji Pernika, Izaku Paso, Jakovu Johana i Abramam Koen Nahar²⁷.

U februaru 1587 god. Ergas je kao opunomoćenik rabi Jakova Finci, sina pok. Kutiela, primio od pisara dubrovačke carinarnice jednu zapečaćenu kutiju, u kojoj je bilo sedam dijamanta, koje je jednom Jakov Koen »Nijemac« bio predao nekom dubrovačkom kapetanu da ih u Carigradu preda Jakovu Finci²⁸.

U toku ove 1587 god. Ergas je umro, a oko uređenja njegove zaostavštine spominju se od 9 novembra njegova dva zeta Salamun Bensal i Izak Danon. Među ostalim su obojica u januaru 1588 god. primili neki novac za prodate kairske ćilime i kravlje kože, koje je Samuel Bakes (Baches), iz Aleksandrije, bio poslao po dubrovačkom brodu na prodaju Ergasu u Dubrovnik²⁹.

Jedan od aktivnijih jevrejskih posrednika, koji je bio došao u Dubrovnik samo na kratko vrijeme u doba Druge Svete Lige, bio je Jakutiel Finci (Fingi, Finzi), koji je inače živio u Carigradu. I on je, naravno, kao i svi ostali Jevreji onog vremena, stajao u poslovnim vezama s jevrejskim trgovcima Italije i Turske, te za vrijeme svoga boravka u Dubrovniku posredovao između njih. Ondje je ostao nepune tri godine (1570—1573), dakle tačno za vrijeme dok je bio prekinut morski put između Turske i Zapada. Iz Italije je primao tkanine za jevrejske trgovce u Turskoj, pa smo u vezi s nekim sporovima našli podatke o tome. Dne 18 decembra 1571 god. tražio je neki trgovac iz Pize da mu preda jedan kolet crvca i dvije bale karizeja u ime nekoga iz Ankone, ali je Finci oklijevao da to izvrši, jer je izbjegavao da dade protuvrijednost u raznoj levantinskoj robi. Isto je tako, 3 marta 1572 god., tražio neki Mlečanin da mu preda karizeja i tkanina iz Londona, koje su išle na račun flamanskih trgovaca Rubiani i Volfart, u Veneciji, s time da mu Finci preda protuvrijednost od 600 mlet. dukata

²⁷ Div. Canc. CLXXIII, 97—99.

²⁸ Id. CLXXIV, 156.

²⁹ Id. CLXXVI, 11, 41', 47—47', 85'—86; CLXXVII, 10; Div. Not. CXXIV, 83, 84—84'.

u raznoj levantinskoj robi. Međutim je Finci odbijao da to izvrši, pa čak ni na drugi protest, 7 maja, nije primio karizeje i fine londonske tkanine. A 17 marta 1573 god. bio je Finci onaj koji je protestovao protiv pretstavnika neke mletačke trgovačke firme, koji mu nije htio da preda tkanine kao protuvrijednost za neku robu koju je u ime Eleazara Kalefa i sina, iz Carigrada, imao prosljediti za Veneciju, a zbog koje je 1572 god. išao čak do Drinopolja da digne sa nje sekvestar. — Dne 1 jula 1573 god. poslao mu je Baruh Krespi, Jevrej iz Venecije, par velikih bisera za minduše. — Za svoje poslove Finci je plaćao dosta veliku carinu, tako da je 15 februara 1572 god. najednom dugovao carinarnici 600 dukata, te je za to dao jednu mjenicu na Carigrad. — U Dubrovniku je, izgleda, neko vrijeme trgovao skupa s Izakom Adaroha, levantinskim Jevrejinom, koji mu je pred odlazak sa svojom porodicom u Ankonu, 14 augusta 1573, ostao dužan 13 dukata i 21 din. jakinske vrijednosti. — Za vrijeme svog boravka u Dubrovniku Finci je primao i mjenice sa raznih strana, koje je imao da prihvaća, odnosno isplaćuje, u ime Eleazara Kalefa, iz Carigrada, izgleda svog principala. Međutim, jednu od 6 februara 1569 god., pisanu jevrejskim jezikom, nije htio da akceptira, a 10 jula 1573 spominje se jedna njegova koju je bio uputio na Kalefa u Carigrad³⁰.

Čim je prestalo ratovanje na moru i uspostavljena ponovno direktna trgovina morem između Turske i Zapada, mnogi su Jevreji napustili Dubrovnik, a među njima i Finci, jer poslije toga nismo ništa našli o njemu, dok se njegov sin Jakov spominje u Carigradu 1587 god.

³⁰ Div. Canc. CLVI, 193'; CLVII, 33', 83, 119, 145; CLVIII, 61', 125', 142; Div. Not. CXVIII, 110, 218'; Cons. Rog. LXI, 24, 67.

SARAJEVO

Dubrovački Jevreji stajali su u stalnim i vrlo živim poslovnim vezama s nekoliko većih političkih i ekonomskih centara Italije i Turske. U toku našega razlaganja o jevrejskoj trgovini u vezi s Dubrovnikom, imali smo prigode da više puta spomenemo neke od tih centara i navedemo njihovu ulogu u općoj trgovini Jevreja onoga vremena, ali mislimo da je ipak potrebno između svih njih izdvojiti dva veća centra na Balkanu, koja su od svih ostalih bila u najjačim vezama s dubrovačkim Jevrejima. To su Sarajevo i Sofija.

Već na nekoliko mjesta imali smo prigode da govorimo o vezama dubrovačkih Jevreja sa Sarajevom, kao i o nekim Jevrejima iz samoga Sarajeva. Ali te vijesti, do kojih smo došli u dokumentima Dubrovačkog arhiva, nisu mogle da budu ni opširne ni česte u ranijim godinama XVI vij., jer se Sarajevo tada tek podizalo i razvijalo u jači privredni centar i glavno političko mjesto bosanskoga pašaluka, pa još nije moglo da ima veću privlačnu snagu za ljude željne trgovanja, rada i zarade¹.

U prvim počecima razvoja Sarajeva bilo je, naravno, u njemu i Jevreja, ali ni oni, kao ni ostali sarajevski trgovci, nisu imali važnost koju su tek docnije dostigli. Kada se Sarajevo

¹ O postanku i prvom razvitku Sarajeva upor. VI. Skarić, Postanak Sarajeva i njegov teritorijalni razvitak u 15. i 16. vijeku (»Glasnik Zemaljskog Muzeja za Bosnu i Hercegovinu« XLI, 1929, str. 41—55).

Za povijest sarajevskih i bosanskih Jevreja upor. Dr. M. Levy, Die Sephardim in Bosnien (Sarajevo, 1911).

jače razvilo, onda je u njemu bilo i boljih uslova za trgovinu, što je, naravno, privlačilo Jevreje i ostale trgovce da onamo odlaze i da se u većem broju nastane. Već smo naveli neke slučajeve u kojima se spominje Sarajevo u vezi s Jevrejima polovinom XVI stoljeća, a u bosanskim arhivskim dokumentima iz 1565 god. imamo spomena o tim trgovačkim vezama. U Sarajevu je te godine tužio Izaka Abrama neki musliman, koji mu je na svom konju prenio tkanine iz Dubrovnika u Sarajevo, pri čemu je, zbog velikog tereta, konj nastradao, te je tražio da mu ga Izak plati². U posljednjim godinama XVI stolj. nailazimo u Dubrovniku na sve obilnije vijesti o trgovačkim vezama Jevreja sa Sarajevom, što je sasvim prirodno kada se zna da je Sarajevo tih godina bilo glavni privredni centar svih zapadnih krajeva Turske. U Sarajevu se tada, a osobito početkom XVII stolj., već bila okupila i učvrstila brojna skupina jevrejskih trgovaca, koja je održavala stalne poslovne veze s Dubrovnikom, a preko njega i s Italijom. U isto vrijeme bila je uspostavljena i trgovačka veza Bosne s Italijom preko Splita, ali taj trgovački put nije nikada mogao da jače oslabi onaj preko Dubrovnika. U Sarajevu je, naravno, uvijek bilo i dubrovačkih trgovaca, koji su još u srednjem vijeku imali svoju koloniju u staroj Vrhbosni, koju je u tursko doba naslijedilo moderno Sarajevo, a u kome Dubrovčani nikada nisu prestali da borave. Oni su kroz čitavo XVI stolj. i dalje održavali poslovne veze sa sarajevskim Jevrejima, te vrlo često posredovali u dobavljanju robe iz Dubrovnika i Italije, kao i pri izvozu bosanskih proizvoda u Dubrovnik i preko mora. Tako su se Mojsije Kuzino, Haim Menahem i Josip Abr. Lubelo, »sva trojica Jevreji iz Sarajeva Bosne«, obavezali Kutielu Finci, kao pretstavniku odsutnog doktora Josipa Amiko, Jevrejina iz Ankone, da će mu kroz šest mjeseci iplatiti 480 jakinskih dukata na ime vrijednosti sedam škrletnih tkanina mletačkih³. A 12 oktobra 1579 god. Izak Saba (Sabba) i njegov sin Abram izjavili su u Sarajevu da duguju Baldu Digante, Dubrovčaninu, 26.400 aspra i da će mu ih povratiti kroz 18 mjeseci. Jamac im je bio Abram Tobi

² Levy, 3.

³ Div. Canc. CLVIII, 124'—125. — Ovaj Moj. Kuzino sigurno je identičan s Mojsijem Kuzin, koji je 1570 boravio u Dubrovniku, a za koga u jednom dokumentu stoji da je »stanovnik Mostara«. Id. CLVI, 125'.

(Tubi), dok su svjedoci bili Dubrovčani vlastelin Stijepo Kabožić, Matija Perov i Jakov Božović. S ovim Izakom Saba, nastanjenim u Sarajevu, trgovao je i Bernard Zuzorić, koji se bio sporazumio s Izakovim opunomoćenikom Salamunom Oefom, 29. januara 1580, da će mu Izak u ratama povratiti 13.721 aspru, koje mu je dugovao za tkanine, dajući mu po 70 turskih oka voska godišnje do potpunog podmirenja duga⁴. Dne 29. oktobra 1580. god. Abram Tobi je dugovao 16.800 aspra B. Đigantu na račun karizeja koje je od njega primio. Jamac mu je bio nećak Santo Kavalier, a svjedoci Stijepo Kabožić, Izak Saba, Mojsije Kosan (Cosan) i Dž. de Busi. Obe ove zadužnice ustupio je Đigante, 24. marta 1582, Nikši V. Gučetiću-Goze, dubrovačkom filozofu i političkom piscu⁵. — Dne 12. decembra 1584. god. sastavljena je u Veneciji izjava Mojsije Alfandarina, iz koje proizlazi slijedeće: Mojsije Abenun bio je poslao iz Venecije u Sarajevo Jakovu Alfandarinu, Mojsijevu sinu, šest truba tkanina i pet komada damaska, u vrijednosti oko 1.000 dukata. Međutim je baš tada umro Jakov Alfandarin, te su sve tkanine dospjele u ruke braće Matije i Miloša Markovića, Bosanaca. Zbog toga je Mojsije Alfandarin dao prednju izjavu, tvrdeći da sve to pripada njegovu pokojnom sinu⁶. S Markovićima je stajao u poslovnim vezama i sam Mojsije Alfandarin, koji je umro u Veneciji u decembru 1584, te je Miloš Marković isplatio 140 talira u maju 1592. god. Mojsijevoj udovi Miri, koja je živjela u Dubrovniku⁷.

Međutim u vezama sarajevskih Jevreja s Dubrovnikom doskora su sve pozicije zauzeli sami Jevreji, i to oni iz Dubrovnika. Za njih je tada Sarajevo bilo postalo jedno od najvažnijih tržišta na Balkanu. Dne 13. septembra 1589. god. sporazumjeli su se u Dubrovniku Josip Namer, Jevrej iz Plovdiva, s Radom Radovim, agentom Hadži-Hasana, Turčina iz Plovdiva, da mu na ime duga od 30.000 aspra izda kreditiv na Mojsiju Melameda i Josipa Ar. Koena, Jevreje, nastanjene u Sarajevu. Ova dvojica su imala predati Hadži-Hasanu u Sarajevu, u roku od 5 dana, 57 turskih lakata škrtletnih i 58½ lakata

⁴ Id. CLXVI, 40.

⁵ Div. Canc. CLXIX, 45—46 retro.

⁶ Id. CLXXIV, 21—21'.

⁷ Div. Not. CXXVI, 92—92'.

grimiznih tkanina, za koje će dva dubrovačka trgovca, nastanjena u Sarajevu, izjaviti da su dobra. Jamci su mu bili dubrovački Jevreji, Salamun Oef i David Koen, otac kasnijega rabina Arona. Dva dana zatim, 15 septembra, Hadži-Hasan je pred notarom potvrdio da odobrava ovaj sporazum, te je, izgleda odmah, otputovao u Sarajevo, jer je njegov agent Rade, 5 oktobra, izjavio da se sporazum poništava, budući da mu je bilo javljeno da je u Sarajevu izvršena isplata prema ugovoru⁸.

God. 1591 bili su u sporu rabi Zakarija Arovas i rabi Salamun Kabiljo, kao opunomoćenik Samsona Kabiljo, te su 18 aprila prepustili hahamu Salamunu Oefu i rabi Menahemu Moskatu da to presude. Arovas je, naime, bio poslao u Sarajevo Samsonu Kabilju 5 koleta papra, ali ih ovaj nije htio da primi kao neprihvatljive. Međutim su izabrani suci presudili da taj papar pregledaju sarajevski trgovci David Abudente i Haim Almoslino, te utvrde da li se može primiti. U pozitivnom slučaju uzeće ga Samson, a u negativnom će mu Arovas za 2 $\frac{1}{2}$ mjeseca predati u Sarajevu istu količinu drugoga papra, koji će ona dvojica sarajevskih Jevreja prihvatiti, a kroz to vrijeme će Arovas Samsonu dati jamca. Papar bi putovao do Sarajeva na rizik Arovasa i bez ikakvih taksa ili troškova, jer je Samson već to sve podmirio i uredio za ovaj papar koji je u Sarajevu. Odredili su, na osnovu informacija solunskih trgovaca, da papar staje 10 $\frac{1}{2}$ aspre po oki. Na koncu je Salamun Kabiljo jamčio svim svojim dobrom Zakariji Arovasu da će njegov brat Samson odobriti ovaj sporazum⁹.

Pred dubrovačkim sudom, 22 oktobra 1592 god., rješavao se spor između Davida Ortes i Jakova Benkastiela, koji mu je dugovao 150.000 aspra za kozje i ovnujske kože, koje je od njega bio kupio. Obećavao je da će mu na povratku u Skoplje platiti u raznim tkaninama i svili, koju je onamo imao donijeti iz Sarajeva, gdje je radio njegov šurak Jakov Pinto¹⁰. Ovaj isti Jakov Benkastiel primio je, 5 januara 1595 god., 18.850 aspra na ime potpuna podmirenja računa za svilu koja je Davidu Ar. Koen predata u Sarajevu od strane Benkastiela¹¹. Tu je svilu,

⁸ Id. CXXV, 26.

⁹ Ibid., 191—192.

¹⁰ Div. Canc. CLXXXIII, 47'—48.

¹¹ Div. Not. CXXVII, 211'.

sigurno, ondje primio Davidov brat Josip, kojega smo vidjeli u Sarajevu već 1589 god.

Dne 4 februara 1594 god. izjavio je pred dubrovačkim notarom Jevrejⁱⁿ Jakov Tobi (Tubi) da duguje Karlu Portinari, Firentincu, 1.140 talira kao ostatak raznih računa i poslova koje je imao s njime i s njegovima u Bosni, vjerovatno u Sarajevu. Portinari je u zalogu držao 200 gunjeva i 25 ćilima, te još druge robe, što je sve imao poslati u Livorno, Veneciju ili Ankonu da se proda. Ali, međutim, Tobi je tražio da mu Portinari na račun toga izda mjenicu na Veneciju, Besanson ili koje drugo tržište, i to ili na svoje ime ili svojih iz Bosne, a da će mu kroz to vrijeme Tobi još dati kao jamstvo i sve efekte koje ima ili će imati kod tvrtke Tomazo Mikeloci i drugovi ili Benči i Džovan-Frančesko Benči, oba u Firenci¹². Ali, Portinari nije namjeravao da Tobijevu robu pošalje u Livorno, što je Tobi izričito tražio, te je ovaj odmah uložio protest zahtijevajući da to pošalje u Livorno, koji je toskanski vojvoda nastojao da pridigne. Naročito su tamo bili potrebni gunjevi i smola za toskansku ratnu mornaricu¹³. Portinari je, vjerovatno, poslije protesta robu uputio za Livorno, i tako je ova udaljena luka došla u trgovačku vezu sa Sarajevom posredstvom dubrovačkih Jevreja.

U januaru 1595 god. poslao je iz Dubrovnika u Sarajevo jednu balu tkanina Salamun Oef, a osigurao ju je Salamun Kabiljo. Međutim je putem bila ukradena, pa je Kabiljo bio prisiljen da isplati oštetu od 115 škuda, kako su bili presudili izabrani suci Jakov Bendanon i Aron Abenatar, ali je prije toga tražio posvjedočenje iz Sarajeva da je bala doista bila ukradena¹⁴.

Sa Salamunom Kabiljo stajao je u poslovnim vezama Dubrovčanin Pasko Radov Zvijezdić, sarajevski trgovac, koji je zadugo održavao vrlo živu trgovinu između Sarajeva i Dubrovnika. Zvijezdić je, 5 aprila 1597 god., naredio svom dužniku Jusufu Čelebiji, Turčinu iz Novog Pazara, da na ime svoga duga preda 780 dukata Kabilju, ako pođe u Dubrovnik ili

¹² Ibid., 122'—123.

¹³ Ibid., 123—124'.

¹⁴ Ibid., 211'.

Veneciju da proda kože koje je sobom nosio. Kako je to ponio u Dubrovnik, to je 6 maja dao Kabilju raznih koža u visini vrijednosti spomenute svote¹⁵.

Sa Sarajevom su održavali stalne i žive odnošaje David i Josip Koen, te Davidov sin Aron i njegovo trgovačko društvo, o kojem će biti kasnije govora u posebnom poglavlju. Već 1589 god. živio je u Sarajevu Josip Ar. Koen, koji je sigurno stajao u poslovnim vezama sa svojim bratom Davidom u Dubrovniku, a koji je za svoga boravka tamo upoznao prilike u sarajevskoj čaršiji, te uspostavio prijateljske i poslovne veze nekih sarajevskih Jevreja sa trgovačkom firmom svoje porodice u Dubrovniku. Ali, o tim vezama porodice Koena sa sarajevskim Jevrejima imamo obilnije podatke tek od prvih godina XVII stolj., a osobito otkada je trgovinu vodio sposobni dubrovački rabin Aron Koen.

Početak XVII stolj. trgovao je sa sarajevskim Jevrejima poznati dubrovački trgovac Ivo Fačenda, kome su dugovali veću svotu novaca Izak Principale i Izak Sehil (Secchil), oba iz Sarajeva. On im je, 2 maja 1602 god., pisao iz Dubrovnika tražeći da mu već jednom to isplate, a oni su mu preko Davida Koena isplatili najprije, 21 juna, 120 zl. dukata, a 1 augusta daljnjih 330 dukata¹⁶.

David Koen je u Dubrovniku vršio službu pretstavnika Abrama Papo-Safet, iz Sarajeva, te je 9 augusta 1607 god. u njegovo ime protestovao protiv Jakova i Sadika Bendanona, te Jakova Danona, što su bez ikakva prava dali sekvestrovati 25 bala koža, tobože kao da su vlasništvo Mojsije Bitona, iz Skoplja. Ali su se Bendanoni i Danon branili da su to doista bale Bitona, te da nije pravo da ih vara sakrivajući robu njihovih dužnika. Tvrđili su da se na balama još vidi prava marka, koja da je tek sada precrtana i preko nje ispisan nova, valjda Abrama Papo. Sličan se sukob među njima ponovio i 22 augusta, ali ne znamo s kakvim rezultatom¹⁷. Međutim je dubrovački sud, 21 augusta, uputio u Sarajevo pismo Džonu Bobaljeviću, dubrovačkom vlastelinu, s nalogom da pročita

¹⁵ Id. CXXVIII, 183'—184.

¹⁶ Div. for. XII, 18'—19'.

¹⁷ Id. XVI, 82—82', 86—87'.

Abramu Papo protest Bendanona i Danona. Oni su ga optuživali da je u dva navrata pod svojim imenom poslao u Dubrovnik Davidu Koenu 40 bala koža, i to iz Skoplja, dok su po nekim saopćenjima doznali da su te kože vlasništvo Bitona iz Skoplja. Neka zato kroz tri dana po saslušanju ovoga protesta donese pismene potvrde da su to doista njegove kože i da su za njegov račun prenesene iz Skoplja u Sarajevo, jer mu inače neće više ništa vjerovati. Čim je Bobaljević primio ovaj protest, saopćio ga je, 28 augusta, Abramumu Papo, i to u prisustvu sarajevskih Jevreja Abrama i Mojsije Kabiljo, Josipa Baruha i Davida Franko dal Meda¹⁸.

Dne 20 septembra 1607 god. dao je zaplijeniti David Miranda, kao opunomoćenik Mojsije Ješuruna, iz Sarajeva, sve stvari Josipa Baruha, iz Sarajeva, koje su se našle kod Jakova Danona i Davida Koena, a 2 oktobra kod Tadije Naleškovića 200 lakata raza. Međutim su zbog toga protestovali braća Bendanoni, kao agenti Abrama Kabiljo, iz Sarajeva, tvrdeći da to njemu pripada¹⁹. Na sličan je način, 12 februara 1608, David Koen, kao agent Izaka Principala, dao sekvestrovati sve stvari Abrama Kalo, iz Beograda, koje su se našle kod Arona Abeatara. To je isto uradio i David Miranda za svoj račun²⁰.

Preko trgovačke kuće Koena dubrovačka je vlada u nekoliko navrata isplaćivala dugove svojih poslanika koji su odlazili u Sarajevo bosanskim pašama ili im istim putem dostavljala potrebiti novac. Tako je 28 januara 1617 god. prihvatila mjenicu Benedikta Getaldića na 80 dukata primljenih u Sarajevu 12 januara od Josipa Koena, te je odredila da se taj iznos odbije od duga Davida Koena dubrovačkoj carinarnici²¹. A 1 juna 1617 vlada je pristala da isplati 100 duk. Davidu i Aronu Koenu za mjenicu Vlaha Sorokočevića, poslanika kod bosanskoga paše u Sarajevu, te je naredila carinicima da to isplate od svoga novca²². Kada su Dubrovčani, 25 maja 1618 god., poslali u Sarajevo svoga poslanika Tomu Latinčića, dali

¹⁸ Ibid., 98^a—98.

¹⁹ Ibid., 102, 106—107^a.

²⁰ Id. XVII, 42^a.

²¹ Cons. Rog. LXXXV, 158, 175.

²² Ibid., 225^a, 239.

su mu kreditno pismo Davida Koena na Davida Gabaja, u Sarajevu, u iznosu od 100 talira²³. God. 1629 dao je sarajevski Jevrejin Josip Baruh 20 dukata Andriji Sorkočeviću, poslaniku kod bosanskoga paše, te je Sorkočević mjenicu poslao dubrovačkoj vladi na prihvrat preko dubrovačkog trgovca Josipa Azubija²⁴. — Dne 30 oktobra 1640 dostavila je dubrovačka vlada svom poslaniku u Sarajevu 50 reala preko Arona Koena, koji je u tu svrhu poslao mjenicu Josipu Usrielu²⁵.

Poslije smrti svoga oca Davida održavao je Aron Koen poslovne veze sa sarajevskim Jevrejima sve do svoje smrti. Tako su mu, 5 marta 1632 god., Josip Baruh i Josip Usriel dali svoju punomoć da može raditi na spasavanju dviju bala tkanina, koje su za njih bile ukrcane 1628 god. u Ankoni na neki dubrovački brod, a mletačko ratno brodogradilište bilo ih je negdje uhvatilo i zaplijenilo. Svjedoci ove punomoći u Sarajevu bili su Abram Papo i Abram Kabiljo²⁶.

Četiri godine zatim, 1 jula 1636, tražili su braća Koen i Samuel Maestro od Jude Basasriela i Davida Mendole, te njihova šuraka Josipa Azubija, a na osnovu pisma sarajevskih trgovaca Izaka Pardo i Izaka Kuriela, da im predaju šest bala karizeja koje su bili poslali iz Ankone Salamun i Mojsije Maestro za ovu dvojicu trgovaca u Sarajevu. Ova tri dubrovačka Jevreja pristala su da to urade, premda nisu imali nalog iz Ankone, jedino da zadovolje svoje sarajevske prijatelje, ukoliko do 8 jula ne bi primili neko protivno naređenje²⁷.

U augustu 1649 god. pisao je iz Sarajeva Mojsije Franko u Dubrovnik Josipu Izraelu i Samuelu Franko da isplate Aronu Koenu neki novac za kože koje je bio poslao za račun Abrama Jude Uzriela, iz Kandije, i Jakova Lubela, a založenih 10 kola voska neka također preda Koenu, i to za račun Jakova Lubela²⁸.

Ali sa sarajevskim Jevrejima trgovali su, naravno, i mnogi drugi dubrovački trgovci, kršćani i Jevreji. O svemu tome imamo malo podataka, jer su se u dubrovačkim arhivskim

²³ Lettere Lev. XLIII, 143.

²⁴ Cons. Rog. XCI, 150—151'.

²⁵ Lettere Lev. XLVIII, 1'.

²⁶ Proc. Canc. XXXVII, 229—230'.

²⁷ Div. for. LV, 216'—217'.

²⁸ Id. LXXVI, 234'—236'.

knjigama bilježili samo oni slučajevi, oko kojih su nastajali sporovi ili nesporazumi. Tako je 1609 god. bio nastao spor oko 10 koleta kave, koju su iz Aleksandrije bili dobavili Francuz Bartolomej de Koreis, Dubrovčanin Jakov Martolosić i Jevrejin Jakov Bendanon, svi nastanjeni u Dubrovniku. Oni su tu kavu bili poslali u Sarajevo braći Mojsiji i Davidu Pardo, ali su zbog toga s njima bili u sporu. Međutim su Abram Kabiljo i Dubrovčanin Frano Natali uredili spor u Sarajevu s braćom Pardo, a ona tri trgovca u Dubrovniku to su odobrila 15 oktobra 1609 god.²⁹

Interesantno je jedno trgovačko pismo koje je 15 oktobra 1635 god. uputio iz Sarajeva David Abenun svome poslovnom drugu Vicku Zanketi, u Dubrovniku, koji se inače mnogo spominje onih godina među dubrovačkim trgovcima. Javljao mu je da je jedva uspio prodati nešto raza u Sarajevu, jer je tržište prepuno tkanina, i to po 170 aspra lakat, te je usve utjerao 550 reala (1 real = 108 aspra), s time da isplata bude u Ankoni. Neki drugi Jevreji su istoga dana prodali raznoga raza 500 lakata, ali za 148 aspra, jer svi u Sarajevu novac radije ulažu u vosak, koji dnevno poskupljuje, nego u raz, pa je i on s ostatkom reala kupio nešto voska. Javljao mu je još da ovo pismo šalje po naročitom glasniku, da jedva čeka da svu robu rasproda i da se povrati u Dubrovnik. Ako pak Zanketi hoće da mu ove iste robe još pošalje, može to slobodno uraditi, ali jedino po napred spomenutoj cijeni³⁰.

God. 1637 tužio se, izgleda, bosanski paša na nove carine koje su Dubrovčani bili nametnuli Jevrejima. Vlada je, 3 septembra, naredila svom poslaniku da u tom pogledu umiri pašu u Sarajevu, ako mu o tome bude što govorio. Neka mu kaže da Dubrovčani nemaju nikakvih obaveza prema Jevrejima, kao što ih imaju prema turskim podanicima. Inače ove carine plaćaju samo za robu koja dolazi morem, pa ako Jevreji ne budu dolazili u Dubrovnik, doći će u koju drugu luku, pa će sultan uvijek dobiti svoje^{30a}.

Važna je još i veza između Sarajeva i Ankone, posredstvom Dubrovnika i dubrovačkih trgovaca, jer je ona, sudeći

²⁹ Id. CXXXIII, 72.

³⁰ Id. LXIV, 3—4'.

^{30a} Lettere Lev. XLVII, 81.

po arhivskim podacima onoga vremena, bila vrlo živa. O tome, naime, ima mnogo vijesti u Dubrovniku, po čemu zaključujemo da je trgovina sarajevskih Jevreja bila naročito jaka baš sa ovom lukom papinske države, a preko koje su Dubrovčani održavali trgovačke veze sa Firencom, jednim od jačih novčanih i industrijskih centara Italije, kao i s dugim zapadnim zemljama.

U novembru 1635 god. poslao je iz Sarajeva Izak Jak. Oef svom bratu Salamunu mjenicu na 1.490 reala, da je prihvati kroz 2½ mjeseca i isplati dubrovačkom trgovcu u Ankoni Marinu Tudiziću, na ime novca primljena u Sarajevu od Davida Abenuna, a čitav iznos neka stavi na teret Mojsije Aboafa. Kako je Salamun Oef odbio da tu mjenicu akceptira, a po nalogu svoga brata, to je ona skupa s protestom poslata u Dubrovnik i ondje registrovana 26 maja 1636 god.³¹ Međutim, u vezi s ovim sporom, neki je trgovac u Dubrovniku ometao trgovinu Salamuna Oefa s dubrovačkim trgovcem Josipom Azubi, pa je Oef tome uputio dva pisma u martu i aprilu 1636 potsjećajući ga na staro prijateljstvo između njihovih kuća, te mu poručivao da nije pravo da se u cijelu stvar miješa i on, kome Oef ništa ne duguje. Ako je pak Davidu Abenunu nešto krivo, neka dođe u Ankonu ili pođe u Sarajevo da spor uredi s njime ili s njegovim bratom³².

Dne 11 decembra 1636 god. predala je firma Azubi i drugovi tri trube raza nekom Turčinu, da ih po nalogu Moj. Maestra, iz Ankone, preda u Sarajevu Iz. Pardu i Iz. Kurielu³³.

U vezi s ovom posljednjom dvojicom nastao je bio spor s Davidom Abenun oko četiri trube mletačkih tkanina. Abenun je, naime, 31 jula 1637 god., bio pismeno zamolio splitskoga kneza da bi ispitao nekoliko tamošnjih Jevreja o tome. Aron Bueno, Jakov Lucena i David Samalja imali su da kažu što znaju o tome da su pred godinu dana predate u Sarajevu 4 trube mletačkih tkanina Izaku Pardu i Izaku Kurielu, koje je Semtob Samalja poslao Iz. Oefu, a kako ovoga nije onda bilo u Sarajevu, to su predate prednoj dvojici. Davida Moreno i

³¹ Id. LV, 192'—193'.

³² Ibid., 207—208.

³³ Id. LVI, 25'—26.

Jakova Fajona imao je knez ispitati da kažu što znaju o jednoj bali karizeja koje je Jakov Kašić kupio, a bila je založena Izaku Oefu. Svi svjedoci su, uglavnom, pred splitskim knezom potvrdili prednje navode, što je on u prepisu poslao u Dubrovnik³⁴. Ovoj istoj dvojici, Pardu i Kurielu, poslali su 1636 god. neki Jevreji iz Ankone tkanina posredstvom Josipa Azubi³⁵.

Među svim ovim jevrejskim trgovcima kolale su naravno i mjenice, i to dosta brojne i česte, koje su samo jednim dijelom do danas sačuvane. God. 1640 dao je u Dubrovniku registrovati J. Azubi tri mjenice, od kojih su dvije bile njegove iz 1633 i 1634 god. upućene Davidu Abenunu u Veneciju, a glasile su na manje svote, dok je treću slao Iz. Oef iz Sarajeva 1636 na Dav. Abenuna u Dubrovniku za sebe. Ukupna je svota iznosila 40 reala³⁶. Sal. Jak. Lucena, u Dubrovniku, odbio je da primi mjenicu svoga brata Izaka, koju mu je iz Sarajeva uputio u februaru 1650 da isplati Tobiji Majmonu 66 reala³⁷.

U vezi s trgovinom Jevreja sa Sarajevom spominju se i drugi njihovi poslovi, o čemu donosimo samo nekoliko podataka.

Dne 11 maja 1643 god. sekvestrovani su u Dubrovniku kod Haima Abenuna jedan sanduk robe vlasništvo Izaka i Jakova Kampos, iz Sarajeva, te njihovih šest bala pokrivača kod Sam. i Abr. Abeatara³⁸. — Dne 10 maja 1649 god. braća Maestro sekvestrovali su kod Jak. Lucena i sinova, te Sam. i Iz. Lima, u Dubrovniku, sve stvari i sav novac što su im stigli iz Venecije za Jakova i Mojsiju Sagaci, kao i ono što su im iz Sarajeva poslali Aron Sagaci i Abram Atias. I to naročito 4 koleta papra, 2 koleta kalaja, 1 bala tkanine, 8 koleta voska i 20 bala koža³⁹. — Dne 20 augusta 1657 god. Ješurun Penso sekvestrovaio je kod Josipa Baruha i Arona Dav. Franko, u

³⁴ Id. LVII, 8'—9.

³⁵ Ibid., 275.

³⁶ Id. LX, 221—221'.

³⁷ Div. Not. CXXXIX, 12. — Mjenica je pisana španskim jezikom, te je u prepisu donosimo u Bilješkama.

³⁸ Div. for. LXVI, 61.

³⁹ Id. LXXVI, 74.

Dubrovniku, novac, 4 bale svile i drugo što im je bilo došlo iz Ankone za Josipa Sepili, u Sarajevu⁴⁰.

U junu 1649 god. David Samalja, opunomoćenik Iz. i Jak. Kampos, iz Sarajeva, pozajmio je Levi Moj. Atiasu, iz Skoplja, 45.000 aspra na račun 42 vreće skopske vune⁴¹. God. 1649 dao je nalog Moj. Mordohej Kalvo, iz Sarajeva, Samuelu i Abramumu Abeatar da predaju neke sekvestrovane bale tkanina njegovu rođaku Abramumu Pardu⁴². — Dne 3 decembra 1649 god. vlada je odredila, na osnovu provedene istrage, da od jednog sanduka svile, koji je ležao u carinarnici za jevrejsku upravu u Sarajevu (sagaces Judeorum de Seraio), plate na ime carine pola njegove vrijednosti i 40 dukata⁴³. — U junu 1649 god. »Pred nama imenovanim od općine (Delanti de nos memonim del calcadis....)« u Sarajevu, naime pred Jakovom Kampos, Izakom Pardo, Davidom Nahaj (?) i Aserom Zebulon, izjavio je David Maestro, kao drug i opunomoćenik Oefa i Maestra, iz Ankone, da Manuel Atias ne treba da plati ništa od onoga što duguje Samuelu Izak i Izaku Namias, iz Venecije, jer Oef i Maestro imaju da prime od prednje dvojice veću svotu novaca. Mjesec dana kasnije izjavio je Atias pred njima da onoj dvojici u Veneciji duguje 1.700 dukata i da će ih isplatiti Oefu i Maestru⁴⁴.

Dne 4 septembra 1653 god. dubrovačka je vlada odlučila da Nikola Dimitrović, Dubrovčanin, pošalje u Dubrovnik robu sofijskih Jevreja, koja se onda nalazila u Sarajevu, s time da plati carinu kao i ostali Dubrovčani⁴⁵. — U novembru 1654 god. zaključeno je da se kazni Salamun Vales, iz Sarajeva, koga su bili osudili zdravstveni činovnici⁴⁶. — U januaru 1655 god. bio je zatvoren Jevrejin Sagaci, iz Sarajeva, ali ga je vlada oslobodila i dopustila mu da ponese svoju robu, poslatu iz Ankone i Venecije, a koju mu je neko bio zaplijenio⁴⁷. — U decembru

⁴⁰ Id. XC, 66.

⁴¹ Id. LXXVI, 145'.

⁴² Ibid., 228'—229'.

⁴³ Cons. Rog. CII, 19'—20.

⁴⁴ Div. for. LXXVIII, 182—183.

⁴⁵ Cons. Rog. CV, 22.

⁴⁶ Ibid., 192.

⁴⁷ Id. CVI, 10—11.

1658 god. jevrejski suci u Sarajevu, Simha Barhesen Koen, David Koen Salom, Mojsije Bar Abram Papo i David Lombroso, saslušali su Graciju udovu Abrama Atias, koja je na osnovu svoga vjenčanog ugovora tražila da joj od ostavštine pokojnoga muža isplati miraz njezin sin Izak, kao očevo nasljednik. On je, međutim, pred svima izjavio da ne prima očevo nasljedstvo, da se svega odriče i da ni u šta neće da se miješa, te je odmah izišao. Ovaj zapis su potpisala još tri sarajevska jevrejska suca, i to: Abram Josipa Namias, Josip Alteras i Mojsije Jakova Kalvo⁴⁸.

⁴⁸ Div. for. XC, 218'—219'.

SOFIJA

Na velikom putu, koji je spajao Srednju i Zapadnu Evropu sa Carigradom, Sofija je bila jedan od najvećih i najvažnijih gradova. Već vrlo rano ona se razvila u jaki privredni centar svoje zemlje, te je svojom ulogom u ekonomskom životu turske države privlačila trgovce iz najudaljenijih zemalja. U Sofiji su se vremenom okupili ljudi iz raznih krajeva, naročito sa Balkana, među kojima su Dubrovčani igrali vrlo vidnu ulogu. Ekonomske veze između Sofije i cijele Bugarske sa Dubrovnikom veoma su stare, ali naročito su bile žive od polovine XV vijeka. O tome ima u Dubrovačkom arhivu neobično bogata i vrlo raznolika građa, koju je dijelom iskoristio nedavno preminuli mladi bugarski historičar Dr. Ivan Sakazov u svojim studijama iz bugarske ekonomske povijesti¹. Pored Dubrovčana bilo je u Sofiji dosta bugarskih, grčkih i jevrejskih trgovaca. Dubrovčani su sa svima njima mnogo trgovali, jer su kroz XVI stolj. skoro jedini posredovali između Sofije i Zapadne Evrope. Kasnije su to sve više preuzimali bugarski Jevreji. Kada su početkom 1559 dubrovački poklisari, na putu za Carigrad, imali da priopće dubrovačkim trgovcima na Balkanu neku naredbu svoje vlade, bilo je u Novom Pazaru 12 dubrovačkih trgovaca, u Skoplju 13, u Sofiji 25, a u Plovdivu

¹ I. Sakazov, Stopanskite vrzki meždu Dubrovnik i Blgarskitje zemi prez 16 i 17 stol. (Sofija, 1930); Idem, Targovijata na Blgarija s Ankona prez 16 i 17 v. po novi izvori (Sofija, 1929).

9². Međutim, početkom XVII stoljeća broj dubrovačkih trgovaca u Sofiji bio je uglavnom isti, ali su broj i važnost ostalih znatno porasli. Tako opisujući Sofiju 1640 god. Petar Bašić kaže da u tom gradu ima 58 katolika, sve Dubrovčana, a da ih katkada ima i više, jer kao trgovci ne žive uvijek stalno u Sofiji³. Ako se od toga broja izuzmu sluge, pomoćnici i ostali članovi dubrovačke kolonije, koji nisu imali svoje vlastite trgovine, onda je broj pravih trgovaca Dubrovčana ostao, uglavnom, isti. Ali, Bašić kaže da »Jevreja u Sofiji ima više od 15.000.... i bogati su, jer su sve trgovine u rukama Jevreja. Oni su vrlo veliki lihvari, ništa im nije zabranjeno, jer plaćaju mnogo velikom gospodaru (sultanu); ne miješaju se s ostalim narodima, a za plaćanje harača pomažu se između sebe«⁴. Tada je već bilo započelo opadanje dubrovačke kolonije i po broju i po svojoj važnosti. Turci su im unapred pravili smetnje, izjednačujući ih u plaćanju dažbina s Jevrejima i s Bugarima, zbog čega su Dubrovčani izjavljivali da su spremni zbog toga napustiti Sofiju⁵. Naročito su im smetali sofijski Jevreji, koji su već otprije dolazili s njima u sukob i koji su sve više preuzimali u svoje ruke bugarsku trgovinu sa stranim svijetom.

Jevreja je u Bugarskoj bilo kroz čitav Srednji vijek, i to u svim većim gradovima, ali je njihov broj naročito porastao od dolaska Jevreja sa Pirinejskog Poluotoka⁶. Novi Jevreji naselili su se skoro u svim većim bugarskim mjestima, te su osnivali jevrejske općine ili pojačavali dotadašnje. U nekim većim centrima bilo je po više jevrejskih skupina, prema kraju njihova porijekla, ali su se doskora svi pretopili u jednu cjelinu, kojoj su vanjski karakter i jezik davali špansko-portugalski doseljenici⁷. Njihov je broj sve više rastao, a time je i njihovo

² Lettere Lev. XXVII, 178; J. Tadić, Dubrovčani po Južnoj Srbiji, »Glasnik Skopskog naučnog društva«, VII—VIII (1929—1930), 200. Imena ovih trgovaca donosi Sakazov, Stopanskitje..., 25.

³ Fermendžin, Acta Bulgariae, 73 (cit. Sakazov, 41).

⁴ Ibid., 74.

⁵ Sakazov, 41.

⁶ Za historiju bugarskih Jevreja upor.: Š. A. Rozanes, El Mundo Sefardi, no. 1 (Beč, 1 aprila 1923); Dr. S. Mezan, Les Juifs espagnols en Bulgarie (Sofija, 1925), 5—17; P. Matković, Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI v. (»Rad« 62, 84, 100, 112, 116, 124, 130, 136).

⁷ Mezan, 14.

trgovačko poslovanje jačalo. Konačno su postali najjači faktor u trgovini Sofije, te dolazili u sukob s dubrovačkim trgovcima, koji inače dotad, za nekoliko stoljeća, nisu nailazili na ozbiljnije takmace na bugarskim tržištima. God. 1619 došlo je do ozbiljna sukoba sofijskih Dubrovčana i tamošnje jevrejske općine oko kupovine bugarske vune, pa se u to umiješala i sama dubrovačka vlada. Ona je 23 jula 1619 god. odgovorila na pismo nekih dubrovačkih trgovaca iz Sofije, koji su joj se tužili na Jevreje. Vlada je javljala da se o tome raspitala u Dubrovniku kod ljudi koji su prije trgovali u Sofiji, pa je doznala da su dubrovački trgovci »koji su bili ondje prije vas, sa više razboritosti postupali u takvim slučajevima, jer su zbog toga uvijek bili u sporu, ali su uvijek lijepo rješavali prepuštajući Jevrejima vunu samo iz dva sela Gornje i Donje Loznije«. Međutim je neki dubrovački trgovac uspio da od Turaka dobije za sebe monopol kupovanja vune iz tih krajeva, protiv čega su, naravno, Jevreji ustali, te su pravili neprilike dubrovačkoj trgovini vune. Vlada je naredila da ubuduće nijedan Dubrovčanin ne smije od Turaka tražiti neke specijalne privilegije samo za sebe, nego svi oni imaju živjeti u miru i ljubavi s Jevrejima, kao što je istoga dana o tome obavijestila i pretstavnik »jevrejskih sinagoga« u Sofiji, pred kojima je okrivila svoje trgovce, a Jevrejima predbacila što ih o svemu ovome nisu navrijeme obavijestili, a ne ostavili da se spor ovako zaoštri⁸.

Na sofijske Jevreje tužili su se Dubrovčani i kasnije, kada su im Turci pravili neke smetnje. Tada su trgovci iz Sofije, 7 marta 1641 god., javljali svojoj vladi da ih Turci izjednačuju s Jevrejima i Bugarima u plaćanju raznih dažbina koje od njih neprestano traže, a to dolazi od strane Jevreja koji utiču na kadiju, koji radi u njihovu korist usprkos sultanovih naređenja koja su povoljna za Dubrovčane⁹. Molili su još svoju vladu da posreduje kod sofijskih Jevreja, jer će inače morati da napuste sofijsko tržište. Dubrovčani tu svoju prijetnju nisu izvršili, ali je malo pomalo njihov broj u Sofiji sve više opadao. Veliki potres koji je skoro potpuno uništio Dubrovnik, bune u

⁸ Lettere Lev. XLIII, 168, 168^r.

⁹ Acta S. Mariae Maioris XVII s., fasc. 51, no. 1906 (Dubrov. arhiv).

Bugarskoj protiv Turaka, njihovo proganjanje stranaca, specijalno katolika, kuge u Sofiji, ratovi Turske s Austrijom, sukobi Dubrovnika s Turskom oko povećanja godišnjeg harača, sve je to uticalo na rad dubrovačkih trgovaca u Sofiji i ostaloj Bugarskoj, tako da su polagano napuštali one krajeve, prodavali svoje kuće inovjercima¹⁰, likvidirali svoje radnje, te se konačno potpuno uklonili iz Sofije, tako da ih početkom XVIII stoljeća ondje više nije bilo¹¹.

Za vrijeme razvijenih trgovačkih odnošaja između Dubrovnika i unutrašnjih krajeva Balkana, Sofija je igrala vrlo važnu ulogu u kopnenoj trgovini Dubrovčana. Pri tome su, kako smo već istakli, sofijski Jevreji, skupa s onima iz Dubrovnika, bili u vrlo živim i stalnim poslovnim vezama. Njihova međusobna trgovina bila je naročito jaka nakon povratka Jevreja u Dubrovnik poslije Ješurunova procesa i boljeg postupanja Dubrovčana s njima. U toj cijeloj trgovini najvažniju ulogu među dubrovačkim Jevrejima igrao je Aron Koen i njegova trgovačka radnja, koja je, kako ćemo kasnije iznijeti, bila najjača u Dubrovniku onoga vremena.

U aprilu 1608 god. izdao je nalog Antun Nikolić dvojici dubrovačkih trgovaca u Sofiji da predaju izvjesnu količinu kozjih koža Izaku Mirandi ili Aronu Anđelu za devet mletačkih tkanina koje je u Dubrovniku kupio od Davida Mirande¹¹. — U februaru 1615 god. poslao je Miho Dživov, dubrovački trgovac u Sofiji, mjenicu Iv. Karamundi, u Dubrovniku, da isplati 300 talira (1 talir = 40 dubr. dinara) Davidu i Aronu Koenu za račun Mordoheja Piade, iz Sofije¹². — Dne 2 februara 1635 god. naložio je Dubrovčanin Trojan Milovac, iz Sofije, Vlahu Kauriagi u Dubrovniku, da izda mjenicu na 500 duk. Samuelu Maestro, članu firme Koen-Maestro, za Fornare u Veneciji. Kauriaga je to odbio, jer nije ništa znao o tome. Maestro je protestirao i protiv Antuna Rigi, koji po istom

¹⁰ God. 1670 prodao je Matija Lupi svoju kuću Jevrejinu Judi Bermoze, ali su svi dubrovački trgovci u Sofiji ustali protiv toga bojeći se da se stranci i inovjerci ne uvuku u njihovu sredinu, te ne ugroze njihovu crkvicu. Na prijavu trgovaca vlada ga je globila sa 500 talira. Sakazov, 45.

¹¹ Sakazov, 45 i d.

¹² Div. Not. CXXXII, 187'--188.

¹³ Div. for. L, 299'—300.

nalogu nije htio da mu izda za Veneciju mjenicu od 500 duk.¹⁴. Dne 9 februara 1637 god. izjavili su Jovan i Vujin Puršigra-
sović da duguju firmi Koen-Maestro 1.991 aspru, tj. 20 reala,
za tvrde kože primljene u Sofiji od Josipa Adeđes; zatim su
oni dugovali 6.000 aspra za 30 tovara koža i druge robe prim-
ljenih u Sofiji od Haima Sides; još za raznu robu primljenu
u Sofiji od Akive Bar Manoaha, Sal. Bar Mordohaja i Joba
Maestro, a sve za firmu Koen-Maestro u Dubrovniku¹⁵.

Dubrovački trgovac Antun Đurđević, nastanjen u Sofiji,
stajao je u poslovnim vezama s Ar. Koenom i drugovima, koji
su odmah poslije njegove smrti početkom 1640 god. dali na
registrovanje nekoliko njegovih mjenica i pisama iz 1639 god.
Iz toga se može lijepo vidjeti način i jačina poslovanja jednog
dubrovačkog trgovca u Sofiji, kao i njegove veze s Dubrov-
nikom i s Italijom. Kada bismo mogli imati slične podatke o
svim poslovima trgovaca, dobili bismo tačan i detaljan pregled
svoga rada i jačine trgovine ondašnjih dubrovačkih i stranih
trgovaca. Ipak, u Dubrovačkom arhivu čuva se trgovačka
knjiga Benedikta Restića, dubrovačkog vlastelina, koji je kao
trgovac proveo u Sofiji 15 godina (1590—1605). U toj knjizi
bilježeno je sve što je imalo veze s radom ovog aktivnog
dubrovačkog trgovca, koji je imao poslovnih veza ne samo u
Sofiji, nego i sa jačim trgovcima u svim većim mjestima Bugar-
ske, među kojima je bilo najviše Dubrovčana, ali se spominju
i Turci, Bugari i Jevreji¹⁶. Kad se jednom detaljno prouči ova
vrlo interesantna trgovačka knjiga, na čemu je mnogo radio
pok. Iv. Sakazov, moći će se sasvim dobro ući ne samo u
Restićev posao, nego uopće u poslovanje dubrovačkih trgovaca
u Bugarskoj onoga vremena. Međutim mjenice i pisma Antuna
Đurđevića, iz druge polovine 1639 god., mogu da nam pruže
samo dosta površnu sliku svega onoga što su sofijski trgovci
onda radili.

Dne 30 jula 1639 god. A. Đurđević je izdao u Sofiji jednu
mjenicu od 250 škuda i drugu od 273 škuđe na firmu Manzoni

¹⁴ Id. LIV, 224—226. — Oba su pisma pisana srpskohrvatskim jezi-
kom, a talijanskom ortografijom.

¹⁵ Id. LVI, 78—79.

¹⁶ U Čustendilu spominje Mojsiju i Jusufa Benasar, a u Plevni Ba-
ruha Josipova i Mojsiju Levi. Pogl. Sakazov, 27—29 i d.

i drug, Ankona, da je isplate Iliji i Salamunu Oef i Moj. Maestro, Ankona, za račun novca primljena od Jude Heskije Piade u Sofiji. — Dne 11 aug. obavezao se A. Đurđević da će kroz 4 mjeseca isplatiti Benjaminu Roza 280 talira u Sofiji. — Dne 26 augusta uputio je na Džovana Petki, u Veneciji, mjenicu od 2.050 škuda za novac primljen od Salamuna Mordohaj i druga u Sofiji. — Dne 27 septembra poslao je istome u Veneciju mjenicu od 1.866 dukata za Jakova Aboafa de Fiandres (Flandrijca?), za novac primljen od Jakova Manuela i nećaka. Dne 28 septembra izjavio je Đurđević da će platiti Salamunu Mordohaju i drugovima 605 talira ili reala do konca mjeseca augusta 1640 god. na ime primljenih mletačkih tkanina. — A 29 septembra obavezao se zajedno s nekim drugim da će isplatiti Josipu Jakovu Benvenisti 400 talira ili reala kroz godinu dana. — Dne 23 oktobra poslao je Dž. Petki, u Veneciji, mjenicu na 375 dukata plativih Jakovu Kalvo za novac primljen od Salamuna Piade. — Dne 6 oktobra poslao je Manzoni i drugu, u Ankoni, mjenicu od 1.000 škuda plativih Davidu Salvatu i Salamunu Oefu za novac primljen od hahama Samuela Benvenisti. Uz svaku od ovih mjenica registrovano je i Đurđevićevo srpskohrvatsko pismo upućenu Seku Buću, vlastelinu i trgovcu u Dubrovniku, koga je molio da mjenice primi i proslijedi dalje. U pismu od 20 novembra molio je Buću da s Aronom Koenom sve uredi, jer njegovi vjerovnici u Sofiji vrlo lijepo postupaju s njime. U drugom pismu od 21 novembra molio je Buću da se pobrine kako bi u Veneciji bila prihvaćena njegova mjenica od 4.000 dukata, izdata na ime novca koji mu je u Sofiji predao Lazar Levi. — Dne 20 novembra pisao je S. Bući da prihvati sve mjenice upućene za Dubrovnik i Italiju, jer ga i vjerovnici u Sofiji lijepo paze. Sve ove dokumente dao je u Dubrovniku na registrovanje Aron Koen, kao pretstavnik sofijjskih Jevreja¹⁷.

Dne 1 januara 1640 god. kupio je u Sofiji Marin Marinović od Jakova Mojsije i sinova, te od Mojsije Menahema 1.500 govedih i 1.100 kravljih koža, te im je izdao mjenicu na

¹⁷ Div. for. LXI, 11'—14, 28—34', 65—66; LX, 145—145'. — Dne 11 aprila 1640 registrovana je jedna priznanica, sastavljena u Novom Pazaru 6 novembra 1639 na srpskohrvatskom jeziku, koju donosimo u Bilješkama.

5.761 dukat za Izaka i Judu Hamis, u Veneciji. A 1 februara je izdao mjenicu na 2.000 duk. za gore spomenute sofijske Jevreje, te je poslao nekom trgovcu u Dubrovniku na prihvati i da izda novu za Veneciju, čim mu se Aron Koen prijavi i zatraži novu mjenicu¹⁸.

Dne 20 februara 1642 god. uložio je Aron Koen, kao opunomoćenik sofijskih Jevreja Haima Baruha, Mojsije i Heskije Sam. Koena, Josipa i Abrama Samuela, Mojsije Roza, Abrama Heskije i Davida Salvata, protest zbog neprihvatanja nekih mjenica od strane trgovaca u Dubrovniku Nikole i Antuna Dimitrovića, za koje je on trebao da izda nove na Ankonu i Veneciju¹⁹.

Poslije smrti Antuna Đurđevića firma Koen - Maestro zauzimala se da naplati od zaostavštine tražbine nekih sofijskih trgovaca Jevreja, koji su za to bili izdali potvrde. Tako su, u novembru 1641 god., izjavili: Josip Adeđes da je primio od hahama rabi Arona Koena i Samuela Maestro 600 reala, Eleazar Behar Levi 2.300 dukata, a Akiav i Mojsije Behar Manoah 1.189 dukata²⁰. Sve ove priznanice Koen je registrovao 14 marta 1642. A u augustu je registrovao mjenicu Dubrovčanina Vlaha Mladenovića, poslatu iz Sofije 1 augusta, na 650 dukata, upućenu preko trgovca u Dubrovniku Nikole Đurđevića u Veneciju na firmu Ruspi - Tiraboski da je isplate Abramcu Izak i braći Mojsijus²¹. Isto je tako dao na registrovanje, 16 novembra 1645 god., mjenicu Dživa Staja, izdatu u Sofiji 20 septembra 1645, za prednju firmu u Veneciji, na svotu od 350 dukata primljenih od Jakova Moj. Abenuna, sofijskog trgovca, s time da ih za račun Vlaha Vodopića, dubrovačkog trgovca u Sofiji, isplate kroz 5 mjeseci Jakovu Aboaf »de Flandres«²². — Na ovu mletačku firmu izdao je Vlaho Milovac, u Sofiji 12. marta 1647 god., mjenicu na 280 dukata, a posredstvom Iv. L. Brajkovića, u Dubrovniku, da je isplati Mihajlu Emanuela Penso, za primljenih od Haima Primo i Manuela, u Sofiji. Međutim

¹⁸ Id. LXI, 6'—9'.

¹⁹ Id. LXIV, 69—72.

²⁰ Ibid., 102—103.

²¹ Id. LXV, 47.

²² Id. LXX, 137—138'.

Brajković nije htio da je akceptira i ispostavi drugu, pa su Aron Koen i Josip Baruh protestovali i 2 aprila mjenicu registrovali u Dubrovniku²³.

Dne 23 aprila 1643 izjavili su Jovan Milošević i Rade Raošević da su u Sofiji primili od Jakova Manuela i nećaka tvrdih koža da ih u Dubrovniku predadu Aronu Koenu, što su i izvršili. Ista dvojica, skupa s Vujicom Markovićem, izjavili su 22 aprila da su primili u Dubrovniku od Samuela Maestro 100 reala da ih dadu u Sofiji Salamunu Ben Mordohaju, pošto prije toga odbiju troškove za prenos robe koju će im Mordohaj predati da je iz Sofije prenesu u Dubrovnik²⁴.

Dne 16 septembra 1653 god. poslao je Vukašin Radov, iz Sofije, mjenicu na 170 talira ili reala Seku Bući, da je isplati Aronu Koenu za primljenih od Josipa i Abrama Bar Samuela, u Sofiji, ali je Buća odbio da je prihvati. Izgleda da je u vezi s time Koen, 1 juna 1654 god., kao opunomoćenik braće Samuel, zaplijenio kod Buće sve stvari koje su pripadale Vukašinu Radovu i Franu Stijepovu, dubrovačkim trgovcima u Sofiji²⁵.

Ovaj isti Vukašin Radov dao je u Sofiji, 18 decembra 1632 izjavu pisanu srpskohrvatskim jezikom »kako ... pridava Izaku Azubi, po ordenu (nalogu) gospodina Orsata Červe, jednu kašetu (sanduk) raza od Fiorence peča dvanaes, koje čine lakata usve tisuću trista i sedamdeset i sedam, velju lakata 1377, miera od Fiorence, za koje raze obligava se rečeni Azubi dati i platiti rečenomu gospodinu Vukašinu reala u realieh o (od) dobre miere iz srebra peča tisuću devecat i tridesti i četiri, velju peča 1934, kako po ordenu rečenoga gospodina Červe, i to o danas do dva mieseca. A rečeni gospodin Vukašin obećava mu davati peću po peću, i kako koju prodava da plaća i uzima drugu dokle svarši sve dvanaes peča rečenoga raza, i tako obećava jedna i druga strana mantenjati (držati) bez nikakva pogovora«²⁶. Kao jamac Azubija potpisao se njegov

²³ Id. LXXIII, 1—2.

²⁴ Id. LXVI, 50, 49—49'.

²⁵ Id. LXXXIV, 132'—133, 211'.

²⁶ Id. LX, 274—275'.

brat Josip, koji je iz Sofije, 26 decembra, pisao Orsatu Červi, kako nastoji da mu se u redu rasprodaju neki raz koji se kod njega čuva, dok se drugi već prodao. Obavještavao ga je da Dubrovčanin Jero Gučetić-Goze svoj raz prodaje po $1\frac{1}{7}$ reala, i to na poček pet mjeseci²⁷.

Dne 2 septembra 1634 god. izdao je u Sofiji Vice Boždari tri mjenice, u ukupnoj vrijednosti od 2.766 dukata, na Dubrovčanina Benedikta Furnarovića, u Veneciji, da ih isplati Izaku Hamiz za primljenih u Sofiji od Salamuna Mordohaj i drugova, preko Samuela Alagen²⁸.

U februaru 1636 god. Juda Basasriel i David Meldola, posrednici jevrejskih trgovaca iz Sofije Haima Jak. Bar. Moše i njegovih sinova, te Mojsije Menahema, Jakova Abenun i Benjamina Natan, primili su od njih razne robe da je prosljede za Ankonu. Međutim je V. Zanketi zaplijenio u carinarnici i na dva broda svu robu, novac, efekte i ostalo, što pripada Sal. Izaku Oef, a time je zadržana i roba sofijskih Jevreja, koja je sačinjavala glavni dio svega što je zaplijenjeno. Na njihov protest Zanketi odgovori, 16 februara, da neće dignuti sekvestar dok ne primi svoje tražbine od Oefa²⁹.

Dne 27 oktobra 1637 god. zaplijenio je David Meldola kod firme Koen - Maestro sav novac, stvari i efekte koji su pripadali Benjaminu Natanu, sofijskom Jevrej³⁰. — Oponomoćnik Miha Fr. Zamanje i Akiva Judin, iz Sofije, prepustili su 16 februara 1644 god. svoj spor oko založenih 150 bivoljih i 100 govedih koža da presude Fr. Vlajki i Aron Koen³¹. A u januaru 1645 god. imali su u Sofiji spor Vukašin Radov i Rafael Josip oko nekih koža, koje su imali poslati u Ankonu³².

Dne 1 septembra 1649 god. poslali su iz Sofije Marin P. Marinović i Nikola Dimitrović mjenicu na 3.000 dukata na Marina Marinovića u Dubrovniku, da izda novu mjenicu za

²⁷ Id. LVIII, 215—216.

²⁸ Id. LV, 232'—233.

²⁹ Ibid. 118'—120.

³⁰ Id. LVII, 2—2'.

³¹ Id. LXVII, 121'.

³² Id. LXVIII, 244.

Veneciju na Jakova i Josipa Kalvo, a za primljenih u Sofiji od Jakova Moše i sinova, te Mojsije Menahema³³. Braća Kalvo iz Venecije slali su, inače, tkanine u Sofiju posredstvom dubrovačkih Jevreja, pa je u njihovo ime Izak Kalvo, 29 jula 1649, predao njihovo pismo od 25 jula Samuelu i Abramu Abeataru, u Dubrovniku, u kojem su ih pozivali da 12 truba poslatih tkanina proslijede u Sofiju³⁴.

³³ Id. LXXVI, 258-260.

³⁴ Ibid., 200'.

JEVREJSKI BRODOVLASNICI I ZANATLIJE

Dubrovački Jevreji bavili su se, pored trgovine i novčarstva, još i pomorstvom i nekim zanatima. To su, uostalom, bila glavna zanimanja i svih ostalih stanovnika Dubrovnika. Samo je začudo da dubrovački Jevreji nisu u sve to ulagali mnogo jače kapitale, budući da su iz neposredne blizine mogli promatrati koliko je to bilo korisno i rentabilno za sve one koji su se time redovno bavili. Vjerovatno je tome uzrok što Jevreji nastanjeni u Dubrovniku, nisu ondje stalno i duže ostajali, nego su obično dolazili da se samo privremeno zadrže.

Dubrovačko pomorstvo predstavljalo je u XVI stolj. jednu od najjačih i najrentabilnijih grana dubrovačke privrede, koje je po uloženim kapitalima i po broju trgovačkih brodova stajalo među prvima na Sredozemnom Moru. Dobro organizovana i naširoko razgranata pomorska trgovina Dubrovnika davala je ogromne dobiti Dubrovčanima i neprestano im otvarala nove mogućnosti zarade. Pomorstvo je dovodilo Dubrovnik u vezu sa cijelim poznatim svijetom, a njegovi ljudi, odlazeći u najudaljenije zemlje, donosili su svojim kućama velika bogatstva.

Dubrovačke je brodovlje, osim rijetkih iznimaka, bilo izgrađeno domaćim, dubrovačkim kapitalima. Kada je vlada opazila da i neki stranci imaju svoga novca uložena u dubrovačko pomorstvo, izdala je stroge naredbe protiv toga što se i stranci uzimaju kao suvlasnici brodova. Naime, sva korist od brodova imala je da ostane u samoj Dubrovačkoj Repu-

blici. Međutim Jevreji, po mišljenju Dubrovčana, nisu bili smatrani strancima, pa im je vlada dozvoljavala da imaju udjela u dubrovačkoj trgovačkoj mornarici. Zato se još više čudimo što se dubrovački Jevreji nisu tim pravom izdašno poslužili, te u pomorstvo uložili više novaca, pogotovo kada se brodarstvo lijepo rentiralo, te u drugoj polovini XVI stolj. donosilo godišnje najmanje 18—20% čiste dobiti. Ali Jevreji, koliko izgleda, nisu imali mnogo smisla za pomorstvo, što je uostalom slučaj i s ostalima, koji nisu rođeni i odgojeni na moru. I to je, vjerovatno, jedan od uzroka njihovom slabom interesovanju za dubrovačko pomorstvo.

Međutim smo naišli na nekoliko Jevreja u Dubrovniku, koji su dio svojih kapitala bili uložili u pomorstvo. U prošlosti, naime, sve do najnovijega vremena, rijetko je kada neki brod pripadao samo jednom vlasniku. To je bilo zbog njegove velike vrijednosti i zbog toga što su se ljudi bojali ulagati veće svote novaca samo u jedan brod, koji je vrlo lako mogao da nastrada ili propadne, i tako upropasti veći dio imovine jednoga čovjeka. Stoga se vrijednost brodova uvijek dijelila u 24 udjela (karata), te su pojedinci bili vlasnici samo nekih karata. Obično su karati broda bili podijeljeni između 3—6 suvlasnika, a rijetko je taj broj bio manji ili veći. Među tim vlasnicima karata dubrovačkih brodova, nalazimo i nekoliko dubrovačkih Jevreja.

Prvi jevrejski brodovlasnik u Dubrovniku bio je Abner Alfarin (i Alfaryl), trgovac i konzul, koji je imao svoj brod, koji je nosio 75 dubrovačkih kola žita (1 dubrov. kola = 14 q, po prilici). Ovim brodom mu je zapovijedao kap. Nikola Jošica, iz Hercegnovoga. Dne 12 aprila 1559 god. Alfarin je prodao brod Scipionu Fr. Kabožiću, dubrovačkom vlastelinu, pa je pet dana zatim uređivao sve svoje račune s kapetanom Nikolom, te su jedan s drugim potpuno likvidovali sva svoja izmjenična potraživanja¹.

U januaru 1567 god. prodao je Uriel Farhi (Farchi) solunski Jevrejin, nekom Firentincu svoj brod »Dobra sreća«, nosivosti 150 kola, za 1.500 mlet. cekina. Taj je broj Farhi

¹ Div. Not. CXVI, 227, 234'; Div. Canc. CXLV, 59'; Cons. Minus XLV, 205.

kupio u decembru 1565 god. u Aleksandriji od Jevrejina Zaka-rije Kazani, iz Kandije, a tada se nalazio u dubrovačkoj luci².

God. 1570 Danijel Rodriga (Rodriguez) imao je 19 karata broda »Kanalet«, od 2.000 mletačkih stara nosivosti, te ih je 9 augusta prodao nekom trgovcu iz Milana za 7000 jakinskih dukata, s time da njemu pripada i patronat (glavni nadzor) nad brodom. Međutim tri mjeseca zatim, 8 novembra, pogodba je bila otkazana i, ne znamo iz kojeg razloga, kupoprodajni ugo-ovor poništen³.

Dne 4 maja 1579 god. prodao je u Veneciji kapetan Ivo Franov, iz Cavtata, 8 karata svoga broda levantinskom Jevre-jinu Josipu rabi-Haima Saruha, nastanjena u Veneciji, za 556 dukata i 9 dinara. Na osnovu punomoći, dobijene 18 augusta 1581 god., upravljao je sa ovih 8 karata Samuel Ergas, koji je saopćio kapetanu Ivu Franovu, da s brodom »Sv. Marija Svi-jećnica« ne smije ulaziti u luke španjolskoga kralja, jer ako zbog toga brod ili navli (vozarina) budu oštećeni, da će sam snositi svu štetu. Ovu mu je zabranu izdao bojeći se da španske vlasti ne uhvate brod i upotrebe u vojničke svrhe, kao što su 1580 godine bili uradili s nekim dubrovačkim lađama upotrebivši ih u borbama protiv Portugala i Azorskih otoka⁴.

God. 1587 gradio je na brodogradilištu u Gružu već spo-mentuti Ivo Franov svoj galeon, čija je dva karata prodao Abra-mu Abenun za 220 škuda, obavezavši se da će mu svake godine uredno polagati račune. U protivnom slučaju Abram može da ugovor otkáže, a kapetan je dužan da mu isplati vrijednost ova dva karata⁵.

Dne 28 februara 1592 god. prodao je Mojsije Aron, iz Valone, svoj galeon »Dobra sreća«, od 4.500 mletačkih stara nosivosti, koji se u onom času nalazio u dubrovačkoj luci, Dubrovčaninu Luki Cvjetovu za 500 talira. Abram Abenun jamčio je Luki da neće imati nikakvu štetu u vezi s ovom kupo-vinom⁶.

² Liber dotium XV, 15' retro.

³ Div. Canc. CLVI, 109', 206.

⁴ Id. CLXIX, 85'—86 retro; CLXX, 18'; Proc. Canc. II, 213.

⁵ Div. Not. CXXIV, 62.

⁶ Id. CXXVI, 52. — Dne 1 januara 1592 izjavio je neki drački Turčin da je primio u redu svu robu koju mu je donio Mojsije Aron na svom brodu. Div. Canc. CLXXXII, 3'.

Salamun Oef je imao jednu manju lađu (saeta), koju je 1597 god. bio unajmio da iz Valone prenese u Veneciju nešto drvenih dasaka, ali na prolasku kroz Dubrovnik brod je, iz nepoznatih uzroka, ostao bez kapetana i mornara. Zato je 10 oktobra Oef ukrao novu momčad, te brod s teretom poslao u Veneciju⁷.

Jakov Danon je imao pet karata broda Vicka Orbinija i njegovih sinova Nikole i Stijepa. Kada mu nisu bili platili nikakvu dobit za to, prijavio ih je vlastima, 18 juna 1607 god., tražeći da mu odmah isplate 200 dukata⁸.

Dne 22 aprila 1637 god. kap. Nikola Cvjetković, iz Orebića, prodao je Samuelu Maestro tri karata svoga galeona. Baš tada je Maestru donio iz Ankone jedno sidro Pelješčanin Matija Kr. Fisković, a onda ga, iz nepoznatih uzroka, dao zaplijeniti, 11 maja. — Isti Maestro je 5 novembra 1640 za dug od 870 dukata primio od jednog svog dužnika 12 karata broda, kojim je zapovijedao kap. Marko Čivili, a 6 karata broda, kojim je zapovijedao Matija Orebić. — Dne 3 januara 1641 god. kupio je Maestro 12 karata, dakle polovinu, jednog manjeg broda za 283 reala. On je i dalje kupovao udjele dubrovačkih brodova, a do nekih je dolazio dajući bivšim vlasnicima zajmove. Ako ubrojimo prednja dva broda, onda izlazi da je Samuel Maestro imao svojih karata u pet-šest raznih dubrovačkih brodova, čime je bio postao jedan od važnijih dubrovačkih brodovlasnika. Dne 16 aprila 1642 god. prodao je svojih 6 karata broda »Sv. Nikola«. — Dne 2 novembra 1642 god. prodao mu je kapetan Toma Berlinović, iz Orebića, 2 karata svoga galeona »Sv. Marija od Rozarija«, a 9 oktobra 1645 god. prodao je sam Maestro 8 karata nekoga gripa (manji brod) za 80 dukata dvojici Gružana, Petru Lujaku i Vlahu Beuti⁹.

Dne 7 jula 1649 god. ugovorili su braća Izrael, Franko i Salamun Lucena da im Korčulanin Marko Kaporović sagradi jedan brod na Korčuli, a oni su se obavezali da će ga isplatiti u mjesecu septembru¹⁰.

⁷ Div. Not. CXXVIII, 209.

⁸ Div. for. XVI, 9.

⁹ Div. Not. CXXXVII, 95; Div. for. LVI, 136; LXIV, 257—258; 167—168; LXII, 120—121; LXV, 89; LXX, 18—19.

¹⁰ Id. LXXVI, 162—167.

U vezi sa pomorstvom dubrovački su Jevreji, kao i mnogi Dubrovčani, ulagali svoj novac i u osiguranja brodova. U starija vremena, naime, nisu postojala osiguravajuća društva, nego su pojedinci osiguravali tuđe brodove, teret i osobe. Kad god je neko htio da osigura svoj brod, teret ili sebe, sklapao je pred državnim notarima ugovor s osiguračima, koji su s određenom svotom novaca osiguravali ono što je vlasnik htio. Odmah je bila određena premija osiguranja, koju je osiguravač unapred primao. Premije su zavisile o duljini putovanja, stanju broda, većoj ili manjoj sigurnosti na moru, vrsti tereta i t. d. Kako su ove premije predstavljale dosta veliku zaradu za kapitaliste onoga vremena, to su se u Dubrovniku mnogi imućniji ljudi rado bavili osiguravanjem. Po našim računima izlazi da je čista dobit od osiguravanja, u slučaju da se nije događala nikakva nesreća, mogla da iznosi godišnje 30—50% od uložena kapitala¹¹. Ovo je, naravno, bilo mnogo, pa su zato i neki dubrovački Jevreji ulagali svoj novac u pomorska osiguranja. To su većinom bili oni između njih, koji su duže ili stalno boravili u Dubrovniku, pa su bili dobro upućeni u ovakve vrste poslova. Inače treba istaći da u poslovima osiguranja Jevreji nisu participirali koliko se to od njih moglo očekivati. Time se još jednom potvrđuju naše konstatacije o slabom učestvovanju Jevreja u finansijskim poslovima Dubrovnika onoga vremena.

Među dubrovačkim Jevrejima bilo je i nekoliko zanatlija ili ljudi koji su svoj novac ulagali u zanatske radionice i manja industrijska poduzeća. Već u XV vij. našli smo neke od njih da se bave lovom i brušenjem korala, pa su samo zbog toga živjeli u Dubrovniku. Ali, kasnije, Jevreji se nisu više isticali među dubrovačkim zanatlijama, iako su neki dubrovački zanati bili vrlo lijepo razvijeni, nadaleko poznati i veoma rentabilni. To naročito vrijedi za tkalački zanat, u koji su ulagali velike svote novaca ne samo Dubrovčani, nego skoro i svi jači strani trgovci ondje nastanjeni. Dubrovačka vlada, da bi bolje razvila pravljenje vunениh tkanina, obraćala je uvijek veliku pažnju tome, a davala je i zajmove svima koji su bili spremni da svake godine prave određeni broj tkanina. Začudo, među vla-

¹¹ J. Tadić, Pomorsko osiguranje u Dubrovniku XVI stol., »Rečetarov Zbornik« (Dubrovnik, 1929).

snicima tkalačkih poduzeća nismo našli Jevreja, jer su oni, uostalom, u Dubrovnik dolazili isključivo zbog trgovine, prvenstveno tranzitne, a tek nekoliko njih, i to sasvim sporedno, bavili su se i nekim zanatima.

God. 1608 držao je Abram Izrael svoju radionicu za strojenje koža u gradskom predgrađu Pila, u t. zv. Tabakariji. Za svoga radnika uzeo je nekoga Ferdinanda Skaratu, nazvanog Laterca, iz Otranta, obećavši 19 novembra da će mu davati 40 dukata godišnje i pravo da za svoj vlastiti račun stroji 50 koža. A 10 maja 1609 uzeo je drugoga radnika, dajući mu 6 dubrovačkih dinara dnevno¹².

God. 1612 molio je David Lančano da mu vlada ustupi radionicu sapuna na Pilama, koja je bila u trošnom stanju, ali je bio odbijen. Međutim je tu molbu ponovio 5 godina kasnije, 28 jula 1617 god., kada ju je vlada prihvatila, te mu unajmila ovu trošnu zgradu na samoj morskoj obali. Lančano je u svojoj molbi isticao koristi od fabrikacije sapuna, na čemu da mnogo zarađuje siromašni svijet, a i država prima lijepe prihode od carina za eksport u Tursku. Njegov ugovor sa državom važio je za 5 godina, a plaćao je 40 perpera godišnjeg najma¹³.

God. 1618 došao je u Dubrovnik neki David Arut, Jevrej-in, koji je za punih 38 godina pravio vunene tkanine i kape, te se nekoliko godina zadržavao u Pizi u službi toskanskoga vojvode. David je molio dubrovačku vladu da mu za 10 godina dade monopol pravljenja vunениh kapa u Dubrovniku za potrebe dubrovačke države i za izvoz u Tursku. Vlada je o njegovoj molbi rješavala 6 oktobra, te je u cjelini prihvatila¹⁴. Pravljenjem vunениh kapa bavio se i Jakov Zakuto, kojemu je 24 januara 1633 god. vlada ustupila besplatno jednu svoju kuću, u kojoj je mogao praviti kape, ali ne više kao prije, nego mnogo bolje, zbog čega je i bio donio neke finije vrste vune¹⁵.

To je sve što smo našli o jevrejskim zanatlijama u Dubrovniku, koji, kako se vidi, u razvoju dubrovačkog obrta i industrije nisu igrali nikakvu ulogu, dok su jevrejski zanatlije

¹² Div. for. XVIII, 285; XX, 78, 158'.

¹³ Cons. Rog. LXXXV, 249'.

¹⁴ Id. LXXXVI, 161—161'.

¹⁵ Id. XCIII, 141'—142.

u Spaniji, a kasnije u Turskoj i Italiji, zauzimali prve položaje. Dubrovački zanati, specijalno neki, imali su lijepe mogućnosti razvitka i predstavljali su dobar izvor zarade, jer nisu izrađivali predmete samo za maleno područje Dubrovačke Republike, nego i za Balkan, a bilo je perioda kada su se neki artikli izvozili i u Južnu Italiju. Zato su mnogi talijanski zanatlije, a i neki drugi stranci, dolazili u Dubrovnik, jer su ondje nalazili povoljne uslove za sebe i za svoj rad. Jevreji su, začudo, ostali po strani od svega toga, iako su morali poznavati prednosti Dubrovnika u tom pogledu, i premda su svojim dobrim vezama u Turskoj lako mogli da nađu tržišta za svoje artikle izrađene u Dubrovniku.

ZAPREKE TRGOVINI

Jevrejska trgovina u Dubrovniku nailazila je na sve one zapreke i opasnosti, koje su morali da svladavaju i ostali trgovci onoga vremena. To je, naravno, jako otežavalo mirno i slobodno kretanje jevrejskih trgovaca i njihove robe, a ponekad naprosto uništavalo njihovu imovinu. Da bismo se upoznali samo s nekima od tih zapreka, iznijemo nekoliko primjera u vezi s jevrejskom trgovinom.

Na velikom trgovačkom putu između balkanskih zemalja i Italije, jevrejski su trgovci nailazili na opasnosti i smetnje, s jedne strane, u samoj Turskoj, a s druge, na Jadranskom Moru. U Turskoj su Jevreji, kao i svi ostali trgovci, morali da vrlo često darovima i mitom stiču naklonosti turskih vlasti i funkcionera, koji su baš zbog toga pravili razne smetnje, te bez ikakvih razloga zadržavali robu i ometali trgovinu. Često se događalo, osobito u poznijim vremenima, da su hajduci i drumski pljačkaši u nekim krajevima ugrožavali kretanje trgovačkih karavana, ponekad čak potpuno blokirali izvjesna mjesta i dijelove »dubrovačkog druma« koji je vodio u centar Balkana. U takvim slučajevima trebalo je potplaćivati ili same lokalne knezove ili turske vlasti da osiguraju slobodno kretanje trgovaca. Dubrovčani su za to mnogo novaca trošili baš posljednjih godina XVI i prvih decenija XVII stoljeća, dakle upravo u vrijeme jake jevrejske trgovine preko Dubrovnika. Osim ovih iznimnih opasnosti, sva je trgovina s Turskom nailazila na stalne smetnje, koje joj je pravila zdravstvena služba

u pojedinim državama od straha pred kužnim bolestima koje su se često širile sa Istoka. Da bi se levantinska roba očistila od zaraznih bakcila, sve balkanske karavane, na svom dolasku u Dubrovačku Republiku, morale su da izdrže karantenu na dubrovačkoj granici, na Dančama ili u Lazaretima na Pločama. To je, naravno, mnogo ometalo normalno funkcionisanje i kretanje trgovine iz Turske, što se naročito vidi iz mnogobrojnih protesta uložениh u Dubrovniku protiv spore ili neuredne predaje robe. Zadržavanje trgovačkih karavana na raznim mjestima i zbog raznih uzroka, moralo je da poskupljuje sam dovoz, a time i opće prevozne troškove.

God. 1576 dva dubrovačka broda s robom levantinskih Jevreja nisu mogla da izdrže karantenu u Ankoni, jer u onoj luci nije bilo dovoljno mjesta za sve brodove koji su stizavali. Lučke zdravstvene vlasti iz Ankone zamolile su one iz Dubrovnika da jednom od tih brodova dadu karantenu negdje u dubrovačkoj državi, te se brod povratio iz Ankone i slonio u neku uvalu na otoku Mljetu¹. Čim su za to doznali dubrovački Jevreji Izak Ergas Benaso, Josip Aben Rai, Salamun Cefa, Haim Lindo, Danijel Membrek i Samuel Ergas, »kao konzuli jevrejskoga naroda, kako istočnog (levantinskog), tako i zapadnog«, uložili su 28 septembra protest protiv kapetana broda tražeći od njega da jevrejsku robu, koju je ukrcao u Carigradu i carigradskim vodama, mora ponijeti samo u Ankonu; da mu ne priznaju nikakvu oštetu ako to ne izvrši; da su svoje ljude, koje su poslali u Mljet, onamo uputili jedino na poziv dubrovačkih zdravstvenih vlasti da paze kako će jevrejska roba biti složena. Tri dana zatim odgovorio je opunomoćenik kapetana da njemu pripada potpuna vozarina, jer je bio u Ankoni, a ukoliko mu je ne plate, da će se naplatiti na teretu. Oko toga se onda razvio dugi spor, pa su se jevrejski konzuli i kapetan broda pismeno obratili vlasnicima tereta u Carigradu i jednom dubrovačkom vlastelinu da to riješe. Oni su se sporazumjeli u Peri (Carigradu), 9 novembra, da kapetan ponese sav teret u Ankonu po izvršenoj karanteni, a da će mu vlasnici tereta isplatiti jednu četvrtinu više od ugovorene vozarine. —

¹ Div. Canc. CLXII, 168—168', 169'—170; CLXIII, 124—125. — V. poglavlje o Didaku Piru.

U isto vrijeme izvršio je karantenu na Mljetu još jedan dubrovački brod, čiji je kapetan, u vezi s time, vodio pregovore sa Samuelom Ergasom, opunomoćenikom krcača Jedidije Teutonika i Mojsije Franka, levantinskih Jevreja iz Ankone, ali se nije sporazumio ni s njime ni s ostalim »konzulima levantinskih Jevreja« u Dubrovniku, nego je uz protest otputovao za Ankonu u januaru 1577 god.².

God. 1644 vlada se tužila hercegovačkom sandžakbegu u Plevljima da se u Novom Pazaru pribire neki novi namet na robu Turaka, Jevreja, Grka i ostalih, ali ne i Dubrovčana, jer su oni specijalnim privilegijama izuzeti od toga. Međutim je neki Turčin pravio zulume nad dubrovačkim karavanama; prijetio kiridžijama da ne nose dubrovačku robu, nego da prvo uzimaju robu Jevreja; dubrovačka roba da se silom skida sa konja i ondje ostavlja; da u dogovoru s kiridžijama Jevreji prvo otpremaju svoju robu, dok se dubrovačka ostavlja u Novom Pazaru da prezimi ili da se prenosi u kasnijim mjesecima godine, kada je prevoz znatno skuplji³.

Osim ovih skoro redovitih zapreka i opasnosti na koje je nailazila balkanska trgovina, Turci su vrlo često sami postavljali zapreke slobodnoj izveznoj trgovini iz svoje zemlje. I to skoro uvijek u momentima kada je kopnena trgovina prema Dubrovniku bila naročito jaka, prema tome, kada je trebalo u interesu trgovaca, prvenstveno jevrejskih, ukloniti sve smetnje i potpuno otvoriti sve granice. Turci su, ipak, radili upravo obratno. Oni su u takvim prigodama proglašavali zatvaranje svojih granica, zadržavali su robu u pograničnim mjestima i prekidalu svaku trgovačku vezu s Dubrovnikom, a preko njega i sa Zapadom. To su, kako smo već naveli, proveli nekoliko puta, specijalno za vrijeme ratova s pomorskim državama Južne Evrope, kada je za njihove međusobne veze ostajala slobodna jedino dubrovačka država. Sa jedne i sa druge strane granice gomilala se u takvim prilikama ogromna roba, na koju su nestrpljivo čekali trgovci, čija je zarada u tim momentima bila naročito velika. Dubrovačka je vlada mnogo trošila da

² Id. CLXIII, 14'—15, 31—31'.

³ Lettere Lev. XLVIII, 230—230', 233.

digne takve zabrane i da oslobodi svoje granice, a troškove oko toga često je prebacivala na robu koja se time koristila.

Čim je balkanska roba prelazila na more, nastupale su nove opasnosti i zapreke. Koliko god su pomorci onoga vremena bili vrlo sposobni i iskusni, ipak su bile dosta česte nesreće na moru. U tim brodolomima mnogo je stradala roba trgovaca, pa ćemo ovdje radi primjera navesti nekoliko brodoloma i drugih nesreća na moru, u kojima je bila oštećena ili upropaštena i roba jevrejskih trgovaca.

U februaru 1552 god. nastradao je kod malih otočića Grebena nedaleko Gruža, na mjestu zvanom Preizda, grčki brod kojim je zapovijedao Nikola Karli, iz Kandije. Na brodu je bilo mnogo razne robe, koju su trgovci, većinom Jevreji, prenosili iz Venecije za Arbaniju i Grčku. Dubrovačka je vlada odmah 14 februara odredila poseban odbor od tri vlastelina, koji su imali da se brinu za spasavanje tereta. A 5 marta obavljali su se Jakov Mazalton, Jevrej iz Valone, i Haim Lindo, iz Soluna, u ime svoje i nekih drugih Jevreja vlasnika tereta, da će platiti seljacima iz Lapada i Lozice po 1 dukat i 30 dubr. dinara za svaku balu tkanina koju im izvade iz mora. Dne 7 marta izjavili su Josip Spina i Nisim Palumbo, iz Valone, da su od kapetana broda dobili razne tkanine i svilu, te brokata, koji je pripadao Jakovu Maca (Mazza) i Salamunu Nahainu. Još je na tom brodu imao svojih tkanina Sabatin Baruh, iz Patrasa, koji je po istom brodu bio poslao iz Patrasa u Veneciju suhoga grožđa, da bi mu utjeranim novcem kapetan kupio razne tkanine i ponio na otok Zante, te ondje predao agentu rabi Danijelu¹.

Kada su ljeti 1571 god. turski ratni brodovi bili ušli u Jadransko More da potraže kršćansku mornaricu koja se opremala protiv njih, nastradala su od turskoga pljačkanja mnoga naša primorska mjesta, kao i neki trgovački brodovi na koje su naišli. Tom je prigodom pred samim Dubrovnikom bio uhvaćen i opljačkan u mjesecu augustu jedan dubrovački brod, na kojem je iz Ankone bilo upućeno brojnim trgovcima u Dubrovniku razne robe u vrijednosti 73.186 mletačkih dukata.

¹ Cons. Minus XLII, 207', 218; Div. Canc. CXXXVI, 194—194', 228'; CXXXVII, 15', 16—16'.

Među krčaćima su bili Ferante Mendes, koji je imao finih tkanina u vrijednosti 835 dukata, te Salamun Ben Major, levantinski Jevrejin. Dubrovačka je vlada mnogo uradila da brod i teret oslobodi, ali je za to potrošila 8.545 dukata, koje su nadoknadili vlasnici broda i tereta prema određenom ključu. Kako je S. Ben Majoru roba bila osigurana, to je primio 20 srebrnih talira kao naknadu za štetu koju je imao plaćajući svoj dio otkupnih troškova⁵. Iste godine u jeseni, na putu iz Venecije za Dubrovnik, morala je posada nekoga dubrovačkoga broda baciti u more dio tereta, pa je tom prigodom bila oštećena roba Ferante Mendesa i Mojsije Maestra, te njegove supruge Reje⁶.

Ne znamo iz kojih je razloga zabranio, 30 decembra 1572 god., providur Budve nekom dubrovačkom brodu da prenosi dalje robu jevrejskih trgovaca, te mu je naredio da sve što njima pripada, kao i njihov novac, odmah iskrca na budvansku obalu. Tada je kapetan iskrcao 48 bala raznoga papira, 8 sanduka čaša, 31 bačvicu arsenika, 4 bačvice lijevaka, 16 bačava valjara, 2 omota izradenoga bakra, a u novcu 378 zlatnih komada, 130 škuda, 124 srebrna reala i 16 sultanskih dukata⁷.

Na dubrovačkom brodu, koji je u augustu 1573 god. plovio za Ankonu, nastradala je roba nekih Jevreja. Aronu Koenu je tu propalo 15 snopova kozjih koža u vrijednosti od 2.700 dukata; Koenu Jak. Koena 1 bala sa 240 kozjih koža u vrijednosti 91 dukat, omot svile od 120 talira; Ferantu Mendes kože i voska 206 dukata; Jakovu Benjaminu 4 bale koža; Izaiji Pernika raznih koža i gunjeva oko 1.100 dukata; Izaku Benari svile 941 dukat; Mojsiji Maestru kozjih koža 800 škuda, a Natanu Trinke također kozjih koža 1.200 škuda⁸.

Početakom 1582 god. zadržan je u Zadru neki dubrovački brod na putu iz Ankone, te su mu oduzeta 4 sanduka svilenih tkanina, od kojih su dva pripadala Samuelu Ergasu i Salamunu Oefu, dubrovačkim Jevrejima⁹.

⁵ Div. Canc. CLVII, 2 i d., 135'.

⁶ Ibid., 1—2' retro.

⁷ Id. CLVIII, 47'.

⁸ Id. CLIX, 28—29 retro.

⁹ Div. Not. CXXII, 78.

U aprilu 1586 god. nastradao je neki dubrovački brod na otoku Visu na povratku iz Venecije. Među vlasnicima tereta, i to tkanina, bili su dubrovački Jevreji David i Josip Ar. Koen, Salamun Oef i Josip Abenrej, a strani Mojsije i Aron Maca, Abram Abensusen, Jakov i Juda Sam. Maca, Abelalel Trinke, Izrael Salamun, Abram Kantinele, Josip Medina, Salamun Trinke, Abram Koronel, Samuel Lunel, Amel Maca, David Josip, Samuel Elfincino, Jakov Finci i Ilija Alfendarin¹⁰.

God. 1597 nakrcali su neki Jevreji u Veneciji jedan dubrovački brod, te ga poslali u Lisabon. Kada je brod prispio u Kadiz, španjolska je vlada dala iskrcati i spremiti svu robu, a brod je upotrebila za sebe. Kako su taj teret bili osigurali i neki dubrovački Jevreji (Jak. i Moj. Bendanon, Sal. Kabiljo, Abr. Abeatar i Iz. Abuaf), to su braća Moj. i Dav. Maestro, kao pretstavnici krcača, tražili od osiguratelja da isplate štetu koju su vlasnici tereta imali zbog toga što roba nije dospjela u određeno mjesto. Ali su osiguratelji odbili da išta nadoknade, jer je brod dala iskrcati vlada Španije, a to se smatralo po zakonu i običaju kao nedovoljni razlog za naplatu osiguranja¹¹.

U februaru 1642 god. nastradao je nedaleko Ankone neki dubrovački brod, a od osam ljudi posade poginulo je šest. Tom je prigodom propalo vune i koža nekim jevrejskim trgovcima¹².

Osim elementarnih nesreća, koje su uništavali brodove i robu na moru, često su gusari, mornari ratnih mornarica i Uskoci napadali trgovačke brodove i otimali im robu. Tako je početkom novembra 1551 god. neki malteški brod opljačkao između Kefalonije i Zante jedan brod iz Ankone, na kojem je bilo robe jevrejskih i turskih trgovaca, koju su iz Ankone prenosili na Hios¹³.

U jeseni 1587 god. opljačkali su Uskoci dubrovački brod Nikole Ruskovića nedaleko Korčule, te ponijeli sobom raznih koža, a Josipu Benrej i Salamunu Oefu jedan sanduk reobar-

¹⁰ Id. CXXIV, 26—26' retro.

¹¹ Id. CXXIX, 32'—34.

¹² Div. for. LXIV, 289'—292.

¹³ Div. Canc. CXXXVI, 53—60'.

bara. Dne 15 novembra obojica su se sporazumjela s Tomom Miličićem, iz Rijeke (Fiume), da će poći po Dalmaciji i tražiti Uskoke ne bi li otkupili reobarbar. Ako mu to uspije, dobiće jednu trećinu njegove vrijednosti, a oni će snositi dvije trećine njegovih efektivnih troškova. U slučaju da reobarbar otkupi južnije od Hvara, donijeće ga u Dubrovnik, inače će ga ponijeti Izaiji Perniki u Ankonu¹⁴.

Početkom oktobra 1587 god. stigle su na Hvar brodom iz Venecije četiri bale sa devet truba tkanina i dvije trube raza. Samuel Amuli je u Hvaru prekrcao dvije trube raza, te skupa s nekim drugim Jevrejima prosljedio za Dubrovnik, dok je prvi brod s ostalim tkaninama pošao za Neretvu. Kada se 10 oktobra u noći nalazio kod Sućurja, na krajnjem istočnom rtu Hvara, napali su ga Uskoci i potpuno opljačkali, o čemu je kasnije sastavljen zapisnik pred knezom u Hvaru¹⁵.

Dne 7 februara 1591 god. opljačkalo je devet uskočkih lađa jedan dubrovački brod nedaleko Osora na putu za Ankonu, na kojem je bilo raznih koža, papra, indiga, svite, posoljenih tuna i druge robe dubrovačkih Jevreja. Uskoci su, njih oko 350, odnijeli mnoge stvari koje su pripadale samom brodu i njegovoj posadi, tako da je na dolasku u Ankonu brod bio skoro potpuno ogoljen¹⁶.

Vraćajući se iz Ankone napadnut je nedaleko Korčule u noći 20 decembra 1591 god. brod kapetana Vicka Cvjetkovića, koji je bio poveo u Ankonu Miha S. Zlatarića. Uskoci su ponijeli sobom nešto robe Jevreja i kršćana, jednu pušku Zlatarića i nešto drugih stvari, a pri tome su udarili kapetana kada im je kazao, da to ne bi ni Turci uradili. Pregledavajući sve po brodu, probili su noževima razna pisma koja su našli, jer su mislili da u njima ima kakvih dragocjenosti¹⁷.

Početkom marta 1594 napali su Uskoci nedaleko Šibenika na jedan kotorski brod, na kojem se nalazio David Maestro. Uskoci su izjavili da će oštetiti samo Turke i Jevreje, pa su oduzeli dvije bale, za koje su mislili da su Davida Maestra.

¹⁴ Ibid., 13'—14'.

¹⁵ Ibid., 34'.

¹⁶ Div. Not. CXXVI, 10—12 retro.

¹⁷ Div. Canc. CLXXXI, 114—115' retro.

Kada je kotorski brod otplovio, Maestro se pohvalio kapetanu, kako je dobro prošao, pa se na ispitivanje kapetanovo utvrdilo da je jedna oduzeta bala pripadala nekom Dubrovčaninu. Po dolasku u Dubrovnik ovaj je tražio da mu Maestro nadoknadi ovu štetu, ali uzalud¹⁸.

Normalnom razvoju trgovine dosta su smetali i stečajevi pojedinih trgovaca, koji su vrlo često imali teških posljedica za mnoge vjerovnike. Pod stečaj su padali i jevrejski i kršćanski trgovci, u Dubrovniku i u drugim zemljama, a mi ćemo ovdje navesti samo neke od njih.

God. 1545 jevrejski trgovac iz Valone Anđelo Samuel dugovao je 908.556 aspra braći Orsatu i Džan-Mariji Zamanji, te njihovu drugu Stijepu Ruđi. Braća Zamanja su mu slali iz Dubrovnika, a Ruda iz Skoplja, razne robe da rasproda u Valoni, a prodali su mu i dva trgovačka broda, od kojih je jedan kasnije propao nedaleko Brindizija. Međutim je Anđelo bankrotirao, te je bio u nemogućnosti da isplati sve njihove tražbine. Njima je još dugovao i neki Jevrejin iz Lepanta 17.320 aspra¹⁹.

God. 1575 pao je pod stečaj Mojsije Suriel, iz Bitolja, nastanjen u Ankoni, koji je dugovao 24.000 aspra Palumbi Abramovu, Josipu i Sabateju Barato, iz Arte. Između njih je posredovao zajednički prijatelj Izaija Sal. Pernika, iz Skoplja, te su bili određeni David Saba i Naman Tasas, Ievantinski Jevreji, da posreduju za mirnu nagodbu među njima²⁰.

Kada je u novembru 1577 god. dubrovački trgovac Bartolomej Pešoni pao pod stečaj, dugovao je Josipu Benrej 13 jakinskih dukata, a Samuelu Ergasu 95 škuda i 2 dubr. dinara na račun jedne nepotpuno isplaćene mjenice²¹.

¹⁸ Diver. del Criminale VI, 42'—45.

¹⁹ Id. CXXIX, 82'—84, 85'. — V. o tome poglavlje VII.

²⁰ Id. CLVIII, 74'.

²¹ Div. Not. CXXI, 23'—29.

IV - LIJEČNICI

U historiji jevrejskog naroda i njegove kulture, medicinske znanosti zauzimlju jedno od prvih mjesta. Već vrlo rano Jevreji su došli pod direktan kulturni uticaj drugih istočnih naroda, koji su naročito jako gojili i razvijali egzaktne nauke. Kasnije, kada su Jevreji ostali bez svoje domovine i raštrkali se po cijelom svijetu, članovi njihova naroda nastavljali su svoj veliki kulturni rad. Razne nauke ispunjale su i dalje veći dio njihova nastojanja i aktivnosti. Astronomija, matematika, alhemija, pravo, medicina i ostale duhovne discipline imale su svojih velikih pretstavnika u raznim dijelovima jevrejskoga naroda. Zahvaljujući baš nekim njihovim naučnicima očuvana su za nas mnoga znanja i naučni rezultati iz vrlo starih vremena i naroda. To naročito vrijedi za one jevrejske naučnike, koji su djelovali i živjeli skupa s Arabljanima. Arabljani su nam, u prvom redu, spasili brojna kulturna djela Grka i Rimljana, a onda su na njima dalje izgrađivali samostalna velika djela. Kud god su stigli opažao se njihov intenzivan kulturni rad. Naročito je on bio jak na Pirinejskom Poluotoku. U svim većim i važnijim mjestima imali su svoje škole, a na nekoliko univerziteta njihovi su naučnici stvarali najveća naučna djela ondašnje Evrope. Pored njih su jednako radili i razvijali se Jevreji. U svim naučama i umjetnostima bilo je mnoštvo njihovih istaknutih ljudi Jevreja, koji su svojim velikim radom koračali uporedo s najvećim umovima ondašnjega svijeta, te u svojim djelima, pisanim na jevrejskom, arapskom, latinskom i španskom, ostavili trajni spomen svojih velikih sposobnosti i

rada. Zahvaljujući baš naučnicima, filozofima, pravnicima i umjetnicima arabljanskim i jevrejskim Pirinejski Poluotok bio je postao kulturni centar svijeta, u koji su odlazili i pretstavnici drugih naroda da se uče.

Već u prvom početku svoga kulturnoga rada Arabljani su se isticali u medicini, što se ima da objasni velikim uticajem starih grčkih medicinskih naučnika, čija su djela poznavali, prevadali na svoj jezik i dalje razrađivali. Arapski uticaj na medicinsku nauku u Evropi išao je u dva pravca. Jedan se širio iz Španije preko arapskih škola i naučnika Pirinejskog Poluotoka, a drugi je išao preko Južne Italije, gdje je arapski kulturni uticaj kroz čitav Srednji vijek bio vrlo jak. U Italiji je bilo nekoliko univerzitetskih centara važnih za medicinu, u prvom redu u Salernu, južno od Napulja, zatim u Bolonji i Padovi. U svim tim univerzitetima, kako u Španiji, tako i u Italiji, bilo je mnogo studenata i profesora Jevreja, koji su se u toj nauci naročito isticali i njome se bavili. Istina, bilo je mnogo pokušaja da se jevrejskim liječnicima onemogući ili ometa rad izvan kruga samih Jevreja, navodeći da je nezgodno što oni liječe i kršćane, ali sva ta nastojanja nisu imala trajna uspjeha. Mnogi između njih došli su do velikih položaja i časti, uzimani su kao lični liječnici vladara u skoro svim državama Evrope, a nekoliko papa povjeravali su svoj život njezi i brizi jevrejskih ljekara. Drugi su opet svojim naučnim raspravama podizali ugled i ime jevrejskim liječnicima i medicinskoj znanosti, te su nekoliko stoljeća smatrani za prve medicinske auktoritete u svijetu.

Dubrovačka država oduvijek je poklanjala veliku brigu zdravstvenoj službi, i otkad postoje dubrovački arhivski dokumenti nalazimo spomena o liječnicima u Dubrovniku. Oni su obično dolazili iz Južne ili Sjeverne Italije, dakle iz dvaju centara medicinske nauke na Apeninskom Poluotoku. U Dubrovniku ih je uvijek bilo po nekoliko, a dijelili su se na hirurge i fizike. Već vrlo rano, 1326 i 1354, spominju se u Dubrovniku dva jevrejska liječnika, o kojima je već bilo ranije govora¹. O liječniku Benediktu, pokrštenom Jevrejinu, ima još spomena 1356, kada je dubrovačka vlada produžila s njime ugovor službe za daljnju godinu dana. A 2 oktobra 1357 god.

¹ Pogl. str. 12.

vlada mu je dala odsustvo, da može poći na Hristov grob, ali kroz to vrijeme nije dobijao platu². Poslije toga vremena nema više nikakve vijesti o njemu.

Za dugo vremena poslije ovoga nismo više našli jevrejskih liječnika u Dubrovniku, premda smo uvjereni, znajući za njihovu vrijednost, kao i za pažnju koju su Dubrovčani poklanjali sposobnostima svojih liječnika, da je među onim mnoštvom dubrovačkih ljekara morao biti još koji Jevrejin ili bar pokršteni Jevrejin. U ovom velikom razmaku vremena, sve onamo do konca XV vijeka, naišli smo samo na dva jevrejska liječnika u Dubrovniku.

Prvi je bio magister Samuel Jevrejin (magister Samuel Ebreus), hirurg, koji je 1414 god. liječio oči. Našli smo dva ugovora sklopljena između njega i dvojice klijenata, i to je sve što znamo o njegovu djelovanju za boravka u Dubrovniku. Dne 4 jula obavezao se, da će prema svojim silama učiniti da Pripko Kaličević, sa Šipana, koji je bio potpuno slijep, progleda na oba oka ili barem na jednom. Ako to postigne dobiće 10 dukata, a u slučaju neuspjeha, radiće bez ikakve nagrade. Slijedećega dana, 5 jula, sklopio je pogodbu s dvojicom Dubrovčana, da će djetetu Marinu Fr. Bući, iz Kotora, dignuti kataraktu s oba oka, tako da će kroz 10—15 dana moći sasvim lijepo gledati. Kada po sudu liječnika bude potpuno zdrav, daće mu 20 dukata, koji su bili deponovani kod dubrovačkog liječnika Jakoba de Saligeri, iz Padove. Ako Samuel izliječi samo jedno oko, dobiće 15 dukata, i to u slučaju ako neizliječeno oko ne bude u gorem stanju nego što je sada. Ako pak ništa ne postigne ili ako pri liječenju koje oko iscijedi ili bude potpuno uništeno, Samuel neće ništa dobiti³.

Drugi jevrejski liječnik iz XV stolj. nije, izgleda, u Dubrovniku vršio svoju službu, nego se ondje neko vrijeme zadržavao u jednom sasvim drugom poslu. Naime, u septembru 1427 nalazio se u Dubrovniku neki fizik Elija Sabati, iz Ferma (Jakinska Marka), te je dubrovačka vlada odlučila, 7 septembra, da mu se daruje u raznom jestivu i sličnim stvarima vrijednost od 5 perpera⁴. Drugog oktobra izjavio je Petar Pri-

² Libri Reformationum II (izd. Jugosl. akad., 1882), 149, 196.

³ Div. Canc. XL, 27', 28—28'. — Pogl. Bilješke.

⁴ Cons. Min. IV, 108'.

moević, Dubrovčanin, da za ostatak raznih računa ima još dati 30 dukata »vrsnom vitezu doktoru umjetnosti i medicine Eliji Sabati, Jevreju iz Ferma«, i nekom njegovom opunomoćeniku, također iz Ferma⁵. Ovaj prednji titul »doktor umjetnosti i medicine (artium et medicinae doctor)«, nosili su u ono vrijeme najistaknutiji pretstavnici svjetovnog obrazovanja, koji su bili stekli potrebno znanje iz filozofije i prirodnih nauka⁶. Po njegovu odlasku iz Dubrovnika, i to tri godine kasnije, imamo neke nejasne vijesti o njegovu djelovanju u našim krajevima, iz čega izlazi da je dolazio u Dubrovnik više radi nekih poslova, možda i političkih, nego radi medicine. Jer, 14 augusta 1430 god., dubrovačka je vlada zaključila da ispita Maroja Miljevića i neke druge o sporazumu koji je nekad imao hercegovački vojvoda Radosav Pavlović, veliki neprijatelj Dubrovnika, s doktorom Elijom, Jevrejinom, »koji je nekad ovamo dolazio i išao Radosavu«. A dva dana zatim, 16 augusta, u vladi se ponovno raspravljalo o onome što se doznalo od Miljevića. Neki su bili da se zasad to ostavi, ali je odlučeno da se odmah o tome rješava. Tada je zaključeno da se preko Radosava Bogčinovića, glasnika Sandalja Hranića, ovaj obavijesti o svemu što su doznali od Miljevića, a u vezi s pregovorima doktora Elije s Radosavom Pavlovićem, njegovim suparnikom. Međutim su Miljevića i dalje zadržali u zatvoru nekoliko dana, te ga pustili 24 augusta⁷.

Kroz ostali dio XV vij. nema više spomena o jevrejskim liječnicima u Dubrovniku. Tek pri koncu toga vijeka vršio je ondje liječničku praksu Mojsije sin Marcilija, Jevrejin iz Barija, o kome smo već govorili u vezi s procesom iz 1502 god., te je neko vrijeme vršio službu državnoga liječnika. Mojsije je napustio Pulju zbog progona Jevreja u onoj provinciji za vrijeme velikih političkih promjena izazvanih napadajem Francuske na Napuljsku Kraljevinu⁸. Dne 24 maja 1495 dubrovačka se vlada obraćala svom nadbiskupu u Rimu, neka moli papu da dozvoli Mojsiji, koji je već u Dubrovniku, a došao je kao bjegunac

⁵ Deb. Not. XIV, 146.

⁶ Dubnow, VI, 143.

⁷ Cons. Rog. IV, 217'—218', 221, 225.

⁸ Vitale, Trani, 314.

iz Južne Italije, da slobodno liječi dubrovačke građane, koji su inače veoma zadovoljni s njime. Svome pismu je vlada priložila i papinu dozvolu, koju mu je bio dao za liječenje u Napuljskoj Kraljevini⁹. Vlada je s Mojsijom bila zadovoljna, pa je 11 jula 1495 god. odlučila da s njime pregovara o stupanju u državnu službu na neko vrijeme, ako to bude htio. Izgleda da ti pregovori nisu uspješno završeni, jer je vlada zaključila, 6 augusta, da mu se daje na dar 30 dukata za ono što je državu služio oko 5 mjeseci,¹⁰ a o sklapanju nekog trajnijeg ugovora s njime nismo ništa našli. Mojsije je, međutim, i dalje ostao u Dubrovniku, te se bavio medicinom i trgovinom. U vezi s nekim svojim trgovačkim poslovima, a i u ime nekih Jevreja Josipa i Simona, odricao se svih potraživanja prema nekim pomorcima, 17 maja 1499 god.¹¹. A poslije njegove smrti, 1 septembra 1502 god., dvojica Arbanasa iz Valone, kao prokuratora sinova pok. Mojsije, dali su nekome 146 komada čelika, koje im je Mojsije bio zaplijenio za 500 dukata koje su mu dugovali¹². Neposredno poslije Mojsijeva ubijstva 16 augusta 1502, njegova žena Gracija, te sinovi Haim i Izak, dali su generalnu punomoć apotekaru Jakobu Julijani, da u njihovo ime, kao Mojsijinih nasljednika, naplaćuje novac i sve radi oko uređenja njihova imanja¹³. Oni su, vjerovatno neposredno za tim, napustili grad u kojem im je otac bio onako svirepo ubijen. Dne 21 oktobra 1503 god. predali su apotekaru Jakobu 87 komada čelika dvojica Grka iz Valone, koji su time htjeli da isplate svoj dug od 500 dukata nasljednicima pok. Mojsije. Ovaj se čelik nalazio kod dubrovačke vlade, koja ga je njemu predala po naređenju turskoga sultana¹⁴.

God. 1502 bilo je u Dubrovniku mnogo građana bolesnih od spolnih bolesti, koje su se po Italiji, a odatle i po našim

⁹ Lettere Lev. XVII, 55; Cerva, Sacra Metrop. Rag., t. I, p. III, 187.

¹⁰ Cons. Rog. XXVII, 207', 210'.

¹¹ Div. Not. LXXVIII, 167. — Sigurno je u vezi s time i odluka vlade od 10 maja, da se Mojsiji povрати neki novac koji je bio deponovao u državnoj blagajni. Cons. Rog. XXVIII, 137'.

¹² Id. LXXXI, 177'.

¹³ Procurae Notariae Xa, 18'.

¹⁴ Div. Not. LXXXIII, 22'—23.

krajevima, bile proširile poslije provale francuske vojske u Južnu Italiju 1494 god. Zbog toga su sve spolne bolesti nazivale »francuska bolest (morbus Franciae)«. Isprva ih ni liječnici ni ostali nisu umjeli da liječe, pa su se pojavljivali razni vještaci koji su tvrdili da to znaju.

Kako su se, međutim, te bolesti naglo širile zbog neupućenosti svijeta, a i zbog neprestana kontakta s Italijom, to su dubrovačke državne vlasti poduzimale razne mjere da svoje podanike izliječe. Tako je vlada bila predložila, 7 aprila 1502, da se dozvoli jednom između Jevreja, koji izgleda nije bio liječnik, da za dva mjeseca slobodno može liječiti »francusku bolest«¹⁵. Ta se dozvola imala dati »na molbu više naših građana koji boluju od te bolesti«. Međutim, sa 21 protiv 19 glasova, odbijen je ovaj predlog, te su bolesnici ostali pod njegovom redovnih državnih liječnika, ali, izgleda, oni nisu znali da ih liječe, zbog čega su se slijedećih godina spolne bolesti bile mnogo proširile po Dubrovniku i njegovoj okolici.

Kada je 40-tih godina jevrejska kolonija u Dubrovniku bila jako porasla, među jevrejskim doseljenicima našlo se i jevrejskih liječnika. Oni su vjerovatno dolazili zbog liječenja ostalih Jevreja ili se samo zajedno s njima sklanjali u Dubrovnik, pa ih je tako upoznala i dubrovačka vlada, koja je mogla da među njima odabere liječnike i za državnu službu. Dne 31 marta 1543 god. uzela je u svoju službu liječnika Izaka Jevrejina, i to — prema običaju — samo na 6 mjeseci, davajući mu za to polovinu godišnje plate od 170 dukata¹⁶. Međutim je Izak ostao u Dubrovniku punih 10 godina, ukoliko se to može konstatovati po dubrovačkim arhivskim dokumentima. God. 1550, dne 23 jula, doktor Izak je tužio svoga kolegu Jakoba Pačino, gradskog fizika, zbog sukoba s njime. Toga dana poslije podne, kada je pošao u franjevački manastir da pregleda fra Bonifacija, ovaj je zaželio da se pozovu na konsultaciju i ostali ljekari-fizici iz grada. Tada su pozvati doktori Jakob i Džan-Andreja. Za vrijeme konsultacije u raspravljanju o fra Bonifacijevoj bolesti, doktor Pačino je htio da na doktora Izaka prebaci krivicu za bolest, a on mu je tada odgovorio, da bi

¹⁵ Cons. Rog. 7 — IV — 1502.

¹⁶ Id. XLVI, 101.

bolesnik bio umro da ga on nije preuzeo na liječenje poslije doktora Pačina. Ovaj ga tada udari šakom u zube »na sramotu njegove starosti i društvena položaja«. Kao svjedoke predložio je sudu drugoga fizika, doktora Džan-Andreju, mnoge franjevce, samog fra Bonifacija, te fra Ivana, apotekara manastirske farmacije¹⁷. Šteta je što nam nije očuvan tok ovoga procesa, niti znamo kako je doktor Pačino bio kažnjen, jer bismo u tim zapisnicima sigurno našli još koji interesantan podatak o ondašnjim dubrovačkim liječnicima, specijalno o doktoru Izaku i njegovu odnošaju prema ostalim kolegama u gradu.

Izak je bio u Dubrovniku i 1552 god., kada je vlada odlučila, 4 augusta, da ga uzme u službu za 150 škuda godišnje plate, vjerovatno produžujući svako 6 mjeseci stari ugovor s njime. Međutim je tu platu povisila, valjda na njegovo traženje, te ga 8 augusta uzela na 6 mjeseci u državnu službu, a sa godišnjom platom od 200 dukata (t. j. 225 škuđe). Dne 7 decembra 1552 god. vlada je dala nalog da mu se isplati dvomjesečna plata¹⁸.

U februaru 1557 god. nalazio se u Dubrovniku neki jevrejski liječnik, kome je vlada 17 februara zabranila daljnje vršenje liječničke prakse, jer da je to zabranjeno po kanonima katoličke crkve^{19a}.

God. 1558 zadržavao se neko vrijeme u Dubrovniku čuveni liječnik Don Joan Roderiguez, nazvani Amatus Lusitanus, o kome kasnije govorimo opširnije u zasebnom poglavlju¹⁹.

Najduže je ostao u Dubrovniku hirurg Abraham, koji se ondje slučajno našao, a koji se prviput spominje 9 decembra 1558 god. Vlada je tada zaključila da ga uzme u službu za dvatri mjeseca sa platom koju obično daju svojim liječnicima, a s time je bio zadovoljan i nadbiskup Lodoviko Bekadeli²⁰. Po isteku ove probne službe, vlada ga je uzela na 6 mjeseca s platom od 150 dukata godišnje (8 marta 1559)²¹. Dne 10 juna i 12 jula 1559 god. vlada se obratila svom pretstavniku u Rimu da

¹⁷ Lamenti politici V, 164.

¹⁸ Cons. Rog. LI, 93, 94; Cons. Min. XLII, 282.

^{19a} Con. Minus XLIV, 206.

¹⁹ V. poglavlje IV. 1.

²⁰ Cons. Rog. LIV, 207.

²¹ Ibid., 246; Cons. Min. XLV, 193.

preko nekih dubrovačkih prijatelja dobije papinu dozvolu da Abram može slobodno liječiti u Dubrovniku²².

Međutim Abram nije i dalje ostao na istoj plati, već mu je ona bila snižena na 100 dukata, što je bilo malo za njegov rad i za ondašnje prilike u Dubrovniku, gdje je baš polovinom XVI vij. sve bilo počelo da poskupljuje. Zato je uputio, 18 maja 1568, molbu dubrovačkoj vladi za povišenje godišnje plate, koju donosimo u cjelini, jer se iz nje doznaju i mnoge pojedinosti koje su od interesa za poznavanje njegova života i rada.

Molba glasi:

»Presvijetla gospodo, Abram Jevrejin, liječnik-hirurg, vrlo vjerni sluga Vašeg Presvijetlog Gospodstva, poziva za svjedoka Boga i svoju savjest, da za sve vrijeme što je Vas služio nije nikada prestao da u svojoj službi, bez obzira i prema svakome, poklanja svu pažnju, brigu i samilost, kako bi učinio da oni, koji su imali potrebu od njegove pomoći, ostanu zdravi i utješeni. Dobro je poznato da molitelj ima toliko veliku porodicu na svojim leđima, da se ne bi mogao izdržavati da nema pomoći stranaca koji dolaze u ovaj grad da ih on liječi, jer od Vašeg Presvijetlog Gospodstva ima plate samo 100 dukata godišnje, što je vrlo mala nagrada za osrednje izdržavanje njega i njegove porodice. A jer on želi istrajati u sve boljem vršenju svoga umijeća i profesije, onom ljubaznošću i samilošću kojom i dosad, budući da je izabrao da živi i umre u ovom veličanstvenom gradu, sa svom dužnom poniznošću moli Vas da biste se udostojili povisiti platu za 20 dukata, tako da svega bude imao 120 dukata godišnje, obećavajući da više neće nikada tražiti nikakvu povišicu i da će Vas služiti od srca sve do svoje smrti. I neka Vas Bog, naš gospodar, usreći i očuva«²³.

Vlada je njegovu molbu prihvatila i najprije u principu pristala da mu se povisi plata, a onda je odmah zaključila da to povišenje iznosi 20 dukata godišnje, koliko je Abram i tražio. Inače po daljnjem postupku vlade prema njemu izgleda da je Abram uživao simpatije Dubrovčana, vjerovatno zbog svojih sposobnosti, na što upućuje i onaj stavak molbe,

²² Cons. Rog. LIV, 287', 296; LV, 9.

²³ Id. LIX, 11'.

iz kojeg se vidi da je njemu dolazilo na liječenje i stranaca, po svoj prilici iz susjedne Turske. Čini se da je Abram bio vrlo dobar liječnik, blage naravi i lijepa postupanja prema svakome, što mu je bilo pribavilo naklonost i poštovanje dubrovačke vlade i građana. Abram mnogo potsjeća na doktora Salamona ben Menahema u romanu Aleksandra Vidakovića »Marin Sorgo«, koji je nedavno objavljen, a u kojem su na vrlo lijep način opisani karakter i sposobnosti jednog dubrovačkog liječnika Jevrejina, baš iz vremena Abramova djelovanja u Dubrovniku.

Kako je življenje u Dubrovniku postajalo sve skuplje i teže, to se doktor Abram vjerovatno tužio vladi na malu platu, jer je ona zaključila, 5 januara 1571, da mu se plata povisi, premda sam Abram nije predavao pismene molbe, kako je to uvijek bio običaj u sličnim slučajevima. On se sigurno držao one obaveze iznesene u svojoj prvoj molbi, da više neće tražiti nikakvu povišicu, pa nije isključeno da su sami Dubrovčani, videći njegovu nevolju, a poznavajući njegove sposobnosti, predložili da mu se povisi plata. Nije mu odmah određena visina ove plate, ali je vlada odredila da mu povišica ima teći od dana rješenja. Tek 17 maja vlada je odredila da njegova plata ubuduće iznosi 150 dukata godišnje²⁴.

Već nekoliko stoljeća postojao je običaj da se vladari i istaknutije ličnosti iz Hercegovine i Bosne obraćaju Dubrovniku za liječničku pomoć kad god su oni ili neko od njihovih bili teže bolesni. To su najprije radili naši vladari i dinaste iz dubrovačkog zaleđa, a tako su jednako postupali i Turci po osvojenju onih krajeva. Zato su često turske paše i upravnici Hercegovine i Bosne molili Dubrovčane da im pošalju svoje liječnike. Tako se i 1571 god. obratio Dubrovniku hercegovački sandžak-beg, moleći da mu pošalje liječnika Abrama da liječi neke zarobljene kršćanske vojnike. Vlada je na to pristala, te je 7 juna odlučila da ispuni pašinu molbu i Abrama uputila njemu²⁵.

Njegova kći Zoe bila je udata za mladoga liječnika Josipa Salama, koji je živio u Dubrovniku i zajedno s Abramom vršio

²⁴ Id. LX, 96, 151.

²⁵ Ibid., 158'.

privatnu praksu. Kako je ponekad svojim radom služio i državi, osobito kada je njegov tast bio zapriječen, to se Abram molbom obratio vladi da njegovu zetu odredi neku stalnu godišnju platu. Ta molba glasi:

»Presjajna gospodo, Vaš vrlo vjerni službenik, hirurg Abram, izlaže Vam kako ima jednog zeta po imenu Josipa, koji je od istoga umijeća i zvanja. On neprestano, pa tako i za vrijeme posljednje kuge, kao i svakog puta kada molitelj, po naredbi Vašeg Presvijetlog Gospodstva, odlazi van države, vrši službu hirurga u gradu i u državi velikim marom i ljubavlju, i na pohvalu svoga zvanja u kojem je rijedak i savršen, ne tražeći drugu nagradu za svoj trud, nego da može Vama činiti usluge, pa može reći da Josip upravo uvelike pomaže u dužnostima koje mu se svakoga dana javljaju. Moli, dakle, ponizno Vaše Presvijetlo Gospodstvo da se udostoji Josipu dati neko godišnje izdržavanje, kako bi, imajući sredstava da izdržava život, sa više spremnosti duha mogao služiti, a obojica ćemo moliti Gospoda Boga za napredak ove sretne države«²⁶.

Vlada je odredila da mu se dade 90 perpera godišnje. Međutim se 4 augusta 1575 radilo o povišenju njegove plate, ali je predlog bio odbijen²⁷. Zato je vlada prema doktoru Abramom bila sve pažljivija, te mu je sama, bar bez njegova pismena traženja, odobrila 30 perpera godišnje za stanarinu, i to preko njegove redovne plate²⁸. A 14 novembra 1578 povišena je plata i hiruru Josipu na 50 dukata godišnje²⁹. Karakteristično je za vladino držanje prema starome Abramom, da u službenim zapisnicima uz Josipovo ime uvijek stoji kao njegova bliža i važnija oznaka naziv »zet Abramov«, a molbu za njegovu prvu platu nije ni uputio sam Josip, kako bi to bilo prirodno, nego upravo tast Abram, kao čovjek kome je to bilo teže odbiti. Dne 20 februara 1582 ponovno je Josipu povišena plata za 15 dukata, tako da je unaprijed imao 65 dukata³⁰. Sudeći po visini

²⁶ Id. LXII, 212—212'. — Abram je još imao i sina Izaka. Div. Canc. CLXXIII, 62 (29 — VIII — 1585).

²⁷ Id. LXII, 73.

²⁸ Id. LXIV, 144'.

²⁹ Ibid., 275'.

³⁰ Id. LXVI, 195.

plate i po nazivu, izgleda da Josip nije bio pravi liječnik, nego čovjek vješt hirurgiji, u koju ga je uputio Abram.

Kako je Abram već bio veoma star, a često i bolestan, to je 1581 god. unajmio jedan državni dućan u blizini geta, da u danima kada ne može lično obilaziti bolesnike, oni mogu dolaziti k njemu, i to ne u geto, u koji su nerado ulazili, nego u jedan slobodan i pristupačan lokal. Budući da je Abram taj dućan upotrebljavao samo u tu svrhu, dakle u korist grada, a vršeći jednu državnu službu, to se obratio molbom vladi, 19 novembra 1582, da ga oslobodi plaćanja najma dok god u njemu bude samo liječio bolesnike i držao neke svoje lijekove³¹.

Ovo je posljednji spomen o hirurgu Abramumu kao o živu čovjeku, a umro je 1590 god. Dne 23 novembra 1590 god. odbila je vlada neku molbu njegove porodice, i to iza Abramove smrti³².

Poslije njegove smrti hirurg Josip je ostao i dalje u državnoj službi, te mu je vlada, 28 januara 1592, povisila platu na 120 škuda godišnje³³. Josip je odlazio i u Bosnu, na poziv turskih vlasti, te je tamo, kada je jednom bio u Banjoj Luci, i umro, ali opet ne znamo kada. Njega je u dubrovačkoj službi naslijedio sin Baptista Pinjатели (Pignatelli), koji je 17 aprila 1612 god. bio uputio Dubrovčanima slijedeću molbu, koja je bila i prihvaćena, a glasi ovako:

»Presvijetla Gospodo, Vaša Presvijetla Gospodstva vrlo dobro znaju koliko su vjerno i na opće zadovoljstvo služili moj pok. djed Abram, kao i moj otac Josip, koji je u Vašoj službi umro u Banjoj Luci, od kojih, kako sam naučio i praktično znanje u hirurškoj vještini i tajne lijekove, tako sam naslijedio i želju da Vama služim, a koja me je više puta potakla da pođem izvan države, kada ste me slali u Tursku da vršim svoje zvanje. Imajući namjeru da u tome nastavim dobrotom Vašeg Presvijetlog Gospodstva, dolazim da Vas ponizno molim da biste mi odredili za izdržavanje onoliko koliko se

³¹ Id. LXVII, 44'—45.

³² Id. LXX, 293'.

³³ Id. LXXI, 156 bis.

bude činilo Vašoj milosti, s tim da budem obavezan vršiti sve ono što mi Vaši liječnici narede u pogledu liječenja siromaha, i da moram odlaziti bez ikakve plate bilo kuda da me pozovu siromašni bolesnici, te ići i u sva ona mjesta u Tursku ili u bilo koje drugo mjesto, kamo me odrede Vaša Presvijetla Gospodstva, uvjeravajući Vas da ću u toj službi nastojati da vršim svoju dužnost na opće zadovoljstvo. Neka Vas Bog usreći³⁴.

³⁴ Id. LXXXIII, 91'—92. — Baptista je 1594 boravio u Barleti, pa mu je majka Zoe poslala neke sitnice i slatkiše po nekoj ženi iz Dubrovnika. Tom prigodom kaže se za njega da se »napravio kršćaninom«. (Diver. del Criminale VI, 43'—44 retro). To je, možda, bio razlog da ga Didak Pir ne spominje u svom testamentu. — V. o tome str. 309.

U drugoj polovini XVI vij. počela se posvuda u Zapadnoj Evropi osjećati intenzivnija akcija katoličke crkve, koja je otada unosila jaču disciplinu, bolju organizaciju i veću revnost među svoje članove. Za kratko vrijeme uspjela je katolička protureformacija da ponovno učvrsti katoličku vjeru u mnogim već izgubljenim zemljama, a u drugima da vladama i narodima nametne svoje zahtjeve i nove poglede na reorganizaciju države i društva. Crkva je tada htjela da ima jaču vlast i važniju ulogu ne samo u duhovnom, nego i u političkom životu katoličkih država. Negdje je to postizavala lako i brzo, a u nekim je zemljama nailazila na otpor državnih vlasti, naročito ako je pokušavala da državi ograniči vlast u izvjesnim poslovima.

U Dubrovačkoj Republici došlo je do istih pojava. Osamdesetih godina XVI vij. počela je crkva, preko svojih nadbiskupa, da traži od dubrovačke vlade provođenje nekih reforama, a u nekim pitanjima da mijenja odnošaj države prema crkvi i njezinim pretstavnicima. Nadbiskupi, koji su uvijek bili iz Italije, tog centra katoličkog reformatorskog pokreta, a koji su prema zaključcima Tridentinskog koncila morali stalno boraviti u dubrovačkoj dijecezi, počeli su nastupati u svim vjerskim i uopće duhovnim pitanjima mnogo jače i aktivnije, čak i borbenije. Mnoge dotadanje pojave u dubrovačkoj crkvi i u društvenom životu, nadbiskupi su nastojali da izmijene, uklone ili dovedu u sklad s novim propisima i zahtjevima katoličke crkve. U nečemu je dubrovačka vlada

odmah popustila i predloge svojih nadbiskupa provela, dok im je na nekim pitanjima davala toliki otpor, da je dolazilo do otvorene borbe između pretstavnika crkvene i svjetovne vlasti u Dubrovačkoj Republici.

Prvi jači nastup katoličke obnove u Dubrovniku opaža se za nadbiskupovanja Jerolima Mateući, koji je boravio u Dubrovniku kratko vrijeme (1579—1581). Zbog sukoba s Dubrovčanima napustio je njihovu državu i u Vatikanu ih teško optužio. Slično je bilo i sa nekoliko drugih nadbiskupa koji su za njim došli, a koji su nastojali da u Dubrovniku provedu reforme, koje su se i u ostalom svijetu izvodile. Pored mnogih pitanja koja su izazivala sukobe između dubrovačke vlade i dubrovačkih nadbiskupa, bilo je i pitanje jevrejskih liječnika i kršćanske posluge u jevrejskim kućama. Dubrovački nadbiskupi, naime, nisu nikako dozvoljavali da jevrejski liječnici liječe kršćane, dok su ih naprotiv Dubrovčani štitali, zauzimali se za njih i dozvoljavali im da ulaze ne samo u njihove kuće, nego i u dubrovačke manastire. To je, naravno, izazvalo nezadovoljstvo i otpor nadbiskupa, koji su ih i zbog toga tužili pred papama u Rimu. U svojoj pismenoj tužbi predatoj u Rimu 1582 god., nadbiskup Mateući je u 33-ćoj tački napadao Dubrovčane što dozvoljavaju da kršćanske sluškinje dvore Jevreje, a dadilje doje njihovu djecu. To je baš uradio i liječnik Abram, koji da je maran. A u 34-oj tački nadbiskup je ustajao protiv toga ne samo što kršćanske sluškinje dvore Jevreje, nego što ovi, kao i marani i Turci, odlaze prostitutkama koje su kršćanke, te je u svojoj tužbi naveo i jedan primjer u vezi s nekim Turčinom¹.

Vlada je, da bi zadržala jevrejske liječnike u Dubrovniku, slala pretstavke papama i kardinalima, preko svojih poslanika se pravdala pred crkvenim vlastima, neprestano ističući vrijednost i znanje jevrejskih ljekara. Ova obrana Dubrovčana, odnosno njihova zaštita Jevreja liječnika, naročito otkaače kada se zna da se tu nije radilo o nekim njihovim ličnim ili posebnim interesima i kada su oni jednako tako mogli da dobave i kršćane

¹ Prepis ove tužbe nadbiskupa Mateućija čuva se u »Zibaldone II. Memorie storiche su Ragusa«, sakupljene od I. M. Matijaševića (Biblioteka franjevačkog samostana u Dubrovniku).

ljekare samo da su to htjeli. Dubrovčani su, prema tome, u jevrejskim liječnicima cijenili ljude i naučnike, liječnike koji su svojim znanjem, radom i ophođenjem sa bolesnicima znali da zaduže Dubrovčane toliko, da su zbog njih vodili borbu s nadbiskupima nekoliko decenija, a kroz sve to vrijeme ipak ih držali u svojoj službi. Dubrovčani su, istina, u nekoliko navrata, izjavljivali crkvenim pretstavnicima da drže jevrejske liječnike samo da ih mogu slati u Tursku kad god im Turci zatraže liječničku pomoć, jer bi u protivnom slučaju morali da im pozajmljuju liječnike katolike. Međutim to nije bilo nikakvo opravdanje. Jer ne samo da su u Tursku mogli da šalju i liječnike katolike, nego su to doista i radili, i to čak u momentima, kada je u Dubrovniku bilo i jevrejskih ljekara. To je, dakle, služilo samo kao izgovor, a prave razloge zauzimanju za jevrejske liječnike treba tražiti u njihovoj sposobnosti i u prednostima koje su oni imali pred ostalim liječnicima, koji su dolazili da služe i rade u Dubrovniku.

Kada je dubrovački nadbiskup počeo da pravi smetnje liječniku Abramcu i njegovu zetu Josipu, dubrovačka se vlada obratila papi da ovoj dvojici dozvoli liječenje kršćana. Svom protektoru, kardinalu Farneze, pisala je vlada, 2 marta 1584 godine, ovako:

»Ima već mnogo godina da je u naš grad došao Abram Jevrejin, kirurg, a kako su u ono vrijeme mnogi naši građani bili pritisnuti raznim bolestima, te od naših državnih kirurga smatrani neizlječivim, to su bili prisiljeni da se obrate Jevrejinu i da ih on liječi. Kako su njegove sposobnosti bile takve da su daleko prevazilazile one naših kirurga, to su ovi bili izliječeni od njega. Pošto se nama činilo da naš grad ne smije da bude lišen njega, uzeli smo ga u našu službu i godine 1559 ili 1560 zamolismo i dobismo od Svetosti Našega Gospodina Pape dozvolu, na osnovu koje je on neprestano liječio. A osim toga što je vrlo vrijedan u liječenju svake vrsti težih bolesti, on je neobično sposoban kod davanja pomoći ženama pri porođaju, i mnoge bi od njih, skupa s porodom, bile umrle, da nisu bile potpomognute njegovim umijećem. Kako je Abram imao jednog svog zeta Josipa, koga je sam izvježbao i naučio, to je bio primljen od nas za njegova pomoćnika, i dosad je na naše zado-

voljstvo izliječio mnogo bolesnika. Međutim, kako je nedavno naš monsinjor nadbiskup zabranio jednome i drugome liječenje dok ne dobiju novu dozvolu od Njegove Svetosti, tvrdeći da je Njegovo Blaženstvo već dvije godine opozvalo sve dozvole, koje su prošli pape bili dali jevrejskim liječnicima, to naš grad zbog toga mnogo trpi.« Zato su molili kardinala da ih preporuči papi, da bi ovoj dvojici dozvolio slobodno vršenje liječničke prakse u Dubrovniku, kao i dosada².

Za nekoliko godina ovo se pitanje nije pokretalo od strane crkvenih vlasti, bilo da su prešli preko toga, bilo da novi nadbiskupi, zadržavši se kratko vrijeme u Dubrovniku, nisu imali dovoljno vremena da pred svojim poglavicama u Rimu iznesu odjednom sve optužbe protiv Dubrovčana. A neko vrijeme nije ni bilo u Dubrovniku nadbiskupa, pa se nije imao ko da tuži na držanje dubrovačke vlade. Svakako, ponovno su Dubrovčani morali da se opravdavaju u Rimu za toleriranje jevrejskih liječnika u svom gradu tek 1590 god., kada su 29 decembra slali u Rim svog poslanika Nikolu Sfondrata, potomka negdašnjih dubrovačkih kancelara doseljenih iz Italije, iz koje je porodice bio i ondašnji papa. Tada je novi nadbiskup ustao protiv Dubrovčana čitavim nizom optužaba, na koje je dubrovačka vlada odgovarala crkvenim vlastima preko svog poslanika. Na petu tačku optužbe, u kojoj je govoreno o radu jevrejskih liječnika, vlada je davala Sfondratu ovakvo uputstvo:

»Budući da se nalazimo na granici Turske Vi znate da smo prisiljeni, a zamoljeni od naših susjeda paša i sandžakbegova, da im šaljemo nekog liječnika, a kako mi nerado šaljemo kršćanske liječnike, to smo prisiljeni da držimo dva jevrejska liječnika. Kako nam nedostaje sredstava i kako naše slabe sile ne dozvoljavaju da možemo držati posebne liječnike za grad, a posebne zbog navedena uzroka, to jevrejski liječnici običavaju da liječe bolesnike i po gradu, i to s mnogo mara, jer kad bismo opazili da drukčije postupaju, ne bismo to trpili ni pod kojim uslovom«. Zato će poslanik moliti papu da ipak dozvoli jevrejskim liječnicima da slobodno liječe kršćane, a upozoriće ga kako oni neprestano drže u Dubrovniku još bar po tri kršćanska liječnika.

² Lettere Ponen. IV, 242—242'.

Ali poslanik Sfondrato nije uspijevao da u Rimu riješi nijedno od spornih pitanja. Crkvene su vlasti, pod uticajem dubrovačkog nadbiskupa koji se tamo nalazio, teško popuštale pred uvjeravanjima Sfondrata, tim više što je nadbiskupov zamjenik neprestano slao iz Dubrovnika nove dokaze o nepopuštanju dubrovačke vlade. A i među samim dubrovačkim svećenstvom bilo je ljudi koji su odobravali postupak nadbiskupa i njegova vikara, te su čak slali u Rim i neke izjave u tom pravcu. Sve je to otežavalo položaj jevrejskih liječnika, koji su nailazili na jak otpor nadbiskupova zamjenika, koji je, opet, vršio ono što mu je nadbiskup poručivao i naređivao iz Rima. Zato je dubrovačka vlada pisala Sfondratu, 27 marta 1591, kako da se brani i kako da očuva u Dubrovniku dvojicu jevrejskih ljekara. Stari Abram bio je prošle godine (1590) umro, a sada je na njegovo mjesto uzet kirurg Samuel Abeatar, dakle, ponovno Jevrejin, iako je vlada baš zbog toga već otprije imala neugodnosti. Iz vladinih pisama koje ćemo niže navesti, vidjećemo kako je i zašto ona uzela Abeatara u svoju službu, kao i razloge koji su je navodili da je punih 10 godina vodila onako živu borbu s pretstavnicima crkve da ga zadrži u svojoj službi. Te vladine izjave vrlo su interesantne zbog odnošaja Dubrovčana prema Jevrejima, i to u momentu kada su crkveni pretstavници nastojali da onemoguće njihov rad i boravak u jednoj posve katoličkoj sredini, čime su opet htjeli da pojačaju vjersku intoleranciju i u Dubrovniku. Iz tih pisama upoznajemo još i prednosti jevrejskih liječnika, kao i usluge koje su Jevreji ponekad pravili dubrovačkoj državi.

U prvom pismu, od 27 marta 1591, vlada je ovako poručila poslaniku Sfondratu:

»Nadbiskup je naredio svome vikaru da mora spriječiti Jevrejima liječenje i da mora objaviti izopćenje iz crkve svih onih koji bi se poslužili njihovim radom. Vikar je ovo zadržao na naše molbe, jer smo Vam u vezi s time naredili da morate dobiti dozvolu od Njegove Svetosti. Zato ćete nam učiniti vrlo veliku uslugu ako se pobrinete da nam Njegova Svetost dade tu milost, jer ni u kom slučaju ne možemo otpustiti ova dva liječnika Jevrejina, jedan je fizik Abeatar, a drugi je hirurg Josip. Jer osim opravdanih razloga koje smo Vam naveli, bili

su nam preporučeni iz Carigrada od onih od kojih mi skoro zavisimo, a njima nehtjeti zadovoljiti, značilo bi izazvati njihovu srdžbu na veliku štetu naših stvari, o kojima se svakoga dana raspravlja na onome dvoru»³.

Međutim u Rimu nisu nikako popuštali, pa je Sfondrato neprestano obavještavao svoju vladu o toku pregovaranja. Vlada mu je u pismu od 17 juna ponovno navela već spomenute razloge, zbog kojih ona drži ona dva Jevrejina, te je specijalno hvalila sposobnost hirurga Josipa pri porođajima⁴. Ali, crkvene su vlasti ostale naročito uporne u odbijanju ove dozvole, pa je vlada vidila da će morati da ih otpusti i ukloni iz Dubrovnika. Međutim ona to nije nikako htjela i zato se svojski zauzme da ih obojicu zadrži. Pisala je posebno i opširno pismo svom novom protektoru, kardinalu Sfondratu, te mu potanko navela sve razloge koji je navode da prima jevrejske liječnike u svoju službu i da ih uza sve protivljenje crkvenih vlasti i dalje drži. Pismo je pisano 8 jula 1591, vrlo je interesantno i puno zanimljivih podataka, pa ga donosimo u cjelini, a glasi ovako:

»Vaše Presvijetlo Gospodstvo, svojim pismom od 14 prošlog mjeseca, javilo nam je da ne smijemo dozvoljavati da ovdje ijedan liječnik Jevrejin liječi bolesnike kršćane. Ukoliko se odnosi na jevrejskog liječnika odgovaramo Vam, budući da smo se prošlih godina našli bez liječnika kršćana, a kako su baš u ono vrijeme došli u Dubrovnik dva liječnika, jedan kršćanin po imenu Jakob Riskorolo, iz Nice, a drugi Jevrejin, po imenu Izak (treba Samuel) Beataro, koji je doktorirao u Padovi dozvolom blažene uspomene pape Siksta V da može liječiti, kako se to vidi iz bule i privilegija, činilo nam se da obojicu liječnika primimo u svoju službu, pa smo se njima i poslužili⁵. Međutim je ipak uvijek bila naša namjera da nađemo kr-

³ Lettere Ponen. VI, 192. -- Baš ovih dana, 8 marta 1591, vlada se obraćala svom vicekonzulu u Napulju da nastoji naći i u Dubrovnik poslati jednoga kirurga, koji da bude vješt, »a prije svega neka je dobar kršćanin«, te mu je obećavala 200 duk. godišnje plate. Id. VII, 17.

⁴ Ibid., 209.

⁵ Istoga dana sa Samuelom uzet je u državnu službu i liječnik Jakob, obojica fizičci, uz istu platu od 200 duk., i to 10 novembra 1588, dakle prije Abramove smrti. Cons. Rog. LXIX, 337.

ščanskih liječnika i da se njima poslužimo. Ali budući da su prošlih godina na Porti u Carigradu neki Turci, naši veliki protivnici, izazvali veliku uzbunu da bi zauzeli cijelu našu državu, ovaj liječnik Jevrejin, koji je tamo imao jednog svog brata, također liječnika, i koji je liječio svu onamošnju najugledniju gospodu, preporučio mu je vrlo toplo našu stvar. Ova njegova preporuka toliko nam je koristila, da smo posredovanjem njegovim i njegovih pomoćnika postigli vrlo veliku pomoć, kojom smo se doista oslobodili opasnosti, u kojoj smo mogli da izgubimo svu svoju državu. Zatim se dogodilo da su nama sama gospoda Turci, čak žena i kćeri Velikog Turčina (sultana), preporučili ovog liječnika Jevrejina, pokazujući da bi njima bilo veoma milo kada bismo ga mi zadržali za liječnika. Zbog toga, prisiljeni ovim preporukama i obavezani tako značajnom uslugom koju smo njegovim posredstvom postigli, nismo ga mogli otpustiti. Uza sve što je ovo bilo i što jeste dobro poznato monsinjoru Alberu (dubrovačkom nadbiskupu), ponovno je naredio svome vikaru da prvoga blagdana poslije primitka njegova pisma mora objaviti papine bule, kojima se zabranjuje kršćanima da ih liječe jevrejski ljekari. Ovo njegovo naređenje nije mogao vikar izvršiti zbog molbe koju smo mu uputili, potaknuti spomenutim pravednim uzrocima, i jer se sada u gradu ne nalazi niti jedan kršćanin liječnik. I to zato što se jedan naš sugrađanin liječnik već nekoliko mjeseci nalazi u službi bosanskoga paše, i to na naročiti njegov poziv, kao njegov poznanik, a i sada ga neprestano zadržava⁶, i jer je pred nekoliko dana otputovao onaj drugi liječnik iz Nice, baš u vrijeme kada je naš grad većim dijelom bio pritisnut opasnom groznicom, a međutim još uvijek nije došao jedan liječnik iz Fana kojega smo uzeli u našu službu. Da je vikar izvršio naređenje dato mu od nadbiskupa, bio bi izazvao smrt ogromnog broja bolesnika. Zato molimo Vaše Presvjetlo Gospodstvo, kao našeg milog zaštitnika, upoznavši dobro sve obzire, koje smo prisiljeni imati prema Turcima, kojima ne možemo a da ne ispunjamo želje, nalazeći se na ovim granicama i jer od njih zavisi naš spas, da bi se udostojilo opravdati

⁶ To je bio Toma B. Budislavić, poznat po pjesmama nekih dubrovačkih književnika onoga vremena.

našu nuždu i tolerirati da Beataro, Jevrejin liječnik, toliko za nas zaslužan, može ovdje liječiti, ali praćen od kojeg drugog ljekara ili berberina kršćanina, već prema potrebi, a koji je Beataro, kako smo kazali, doktorirao u Padovi po rješenju pape Siksta i s dozvolom da može liječiti. Isto tako da bi mogao liječiti jedan drugi Jevrejin hirurg, po imenu Josip, koji je već mnogo godina uzet u našu službu da se njime mogu poslužiti naši turski susjedi, a ako je ponekad liječio i naše bolesnike, to je bilo iz istinske potrebe, jer je u svojoj struci vrlo sposoban i svojim znanjem i vještinom toliko je puta spasio pri porođaju žene, koje su se nalazile u pravoj smrtnoj opasnosti napuštene od liječnika i primalja. A i njegov tast, nazvan Abram, koji je umro prošle godine, mnogo je godina liječio u našem gradu na zadovoljstvo bolesnika, dozvolom blažene uspomene pape Pija V, budući da je Njegova Svetost bila uvidjela da naš grad, nalazeći se u ovim stranama, nije mogao da ne drži kojeg liječnika Jevrejina da može poslužiti Turke, koji nam često traže liječnike, fizike i hirurge. Da ne bi Vaše presvijetlo Gospodstvo bilo navedeno na pomisao da ćemo mi, zauzimajući se ovolikim nastojanjem za ova dva liječnika, uvijek držati jevrejske liječnike, uvjeravamo Vas da to nije naša namjera, a molimo milost i dozvolu Njegove Svetosti samo za ovu dvojicu . . .⁷.

Mjesec dan poslije ovoga pisma, 6 augusta, vlada je upozorila svoga poklisara Sfondrata u Rimu na ove razloge koji je navode da se onoliko zauzima za jevrejske liječnike, te mu ponovno preporučila da na tome radi u Vatikanu⁸.

U gornjem pismu dubrovačke vlade, upućenom kardinalu Sfondratu, ima jedno poglavlje, koje je potrebno da se objasni, kako bi se bolje upoznala ona neka naročita usluga kojom je liječnik Abeatar toliko zadužio Dubrovačku Republiku. Tako ćemo upoznati i sam rad ovog jevrejskog liječnika na korist Dubrovnika.

God. 1590, naime, dubrovačka je vlada preko svojih ljudi u Carigradu, a kasnije i u Beogradu, doznala da ide prema Dubrovniku, i to preko Beograda, neki turski činovnik, koga u dokumentima nazivajući enekan, koji da je dobio od sultana

⁷ Lettere Ponen. VI, 216'—219.

⁸ Ibid., 227'.

sve potrebite pismene dozvole i naređenja turskim vlastima, da može slobodno zauzeti cijele Konavle i jedan dio dubrovačkog teritorija u neposrednoj blizini samoga grada. Još je imao tražiti da mu Dubrovčani isplate 150.000 dukata. Svoja prava na sve to zasnivao je na starim pravima potomaka hercega Stjepana, i to njegova sina Ahmed-paše Hercegovića, koji je bio prešao na islam i u Turskoj došao do vrlo velikih časti. Ovaj turski činovnik tvrdio je da Dubrovčani, poslije propasti Hercegovine, nikada više nisu ništa isplatili Ahmed-paši i njegovim potomcima na ime onoga dohotka koji su bili dužni da svake godine plaćaju za Konavle, pa je tražio ne samo da mu dubrovačka vlada isplati sve tobožnje zaostatke, nego da mu povrati i same Konavle s još nekim zemljama. Sve je ovo, međutim, bilo bez ikakva osnova i kroz netačno, jer su Dubrovčani redovito svake godine isplaćivali najprije Ahmed-paši, a onda i njegovim potomcima, dio konavoskog dohotka koji je njima pripadao, i to dok god je tih potomaka bilo u Carigradu, i dok se neko od njih prijavljivao dubrovačkim poslanicima koji su tamo predavali godišnji harač sultanu. Ovaj turski činovnik došao je napokon u Trebinje, te poručio dubrovačkoj vladi da mu ustupi sve one zemlje koje mu je sultan bio dao. Dubrovčani su se, naravno, bili silno uznemirili, iako su bili svijesni svojih prava, ali su ondašnje prilike u Turskoj bile toliko nesređene, da se vrlo teško dobivalo svoje pravo bez potkupljivanja najviših i najviđenijih turskih državnih činovnika. Dubrovčani su utvrdili Konavle, naročito prolaz iz Hercegovine u blizini tvrđave Sokola, mobilisali su i naoružali sve muške Konavljane, poslali su onamo i drugih vojnika pod zapovjedništvom svoje vlastele i dali naredbu svojim ljudima da se opru oružjem ako Turčin pokuša da se s vojskom probije u Konavle. Dva dubrovačka poslanika, koja je vlada poslala njemu da pregovaraju, zatvorio je i bacio u okove, te je prijetio da će ih svakoga jutra batinati dok ne dobije svoje. Kada je vidio da ne može iz Trebinja sići u Konavle, onda je zaobilaznim putem, preko planina, prešao u turski Hercegnovi, u namjeri da s istočne strane pokuša zauzeti Konavle. Međutim mu ni to nije uspjelo. Duskora je počela pokazivati efekta sva ona velika i naširoko razgranata akcija Dubrovčana u Turskoj,

da se na bilo koji način oslobode ove opasnosti koja im je bila zaprijetila.

Za nekoliko mjeseci Dubrovčani su živjeli u velikom strahu za sebe i za sudbinu svoje države, pa su bili uložili sve svoje snage i sve svoje ljude da se obrane pred ovim nasrtljivim i pokvarenim Turčinom. Preko svojih poslanika i svojih trgovaca intervenisali su u Carigradu, Beogradu i Sarajevu, moleći turske vlasti da ih zaštite i da pozovu natrag enekana. U tu svrhu obećavali su velike nagrade, a čak i sa samim velikim vezirom pregovarali su o visini novčanoga dara koji će mu dati, ako ih u ovoj prigodi spasi. Dostora su doista iz Carigrada naredili ovom Turčinu da se povuče i da Dubrovčane ostavi na miru, pa je držeći dubrovačke poslanike i dalje u okovima, pošao prema Carigradu. Ali kako se on polagano približavao glavnom gradu Turske, tako su dubrovačka intervencija i dubrovački novac imali sve više efekta. Konačno je bio stavljen pod optužbu, ali ne znamo što se s njime dalje dogodilo, dok su Dubrovčani dobili potpunu satisfakciju i ponovnu pismenu sultanovu potvrdu integriteta njihovih državnih granica.

U ovoj cijeloj aferi igrao je, kako smo vidjeli, dosta važnu ulogu i dubrovački liječnik Abeatar. Svojim rodbinskim vezama s uglednim carigradskim liječnikom, on je uspio da pomogne Dubrovniku, te je, po priznanju same dubrovačke vlade, vrlo mnogo uradio da je očuvana netaknuta čitava Dubrovačka Republika. Poznavajući iz dubrovačkih arhivskih dokumenata onu veliku bojazan i nervozu Dubrovčana za vrijeme ovog sukoba, kao i sve ono što su Dubrovčani bili poduzeli da otklone opasnost od svoje države, kao i velika materijalna sredstva koja su u tu svrhu potrošili, sasvim je prirodno bilo da su osjećali onako veliku zahvalnost prema svom jevrejskom liječniku, koji se bez ikakve nagrade za njih zauzeo kod svog srodnika i ostalih Turaka u Carigradu⁹. Dubrovčani, koji su uvijek znali da se vrlo vješto posluže u svakoj prigodi naj-

⁹ Posredstvom ovoga liječnika dubrovačka je vlada, 3 novembra 1590, dostavila »njegovu bratu« 200 talira, koje je on bio nekome dao u Carigradu čineći neku uslugu Dubrovniku. Inače je od njega bio pozajmio 900 talira dubrovački poslanik u Carigradu, koje mu je vlada dostavila opet posredstvom liječnika Abeatara, 22 oktobra 1591 god. Cons. Rog. LXX, 275; LXXI, 142.

zgodnijim ljudima, i svojim i stranim, znali su da cijene ovakvu uslugu i da lijepo paze čovjeka koji je lako mogao da im svakog časa pomogne na Porti. A sa Turcima su oni neprestano imali da rješavaju probleme i sporove vrlo važne za održanje i normalni razvitak svoje malene države.

Za nekoliko godina crkvene su vlasti bile prestale da priječe jevrejskim liječnicima liječenje kršćana, a dubrovački nadbiskup bio je čak izdao pismenu objavu, kojom im dozvoljava da mogu slobodno vršiti svoju službu u Dubrovniku. Nadbiskup Aurelije Navarino izdao je tu dozvolu Samuelu Abeataru, 30 oktobra 1592 god. Dozvoljavao mu je da može slobodno liječiti kršćane i ići im u kuće, ali jedino s kršćanskim liječnicima. U slučaju hitne potrebe, ako na poziv bude morao ići sam u kuću, bolesnik će nastojati da već slijedećega dana o tome obavijesti nadbiskupa¹⁰. Činilo se da je ovim stari spor potpuno likvidiran i da je jevrejskim liječnicima sasvim osiguran boravak i rad u Dubrovačkoj Republici. Međutim, u početku 1597 god., dubrovački je nadbiskup opozvao ovu svoju pismenu dozvolu, te ponovno zabranio svojoj pastvi da se liječi kod Jevreja, s time da se prekršiteljima obustavi dijeljenje sakramenata katoličke vjere.

Čim je vladi ovo saopćeno, ona je 21 marta 1597 god., poslala opširnu pretstavku svom protektoru, kardinalu Sfondratu u Rimu, i u njoj mu potanko iznijela čitavu aferu oko jevrejskih liječnika u Dubrovniku¹¹. Naročito je isticala Abeatara, na koga su se crkvene vlasti, izgleda, bile jače okomile nego na Josipa, koji je ovoga puta bio nekako pošteđen. Vlada je u pismu neobično jako hvalila liječnika Samuela Abeatara, doktora medicine i filozofije, »veoma upućena u svom zvanju, duboka znanja i vrlo lijepa i skladna ponašanja«, čovjeka, koji im služi za 400 dukata godišnje, što je »skoro ništa s obzirom na cijenu koju ima njegova vrijednost i na ono što bi mu na drugom mjestu bilo dato. U ovom nizu godina on je u društvu liječnika kršćana vršio svoje zvanje velikim marom i na

¹⁰ Div. Not. CXXVIII, 31 retro.

¹¹ Lettere Ponen. VII, 224'—225, 234, 239'—240. — Zbog iste stvari obraćala se vlada pismom i kardinalu San Đordu, u augustu 1597 god. Cons. Rog. LXXV, 200.

opće zadovoljstvo cijeloga grada, te je u vezi s time ispunjavao sve dužnosti dobroga ljekara, a osobito ono na što smo ga mi bili prvenstveno upozorili, t. j. da kod prvih pregleda opominje bolesnike da uzmu sakramente propisane od naše kršćanske vjere ...« Uza sve ove njegove odlike, dubrovački mu je nadbiskup ipak zabranio liječenje, što je bilo vrlo neprijatno dubrovačkoj vladi, zbog turskih zaštitnika Abeatarovih i njegovih zasluga, kojima je zadužio i neprestano zaduživao Dubrovnik. Posredstvom svog vrlo bliskog srodnika, inače sultanova liječnika, Abeatar je mnogo pomagao Dubrovčane na Porti. Neka stoga kardinal moli papu da im ispuni molbu, a usput obavještavaju svoga protektora da baš »posredstvom ovoga čovjeka Lucije Pizone više puta Njegovoj Svetosti vrši službu za koju znate«.

Interesantno je ovo priznanje dubrovačke vlade o novim uslugama Abeatarovim koje je on činio prema službi Lucija Pizona, koji je u Dubrovniku vršio obavještajnu službu u korist papa i nekih kršćanskih vladara. Naime, pod pseudonimom »Lucije Pizone (Lucio Pisone)« krila se sama dubrovačka vlada, koja se tim imenom služila kad god je slala u Rim ili Napulj tajne izvještaje o prilikama u Turskoj, o pripremama i o kretanju turske vojske i mornarice, o političkim događajima ili familijarnim prilikama na sultanovu dvoru, uopće o svemu što se u Dubrovniku znalo o Turskoj i Turcima, a što je moglo da interesuje zapadne kršćanske vladare i države. Sve to su Dubrovčani slali tajnim putevima da koriste kršćanstvu u borbi s Turcima, ali, treba priznati, slične su usluge činili na drugoj strani i Turcima. Ta obavještajna služba Dubrovčana, pod ovakvim pseudonimima, započela je 1551 god., kada se dubrovačka vlada bila obavezala da će ubuduće obavještavati španske vlasti u Južnoj Italiji pod pseudonimom »Tarquinio Sanctone«, i to kao da te izvještaje neko piše sa ušća Neretve¹². Docije, 1560 god., ovaj je pseudonim izmijenila u »Lucio Pisone«, a izvještaje je uvijek slala ne samo španskim predstavnicima u Italiji, nego i papama u Rimu. God. 1645 napustila je i to ime,

¹² Tadić, Španija i Dubrovnik, 145—146.

te otsada izvještavala pod imenom »Martino de Turra«. Jedan dio tih izvještaja, upućenih papama od 1606 do 1663 god., izuzevši godine 1612—1644, objavio je mladi bugarski historičar Dr. Ivan Dujčev^{19a}. Podatke za ove izvještaje dubrovačka je vlada dobijala u prvom redu od svojih poklisara i trgovaca u Turskoj, a onda i od samih Turaka ili turskih podanika, koji su dolazili u Dubrovnik. Po priznanju same dubrovačke vlade, takve je podatke davao i njezin ljekar Abeatar, koji je izvjesne novosti mogao da sazna od svojih prijatelja i poznanika u Turskoj, a eventualno i od svoga rođaka, sultanova liječnika. Tako je, eto, Abeatar i ovakvim uslugama znao da zadužuje Dubrovčane.

U vezi s postupanjem dubrovačkoga nadbiskupa s Abeatarom, izdali su svi dubrovački liječnici kršćani jedno uvjerenje na latinskom jeziku, 13 marta 1597 god., koje je imalo da mu posluži pred crkvenim vlastima u Rimu. Četiri dubrovačka liječnika, Nikola Ruso, Sicilijanac, Gaspar Baco, Toma Budišlavić, Dubrovčanin, i Dominik Lanceno, izjavili su da Abeatara poznaju već dugi niz godina i da s njime liječe u Dubrovniku. Abeatar je urešen svim krepostima i velikim znanjem, savršen je liječnik, vrlo sposoban u davanju savjeta, marljiv u ispitivanju uzroka i prirode bolesti, brz u davanju lijekova, te se ništa ne može da želi što bi trebalo nekom liječniku. Ima 50 godina, skroman je, uživanje je s njime razgovarati, jer je vrlo dobro upućen u filozofiju. Pun je pažnje prema kršćanskoj vjeri, uvijek najprije savjetuje bolesnike da uzimaju sakramente svoje vjere, a to prema naredbi nadbiskupa. Drže da je potreban Dubrovačkoj Republici^{19b}.

Spor sa crkvenim vlastima oko jevrejskih liječnika u Dubrovniku bio je, izgleda, ovim izglađen, jer više nismo našli da su dubrovački nadbiskupi zbog toga optuživali u Rimu dubrovačku vladu. Liječnik Abeatar je svakako nastavio da nesmetano liječi kršćane, a i sam dubrovački nadbiskup Navarino bio je u tome popustio. Čak mu je jednom prigodom, 1601 god.,

^{19a} Dr. I. Dujčev, *Avvisi di Ragusa* (Rim, 1935).

^{19b} Div. Not. CXXVIII, 30' retro.

uputio pismo iz svog dvorca na otoku Šipanu, te mu preporučio da s pažnjom liječi njegova vikara koji je bio iščao nogu¹⁴. Abeatar je, dakle, bio toliko cijenjen u Dubrovniku, da je, pored ostalih kršćanskih ljekara, liječio i samog zamjenika crkvenog poglavara Dubrovačke Republike.

Sa nadbiskupom Navarinom bio je ovih godina izbio još jedan spor, koji istina, ne spada u ovo poglavlje, ali je po svojim uzrocima u vezi s nastojanjima crkvenih vlasti da uklone jevrejske liječnike iz Dubrovnika. God. 1601 Dubrovčani su bili tuženi u Rimu da toleriraju kršćansku žensku poslugu u jevrejskim kućama, što je bilo strogo zabranjeno već nekoliko puta ne samo od strane crkve, nego i od dubrovačke vlade. Dubrovčani su, 12. maja 1601 god., poslali u Rim posebnoga poslanika Đura Gučetića, koji je među ostalim imao da obrani svoju državu i od te optužbe. Vlada se pravdala da se ona s nadbiskupom bila već davno sporazumila kako da se to pitanje uredi, pa je u tu svrhu bila odabrala i posebni odbor. Članovi toga odbora dobili su dozvolu od nadbiskupa da najprije izaberu nekoliko žena koje će moći bez opasnosti po vjeru služiti jevrejske porodice u njihovu getu, a onda su tim ženama dali pismenu dozvolu. To je vrijedilo od 1595 do 1597 god. Ali kako su tada počele vršiti ovu službu i neke druge žene, koje nisu ranije bile u onome popisu, to su članovi odbora proveli reviziju. Međutim, nadbiskup time nije bio zadovoljan, te nije htio da ponovno dade dozvolu u prvašnjoj formi, a tada je odbor zabranio svim ženama služenje u jevrejskim kućama. Jevrejima je ovo bilo teško podnijeti, jer nisu mogli da se prođu ženske posluge. Otišli su sami nadbiskupu i s njime se sporazumjeli da ih kršćanska posluga dvori i kroz 1597 god., što je ostalo i do 1601 god.¹⁵ U Rimu su, međutim, i dalje slušali nadbiskupove tužbe, te nisu popuštali ni u pitanju jevrejske posluge. Gučetić je nastavio da vodi borbu u Vatikanu braneći svoju državu, pa mu je dubrovačka vlada poručila, 5. januara 1602 god., da ponovno iznese sve ono što su mu već prije javili o sporazumu nadbiskupa sa Jevrejima, koji da su njemu i njegovu vikaru u dva navrata dali 20 talira i 12 srebrenih tanjira,

¹⁴ Lettere Ponen. VIII, 119', 126', 127.

¹⁵ Ibid., 108.

da im dozvoli držati kršćansku poslugu, kako je to inače bilo uređeno u Veneciji, Ankoni i drugim gradovima Italije¹⁶. Kako više nismo nalazili da se zbog ovoga napada Dubrovčane, mislimo da je Jevrejima unapred bilo dozvoljeno da ih poslužuju kršćanske sluškinje.

Ne znamo tačno kada je Abeatar prestao da vrši liječničku službu u Dubrovniku, a možda je ondje i umro. Svakako, mislimo da je to bilo prije 1607 god., kada je 15 novembra uzet za gradskog fizika doktor Leon Kabiljo, također Jevrejin, i to za 400 dukata plate i 20 dukata godišnjega dodatka za stanarinu¹⁷. U isto su vrijeme s njime bili u Dubrovniku liječnici Hanibal Albertino i Romano Rapa, dok ne znamo da li je hirurg Josip već bio umro¹⁸.

Leon Kabiljo je imao nepritika u Dubrovniku, najprije od nekih privatnika, zatim od crkvenih vlasti. U noći 25 juna 1608 god. neko je oštetiо vrata njegova stana, pa je vlada, slijedećega dana, raspisala nagradu od 200 dukata za onoga koji prijavi napadača, a ako je sam među napadačima, praštala mu je svu kaznu¹⁹. Po načinu kako je vlada reagirala na ovo, vidi se da je napadaj na Kabilja uzela ozbiljno i dala mu veliku važnost. Međutim, koliko znamo, krivci se nisu pronašli. Ali je, pola godine kasnije, crkva ustala protiv Kabilja, te je nadbiskupov vikar objavio neki dekret protiv njega. Vlada je, 19 decembra, bila zaključila da se moli vikar, da opozove ovaj dekret. Pošto to učini, vlada će ga otpustiti iz državne službe, a prema njegovoj molbi koju je iznio u Malome vijeću²⁰.

Ali Kabiljo nije bio odmah otpušten, nego se u Malome vijeću, 12 januara 1609, ponovno raspravljalo da li da ga zadrže u službi dok se ne dobavi drugi liječnik. Međutim se taj predlog nije ni iznosio pred Senat (vladu), jer su se tome oprli gradski providuri, koji su imali pravo da stavljaju veto na sve predloge koji su se po njihovu mišljenju kosili s dubrovačkim zakonima. Senat je, kao uvijek, i ovoga puta naknadno ras-

¹⁶ Ibid., 149.

¹⁷ Cons. Rog. LXXXI, 90.

¹⁸ Ibid., 100.

¹⁹ Ibid., 197.

²⁰ Ibid., 256.

pravljao o zakonitosti tog veta, pa je odobrio postupak providura i tako Kabilja odmah otpustio iz državne službe. A već 19 februara vlada je pristala da mu dade potpunu platu za vrijeme od 19 decembra, kada je bio otpušten iz službe, do 12 januara, kada mu je ta odluka saopćena, dakle za 24 dana. Kada su providuri ustali i protiv ovoga zaključka, vlada je odbila njihov veto, stojeći na stanovištu da za sve to vrijeme Kabilju pripada cijela plata²¹.

I poslije svih ovih neprilika s jevrejskim liječnicima Dubrovčani su, 29 oktobra 1613, primili u službu liječnika-fizika Davida Riberu, Jevrejina, za jednu godinu. Bilo je predloženo da on odmah stupi u službu, a međutim da se traži papina dozvola da može liječiti. Ali je taj predlog odbijen, te je odlučeno da se dozvola traži prije nego što on stupi u službu²². Međutim, izgleda, Ribera tu dozvolu nije dobio, ali je zato ipak ostao u Dubrovniku i vršio praksu. Jedino, čini se, nije bio u državnoj službi, jer je od vlade, 14 marta 1617, bio dobio državnu pripomoć, a ne platu²³. Ni do 1615 god. nije imao papinu dozvolu za liječenje, pa je vlada zaključila, 3 jula, da se on lično obrati molbom papi, a da mu se dade prepis one dozvole, koju je jednom bio dobio liječnik Abram²⁴. Kako ni poslije toga Ribera nije dobijao dozvolu, to je vlada zaključila 19 januara 1617 god., da pregovara s novim dubrovačkim nadbiskupom da mu dozvoli liječiti kršćane, a sedmicu dana kasnije, 26 januara, vjerovatno poslije pregovora s njime, odlučeno je da ga se zamoli da nadbiskup uputi papi molbu o tome i da mu se dozvola izda za onoliko vremena, za koliko nadbiskup bude htio²⁵. A 11 augusta 1617, sigurno dobivši

²¹ Id. LXXXII, 16—16', 24.

²² Id. LXXXIV, 70'—71. — Dozvolu iz Rima vlada je zatražila preko svog poslanika Mark-Antuna Gučetića, 16 novembra 1613. Lettere Ponon. XI, 192.

Dne 17 decembra 1612 god. knez je dao nalog isplate za neki novac nekome jevrejskome liječniku, ali ne znamo njegovo ime. Cons. Rog. LXXXII, 205.

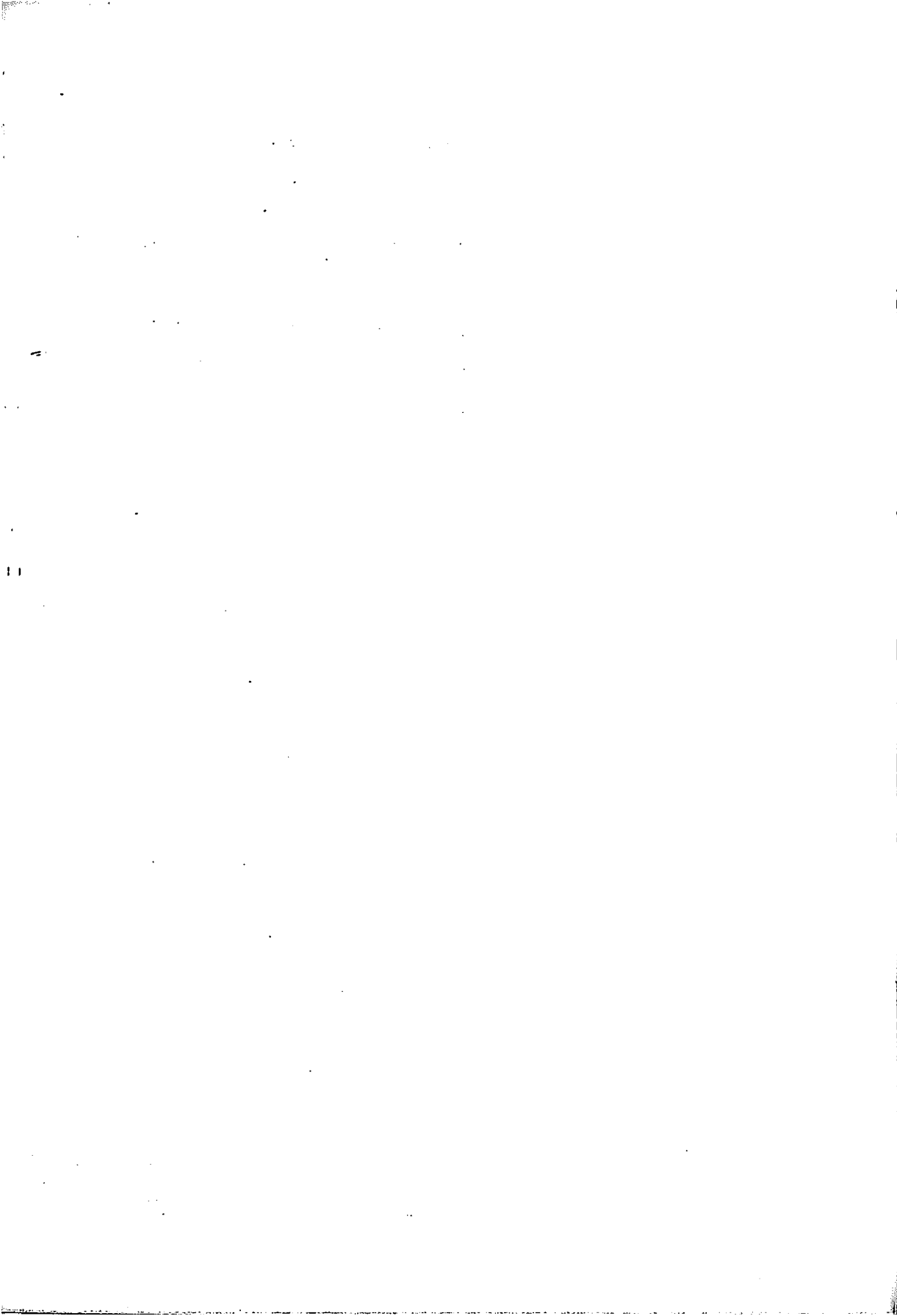
²³ Id. LXXXV, 173'.

²⁴ Id. LXXXIV, 224, 249.

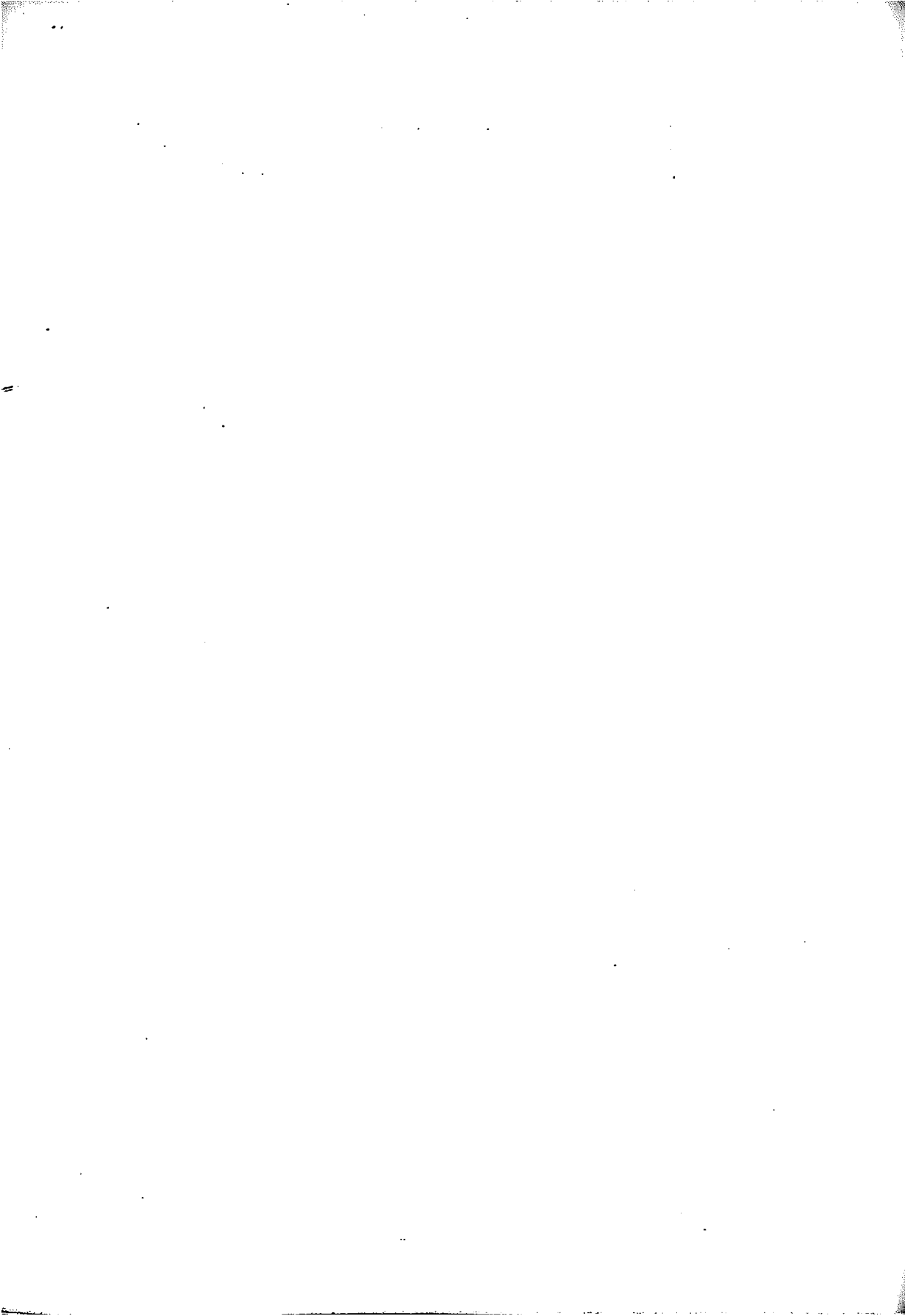
²⁵ Id. LXXXV, 152'.

neku od zatraženih dozvola, vlada je imala odlučiti o primanju Ribere u državnu službu. Ali je to odgodila za neko vrijeme²⁶, pa ne znamo da li ga je primila i koliko je dalje ostao u Dubrovniku. S Riberom, koliko znamo, završava se niz jevrejskih liječnika u dubrovačkoj državnoj službi, jer sve onamo do polovine XVII vij. nismo više našli nijednog liječnika Jevrejina. Vjerska netrpeljivost, o kojoj smo ranije govorili, onemogućila je, po svoj prilici, daljnji boravak i rad ovim vrlo vrijednim i sposobnim ljekarima, koji su toliko pomogli i zadužili Dubrovnik i njegovo stanovništvo.

²⁶ Ibid., 251'.

V - ISTAKNUTE LIČNOSTI

AMATUS LUSITANUS

Tjerani iz raznih zemalja, na svojim lutanjima po svijetu, svraćali su u Dubrovnik mnogi Jevreji, koji su se ondje samo neko vrijeme zadržavali. Poslije kraćega odmaranja odlazili su dalje, da ponovno traže mira u drugim udaljenim krajevima, iako ih je Dubrovnik morao mnogo potsjećati na one lijepo i sunčane gradove njihova zavičaja u Španiji ili Portugalu. Među brojnim Jevrejima, koji su kroz Dubrovnik samo prošli, a neki se ondje i zadržali, ima nekoliko istaknutih ličnosti, koje su svojim znanjem, sposobnostima, ugledom ili društvenim položajem bili dobro poznati u svijetu. Svojim boravkom u Dubrovniku neki su ostavili tragova svoga rada i među Jevrejima i među Dubrovčanima. Zbog toga su kasnija pokoljenja dubrovačkih stanovnika, kršćanska i jevrejska, s poštovanjem spominjala njihov rad i njihovo bavljenje u svojoj sredini, te s ponosom ukazivala na ove svoje ugledne sugrađane. Neki su, pak, imali uticaja i na kulturni, specijalno književni rad starih Dubrovčana, pa ih danas stoga spominjemo i u našim literarnim historijama. A govoreći u ovoj radnji o dubrovačkim Jevrejima daćemo zasebno mjesto svima onima koji su se u bilo čemu istakli, a za koje se sigurno zna da su makar i kratko vrijeme boravili u Dubrovniku.

Zasad znamo samo za pet takvih ličnosti, i to su: Amat Lusitanac, Didak Pir, Grasija Mendez, Salamun Oef i Aron Koen.

Svršetkom 1557 ili prvih dana 1558 god. došao je u Dubrovnik jevrejski liječnik doktor Amatus Lusitanus ili, kako se tačno nazivao, Don João Roderiguez. Porijeklom je bio iz Portugala (Lusitania), zbog čega se i nazivao Luzitanac (Lusitanus). Poslije mnogih lutanja, skoro po svim zemljama Zapadne Evrope, došao je u Ankonu, odakle je svojevrijem prešao u Dubrovnik.

Kad je Amat došao u Dubrovnik, živjeli su tu kao državni liječnici četiri ljekara Talijana, koliko ih je obično bivalo u državnoj službi. Dva liječnika-fizika bili su Cezar iz Pezara i Jakob Pačino, a liječnici-hirurzi bili su Paulo Čelentano i Džovani Baptista Vanuči. Neki su od njih bili u dubrovačkoj službi već više godina. Međutim, baš za vrijeme boravka Amata u Dubrovniku, dogodio se vrlo neugodni incident hirurgu Vanuči. Naime, prvih dana februara 1558 god. neko je noću napao ovoga liječnika, ali kako je bila tama, to on nije prepoznao napadača. Sličnih napadaja bilo je u starom Dubrovniku dosta mnogo, i to baš na liječnike. Tako je 31 oktobra 1553 god. bio kažnjen velikom globom i jednomjesečnim zatvorom Džono Bobaljević, brat pjesnika Savka, što je noću napao liječnika-fizika Jakoba Pačina¹. Čim se u vladi doznalo za ovaj napadaj na liječnika Vanučija, odmah je povedena istraga, koja je završena bez ikakva uspjeha. Dne 11 i 25 februara 1558 god. o tome se raspravljalo u Senatu, te se donosile i neke odluke o načinu kako bi se napadač sigurno otkrio². Mjesec dana kasnije, vje-

¹ Cons. Min. XLIII, 91'.

² Cons. Rog. LIV, 103'.

rovatno pod utiskom ovoga napadaja, hirurg Vanuči je zamolio vladu da mu dade tri mjeseca odsustva bez plate, kako bi zbog nekih svojih poslova mogao poći u Italiju. Vlada je njegovu molbu prihvatila, te mu je 26 marta dala zatraženo odsustvo³.

U ovo vrijeme Amat je bio u Dubrovniku te se poznavao s dubrovačkim liječnicima, pa je znao i za ovu nepriliku koju je doživio hirurg Vanuči. Amat je kroz to vrijeme vršio privatnu liječničku praksu, zbog čega su ustali protiv njega neki Dubrovčani, a možda i sami liječnici, jer se po njihovu mišljenju nije smjelo dozvoliti Jevrejima da liječe kršćane. Tako se dade razumjeti zaključak dubrovačke vlade, od 23 marta, »da se naredi gospodinu Amatu Jevrejinu, liječniku, da ne može u našem gradu vršiti službu liječnika, ako mu prečasni gospodin naš nadbiskup ne dade dozvolu«⁴. Dva dana zatim, 25 marta, saopćena mu je ova vladina odluka. Međutim, kako smo napred vidjeli, dato je tromjesečno odsustvo hirurgu Vanuču baš u času kada je Amatus doznao, da mu je zabranjena privatna praksa u Dubrovniku. Sasvim je prirodno bilo da je Amat sada pomišljao na to ispražnjeno mjesto državnoga hirurga, bar za ono tri mjeseca što je Vanuči imao biti odsutan iz Dubrovnika. Tu je svoju želju iznio vladi, koja je 28 aprila zaključila »da se uzme u našu službu gospodin Amatus Jevrejin za vrijeme od šest slijedećih mjeseci s istom platom koju ima magister Džovani-Baptista Vanuči, naš hirurg, te ima vršiti u našem gradu besplatno i s ljubavlju kako zvanje fizika, tako i hirurško«⁵. Za ovaj vladin predlog glasala su 23 senatora, dok je protivno bilo 12. To je znak da je Amatus bio cijenjen u Dubrovniku, što je mogao postići jedino ako je on, uprkos vladine odluke od 23 marta, potajno liječio dubrovačke građane, te pri tome pokazao svoje veliko znanje. Dva dana zatim,

³ Ibid., 121'.

⁴ Captum est de precipiendo Domino Amato Hebreo, medico, non possit in civitate nostra exercere officium medeci si reverendissimus Dominus Archiepiscopus noster licentiam sibi non concesserit. Cons. Min. XLV, 48.

⁵ Cons. Rog. LIV, 133'.

30 aprila, Malo vijeće, koje je uvijek davalo naloge isplate bilo koje svote državna novca, donijelo je zaključak »da se gospodinu Amatu Jevrejinu izda priznanica za tri mjeseca na njegovu platu prema zaključku primljenom u Vijeću umoljenih (Senatu)«^o. Sve je, dakle, bilo uređeno da ovaj vrsni jevrejski liječnik ostane u dubrovačkoj državnoj službi, i to najprije 6 mjeseci, na neku vrst pokušaja, kako se to često radilo i s ostalim dubrovačkim državnim namještenicima, a onda i na duže.

Ali kod donošenja prednjih odluka o primanju Amata u državnu službu, dubrovačka je vlada učinila jednu nepravilnost, odnosno nije pazila na jedan nedostatak. Amat se, naime, ni poslije vladina zaključka od 23 marta nije pobrinuo da dobije dozvolu dubrovačkog nadbiskupa za slobodno vršenje liječničke prakse. On je, sudeći po tome, i dalje tu praksu vršio, jer da mu je to pravilo kakve neprilike pri vršenju službe u Dubrovniku, bio bi sigurno, kroz onaj mjesec dana, više pazio da ukloni tu jedinu smetnju svom radu.

Svakako, pomanjkanje ove nadbiskupove dozvole najednom je iskrslo kao odlučna zapreka da Amat bude primljen u službu. Dne 2 maja to je izneseno pred dubrovačku vladu, te se raspravljalo, da li da se o tome donese odluka odmah na sjednici ili da se to odgodi, a međutim da se razgovara s nadbiskupom. Sa 20 protiv 15 glasova prihvaćen je predlog da se odmah odluči o primanju ili neprimanju Amatusa u službu, te je onda ogromnom većinom zaključeno (27:8), da mu se oduzme služba i plata, koje su mu bile date, uprkos protivnog zaključka, budući da nije imao odobrenje nadbiskupa kada je bio uzet u službu. Tako je Amatus Lusitanus, za vrlo kratko vrijeme, otpušten iz državne službe.

Kod Amatusova otpuštanja mora da su odlučivali neki posebni razlozi, a ne samo pomanjkanje nadbiskupove dozvole. Najprije, pada u oko da se na sjednici od 2 maja odmah odbio protupredlog, kojim se ovo pitanje htjelo riješiti tek poslije ponovna razgovora, dakle sporazuma, s dubrovačkim nadbiskupom. Bilo je prirodno, ako je doista samo to bio uzrok njego-

^o Cons. Min. XLIV, 58'.

va otpuštanja, da se prvo pokuša s nadbiskupom razgovarati, pa tek onda da se otpusti čovjek, koji se upravo uzeo u službu, a kojemu se čak pred tri dana i plata dala. Zatim, ako je dubrovačkoj vladi doista bilo stalo da ovog vrsnog liječnika zadrži u svojoj službi, kako je to bilo u nekim drugim slučajevima kasnije, onda se ona mogla i sama zauzeti da Amatus dobije dozvolu crkvenih vlasti. I, konačno, postupanje vlade s njime poslije njegova otpuštanja, o čemu niže govorimo, jasno pokazuje da su se članovi dubrovačke vlade, kroz samih nekoliko dana, najednom okrenuli protiv njega. Tu je, dakle, postojao neki prikriveni razlog, koji je sve to izazvao i prouzrokovao. Ali, o tome kasnije.

Dozvola nadbiskupa, međutim, nije stizala. A dubrovački građani, koje je Amatus sigurno i bez toga liječio, mora da su znali cijeniti njegove sposobnosti i vrline, mnogo više od članova dubrovačke vlade. Kada dubrovački nadbiskup nije htio ili nije smio da sam izda dozvolu Amatusu za slobodno vršenje liječničke prakse u Dubrovniku, našlo se dubrovačkih građana koji su odlučili da se za to obrate direktno papi. U sličnim prigodama docnije, kako smo već vidjeli, sama se vlada obraćala papi za ovakve dozvole. A ukoliko su se neki građani zauzeli da Amata zadrže u Dubrovniku, to je znak da je vrsni ljekar znao da se za kratko vrijeme istakne, i da ga je svijet toliko zavolio i cijenio, da su se sami građani htjeli za njega obratiti u Rim. Ali da bi svoju molbu jače preporučili papi, zamolili su dubrovačku vladu, da se i ona sa svoje strane zauzme kod pape, »neka bi htio dozvoliti našim građanima da se mogu poslužiti radom gospodina Amata Jevrejina, liječnika«. Ali, začudo, i to je nekim članovima vlade bilo mnogo, pa su sa samim jednim glasom većine (20:19) zaključili da se vlada u to ne miješa⁷. To je još jedan znak da su u Dubrovniku nekoji bili odlučno protivni da se Amat zadrži u dubrovačkoj službi, što još jače potvrđuje naše mišljenje da se u pitanju Amatusova namještenja nije radilo jedino o dozvoli crkvenih vlasti. Ako je pak neko i pokušao da privatnim putem dobije tu dozvolu od pape,

⁷ Cons. Rog. LIV, 150.

isključeno je da bi papa to dao kada se za to nisu zauzimale ni svjetovne ni crkvene vlasti Dubrovačke Republike. I prema tome, po svojoj prilici, niko to nije ni pokušao.

Amat je, vjerovatno, i poslije ovoga ostao neko vrijeme u Dubrovniku, a onda je otputovao ili nekuda u neposrednu blizinu dubrovačke države, možda u Hercegnovi i Boku Kotorsku, ili u koje manje mjesto Republike. Odatle je namjeravao otputovati u Veneciju. Da bi imao punu sigurnost, molio je dubrovačku vladu da mu dade »vjeru (fidem publicam)« za 15 dana po dolasku u Dubrovnik, kako bi odakle mogao preći u Veneciju. Vlada je njegovu molbu prihvatila, te mu je 29 jula zatraženu vjeru i dala⁸.

Karakteristično je da je Amat dobio baš »fides publica«, što ga je imalo očuvati od bilo kakvih progona, jer se valjda bojao da ga eventualno ne bi neko progonio ili uzeo na odgovornost zbog kakvih prestupa. Davanje takove »vjere« nije bio običaj u Dubrovniku, nego su naprotiv zapisnici vladinih sjednica prepuni »salvum-kondukta« podijeljenih raznim dužnicima protiv eventualnih proganjanja njihovih vjerovnika. Međutim, Amatus nije ni tražio ni dobio takav salvum-kondukt, nego je dobio »fides publica«, koja je imala da potpuno zaštititi njegovu ličnost. Kako u knjigama sudskih tužbi nismo našli nikakav razlog sudskog progona protiv njega, to mislimo da se Amat bojao da može biti proganjan zbog nekog drugog razloga. Da bi se i od toga zaštitio, on je dobio »vjeru« dubrovačke vlade.

Ali, izgleda, vlada se još jednom prenaljila u pitanju Amatusa. Neko je opet ustao protiv njega i protestovao što mu je dubrovačka vlada zagarantovala potpunu ličnu sigurnost. Tada je vlada naknadno, 12 augusta, opozvala ovu »fidem publicam«, koju mu je bila nedavno dala⁹. Amatus je, dakle, ipak imao pravo kada je bio zatražio ovakovu vrstu »vjere« za zaštitu svoje ličnosti, jer je, izgleda, ipak u Dubrovniku neko radio protiv njega. Znajući za sve ovo Amatus je, sasvim prirodno,

⁸ Cons. Min. XLV, 84.

⁹ Cons. Min. XLV, 88'.

ostajao daleko od Dubrovnika, te se više nije ni vraćao u Italiju. A Dubrovčani, koji su 8 jula obnavljali ugovor s onom preostalom trojicom liječnika, osjećali su potrebu za još jednim ljekarom, te je njihova vlada jednoglasno zaključila da uzme još jednoga hirurga u svoju službu, i to za dvije godine unapred¹⁰.

Amatus, međutim, nije nikako smio da ostane u Dubrovniku.

2

Velika je bila šteta za Dubrovnik što je Amat Luzitanac bio otpušten iz državne službe i što mu nije omogućeno da u Dubrovniku slobodno i nesmetano vrši svoju liječničku praksu¹. Svojim velikim znanjem i vještinom Amat bi bio vrlo mnogo koristio dubrovačkom stanovništvu, jer je to bio neobično sposoban i nadaleko poznat liječnik svoga vremena².

Rođen je 1511 god. u Kastelo Branko u Portugalu, nedaleko španjolske granice. Studirao je medicinu na univerzitetima u Salamanki, kod vrsna liječnika Aldareta, a u Portugalu u Santaremu i Lisabonu. Već u 18 godini istakao se kao ugledan hirurg. Kako je bio pokršteni Jevrejin (maran), to se teško snalazio u Portugalu, gdje je Inkvizicija vodila vrlo strog nadzor nad ovim novim kršćanima. U objema pirinejskim državama marani su skoro jednako strogo nadzirani kao i Jevreji, jedino su za neko vrijeme bili ostavljeni da na miru žive. Ali Amat nije mogao više da sve to podnosi, pa je napustio Portugal i

¹⁰ Cons. Rog. LIV, 168.

¹ Dubrovački historičar Appendini Fr., u svom djelu »Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei, II (Dubrovnik, 1803), 324, kaže da je Amat ostao u Dubrovniku od 1551 do 1558, da ga je vlada nastojala da zadrži, ali da je to odbio i prešao u Solun. Međutim, iz prednjeg našeg izlaganja, jasno se vidi da je sve to netačno.

² O njemu pogl. Dr. M. Rešetar, Amat Luzitanac, dubrovački ljekar XVI. vijeka (»Brankovo Kolo«, VI; Sremski Karlovci, 1900, br. 39—41). Dr. Lavoslav Šik, Die jüdische Ärzte in Jugoslavien (Zagreb, 1931) 9—20; M. Franco, op. cit., 75—76; Dubnow, VI, 112—113; Đ.Körbler, Didak Pir (»Rad« Jugoslavenske akad., 216).

prešao u Francusku i Nizozemsku. Ondje se zadržao više vremena, jer je Nizozemska rado primala i Jevreje i marane, iako je car Karlo V bio zabranio, 31. maja 1526. god., da marani smiju ostati duže od mjesec dana. Međutim su marani uspijevali da se ta careva odredba izigrava, pa je i njih i pravih Jevreja uvijek bilo mnogo u svim većim gradovima Niskih Zemalja. Amat se zadržavao u Anversu (Antwerpen), gdje je vršio liječničku praksu, a gdje mu nije bilo teško da živi kao pravi Jevrein. Rezultate svoga praktičnoga i naučnoga rada objavio je u Anversu 1536. god. u knjizi »Exegemata in duos priores Dioscoridis de arte medica libros«. U tom gradu je, izgleda, prvi put čuo i za Dubrovnik, o kome su mu pričali Jevreji iz Soluna, koji su kroz taj grad prolazili na putu iz Turske za Anversu³. To je, vjerovatno, moglo biti za vrijeme ratova Prve Svete Lige protiv Turaka, kada je, kako smo već vidjeli, doista bio u Dubrovniku veliki broj balkanskih, najviše solunskih Jevreja, koji su trgovali sa Zapadnom Evropom. Lako je moguće da su nekoji između njih tom prigodom dolazili i do Anverse.

Ali, ni u toj svojoj novoj postojbini nije bio potpuno siguran i miran, te napusti Anversu i pređe u Italiju. S njime je putovao i Didak Pir, portugalski Jevrein, o kome će napred biti zasebno govora, a s kojim se bio upoznao još u Salamanki⁴. Godine 1547. bili su zajedno u Ferari, gdje je Amatus bio učitelj hirurgije, te je, po svom vlastitom priznanju, kao hirurg rasporio 12 ljudskih trupova. Godine 1549. ih nalazimo u Ankoni, gdje se Amatus toliko istakao kao liječnik, da ga je papa Julije III. pozivao više puta u Rim da ga liječi. To isto je radila i papina sestra Jakoba de Monte. Kasnije se preselio u Pezaro, vjerovatno poslije stupanja na papin prijesto Pavla IV (1555), koji je bio veliki protivnik Jevreja.

Za vrijeme svoga dugogodišnjega vršenja praktične liječničke službe, Amatus je vrlo pažljivo posmatrao tok bolesti kod svojih pacijenata. Na osnovu tako stečena iskustva poduzimao je sve za njihovo liječenje, a u isto vrijeme je pratio i svu naučnu medicinsku literaturu svoga vremena. Tako je bio postao jedan od najboljih medicinskih praktičara i teoretičara.

³ Sik, 10.

⁴ Körbler, 162.

Interesantnije i važnije slučajeve iz svoje medicinske prakse Amatus je naročito proučavao, o njima sastavljao bilješke, vodio zapisnike i fiksirao rezultate svojih nastojanja i rada. Na taj način je došao do velikog broja znanstvenih podataka o bolestima i bolesnicima, na koje je u svojoj dugoj praksi naišao. Svaku stotinu takovih slučajeva Amatus je spajao ujedno, te ih objavljivao skupno povezane u t. zv. »Centurije«. Takovih je »Centurija« objavio sedam, ali je za života više puta štampao pojedine od njih, konačno i sve skupa, a poslije njegove smrti štampane su ponovno nekoliko puta. Njegove su »Centurije« doživjele ova izdanja: u Firenci 1551, Veneciji 1552, 1557, 1560, Bazelu 1556, Lajdenu 1560 i 1570, Lionu 1564, Parizu 1620, Bordou 1620, Barceloni 1628 god. Pojedine »Centurije« je posvetio raznim uglednim ličnostima, i to toskanskom vojvodi Kozimu Mediči, kardinalu Hipolitu Este, Jakobi de Monte, sestri pape Julija III, portugiskom poslaniku u Rimu, Alfonsu Alekastrenze, jednu učenom liječniku Antoniju Barberinu iz Toleda, kojoj je napisao oduševljeni predgovor Ambrozije Nikander Portugalac, upravitelj gimnazije u Ankoni, zatim po jednu Josipu Nasi i Gedaliji Jahiji, solunskom knjižaru. Sve »Centurije« objavljene su pod zajedničkim naslovom »Curationum medicinalium centuriae septem quibus praemittuntur commentatio de introitu medici ad aegrotantem deque crisi et diebus criticis«⁵. Knjiga je bila vrlo lijepo primljena među liječnicima onoga vremena, jer su se njome mnogo koristili u svojoj praksi. Ispred svakoga pojedinoga slučaja nalazio se kratki opis bolesti, tako da su liječnici odmah mogli da vide čime se mogu da posluže u određenoj prigodi. Kod opisa bolesti Amatus je detaljno iznosio sve njezine simptome, način kako ju je liječio, kao i konačni rezultat svoga rada. Time je davao praktična uputstva liječnicima, koji su se uvelike mogli koristiti iskustvom i znanjem ovoga vrlo sposobnoga medicinskog stručnjaka onoga vremena.

Do svoga dolaska u Dubrovnik Amatus je bio objavio (u Veneciji 1557) samo četiri prve »Centurije«, a tek docnije je sakupio i sredio materijal, te štampao ostale tri. Ali, kada je

⁵ »Sedam centurija medicinskih liječenja, kojima prethodi tumačenje o ulasku liječnika kod bolesnika i o krizi i kritičnim danima.«

na papinsku stolicu zasio 1555 god. negdašnji veliki inkvizitor Pietro Karafa pod imenom Pavla IV, odmah je započeo da u katoličkoj crkvi provodi velike reforme i unosi svoj borbeni duh. U jednoj od prvih bula, 12 jula 1555 god., odredio je u svojoj državi neke mjere protiv Jevreja, koji su otsada morali da žive u određenim ulicama, ali ne u svojim kućama. Sva svoja nepokretna imanja morali su da rasprodaju kroz 6 mjeseci, a u svakom gradu smjeli su imati samo jednu sinagogu, osim u Rimu, gdje im je dozvolio dvije. Zabranio im je držanje kršćanske posluge, druženje za stolom ili pri igri sa kršćanima, kupanje u zajedničkim kupatilima, javni rad o kršćanskim blagdanima, trgovanje živežnim namirnicama i novim tkaninama, tako da su se mogli baviti samo prodajom starih stvari. Zbog kontrolisanja njihova poslovanja morali su voditi trgovačke knjige na talijanskom jeziku. Jevrejski liječnici nisu smjeli liječiti kršćane; kršćanima je zabranio da Jevrejima daju naziv »gospodin«. Kroz 15 dana svi rimski Jevreji morali su preći u svoj geto, tako da se preko 2.000 ljudi moralo da zbije u malim i nezdravim ulicama pored Tibera, a prodavajući svoja nepokretna imanja, mnogi su od njih izgubili ogromne svote novca, jer su morali da ih prodaju daleko ispod prave cijene. Slično se, naravno, postupalo i s Jevrejima u ostalim dijelovima Papine Države⁶. Sasvim je prirodno da su Amatus Lusitanus i njegov drug Didak Pir, koji su tada boravili u Papinoj Državi, a koji nisu krili svoju pripadnost jevrejskoj vjeri, morali na sebi osjetiti neugodne posljedice novoga stanja. To je, naravno, i uticalo na njih da su otišli iz Ankone i sklonili se u Pezaro, gdje su bili sigurniji za svoj život, koji umalo što nisu izgubili u Ankoni.

Već prije ovih mjera koje je papa bio propisao protiv Jevreja, Amat Luzitanac bio je svratio na sebe pažnju nekih gorljivih katolika, koji su ga napadali zbog njegova vjerskog uvjerenja. Tako je neki Petar Andr. Matthiolus, iz Sijene, napisao na latinskom jeziku djelo protiv njega, koje je izdao pod naslovom »Apologia adversus Amathum Lusitanum cum Censura in eiusdem narrationes«. Knjiga je objavljena u Gorici

⁶ Dubnow, VI, 109 i d.

1553 god., ali je štampana tek 1559 god. u Veneciji⁷. U njoj se bez ikakvih obzira napadao Amatus zbog slabog vjerskog osvjedočenja, jer se nije držao dogma katoličke vjere, u koju je kao maran bio prešao, nego je i dalje ostao vjeran svojoj staroj jevrejskoj vjeri. Ovaj pismeni i javni napadaj na njega kao prikrivena Jevrejina izlagao ga je opasnosti novih eventualnih progona od strane katoličke crkve, naročito otkada je Pavao IV započeo da provodi svoje reforme i da progoni sve njezine protivnike.

Ankona, u kojoj su boravili Amatus i Didak Pir, vidjela je baš tada najkrvavije proganjanje Jevreja i marana. Pod ranijim papama ona je bila postala sklonište i centar mnogih jevrejskih i maranskih porodica iz Portugala, koji su bili preuzeli u svoje ruke, kako smo to već vidjeli, veliki dio talijanske trgovine s Levantom. Međutim Pavao IV izda potajno naredenje Inkviziciji da zatvori sve marane u Ankoni. Ali mnogi između njih doznaju za to, pa potajno pobjegnu u Pezaro, Feraru i druga manja mjesta. Među bjeguncima u Pezaru bio je i znameniti učenjak i liječnik Amatus Lusitanus⁸.

Ostali marani, njih oko stotinu, bili su zatvoreni. Među njima je bilo portugiskih marana koji su radi trgovine bili prešli iz Turske, gdje su ranije dobili tursko podanstvo. Čim se za ovo proganjanje doznalo u Carigradu, odmah su jevrejski diplomat Josip Nasi i njegova tetka Grasija Mendez, koji su i sami bili marani, molili Sulejmana II za zaštitu⁹. Sultan je tada poručio papi da pusti na miru zatvorene marane, inače da će on slične mjere upotrebiti protiv katolika u Turskoj. Ova Sulejmanova prijetnja našla je odjeka kod pape, i on je pustio na slobodu veći dio zatvorenih marana. Ali one koji nisu imali nikakve zaštite, a bilo ih je oko 80, stavio je pod sud Inkvizicije. Tražilo se od njih da ponovno prihvate kršćanstvo ili da će biti spaljeni na lomači. Oko 60 marana ponovno je prihvatilo kršćanstvo, a vlasti su ih tada poslali na Maltu, gdje su se pod strogim nadzorom malteških vitezova imali držati zapovi-

⁷ Šik, 15.

⁸ Dubnow, VI, 112—113.

⁹ V. poglavlje o Grasiji Mendez.

jedi katoličke crkve. Nekima putem uspije pobjeći i skloniti se u Tursku. Ostatak zatvorenih marana, njih 24, koji nisu htjeli da prihvate katoličku vjeru, bilo je spaljeno na lomači.

Vijest o mučeničkoj smrti jakinskih marana izazvala je uzburanost među svim Jevrejima i maranima u svijetu. Kada se za to doznalo među maranskim bjeguncima u Pezaru, ovi odluču da se osvete. Kako je malena luka Pezaro već otprije nastojala da bi Ankoni preotela dio levantinske trgovine, to su sada marani i Jevreji iz Pezara odlučili da prekinu svaku trgovačku vezu između Ankone i Turske. Stoga se pismeno obrate jevrejskim sinagogama u Turskoj pozivajući ih da proglašuju bojkot jakinske luke. Rabini objave u hramovima da će biti proklet svaki onaj koji svoju robu pošalje u Ankonu, a ne u Pezaro, te svi balkanski Jevreji prekinu veze s tom papinom lukom. Osobito se ovome pridruže Jevreji iz Soluna, u čijim se rukama nalazio najveći dio levantinske trgovine. Ovaj pokret Jevreja pomagali su u Turskoj Josip Nasi i Gracija Mendez, a u Italiji vojvoda urbinski, kome je pripadao Pezaro. Međutim ni svi Jevreji nisu u tome bili složni, a to je vrlo dobro došlo Papinoj Državi. Oni, naime, među njima, koji su bili ostali u toj državi, specijalno jevrejska općina u Ankoni, bojali su se da ovaj bojkot Papine Države ne izazove još jaču mržnju crkvenih vlasti, tako da sve njih otjeraju sa svoga teritorija. Iz straha pred time obrate se jakinski Jevreji svojoj braći u Turskoj i zamole ih da odustanu od daljnega bojkotovanja Ankone. Premda su Josip Nasi i mnogi drugi nastojali da se bojkot nastavi, ipak su neki Jevreji iz Soluna i drugih mjesta počeli da upućuju svoju robu u Ankonu, dok se samo mali broj služio Pezalom. Dostojno su i ostali Jevreji ponovno uspostavili vezu s Ankonom, i tako je ovaj prvi bojkot proglašen iz idejnih razloga, bio potpuno završen. A urbinski vojvoda, koji se nadao nekoj velikoj koristi od pojačanog trgovačkog prometa preko svoje jadranske luke, bio je gorko razočaran u Jevreje i marane, tako da je i on prihvatio papin način postupanja s njima. God. 1558 naredio je da svi imaju napustiti urbinsku vojvodinu.

U tom momentu, početkom 1558 god., nalazimo u Dubrovniku Amata. Sigurno se nadao da će ondje moći slobod-

nije i sigurnije živjeti nego u bilo kojoj drugoj zemlji. Pogotovo što je u blizini bila Turska, koja je vrlo rado primala Jevreje i uvijek ih štitila. Amat nije odmah direktno prešao u Tursku, jer je, valjda, ipak želio da živi u gradu koji je svojom kulturom više potsjećao na njegovu rodnu Portugaliju i na Italiju, nego zapušteni i kulturno zaostali gradovi Turske. Iz Dubrovnika, na domaku Italije, uvijek se mogao lakše povratiti na Zapad, koji ga je svakako još uvijek morao da privlači, a uostalom, bjegunci uvijek čeznu za mjestima iz kojih su bili silom otjerani. Možda je na njegovu odluku, da pokuša ostati u Dubrovniku, uticao i prijatelj Didak Pir, koji je već prije njega bio prešao na Balkan i dospio do Carigrada, odakle se povratio baš u vrijeme Amatova dolaska u Dubrovnik. Svakako, sudeći po načinu kako je Amatus bio uzet u dubrovačku državnu službu i kako je prije toga htio da vrši privatnu praksu, jasno se vidi da je on u Dubrovnik svojevoljno došao i ondje se bez nekog naročitog posla zadržavao.

Upoznavši prilike koje su vladale u Ankoni i Pezaru za vrijeme Amatusova boravka, kao i uzroke koji su ga natjerali da najprije napusti Ankonu, a onda i Italiju, te pređe u Dubrovnik, postaje nam mnogo jasnije držanje Dubrovčana prema ovom znamenitom liječniku. Kako u Dubrovniku nikada nisu oštro gonili Jevreje, kao što su to radili u skoro svim ostalim zemljama Evrope, i kako su Dubrovčani prema njima uvijek ljepše i čovječnije postupali od drugih, to su oni i ovoga puta, kada je Pavao IV provlačao čišćenje svoje države od Jevreja i marana, ostali sasvim mirni i ničim nisu pokazali neko neraspoloženje prema njima. A u Dubrovniku se uvijek tačno znalo sve što se događa u Italiji, naročito u Ankoni, sa kojom su održavali redovite brodarske linije i po više puta sedmično. Međutim članovi dubrovačke vlade nisu isprva bili nimalo neraspoloženi prema Amatusu, jer su mu prvi put, 23 marta 1558 god., naredili da najprije traži nadbiskupovu dozvolu, pa da tek onda može liječiti. Dakle, oni se nisu striktno držali nove papine bule od 12 jula 1555 god., koja je naprosto zabranjivala jevrejskim liječnicima da liječe kršćane. Amat se, po svoj prilici, zbog toga nije ni obraćao nadbiskupu, jer je vjerovao da mu ovaj ne bi dao tu dozvolu, znajući kako se s maranima i s

Jevrejima postupalo nedavno u Srednjoj Italiji, odakle je baš nadbiskup Lodoviko Bekadeli i došao u Dubrovnik¹⁰. Međutim, zaključak vlade od 28 aprila, kojim je Amata uzela u svoju službu, pokazuje da članovi vlade još uvijek nisu bili protiv njega i da su oni u njemu gledali samo vrsnoga liječnika, koji im je baš u onom momentu trebao. A 30 aprila naredilo je Malo vijeće da se Amatu izda plata za tri mjeseca unaprijed, po čemu zaključujemo da još uvijek s vladine strane nije postojalo ništa protiv njega. Tada, najednom, dolazi nečije uplitanje, po svoj prilici od strane crkvenih vlasti, te se 2 maja Amatus otpušta iz državne službe, sa velikom većinom od 27 protiv 8 glasova, i odbija se pokušaj da vlada o tome prvo razgovara s nadbiskupom. To vjerovatno uplitanje nadbiskupa u ovo pitanje jasno pokazuje na kojoj strani treba tražiti one koji su Amatusu onemogućili stupanje u dubrovačku službu. Na crkvene vlasti, naravno, mora da je uticalo ne samo ono što je papa u svojoj državi poduzimao protiv marana, među kojima se nalazio i sam Amat, nego i ono drugo što se ticalo samoga Amatusa, na koga se već 1553 god. u spisima napadalo kao na bezvjernika i slaboga privrženika katoličke vjere. A kako je dubrovački nadbiskup Bekadeli baš u ono vrijeme bio apostolski legat u Veneciji (1550—1554), to je vrlo lako mogao znati za te napadaje na Amata i za optužbe zbog njegova bezvjerstva. Konačno, Bekadeli je za Amata mogao čuti i kasnije u Rimu, kamo je Amatus odlazio da liječi papu Julija III, velikoga zaštitnika Bekadelijeva, na čijem je dvoru ovaj kasniji dubrovački nadbiskup bio ugledna ličnost i vrijedan papin pomoćnik. Amat je liječio i papinu sestru Jakobu de Monte, kojoj je posvetio jednu svoju »Centuriju«, a za to djelo je Bekadeli, koji se kretao u Vatikanu i koji je pažljivo pratio literaturu svoga vremena, svakako morao da dozna. Ali, na Amatusa je u Dubrovniku mogao da upozori i jedan njegov kolega, koji je već nekoliko godina bio u državnoj službi. To je Cezar, liječnik-fizik iz Pezara, dakle iz mjesta u kojem je

¹⁰ O L. Bekadeliju su kod nas pisali Dr. A. Schneider, Lodovico Beccadelli (Zagreb, 1918); Josip Torbarina, Fragmenti iz neizdatih pisama Lodovika Beccadellija (1555—1564), u reviji »Dubrovnik« (1929), br. 9—10; Idem. Italian Influence on The Poets of The Ragusan Republic (London, 1931).

Amat živio neposredno pred svoj dolazak u Dubrovnik, a koji je za onako poznatoga liječnika mogao doznati od prijatelja i poznanika iz svoga rodnoga grada. Nije isključeno da je baš on preko nadbiskupa i crkvenih vlasti doprinio da se digne uzbu- na protiv Amata, napadajući ga zbog nevjerstva, a pri tome se, možda, bojao konkurencije ovoga medicinskoga stručnjaka. Jer, ne treba nikako zaboraviti, da su svi ovi isti ljudi i iste crkvene i svjetovne vlasti pristale 9 decembra ove iste 1558 godine, da se u državnu službu uzme jedan drugi hirurg Jevre- jin, to je bio nama poznati Abram, koji se isto onako kao i Amatus najednom našao bez posla u dubrovačkom getu. Manje sposobni hirurg Abram nije bio onako opasan ni crkvi ni državi, a vjerovatno ni svojim kolegama, kao učenjak ili veliki stručnjak za medicinu Amatus Lusitanus, pisac medicinskih rasprava, učitelj hirurgije, liječnik rimskoga pape i njegove rodbine.

U svojim »Centurijama« Amatus spominje liječenje nekih Dubrovčana, te govori i o higijenskim i uopće medicinskim prilikama u Dubrovniku svoga vremena. Mi, nažalost, nikako nismo mogli da vidimo njegovo djelo, niti najbolju monogra- fiju o njemu, koju je napisao Portugalac Maximiano Lemos. Zato ne možemo iznijeti ono što o tome govori u svojim »Cent- urijama«, ali na osnovu rada g. prof. Milana Rešetara i foto- grafskog snimka dviju stranica njegove prve »Centurije«, koje donosi Dr. Šik u svojoj knjizi, možemo da nešto i o tome rečemo.

U 92-om liječenju (curatio) prve centurije Amat opisuje slučaj bolesti Katarine Dživa Gundulića, dubrovačkog vlaste- lina. Ona je dugo болоvala od »stare erozije želuca i kapanja glave, te silnog suhog kašlja i nekih drugih bolesti, koje su bolesnicu dovele do smrti«. Amatus donosi sasvim detaljni opis njezine bolesti, sve njezine simptome, te načine liječenja koje su primjenjivali prije njega i skupa s njime četiri druga liječnika, ali bez ikakva uspjeha, tako da je djevojčica umrla. U 63-em liječenju treće »Centurije« govori se o bolesti nekog 14-godišnjeg dubrovačkog dječaka, a u 81-om liječenju četvrte »Centurije« o bolesti uha jednog dubrovačkog pacijenta. Sve ovo donosimo po Dr. Šiku, koji je pred sobom imao prve

četiri »Centurije«, izdate u Veneciji 1557 god., dakle iz vremena kada Amatus Lusitanus još nije bio u Dubrovniku. Amatus je, međutim, ove bolesne Dubrovčane mogao liječiti i u Ankoni, gdje se duže zadržavao, a gdje je u XVI stolj. uvijek bila vrlo brojna dubrovačka kolonija. Baš slučaj bolesti kćeri Dživa Gundulića upućuje nas na to. Polovinom XVI stolj. živjeli su dijelom u Ankoni, a dijelom u Dubrovniku, braća Gundulići Dživo i Benedikt, koji su u Ankoni imali svoju veliku trgovinu. Od 1551 god. Dživo je skoro isključivo živio u Dubrovniku, a samo je diplomatskim poslom na kratko vrijeme napuštao Dubrovnik i odlazio u inostranstvo. U Ankoni je bio ostao Benedikt, koji je ondje umro 1578 god. Dok je Dživo živio u Italiji bio se upoznao s mnogim talijanskim istaknutim ljudima, pa tako i sa kasnijim dubrovačkim nadbiskupom Lodovikom Bekadeli. Firentinski filolog Pier Vetori (1499—1585) govori u svojim spisima najlaskavije o njemu, a tako isto i Ambrosije Nikander de Viktorija, rodom iz Toleda, učitelj grčkoga i latinskoga jezika, te upravitelj gimnazije u Ankoni¹¹. Bolesnica »Catharina, filia magnifici et generosi Iohannis Gondulani, patritii Racusini«, bila je, vjerovatno, kćerka baš ovoga Dživa Gundulića, i nju je Amatus mogao sresti negdje u Ankoni, gdje ju je i liječio. Na to nas upozoruje i korespondencija nadbiskupa Bekadelija s Dživom Gundulićem,¹² s kojim je ostao u prijateljskim odnošajima za sve vrijeme Bekadelijeva nadbiskupovanja, a i poslije. U svojim pismima upućenim Dživu Gunduliću 1556 god. u Rim, gdje se nalazio kao dubrovački poslanik, a kamo je išao i 1558 god., nadbiskup spominje njegovu suprugu, dva sina i jednu kćerku, koja još nije bila ni prohodala, ali o nekoj kćeri Katarini, koja je za vrijeme njezina liječenja imala 17 godina, kako to Amatus kaže, Bekadeli ništa ne zna. Nju je Amatus, dakle, mogao vidjeti u Ankoni, gdje je, po svoj prilici, i umrla. A ono malo žensko dijete koje je Bekadeli vidio u Dubrovniku 1556 god. na rukama Gundulićeve sluškinje, bila je poznata Mara Gundulić, žena dubrovačkog filozofskog pisca Nikše V. Gučetića-Goze, velika prijateljica Cvijete Zuzorić. Mara Gundulić se,

¹¹ Torbarina, *Fragmenti* . . . , 321; Körbler, 55.

¹² Torbarina, *op. cit.*

inače, ubraja među najkulturnije žene Dubrovnika, a njezino se ime susreće u djelima njezina muža i drugih dubrovačkih pisaca onoga vremena.

U svojem opisu Katarinine bolesti Amatus navodi (str. 191) da su nju liječili i liječnici Gvidus, Federicus Severinus, Joannes Lucensis i Hieronymus Fulginas. Neki od ovih liječili su je pune dvije godine. Međutim, ni za jednoga od njih nismo našli nikakva dokaza da su bili liječnici u Dubrovniku, premda imamo popise svih liječnika koji su onih godina bili u dubrovačkoj službi. To dokazuje, da Katarinu Gundulić nije Amatus liječio za vrijeme svoga kratkoga boravka u Dubrovniku, nego negdje u Italiji, vjerovatno u Ankoni.

Prof. M. Rešetar, u svom članku o Amatu Luzitancu, iznio je u glavnim crtama sve što se u šestoj »Centuriji« odnosi na Dubrovnik i na Amatusov rad za vrijeme njegova boravka u Dubrovačkoj Republici. Kako mi nismo vidjeli Amatusove »Centurije«, a prof. Rešetar je vrlo lijepo i zanimljivo prepričao sve karakteristične dijelove šeste »Centurije«, to ovdje prepisujemo onaj dio članka g. Rešetara, koji o tome govori:

Peta »Centurija« je bila gotova u Ankoni »pa je poslije pregledana i dopunjena u Dubrovniku, dok je u šestoj »Centuriji« Amat ispričao sto slučajeva, u kojima je on baš u samom Dubrovniku liječio. Obe su centurije prvi put štampane u Lionu 1564, ali pogovor Amatov pisan je u Solunu 1559, a predgovor 1 decembra 1560«.

Sadržaj šeste »Centurije« prof. Rešetar ovako prepričava:

»U početku je kao mali uvod u dramatičnom obliku: negdje se na ulici nalaze Amat i tri dubrovačka vlastelina, Ivan Gradić, Šimun Benešić i Pasko Crijević, pozdravljaju se i za junačko zdravlje pitaju, pa Gradić moli Amata da ide s njima k Medu Gunduliću, koji je u velikoj ognjici, a ljekar mu ne umije pomoći. Amat rado pristaje; ulaze k bolesniku, Amat ga pregleda, propiše što treba (da mu puste četiri unče krvi) i ode. Do skora dolazi Crijević i donosi veselu vijest da je bolesniku mnogo bolje«. »Za uvodom slijedi »Kratak opis grada Dubrovnika«, u kojem Amat kaže da je Dubrovnik majmun Mletaka (simia Venetiarum) i da je izložen južnijem vjetrovima, s

čega zimi ima u gradu mnogo bolesti; žita nema nikakva, jer nema ni polja, a vino je jako ali nezdravo; vladaju vlastela, vješti političari, dosta bogati i trijezni; a građani su dosta obrazovani i bave se trgovinom kao vlastela; prosti puk je siromašan. Sada tek ide onijeh sto slučajeva, što ih je Amat izabrao iz svoje ljekarske prakse u Dubrovniku. Svaki je slučaj za sebe; najprije Amat pripovijeda, ko i kako je obolio, pa priča, kako ga je liječio, a osobito, koje je recepte propisao; često je pak tome opisu bolesti Amat dodavao i nekakva tumačenja (scholia), u kojima najviše opravdava svoj način liječenja pozivajući se na stare grčke i arapske lijekove. Pojedini su slučajevi dosta ukratko ispričani: zajedno s receptima (koji su relativno vrlo dugi!) i s tumačenjima svaki obuhvata od prilike 2—5 stranica male osmine; samo je kod zadnjeg, stotoga, slučaja naš Amat dobro razvezao jezik, pa je napunio cijelih 76 stranica pričajući kako je liječio kapetana od lađe, kojemu je mornar nemilo razlupao glavu. I taj je zadnji slučaj, kako i uvod, u dramatičnom obliku; opet je Gradić, koji traži Amata, da pomogne; s njime su oko bolesnika i druga dva ljekara dubrovačka (Celentano i Vanucci), pa se s njima Amat razgovara i tumači im, što sve treba činiti. Knjiga završuje zakletvom Amatovom (Amati iusiurandum), u kojoj se on kune Bogom, Mojsijom i t. d., da je uvijek tražio prije svega da koristi bolesnicima a ne sebi, da nije nikada činio razlike među Jevrejima, kršćanima i muhamedovcima, da nije nikada pomagao kojemu apotekaru više nego li drugima, da je lijeke propisivao prema bogatstvu bolesnika, da nije nikad otkrio povjerenju mu tajnu, dao komu otrova, pomagao ženi da izmetne i t. d. Zakletva je napisana ozbiljnim riječima i punim osjećanja, pa ako je sve istina, što u njoj Amat o sebi kaže, treba reći, da je bio dobar čovjek i pošten ljekar; svakako ona je vrlo lijep završetak cijeloj knjizi«.

»Po mišljenju Amatovu, kako vidjesmo, mnogijem je bolestima u Dubrovniku kriv južni (vlažni) vjetar, jer — kako na drugom mjestu kaže — »napunja glavu«; nezdravo vino je pak bilo uzrokom da je, više nego li u ma kojem drugom mjestu, u Dubrovniku bolovalo ljudi od kamena u mgehuru (u bešici). S druge pak, čudi se Amat kako na »ovom dubrovač-

kom kamenu« lako iscjeljuju rane u glavi, dok u Florenciji i u Bolonji i od toga ljudi umiru. Osim Dubrovnika Amat spominje i sanitarne prilike gradića Stona kod Dubrovnika, kamo je također išao da liječi: teška groznica i tada je morila, osobito ljeti. Amat je, kao bolji ljekar, ponajviše liječio vlastelu, pa on uvijek i kaže ime i prezime svakoga bolesnika, i kada se radi o bolestima, za koje obično niko ne mari, da se razglasuju. Osobito je takvih bolesti bilo dosta često u mlađe vlastele, pa zato ih Amat i prekora da su lijeni i da raskalašeno žive. Za familijarni život Dubrovčana u XVI vijeku interesantno je, da je Amat liječio i ženu jednog vlastelina, koja je bila tek u 16 godini života i već je bila trudna. Drugi nam primjer mlade vladike (tako se u Dubrovniku zovu plemkinje) kaže, kako se u polovici XVI vijeka i u vlasteoskim kućama govorilo samo srpski; premda je Amat znao bez svake sumnje vrlo dobro talijanski, jer je tamo proživio više od 10 godina, opet mu je ona kad ju je pitao, kako joj je, odgovorila »svojim ilirskim jezikom onako« (sada bi u Dubrovniku kazali »tako«), t. j. ne baš dobro«. Rešetar žali što među njegovim bolesnicima nema nijednog književnika, osim Jevrejina-Portugalca Dida-ka Fira, kojeg je na povratku iz Carigrada liječio u kontumacu, jer je u Carigradu harala kuga. »Osim vlastele Amat je liječio rijeđe i ostale ljude po Dubrovniku, pa i same kaluđere i kaluđerice, premda im kao dobar Jevrejin nije bio prijatelj. Ali najljepši je slučaj što nam Amat priča, bio s nekakvim mahnitim Francuzom, koji se u Dubrovniku tobože razbolio i legao u krevet, tvrdeći da ima veliki otok pod desnijem bokom, od kojega mu je umrijeti; stoga je napisao i testamenat i porazdavao oko sebe sve što je imao, i zlato i konje i skupe haljine i t. d., a sačuvao samo veliki pehar, »koji je jednako grlio kao da je lijepa djevojka«, a iz njega pio dobro vino. Kad je Amat k njemu došao i vidio »da mu je dobro kao kralju, da jede kao vò, a da pije kao Francuz« ... stade naime podržavati Francuza u misli, da ima taj otok, pak dozove još tri ljekara i treći dan mu usijanim gvoždem opariše malo desni bok, pak pustiše da tobože iz otvorenog otoka iscure ... mlijeko i kokošja krv, što su bili potajno pripravili«. »Liječio je pak i jevrejskoga starešinu (Hebraeorum consul) u Dubrovniku Abnera Alfarina« ...

»Koliko je pak Amat bio na glasu kao ljekar, vidi se i po tome, što su dolazili bolesnici k njemu i sa strane, i što su ga zvali izvan Dubrovnika. Tako je po nj došao iz Hercegovoga tamošnji turski poglavar, da mu liječi ženu, pa kad je to svršio, onda su ga opet zvali u Kotor. Istoga je hercegovskoga poglavara Amat poslije bez uspjeha liječio od rane na slabinama, pa ga onda poslao u Tuzlu da pije tamošnju vodu; i doista nakon mjesec dana Turčin se vrati zdrav zdravcat«. U tumačenju zatim govori o ovoj slanoj vodi, o njezinom dobijanju, kuhanju i vađenju soli iz nje.

»Selim, sin cara Sulejmana, htio je da mu kaže, kako se može znati hoće li žena roditi ili neće; pa je i zato Amat imao i dao recept. Zvao ga je još jednom u Hercegovu i drugi odlični Turčin, ali tu mu se radilo o glavi, jer je objesni Turčin obećao lijepu nagradu, ali je htio svakako ozdraviti, a sluge su bile već pripravni da osвете na ljekaru smrt gospodarevu, ako bi ovaj za liječenja umro«.

Rešetar kaže da nije bilo mnogo »interesantnih slučajeva«. Jedino za jedno dijete priča da je umrlo pošto je izbacilo 300 velikih crva; za nekoga Jakova iz Rijeke, kod Sušaka, pripovijeda kako su mu rasle dlake na jeziku, pa je Amat mislio da ima dlake i na srcu, jer je to već jednom vidio u Ferrari kod nekog velikog hajduka. A ovaj Jakov, premda je bio pošten čovjek, »opći vrlo mnogo s uskocima, gusarima, hajducima i lupežima oko njegove domovine«. Amat je svojom pismenom izjavom na sudu spasio od kazne neku ženu, koju su bili optužili da je svojim čarolijama oglušila nekoga mladoga vlastelina. Pozivajući se na riječi Sv. Tome, da riječi ne mogu nauditi zdravlju, dokazivao je kako ni ova žena nije mogla da otrovima oglušiti ovoga mladića. Najobičniji su mu lijekovi bili, kao i većini starijih liječnika, puštanje krvi, zatim razni dekolti i oblozi. »Primjera radi navešću — kaže Rešetar — što je Amat davao piti nemoćniku koji je bolovao od kamena: pojednako praška isprženog stakla, pepela od skorprije, pepela od spaljenoga zeca, kamena iz spužve, jarčje krvi, pepela od ljuske od jaja, iz kojih su izvađeni pilići, pa nekog »jevrejskog kamena« i još nekih 5—6 bilina, a to sve neka se u među skuha i pije! Pa kako je još sve to trebalo pripremiti! Skorprije se nisu smjele

žeci, nego ih je trebalo zatvoriti u bočicu pa isušiti u peći, tako da se mogu u prašak stući; zeca je trebalo zadaviti da se ne izgubi ništa krvi; jarca naprotiv trebalo je zaklati, kad grožđe počinje zreti i t. d. Pa za istu bolest i istoga bolesnika nije bio dosta ovakav jedan recept, već su trebala dva i tri — bolesniku na veselje — i apotekaru!«

Velika je šteta za Dubrovnik što Amatus Lusitanus nije ostao dugo u Dubrovniku, kao njegov neposredni nasljednik hirurg Abram, jer bi svojim djelovanjem na dubrovačke liječnike i zdravstvene prilike sigurno bio ostavio za sobom jake tragove svoga rada i svojih velikih medicinskih sposobnosti. Njegovo djelovanje kao liječnika bilo bi se moglo uporediti s onim što je svojim pjesničkim radom i ličnim uticajima učinio njegov bliski prijatelj Didak Pir, koji je u Dubrovniku ostao i ondje proživio oko 40 godina svoga života. Ovako je Amat samo prošao kroz Dubrovnik, za sobom je ostavio trag, ali vrlo kratkotrajan, a od njegove sposobnosti malo se Dubrovnik koristio. A ipak je to bio jedan od najvećih medicinskih stručnjaka svoga vremena, o kome s velikom pohvalom i danas govore historičari medicine. U »Biographisches Lexikon der hervorragenden Ärzte aller Zeiten und Völker« ovako se, među ostalim, govori o njemu: »Objašnjenja k »Dioskoridima« su naučni rad, koji ukazuje i na samostalne botaničke studije auktora, a »Centurije« nam pokazuju Amatusa kao odličnoga kliničara, oboružana teoretskim i praktičnim znanjem ondašnjega vremena. On vlada literaturom neobično dobro, mnogo se bavi anatomijom, iskusan je hirurg, oštar diagnostičar i racionalni terapeut¹³.

A Dr. I. Münz, u svojoj knjizi »Die jüdischen Ärzte im Mittelalter«¹⁴ (Frankfurt a. M., 1922) ovo kaže o Amatusu:

»Bijaše iskusan hirurg, oštar diagnostičar i racionalni terapeut. Kod jednog zagnojenja pluća izvršio je s uspjehom operaciju između trećeg i četvrtog rebra, a kod otvrdnuća žlijezde prostate, on je prvi preporučio upotrebu bužija (sonda); to je bila metoda liječenja koja je onda izazvala veliku senzaciju. I kao anatom hvatao se posla samostalno. Papin lični liječnik

¹³ Šik, 12.

¹⁴ Ibid., 13.

Kanoni našao je 1547 na ušću neparne vene jedan ventil, za koga je mislio da služi da zapriječi prekomjerni priliv krvi iz šuplje vene. Pretraživanjem 12 lješina mogao je Amatus Lusitanus potvrditi ovaj pronalazak, ali u objašnjenju funkcije razilazi se sa Kanonom. Ventil, tvrdi on, ima zadaću da spriječi povratak krvi u šuplju venu. Ova istraživanja Luzitanca doveđoše u svom postepenom daljem razvitku do važnoga otkrića krvotoka. Još se jedan drugi važni medicinski napredak dovodi u vezu s Amatusom Luzitancem. Sve do novijega vremena smatran je Paré neosporno kao izumitelj obturata (poklopna-pločica kod defekta u nepcu). L. Christ je međutim dokazao da je Paré istom 1561 god. pisao o obturatoru, dok je Amatus Lusitanus već prije u svojoj knjizi sedam »Centurija« opisao ovaj aparat, koji je sam izumio, te se tako ima smatrati kao pronalazač obturatora«.

Amatus se još bavio i botanikom, te je stajao u vezi sa dva najistaknutija botaničara svoga vremena, s Antonijem Brasavola i Englezom Joh. Falkona, koji je uredio prvi herbarium i u svojoj zemlji potakao uređivanje botaničkih vrtova. A od Amatusove rodbine brat Elias je bio liječnik, te je kasnije pod imenom Filipa Montalto liječio francuske kraljeve, i jedini u Parizu otvoreno se priznavao Jevrejinom¹⁵.

Po otpuštanju iz državne službe i napuštanju Dubrovnika, Amatus je pomišljao da se ponovno vrati u Italiju, i to u Veneciju. Na to upozorava ona njegova molba da dobije »fidem publicam« od dubrovačke vlade za 15 dana zbog prolaska za Veneciju. Međutim mu je vlada tu dozvolu naknadno uskratila, a on nije više odlazio u Italiju. Iste godine nalazimo ga već u Solunu. Znači da je odustao od svoje namjere i da je prešao u Tursku, gdje je u sredini ostalih Jevreja u miru i sasvim zaštićen mogao da se sav oda vršenju svoga zvanja i svojim naučnim ispitivanjima. U Solunu, među nekoliko hiljada članova svoga naroda, Amatus je proživio posljednje godine života. Umro je 1568 god. od kuge, kao žrtva svoga liječničkoga zvanja. Pokopan je na starom jevrejskom groblju u Solunu, ali se više ondje ne nalazi njegova nadgrobna ploča, na kojoj su se, po pričanju nekih, nalazila četiri distiha njegova

¹⁵ Ibid.

zemljaka i velikog prijatelja Didaka Pira,¹⁰ koje je na glas o Amatusovoj smrti ispjevao u Dubrovniku, a koji ovako glase:

Qui toties fugientem animam sistebat in aegro
Corpore, Lethaeis aut revocabat aquis,
Gratus ob id populis et magnis regibus aequae,
Hic jacet; hanc moriens pressit Amatus humum.
Lusitana domus: Macedum tellure Sepulchrum.
Quam procul a patrio conditur ille solo!
Ad cum summa dies, fatalis et appetit hora,
Ad styga et ad Manes undique prona via est.

¹⁰ Ibid., 19.

Onaj koji toliko puta zaustavi poletjelu dušu
U bolesnu tijelu, ili je vrati iz voda Letejskih,
Jednako stoga drag narodima i velikim kraljevima,
Ovdje počiva: Amat umirući leže na ovu zemlju.
Otađbina mu Luzitanija, a grob u Mačedoniji.
Kako je daleko sahranjen od rođene grude!
Ipak, suđenog dana kad dođe sudbonosni čas,
Odasvud put je otvoren u podzemlje dušama mrtvih.

DIDAK PIR

1

Život

Među istaknutim Jevrejima koji su boravili u Dubrovniku, bio je i veliki pjesnik Didak Pir ili Jakov Flavije¹. Poslije duga lutanja po raznim zemljama Evrope, Didak je došao i u Dubrovnik, gdje je ostao više od 40 godina. Svojim pjesničkim djelima, velikim sposobnostima, kulturom i znanjem klasičnih jezika, ovaj humanist je imponovao mnogim Dubrovčanima, te uticao na njih i na njihovo duhovno stvaranje. Mnoge je među njima, izgleda, podučavao i upućivao u poznavanje staroklasične kulture, čime je vršio još jači uticaj na njihov intelektualni rad u jednom od najvažnijih perioda kulturne prošlosti Dubrovnika.

Didak Pir² se rodio 5 aprila 1517 god. u Evori (Evora) u Portugalu, pa se kasnije često nazivao »Eborensis« ili »Lusi-

¹ Didak Pir (Didacus Pyrrhus) nazivao je sebe i Jakov Flavije (Jacobus Flavius ili J. Eborensis). Ime Didak je, vjerovatno, uzeo prema španskom imenu Diego. A grčka riječ pyrrós znači isto što i latinska flavus, naime crvenožut, žut. Inače ime Jacobus bilo je lično ime njegova oca, pa ga je, možda, odatle uzeo.

² Biografiju Didaka Pira smo izradili po najboljoj studiji o njemu koju je Đ. Körbler objavio u »Radu« 216 (1917), 1—169, pod naslovom »Život i rad humanista Didaka Portugalca, napose u Dubrovniku«. Na mnogim mjestima smo se poslužili rezultatima Körblerova rada, ali to nismo zasebno naveli, da ne bismo morali odviše često citirati tu studiju.

Još smo se poslužili: Fr. M. Appendini, *Notizie...*, 324—327; Ur. Appendini, *Carmina, accedunt selecta illustum Ragusinorum poemata*

tanus«. Pripadao je nekoj staroj, dosta bogatoj porodici starosjedilaca u Evori. Imao je još dva brata, a otac mu je umro kasnije dok je on boravio u Italiji.

Didakov je djed obraćao mnogo pažnje na njegov odgoj u djetinjstvu. Kasnije je prešao u Lisabon, zatim, izgleda, u Koimbru, dok je univerzitet pohađao u španjolskom gradu Salamanki. Ali kada je imao 18 godina umre mu majka, a u isto vrijeme otac zapadne u teške materijalne prilike. Po očevoj odluci morao je da napusti roditeljsku kuću, te pređe u Španiju, izgleda u Sevilju ili Toledo. Kao Jevrejini nije mogao ondje ostati, te se preseli u Flandriju, u grad Liež (Liège). U onim se krajevima zadržavao nekoliko godina, a kroz to vrijeme je obišao mnoge flandrijske gradove i upoznao brojne istaknute domaće i jevrejske ličnosti. Tu se ponovno našao s Amatom Luzitancem, kojega je već otprije poznao s univerziteta u Salamanki. Otada se njih dvojica nisu duže rastavljala do njihova dolaska u Dubrovnik. Iz Flandrije su prešli u Italiju, te Didaka nalazimo u Ankoni, Rimu, Pezaru, Ferari, a po svoj prilici i u Veneciji.

U Ferari se Didak nalazio 1547 god. Tu se bio upoznao s filologom Lilijem Gregorijem Giraldi, u čijoj se kući jednom raspravljalo o znamenitim pjesnicima onoga vremena. Didak je tada govorio o portugiskim, španjolskim i engleskim pjesnicima, ali za vrijeme njegova referata prekinuo ga je sam Giraldi, te održao kratak pohvalni govor o Didaku. Giraldi je o njemu govorio kao o već poznatom i uglednom pjesniku, izjavljujući da bi bio mnogo bolja i veća djela napisao, da nije onoliko lutao svijetom i provodio nemiran život³.

God. 1549 bio je Amat Luzitanac u Ankoni, a s njime, vjerovatno, i Didak Pir. Ondje se upoznao s Portugizom Ambrozijem Nikandrom, upraviteljem jakinske škole, s kime je zajednički radio na podučavanju mladeži u grčkom i latinskom jeziku. Iz Ankone je Didak, preporukom nekoga kardinala,

(Dubrovnik, 1811), 204—244; Toma Krša, O životu i djelima Didaka Pira; i prevedeno u »Srdu« II (1903), 860—863, 1139—1150; P. Budmani »Djela Dinka Zlatarića« (Stari pisci hrvatski XXI), str. XX; Dr. I. Kasumović, Pjesme Urbana Appendinija i s njima izdana antologija dubrovačkih latinskih pjesnika (»Rad« 174), str. 52—74.

³ Kōrbler, 3.

dobio dozvolu da posjeti Rim, u kojem je ostao duže vremena. Stupanjem Pavla IV na papinski prijesto, Jevreji u njegovoj državi bijahu izloženi oštrim napadajima i progonima. Tada se i Didak, kao i mnogi drugi, preseli u Pezaro, a odatle u Feraru, gdje ga sretamo 1557 god. Nije sigurno da je išao u Egipat i Palestinu, kako neki tvrde, ali je neko vrijeme boravio u Carigradu. Odatle se povratio početkom 1558 god. u Dubrovnik, baš u vrijeme Amatova boravka u onom gradu. U Carigradu je bio bolestan, a kako se nije bio potpuno oporavio, to mu se putem bolest pogorša. Na povratku u Dubrovnik Amatus ga je neko vrijeme liječio u Lazaretima na Pločama i potpuno izliječio. Otada Didak stalno boravi u Dubrovniku, osim što je, koliko se čini, na neko vrijeme bio u susjednom Hercegovome.

Neki stariji dubrovački historičari⁴ misle da je Didak, za svoga boravka u Dubrovniku, bio profesor staroklasičnih jezika u državnoj školi. S time se slaže i najbolji njegov biograf, Đ. Körbler (str. 82, 164), iako za to nije našao potvrde u arhivskim izvorima, te njegovo namještenje u državnoj gimnaziji dovodi u vezu s odlukom dubrovačke vlade od 27 februara 1557 god. o reorganizaciji škole i uopće vaspitanja omladine⁵. U tom vladinom zaključku se određuje da učitelji podučavaju u grčkom jeziku onu djecu, koja pokažu volju za to, dok su latinski jezik i ostalo morali svi da uče. Kako je Didak došao u Dubrovnik po prilici godinu dana poslije toga vladina zaključka, i kako je bio vrlo dobar poznavalac staroklasičnih jezika, a k tome je u Dubrovniku ostao preko pola vijeka i u svojim pjesmama spominje veliki broj Dubrovčana koji su baš onih godina prošli kroz dubrovačke škole, to se kasnije zaključivalo da je Didak sve to vrijeme proveo u državnoj službi kao profesor dubrovačke gimnazije.

Za sve ovo nismo našli nikakve potvrde u dubrovačkim arhivskim dokumentima. Premda smo pregledali sve zapisnike

⁴ Serafin Crijević, *Bibliotheca Ragusina*, IV; Seb. Dolci, *Fasti litterario-ragusini sive virorum litteratorum, qui usque ad annum MDCCLXVI in Ragusina claruerunt ditone* (Venetiis 1767), br. 106; *Appendini*, II, 324—327. Cit. kod Körblera, 13—15.

⁵ *Cons. Rog.* LXVII, 180. — Zaključak je priopćio Körbler u »*Radu*« CCV, 143 i d.

sjednica dubrovačke vlade i sabrali sve odluke u vezi s državnom školom, njezinim direktorima, profesorima i učiteljima, ipak nismo našli niti jednu vijest koja se odnosi na Didaka Pira kao nastavnika gimnazije u Dubrovniku. Prema tome mislimo da Didak Pir nije bio njezin profesor.

Ko pozna ondašnje prilike u Dubrovniku, kao i držanje Dubrovčana prema Amatu Luzitancu, teško će vjerovati da bi Dubrovčani bili povjerali odgoj svoje djece Didaku Piru, koji se otvoreno priznavao Jevrejinom. Ako su i puštali jevrejske liječnike da liječe bolesnike, uprkos velikog otpora crkvenih predstavnika, ipak Dubrovčani onoga vremena nisu bili toliko liberalni da bi svoju djecu povjerali brizi, nadzoru i uticaju jednog Jevrejina.

Ali, ako Didak nije bio u državnoj službi, on je ipak mogao da privatno podučava dubrovačke dječake. Time se dade objasniti njegov veliki interes za omladinu, za njezino moralno i intelektualno vaspitanje i napredak, čemu je Didak u mnogim svojim djelima obratio posebnu pažnju. Mnoge svoje pjesme on je ispjevao da bi u njima pružio omladini norme za moralno i ispravno življenje, da bi mlade ljude potakao na vršenje njihovih dužnosti i pravilno shvatanje poziva u životu. Ova uloga didaktičnog pjesnika, koju je Didak često preuzimao na sebe, pokazuje da je i u Dubrovniku, gdje su te njegove pjesme nastale, održavao neprestanu i neposrednu vezu s omladinom. Stoga držimo da je Didak, po svoj prilici, bio privatni učitelj mnogih mladih Dubrovčana, vjerovatno onih koji su htjeli da steknu neko veće i solidnije znanje staroklasičnih jezika, ili onih koji su se spremali da nastave više studije na univerzitetima Italije. Podučavajući tako neke mlađe Dubrovčane, Didak je od njih svakako primao nagradu za svoj rad, a ponekad i darove. Taj njegov rad mora da mu je donosio neke prihode, koji su mu omogućavali življenje u Dubrovniku. Svakako, živeći u dubrovačkom getu i ne radeći nikakav važniji posao, možda je podučavao i djecu ostalih Jevreja, a nije isključeno da je vršio i službu učitelja čitave jevrejske općine u Dubrovniku.

Inače, sudeći po nekim pjesmama u kojima pjeva o sebi i o svojim doživljajima, Didak je u Dubrovniku dosta oskudno živio. Sa tugom se sjeća svoje domovine Portugala i rodnoga

mjesta, koje je u mladosti napustio, da onda kao lualica provede ostali dio svog života u stranome svijetu i u oskudici. Zavidio je nekom pjesniku, izgleda najvećem portugiskom pjesniku Luju Kamoensu, njegovu savremeniku, koji sretno živi u svojoj zemlji, dok su njega nevolja i nesreća istjerale iz roditeljske kuće, te mu je nauka bila jedina utjeha u izgnanstvu. U nekim pjesmama veseli se malim darovima svojih dubrovačkih prijatelja, koji mu zimi šalju drva da se ugrije, a ljeti dobrog vina da se napije i ugasi žeđ. U jednom distihu kaže za sebe da ima upravo toliko prihoda, koliko mu je bilo dosta za pristojan život, »jer ne želi nikada biti ni odviše bogat ni potpun siromah« (Körbler, 42). U jednom epigramu napada vrlo ostrim i pogrđnim riječima nekog Jevrejina, koji mu je za 15 dana upropastio veliku svotu od 5.000 dinara, iako ga je Didak držao štedljivim i poštenim čovjekom, dok je on bio grabežljiviji od harpije.

Premda je Didak Pir u Dubrovniku živio skromno, opet se morao nečim baviti, a njegove privatne lekcije nisu mu mogle davati dovoljno prihoda za izdržavanje. Imao je, ne znamo otkuda, neku svotu novaca, od koje je drugima davao zajmove, pa mu je, vjerovatno, tako i upropastio 5.000 dinara onaj Jevrej. A, možda, je s njime imao i neku zajedničku trgovinu. Na to nas, uostalom, upućuju neke arhivske vijesti koje smo našli o Didaku. Inače, treba istaći, o Didaku smo našli vrlo malo podataka, što je čudno za čovjeka koji je punih četrdeset godina proveo u Dubrovniku, ma koliko da je skromno i povučeno živio.

U vijestima koje imamo o Didaku nailazimo na jednu nejasnoću. On je, naime, u nekim ranijim dokumentima spomenut kao Didak Izaija Koen (Cohen, Cohem), zatim samo kao Didak, a u nekoliko dokumenata se govori o doktoru Izaiji Koenu. Mi mislimo da je osoba pod svim tim imenima ista, i da je to naš Didak Pir, čije se tačno ime i prezime dosad nije znalo. Po svemu izgleda da Didak (Diego, Didacus), nije bilo ni dio njegovoga ličnog imena, već da se zvao Izaija, a tome se imenu još nadodavalo i Didak zbog toga što se tako potpisivao u svojim književnim djelima. Kasnije, kada je u Dubrovniku duže ostao, Didak mu je ostalo ime pod kojim je bio bolje poznat u običnom građanskom životu.

Dne 24 januara 1559 god. Dr. Izaija Koen prisustvovao je u getu jednoj svadi među Jevrejima⁶.

Iz 1569 god. imamo nekoliko dokumenata koji se na njega odnose, a od kojih samo jedan ima veze s njegovim književnim radom.

Dne 8 juna izjavio je Mojsije Pardo, levantinski Jevrejin, da ima dati »gospodinu (domino⁷) Didaku Izaiji Koenu (Choem) 155 dukata kroz godinu dana ... na ime vrijednosti ... bijelih pamučnih platna koje sam od spomenuta gospodina Didaka primio ...«

Dne 7 decembra »gospodin (dominus) Didak Izaija Koen« cedirao je ovu svoju tražbinu »Davidu Koenu, iz Pezara, i Abramumu Izaiji Koenu, iz Ankone«, od kojih je ovaj posljednji, preko Bartolomeja Pešoni, izjavio 23 novembra 1571 da je potpuno podmiren⁸.

Didak je davao novaca na zajam, a od svojih je dužnika primao zaloge. Kada se ove založene stvari nisu navrijeme otkupljivale, onda je bio običaj da ih se najprije pokaže njihovim vlasnicima, te saopći da će biti prodane ako ne plate dug, a onda su se stavljale na dražbu. Sve se ovo uvijek radilo dozvolom kneza Republike, a preko državnih organa.

Tako je »doktor Didak Jevrejin«, 16 oktobra 1569, dao prikazati Izaku Ergasu jedan zlatni lančić, jedan srebrni bokar, jednu srebrnu posudu (vazu), dvanaest kašika i šest srebrnih viljušaka, koji su kod njega bili založeni za 47 škuda i 1 talir⁹.

U jeseni ove iste 1569 god. Didak je neko svoje djelce (opusculus) posvetio dubrovačkoj vladi. Vlada je na svojoj sjednici od 19 novembra zaključila »da se nagradi doktor Didak Jevrejin zbog svoga djelca nama posvećenog, a poslije će se kazati za koliko ga treba nagraditi« (21:13 glasova).

⁶ Lamenta de intus CII, 130. — V. o tome poglavlje o getu (VIII, 1).

⁷ Naslov dominus=gospodin davali su Dubrovčani samo višim članovima svećenstva, svome knezu, sucima, članovima stranih viteških redova, fakultetski obrazovanim ljudima, bez obzira na njihovo porijeklo, i sličnima, inače su svoju vlastelu titulirali sa ser (messer) = gospodin. Davajući titulu »dominus« i Didaku Izaiji Koenu, znači da je to ono isto lice koje se napred naziva doktorom, a koje je to poštovanje postiglo svojim fakultetskim obrazovanjem.

⁸ Div. Canc. CLV, 64.

⁹ Ibid., 130'.

Sa strane ovoga zaključka stoji zapisano: Dne 30 augusta 1583 nagrađen u Vijeću umoljenih (Senat)¹⁰.

Kako ne znamo ni za jedno Didakovo djelo posvećeno dubrovačkoj vladi, a izdato 1569 god., i jer se u vezi s prednjim zaključkom govori o njegovoj nagradi 1583 god., to mislimo da se u obadva slučaja radilo o istom djelu. Jedino držimo da je Didak to svoje djelo završio i prikazao vladi 1569, a tek kasnije ga predao kada je bilo potpuno izdato i štampano, te primio novac od nagrade. Kako je već postojao zaključak o nagradi, to je vlada u sjednici od 30 augusta 1583 samo ispunila drugi dio odluke iz 1569, te odredila »da se doktoru Didaku daruje 15 dukata zbog djelca nama posvećenak¹¹. U oba slučaja, vjerovatno, mora da se radilo o onoj pjesmi Didaka Pira, u kojoj slavi Dubrovnik i njegove vlasteoske porodice, koja je inače štampana u Veneciji i u Krakovu 1582 god.

U vezi s onom prodajom pamučnih platna iz 1569 god., prikazana je na prihvrat jedna mjenica »gospodinu Izaiji Koenu, doktoru, Jevrejnu«, dne 13 jula 1570 god. Mjenicu je poslao iz Ankone Abram Izaija Koen¹² »gospodinu Izaiji Koenu, vrlo dostojnom doktoru u Dubrovniku«, s time da 15 dana po viđenju isplati nekom firentinskom trgovcu u Dubrovniku, pretstavniku firme Nikola i Tadija Barberini, iz Ankone, 130 škuda i da ih stavi na račun pamučnina prodatih Mojsiji Pardu. Kada je doktor Izaija Koen odbio da prihvati ovu mjenicu, jer da nema nikakva novca Abrama I. Koena, Firentinac je uložio protest¹³.

Iz ove 1570 god. imamo još jedan podatak o stvarima koje je Didak primao u zalog na račun datih dugova. Naime, 28 novembra je »doktor Izaija, Jevrejnu«, dao prikazati nekom mastioničaru dva zlatna prstena i dvije vreće trave za bojadsanje, založene za 36 škuda, da ih otkupi, inače da će biti prodate¹⁴. Ista je stvar urađena 11 aprila 1589, kada je »Didak Jevrejnu«, dao prikazati Jakovu Aboafu tri viljuške, tri srebrne

¹⁰ Cons. Rog. LIX, 188.

¹¹ Id. LXVII, 180.

¹² Izgleda da je ovo bio Didakov brat. — V. napred o tome.

¹³ Div. Canc. CLVI, 105—105'.

¹⁴ Ibid., 185.

sprave za liječenje zubi i jedan zlatni prsten, založene za 4 srebrna talira¹⁵. Po svemu izgleda da se Didak volio baviti sličnim poslovima, te je davajući novac na zajam imao neke prihode od toga, koji su mu, uz kakvu drugu zaradu, omogućavali skromno življenje u Dubrovniku.

U decembru 1570 god. Didak Koen prisustvovao je kao svjedok isplati nekoga duga¹⁶.

Dne 2 septembra 1574, na zahtjev »Izaije Koena Didaka Jakovljeva, doktora, Jevrejina (de Isai Coen Didacho di Jacho, dotore, Hebreo)«, zaprijetio je dubrovački sud Izaku Ergasu da će biti globljen sa 50 perpera i kažnjen dva mjeseca zatvora, ako bude djelima ili riječima vrijeđao »Izaiju Koena Didaka«. Međutim, istoga dana slična je prijetnja saopćena, na zahtjev Ergasa, i »Izaiji Koenu Didaku, doktoru Jevrejinu«. Sa strane ovih saopćenja zapisano je: »Za doktora Didaka (pro Didacho dotore)«^{16a}.

U jesen 1576 god. bilo je došlo do spora između nekih dubrovačkih Jevreja i kapetana nekoga broda, koji im je iz Carigrada prenosio teret u Ankonu. Kako u Ankoni nije bilo mjesta u luci da brod izdrži karantenu, to su lučke vlasti Ankone poslale brod u naše krajeve da negdje provede to vrijeme. Kada je opunomoćenik kapetana uložio neki protest u vezi s ovim protiv šestorice dubrovačkih Jevreja, odgovorio je u njihovo ime »Didak, doktor, Jevrejin«, dne 8 novembra, te svoju protuizjavu dao registrovati u državnoj kancelariji¹⁷. Sigurno je za to od njih dobio neku nagradu, što im je svojim znanjem pomogao u jednom važnom i zapletenom sporu.

I kasnije je Didak nastupao u ime drugih Jevreja, te vršio neka posredništva između njih. Tako je 3 aprila 1581 god. po naredenju civilnih sudaca i na zahtjev »doktora Didaka, Jevrejina, nastanjena u ovome gradu«, registrovana punomoć Jakova Zuri Saso iz Skoplja, sastavljena tamo 7 marta 1581, a koju je poslao u Ankonu rabi Izaiji Pernika, da ga zastupa i da u njegovu ime utjerava neke njegove tražbine¹⁸.

¹⁵ Id. CLXXVIII, 2.

¹⁶ V. str. 151.

^{16a} Diver. del Crimin. IV, 132'—133.

¹⁷ Div. Canc. CLXII, 182'—183.

¹⁸ Procurac Canc. II, 127'—127'.

Dne 24 aprila 1582 god. rabi Abram Kastiel registrovao je dijelove dvaju pisama, pošto su njihovu autentičnost potvrdili Samuel Bono, Samuel Ergas, Abram Abenun i Didak, te pošto su se zakleli »na jevrejski način«. Ova pisma, »prevedena od Didaka Jevrejina, zakletog na način Jevreja«, upućena u maju 1581 iz Soluna, bila su trgovačkog sadržaja¹⁹.

Na zahtjev »Didaka Jevrejina«, 10 marta 1589, registrovana je tovarna iskaznica, sastavljena 4 aprila 1588 god. u Rodostu, iz koje proizlazi da je Izak Samuel ukrcao na neki dubrovački brod za račun rabi Baruha Aben Baruha, iz Soluna, 325 raznih koža za rabi Samuela Baruha u Ankoni²⁰.

Za vrijeme svoga boravka u Dubrovniku Didak je stanovao u nekoj privatnoj kući. Sam kaže u jednoj svojoj pjesmi da mu je kuća na polju, do valova Jadranskoga Mora, gdje dalmatinski trgovac privezuje svoju lađu od južnoga vjetera oštećenu (Körbler, 55). Za svoj stan je plaćao 2.20 napuljskih dukata mjesečnog najma, a vlasnik ili zakupnik kuće je bio neki Leonardo Sumaripa, valjda Talijan. Za njega je u martu 1580 god. položio 12 napuljskih dukata za 10 mjeseci najma, te ih predao dubrovačkom kancelaru Guljelmu Dondini, jer je Sumaripa bio otsutan na moru. Međutim se Sumaripa utopio, te je Dondini predao njegovu bratu novac »doktora Didaka, Jevrejina«²¹. Inače je pred smrt stanovao u getu, ali ne znamo da li u istoj kući.

God. 1592 ponovno se spominje jedan trgovački posao Didakov. Dne 20 oktobra četvorica već poznatih Jevreja prodali su na dražbi »Didaku Piru, Jevrejину«, jednu trubu raza od 117 lakata po 51 dinar lakat, koju je Aron Abeatar bio dao zaplijeniti svome dužniku Izaku Suriani. Abeataru je Didak u svemu platio 127 talira²².

Dosad se nije ništa znalo o Didakovoj smrti, nego su se na osnovu jedne njegove pjesme pravile razne kombinacije. Fr. M. Apendini²³ kaže da je u njegovo doba (1803) kod Dubrov-

¹⁹ Div. Canc. CLXIX, 69 retro.

²⁰ Id. CLXXVII, 143.

²¹ Id. CLXVI, 64. — Kako se ovdje radi o malome najmu, te se i ne spominje »affictus«, nego »pensio«, to mislimo da je Didak stanovao samo u jednom odjeljenju kuće ili u kojoj sobi.

²² Id. CLXXXIII, 42 retro.

čana još postojala tradicija da je pod starost prešao u Hercegnovi i ondje umro, jer da je želio biti pokopan na jednom jevrejskom groblju. Međutim je i u Dubrovniku postojalo jevrejsko groblje, pa zbog toga nije trebao odlaziti u Hercegnovi, gdje je uvijek bilo znatno manje Jevreja. Apendinijev brat Urban, koji je objavio neke Didakove pjesme, kaže da nije mogao naći podataka o mjestu njegove smrti²³. I sve do najnovijega vremena uzimala se njegova elegija iz »Tri knjige moralnih pjesama«, ispjevana u Hercegnovome, kao dokaz da je on doista pokopan u onome mjestu²⁴. Međutim, mi to potpuno odbacujemo, jer smo nedavno našli Didakov testamenat²⁵, iz kojega vidimo da je umro polovinom mjeseca maja 1599 god. u Dubrovniku i da je u svojoj posljednjoj volji ponovio želju iz one latinske elegije, da, naime, bude pokopan na jevrejskom groblju pored svoje braće Jevreja, ali ne u Hercegnovome, nego u Dubrovniku.

Svoj testamenat je napisao kao Dr. Izaija Koen, pod kojim smo ga imenom našli spomenuta u arhivskim dokumentima četrdeset godina ranije. Testamenat je sastavio 6 novembra 1597 god. »u kući u kojoj stanuje spomenuti testator, u getu gdje stanuju Jevreji«. Kodiciil ovome testamentu sastavio je nekoliko dana pred svoju smrt, 9 maja 1599 god., a testamenat mu je otvoren i registrovan odmah, poslije njegove sahrane, 17 maja. Prema tome mislimo da je Didak umro dan prije, t. j. 16 maja. Testamenat započinje ovako: »Nalazeći se ja Izaija Koen, doktor, Božjom milošću, pri zdravoj i prisebnoj pameti, ali ipak slab tijelom, pravim i određujem ovaj svoj posljednji testamenat . . ., kojim preporučujem dušu Gospodu Bogu, a tijelo hoću i određujem da bude pokopano na Pločama, na mjestu gdje se pokopavaju moja braća Jevreji«. Zatim ostavlja svojim nećacima 200 dukata; bratu Haimu Jakova Koen 5 dukata; dubrovačkoj sinagozi 2 dukata, s time da se predaju nastojniku hrama prije njegova pogreba; gospođi Ori, kćeri gospođe Klare Abensahen, 100 dukata na ime pomoći njezina miraza; »a sve ostalo moje imanje, koliko novac, toliko odjeću i ostalu

²³ Apendini, II, 327.

²⁴ U. Apendini, Carmina, 204.

²⁵ Šik, Die jüdische Ärzte . . ., 19.

²⁶ Testamenta Not. LI, 27'—28'.

robu, ostavljam gospođi Zoi (Gioia) nekoć ženi pok. Josipa hirurga, dvjema kćerima rečene Zoe, t. j. Tamari i Raheli. Ove, Zou i njezine kćeri, određujem univerzalnim nasljednicima, te naređujem rečenoj Zoi da mora udati svoje kćeri, kada za to bude vrijeme, za one koje joj ponude moji nećaci. Ovima, Zoi i njezinim kćerima, ostavljam napredspomenuto za mnoge usluge i dobročinstva koje sam za života od nje primio, a nadam se da ću imati i do smrti . . . «Od svojih nećaka spominje samo Haima Izaiju Koena, a u vezi s jednim zapisom iz 1602 god., zabilježenim sa strane testamenta, spominje se i Didakov drugi brat Abram Koen²⁷. Za izvršioce testamenta odredio je Izaka Abuaf i Mojsiju Maestro.

U dodatku testamenta, 9 maja 1599, postavio je za drugog izvršioca testamenta Abrama Abeatara na mjesto Moj. Maestra, koji je bio odbio da to bude. Zatim je Ori Abensahen odredio 50 dukata, a neke svoje nove tražbine i sve ostalo što se nađe daje Zoi Salama i njezinim kćerima, s time da izvršioци testamenta sav novac negdje polože, a dobit da im daju za življenje i održavanje. U slučaju da im to ne bude dostajalo, mogu im davati i preko toga. Inače novac, zaloge, zadužnice i ostalo ima da drži Zoe, te niko ne može od nje tražiti da položi račune, jer je nju određivao za potpunu i apsolutnu gospodaricu svega.

2

Djela

U jednom epigramu Didak govori o sebi ovako: »Prognanik i slab zbog ozlijeđene noge, i drugi Ir, i drugi Kodro, niska roda bijah, pa ipak me vila izmače svjetini i obasu častima, i dade mi ime koje nikad neće umrijeti«²⁸.

²⁷ Didakova braća Haim Jakova Koen i Abram Koen živjeli su, izgleda, u Ankoni, a Haim je neko vrijeme za Druge Svete Lige boravio i u Dubrovniku. V. o tome prema Popisu imena.

²⁸ Exul et offenso pede debilis, Irus et alter,
Alter et obscuro sanguine Codrus eram,
Musa tamen vulgo subduxit, et auxit honores,
Et nunquam moriens nomen habere dedit.

»Srd« II (1903), 1150.

S ovakvim pouzdanjem gledao je Didak Pir na svoje književno djelo, koje po množini i raznolikosti sastava, te umjetničkoj vrijednosti, doista može da trajno očuva ime i uspomenu na ovog pjesnika lutalicu i izgnanika, koji je svojim sposobnostima još jednom ukazao na veliku duhovnu snagu jevrejskoga naroda.

Za svoga života Didak je objavio nekoliko puta svoje pjesme, ali u dva njihova izdanja sakupio je glavni dio svoga rada. Prvi put je veću zbirku pjesama izdao u Veneciji 1592 god., a drugi put u istom mjestu 1596 god. prešampao prvo izdanje nadodavši neke nove pjesme. Osim toga za života su mu objavljene i druge pjesme, o kojima će kasnije biti govora.

Glavna zbirka Didakovih pjesama ima skoro jednak sadržaj u oba izdanja (1592 i 1596), a podijeljena je u dvanaest dijelova, od kojih je skoro svaki nekome drugom posvećen.

Prvi dio knjige obuhvataju distisi pod naslovom »Mali Katon ili moralni distisi«, koji su posvećeni lizabonskim učiteljima. Ima u svemu oko hiljadu stihova, kojima je dao naslov prema starom rimskom zborniku iz III stolj. poslije Hrista, a koji je poznat pod imenom »Katonovi distisi«. Didak je uzimao građu iz te Katonove zbirke, kao i grčkog zbornika Pitagorinih moralnih pravila, ali Didakovi distisi samo po sadržaju dijelom potsjećaju na njih, dok im je pjesnička forma sasvim originalna. U svojoj zbirci Didak je dao više moralnih pravila, nego što ih imaju oba staroklasična zbornika, a kod njega ima i mnogo toga što je sam opazio, doživio ili doznao, te iznio u stihovima. Svrha je Didakova »Katona malog« bila da omladini dade osnovna moralna uputstva za život u lijepo sastavljenim stihovima, koje su mladići mogli da nauče napamet i zapamte. Tu ima mnogo poslovice, poznatih svima narodima, kao i izreka sastavljenih na osnovu životna iskustva. Tako se, da navedemo samo nekoliko primjera, u stihovima iznosi »iskustvo, da u svakom ratu odlučuje volja jačega, a pravice da nigdje nema; s vremenom sve da se mijenja; što možeš danas uraditi, ne odgađaj za sutradan; klin se klinom izbija; sve se u životu mijenja; najprije ispeci, a onda tek reci; laskavac se ne razlikuje od tiranina, jer prvi ranjava jezikom, a drugi mačem; škrt čovjek ne štedi za sebe, nego za baštinike; i t. d.« (Körb-

ler, 40). U drugim distisima omladini »preporučuje umjerenost u svemu, da ne robuje tijelu i njegovim nagonima, ljubi samo krepostan život, čuva se svake zloće i opačine, za domovinu, kralja i vjeru, ako bude potrebno, žrtvuje i život«. Zatim potiče mladiće da se čuvaju pokvarenih žena, koje su pohlepne samo za novcem. Ali ni o drugim ženama Didak ne misli dobro, »jer im prigovara, da ne poznaju ništa srednje između ljubavi i mržnje; da se mnogo služe ličilom i svakojakim mastima, kako bi se učinile ljepšima, nego što uistinu jesu; da su veoma promjenljive ćudi; da vole svakojake spletku; razumna je žena rijetka pojava na svijetu i pravo čudo . . .« (Körbler, 41).

Za Didakove moralne distihe kaže latinista pok. Đ. Körbler da su ispjevani toliko dobrim latinskim jezikom, da bi mu teško mogao išta prigovoriti i najbolji poznavalac latinskoga, jer nema »u njima riječi, za koju ne bismo našli potvrde u rimskih klasika, a i red je riječi u svakom distihu takav, da nema u njima ništa tvrdo ili ukočeno« (str. 47). Sličan sud o Didakovu pjesničkom djelu ima i Dr. I. Kasumović²⁹.

U drugom dijelu svoje velike zbirke pjesama Didak je sakupio svoje epigrame o darovima, ugledajući se time na slavnog rimskog pjesnika Marka Valerija Marcijala, koji je isto tako ispjevao dva zbornika epigrama (»Xenia« i »Apophoreta«) o darovima koje su Rimljani dijelili prijateljima ili gostima o svetkovini Saturnalija i u drugim svečanim prigodama. Didakova se zbirka također naziva »Xenia«, a u njoj pjeva o draguljima, biserima, cvijeću, voću, travama, životinjama, peradi, igračkama i sl., ali i o predmetima i pojavama koje nemaju veze s darovima. Cijelu je zbirku »Xenia« posvetio nekomu Janusu Klaudiju, dubrovačkom građaninu. Ali kako među Dubrovčanima onoga vremena nismo nikada našli nikoga iz porodice Klaudija, to mislimo da se ovdje radi o pseudonimu ili pjesničkom imenu, koje je neko od Dubrovčana, ugledajući se na ondašnje humaniste, uzeo iz rimske prošlosti.

U ovoj svojoj zbirci Didak spominje i neke epizode iz svoga života, kao i neke Dubrovčane, svoje prijatelje i dobre poznanike. Među ostalim govori o svome boravku u nekim gradovima Italije, zatim o svome vrtu u kome odgaja dinje, hvali

²⁹ »Rad« 174.

hvarske smokve i neke suhe šljive koje dovoze u Dubrovnik, te dubrovački kupus i morsku ribu, dok pirinač ne voli da jede.

Cijela zbirka »Xenia« ima 229 distiha, svaki je s osobitim natpisom, a neki i s kraćim ili dužim tumačem pod natpisom »Scholium«. Stihovi su ispjevani u vrlo dobrom latinskom jeziku, te se u svemu mogu takmičiti s Marcijalovima (Körbler, 63).

Treći dio knjige zaprema 18 distiha i nekoliko povijesnih tumača pod naslovom »Kraljevi Portugala (Portugalliae reges)«, u kojima je Didak, sasvim ukratko, kazao ponešto o svakom portugalskom vladaru od polovine XIII stolj. do Filipa I (1581—1598).

U četvrtom dijelu, pod naslovom »Imena gradova (Urbi-um nomina)«, ima također 18 distiha. U njima se spominju svi važniji španjolski i portugalski gradovi, te je svakome od njih namijenjen po jedan distih.

U petom dijelu, u kojem Didak nabraja »Pjesnike i govornike grčke i latinske, dostojne oponašanja (Qui poetae et oratores tum graece tum latini imitatione digni)«, ima 27 distiha, a u njima preporučuje omladini neke pisce ili pojedina njihova djela. Te je pjesme posvetio dubrovačkom kancelaru i pjesniku Viktoru Bezaleju, iz Bara.

U šestom dijelu svoje zbirke Didak pjeva o pet viteških redova u nekim stranim zemljama, o njihovu postanju i važnosti, sve to u sedam epigrama sastavljenih u elegijskim distisima. Ove je pjesme, uz jedno popratno pismo, posvetio pjesniku Dinku Ranjini, koji je bio član toskanskoga viteškoga reda Sv. Stjepana, o kome Didak također pjeva u jednom od epigrama.

Sedmi odio knjige zapremaju 24 elegijska distiha u kojima je iznesen »Dijalog između čestitog mladića i kreposne djevojke«, kojim je Didak htio dati mladeži primjer moralna gledanja na odnošaje između zaljubljenih mladića i djevojaka.

U osmom dijelu zbirke nalaze se »Tri knjige moralnih pjesama«, u kojima ima preko dvije stotine pjesničkih sastava različita sadržaja. Svaka od tih knjiga posvećena je po jednom dubrovačkom intelektualcu. Prvu je knjigu Didak posvetio pjesniku Dinku Zlatariću, drugu matematičaru i astronomu Antunu Među, inače trgovcu, a treću pomorcu Franu Sagroeviću (Sagri), koga je naš pjesnik mnogo cijenio i hvalio. Dio

»Moralnih pjesama« doista je u skladu s naslovom, pa u brojnim pjesmama ima mnogo moralnih izreka i pouka, kao i u »Malom Katonu«. Ali, ima isto tako mnogo pjesama koje nemaju nikakve veze s moralnim pravilima. U tim se pjesmama spominju razni događaji iz Didakova života, njegovi prijatelji i poznanici, naročito u Dubrovniku, te mnogo toga što ima veze s njegovom prošlosti. U jednoj pjesmi spominje onu zabranu dubrovačkoga nadbiskupa da katoličke sluškinje dvore Jevreje, te njegovu prijetnju upućenu katoličkim djevojkama ako budu spolno općile s Jevrejima. Didak opisuje u pjesmi svoju staru, krezubu, ćoravu, pijanu i prljavu sluškinju, koja bježi iz njegove kuće, jer ga neće više da služi. A u dva distiha s potsmjehom govori o njezinu strahu pred kaznom kojom je nadbiskup zaprijetio katolikinjama ako se podadu Jevrejima²⁰.

U devetom dijelu knjige, pod naslovom »Hendekasilabi«, ima trideset epigrama podijeljenih u dva dijela. U prvom od tih dijelova epigrami su različita sadržaja, dok u drugom dijelu ima 16 pjesama pod zajedničkim naslovom »Vinski hendekasilabi«. U njima se Didak pokazuje kao ljubitelj dobrog vina, koji moli neke svoje znance da mu ga pošalju na dar. Mnogi hendekasilabi sadrže podataka o njegovim ličnim i prijateljskim vezama s Dubrovčanima, a u nekima im se izrugava. Tako je u jednom hendekasilabu napao onoga Jevrejina, što mu je upropastio 5.000 dinara.

Deseto poglavlje knjige zaprema njegova »Lirika« sa deset oda i tri kraće pjesme, koje su posvećene Aldu Manuciju mlađemu, talijanskom književniku i historičaru. Jedna je od njih ispjevana povodom smrti pjesnika Mavra Vetranovića, a druga je upućena Dinku Zlatariću, i u njoj spominje vino iz njegovih konavoskih posjeda. U dvije ode pjeva o Dubrovniku, i to u prvoj slavi njegove građane koji su očuvali grad, kao i bogove koji ga brane. U drugoj pak moli pomoć raznih dubrovačkih svetaca da očuvaju Dubrovnik od kuge.

Jedanaesti dio knjige posvećen je uspomeni Mavra Vetranovića, a zove se »Nadgrobne pjesme«. Ima ih 72; ispjevane su

²⁰ Körbler na više mjesta ističe da je Didak bio jevrejskog porijekla, ali nije siguran da se za boravka u Dubrovniku priznavao pravim Jevrejnom. Međutim, na osnovu svih onih arhivskih podataka koje smo o njemu iznijeli ne može biti nikakve sumnje u tome.

nekim evropskim vladarima (Karlu V, Franju I, i t. d.), raznim uglednim ličnostima, dubrovačkim pjesnicima, vlasteli i običnim građanima, te velikom broju nepoznatih ljudi.

Ovoj Didakovoj zbirci dodata je, kao dvanaesto poglavlje, pjesma »O slavnim porodicama koje danas u Dubrovniku postoje«. Prvi put je ta pjesma izdata u Veneciji 1582 i posvećena dubrovačkoj vladi, a onda u Krakovu 1582 god. Kasnije je objavljena u oba izdanja glavne zbirke Didakovih pjesama (1592 i 1596), a posljednji put u Dubrovniku 1903 god.³¹

U ovom spisu najprije pjeva o Dubrovniku i njegovoj prošlosti, a zatim redom spominje sve savremene vlasteoske porodice Dubrovnika. O nekima od njih govori samo općenite i neodređene fraze, nekima spominje porijeklo ili kakav značajniji događaj iz njihove prošlosti, dok o nekoliko porodica pjeva samo u vezi s pojedinim živim članovima njihovim ili s kakvom epizodom iz njihova života.

God. 1583 izdao je Didak u Krakovu »Pohvalnu elegijsku pjesmu« u počast Tome B. Budisalića, doktora medicine i titularnog kanonika krakovskog, čiju naslovnu stranu donosimo u ovoj knjizi³². S Budisalićem je Didak održavao jače veze, te ga nekoliko puta spominje u svojim pjesmama, a njegovom je pomoću bio izdao u Krakovu svoju pjesmu »O slavnim porodicama u Dubrovniku«.

Osim ovih štampanih Didakovih sastavaka, očuvalo se do danas nekoliko njegovih pjesama u raznim starim rukopisima. Među tim pjesmama ima ljubavnih elegija, od kojih su neke nastale u njegovim mlađim godinama, ali ih ima nekoliko koje ne pjevaju o ljubavi. Devetnaest Didakovih elegija objavio je Ur. Apendini 1811 god. U nekoliko pjesama pjeva o vlasteoskim porodicama Menčetića i Sarake, o Simu Benešiću, gruškoj luci, Dinku Ranjini, posljednjim kraljevima Portugala, Nikoli Gučetiću, sultanu Sulejmanu itd., te jednu šaljivu pjesmu o buhi. Za svoga boravka u Hercegovome ispjevao je jednu elegiju o svom izgnanstvu, te nadgrobnicu Španjalcima koji su 1538—1539 god. ondje poginuli u borbama s Turcima.

³¹ »Srd« II, 184—186, 215—218, i zasebno pod naslovom »Pjesme Didaka Pira« (Srpska dubrovačka biblioteka, 2).

³² Sliku smo dobili dobrotom g. prof. P. Kolendića, na čemu zahvaljujemo.

Pjesničko djelo Didaka Pira je obilno, a po svojem sadržaju, formi i obradi vrlo bogato i raznoliko. Ono pokazuje da je Didak bio pjesnik velikih sposobnosti i neobično široke kulture, a u poznavanju staroklasičnih jezika, prošlosti i literature može da se mjeri s prvima u svijetu. Njegovo znanje latinskoga jezika bilo je duboko i solidno, zbog čega je svoje pjesme pjevao u klasičnoj latinštini zlatnog vijeka rimske književnosti. Živeći dugo u Dubrovniku i družeći se sa svim istaknutijim intelektualcima onoga grada, o čemu svjedoče brojne pjesme o njima ili njima upućene, mora da je vršio jak uticaj na svoju sredinu. Ako je još davao lekcije iz staroklasičnih jezika, onda je taj njegov uticaj na čitave generacije mladih Dubrovčana bio još veći. To se moralo naročito dobro osjetiti u Dubrovniku, gdje niko nije mogao da se mjeri s njime u poznavanju staroklasične filologije i kulture, a ni modernu literaturu zapadnoevropskih naroda niko nije onako dobro poznao. Već je davno konstatovano da dubrovačka književnost onoga vremena nosi na sebi neke posebne karakteristike, da se razlikuje od one iz prve polovine XVI stoljeća, da se njezini istaknutiji predstavnici počinju ugledati u neka grčka i latinska djela i prevoditi ih, i da se na njihovim književnim djelima osjeća jači uticaj savremene talijanske literature. Iako su neki suvremeni dubrovački književnici prevodili i upoznavali staroklasična djela preko talijanskih prevoda i talijanskih pjesnika, ipak je karakterističan taj pojačani interes Dubrovčana za stare grčke i latinske pisce. Nije li, možda, baš rad i lični uticaj Didaka Pira došao tu do izražaja, i to preko mladih Dubrovčana, koje Didak često spominje u svojim pjesmama? Istina, već reforma dubrovačke gimnazije iz 1557 god. daje veću vrijednost staroklasičnoj literaturi, a i opće prilike u svijetu i u Dubrovniku pogodovale su novom načinu književnog stvaranja. Ali skoro polustoljetno djelovanje i boravak Didaka Pira, kao i njegov pjesnički rad, sigurno su ostavljali dubokih tragova na novim književnim generacijama Dubrovčana. Ako se jednom bude ispitivalo Didakovo djelo i u tom pravcu, uvjereni smo da će mnogo dobiti na svojem ugledu i važnosti za kulturnu historiju Dubrovnika.

GRASIJA MENDEZ
(Beatriče de Luna)

1

U dugoj i teškoj historiji jevrejskoga naroda nailazi se često na pojedince koji su u izvjesnim prigodama znali da se istaknu i pokažu svoju veliku spremu, otpornu snagu ili stvaralačke sposobnosti svoga duha. Među takvim ličnostima rijetko se ističu jevrejske žene, jer su one obično živjele povučeno u kući uz svoju porodicu. Zato naročito otkaače slučaj Grasijsje Mendez ili Beatriče de Luna, koja je, polovinom XVI stoljeća, zauzimala jedno od prvih mjesta u redovima svijju Jevreja, a svojim radom i životom ostala kao rijedak primjer velikih sposobnosti i aktivnog djelovanja na korist svoga naroda¹.

Grasija (Gracia) je rođena u Lizabonu 1510 god., u jednoj staroj porodici portugiskih marana (pokrštenih Jevreja). Njezino jevrejsko ime bilo je Grasija Mendez, ali je njezino kršćansko ime Beatriče de Luna, u svoje vrijeme, bilo mnogo poznatije. God. 1518 udala se za jednog člana vrlo ugledne i bogate porodice Nasi, iz Španije, također marana, koji se kao kršćanin zvao Francisko Mendez. Rano osta udovica s jedinom kćerkom Reinom, te nastavi i dalje da vrlo bogato i lijepo živi

¹ Za ovo poglavlje poslužili smo se slijedećim radnjama: Levy, Don Joseph Nasi; M. Franco, op. cit., 53—62; Dubnow, VI, 37—45; Alice Fernand-Halphen, Une grande dame juive de la Renaissance (Revue de Paris, septembre 1929, str. 148—165); Zinkeisen, Geschichte des Osmanischen Reiches, III, 373—375.

u Lizabonu. Ali tu nije imala mira. Marani su i u Portugalu bili postali sumnjivi revnim katolicima, koji su ih svojim progonima izlagali teškim i velikim opasnostima. Beatriče je, uostalom, imala i zašto da bude sumnjiva. Bila je duševno nemirna i uvijek nezadovoljna što je napustila vjeru svojih otaca, i što je pred drugim morala da se pretvara kao dobra kršćanka. A njezino bogatstvo, kao i ono drugih marana, naročito je dražilo neke prave i dobre kršćane, jer su imanja nevjernika djelomično dijeljena dostavljačima. Konačno, počelo se i u Portugalu raditi na uvođenju Inkvizicije, koja je baš među maranima imala da istrijebi sve uspomene na staru vjeru. Beatriče je ustala u obranu marana, te je vrlo mnogo novaca podijelila da to onemogući. Ali u tome nije imala uspjeha. God. 1531 uvedena je Inkvizicija, te brojni marani napuste Lizabon i pređu u Holandiju, gdje im car Karlo V dozvoli da mogu slobodno živjeti (1536).

Među iseljenim maranima bila je i dona Beatriče de Luna, koja se nastani u Anversu, jednom od prvih ekonomskih centara Evrope, gdje je njezina porodica imala veliku filijalu svoje trgovačke kuće. Po njezinom dolasku ova filijala doskora posta mnogo jača i važnija od same centrale u Portugalu. S njome je živjela u Anversu i mlađa sestra Brijanda, udata za nekoga Diega, koji je, kao najstariji muškarac u kući, bio glava ove bogate i ugledne jevrejske porodice.

Beatriče je po svom dolasku u novu sredinu bila odmah zapažena zbog svojih velikih sposobnosti, vanredne ljepote i ogromna bogatstva. Regentkinja Holandije, bivša ugarska kraljica Marija, sestra cara Karla V, upoznala se s ovom vrlo istaknutom ženom, a carev brat Maksimilijan družio se s njezinim nećakom Juanom Miguez-Nasi, i s njime provodio dane u oružju i zabavama. Premda je ova porodica svojim bogatstvom stekla naročiti položaj u holandeskom društvu, ipak nije mogla da živi potpuno u miru. Njezino veliko bogatstvo nije ni tu davalo mira drugima. Zato se cijela porodica spremala da iseli i u nekoj drugoj zemlji nađe potreban mir i mogućnost da može slobodno ispovijedati svoju staru vjeru. Diego je bio sve spremio za odlazak, ali iznenada umre. Da bi se dočepao njegova imanja, car Karlo V optuži Diega da je prikriveno i dalje živio

kao Jevrej in i da je potajno vršio neke obrede svoje vjere. Grasi ja, koja je bila preuzela poslove svoje trgovačke kuće, nade se u vrlo velikoj neprilici. Ali svojim velikim sposobnostima i umješnosti, te potkupljivanjem i dobrim vezama, konačno spasi porodično imanje. Za nju se zauzimala čak i careva sestra Marija, ali da bi umirila Karla V, koji je vječito trebao novaca, Grasi ja mu dade jedan beskamatan zajam.

Čim je dosta dobro likvidovan ovaj sukob, prošire se po Holandiji glasine da je njezin nećak Juan (Huan) u Veneciji zaveo i poveo Beatricinu kćerku Reinu. Za Reinu se tada pričalo da je bila izvanredno lijepa djevojka i jedna od najbogatijih udavača Evrope. Izgleda, po nekima, da je sama Beatrice raširila ovu vijest, kako bi lakše mogla da otputuje iz Holandije, tobože zbog porodičnih poslova. Duskora su obe sestre, Beatrice i Brijanda, napustile Holandiju, te se preko Rajne uputile prema Veneciji. Zadržavši se neko vrijeme na liječenju u njemačkim banjama, preko Liona, gdje je Huan imao veliku banku, stignu u Veneciju god. 1549.

U Veneciji se duže zadrže smišljajući kako da pređu u Tursku, jer je Beatrice znala da tamo može živjeti kao prava Jevrejka. Ali, najednom, dođe do sukoba među sestrama. Beatrice je, po Dijegovoj oporuci, bila tutorka svoje sestre, te je imala pravo da nadzire njezino imanje. Brijanda je time bila veoma nezadovoljna, i da bi se oslobodila Beatrice, prijavi je da namjerava preći na jevrejsku vjeru. Mletačka je vlada odmah zatvori, a francuski kralj Anri II zaplijeni sve njezino imanje i poništi svoju obavez u da joj povrati dugove, jer po francuskim zakonima Jevreji nisu imali prava da trguju u Francuskoj. Iz ove vrlo neugodne situacije spasili su je Turci. Njezin Huan imao je trgovačkih veza i u Carigradu, te preko sultanova liječnika Mojsije Hamona zamoli Sulejmana II za intervenciju. Liječnik Mojsije radio je na tome nadajući se da će tako za svoga sina dobiti ruku bogate Reine. Sulejman poruči Mlečićima da je puste na slobodu i dozvole joj da pređe u Tursku. Beatrice je bila puštena iz zatvora, te se preseli u Feraru, gdje je vojvoda od Este davao Jevrejima slobodu vjeroispovijesti.

U Feraru je duskora prešla i njezina sestra sa svojom kćerkom malom Grasijom, jer su i one zbog vjere bile došle u

sukob s Mlečanima. Papski nuncij u Veneciji bio je, naime, prijavio vlastima da mlada Grasija želi da bude vaspitana u katoličkom duhu, jer je time htio da za kršćanstvo spasi njihovo veliko imanje. Međutim, majka i kći izjave da to nije tačno, jer one hoće da ostanu i da žive kao prave Jevrejke. Tada im mletačka vlada dade mjesec dana vremena da uredе svoje poslove i da napuste Veneciju. Prešavši u Feraru, pomire se s Beatričom i s ostalom porodicom, a mlada Grasija uda se za svoga rođaka Samuela Miguez, Huanova brata. Poslije toga spremala se Beatriče da sa svojimja pređe u Carigrad².

Ljeti 1553 god. ukrca se Beatriče sa svojom rodbinom na jednu karavelu, koju joj bješe poslao sultan, te iz Ferare otplovi za Tursku. Poslije nekoliko dana putovanju stignu u Dubrovnik, gdje se iskrcaju, te na karavanama proslijede za Carigrad. U njihovoj pratnji nalazilo se i 500 španskih i talijanskih Jevreja, koji su također htjeli da slobodno žive u Turskoj. Kad su stigli u Carigrad, Sulejman primi Beatriču na vrlo svečan način, kako se običavahu dočekati samo članovi vladarskih porodica.

Španjolac Kristoval de Viljalon (Cristobal de Villalón), koji je 1552 god. pao u tursko ropstvo, opisao je svoje doživljaje u svom djelu »Putovanje u Tursku«. Dok je vršio liječničku praksu u Carigradu, stigla je onamo »jedna gospođa Portugiskinja, koja se zvala donja Beatriz Mendez, veoma bogata, te uđe u Carigrad sa četrdeset konja i četiri triumfalna kola puna gospođa i ženske posluge španjolske«. Dok je Beatriče bila u Veneciji, sultan joj je bio obećao da s njome i s njezi-

² U februaru 1552 g., neki brod, koji je bio u službi austrijskog kralja, uhvatio je nedaleko Istre francuskoga glasnika, koji je iz Dubrovnika nosio u Veneciju pisma francuskoga poslanika iz Carigrada. Francuski poslanik iz Venecije javljajući ovo svome kolegi u Carigradu, 28 februara 1552, kaže da je njemu dolazio više puta čovjek poslat od Beatriče de Luna, Portugalke nastanjene u Veneciji, da se raspita o dolasku njegova glasnika, jer da francuski poslanik iz Turske ima da piše mletačkoj vladi jedno pismo u njezinu korist. Međutim su se Beatriče i njezina porodica dobro poznavale i sa poslanikom Karla V, njihovi su se ljudi sastajali, pa i sam poslanik bio je s njima u Ferari. Od njih su, dakle, carevi i austrijski ljudi mogli doznati za putovanje francuskoga glasnika, te sve pripremiti da ga uhvate, a možda su to doznali i preko Dubrovnika. »Venise IV«, 35—36 (Arhiv Ministarstva vanjskih poslova u Parizu).

nom pratnjom neće postupati kao s ostalim Jevrejima, nego da će moći slobodno ići obučene po venecijansku. Viljalon dalje kaže, da je u Carigradu napustila kršćanstvo, prešla na vjeru svojih pređa, te uzela ime donja Grasija de Luna. Imala je jednu kćerku, kojoj da je davala 300.000 dukata miraza, a koja se slijedeće godine 1554 udala za svoga rođaka Juan Micas (Miguez), koji je također prešao na jevrejsku vjeru i prozvao se Josp (Iozef) Nasi³.

Beatriče počne u Carigradu da sasvim otvoreno ispovijeda jevrejsku vjeru i da se naziva svojim pravim imenom Grasija Mendez. To isto uradi i njezin zet Huan, otada nazivan Josip Nasi. Sulejman je mnogo cijenio Josipove finansijske sposobnosti, te ga postavi za upravnika državne blagajne. Njegov nasljednik Selim II imenova ga »vojvodom Naksosa i Egejskih otoka«, te mu preda na upravu 12 kikaladskih ostrva, među njima Naksos, Andros, Milos i dr. Ovaj zet Grasijin imao je velikog uticaja na samoga sultana, a u Turskoj je zauzimao jedno od prvih i najuglednijih mjesta.

Kad su se pobunili protestanti u Holandiji protiv Španjolaca, zamole Nasija da poradi da i sultan navijesti rat Španiji. Njemački car Maksimilijan II slao mu je darove da stekne njegovu naklonost, a španski Filip II tražio je njegovu posredništvo pri sklapanju primirja s Turskom. Poljski kralj Sigismund August dopisivao se s Nasijem i nazivao ga »milim prijateljem«. Nasi je nagovorio Selima II da prekine mir s Venecijom i da turska vojska napadne i osvoji Cipar, što je bilo dovelo do velikog poraza turske mornarice u bici kod Lepanta (1571). Sa Francuskom je bio u sukobu zbog staroga duga francuskih kraljeva prema banci porodice Mendez-Nasi. Sulejman i Selim obraćali su se pismeno francuskom kralju da taj dug povрати, ali bez uspjeha. Konačno je Nasi dobio sultanov ferman, da može zaplijeniti imanja francuskih građana u visini od 150.000 talira, koliko mu je francuski dvor dugovao. Nasi je tada dao uhvatiti neke francuske brodove u Aleksandriji, te ih prodao sa cijelim teretom (1569). To je pojačalo njegov sukob s Francuskom, a francuski pretstavnik u Carigradu, skupa s velikim vezirom Mehmed-pašom Sokolovićem, njego-

³ Ramon Menéndez Pidal, *El Romancero*, 115—116.

vim protivnikom i takmacem, prijavio je sultanu da Nasi otkriva državne tajne turskim neprijateljima. Pri tome je Nasijevim protivnicima pomogao i neki jevrejski liječnik sa sultanova dvora. Kada je Nasiju uspjelo dokazati svoju nevinost, sud rabina u Carigradu, Solunu i Safedu (Palestina) izopćio je onog jevrejskog liječnika (1571), jer je svojim radom bio izložio velikoj opasnosti ne samo ovog jevrejskog velikodostojnika, nego i jevrejsku zajednicu koja je stajala pod njegovom zaštitom.

Međutim je Grasiya stanovala na Bosporu, uredivši oko sebe pravi vladarski dvor u raskošnom Belvederu. Neprestano je pomagala svoj narod raštrkan po cijelome svijetu, te je mnogima dijelila velike pomoći. Osnovala je u Turskoj jednu jevrejsku tiskaru i nekoliko škola za pripadnike svoga naroda, podupirala je nauke i književnost Jevreja, a u Carigradu još i sada postoje jedna sinagoga i rabinska akademija koje je ona osnovala.

Mnogo se zauzimala za progonjene marane i Jevreje u Evropi. Kada se u jesen 1555 doznalo u Carigradu da su u Ankoni zatvoreni marani, sultan je uputio onamo pismeni zahtjev tražeći da ih oslobode. Kako na to nije dobio odgovor, naredio je u martu 1556 da se sekvestruju sva dobra jakinskih građana koji se nalaze u Turskoj. O tome je obavijestio poslanika Francuske, konzula Ankone i baila Firenze da zbog toga intervenišu preko svojih vlada. Dne 9 marta pisao je o istoj stvari papi, a u aprilu i općini Ankone. U ovom posljednjem pismu je izričito tražio da se puste na slobodu četiri čovjeka-agenta Grasiye Mendez, za koju »treba da znate kako je za prošlih vremena došla iz Kraljevine Portugala u Veneciju neka gospoda od jevrejskog roda imenom Grasiya, koja je po našoj naredbi bila dovedena na našu Portu«. U slučaju da ne oslobode ove ljude, biće zatvoreni u Turskoj svi podanici Ankone.

Slično je javljao svojoj vladi i jakinski konzul, pismom od 5 marta. Njemu je veliki vezir Rustan-paša kazao, da mu se Grasiya potužila da su joj u Ankoni uhvaćena četiri čovjeka i sva roba. Vezir se bio obratio za intervenciju francuskom poslaniku, kao zaštitniku svih kršćana u Turskoj, te mu zaprijetio da će Turci naplatiti svu štetu na jakinskim podanicima, ako u

Ankoni ne oslobode sve Jevreje turske podanike, naročito Grasijsine ljude^a.

Sultanovo je pismo donio iz Carigrada sekretar francuskoga poslanstva, koji je u Veneciju stigao 24 aprila, a odatle pošao u Rim. Papa je na to odgovorio tek početkom juna, a međutim je već prva skupina jakinskih marana bila justificirana paljenjem na lomači. Ali Grasijsa i ostali Jevreji u Turskoj nisu mirovali, te prekinu svaku trgovačku vezu s Ankonom i proglase bojkot ove najvažnije papine luke na Jadranskoj Moru. Otada se vrlo živa trgovina s Balkanom, koja je uglavnom bila u rukama Jevreja i Dubrovčana, vodila preko luke Pezara. To je bio vrlo rijedak slučaj represalija poduzetih od strane Jevreja protiv svojih progonitelja.

Grasijsa je u isto vrijeme radila i na kolonizaciji Jevreja u Palestini, te ih je skupa s Nasijem pomagala da se ponovno vrate u svoju staru otadžbinu. Nasi je, naime, bio dobio od sultana zemlju oko ruševina grada Tiberije, koju je namjeravao da naseli Jevrejima. Iz Italije su se već spremali neki da se onamo presele i u Palestini ponovno uspostave svoje nacionalno središte. Međutim su Arapi ustali protiv toga, a Nasi, zauzet drugim poslovima, odgađao je ostvarenje svoga plana, dok napokon ovaj pokušaj iseljenja Jevreja nije potpuno propao.

Grasijsa je umrla u Carigradu, u dvorcu Belvedere, god. 1568. Nasi je i dalje bio sačuvao svoj ugledan položaj na Porti, ali poslije smrti Selima II (1574), veliki vezir Sokolović potpuno ga potisne. Tada se povukao u Belvedere, gdje je kao mecena provodio svoju starost. Napisao je i jedan dijalog između nekoga kršćanina i nekog jevrejskog velikodostojnika o metafizici i astrologiji. Poslije njegove smrti, 2 augusta 1579 god., sultan Murat III naredio je da se konfiskuje sve njegovo imanje, tobože zbog Nasijevih dugova državi. Udovici Reini je ostavio dvorac Belvedere i 90.000 dukata njezina miraza. Reina je uredila jevrejsku tiskaru u Carigradu, u kojoj su se štampala mnoga djela, a živjela je poslije smrti svoga muža dva puna decenija.

^a Prepise ovih pisama donosi Dr. H. Rosenberg, nadrabini Ankone, u svojoj interesantnoj studiji »Alcuni documenti riguardanti i Marrani portoghesi in Ancona« (Città di Castello, 1935), 15—20.

Na svom putu iz Italije u Tursku, Grasiya Mendez je prešla preko Dubrovnika. Ali, dok svi njezini biografi tvrde da je u Tursku došla 1550 ili ljeti 1552 god., dotle mi mislimo da je to bilo tek 1553 god.⁴ Kao dokaz za to služi nam najprije već citirano mjesto iz Viljalonova »Putovanja u Tursku«, gdje on kaže kako se Huan Miguez-Nasi oženio svojom rodicom 1554, i to godinu dana po njezinu dolasku u Carigrad. Drugi dokaz nalazimo u molbi Grasiye, koju su njezini agenti predali dubrovačkoj vladi 9 septembra 1554 god., a u kojoj ona spominje svoj prolazak kroz Dubrovnik prošle godine, dakle 1553 god.⁵ Prema tome već prije njezina dolaska u Tursku, Grasiya je bila stupila u veze s Dubrovnikom i započela da vodi trgovinu između Italije i Turske. Ona je, naime, preko Abnera Alfari (Alfarin) i Izaka Ergasa, svojih ljudi u Dubrovniku, molila dubrovačku vladu, 22 novembra 1552, da joj dade neke povlastice u plaćanju carine na robu koju će slati preko Dubrovnika⁶. Ovi njezini agenti su navodili da je njihova gospodarica Beatriče de Luna nedavno uputila molbu vladi tražeći neke carinske olakšice, ali da joj vlada još nije odgovorila. Oni, kao njezini faktori u Dubrovniku, ponovno mole rješenje molbe, kako bi mogli da započnu preko Dubrovnika prenositi robu za Levant. U prilogu svoje molbe naveli su sve što Beatriče traži. Molila je da carinu na svoju robu može platiti u roku od 6 mjeseci, davajući za to vrijeme sigurno jamstvo. U carinarnici je htjela da ima jedno posebno skladište (magazin), za koje će plaćati najam, a koje joj se neće moći oduzeti. Pošto plati određenu carinu za robu koja stigne iz Italije, njezini ljudi mogu to slati kamo god hoće bez plaćanja neke druge carine. Sve ove povlastice i carinske takse imaju da važe za pet godina. Ukoliko se ona ne bi služila dubrovačkom skelom kroz ovo 5 godina, spremna je da plati 500 dukata na račun carina, a za to će dati sigurno jamstvo u Dubrovniku ili Ankoni, gdje bude htjela vlada, koja se može da naplati i na njezinoj robi koja se

⁴ O godini Grasiyina dolaska u Tursku opširnije raspravlja Levy, 45—46.

⁵ Cons. Rog. LII, 154'—155'.

⁶ Id. LI, 124—124', 125'.

zatekne u carinarnici. Njezina dva agenta su obećavali Dubrovčanima da će sve uraditi da i svoje prijatelje navedu da se služe dubrovačkom lukom, kako bi dubrovačka carinarnica imala više koristi. Svemu ovome bila je priložena i detaljna carinska tarifa za svaku vrstu robe koju su oni namjeravali prenositi preko Dubrovnika⁷.

O prolasku Grasije Mendez kroz Dubrovnik nismo našli nikakav spomen u knjigama Dubrovačkoga arhiva. Godinu dana po svom dolasku u Tursku, Grasija je namjeravala da trguje s Italijom, pa je u vezi s time uputila jednu molbu dubrovačkoj vladi. Vlada je o toj molbi rješavala 9 septembra 1554 god., te je u cjelini prihvatila. U njoj je Grasija najprije spominjala svoj prošlogodišnji prolazak kroz Dubrovnik, gdje su je tako lijepo primili, da joj to daje snage da moli bilo kakvu milost. Bojeći se da ne bi neko uznemirivao njezine stvari i robu ili onu njezinih ljudi, zbog kakvih svojih potraživanja, molila je da Dubrovčani dadu osiguranje da se to neće dogoditi. Inače je ona bila spremna preko carigradskoga suda da svakome odgovara na njegova potraživanja, a da je dovoljno bogata da može isplaćivati i veće svote, kada bi na to bila osuđena⁸.

Živeći u Carigradu Grasija je nastavila da vodi svoje trgovačke poslove i da preko svojih agenata u Dubrovniku održava veze s Italijom, kao što su pretstavnici njezine trgovačke kuće održavali veze i sa zemljama srednje Evrope. Dubrovčani su prema njezinim agentima i robi uvijek imali naročite obzire, jer su poznavali njezin ugled i uticaj u Carigradu, i jer su se time nekoliko puta koristili. Kada su u junu 1555 god. stigle u Dubrovnik neke njezine tkanine iz Venecije, vlada je dozvolila da ih carinici odmah prosljede za Tursku, premda su zbog nepoznata uzroka bile neko vrijeme zadržavane. Kada je u februaru 1556 god. neki Izak Benares

⁷ Za svaki sanduk svilenih tkanina, bez obzira čijim se brodom donese u Dubrovnik, plaćalo se $4\frac{1}{2}$ duk., za balu crljenca (cremesi) 2 duk., za balu tkanina i bilo koje druge robe iz Italije 1 duk., za balu kozjih koža 1 duk., za robu iz Levanta 1% od procijenjene vrijednosti.

U skladu s prednjom molbom Grasijini su agenti u Dubrovniku predali čuvaru carinarnice zalog u vrijednosti 500 duk., 7 decembra 1552 god.

⁸ Cons. Rog. LII, 154'—155'. — Pogl. Bilješke.

htio da iskrca u Dubrovniku polovinu svoje robe donesene iz Aleksandrije, molio je dubrovačku vladu da mu za tranzit odredi jednake olakšice, koje ima i gospođa Beatriče⁹.

Vlada se nekoliko puta poslužila Grasijom i njezinim agentima u Dubrovniku da svojim poslanicima u Carigradu pošalje novaca. To je najprije uradila 5 oktobra 1555 god., pregovarajući sa njezinim ljudima u Dubrovniku¹⁰. Isto je urađeno i u julu 1557 god., o čemu je vlada pismom molila samu Grasiju, 24 jula. Kako je bilo opasno slati novac u Carigrad, to su je molili da ona preda 3.100 dukata dvojici dubrovačkih poslanika u Carigradu. Vlada je taj novac htjela odmah predati Grasijinim agentima u Dubrovniku, ali su oni to odbili, tvrdeći da je novac sigurniji kod vlade dok im Grasija ne javi kuda da pošalju. Oni su joj predlagali da novac upute u Veneciju, a vlada bi to učinila na svoj trošak i rizik¹¹.

U jeseni 1559 god. Grasija je ponovno isplatila dubrovačkim poslanicima 1.000 dukata, a 21 novembra 1560 god. poslala je preko nje svom poslaniku u Carigradu kreditnim pismom 400 dukata¹².

Kako se 1557 navršavalo pet godina od davanja onih carinskih olakšica za robu Grasije Mendez, to je neko zamolio, vjerovatno njezini agenti, da se te olakšice produže. Dne 7 augusta se o tome raspravljalo na vladinoj sjednici, te su se sve ove povlastice ponovno dale za daljnjih pet godina¹³.

Dne 28 aprila 1558 god. uputili su vladi pretstavku Grasijini agenti Alfarin i Ergas, u kojoj su iznijeli kako su prošlogodišnji carinici tražili od njih da za svoje porodice plaćaju najam u getu, kao što i drugi plaćaju. Međutim oni ne stanuju u getu, nego u jednoj kući izvan njega, a prema dozvoli vlade, pa ne mogu ništa doprinositi za geto. Ali, kako bi time mogla

⁹ Cons. Rog. LIII, 34, 116'.

¹⁰ Ibid., 83'. — Dne 4 maja 1556 god. dubrovačka je vlada darovala 20 cekina Hasanu, agentu sultanovog sina Selima, kojega je slao u Feraru. Kako su se baš ove godine Grasija i J. Nasi zauzimali u Turskoj za prognjene Jevreje i marane u Papinoj državi, nije isključeno da je ovaj glasnik u vezi s time putovao u Italiju, tim više što je Selim bio veliki prijatelj Nasijeve. Cons. Rog. LIII, 196'.

¹¹ Cons. Rog. LIV, 32; Lettere Lev. XXVI, 215'.

¹² Cons. Min. XLV, 206; Lettere Lev. XXVIII, 104.

biti oštećena dubrovačka carina, to su se dogovorili sa carinicima da će obojica preuzeti geto i državi plaćati 60 škuda godišnje, eventualno i više, prema tome koliko se utjeralo za posljednjih sedam godina. Ali, od toga je trebalo izdvojiti kuću u kojoj sada stanuju. Vlada će držati svoje čuvare koji će zatvarati i otvarati geto, prema dosadašnjem običaju. Molili su, dalje, da im se digne sekvestar s nekih kolajna njihovih žena, koje su zbog tražena najma imale biti stavljene na dražbu, »jer nije pravo, kada naša gospodarica goji toliku ljubav prema Vašem Presvijetlom Gospodstvu, da se s njezinim slugama ovako postupa i da se prodaju kolajne naših supruga za jednu ovako malenu stvar«¹³. Vlada je ovu molbu u cjelini prihvatila i tako Grasijinim ljudima prepustila geto u zakup.

Početkom 1562 god. Grasiya se interesovala za zahtjeve dubrovačke vlade o plaćanju carina. Vlada joj je preko svoga poslanika poručila, 4 marta, da i ona može, kao i dubrovački građani, davati zalog za neplaćenu carinu, a da od strane vlade »ne će nikada propustiti da se njezinim agentima učini svaka moguća pažnja i usluga«¹⁴. A 4 jula 1562 god. vlada je prihvatila njezinu molbu, da se njihov sporazum o plaćanju carina produži za daljnjih pet godina. Kako u Dubrovniku nije imala nikoga koji bi za nju mogao dati jamstvo, to je ona nudila neku izjavu svoju ili Josipa Nasi (Yocef Nasi), koja bi se registrovala u notarijatu, a za svoga pretstavnika u Dubrovniku postavljala je unapred Abnera Ergasa namjesto Alfara i Ergasa. Obćavala je da će preko dubrovačke skele i dalje prenositi svoju robu, a njezin dotadanji agent Izak Ergas nadodao je, da će Grasiya preporučiti i svima Jevrejima da se služe dubrovačkom lukom¹⁵.

¹³ Cons. Rog. LIV, 39'.

¹⁴ Ibid., 134.

¹⁵ Lettere Lev. XXVIII, 252'.

¹⁶ Cons Rog. LVI, 110—110'.

SALAMUN OEF

Među onim brojnim jevrejskim trgovcima, nastanjenima u Dubrovniku, nalazili smo vrlo često i Salamuna Oefa. Kao i ostali članovi dubrovačke jevrejske općine, i on je vodio tranzitnu trgovinu posredujući između balkanskih zemalja i Italije. Njegovo smo ime prvi put našli zabilježeno u jednom dokumentu od 25. januara 1577, kada je kao »konzul levantinskih Jevreja u Dubrovniku«, skupa sa još četiri svoja druga, branio interese nekih levantinskih Jevreja, čiju je robu imao da prenese u Ankonu neki dubrovački brod¹. Poslije toga vremena njegovo se ime susreće iz godine u godinu. Održavao je trgovačke odnose sa Sofijom, Skopljem i Sarajevom, a slao je robu tamošnjih trgovaca preko u Ankonu i Veneciju. Isto je tako primao, odnosno prosljeđivao tuđe mjenice, posredovao je u raznim sporovima među jevrejskim trgovcima, te istupao kao predstavnik dubrovačke jevrejske općine. Sam je još imao i neki svoj manji trgovački brod².

U vezi s njime našli smo jedan interesantan kulturni podatak, koji je vrijedno da se spomene.

Dne 8. jula 1586. izjavili su Salamun Oef, Absalon Almochlino (Almochlino), Abram Benun i Izak Danon, sve levantinski Jevreji, da im je dubrovački vlastelin Vice J. Pucić predao dva sanduka jevrejskih knjiga. To su bile knjige psalama i raznih

¹ Div. Canc. CLXIII, 14'—15, 31—31'.

² Div. Not. CXXVIII, 209.

molitava, štampane u Veneciji, a pred 25 godina, otprilike, poslate su Puciću od nekih Grka sa Kandije da ih čuva. On je to držao pohranjeno sve dotada u manastiru dominikanaca, i kroz čitavo vrijeme niko se nije prijavio da uzme knjige. Sada su spomenuta četvorica preuzela od njega ove knjige, koje su starošću i vlagom već istrošene i upropaštene, »da ih pokopaju u zemlju prema obredu i zakonu jevrejskom«. Puciću su dali dva cekina na ime onoga što je u svoje vrijeme potrošio za carinu i druge troškove, te su izjavili da su uvijek spremni nadoknadići bilo koju štetu, koju bi zbog toga mogao da ima³.

Salamun Oef je bio rabin dubrovačkoga hrama za dugo godina, možda već od vremena svoga dolaska u Dubrovnik. Njegov unuk Aron Koen spominje ga u uvodu svoga djela »Zekan Aron« kao učitelja i kao onoga koji je mnogo učinio da njega dobro vaspita. Vjerovatno je baš pod uticajem ovog kulturnog rabina i jevrejskog pisca i sam Aron Koen počeo da se bavi knjigom i da piše. A kao što je vaspitavao i učio svog unuka, sigurno je Oef podučavao i ostalu jevrejsku djecu u dubrovačkom getu. Poslije njegove smrti preuzeo je njegov položaj i dužnosti rabina u Dubrovniku Perahija Formon, koga također spominje Aron Koen u svom djelu, a koga smo našli spomenuta nekoliko puta ne samo kao trgovca, nego i kao zvaničnog tumača i prevodioca za jevrejski, španski i portugalski jezik.

Salamun Oef je ostavio jedno djelo na jevrejskom jeziku, koje, izgleda, nije bilo sasvim spremljeno za štampu. To je kasnije učinio njegov unuk Aron Koen. U tom svom djelu Oef je komentarisao razne knjige Biblije, a sadržaj njezin donosimo u slijedećem poglavlju o Koenu. Njegov unuk Aron nastavio je komentarisanjem istih knjiga Biblije, ali u zasebnim poglavljima, koja su redom slijedila za onima njegova djeda. U svom testamentu je Koen naredio da se Oefovo djelo tačno prepíše i uporedi s originalom, pa da se objavi skupa s njegovim djelom pod naslovom »Šemen Atov (Dobro ulje)«. To su njegovi nasljednici doista i uradili izdavši njihova djela u Veneciji 1657 god.

³ Div. Canc. CLXXIV, 48'.

Posljednji spomen o Salamunu Oefu imamo od 20 decembra 1606 god., kada je unajmio jedan brod za Valonu. Poslije toga je, vjerovatno, umro, proživjevši u Dubrovniku punih trideset godina. Dubrovačka jevrejska općina i dandanas čuva njegovu uspomenu, te se svake godine pomoli za njegovu dušu u svome hramu kada se sjeti i Izaka Ješuruna i Oefova unuka Arona Koena.

ARON KOEN

1

Za vrijeme procesa protiv Izaka Ješuruna i progona Jevreja u vezi s time, dubrovačku jevrejsku sinagogu vodio je rabin Aron Koen. Njegova porodica potiče iz Firence, a on se rodio u Dubrovniku, gdje je cijeloga života ostao i djelovao kao svećenik i kao trgovac. U svom djelu »Bibliotheca Ragusina«, I sv. (Dubrovnik, 1740), u kojem opisuje živote svih Dubrovčana koji su se u bilo čemu istakli, dubrovački historiograf fra Serafin Crijević (Cerva), donosi i biografiju Arona Koena¹. Prema tome dominikanac fra Serafin Crijević postavlja i Jevrejina Arona Koena uz one velike i slavne ljude koje je stari Dubrovnik dao. Osjećajući da bi mu neko mogao zamjeriti što tako radi, Crijević, koji se u svojim djelima uvijek ističe velikom objektivnošću, širinom pogleda i dubokim znanjem, odmah u početku Aronove biografije kao da traži izvinjenje što među toliko svećenika i kršćanskih pisaca uvodi i jednog Jevrejina. Ali, poštivajući rad ovog rabina i njegovu slavu i auktoritet koji je u XVII vij. uživao u svojem narodu i među književnicima, naročito kod talijanskih Jevreja, Crijević donosi

¹ Ovo djelo, veoma važno za poznavanje kulturne povijesti Dubrovnika, čuva se u originalnom rukopisu u biblioteci samostana dominikanaca u Dubrovniku, odakle smo dobrotom ugledne uprave samostana, na čemu joj najljepše zahvaljujemo, uzeli skoro cio prvi dio ove Koenove biografije.

biografiju ovog uglednog Dubrovčanina, iako nije bio kršćanin.

Porodica Aronova je porijeklom iz Firence, a njezino je ime bilo Lunel (Lunelli), ali joj je nadimak Koen, što znači da je svećeničkog roda. Pod tim imenom bila je poznatija, pa su se tako zvali Aron i sva njegova rodbina. Ova se porodica doselila u Dubrovnik prije 1586 god., jer je baš te godine u mjesecu aprilu nastradao neki dubrovački brod nedaleko otoka Visa, na kojem je bilo robe braće Davida i Josipa Arona Koena, pored robe nekih drugih dubrovačkih i stranih Jevreja². Od toga vremena dalje redovito se spominju braća David i Josip Koen u dubrovačkim arhivskim dokumentima, jer su obojica, a kasnije samo David, vodili dosta veliku trgovačku radnju u Dubrovniku.

Mladi Aron Koen mora da se baš tih godina rodio u Dubrovniku, jer je već 1614 god. istupao kao punoljetan čovjek uz svoga oca³. Vjerovatno je bio najstarije muško dijete Davidovo, pa je zato i dobio ime svoga djeda Arona, kojega inače nismo našli spominjana u Dubrovniku. Međutim, njegova žena Rena, baba našega Arona, živjela je u Dubrovniku, gdje joj je sigurno i muž umro ili možda negdje u tuđini dok je ona ondje boravila, jer je u Dubrovniku imala svoje tutore (sina Davida i Sal. Oefa), i jer je dubrovačka vlada, po dubrovačkim zakonima, vršila nadzor nad njome i njezinom imovinom. Rena je, naime, bila u sporu sa svojim mlađim sinom Josipom oko očeve zastavštine, pa su dva dubrovačka Jevrejina, 19 januara 1594 god., presudila da Josip isplati 25.000 aspra majci, kojoj pripada sve što se nalazi u porodičnoj kući, ali da ona ima dobiti potvrdu od Josipa Lindo iz Skoplja, da je njezin sin Josip od njega primio neki manji iznos novaca⁴.

Aron Koen je učio škole najprije u Dubrovniku, pa onda u Veneciji. Kod kuće su mu bili učitelji djed Salamun Oef i

² Div. Not. CXXIV, 26—26' retro. — Među braćom Koen bio je nastao neki spor, koji su u augustu 1590 god. imali da riješe Salamun Oef, Jos. Benrei i Abram Kastide. Div. Not. CXXV, 96—97.

³ Div. Not. CXXXIV, 58'—59.

⁴ Div. Not. CXXXVII, 117—117', 120—120'.

Perahija Formon. Ovaj posljednji se dosta spominje u arhivskim dokumentima onoga vremena kao trgovac, a služio je i kao tumač i prevodilac za jevrejski jezik. Aron Koen je docnije obojicu sačuvao u dobroj uspomeni, te ih spominje u svom djelu.

Iz Dubrovnika je prešao u Veneciju, gdje je učio u t. zv. »Levantinskoj školi (Scola levantina)«, koja je okupljala Jevreje iz Turske. O tom Koenovom boravku onamo govori Jakov Moj. Alevi u predgovoru njegova djela. Alevi mu je bio drug u Veneciji, a pri izdanju knjige bio je prvi korektor. Tu on mnogo hvali Koena, koji je bio poznat zbog svoga znanja i vještine propovijedanja. Uslijed nekih neprilika, Koen je morao napustiti Veneciju, te se povratio u svoju domovinu, gdje je bio jako voljen i cijenjen, kao velikan svoga grada te učitelj i širitelj nauke. Po svom vlastitom priznanju, premda je ostao sam iz bez moralne potpore svojih učitelja, nastavio je da se bavi naukom i da u njoj nalazi utjehe. Međutim, sticajem prilika, morao se odati trgovini, ali je i dalje nastavio da se bavi naukom, da daje drugome savjete i da odgovara na razna vjerska pitanja. Tako je napisao i svoje djelo, kao komentar onih istih vjerskih knjiga, koje je već komentarisao njegov djed Salamun Oef. Svojoj knjizi je dao naslov »Zekan Aron (Brada Aronova)«, kako bi i po tome bila u vezi s onom njegova djeda. Oba su naslova uzeta prema Psalmu 135, koji glasi: »Kako je lijepo i krasno, kad sva braća žive zajedno! Kao dobro ulje (šemen atov) na glavi, koje se stače na bradu, bradu Aronovu (zekan Aron), koje se stače na skut od haljine njegove ...«

Serafin Crijević donosi detaljni sadržaj Koenove knjige, koja je skoro sva bila posvećena komentarima raznih dijelova Biblije, a na koncu joj je pridodat opis Ješurunova procesa i događaja s njime u vezi, kao i himna koju je sam Aron sastavio u počast Ješuruna, u kojoj se nalaze izvatici iz raznih dijelova Biblije, pjesnički opis samog događaja, kao i nadčovječanske patnje Izaka Ješuruna i njegovo čudotvorno spasenje. Ova se himna pjevala svake godine u dubrovačkoj sinagozi, da se time

odade poštovanje Izaku Ješurunu i zahvalnost Bogu što je spasio njega i cijelu jevrejsku općinu u Dubrovniku. Ta se himna pjevala na dan kada se u svim sinagogama čita stav »Vajhi« iz »Geneze (Postanje 48, 28)«, koji govori o smrti patrijarha Jakoba, a koji počinje: »A djeca Izraelova življahu u zemlji Egipatskoj u kraju Gesenskom, i držahu ga, i narodiše se i namnožiše se veoma...«

U Koenovom djelu, kao i u onom njegova djeda Oefa, komentarisane su, u zasebnim poglavljima, slijedeće knjige Biblije: Pet knjiga Mojsijevih — Postanje, Izlazak, Levitska, Brojevi i Zakoni ponovljeni; Salamunova pjesma nad pjesmama; Knjiga o Ruti; Plač Jeremijin; Coholeth (Knjiga Propovjednika); Knjiga o Esteri; Knjiga Jozue; Knjiga o sudijama; Dvije knjige Samuelove, t. j. Prva i Druga knjiga o carevima; Treća i Četvrta knjiga o carevima; Knjiga proroka — Izaije, Jeremije, Ozeja, Habakuka, Zaharije, Malahije i Danijela; Psalmi Davidovi; Priče Salamunove; Knjiga o Jobu i Knjiga dnevnika, a na koncu još i Traktat o zakonitim obredima i ceremonijama.

Pored svoga naučnoga i vjerskoga rada u Dubrovniku Aron Koen se još bavio trgovinom, o čemu je, naravno, ostavio za sobom mnogo spomena u arhivskim knjigama. Da bi upotpunili njegovu sliku, a i da prikazemo rad jednog od većih i istaknutijih jevrejskih trgovaca u Dubrovniku, iznijecemo sve što smo o tome našli u dubrovačkim arhivskim izvorima.

2

Najveću jevrejsku trgovačku kuću u Dubrovniku, za sav period koji nas u ovoj knjizi interesuje, vodila je porodica Koen. Osnovana je već za staroga Koena, koji možda nije ni dolazio u Dubrovnik, a proširena je za njegovih sinova Davida i Josipa, te za Davidovih sinova Arona i Eleazara. I baš u vrijeme kada je trgovinu vodio Aron mlađi, dubrovački rabin, njihova je kuća bila veoma jaka i nadaleko je razgranala svoje

veze i poslove, što je svakako moralo da bude posljedica njegovih sposobnosti, znanja i velike kulture. Stoga u trgovini Arona Koena treba svakako gledati i jedan dio njegova intelektualnoga rada i sposobnosti.

Isprva su trgovinu vodili David i Josip Koen, koji, po onome što o njima nalazimo u dubrovačkim arhivskim knjigama, nisu bili veliki trgovci. Više se spominju kao časni suci,⁵ kao stranke u nekim sporovima s drugim Jevrejima⁶ ili kao tutori,⁷ a tek ponekad ima nešto spomena i o njihovoj trgovini,⁸ ali i to više indirektnih vijesti, nego stvarnih podataka o njihovom trgovačkom radu.

Mladi školovani Aron Koen, Davidov sin, počinje da se spominje već od 1614 god., kada se kao punoljetan mladić počeo da upliće u zajedničke poslove svoga oca i ostale najbliže rodbine. Dotada je vjerojatno bio otsutan iz Dubrovnika, po svoj prilici na školovanju u Veneciji. Ali otada trgovačku kuću svoje porodice vodio je sve više sam Aron, koji se isprva spominje u dokumentima skupa sa svojim ocem, a docnije, kada je otac već zašao u godine, preuzima sve u svoje ruke, te dijelom samostalno, a dijelom u društvu sa svojim

⁵ Dne 10 oktobra 1594 rješavali su David Koen i Jakov Tobi spor između Abrama Abenuna i Abrana Oefa. Div. Not. CXXVII, 186'—188.

⁶ Josip Koen, Abr. Kuzi, Abr. i Jak. Abenun prepustili su svoje međusobne sporove na riješenje dubrovačkom vlastelinu Mihu Sorgo i Pavlu Pierici (Div. Not. CXXIX, 38'). — J. Koen je imao spor s Josipom Esperielom i njegovom ženom Zibonom, kao nasljednicom pok. Josipa Benrei, pa su to riješavali 1598 god. Abr. Kuzi, Iz. Abuaf, Jak. i Abr. Abenun (Ibid., 105'—106, 108—109', 111—112'). — Dne 21 juna 1604 god. David Koen i Zoe (Zoia) udova Josipa Salame, hirurga, prepustili su Jakovu Danonu da riješi njihov spor oko nekoga dućana koji je David držao za račun Zoe. Div. Not. CXXXI, 23', 31—31', 35—35'.

⁷ David Koen i Iz. Abenun bili su, 1602 god., tutori Palombe udove Josipa Usiela, iz Skoplja. Id. CXXX, 148'—149.

⁸ Dne 24 aprila 1606 god. registrovao je David Koen policu ukrcajnja za Veneciju za 84 vreće vune, koje su za račun nekih Jevreja bile stigle iz Skoplja. Div. de foris XIV, 144,. — Dne 18 februara 1608 god. dali su Izak i Jakov Oef sekvestrovati sve stvari Davida Abuafa i Jahiela Iškenazi, iz Ankone, koje su se našle kod Davida Koena. Id. XVII, 44.

bratom Eleazarom i njihovim zajedničkim drugom Samuelom Maestro, osniva najjaču trgovinu dubrovačkih Jevreja. Izgleda da ni Aron isprva nije vodio jaču trgovinu, nego da je potpuno radio u duhu i načinom svoga oca. I on se spominje, 2 oktobra 1620 god., kao časni sudac, koji je skupa s Aronom Abeatarom imao da riješi neki spor Jakova Bendanona i Dav. Sal. Maestro⁹, a 20 marta 1623, kao drug svoga oca, registrovao je mjenicu Tadije Naleškovića, od 26 januara 1622 god., na svotu od 113 dukata, koju se obvezivao isplatiti kroz godinu dana¹⁰.

Uto je došao proces protiv Izaka Ješuruna, kada su svi dubrovački Jevreji stajali pred strašnim progonima. Skoro cijela njihova općina bila je uništena. David i Aron bili su neko vrijeme zatvoreni, umalo što i njih nisu stavili na mučila da vide ima li kakva dogovora između njih i optuženoga Ješuruna ili pak pokušaja podmićivanja članova dubrovačke vlade. Svakako, po riječima samoga Arona, porodica Koena proživljavala je u dubrovačkom getu vrlo teške časove strepeći nad životom i sudbinom dvojice svojih poglavica porodice. Konačno su bili pušteni na slobodu, ali su onda skupa s ostalim Jevrejima, zatvoreni u svom getu, u strahu provodili vrlo teške dane. Kada je pak Ješurun osuđen na 20 godina tamnice i kada je dignuta zabrana o slobodnom kretanju Jevreja u Dubrovniku, porodica Koen nije bila ni dalje dovoljno zaštićena ni sigurna u gradu, koji umalo što ih nije sve uništio ili prognao iz svoje sredine.

Među onim Jevrejima koji su i poslije toga ostali u Dubrovniku, bio je i njihov mladi rabin sa svojom porodicom. David i njegov sin Aron nastavili su da trguju, ali sva jevrejska trgovina preko Dubrovnika bila je skoro potpuno zamrla. Tek s vremena na vrijeme, za nekoliko godina, kako smo to uostalom i vidjeli, spominje se poneki Jevrejin koji trguje bilo u Dubrovniku, bilo u vezi s njim. Jevreji su s pravom izbjegavali ovaj grad koji je baš nedavno bio teško ugrozio njihove

⁹ Id. CXXXVI, 13, 14'—15.

¹⁰ Ibid., 9' retro.

živote i imovinu. A ono nekoliko porodica dubrovačkih Jevreja nije skoro ništa značilo, jer je dotada sva njihova trgovačka aktivnost bila povezana s ostalim Jevrejima izvan Dubrovnika. Kada su pak strani Jevreji prekinuli veze s Dubrovnikom, onda je ta mjera najteže pogodila ono nekoliko trgovaca koji su ostali da čuvaju svoje dubrovačko ognjište. U tim danima zastoja skoro svake trgovačke aktivnosti Jevreja, kada su siromaštvo i bijeda ušle u njihove domove, tako da su jedva mogli da prehranjuju i svog mučenika Ješuruna u zatvoru, mora da je rabin Aron Koen, kao duhovni poglavica svoje zajednice, preživljavao vrlo teške časove. U tim momentima potištenosti i osamljenosti, pored ono dvadesetak Jevreja, koji su više zbog siromaštva i neizvjesnosti ostali na mjestu na kojem ih je ona bura bila zatekla, Aron se povlačio u sebe, razmišljao o sudbini svojoj i svoga naroda, te iz dubine ojađene i potresene duše ispjevao onu himnu zahvalnosti Bogu za sve što je uradio za jednoga Jevrejina i za čitavu dubrovačku jevrejsku općinu. Možda je baš tada napisao i ona ostala svoja religiozna djela, koja su mogla lijepo da privuku njegovu pažnju i apsorbuju sve njegove sile, koje su ostale neiskorišćene od običnih briga dnevnoga života i trgovačkoga rada. A nesreća koja je nedavno zadesila sve dubrovačke Jevreje, mora da je bila najviše potresla baš njihova rabina, kojemu je to moglo dati povoda da dublje i jače razmišlja o religioznim problemima i o providnosti Božjoj, koja se onako milostivo bila pokazala spasivši dubrovačke Jevreje od progona i propasti. Iz takvih raspoloženja i refleksija izašlo je Aronovo djelo i himna zahvalnosti Bogu za dobrotu koju je pokazao prema njemu i njegovoj braći, onako teško pogođenoj za vrijeme Ješurunova progona.

Kada je Izak Ješurun bio pomilovan i oslobođen tamnice, dubrovački rabin Aron bio je sigurno prvi koji mu je pošao u susret s ostalim Jevrejima, te ga je, vjerovatno, uzeo sebi. Tako se jedino dadu razumjeti oni detaljni opisi Ješurunovih muka i doživljaja na mučilima i u tamnici, koje je Koen u svom djelu donio, a koje mu je Ješurun tada ispričao, jer se inače Ješurun poslije toga nije smio duže zadržati u Dubrovniku.

Poslije odlaska Ješurunova iz Dubrovnika i poslije blažega postupanja Dubrovčana s Jevrejima, ovi su počeli polagano da se ponovno podižu i da opet ulaze u trgovinu. Dne 13 juna 1625 godine, posredstvom staroga Davida Koena, dubrovački poklisari u Carigradu pozajmili su kod nekoga 280 cekina, s tim da ih dubrovačka vlada isplati nekome u Veneciji¹¹. Kratko vrijeme zatim, na isti način, došao je do novaca u Sofiji dubrovački poklisar Pavo Gradić, te je vlada zajam povratila Koenu i Samuelu Maestro odbijajući im ono što su dugovali carinarnici za svoju robu¹². Porodica Koen, dakle, započinjala je ponovno da trguje i da na Dubrovnik svraća jedan dio balkanske trgovine, te joj je doskora uspjelo u tom pogledu da postigne vrlo velike uspjehe.

Tada je došao u Dubrovnik i Josip Azubi (Azubi), ujak mladoga Arona, koji nije bio u Dubrovniku 1622 god., a koji je dotada živio, izgleda, u Sofiji. Azubi je 1629 god. sklopio društvo s Eleazarom Koenom, rabinovim bratom, i to za zajedničko vođenje agenturnih poslova na 10 godina. Azubi je imao snositi sve troškove i sav rizik, a Aron se obvezao da će u ime svoga brata položiti 250 dukata, ali da će mu ih Azubi povratiti čim se društvo razvrgne. Kao svjedoci prisustvovali su ovome ugovoru Moj. Kabiljo i Abram Abeatar, dvojica od onih Jevreja koji su bili ostali u Dubrovniku i poslije Ješurunova zatvaranja. Međutim se ta agenturna radnja raspala već 2 novembra 1629 god.¹³.

Sa istim Josipom Azubi imali su zajednički neke poslove i David Koen sa sinom Aronom, pa su obe stranke, 27 augusta 1630 god., izjavile da su sve u redu likvidirale. Kako se baš tada Aron nalazio na putu u Veneciji, to je u njegovo ime poslove likvidirao sam otac¹⁴.

Ovdje se posljednji put spominje stari David Koen, ukoliko smo mogli da nađemo. Od 1631 god. trgovinu svoje poro-

¹¹ Cons. Rog. LXXXIX, 161'.

¹² Ibid., 239, 262.

¹³ Div. Not. CXXXVI, 35'—36 retro.

¹⁴ Ibid., 169—169'.

dice vode Aron i Eleazar, koji od 1632 god. imaju zajedničko trgovačko društvo s dubrovačkim Jevrejinom Samuelom Maestro, jednim od onih rijetkih Jevreja, koji nisu bili napustili Dubrovnik.

God. 1631, posredstvom Arona, dostavljeno je u Turskoj dubrovačkim poslanicima 400 reala, i to 340 u Carigradu, a 60 u Sofiji¹⁵. — Iste godine dne 10 decembra, upućena mu je iz Ankone jedna bala raza¹⁶. — Dne 15 jula 1632 god. izabrani časni sud donio je presudu da Josip Azubi plati oštetu Aronu za oštećene kože, koje su bile ukrcane za Ankonu, kao i neke koje je prošlih godina poslao u Veneciju po jednom engleskom brodu¹⁷. — God. 1631 slali su Koen i Sam. Maestro bivoljih koža dvojici trgovaca u Mesinu, s time da utjerani novac pošalju u Veneciju za račun dubrovačkog vlastelina Brnje Đurđevića, a to su radili i 1632, kada su im u Mesini prodali 285 komada bivoljih koža¹⁸. — Ove iste godine, 20 augusta 1632, poslali su Aron i Eleazar Koen, te Samuel Maestro, 105 snopova raznih koža u Veneciju engleskim brodom Džona Etsona, koji im nije bio dobro poznat, pa im je Englez Džon Mansbrig, nastanjen u Dubrovniku, jamčio za njega da će ukrcane kože u redu predati u Veneciji¹⁹. I otada ova tri druga skoro uvijek zajednički nastupaju u trgovačkim poslovima, kojih je bilo mnogo, a koje ne mislimo detaljno iznositi.

God. 1633, dne 18 januara, sva trojica trgovaca uputila su molbu dubrovačkoj vladi, da za 5 godina osigura sve jevrejske trgovce, koji se budu služili dubrovačkom lukom, da niko neće progoniti ni njih, ni njihovu imovinu zbog bilo kojih razloga²⁰. Time su Koen i Maestro nastojali da ponovno ožive jevrejsku trgovinu preko Dubrovnika, koja je otada, uglavnom, bila u njihovim rukama, a koja se sve jače razvijala. Na ovome je poslu Aron Koen bio, sigurno, zainteresovan ne samo kao trgovac, nego i kao vjerski poglavar dubrovačke jevrejske općine.

¹⁵ Cons. Rog. XCII, 241'—242.

¹⁶ Div. de foris LI, 188.

¹⁷ Div. Not. CXXXVII, 23—24.

¹⁸ Div. de foris LI, 175 i d.

¹⁹ Div. Not. CXXXVII, 24'.

²⁰ Cons. Rog. 18-I-1633.

Mjesec dana docnije, 18 februara, Aron je ponudio dubrovačkoj vladi da se koristi za svoje poslanike u Turskoj njegovom mjenicom od 600 reala, s time da mu ih u Dubrovniku isplati kada budu odlazili drugi poslanici u Carigrad, što je obično bivalo u mjesecu martu²¹.

Glavni posao trgovačke firme Koen - Maestro bio je posredovanje između jevrejskih trgovaca u Turskoj i onih u Ankoni i Veneciji. Dakle, posao koji su i dotada vršili jevrejski trgovci u Dubrovniku. Pri tome su, naravno, trgovali onom istom robom kojom i ostali, a o čemu je bilo detaljno govora u zasebnom poglavlju o trgovini onoga vremena. Treba istaći da je većina te tranzitne trgovine za vrijeme od punih 20 godina išla baš preko braće Koen i Maestra, koji su bili uspješni da uspostave veze sa svim većim ekonomskim centrima na Balkanu, kao i s onima preko mora u Italiji. Arhivske knjige onoga vremena pune su spomena o tom njihovom radu, tako da se firma Koen - Maestro spominje više od ijedne druge trgovačke jevrejske radnje u Dubrovniku. U dokumentima koji se odnose na firmu spominje se jedno mnoštvo balkanskih Jevreja iz raznih mjesta balkanske Turske.

Iz Beograda su većinom primali mjenice, koje su im slali tamošnji trgovci Sadil Bendanon, Pero Betera, Ivan Đenoveze, Moj. Manjon, Abram i Jakob Perez, te Izak Vidah. — Tako je Pero Betera, Dubrovčanin, poslao iz Beograda, 1 jula 1638 god., jednu mjenicu od 1.000 škuda, a drugu od 500 škuda. Prva je bila upućena u Ankonu firmi Manzoni - Invidi, da je kroz 6 mjeseci isplati Aronu Koenu u Dubrovniku, a drugu je imao prihvatiti Toma Alberiči, u Dubrovniku, i splatiti Josipu Azubi²². Preko firme Koen-Maestro upućena je, 1 aprila 1639, mjenica Marka Miroslavića na 416 talira, za koju je Baro Nikolin, u Dubrovniku, imao ispostaviti novu mjenicu za Ankonu na Ma-

²¹ Cons. Rog. XCIII, 151'. — Dne 26 februara 1646 god. dubrovačka je vlada, posredstvom nekog dubrovačkog trgovca u Sofiji, poslala u Carigrad nalog isplate primljen od firme Koen-Maestro na Jakova i Abrama Franko, da tamo isplate 1.000 talira dubrovačkim poslanicima. Aron Koen se ujedno obraćao pismom hahamu Jakovu Eškenazi i drugovima, u Sofiji, da pomognu dubrovačkom trgovcu da njegov nalog isplate dostavi u Carigrad. *Lettere Lev. XII*, 102.

²² Div. de foris LVIII, 191'—193.

nuela Benso, a za novac primljen u Beogradu od Abr. i Jak. Perez²³. Kako u Dubrovniku Baro Nikolin nije htio da akceptira mjenicu, to su Koen - Maestro uložili protest odmah 11 aprila 1639 god. — Braća Perez, iz Beograda, poslali su 1 jula 1639 god. preko Vlaha Simova, Dubrovčanina u Beogradu, mjenicu od 800 škuda na Antuna Rigi, u Dubrovniku, da ispostavi novu mjenicu za Ankonu. Firma Koen - Maestro, kao prokurator braće Perez, posredovali su pri tome²⁴. — Dne 12 oktobra 1649 god. braća Luka i Jero Naleškovići, u Dubrovniku, odbili su da akceptiraju mjenicu Ivana Đenoveze od 200 talira, poslatu iz Beograda 2 oktobra za Koen - Maestro, primljenih od beogradskog Jevrejina Moj. Manjona. Isto tako odbijena je jedna mjenica od 300 talira za braću Maestro, te mjenica od 200 talira za Samuela Maestro, sve od Izaka Vidaha²⁵. — U vezi s vunom iz Skoplja, koju je poslao Levi Atijas, firma Koen - Maestro uredila je 4 juna 1649 god. neki nesporazum s kramarom (kiri-džijom) Jovanom Božovićem. Iz Skoplja je slao ovoj firmi, 1634 god., 94 snopa koža kordovana za Veneciju Mehmed-aga, zapovjednik skopskih janjičara²⁶. — Iz Sarajeva su Abram Papo i Danijel Pardo poslali 4 augusta 1637 god. preko Koen - Maestra 440 snopova raznih koža za Ankonu²⁷.

Iz Sofije su stajali u poslovnim vezama s ovom trgovačkom kućom tamošnji Jevreji Jakob Abram, Samuel i Haim Benveniste, Salamun Mordohej, braća Juda i Elija Piade, Jakov i Haim Primo i David Primo. I sofijski trgovci slali su svoje mjenice preko Dubrovnika, većinom posredstvom kuće Koen - Maestro, na razne trgovce u Ankonu. Tako je dubrovački vlastelin Antun Đurđević, trgovac u Sofiji, poslao 5 februara 1638 god. četiri svoje mjenice, u ukupnoj svoti od 2.000 dukata, na više trgovaca u Ankoni, s nalogom da ih isplate u Veneciji raznim jevrejskim trgovcima za račun braće Primo, braće Piade i Haima Benveniste²⁸. Na isti način slao je i Đurđević, u oktobru 1639, mjenicu od 4.000 dukata za Joba Maestro, u Veneciji, na

²³ Id. IL, 169—169'.

²⁴ Ibid., 258—259.

²⁵ Id. LXXVI, 261—261', 262—263'.

²⁶ Id. LIV, 135—142'.

²⁷ Id. LVI, 231—231'.

²⁸ Id. LVIII, 6—12.

račun novca primljena u Sofiji od Eleazara Levi i Joba Maestro. Kako Seko Buća, dubrovački vlastelin, nije htio da ispostavi nove mjenice za Veneciju, to su Koen - Maestro protestovali u ime sofijskih trgovaca²⁹. — Iz Valone je, u novembru 1640 god., poslao Menahem Trinke 1360 manjih koža, dijelom za Koen - Maestro, a dijelom da ih ta firma proslijedi za Veneciju³⁰. — U augustu 1643 preneseno je na nekom brodu u Veneciju Davidu Namiasu veća količina tvrde smole i šiška, sve za račun Arona Koena³¹.

Trgovina Koen - Maestro naročito je jake poslovne veze održavala s Ankonom, gdje je neko vrijeme živio i Aronov brat Eleazar, vjerovatno kao predstavnik firme³². A osim toga imali su stalne veze i sa Venecijom, kako smo to dijelom već istakli. Od jevrejskih trgovaca u Ankoni s njima su stajali u vezi Josip Anđelo, Rafael Abenun, Rafael i Sepil Fermo, Salamun Moj. Franko, Salamun Kalji, Josip Kalvo, Josip Jona, Rafael Josef, Salamun Moj. Maestro, Mojsije i David Maestro, Izak Raf. Matrici, Rafael Namias, Eleazar Sal. Oef, Abram Papo, Danijel Pardo, Mojsije Suriel, Salamun Tudise, Abram Valenci i Talijan Demetrije Pieriči.

5

Aron Koen je stajao na čelu svoje trgovačke kuće sve do smrti. Umro je u Dubrovniku 1656 god., vjerovatno u mjesecu martu, jer je njegova oporuka, sastavljena 9 februara, registrovani u dubrovačkom notarijatu 21 marta 1656 god. Kako se otvaranje i registrovanje testamenata u Dubrovniku vršilo neposredno poslije smrti testatora, to mislimo da je i Aron Koen umro, možda, 20 marta.

Budući da je ovaj testamenat vrlo interesantan za poznavanje samoga Arona, njegova karaktera i njegova književnoga rada, a objašnjava i neke njegove porodične odnošaje, to ga ovdje čitava donosimo u prevodu, a original u Bilješkama.

²⁹ Id. LX, 76'.

³⁰ Id. LXII, 93'—94'.

³¹ Id. LXVI, 153'—154.

³² Id. LIV, 135'—139.

Tekst testamenta glasi:

»U ime Božje amen. Godine od njegova spasonosna Rođenja 1656, indikcije devete, dana devetoga mjeseca februara u Dubrovniku, u kući obična stanovanja, položenoj u getu na Placi.

»Ja Aron Koen, još tačnije Aron Izra Koen, nalazeći se ležeći u krevetu teško bolestan i ne znajući sat moga prelaska iz ovoga u drugi život, želeći da ne umrem, a da radi mira svoje duše ne uredim potpuno svoje stvari, i kako sam na dva lista, koja će biti priložena ovom mojem testamentu, dao sva svoja uputstva i posljednju testamentarnu volju, određujem i hoću da se u svemu i potpuno pri tome ostane, pazi i izvršava, jer je to moja posljednja volja, kako rekoh, i jer su potpisani mojom vlastitom rukom, a na koje u svemu i potpuno upućujem, te mi, Bogu hvala, ne treba ništa drugo kazati«.

Slijedi tekst ovih dvaju listova, koji su nađeni priloženi testamentu, jedan na španskom, a drugi na jevrejskom, koji su bili ispitani od više osoba, osobito od učenih i vještih Jevreja, t. j. Salamuna Kalji i Abrama Abeatara, pošto su se zakleli na jevrejski način, bili su prevedeni na talijanski jezik da ih se potpuno razumije. A ti prevodi, učinjeni od svakoga od njih napose, nađeni su da se ne razlikuju ni u čemu, nego se u svemu slažu, pa su po volji gospode konzula (civilni suci) ovdje niže registrovani. Slijedi tekst prvoga lista u jevrejskom pismu; naime:

»U ime Božje. Bog Izraela zove me iz moje tjeskobe Bogu i odgovara mi u Njemu »Nadaj se moje srce« i pomaže mi. Pošalji svoj lijek i izliječi me u svojoj službi po svome milosrđu i samilosti. I da bi zapovijedao mojim sinovima i kćeri poslije mene, i pazio Božji put da čini milost, i pružao svoje ruke, i čuvao jedine duše moje, Davida i Arona, da bi ih Bog čuvao u zakonu Božjem, u svojoj službi, u dobroj svrsi, jer je ona naš život i trajnost naših dana. I, pazite i ne zaboravljajte Mišnaot koje vi znate napamet. A ti, Arone, ostani čvrst u Mišni i u Gemari, i budi zaposlen malo po danu i malo noću s mojim zetom, ljubljenim duše moje, i s mojim milim Rafae-lom Koenom, još skupa s Manuelom Sarajem uz njih, da neprestano čitaju odlomke, a neko vrijeme da odrede za Zakon,

jer će nam Bog biti u pomoći i radiće za vas. Tako neka bude, amin.

Svojoj kćeri Ester ostavljam stotinu dukata, kao njezin dio nasljedstva. Tako isto spomenutoj svojoj kćeri mali Sefer (Svitak) s njegovim ukrasima, s time da ga može dati samo svojim nasljednicima poslije sebe, i da ga ne može nikome pokloniti, niti dati na dar, ni prodati, ni založiti, ali ako ga bude htjela darovati svome sinu Abram, dozvoljavam joj, ali uz gore spomenute uslove. Dva druga Sefera s njihovim ukrasima neka budu Davidu i Aronu, s istim uslovima o prodavanju, zalaganju ili darivanju. Nad ostalim svojim imanjem određujem staraocima svoga zeta Josipa Baruf (Baruh) i svog nećaka Rafaela Koena, i svoje unuke Davida i Arona Franko, da učine kako im ovdje određujem.

Najprije, neka u ime Božje dadu štampati knjigu moga djeda, blage uspomene, i moju, koja je već gotova i pregledana, a ova moga djeda, kad bude prepisana, neka se uporedi s onom knjigom. Zatim, neka se postavi naslov koji sam dao i neka se dade jedno objašnjenje nad svakim poglavljem, a na knjigu moga djeda, blage uspomene, neka se zapiše »Šemen atov« i stav »Berešith«, a na mojoj knjizi »Zekan Aron« i stav »Berešith«, kao i poviše »Proroka« (Neveim), i »Spisa« (Ketuvim), i »Članaka« (Maamarim)³³. Tako će isto nastojati da slog bude jasan, a štampaće 800, da ih pošalju 200 u Carigrad, 100 u Solun (Solunich), 50 će podijeliti u Veneciji, 20 u Sofiji, 10 u Ankoni, 20 u Rimu, 50 u Zemljama Njemačkim, 50 u mjestima Amsterdama³⁴, stotinu će porazdijeliti u ostalim mjestima po Italiji i Jerusalemu³⁵, a pojedine ko ih bude tražio. A oni u Jerusalemu darovaće ih besplatno u svakom mjestu, kako im se bude činilo, dok ostatak neka se prodaje prema procjeni koliko zapada. Novac koji se dobije neka se dade gospodinu Samuelu Abuaf i njegovoj braći, a neka ih oni potroše na izdržavanje centara nauke u Jerusalemu³⁶, skupa sa svojim novcem ili napose, kako im se bude činilo.

³³ Tako se zovu pojedini dijelovi knjige.

³⁴ Holandija.

³⁵ Palestina.

³⁶ Ješive.

Ostatak moje robe, koju će vidjeti prema mojim knjigama, polagano će naplatiti i držaće u dućanu za pet godina trgujući, koliko se bude moglo, na dobit, a daleko od gubitka. Na koncu vremena, od dobitka koji bude izvadiće desetinu da pomognu udaju sirota, dajući svakoj od rodbine trideset, naime trideset dukata bankovnih, dok se ne iscrpi ona desetina. A rodbina su nećaci gospođe moje tetke Strelje. Ako ovi dukati ne budu dostajali, uzeće od dobitka, da se dade svakoj od njih 30 dukata, kažem trideset.

Nastaviće trgovinu s Jakovom³⁷ rečenim pet godina na način kako je bilo i dosad, i tako će ići nastavlajući. A ondje stoji knjiga dućana sva ispisana, te će nastaviti bilježiti dajući dugove. Od svega što u dukatima vrijedi u Veneciji, Ankoni i u Turskoj, kao i od dobiti, daće mu jednu trećinu, i neka primi po dobrom računu trećine, kao što je i dosad primao. A kasnije, kada bude vidio da tako radite, pomognite ga u onome što možete. Njegovoj majci koja stanuje u kući, i neka ostane, jer stoji radi upravljanja mojih unuka, neka se dade njezino, a za njezinu platu neka se da 25 dukata godišnje, s onim što joj se dalo, i ostatak neka joj se dade. Kabanicu od bijeloga brokata i dolamu od velura u dvije boje daće mojoj sestri da dade svojim kćerima, kojoj se bude svidjelo. Ostatak spomenute dobiti, pošto se uzme desetina, podijeliće u šest dijelova. Jedan će dio uzeti Rafael, a ostatak novca koji ostane od glavnice, pošto se odvoje ostavštine gore spomenute i koje ću spomenuti ovdje niže, ono što ostane od kapitala, i dobiti, i robe, ostavljam sada dvije trećine svojim unucima Davidu i Aronu Franko, a jednu trećinu svome sestriću Abramom Barufu i njegovim sestrama, kojima će biti staralac njihov otac dok se udaju, i neka svakome od njih dade po jednu trećinu, a onu mojih unuka neka uzmu i neka između sebe podijele svaki polovicu. Preporučam im da se svi u ljubavi drže i da ne bi zbog kakve svađe, Bog sačuvao, poništili ovo što ovdje kažem. Ako neki ne bude htio da se toga drži, neka bude na njegovu štetu, a ostali neka se drže, i onaj ko to bude radio, neka je blagoslovljen.

³⁷ Sa strane je zapisano da je Jakov Koen izjavio, 2 marta 1661, da je primio od Josipa Baruha, Davida i Arona Franko sve što ga je išlo prema testamentu.

Pošto se navršši svih pet godina i još kasnije, uvijek, Davide i Arone, i vaši sinovi poslije vas, šaljite za Talmud toru Safeda i Talmud toru Jerusalema ono što sam ja slao svake godine za račun svoga gospodina oca i svoj, kako to stoji u knjigama za svaku od njih. Isto ćete tako slati samo vi, Davide i Arone, ono što sam svake godine slao na ime onoga što su jedan Jevrejin Abram Malho i David Bensahen ostavili u moje ruke od svoga imanja, kako je zabilježeno u knjigama, a ja sam, za veću sigurnost, uložio u kuće u Veneciji. Da ne biste pohitali da pošaljete više nego što je u knjigama, vi i vaši sinovi poslije vas slaćete ono što sam i ja slao, kako stoji u pomenutoj knjizi za moga gospodina oca, kao i za rečene Molha i Bensahena, i za mene. Znajte i pogledajte da sam u kuće u Veneciji potrošio mnogo novaca, u kojima imam svoj dio, i taj dio neka je uvijek obavezan onome što imate slati za Erec Jisrael³⁹, koji ćete podijeliti kako nađete u knjigama i bilješkama, i on je uvijek za sve obavezan, a ono što je preko toga neka je vaše.

Tu su zabilješke kojima se možete poslužiti ako vam bude potrebno, bez kojih preko mene niko ne može ništa tražiti od njih. A svi zapisi na moju korist ništetni su i u sebi nemaju sadržaja.

Aron Izra Koen«.

Slijedi tekst drugog zapisa ili lista, pisana na španjolskom, i to:

Gospodinu Pavu Menčetiću imam dati mjenice i osiguranje, bilješka o tome je u mojoj knjizi. U njegovo ime držim ono što je kod Nikole Bunića, što je dao Mađairu i raze Invita i Kaka. Gospodinu Davidu Oefu³⁹ ima se dati 100 škuda, na koji se račun preko Rafaela dalo 10 škuda. Sa Saralvom je zapisan račun u knjizi; Manuel zna sve i o računama u knjizi, te može poneku stvar objasniti. Rečeni Manuel duguje u zapisu oko 100 dukata, koji mu se poklanjaju, jer je prepisao i prepisuje knjige. Osim toga daće mu se njegova plata odonda dosad,

³⁸ Palestina.

³⁹ Sa strane je zapisano da je David Oef izjavio, 4 juna 1659, da je primio još 10 škuda od Rafaela Koena na račun neke mjenice od 100 škuda.

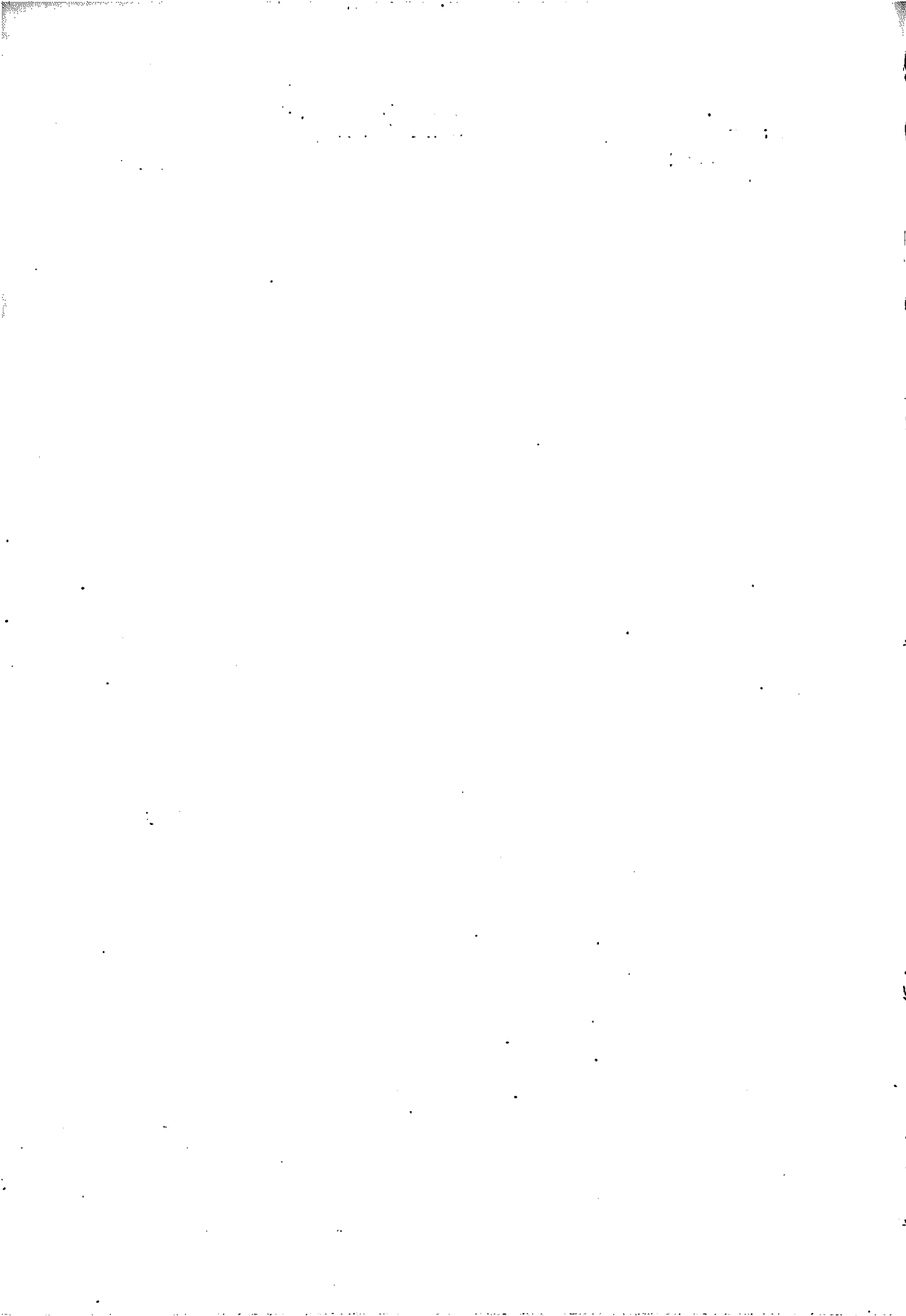
odbivši ono što duguje prema knjizi, osim ovog zapisa. Treba nastojati da se uredi knjige Kostura (?) i sve ono što bude potrebno.

Aron Izra Koen.

Ovaj se testamenat nikakvim svjedočanstvom ne može poništiti«.

VI - JEVREJI I OSLOBAĐANJE ROBLJA

Od najstarijih vremena Srednjega vijeka u Dubrovniku je bila razvijena trgovina robljem. Isprva se prodavahu, odnosno kupovahu, robovi iz naših krajeva, najviše iz Bosne, a kada je to bilo zabranjeno (1416), u Dubrovniku se moglo naći roblja sa obala Crnoga Mora i Sjeverne Afrike. Ali, to nije više bilo ni tako često, ni u znatnijem broju, kao prije. Po turskom osvojenju Srbije i Bosne, kada su Turci ratovali s kršćanima provaljujući mnogo u Hrvatsku, preko Dubrovnika se otkupljivalo mnogo roblja, specijalno iz hrvatskih krajeva. Često su njihovi srodnici dolazili u Dubrovnik, odakle su posredstvom Dubrovčana ili drugih stupali u veze s Turcima, vlasnicima robova koje su htjeli da otkupe. Preko Dubrovnika se slao i novac u Tursku, a iz Turske je prolazilo otkupljeno roblje na povratku svojim kućama. S druge strane, na sličan se način otkupljivahu i mnogi zarobljeni Turci, koji su bili u ropstvu kršćana, a koji se preko Dubrovnika vraćahu u Tursku. Ponekad su slati naročiti ljudi da po Turskoj traže, čak do Sirije, zarobljene kršćane i da rade na njihovu oslobođenju. Takva je akcija bila osobito jaka koncem XV stoljeća, kada su i napadaji Turaka na Hrvatsku i ostale krajeve Srednje Evrope bili česti i jaki.

Za vrijeme velikih ratova i borba između Turaka i kršćana kroz čitav XVI vijek, Dubrovnik je i dalje vršio svoju staru posredničku ulogu. Tada su njegovi ljudi, kao i brojni stranci, vrlo mnogo radili na spasavanju zarobljenika. Ta je akcija bila olakšana geografskim položajem Dubrovačke Repu-

blike i njezinom neutralnošću, kao i njezinim razvijenim vezama s Turcima i s kršćanima. A ljudi su u ono doba padali u ropstvo ne samo za vrijeme ratova, nego su i u miru hvatani od gusara i drugih pljačkaša.

Preko Dubrovnika se neprestano slao novac za oslobađanje roblja, a često su stanovnici Dubrovnika davali i zajmove u tu svrhu. Ponekad su vlasnici nekoga roba ili njihovi povjerenici dovodili u Dubrovnik svoje roblje, te ga nudili na otkup ili zamjenjivali za tursko, dovedeno sa druge strane. Ponekad je neki kršćanski zarobljenik puštan iz Turske da ode u Dubrovnik i da ondje, u ime svoje i svojih zarobljenih drugova, traži potrebit novac za njihovo oslobađanje. Bilo je slučajeva da su ovakvi robovi, ne nalazeći odmah novaca, plaćuci obilazili trgove i dućane Dubrovnika, te zaklinjali ljude da svojim zajmovima omoguće njihovo oslobađanje, jer će inače biti prisiljeni da se ponovno vrate u tursko ropstvo.

U ovom radu oko otkupljivanja robova Jevreji su igrali dosta vidnu ulogu. Najprije, među samim robovima često je bilo Jevreja, od kojih su se mnogi oslobađali posredstvom Dubrovnika i njegovih ljudi. A onda, sami Jevreji, domaći i strani, dosta su ulagali u oslobađanje roblja bez obzira da li je jevrejsko ili kršćansko. To je, svakako, bilo u skladu sa propisima jevrejske vjere, koja traži od svojih pripadnika da se uvijek imaju zauzimati za ljude koji padnu u ropstvo. Jevreji su to mogli raditi lakše od ostalih, jer su, kao i Dubrovčani, uživali zaštitu turskih vlasti, slobodno se kretali po prostranoj turskoj državi, dolazili u doticaj sa zarobljenim kršćanima, a u isto vrijeme održavali veze sa Zapadnom Evropom. Ponekad su i oni, kao i Dubrovčani, sporazumno sa srodnicima robova odlazili u Tursku da traže i otkupljuju kršćanske robove, i da ih onda dovode u Dubrovnik. Na tome poslu oni su mnogo uradili, i to bez dobiti, jer ne samo da nikada nisu trgovali robljem, nego su, valjda slušajući propise svoje vjere, za otkupljivanje robova davali jednako kao i kršćani. Iz ugovora o tome vidimo da su u tuđini uvijek plaćali za otkup onoliko, koliko su docnije primali od samih slobodnjaka ili njihovih srodnika. A među robovima je bilo i Jevreja, kojima su opet Dubrovčani i drugi kršćani rado davali zajmove i pomagali im

da se oslobode. Tako je 5 maja 1460 god. izjavio Krisoldo Santilja da oslobađa svog dotadašnjeg roba »Etiopljanina ili Jevrejina«, onog istog roda kojeg je i Santilja, ali s time da mu još besplatno služi pet godina. Ako kroz to vrijeme pobjegne i bude uhvaćen, ova izjava o njegovu oslobođenju ne će važiti¹. A u septembru 1492 god. izjavio je Jakov Salamunov, Jevrejin, da duguje dvojici Dubrovčana za svoje oslobođenje iz turskoga ropstva, u koje je bio dospio uhvaćen od nekog turskog broda².

Za tursko-kršćanskoga ratovanja u vrijeme Prve Svete Lige (1538—1540) bilo je zarobljeno mnogo Turaka i kršćana, i to ne samo vojnika. Neki su bili zarobljeni na zapadnim obalama Grčke, dok je dosta ljudi odvedeno u ropstvo iz Hercegovoga, koji su Španci držali skoro punu godinu dana (1538—1539). Kada je Hercegnovi ponovno pao u turske ruke, Turci su zadržali u svom ropstvu mnogo španskih vojnika koji su se ondje zatekli. A pošto su ratovi završeni počelo je njihovo oslobađanje, i to velikim dijelom baš preko Dubrovnika. Dubrovčani su mnoge Turke uspjeli da oslobode iz Južne Italije i Sicilije, kao i mnoge kršćane iz Turske. Među ovima je bilo i Jevreja, od kojih su neki također oslobođeni dubrovačkom pomoći.

Dne 18 juna 1539 god. pisao je Franjo Sarmiento, španjolski zapovjednik Hercegovoga, dubrovačkom vlastelinu i španjolskom tajnom agentu Marinu Zamanji, da je pred dvatri mjeseca zarobljen neki španjolski plemić na putu iz Hercegovoga u Pulju. Nedavno se taj Španjolac javio iz zarobljenišтва, te je molio da se pošalje 60 dukata Anđelu Anielu, jevrejskom rabinu u Valoni, i to preko Dubrovčanina Pavla Gradića. Rabin će taj novac predati njegovu vlasniku, a ovaj će ga sigurno osloboditi. Sarmiento je slao Zamanji samo 40 dukata, te ga je molio da on nadoda ostalih 20 dukata i sve to pošalje u Valonu³.

Dne 8 oktobra 1541 god. izjavio je u Dubrovniku Pavao Trepiano, stanovnik Taranta, da je prošlih godina »kupio u Siciliji neku ropkinju i djevojku po imenu Tamaru, Jevrejku,

¹ Div. Not. XLIII, 117'.

² Id.

³ Div. Canc. CXXVI, 111'.

kćerku magistra Josipa Darari, liječnika u gradu Patrasu. A kako se u rukama i u vlasti ovoga magistra Josipa nalazi rob i sluga neki Silvestar de Grifis, iz Kaštela Kalabrije, to je sklopljen sporazum preko pisama i posrednika, da se s rečenim Silvestrom zamijeni spomenuta Tamara, pošto se poviše nadoda 100 zlatnika«. Trepiano je Tamaru bio doveo sobom u Dubrovnik, pa je proglašuje slobodnom i pušta da ide kuda hoće. Tamaru je tu prihvatio Izak Sarafatin, iz Soluna. Dva dana zatim, 10 oktobra, izjavio je da je primio od Pavla Trepiano preko Bara Rogaćića, Dubrovčanina, 100 zlatnih škuda i mladu Tamaru, kćerku Josipa iz Patrasa, inače stanovnika Skoplja. Izak se još obvezao da će kroz 20 dana Silvestar, kojega u Skoplju drži u ropstvu Josip, biti oslobođen i da će dobiti potvrdu turskih vlasti o svom oslobođenju, te će biti predan u Skoplju Dubrovčaninu Đuru Vlahovu. U protivnom slučaju Izak je obećao povratiti Trepianu 100 škuda i Tamaru. Međutim je, 19 novembra, izjavio Trepiano da je Silvestar u redu oslobođen i predat Đuru u Skoplju, pa oslobađa Izaka svih obaveza koje je prema ovom ugovoru imao da ispuni⁴.

Krajem 1541 god. dubrovački konzul u Valoni, Anđelo Samuel, Jevrej, oslobodio je ropstva neke Dubrovčane, koje su bile uhvatile bireme sjeveroafričkih gusara, te mu je vlada, 8 novembra, poslala 15 dukata da podmiri neke troškove⁵. I 1547 god. bilo je Dubrovčana u ropstvu u Valoni i Alžiru, pa je ovaj isti valonski konzul pomagao da se oslobode i neki od njih⁶.

God. 1543 oslobođeni su Jevreji Josip Bambalo, iz Lepanta, i Menahem Rubeus, stanovnik Patrasa, koji su bili u ropstvu Josipa Kuratina, iz Savone, nedaleko Đenove. Bambalo je odmah dao 250 dukata za sebe, dok su Dživo Pracatović i Vice Sankta Marija, Dubrovčani, primili 250 dukata od drugoga zarobljenika (26 jula 1543), jer su oni bili predumjili novac za njegovo oslobođenje⁷.

Dne 30 maja 1555 god. došao je u dubrovačku kancelariju Vasko Pala, portugalski plemić, rođak Gaspara Pale, neg-

⁴ Div. Not. CVI, 177—177'; Div. Canc. CXXVII, 227'.

⁵ Cons. Rog. XLVI, 45, 191'.

⁶ Id. XLVIII, 98, 98', 109.

⁷ Div. Not. CVII, 173', 183'—184.

dašnjega portugiskoga poslanika u Turskoj. Vasko je ispričao kako je njegov rođak Gaspar bio uhvaćen u Drinopolju, na putu za Carigrad, gdje leži u zatvoru već osam godina, a to zato što je u Portugalu zatvoren Jevrejin Mojsije Benkar, i to na intervenciju nekih Jevreja. Međutim je Mojsije sada pušten iz zatvora i nalazi se u Ankoni, dok je Pala stigao iz Turske i slobodan je u Dubrovniku⁸.

Zadugo poslije ovoga nismo našli spomena o oslobađanju robova Jevreja ili o njihovoj pomoći pri otkupljivanju ostalih. Tek za vrijeme Druge Svete Lige i ratova koji su se vodili između udruženih kršćana i Turaka 1570—1573 god., ponovo se spominje rad Jevreja na tome. Tada je bilo vrlo mnogo zarobljenih s obje strane, naročito turske, jer je nekoliko hiljada Turaka palo u ropstvo u samoj bici kod Lepanta (7 oktobra 1571). Mnogo su kršćana uhvatili i turski brodovi, posebno sa naših obala, kada su u julu i augustu 1571 god. bili ušli u Jadransko More, te opljačkali mnoga dalmatinska mjesta i otoke. Dubrovčani su već za trajanja tih borba mnogo uradili za oslobađanje i kršćanskih i turskih zarobljenika, te preko Dubrovnika nikada nije onoliko ljudi oslobođeno kao baš onih godina. Dubrovačka vlada i njezini pretstavnici na strani, te dubrovački trgovci, računajući tu sve one koji su živjeli u Dubrovniku, izveli su onih godina jedno veliko humano djelo, koje služi na čast ovoj malenoj državi i njezinom stanovništvu.

Poznati jevrejski trgovac Danijel Rodriga bio je platio 500 cekina da oslobodi turskoga ropstva kapetana Julija Fr. Salatu, iz Mantove. Kako mu je do 24 septembra 1571 god. bio isplatio samo 100 cekina, to se Salata sa Danijelom sporazumio da pođe u Kotor i od onamošnjega kneza naplati ostalih 400 cekina. U slučaju da to knez ne uradi, cijelu su im svotu imali da isplate neki dubrovački trgovci, većinom Talijani, među kojima je bio i Jevrejin David Paso, iz Soluna, koji je jamčio sa 30 cekina⁹.

God. 1571 palo je u tursko ropstvo pet muškaraca sa otoka Lastova, pa su ih Turci odveli u Valonu. Ondje je radio na njihovu oslobađanju dubrovački konzul Jakov Koduto i

⁸ Id. CXIV, 63—63'.

⁹ Id. CXVIII, 134--134', 184—184'; Div. Canc. CLVII, 130'.

njegov brat Abram. Dva popa iz Lastova pozajmili su nešto novaca od »Bratovštine Svećenika (Zbor popova)« u Dubrovniku, da oslobode svoje parohijane, ali sve to nije bilo dovoljno. Stoga je Abram Koduto dao veću svotu svoga novca, oslobodio svih pet Lastovljana i uputio ih njihovim kućama. Na povratku u Dubrovnik oni su mu još dugovali 195 dukata kao ostatak veće svote, te su se 16 januara 1572 obavezali njegovu bratu Jakovu, koji ih je vjerovatno i dopratio u Dubrovnik, da će mu to isplatiti do konca januara. To su obećanje ispunili, tako da je Jakov Koduto kasnije izjavio da je sve potpuno podmireno (30 aprila 1572). Za dvojicu između ovih Lastovljana jamčila je porodica Lukarevića, te je braći Koduto naknadno isplaćivala dužne svote sve do 1574 god.¹⁰

U februaru 1572 oslobođena su turskoga ropstva dva Talijana za 180 mletačkih dukata, koje im je bilo predujmilo 19 osoba nastanjenih u Dubrovniku, većinom Talijana, među kojima je bio i Jevrejin David Paso¹¹.

Dne 13 maja 1572 god. obavezao se Dživo M. Gundulić Natanu Trinke, Jevrejinu iz Valone, da će mu isplatiti 150 zlatnih škuda kada dovede u Dubrovnik i pusti na slobodu nekog Mark-Antonija, iz Ankone, kojega je bio kupio i oslobodio ropstva valonski Jevrejin Abram Beno¹². Ovaj isti Gundulić izjavio je, 20 septembra 1572, da mu je Jerolim Kataldi, iz Askola u Italiji, dao 180 talira da ih preda Samuelu Tolezinu (Tholesinus), levantinskom Jevrejinu, ako dovede ili pošalje u Dubrovnik Bernardina de Rozinjolo (Rosignolo), iz Askola, koji se nalazio u ropstvu u Solunu. Ovi su taliri imali da posluže za njegovo oslobođenje, kao i za troškove putovanja, hrane i svega ostaloga do njegova dolaska u Dubrovnik, s time da sav rizik na tom putu snosi Samuel. On je imao da dobije samo ovih 180 talira, i to jedino ako svoje obećanje izvrši do konca mjeseca oktobra¹³.

Kroz 1572 god. ponovno su bili zarobljeni neki Dubrovčani, koji su dospjeli u Valonu, te je dubrovačka vlada bila

¹⁰ Div. Canc. CLVII, 5, 52'—53, 55'; CLIX, 154—154'.

¹¹ Id. CLVII, 72.

¹² Ibid., 123'.

¹³ Ibid., 188'—189.

zaključila, 20 septembra, da za njihovo oslobođenje, koje se imalo izvršiti posredstvom Koduta, može država potrošiti do 40 talira za svakoga zarobljenika¹⁴. U vezi s oslobađanjem roblja mora da je i odluka dubrovačke vlade, 17 februara 1573, da se Jakovu Kodutu priznaju neki troškovi koje je imao darivajući Kara-Hasana, zapovjednika valonskih leventa, koji su vrlo često napadali trgovačke brodove, te njihovu posadu odvodili u ropstvo. Da bi stekli naklonost ovoga vođe leventa, Dubrovčani su mu još poslali na dar finih tkanina, šećera, jestiva i dr.¹⁵ A 6 augusta 1574 vlada je zaključila da Koduto može potrošiti za otkup dubrovačkih robova bilo koju svotu, koja mu se imala isplatiti iz novca ostavljena od Dubrovčana u tu svrhu¹⁶.

Početkom 1573 god. doveo je iz Valone u Dubrovnik dvojicu Talijana iz Mačerate Jakov Saso, valonski Jevrejin, koji ih je, vjerovatno, tamo oslobodio turskoga ropstva. Kako se nisu mogli sporazumjeti koliko će platiti za hranu i prevoz do Dubrovnika, to su svoj spor prepustili na rješavanje dvojici dubrovačke vlastele. Oni su odredili da Saso primi od Talijana 70 talira na osnovu obaveze prema Samuelu Diodatu, koju su bili potpisali u Valoni¹⁷. Izgleda da se Jakov Saso i kasnije bavio otkupljivanjem kršćanskoga roblja, jer je 5 marta 1573 god. izjavio trojici talijanskih trgovaca nastanjenih u Dubrovniku, da je od njih primio 155 mletačkih cekina na ime njihova jamčenja za oslobođenje iz ropstva nekoga Talijana, oficira vojske¹⁸.

U početku tursko-mletačkog rata našli su se na Kreti radi trgovine dvojica Jevreja, Josip Sarfati, iz Carigrada, i Jakov Koen (Choem), svećenik iz Drinopolja. Mletačke vlasti su ih kao turske podanike uhvatili i zarobili, te ih prodali nekom pomorskom kapetanu. Ovaj kapetan je kupio još jednog Jevrejina hadži-Mojsiju Rodosa, koga mu je bio prodao neki Grk sa otoka Kitere (Ceriga), pošto su ga negdje bili uhvatili kr-

¹⁴ Cons. Rog. LXI, 139. — O tome je vlada pisala Kodutu 23 septembra.

¹⁵ Id. LXII, 21.

¹⁶ Ibid., 262'.

¹⁷ Div. Canc. CLVIII, 31'.

¹⁸ Ibid., 58'.

šćanske bireme. Za svu trojicu platio je 200 dukata, i to za prvu dvojicu 140, a za trećega 60 dukata, što je potvrdio i kupoprodajnim ugovorom napisanim grčkim jezikom u Kandiji, 16 januara 1573. Svu trojicu je sobom poveo na Zapad, te ih na Korčuli predao dvojici Grka, jednom sa Kandije, a drugom iz Neapolisa (na jugu Peloponeza), a oni su ih doveli u Dubrovnik ne bi li ih ondje neko oslobodio. Dne 27 aprila 1573 god. otkupili su ih za 300 talira srebra Jevreji Kutiel Finci, iz Carigrada, nastanjen u Dubrovniku, i Mataga Mojsi, iz Lepanta, te ih proglasili slobodnima¹⁹.

Mnogo kasnije, kada je valonski Jevrejin Danijel Jak. Koduto boravio u Dubrovniku 1581 god., ugovorili su s njime dvojica Dubrovčana, 14 juna, da oslobodi turskoga ropstva nekog Petra Ivanova, iz Slanoga, za koga je mogao potrošiti do 280 škuda, računajući svaku škudu po 50 turskih aspra²⁰.

Isto je tako u Valoni Salamun Vital oslobodio ropstva nekoga Talijana, za koga se zauzimao Samuel Ergas, jevrejski konzul u Dubrovniku. On je za to platio 200 cekina, a po nalogu neke dvojice iz Ankone (7 juna 1585)²¹. — God. 1594 riješen je u Dubrovniku pred dvojicom Dubrovčana spor između Danijela Koduta, dubrovačkog konzula u Valoni, i Marka Moljice, iz Trogira, kome su Turci bili uhvatili brod (marsiljana), koji mu je Koduto spasio. Koduto je taj brod doveo u dubrovačku luku, pa su izabrani suci presudili da mu Moljica ima još platiti 350 talira, i to u talirima ili u cekinima²².

Dne 8 aprila 1596 god. izjavili su Danijel Abeatar i Salamun Kabiljo, dubrovački Jevreji, da im je Frano M. Bakaljauš, Dubrovčanin, predao Salamuna Alguadisa, Jevrejina, koga je u Trapaniju na Siciliji bio oslobodio ropstva. Abeatar i Kabiljo su bili spremni da za Alguadisa plate koliko je bio dao i Bakaljauš ili da mu ga povrate ako to bude htio. To su i uradili, 27 aprila, ali nije naveden razlog Alguadisova vraćanja, niti znamo što je s njime dalje učinjeno²³.

¹⁹ Ibid., 87'—88.

²⁰ Id. CLXVII, 4.

²¹ Div. Not. CXXIII, 85.

²² Id. CXXVII, 174'. — Jedan talir je računat 35 dubrov. dinara, a jedan cekin 60 dubrov. dinara.

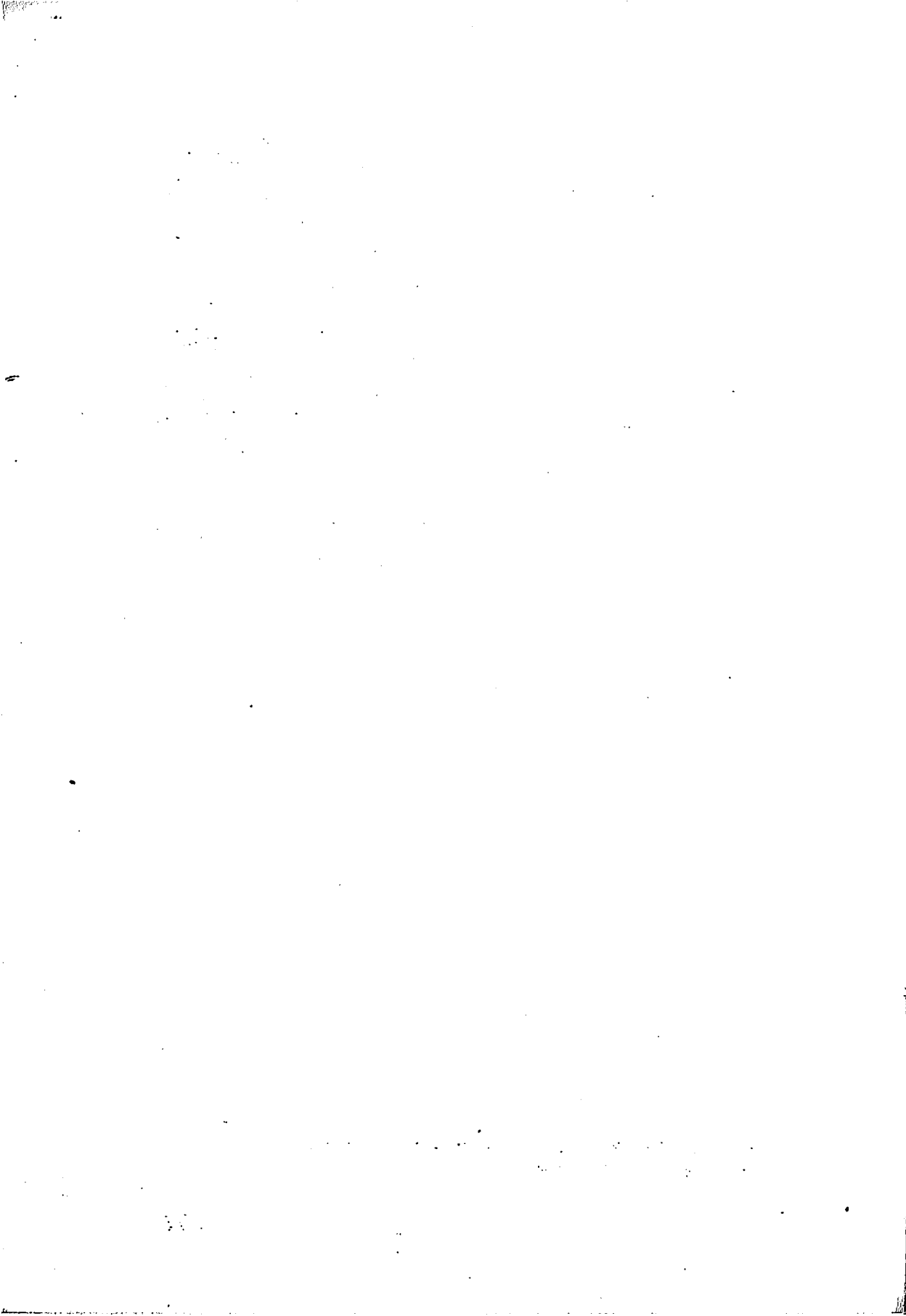
²³ Id. CXXVIII, 100.

Na svog valonskoga konzula D. Koduta vlada se obraćala 7 novembra 1612 da nešto dozna za 80 ljudi s otoka Koločepa, koje su turski gusari bili odveli u ropstvo. Zbog toga je god. 1614 mnogo novaca uložila da ih oslobodi, jer su ih gusarski brodovi bili sobom povelu u Sjevernu Afriku. Dubrovačka je vlada poslala u Tunis nekoga Luku Markova i dala mu novaca da to uredi. On se duže zadržavao u Tunisu, te zarobljene Dubrovčane oslobodio dijelom novcem koji je sobom ponio, a dijelom onim što je vlada dostavljala preko Izaka Kamisa, Jevrejina u Tunisu, koji je stajao u poslovnim vezama s Davidom Ar. Koenom, iz Dubrovnika. Preko Koena je vlada isplatala, 14 augusta 1614 god., 688 talira, a nekoliko dana kasnije poslala je istim putem 4.000 dukata i tuniskom beju Jusufu neke darove²⁴.

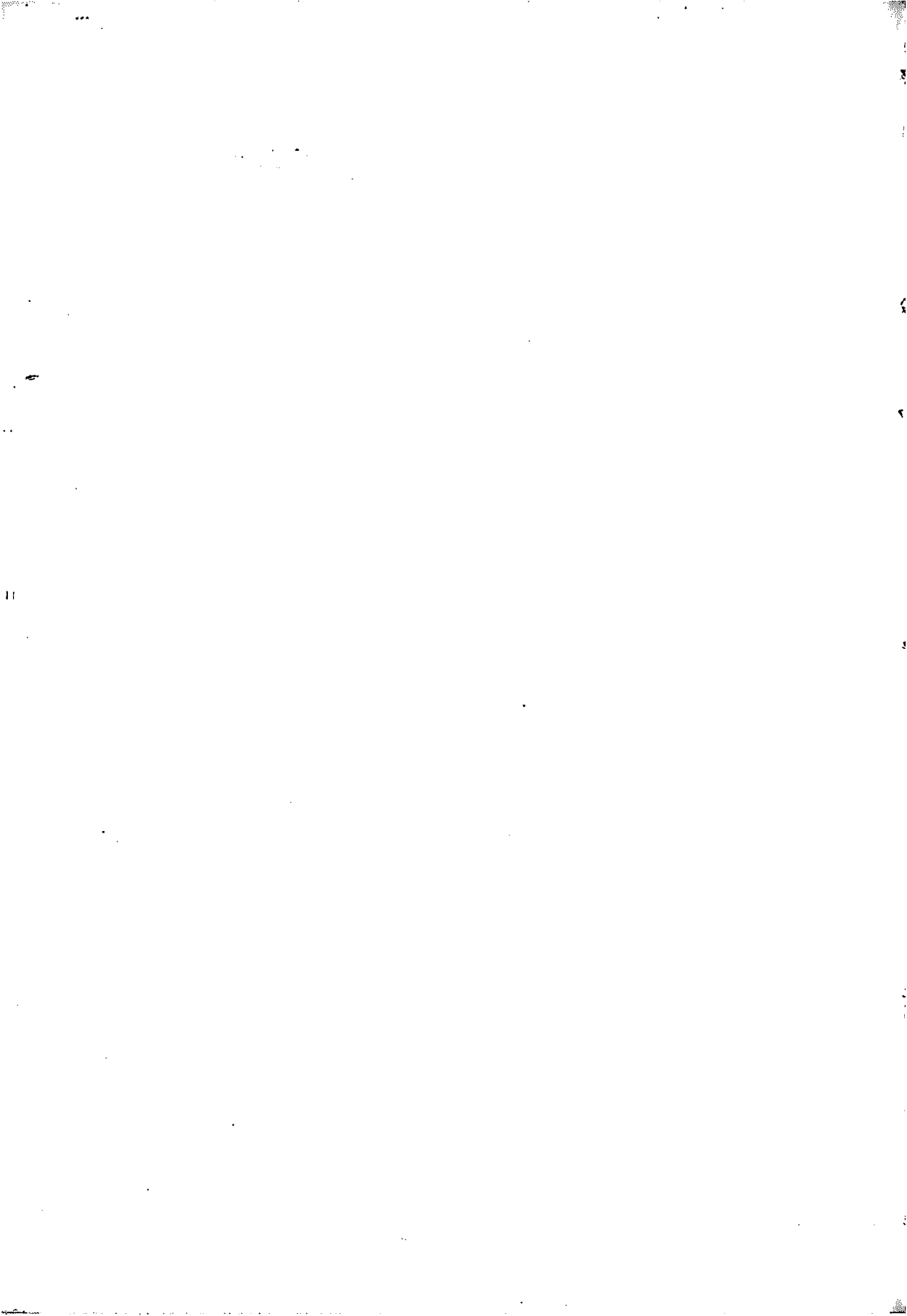
Istome se Kodutu obraćala vlada i 19 jula 1618 god. zbog oslobođenja nekoga iz Lapada, koji je također bio uhvaćen i odveden u ropstvo, ali ne znamo da li je u tome što postigao²⁵.

²⁴ Lettere Lev. XLII, 157; Cons. Rog. LXXXIV, 159', 160.

²⁵ Lettere Lev. XLIII, 148.

VII - JEVREJI KAO DUBROVAČKI KONZULI

Držanje Dubrovčana prema Jevrejima veoma lijepo karakteriše još jedna interesantna činjenica. Dubrovačka Republika, naime, među svojim konzulima u stranome svijetu, koje je uvijek odabirala između najuglednijih stranih građana i trgovaca, imala je i nekoliko Jevreja. Za dugo vremena neki od njih bili su dubrovački konzuli u Valoni, u Arbaniji.

Valona je bila važna luka s kojom su Dubrovčani od najstarijih vremena saobraćali. Sa čitave arbanaske obale izvozilo se razno žito, pa su dubrovački brodovi skoro svake godine tamo polazili da ga krcaju i dovoze u Dubrovnik. Naročito su to radili u godinama slabe žetve u drugim zemljama, kad su bili prisiljeni da uvoze i slabije vrste arbanaskog žita. Iz Valone se još izvozilo drvo, kože, smole, specijalno katran, šiške i slično, a uvozile razne tkanine i drugi fabrikati iz Italije. Valona je služila i kao trgovačka luka za svoje veliko zaleđe, čitavu južnu Arbaniju i Makedoniju do Soluna, pa je promet preko nje uvijek bio živ i jak. Sa Valonom i drugim arbanaskim lukama Dubrovčani su još podržavali veze zbog arbanaskih i drugih gusara i pljačkaša, koji su im dosta neugodnosti zadavali, a od kojih su, kako smo to već vidjeli, oslobađali svoje ljude iz ropstva. U dosta obilatoj korespondenciji dubrovačke vlade sa svojim konzulima u Valoni, ima mnogo spomena o svemu tome.

Već u augustu 1527 god. obratila se vlada radi kupovine žita dubrovačkom konzulu Izaku Trinke, za kojega znamo da je bio konzul u Valoni i 1524 god.¹

¹ Lettere Lev. XX, 15'; Div. Not. XCIX, 11'.

Ponekad su Dubrovčani poručivali žito i ostalo ne samo preko svojih ljudi, koje su onamo specijalno za to slali, nego i preko samih trgovaca u Arbaniji, koje su bolje poznavali i s kojima su stajali u poslovnim vezama. Tako su 1540 god. poslali u Valonu jedan svoj manji brod da im donese žita, koje im je bio kupio rabin Anđelo Samuel². S njime su stajali i dalje u poslovnim vezama, te mu je u augustu 1540 god. vlada dala neke povlastice kod plaćanja carine za dvije bale tkanina, s time da mu ih može prenijeti u Valonu jedan od dubrovačkih brodova³. S Anđelom je dosta trgovao Džan-Marija Zamanja, koji je Anđelu slao tkanina, pa su u vezi s time registrovana u Dubrovniku i neka njegova trgovačka pisma iz 1540 i 1541 god., u kojima je obavještavao Zamanju o tkaninama koje je od njega bio primio. U pismu od 23 juna 1540 opisao mu je napadaj arbanaskih gusara na jedan dubrovački brod koji je nosio tkanine za njega, a koga su gusari progonili od Drača do Valone. Dubrovački mornari borili su se jedan dan i noć, te su uspjeli da bez ikakvih gubitaka i štete prispiju u valonsku luku⁴. Međutim je kasnije nastao spor između ove dvojice, izgleda u vezi s bankrotom Anđela, pa je jednom prigodom, 15 novembra 1542 god., dok je u luku Cavtata bio sklonjen brod »poštovanog čovjeka gospodina Anđela Samuela, jevrejskog svećenika, trgovca iz Valone«, Orsat Zamanja, brat Džan Marije, uspio da se pred cavtatskim kapetanom ispituju neki ljudi sa tog broda. Oni su potvrdili da je to Anđelov brod, da nosi oko 40 bala sirove svile i koža za Ankonu i Veneciju, da će robu u Veneciji predati Samuelovu agentu Musi Jevrejnu, a u Ankoni nekom Danijelu Jevrejnu. Zamanja je na osnovu ovoga tražio da se Anđelovo vlasništvo zaplijeni u korist njegova brata, ali nismo našli nigdje kako je taj spor konačno riješen⁵. U to isto vrijeme, 8 novembra 1541 god., dubrovačka je vlada izabrala Anđela Samuela za svoga konzula u Valoni. Preko njega je kasnije, kako smo već vidjeli, oslobađala neke svoje podanike iz turskog i gusarskog ropstva⁶.

² Cons. Min. XXXIX, 5'.

³ Cons. Rog. XLV, 31'.

⁴ Div. Canc. CXXVIII, 188—188'.

⁵ Ibid., 219'—221'.

⁶ Cons. Rog. XLV, 191'.

God. 1557, dne 19 februara, vlada je zaključila velikom većinom glasova (svi : 8), »da se postavi u mjestu Valoni za konzula naše narodnosti gospodin Jakov Koduto, iz Valone, Jevrejin, s onim počastima, dužnostima, koristima i privilegijama koja uživaju i ostali naši konzuli«⁷. Otada se vlada uvijek njemu obraćala za sve važnije potrebe, a naročito u pitanju dobavljanja žita. Jakov Koduto, ukoliko smo mogli utvrditi, ostao je dubrovački konzul za punih 20 godina. Preko njega su Dubrovčani također oslobadali svoje ljude iz turskoga ropstva.

Dne 5 novembra 1571 god. vlada je priznala Kodutu trošak od 100 aspra, plaćenih jednom glasniku kojega je poslao iz Valone u Skoplje⁸. Nije navedeno zbog čega je slao ovoga glasnika, ali je vjerovatno preko njega Koduto obavještavao kojega dubrovačkog trgovca u Skoplju o kakvoj vrlo važnoj novosti, koju je ovaj trebao da odmah dostavi u Dubrovnik. Slično se radilo i u drugim prigodama kad god je more bilo nesigurno i prema tome prekinuta direktna veza između Valone i Dubrovnika. Kako je baš onda kršćanska flota plovila uzduž arbanaske obale poslije bitke kod Lepanta, to je vrlo lako moguće da je baš Koduto preko Skoplja htio obavijestiti dubrovačku vladu o velikoj pobjedi kršćana u bici kod Lepanta (7 oktobra 1571). Istim putem, preko dubrovačkog trgovca Nikole Mat. Pucića, vlada je Kodutu dostavila 55.590 aspra da ih isplati valonskom vojvodi, vjerovatno za otkup dubrovačkih robova⁹.

Početkom 1572 god. nalazio se Koduto nekoliko mjeseci u Dubrovniku, a u Valoni ga je zamjenjivao brat Abram¹⁰. Tom prigodom su vladini činovnici pregledali neke zajedničke račune dubrovačke države i Koduta još iz 1562 i 1563 god. Vlada je tada, 22 aprila 1572, da bi se odužila svom konzulu »za sve usluge koje je dosad učinio našoj Republici«, darovala Kodutu 200 talira¹¹.

Ne znamo kada je Jakov Koduto prestao da bude dubrovački konzul, niti nam je zasad poznato ko je poslije njega na to mjesto došao. Mnogo kasnije, 1606 god., spominje se kao

⁷ Id. LIII, 303.

⁸ Id. LX, 215.

⁹ Id. LXI, 48.

¹⁰ Div. Canc. CLVII, 52'--53.

¹¹ Cons. Rog. LXI, 61, 69, 71', 72--73.

dubrovački konzul Danijel Koduto, koji je sigurno bio u srodstvu sa Jakovom¹². Očuvani su prepisi nekih pisama dubrovačke vlade, u kojima se ona obraćala svome konzulu zbog nabavke žita i zbog nekih drugih poslova sve do 1624 god.¹³ Dne 7 novembra 1612 god. vlada je molila Danijela Koduta da pošalje nekoga u Santa Mauru da se raspita o sudbini oko 80 ljudi s otoka Koločepa, koje su turski gusari bili sobom povelili kada su ga opljačkali¹⁴. Dne 3 novembra 1614 god. vlada mu je po naročitom glasniku dostavila jedno pismo dubrovačkog trgovca Davida Koena, da ga proslijedi nekome u Patras. Preporučivala mu je da to svakako i odmah izvrši, jer se radilo o nekim vrlo važnim poslovima, u kojima su bili zainteresovani neka dubrovačka vlastela i trgovci¹⁵.

Dne 21 augusta 1627 god. izabrala je dubrovačka vlada ponovno jednoga Jevrejina, i to Zakariju Gracijana, za svoga konzula u Valoni¹⁶. Izgleda da nije dugo ostao na tome položaju, jer se već 1633 god. vlada obraćala Josipu Maestro, trgovcu u Valoni, zbog poslova koje su dotada svršavali njezini konzuli. Čini se da je ovaj Maestro bio iz poznate dubrovačke porodice, u kojoj se između nekoliko braće spominje i jedan Josip¹⁷.

Od januara 1637 god. nalazimo u Valoni kao dubrovačkog konzula Anđela Koduto. Na njega se vlada obraćala sve do 1646 god., tražeći da joj učini neke manje usluge¹⁸. To je ujedno bio i posljednji dubrovački konzul u Valoni iz ove epohe, o kojoj u našem radu raspravljamo.

¹² Div. for. XIV, 235.

¹³ Lettere Lev. XLII, 11, 11', 30; XLIV, 46'.

¹⁴ Id. XLII, 157.

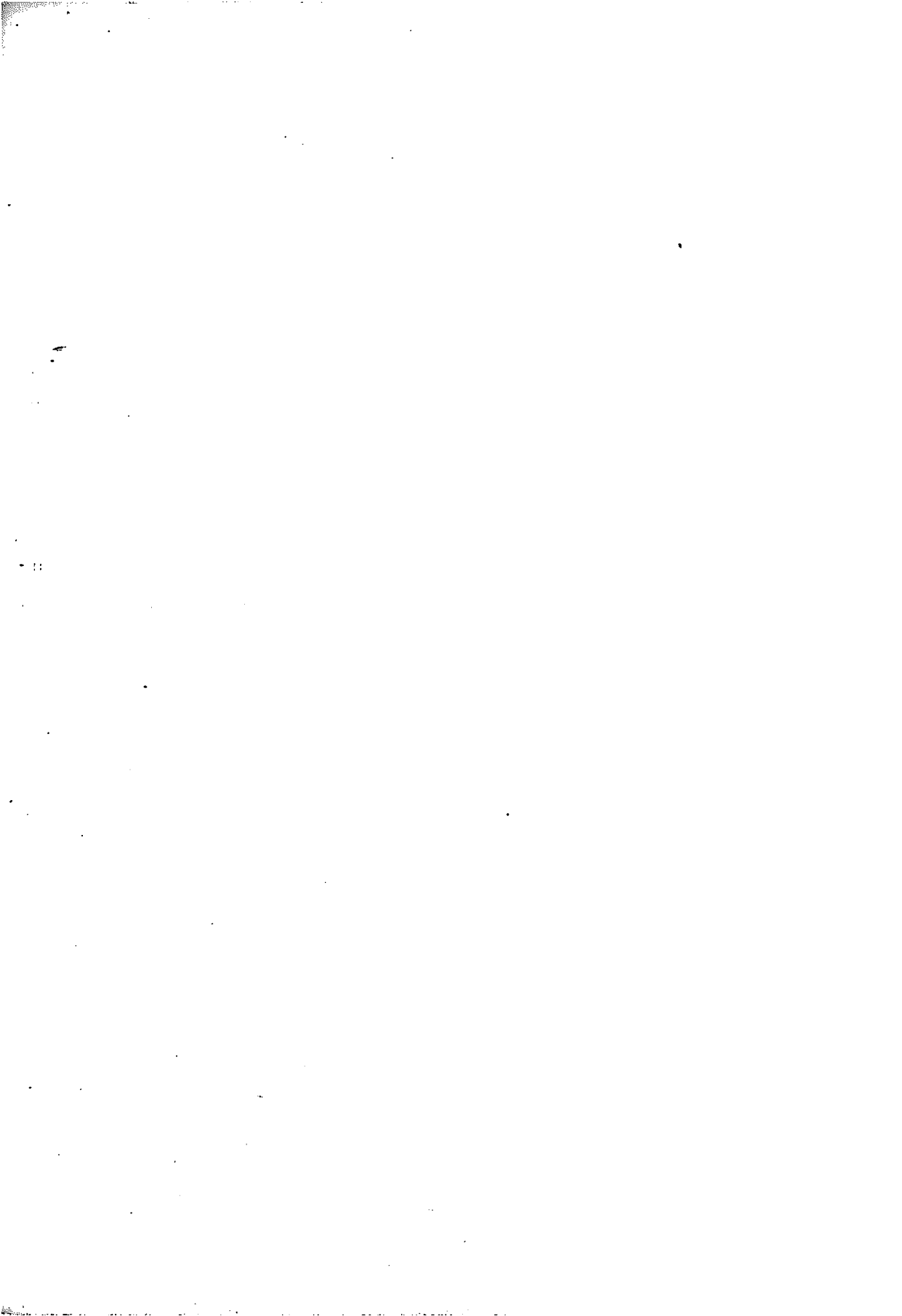
¹⁵ Ibid., 272.

¹⁶ Cons. Rog. XC, 167'.

¹⁷ Id. XLIV, 98', 103'.

¹⁸ Id. XLVII, 114'—115, 224; XLVIII, 203'—204; XLIX, 134'—135.

VIII - PRIVATA

Privatni život dubrovačkih Jevreja ostao nam je mnogo manje poznat od njihove javne aktivnosti, poslovanja i rada. Tome su uzrok historijski podaci, kao i vrste arhivskih dokumenata koje o njima imamo. Sve vijesti koje smo našli o dubrovačkim Jevrejima, čuvaju se u raznim zvaničnim dokumentima Dubrovačke Republike, koji tek uzgred i ukoliko je to bilo potrebno državnim vlastima ili institucijama donose poneki podatak i o intimnom, privatnom životu samih Jevreja. To je, uostalom, razlog da smo i o nekim stranama privatnog života samih Dubrovčana vrlo slabo ili nikako informisani. Zato nam, nažalost, nije moguće dati detaljnu i vjernu sliku religioznog, kulturnog, porodičnog ili društvenog života Jevreja u Dubrovniku, što bi inače bilo nužno potrebno da se upotpuni njihova historija onoga vremena. Tek uzgredno i sasvim sporadično bilježeni su podaci i o tome, ali toliko oskudno i nepotpuno, da nam vrlo malo mogu poslužiti u ovome. Mi ćemo na osnovu njih ipak pokušati da nešto kažemo bar o nekim stranama privatnog života dubrovačkih Jevreja, iako vidimo koliko je to nepotpuno i manjkavo.

GETO

U prvo vrijeme svoga dolaska i boravka u Dubrovniku Jevreji su sami slobodno birali kuće za stanovanje, a tako i prostorije za svoje radnje, te nisu stajali ni pod kakvom državnom ili privatnom kontrolom. Docije, kako smo već pokazali, određivane su im kuće i ulice za stanovanje, a njihov boravak u Dubrovniku stajao je pod naročitim nadzorom državnih organa. Otada su Jevreji i u Dubrovniku, kao i u većem dijelu svijeta, živjeli prema naročitim propisima, te je konačno bio uređen dubrovački geto. Odredba za to donesena je 1546 god., a kasnije je, kako već rekosmo, popunjavana i mijenjana prema prilikama, potrebama ili držanju Dubrovčana prema jevrejskom dijelu svojih sugrađana.

Dubrovnici, začudo, nisu sklonili Jevreje u jednu od zabitnijih ulica svoga grada, u kakvom zabačenom ili nepristupačnom ćošku južnog ili sjevernog dijela Dubrovnika, do kojega ni danas nije lako prilaziti, a još manje u njemu stanovati. Naprotiv, kod određivanja mjesta za geto Dubrovčani su Jevrejima dali kuće u jednoj od prvih i najlakše pristupačnih ulica, u neposrednoj blizini samoga trga, nedaleko carinarnice i drugih zgrada državne vlasti i administracije. Današnja Žudioska ulica, taj negdašnji geto, ide od glavne dubrovačke ulice, Place, prema sjeveru i siječe drugu važnu ulicu, Prijeki put, u kojoj su živjeli bogatiji građani, dubrovačka buržoazija. A za stanovanje Jevreja nije vlada bila odredila niti onaj dio Žudioske ulice, koji ide od Prijekoga puta prema gradskim zidi-

nama na sjeveru, koji je znatno manje pristupačan, neugledniji i udaljeniji od glavnog centra grada. Naprotiv, ona im je dala donji dio današnje Žudioske ulice, koji je mnogo ljepši i pristupačniji, pa se ulaz u geto nalazio na samoj dubrovačkoj Placi. Određivanje geta na ovako lijepom položaju, pokazuje da Dubrovčani u momentu njegova organizovanja nisu bježali ili zazirali od Jevreja, kao u mnogim drugim gradovima Evrope, nego su ih puštali da se kreću u njihovoj neposrednoj blizini. To su još bolje pokazali, u nekoliko navrata, kada su im davali za stanovanje i ostale kuće u dvije paralelne ulice pored Žudioske, dakle opet u centru grada, ili kada su nekima dozvoljavali da mogu stanovati bilo gdje izvan samoga geta.

U Žudioskoj ulici, t. j. u getu, bile su određene 4 kuće sa 6 magazina za stanovanje Jevreja. To je, kako smo vidjeli, bilo malo za njihovo stanovanje, pa je vlada nekoliko puta uzimala i druge kuće da ih sve može smjestiti. Sa strane Prijekoga bio je podignut zid da se odatle ne ulazi u geto, dok su posebna vrata sa Place vodila u samu ulicu. Ova su vrata zatvarana svake večeri o »Zdravoj Mariji«, kao što se u isto vrijeme zatvarahu i dvojica gradska vrata prema istoku i zapadu, kao i ona koja su vodila u gradsku luku. Ali, dok su kroz gradska vrata, odnosno kroz otvore na njima, propuštani za još jedan sat svi oni koji su zakasnili da uđu u Dubrovnik, dotle ne znamo što se događalo s Jevrejima koji nisu navrijeme stigli da uđu u svoje kuće. Istina, vlada im je ponekad prijetila da će biti strogo kažnjeni zbog toga, ali je to bilo samo u momentima naročita neraspoloženja prema Jevrejima. A u getu su stanovali i jevrejski liječnici, ponekad jedini ljekari u Dubrovniku, koji su morali da i noću izlaze iz geta i pružaju pomoć bolesnicima. Ako su ključevi vrata geta bili u nekom državnom uredu, dakle zatvoreni u kneževu Dvoru, teško su mogli do njih doći oni koji su po noći trebali liječničku pomoć. Sve nas ovo navodi na pomisao da jevrejski geto nije bio jako čuvan i pažen, čak ni noću, kako bi to izgledalo po nekim propisima ili kako je čuvan u gradovima Zapadne Evrope. Na to nas upozoravaju i ona ponovna naređenja dubrovačke vlade da se geto mora svake večeri zatvarati, što je znak da se nije uvijek na to pazilo. A, onda, nigdje nismo našli ni jedanput

da je neki Jevrejin kažnjen što je zakasnio da uđe u geto ili što je nečim drugim prekršio propise reda u njemu.

U getu, u one četiri kuće, bilo je malo mjesta za brojne Jevreje koji su stalno boravili ili poslom dolazili u Dubrovnik. Zato su živjeli zbijeno u prilično malim kućama, u kojima je moralo odjednom stanovati ne samo više Jevreja, nego i po više porodica skupa. U današnjoj Žudioskoj ulici, koja je poslije velikoga potresa mnogo izmijenila svoj negdašnji izgled, kuće se ističu velikom visinom, jer se jedino tako moglo u njima naći mjesta za veći broj Jevreja. Bilo je opet jevrejskih porodica koje su imale zasebne kuće, od kojih su neke u XVII vijeku njihovo privatno vlasništvo,¹ što znači da su Jevreji u Dubrovniku mogli posjedovati i nepokretna imanja. Inače su kuće u getu bile državno vlasništvo, a Jevreji su za njih plaćali najam, i to ne po stanu, nego po osobama koje su u njime bile i po balama robe koje su držali u magazinima. Ništa ne znamo o unutrašnjem uređenju jevrejskih kuća, jer nemamo niti jedan inventar njihovih stvari, dok o ostalim dubrovačkim kućama imamo vrlo detaljnih podataka. Svakako, mora da su jevrejske kuće u getu bile dosta skromno uređene i opremljene, a stanovi koji su mnogima služili samo za kratkotrajno prenoćište sigurno su bili siromašni i, vjerovatno, bez pokućstva. Isto tako ništa ne znamo ni o čistoći u ovim kućama, kao ni o higijenskim prilikama u samome getu. Kako nismo našli da su državni organi odlazili u geto i ondje javnim oglašavanjem tražili da se očisti ulica pred jevrejskim kućama, što se inače radilo za mnoge ostale dijelove i ulice grada, to zaključujemo da je geto bio čist i da se smet iz kuća nije bacao na ulicu, kao na nekim drugim mjestima, što opet može da bude znak čistoće i u samim jevrejskim stanovima.

Ujutro rano, kada su dubrovačke crkve zvonile »Zdravu Mariju«, otvarala su se vrata geta, te su Jevreji mogli da slobodno idu po gradu. Tada je bilo dozvoljeno i kršćanskim stanovnicima Dubrovnika da nesmetano ulaze u sam geto. Jedino je za vrijeme strožega postupanja s Jevrejima, kako smo to vidjeli, kršćanskoj posluži bilo naređeno da ujutro ulazi i navečer izlazi iz geta za čitav sat poslije, odnosno prije njegova

¹ V. slijedeće poglavlje o sukobima.

otvaranja ili zatvaranja. Ujutro, poslije otvaranja geta, Jevreji su odlazili većinom na dubrovački trg, Placu, dolazili su ondje u doticaj s ostalim trgovcima, te na ulici ili u dućanima sklapali trgovačke poslove. Inače su se najviše zadržavali na tri mjesta u Dubrovniku, i to u luci, u carinarnici i na t. zv. Taboru, t. j. ispred istočnih gradskih vrata na Pločama.

Dubrovačka je luka bila dosta živa, jer se u njoj uvijek nalazilo brodova koji su stizali ili se spremali za odlazak. Svi dubrovački trgovci često su svraćali da gledaju da li im je što robe prispjelo, da se raspitaju o trgovačkim prilikama u svijetu, da kontrolišu dolazak ili odlazak svoje i tuđe robe, da na osnovu raznih informacija prave kalkulacije o mogućnostima prodaje ili o izgledima za svoj daljnji rad. Tu su se još raspitivali o kretanju svojih brodova ili onih na kojima je plovila njihova roba, kao i o svemu što je moglo da interesuje trgovce onoga vremena. Zbog toga je dubrovačka luka i bila jedno od važnijih sastajališta dubrovačkih poslovnih ljudi. Jevreji su onamo svraćali i zbog toga što su skoro svakim brodom nešto primali ili otpremali, a što se vrlo lijepo može da konstatuje po brodskim teretnim iskaznicama i drugim dokumentima koji su nam se do danas očuvali. Tu, na obali, Jevreji su često sklapali poslove, bilo da su prodavali svoju ili kupovali tuđu robu.

Carinarnica je bila drugo mjesto u Dubrovniku, na kojem su se svi trgovci, pa i Jevreji, svakoga dana mnogo zadržavali. U njoj su neprestano imali posla oko uređenja carine, jer se roba ondje mjerila ili procjenjivala zbog određivanja visine carine. U njoj se još sklanjala sva roba koja se nije direktno i odmah unosila u Dubrovnik i raznosila u privatne magazine. U carinarnici je spremna i sva zaplijenjena roba ili pak ona koja se zadržavala zbog kakva spora, dok se stranke ne nagode. Zato i nailazimo na jevrejske trgovce da preko dana vrlo često sklapaju svoje poslove baš u carinarnici, da ondje prihvaćaju ili odbijaju mjenice na njih upućene, da se prepiru s ostalim trgovcima, da primaju na znanje kakva vladina saopćenja ili naredbe, jednom riječi u carinarnici i u njezinoj blizini provodili su veći dio dana. To je, uostalom, i sasvim prirodno, jer većina jevrejskih trgovaca u Dubrovniku nije ni imala svoje posebne trgovačke radnje, nego se ponajviše kretala po grad-

skim ulicama, te se skoro isključivo bavila tranzitnom trgovinom.

Na Taboru, na Pločama, sastajalo se sve ono što je imalo neke veze s Turskom i s Turcima, i to ne samo s muslimanima, nego i sa svom onom mješavinom Hercegovaca, Bosanaca, Srba, Bugara, Grka, Jermena, Arbanasa, cigana i drugih koji su kao trgovci, kiridžije, pratioci ili čuvari dolazili u Dubrovnik iz svih turskih gradova od Carigrada i Budimpešte do Jadranskoga Mora. Tu su se sakupljali i vidali svi narodi Turske i čuli svi jezici Balkana i Prednje Azije. Među svom ovom smjesom naroda, rasa, vjera i jezika, Jevreji su zauzimali vrlo vidno mjesto. Naročito u momentima njihova jačeg dolaska u Dubrovnik. A na t. zv. Taboru su se nalazili i Lazareti, prvo neki manji, a onda i ovi veliki današnji. Ukoliko pak trgovci pri dolasku iz Turske nisu mogli da se smjeste u zaklonjenim Lazaretima, sklanjali su se ispod kamenih mostova pred ulaskom u grad ili u iskopanim jarcima (posatu) naokolo gradskih bedema, i tu su provodili dane i noći čuvajući svoju robu dok mine rok određen za karantenu. A jevrejski trgovci iz Dubrovnika izlazili su na Tabor da vide svoje karavane koje su se dnevno spuštale iz Hercegovine, da se nađu sa poznatima koji su odlazili na put ili se iz Turske vraćali noseći im skoro svaki put poruke rodbine i poslovnih prijatelja ili poštu, akreditive i mjenice. Na Taboru su jevrejski trgovci sklapali i poslove s onima koji su tek donosili robu za Dubrovnik ili Italiju. Inače dubrovački Jevreji, koji su skoro svi bili iz Turske ili živjeli od trgovine s njome, mora da su se vrlo ugodno osjećali među onim mnoštvom balkanskih trgovaca i kiridžija na Taboru, među kojima su baš turski Jevreji, dakle njihova braća, bili u znatnom broju. To ih je, vjerovatno, poticalo, da češće izlaze na Ploče i da ondje provode veliki dio dana.

Jevreji koji nisu izlazili u grad ostajali su u svome getu, i to muškarci u magazinima, a žene u kućama. U podrumima jevrejskih kuća ležala je naslagana roba trgovaca, a tu su bili i njihovi dućani. Svoju robu su prodavali ili tu u getu ili su je na ramenima raznosili po gradu, te nuđali kupcima po ulicama i od kuće do kuće. Mora da su dubrovački trgovci protestovali zbog takva načina prodaje, pa im je ponekad vlada

branila da ovako vrše prodaju. Ukoliko nisu imali nikakva posla ostajali su u getu u dokolici, izlazili pred svoje kuće i magazine, razgovarali se, rječkali i svađali, igrali karata, a katkada baš zbog toga izazivali tučnjave.

Dne 11 januara 1559 god. tužio je sudu David Karo braću Josipa i Abrama Kriado, da su noću došli pred vrata njegova stana, htjeli silom da provale unutra i da ga ubiju. Kada to nisu mogli, onda su pobjegli bacajući kamenje na njegov stan. Dan ranije su mu prijetili da će mu isjeći nos, a sa svoga prozora su bacali kamenje na njega. Za svjedoke svega ovoga predložio je Mojsiju Parda, Mojsiju Pinta i Josipa Parda, te Dubrovčanina Marina Zizerovića. Nekoliko dana kasnije, 24 januara, braća Kriado su ponovno provalili u Davidovu kuću, tukli ga i pokušali da ga ubiju. Svjedoci su ovog puta bili Moj. Pardo, David Rome, Dr. Izaija Koen (Didak Pir) i Jos. Marido. Međutim je Abram Kriado tužio Kara da se baca kamenjem na njegova mlađeg brata, a kada je on došao u njegovu obranu, Karo je udario i njega kamenom u ruku. A Josip Kriado je tužio Kara da mu je kazao mnoge uvrede i nepristojne riječi. Svjedoci su bili Josip i Menahem Amariljo, Dr. Iz. Koen, Abram Ruvio i konzul Arneliko².

Kada su se Izak Klalfon i Josip Salama, zet liječnika Abrama, igrali karata 19 augusta 1575 god. u dubrovačkom getu, pristupio im je Abram Benzahin i umiješao se u igru, te im kazao da zaigraju jednoga asa. »Tada me je Izak počeo da vrijeđa govoreći: »Nitkove, idi pa se prodaj u Solunu!«, i da se spremam da pređem u kršćansku vjeru, i da je bolje bilo mojoj majci da je imala jednu krivu kćerku nego mene, i osim toga udario me je kamenom u nogu«. Svjedoci su bili Juda Saralvo i Salamun Kabiljo³.

Oko Jevreja na ulicama geta neprestano su se vrzala djeca, koja svakako nisu bila bolja od ostale dubrovačke djece, za koju kaže fra Serafin Raci da se za njegova boravka u Dubrovniku (1587—1589) govorilo: »Od muha zadarskih i djece

² Lamenta de intus CII, 128', 130, 131, 131'.

³ Lamenti del criminale IV, 137. — Kao jedna od težih uvreda, koja se u ondašnjem Dubrovniku mogla kazati nekoj ženi, bila je »fratarska« ili »popovska prostitutka« ili pak »prostitutka Turaka i Jevreja«. Na takvo se vrijeđanje vrlo često nailazi u knjigama tužaba.

dubrovačke, oslobodi nas, Gospode!« Ta jevrejska djeca, dabo-
me, nisu ostajala po cijeli dan u svojoj ulici, nego su sigurno
izlazila na obližnju Placu, a odatle i po čitavu gradu, da skupa
s ostalom dubrovačkom dječurlijom prave larmu po ulicama i
trgovima, da svojom grajom ne daju mira dubrovačkim kućama
i ometaju molitvu u crkvama i manastirima. A ponekad da u
svojim uličnim bitkama razbijaju glave mirnih prolaznika i sta-
kla na prozorima, o čemu ima mnogo spomena u dubrovačkim
sudskim zapisnicima onoga vremena.

Jevrejke su, vjerovatno, malo izlazile iz kuća. Tako su,
uostalom, živjele i ostale žene u Dubrovniku. Sve do najnovi-
jega vremena rijetko su se viđale na dubrovačkim ulicama, a
ukoliko su neke izlazile, to su ponajviše bile prodavačice, slu-
škinje i krčmarice, kojih je u starom Dubrovniku bilo neobično
mnogo. Ostale žene, vladike i građanke, ostajale su u svojim
kućama, a samo o blagdanima odlazile do crkve ili u kakvoj
drujoj prilici u pratnji svojih roditelja i braće posjećivali rod-
binu ili prijateljice. Na sličan su način, naravno, živjele i dubro-
vačke Jevrejke, koje su inače uvijek bile povučene i u načinu
življenja mnogo konzervativnije od ostalih žena Južne i Zapadne
Evrope. Nismo ništa našli o odijevanju jevrejskih žena, osim
što je bilo propisano da i one nose neke posebne znakove na
svojoj odjeći, vjerovatno neke naročite kape.

Češće se spominju u arhivskim dokumentima Jevrejke
udove, koje su poslije smrti svojih muževa uređivale njihovu
zaostavštinu i upravljale imanjem u sporazumu sa svojim stara-
ocima. Vlada je i njima, kao i ostalim udovima u Dubrovniku,
određivala staraoce koji su davali dozvolu za svaki važniji nji-
hov čin koji se ticao imovine i zaostavštine. Naročito se to
radilo kada su udove imale maloljetnu djecu. Ali osim dozvole
tutora, udove su za to trebale da imaju i dozvolu Maloga vijeća
s knezom na čelu, čija je dužnost bila da paze na imovinu
udova i maloljetnika. U vezi s ovim izlazile su Jevrejke udove
pred državne vlasti, dolazile su i na sud da brane svoje interese
i da traže pravdu za sebe i svoje.

Svake subote i o jevrejskim blagdanima zamirao je svaki
rad u getu, a Jevreji su cio dan posvećivali molitvi i odmoru.
Izlazili su i tada iz geta, ali ništa nisu radili, čak se nisu intere-

sovali ni za svoje poslove, kako radom ne bi ogriješili dušu. Karakterističan je za to jedan događaj, koji se zbio 1570 god. Naime, dvojica trgovaca iz Luke (Italija) tražili su od Josipa Bonsinjora da izvrši svoju obavezu, da za njihov raz i damask preda svoje kravlje i kozje kože koje im je bio obećao. Kancelar Dubrovnika pošao je da ga traži i da mu saopći ovaj protest, te ga je našao na Placi. To je bilo 2 decembra, i to baš jedne subote. Kada je u prisustvu dvojice svjedoka pokušao da mu kaže što hoće ona dva talijanska trgovca, Bonsinjur je počeo da bježi ispred njega, da rukama zatvara uši i da neprestano odgovara: »Danas je subota, ne mogu Vas slušati!« Tada je kancelar, videći da mu ne može saopćiti protest, a jer je sutra nastupala nedjelja, javno pred svima koji su se ondje zatekli pročitao poruku one dvojice iz Luke, tražeći da Bonsinjur do ponedjeljnika ispuni sve svoje obaveze. Ovaj javni protest zapisao je kasnije u aktima državne kancelarije u prisustvu dvojice svjedoka, koji su čuli njegovo javno čitanje na Placi⁴.

Mnogo je interesantniji drugi slučaj, iz 1641 god. Dne 22 marta došao je u državnu kancelariju Jero Dragošević, iz Trogira, kapetan broda koji se nalazio u Gružu, te je tražio da mu Aron i Eleazar Koen, te Samuel Maestro, predaju 80 miljara tvrde smole koju su držali za račun Rafaela, Izaka i Davida Ben Namiasa, iz Venecije, da je ukrca i ponese vlasnicima. Ukoliko ne mogu to da učine danas, on je bio spreman da čeka četiri dana. U slučaju da se ovo ne izvrši, Dragošević je otklanjao sa sebe svaku krivicu.

Na ovaj pismeni protest odgovorili su odmah istoga dana braća Koen i Maestro, te ga predali oko 2 sata poslije podne. Oni su izjavljivali da su spremni predati zatraženu smolu, ali je već prošlo podne, pa dok bi pošli u Gruž i počeli predavati smolu, brzo bi došla 23 sata, t. j. suton, kada njima počinje subota, »a svakome je poznato da tog dana ne možemo ovo raditi«. Iza toga nastupa nedjelja, kada bi mogli da predaju smolu, ali ne mogu tražiti od kršćana da rade u nedjelju. Stoga neka se Dragošević pobrine za ljude koji bi to radili i za činovnika koji će tome prisustvovati, ali neka im donese pismenu dozvolu vlasti da se to može raditi, »tako da bismo bili

⁴ Div. Canc. CLVI, 186—187.

zaštićeni od bilo koje neugodnosti ili tužbe obzirom na rad kršćana u nedjelju«. Ali, ne bi mogli da mu izmjere i predadu svu smolu u jedan dan, jer opet »u ponedjeljak, utorak i srijedu nama je zabranjeno to činiti zbog naših blagdana, a u četvrtak i petak, kako je poznato, imamo da stojimo povučeni u getu⁵, a onda ne možemo u subotu, niti u ponedjeljak i utorak slijedeće sedmice, koji padaju prvoga i drugoga aprila, jer je u nedjelju prvi dan naše Pashe . . ., a u danima naših blagdana ne možemo ovo raditi niti dobiti oprostjenje«. Protestovali su još protiv Dragoševića što im je ovo baš danas zatražio, kada je znao za sve navedene zapreke, premda mu je nalog za krcanje poslat još 22 januara. Izgleda da je odgovor Jevreja bio uvažen i da se smola krcala tek poslije prvoga aprila, jer je Dragošević izjavio u kancelariji, 4 aprila, da je svu zatraženu smolu primio u redu⁶.

Svakoga dana predvečer, kada je sa dubrovačkih zvonika odzvanjala »Zdrava Marija«, posebni čuvar je odlazio do Žudi-oske ulice da ključevima zatvara vrata geta. U tom istom času zatvarana su i četvora vrata Dubrovnika. Ali, kako već navedosmo, nije se uvijek tako strogo postupalo, te držimo da je kontrola nad getom i uopće nad kretanjem dubrovačkih Jevreja u normalnim prilikama bila znatno blaža nego u drugim kršćanskim zemljama.

⁵ To je bilo u katoličkoj Velikoj sedmici, kada Jevreji za dva dana nisu smjeli izlaziti slobodno na gradske ulice, da svojom pojavom ne bi izazvali protiv sebe neraspoloženje kršćana, koji su baš ona dva dana slavili uspomenu na Hristovu smrt.

⁶ Div. for. LXII, 249'—253'.

SUKOBI

Život u jevrejskoj općini, koliko se može upoznati iz dubrovačkih arhivskih dokumenata, tekao je jednolično i bez nekih unutrašnjih potresa i težih sukoba. Jevreji su međusobno, vidi se, živjeli mirno i u prijateljskim odnošajima, kako je to i prirodno za onako malu skupinu ljudi u jednoj stranoj i inorodnoj sredini, koja je u svom glavnom dijelu uvijek bila povezana i rodbinskim vezama. Osjećaj zajednice mora da je među njima bio naročito jak, što je svakako uticalo i na život u onako zbijenoj i zatvorenoj ulici. Istina, bilo je nekih manjih svađa i rječkanja, međusobnih ogovaranja i smetanja, čega je uostalom uvijek bilo mnogo i u ostalim zbijenim i krivudastim ulicama staroga, a i današnjega Dubrovnika. Pri tome su često tražili intervenciju dubrovačkog suda, koji je onda pozivao sebi pojedine Jevreje, te im zabranjivao da se izmjenično vrijeđaju. Međutim težih i ozbiljnijih sukoba među članovima dubrovačke jevrejske općine nije mnogo bilo. Svoje sporove su obično prepuštali izabranom sudu dobrih ljudi, koje su birali ne samo među Jevrejima u Dubrovniku, nego i među Jevrejima Italije i Turske. Često je među tim odabranim sucima bilo kršćana, a u dosta slučajeva svi su oni bili kršćani. Tako su u septembru 1574 god. imali spor Mojsije Kardielo i Samuel Bono zbog nekog novca datog Danijelu Rodrigi i nekom mešetaru, pa su se sporazumjeli da im to riješe jedan Dubrovčanin i neki Mlečanin. Isto tako u julu 1583 god. rješavala su dva dubrovačka vlastelina spor između Jevreja Jakova Bula i Jude Trolios.

Sukobi među Jevrejima nastajali su većinom zbog trgovačkih ili kakvih drugih poslovnih sporova, koji se nisu dali na miran način riješiti. Tu se obično radilo o neprihvatu mjernica, neispunjenju obaveza nekog ugovora ili o nesporazumima u pogledu isplate kakvih zajedničkih troškova i slično. Bilo je slučajeva da su se i porodični sporovi rješavali na sličan način. Tako su, 11. januara 1594. god., Izak Abuaf i Sal. Kabiljo imali da riješe spor između Rene udove Arona Koena i njezina sina Josipa, a po odobrenju Reninih tutora Sal. Oefa i Davida Koena, njezina sina, kao i po naročitoj dozvoli Maloga vijeća od 10. januara¹. A u jednom drugom slučaju, kada se vjerovatno radilo o ozbiljnijem sporu, možda također porodičnom, stranke nisu izabrale sudije, nego je to vlada preuzela na sebe i likvidirala taj sukob, za koji je sam knez odredio sudije. To je bilo u novembru 1612. god. u sporu između Mojsije Koena Kamarga i njegove žene, s jedne strane, te Abrama Abeatara i Mojsije Koena Herere i njihovih žena s druge strane².

Najteži sukob među dubrovačkim Jevrejima izbio je 40-tih godina XVII stoljeća, a trajao je nekoliko godina. Kako se radilo o uglednijim članovima jevrejske općine, a — izgleda — i o ljudima nešto oštrije prirode, bar sa jedne strane, to je taj sukob nekoliko godina uznemirivao svu jevrejsku općinu u Dubrovniku, koja se čak bila podijelila u dva tabora. Dokumenti o toj svađi veoma su brojni i nepotrebno opširni, po čemu se vidi da je tome davano mnogo više važnosti nego je sam povod svađe zasluživao. Mi ćemo također o ovom sukobu progovoriti nešto opširnije, jer će nam i to pomoći da bolje upoznamo prilike u kojima su živjeli dubrovački Jevreji.

Josip Azubi (Azuvi) i njegov sestrić Eleazar Koen, brat rabina i pisca Arona, stanovali su u getu u neposrednom susjedstvu. Koen je na svojoj kući podigao zid pored same Azubijeve kuće, probio jedan prozor koji je gledao na tu stranu i napravi jedan doksat (solar, čardak). Zbog toga je došlo do spora između ove dvojice srodnika i Azubi je protestovao protiv Koena tražeći da se sve te novotarije na njegovoj kući poruše ili uklone. Azubi je sastavio pismeni protest da bi ovaj spor

¹ Div. Not. CXXVII, 117—117'.

² Cons. Rog. LXXXIII, 186.

mogao rješavati sud dobrih ljudi, i to nekih u Veneciji. Obojica se u tome slože, te za neko vrijeme življahu mirno. Međutim je nastao spor oko procedure koje su se trebali obojica pridržavati u iznošenju svojih predloga i protupredloga, kao i u rokovima do kojih su imali to predavati. Tako je Azubi, 13. septembra 1641, u svom protestu iznio da su se njih dvojica bili sporazumjeli, 26. augusta, da će najprije Azubi kroz pet dana predati svoje zamjerke, na koje će Koen kroz daljnjih pet dana dati svoj odgovor, i to će sve poslati u Veneciju sucima. Azubi je to ispunio odmah, 2. augusta, kako su posvjedočili Mojsije Kabiljo i Abram Abeatar, ali Koen nije odgovorio. Azubi je tada ujutro u sinagozi položio zakletvu na ono što se bio obavezao, pa je protestovao protiv Koena što se nije držao sporazuma, te je izjavio da poništava njihov zajednički sporazum i da traži od Koena da plati svu štetu koja iz toga može nastati. Međutim je Koen odgovorio, 16. septembra, da je u sporazumu stajalo da odmah imaju dati sve svoje predloge i zamjerke, te protest potpisati, kako ne bi naknadno unosili neke svoje nove protupredloge i protuzamjerke. Koen je tako postupio, pa je isto tražio i od Azuvija, ali je ovaj to odbio, kako bi mogao svojoj izjavi nadodavati ako se čega naknadno sjeti. Koen mu je i to dozvolio, ali je tražio da bar tada svoj protest potpiše, što je on odbio³.

Nekoliko dana zatim, 23. septembra, Azubi je ponovno registrovao svoj pismeni protest, u kojem je iznio, kako je Koenu kazao u sinagozi, u prisustvu svih Jevreja, da je stigla presuda (pesak) iz Pize, u kojemu je stajalo da mora dovesti u prvašnje stanje sve što je novo bio podigao na Azuvijevu štetu, inače da će biti izopćen. Nato je Koen odgovorio da on dobro zna kakve su to presude iz Pize. Ali, kako po tvrđenju Azubijevu niko od prisutnih Jevreja nije htio da mu tu Koenovu izjavu i pismeno potvrdi iz obzira prema Koenu, to mu sada preko državnih kancelara saopćuje spomenuti pesak, pa ako želi to izbjeći, neka sve povrati u prvobitno stanje. Odbijao je neke Koenove prigovore i tražio da se njemu isplati 300 reala, koje po ugovoru ima da plati onaj između njih koji prekrši sporazum. Na ovo mu je Koen odmah odgovorio, da će se već naći

³ Div. for. LXIII, 158—159.

neko u Pizi da pokaže kako je bez opravdana osnova došao do onog pisanog mnijenja, koji on naziva »pesak iz Pize«, jer da i oni iz Pize izjavljuju da im je to izmolio Azuvijev brat. A kako se baš Azuvi prvi nije držao sporazuma, to neka se njemu, Koenu, isplati ono 300 reala⁴.

Dne 1 oktobra odgovorio je na ove izjave Azubi, kao i na odgovor koji mu je Koen dostavio preko svoga pisara Moj-sije Kabilja. Spreman je, kaže, da odbaci svoj 21 izneseni zahtjev ili bilo koji od njih, ako se Koen zakune da su svi oni lažni, kao što se on već zakleo u sinagozi za Koenove. Neka tu zakletvu položi do 3 oktobra, jer se sprema na putovanje u Italiju, pa hoće da sve to uredi prije odlaska. Koen mu je doista odgovorio 3 oktobra, zatražio je 300 reala, kao onaj koji se drži sporazuma, nije htio da se zakune, jer »naši obredi traže da se onome koji hoće da se zakune ne dopušta zakletva, to sklonište lažljivaca, a jer je nepotrebna zakletva grijeh«, to će on sve svoje navode potvrditi dokazima. Ukoliko bi što bilo sumnjivo, spreman je da se zakune, ali ako to sudije zatraže⁵.

Spor se međutim nastavljao, te je 1642 god. neki sud, valjda onaj dobrih ljudi u Veneciji, dao pravo Koenu. Ali Azubi nije bio miran, nego je ponovno pokretao svađu kako bi ta presuda pala i cijela stvar došla na rješavanje pred dubrovački Senat (vladu). Zato je Koen, 16 maja 1642 god., uložio protest, koji je Koenov pisar pročitao Azuviju negdje na Placi tražeći da odustane od daljnjega raspravljanja »o zidu, vazduhu i drugome« između dviju kuća u kojima stanuju. Tri dana zatim, 19 maja, odgovorio je Azubi da sudije nisu imali da presude cio njihov spor, jer Koen nije bio prepustio njihovoj odluci pitanje Azubijeva »solara ili čardaka«, i jer je on i prije postojao i dozvoljen je odlukom Maloga vijeća. Na ovo je ponovno dao izjavu Koen, 12 juna, iz koje se vidi da je kuća oko koje se sporilo bila Azubijevo vlasništvo⁶.

Ali, svađa između ove dvojice nije prestajala, nego je naprotiv bila sve jača. Azubi je bio naročito agresivan i izazivački raspoložen, te svojim ponašanjem, riječima i gestama nije

⁴ Ibid., 163'—167'.

⁵ Ibid., 168—170.

⁶ Id. LXIV, 274—274.

prestajao da vrijeđa Koena i da među dubrovačke Jevreje unosi neslogu i neprijateljstvo. Vjerovatno na molbu nekoga od Jevreja, možda i samoga Koena, umiješala se u ovaj spor i dubrovačka vlada, koja je dotada stajala mirno i držala se po strani. Čim je, pak, ovaj sukob mogao da se izvrgne u otvorenu svađu i da izazove neslogu i borbu među njenim građanima Jevrejima, vlada se umiješala i 20 septembra 1642 god. suci za kriminal naredili su Azubiju, uz prijetnju kazne od dva mjeseca zatvora i 100 dukata globe, »da se ne usuđuju ni pod kakvim izgovorom izazivati . . . niti pod vidom pjevanja, propovijedanja, molitve ili traženja pravde riječima bilo kojim jezicima ili narječjima, djelima ili gestama, grditi ili nepravdu nanositi bilo kojem između Jevreja u sinagozi za vrijeme molitve ili u drugo doba, a naročito i više svega Eleazaru Koenu, Jevrejinu, kako u samoj sinagozi za vrijeme molitve, tako i vani u bilo koje vrijeme . . .«⁷.

Poslije ove odlučne prijetnje dubrovačkoga suda, Azubi je ućutao i više se ova dva srodnika nisu obasipala izjavama i protuizjavama, nego su svoj spor dalje rješavali, izgleda, na jedan mnogo diskretniji i mirniji način. O tome je, naime, rješavao dubrovački civilni sud, kao i njihovi izabrani sudije, čije su presude registrovane 1643 god. Oba su suda dala pravo Koenu, uz neka neznatna ograničenja, a izabrani sudije u Veneciji bili su presudili još 1642 god., da Koen može zadržati i zid i neki prozor, ako dvojica izabranih kršćana presude da to može da ostane. Tako je konačno Eleazar Koen došao do svoga prava, a uvjereni smo da mu je pri tome pomagao i brat Aron, naročito pri sastavljanju odgovora na Azuvijeve proteste. Čak nam izgleda da je i čitav ovaj sukob Azubi vodio s oba brata Koen, a ne samo s jednim⁸.

Međutim, za vrijeme ove duge svađe s Koenom, Azubi nije živio u miru ni s ostalim Jevrejima u Dubrovniku. To je,

⁷ Id. LXV, 67'.

⁸ Id. LXVI, 198—205; LXVII, 42—43', 184—185; *Mobilia* 1643, fol. 107, 170, 249—250. — U junu 1642 bile su se obadvije stranke sporazumjele da spor riješe haham Simon Lucato i haham Samuel Mazaod, iz Venecije. U slučaju da se neko ne pokori njihovoj presudi, imao je da plati 150 reala, od kojih 50 reala Jerusalemu i 50 reala dubrovačkoj vladi. Id. LXVI, 198—295.

možda, i razlog da su mu kriminalni suci dali onako oštru opomenu, iz koje vidimo da je on, osim Koena, vrijeđao i druge Jevreje. Tako je 1641 god. izbio spor između njega i Jude Pičo, koji je na neko vrijeme bio učitelj škole jevrejske općine u Dubrovniku. Obojica su svoj spor bili prepustili na rješavanje Izaku Benvenisti, Jozui Maza i Menahemu Trinke, a oni su presudili da najam za magazin, u kojem je stanovao Juda, ima da plati blagajna milostinje sinagoge; da Juda plati ovoj blagajni najam za taj magazin u visini od 3½ reala godišnje za sve vrijeme što je bio u Dubrovniku od časa kada je prestao da bude učitelj i oko dva mjeseca što se zadržao zbog sinagoge da popravi neku knjigu zakona, koja je vlasništvo sinagoge, ovaj najam ne smije mu niko tražiti nego blagajnik skupa s većinom sinagoge; Juda je još morao donijeti dokaze da nije dužan da to plaća, jer Azubi nema ništa protiv njega; Azubi ima da plati svoj dio doprinosa za Judu na ime onoga što je bio učitelj i svećenik (? orator), kao što su i svi ostali Jevreji platili svoj dio^o. Iz ove prilično nejasne presude razabire se, u pogledu Azubija, da je lično napadao učitelja i tražio da plati neki svoj dug za najam stana, a sam nije htio da plaća svoj doprinos za njegovo izdržavanje, kao što su bili platili i ostali članovi jevrejske općine.

Azubi je, u isto vrijeme, još bio u svađi i sa svojim zetom, Judom Basasrielom. Kada se Juda spremio da sa svojom ženom i cijelom porodicom otputuje iz Dubrovnika i pođe u Tursku, Azubi je dao zadržati, baš na izlasku iz grada ispod Zvonika, svu prtljagu i sve stvari koje je sobom nosio. Kako je Basasriel zbog toga imao štete, jer je već bio našao i platio kramare (kirdžije), kao i janjičare koji će ga pratiti i čuvati na putu, to je istoga dana, 21 aprila 1643, uložio protest protiv Azubija, tražeći da on snosi svu odgovornost i svu štetu za ovo što mu čini. Kancelar je zatekao Azubija na Placi pred samim getom, te mu je saopćio protest Basasrielov u prisustvu svjedoka Tome Alberiči i Davida Meldole. Basasriel mu je još poručivao da sad ide u Sofiju, gdje će imenovati svoje suce u sudu dobrih ljudi, koji će ovaj spor urediti »kako su naši rabini zapovjedili i odlučili«, a spreman je položiti i kauciju za ono što bi ga

^o Id. LXIII, 89'—91.

mogli da osude. Nadodao je još da iz obzira prema Azubiju, kao svome tastu, ne može više ništa reći, pa s time završava. Međutim se ovaj sukob brzo riješio, jer je sam Basasriel izjavio, 24 aprila, da svojom voljom poništava svoj protest upućen Azubiju¹⁰.

Mnogo kasnije, iza perioda kojim se u ovom radu ne bavimo, našli smo jedan interesantan sukob koji je bio nastao između svih članova jevrejske općine. Svadali su se oko raspodjele troškova za godišnji najam geta. Konačno su se sporazumjeli, 14 januara 1704 god., te su o tome sastavili zapisnik. Najam su za svoje kuće imali da plaćaju Rafael Koen, Samuel Papo, S. Lucena, Jakov Saralvo i sin Samuel, Salamun Bono, Sabato Tolentino i sin Merdohej, te Izak Kampos. Ostatak svote do 340 reala, koliko je iznosio godišnji najam geta, imala je da plati »jevrejska škola (schola Hebraeorum)«, i to 77 reala i 8 dubrovačkih dinara. Međutim Samuel Saralvo, koji je na tom sastanku predstavljao svog oca, nije bio time zadovoljan, te je odmah izjavio da on ne spada u tu školu, pa ne misli ništa davati preko najma za svoju kuću¹¹.

Osim spomena o sukobima između samih dubrovačkih Jevreja, nailazili smo u arhivskim dokumentima i na sukobe Jevreja s Dubrovčanima, odnosno sa zakonima i propisima dubrovačke države. Istina, takvih je sukoba bilo veoma malo i nisu bili ozbiljni ni teški. Jevreji su, sudeći po svemu, uvijek živjeli mirno, te su rijetko dolazili u sukob s državnim zakonima. Primjera radi navešćemo nekoliko slučajeva, koji će nam i sa te strane osvijetliti život dubrovačkih Jevreja u prošlosti.

U staroj dubrovačkoj kronici Anonima¹², pod godinom 1547 zabilježeno je, da je na poluotoku Pelješcu, u kraju između Stona i Ponikava, prosió neki Jevrejin, koji se prikazivao kao da je pokršten. U jednom selu, dok je neka seljanka odnijela jelo svojim u polje, ovaj je Jevrejin ušao u njezinu kuću i našao samo jedno malo dijete, kojemu da je otkinuo udo i tada pobjegao. Odmah se posumnjalo na njega, te su ga uhvatili baš

¹⁰ Id. LXVI, 33—34.

¹¹ Div. Not. CXLI, 122.

¹² Chronica Ragusina, 124—125.

u času kada je htio da pobjegne sa Pelješca. Pred sucima u Dubrovniku sve je poricao, pa čak nije ni na mučilima ništa priznao. Kada su suci vidjeli da ni poslije ponovna mučenja ništa ne priznaje, uvjerali su se da je nevin, te ga pustili iz zatvora. Ovaj je Jevrejin po ocu bio iz Hvara, a po majci iz Venecije.

U februaru 1552 god. bilo je zatvoreno više kršćana i Jevreja, valjda zbog dugova. Međutim Marin Gundulić, koji je tada bio sudac, naredio je da se svi puste iz zatvora. Vlada mu je istoga dana zapovjedila da ih odmah ponovno zatvori, inače da će sam biti globljen sa 100 dukata¹³. O svemu tome, začudo, nismo našli nikakvih podataka u sudskim zapisnicima, pa ne možemo kazati zbog čega su svi oni bili zatvoreni.

Dne 2 juna 1557 tužio je Izak Abono Grosso nekoga Puljiza da ga je pred jednim dućanom u ulici Između Polača udario drvom po glavi i po vratu¹⁴.

Dne 23 augusta 1557 god. potjerani su iz Dubrovnika Josip i Abram Kriado, izgleda zbog prekršaja pri prodavanju robe, s time da kroz tri dana imaju napustiti grad¹⁵. God. 1559 bili su ponovno u Dubrovniku, te u getu izazvali svađu o kojoj smo već govorili^{16a}.

Zbog krijumčarenja je bilo nekoliko rasprava protiv Jevreja, naročito u prvoj polovini XVII stoljeća. Tako su 26 novembra 1629 god. carinici bili donijeli neku presudu protiv Samuela Maestra, a u prilog Engleza Viljema Yata, prokuratora Džona Vuile (?), kapetana nekog engleskog broda, ali je tu presudu vlada poništila¹⁶.

Dne 16 maja 1647 god. kažnjen je Abram Abeatar sa 100 perpera globe zbog krijumčarenja koža¹⁷. A kratko vrijeme zatim vlada je riješila svake krivice Salamuna Maestra i braću u nekom procesu koji su protiv njih bili podigli carinici¹⁸.

Zbog sličnih prestupa kažnjeni su, 27 januara 1656 god., Izrael Franko i Izak Lima sa cijelom porodicom¹⁹, te Salamun

¹³ Cons. Minus XLII, 204.

¹⁴ Id. XLIV, 259.

¹⁵ Lamenta de intus CI, 41'.

^{15a} Pogl. str. 373.

¹⁶ Cons. Rog. XCII, 57.

¹⁷ Id. C, 87'.

¹⁸ Ibid., 178'.

Lucena i njegov brat Samuel. Salamun Lucena je bio kažnjen godinom dana zatvora i 2.000 dukata globe, a njegov brat sa 6 mjeseci zatvora. Isprva se čak radilo da se nad Salamunom izreče smrtna presuda, a sve zbog osam bala tkanina koje je kao prokurator Izaka i Jakova Kampos, iz Sarajeva, nedozvoljeno uvezao iz Venecije²⁰.

Dne 23 maja 1659 god. vlada je kaznila Izaka Kuriela globom od 80 dukata, jer je iz Hercegovoga preko Konavala donio u Dubrovnik kroz vrata na obali 12 bala kozjih koža i 88 komada drugih koža²¹.

U procesu koji su carinici podigli protiv nekih Jevreja bili su kažnjeni Rafael Koen sa 100 dukata globe u korist gradnje gradskih zidina, Josip Baruh sa 50 dukata, dok je Izrael Maestro bio riješen, 16 aprila 1660 god.²²

¹⁹ Id. CVI, 87, 89', 177'; Senten. Canc. CCXXI, 26 i d.

²⁰ Cons. Rog. CVII, 112—112'; Senten. Canc. CCXXII, 69'—70'

²¹ Cons. Rog. CIX, 154'.

²² Id. CX, 21'—22.

VJENČANJA

Intimni porodični život dubrovačkih Jevreja najslabije nam je poznat. Mogla bi se jedino u tu svrhu praviti upoređenja s onim što se zna o prilikama u drugim zemljama, ali naša svrha nije da tim načinom upoznajemo prošlost Jevreja u Dubrovniku. Ukoliko pak imamo suvremenih podataka o njihovom porodičnom životu, to je jedino na osnovu nekoliko vjenčanih ugovora i testamenata. Njih ćemo ovdje priopćiti, da bar tako dobijemo neku sliku i o toj strani njihova života.

Prije svoga vjenčanja vjerenici su običavali sklapati ugovor o tome, kojim se ponajviše uređivalo pitanje vjereničina miraza, kao i neke formalnosti njihova budućega življenja. Takve su ugovore obično sklapali i ostali Dubrovčani, naročito vlastela, te se u Dubrovačkom arhivu čuvaju posebne knjige u kojima se nalaze registrovani vjenčani ugovori. Ali, vjenčani ugovori Dubrovčana većinom su sasvim kratki i poslovnim stilom sastavljeni, te se u njima govori jedino o mirazu koji je vjerenica sobom nosila, kao i o roku u kojemu je vjerenik bio dužan da ju sobom povede i vjenča. Međutim, vjenčani ugovori Jevreja sasvim su drukčiji. Sastavljeni su pomalo pjesničkim stilom, sa mnogo ukrasa i kićenih fraza u izražavanju, što je tim poslovnim aktima davalo neku pjesničku formu. A pitanje miraza i ostalih formalnosti kao da je bilo sporedno, te se tek uzgred spominjalo, kao da ti akti i nisu samo zbog toga sastavljeni.

Jevrejski vjenčani ugovori nisu se registrovali s ugovorima Dubrovčana. Našli smo samo jedan takav ugovor, sasvim

poslovnim stilom napisan¹, kojim Abram Abenun, 27. januara 1627. god., izjavljuje da je prošlih godina primio na ime miraza svoje žene Gracije, kćeri pok. Davida Arari, 1.000 dukata od njezina brata Izaka, o čemu da je on, Abram, sastavio vjenčano pismo na 1.500 dukata po jevrejskom običaju². Svi ostali sačuvani vjenčani ugovori dubrovačkih Jevreja registrovani su u raznim knjigama dubrovačke kancelarije ili notarijata, ali uvijek u vezi s kakvim sporom koji je zbog njih nastao. Stoga i nemamo mnogo takvih ugovora, koje su Jevreji, izgleda, čuvali kod sebe i samo u iznimnim prigodama iznosili pred ostali svijet. Tako je prvi spomen o tome, iz 1602. god., zabilježen u vezi sa sporom između hahama Perahije Formona i njegova zeta Abrama Vitite, iz Valone, koji su se svađali oko miraza Formonove kćeri Abigail. Spor su bili privremeno riješili izabrani sudije haham Abram Abeatar, Izak Abuaf, Jakov Danon i Jakov Benun. Odredili su da Vitite položi 342 dukata kao kauciju Formonu dok u Valoni ili Solunu ne presude ovaj spor učeni pravnici. Ako bi Vitite htio da mu se sudi u Dubrovniku, onda neka o svom trošku dovede svoju ženu Abigail, da se može u njezinu prisustvu suditi³.

God. 1609. registrovala je Klara, žena Jakova Levi, privolom svoga muža, vjenčani ugovor sklopljen između njih u februaru 1592. god.,⁴ a koji glasi:

»Neka je sa srećom vjerenici i vjereniku.

Četvrtog dana sedmice, prvog mjeseca ševata 5352. od stvorenja svijeta, prema računanju Jevreja, ovdje u Dubrovniku, koji leži na obali mora. Gospodin Jakov Levi, kojega neka Bog čuva, sin gospodina Abrama, blage uspomene, reče gospođi Klari, svojoj vjerenici, kćeri gospodina Josipa Salame, kojega neka Bog čuva, da mu bude supruga po zakonu Mojzija i Izraela: »Ja ću upravljati, častiti i držati prema zakonima Božjih ljudi, koji časte, upravljaju i drže istinski svoje žene, i daću ti darove tvoga djevičanstva u novcu 200 dinara srebra,

¹ Liber dotium XVI, 35'.

² Abram Abenun je u dubokoj starosti sastavio svoj testamenat, 16. augusta 1628, a umro je u maju 1629. ostavivši sve svoje imanje ženi Graciji. Testam. LIX, 33'.

³ Div. Not. CXXX, 178—179.

⁴ Div. for. XX, 144'—145.

koji ti po zakonu pripadaju, i tvoju potrebnu odjeću, i stajaću s tobom po običaju cijeloga svijeta«. I zadovolji se gospođa Klara, njegova vjerenica, i pođe njemu, naime rečenom Jakovu Levi, vjereniku, da mu bude žena. A ovo je miraz koji je ponijela iz kuće svoga oca u srebru, zlatu, draguljima, potrepštinama kuće i postelje, u svemu 400 zlatnih škuda dobrih i teških. I zadovolji se gospodin Jakov Levi, vjerenik, te joj uzvрати mirazom u svojoj robi davši joj na dar svotu od 200 škuda dobre težine, tako da za svoj miraz ima u svemu 600 zlatnih škuda dobre težine. A ovako nam reče gospodin Jakov Levi: »Primam na sebe i na svoje nasljednike rizik za ovaj miraz, da se isplati od dobra moje robe i imanja, koje imam pod čitavim nebom, toliko od onoga što sam dosad stekao, kao i od onoga što ću steći ubuduće. I neka je sve podložno da isplati ovaj zapis o mirazu. Sve ovo primam na sebe i na svoje potomke iza sebe, i neka je ovo valjano, kao bilo koji zapis o mirazu koji se sklapa između sinova Izraelovih po propisima naših mudraca, blage uspomene, otsada zauvijek, jer u ovom pisanom nema prevare niti kakve krađe«. »A za vjeru svega ovoga uzeli smo riječ od spomenutih gospodina Jakova Levi i od vjerenice gospođe Klare, i sve će biti čvrsto i dobro.

Svjedoci su bili: Perahija Formon, Sal. Kabiljo, Menahem Moskato, svjedok i pisar, te Jakov Benkastiel. Ispustivši neke klauzule koje se pri sklapanju vjenčanja običavaju staviti prema običaju i obredu Jevreja«.

Deset godina kasnije, 1603 god., sklopljen je vjenčani ugovor između Jakova Bendanona i Reine, kćeri Mojsije Maestra⁵. Ugovor je registrovan 26 januara 1613 god., pošto ga je sa jevrejskoga preveo na talijanski Perahija Formon, koji je običavao prevoditi i ostale jevrejske dokumente onoga vremena.

Naokolo ugovora zapisane su ove riječi:

»Ko nađe ženu, nađe dobro i ispuni volju Gospoda Boga. I rekoše svi iz naroda, u zapovijedima i u Starom Zavjetu, neka Gospod Bog dade ženi koja dolazi u tvoju kuću, kao

⁵ Id. XXVI, 50—52'.

Rahela i Lija, koje obadvije podigoše u kući Izraelovoj. Neka je sretno!«

Sam ugovor ovako počinje:

»Prvog dana sedmice, dne 14 mjeseca tišri godine 5363 od stvorenja svijeta, prema računu kojim mi računamo ovdje u Dubrovniku, koji leži nad morem, a izdržava se vodom iz česama i bunara u blizini rijeke Omble«. Dalje se nastavlja kao u prednjem ugovoru iz 1592 god., te vjerenica obećaje da će donijeti u novcu 800 dukata, u pokuštvu i drugome 1.200 dukata, a u posteljini 400 dukata. Svjedoci su bili Perahija Formon, Aron Amadio, David Koen, Danijel Abeatar i Abram Lančano.

Vjerenici su zatim sklopili još jedan ugovor, koji ovako počinje:

»Poglavlja potpisana i ugovorena između vjerenika i vjerenice, jesu jasna i tvrda poglavlja, kao ona sinova Gada i Rubena, da prije ne, sporazum prije djela, a ta su poglavlja:

1) ako Reina umre prije Jakova Bendanona i za sobom ne ostavi potomaka koji bi živjeli preko 70 dana, onda polovina miraza pripada Reininim potomcima, ali ako ostavi potomaka koji žive preko 70 dana, sav miraz ostaje mužu; 2) ako Jakov umre prije Reine, njoj ostaje čitav miraz; 3) »još među sobom ugovoriše da on ne uzima drugu ženu za njezina života, ni pod imenom supruge, ni za prilježnicu, ni djevojku, ni s vjeron, ni s vjenčanom knjigom, ni pod kakvim načinom vjenčanja na svijetu, i da svoju vjerenicu može da otjera samo njezinom voljom i jednoga od njezinih najbližih srodnika, koji se nađe u gradu u kojemu ona bude živjela; 4) još se obaveza vjerenik, ako se — sačuvaj Bože — razboli od kakve opasne bolesti, nemajući sigurne djece, da će odmah zapisati knjigu otpuštenja ili priznanja svojoj ženi, kako ne bi ostala vezana uz svoga šuraka«; 5) ako bi Reinu prisilio ili prevario Jakov da dio svoga miraza preko obaveze ipak ostavi njemu ili kome drugome, izjavljuju oboje da to neće vrijediti.

God. 1641 podnio je Aron Koen, kao tutor svoje kćeri Ester, udove pok. Josipa Franko, na registrovanje njihov vjenčani ugovor⁶, preveden sa jevrejskoga na talijanski, koji glasi:

⁶ Id. LXII, 228—231.

»U petak 12 mjeseca teveta godine 5396 od stvorenja svijeta, prema računu kojim računamo ovdje u Dubrovniku, koji leži u blizini mora i koji se hrani izvorskim vodama, a u blizini rijeke Omble, mladi i izvrсни vjerenik časni Josip Franko, sin gospodina Davida Franka, Bog da ga čuva, rekao je djevičanskoj mladoj gospođi Esteri, kćeri hahama gospodina Arona Koena, Bog ga čuvao: »Budite mi supruga po zakonu Mojsijevom i Izraelovom, a ja ću Vas Božijom pomoći hraniti, izdržavati, voditi, držati i odijevati kako se prema propisima jevrejskih kanona istinski izdržavaju i odijevaju njihove supruge, i daću Vam miraz za Vaše djevičanstvo 200 srebrenjaka, koje Vam idu, i izdržavanje, te ću se spojiti s Vama po običaju cijelog svijeta«. I pristala je gospođa Ester, ova vjerenica, i postade mu žena po zakonima Mojsijevim i Izraelovim«, te mu je donijela u gotovini 2.800 mletačkih dukata, u zlatnim vazama 300 dukata, u pokućstvu, posteljini i odijelima 1.050 dukata, a on je njoj još dodao 2.050 dukata, tako da je ona usvemu imala 6.200 mletačkih dukata. Svjedoci su im bili Haim Abenun, Danijel Franko, Samuel Maestro, Mojsije Selem Kabiljo i Abram Beatar.

Još su sklopili između sebe i zaseban ugovor, kojim su regulisali pitanje Esterina miraza poslije njezine ili njegove smrti, kao i njihove međusobne odnošaje za života, slično onome kako je bilo ugovoreno u prednjem ugovoru između Reine Maestro i Jakova Bendanona.

TESTAMENTI

Među hiljadama testamenata, zapisanih u velikom broju posebnih knjiga dubrovačkog notarijata, jevrejskih testamenata ima vrlo malo. Jevreji su, sudeći po tome, rijetko pisali testamente, jer bi inače svakako bili registrovani, kao što se činilo i s drugim testamentima domaćih i stranaca. Međutim ovaj nedostatak jevrejskih testamenata znatno nam otežava ulaženje u privatni život dubrovačkih Jevreja, jer se u zapisanim posljednjim voljama i odlukama ljudi uvijek nađe nešto što može da posluži za bolje poznavanje karaktera testatora, njegova rada i života, njegovih odnošaja s ostalim ljudima, te rodbinskih i poslovnih veza, kao i općih prilika njegova vremena. To se moglo da vidi iz testamenta Didaka Pira i Arona Koena,¹ koje smo u cjelini donijeli, a to će se još bolje vidjeti iz nekoliko testamenata koje baš zbog toga i donosimo u ovom poglavlju.

U februaru 1571 god. umro je u Dubrovniku Benvenisti Nansi, koji nije stalno živio u ovom gradu, nego je, vjerovatno, skupa s ostalim Jevrejima bio dospio ovamo da se bavi trgovačkim poslovima, a nije isključeno da je bio i rabin. Izgleda da je duže bolovao, jer je svoj testamenat sastavio 17 januara, a otvoren mu je i registrovan poslije smrti tek 16 februara 1571 god.² Dok su svi testamenti kršćanskih testatora počinjali popisima onoga što su ostavljali raznim crkvama i manasti-

¹ V. str. 307—308, 341—345.

² Div. Not. CXVIII, 114'—115.

rima, te drugim humanim institucijama, dotle Benvenisti odmah određuje da se po nahodjenju njegove majke odaberu dvije siromašne djevojke i da im se prigodom udaje dade 200 zlat. dukata. Zatim ostavlja da se dade hevri Talmud-tore u Solunu 50 dukata, nekom doktoru u Ankoni 12 škuda, dubrovačkoj sinagozi za njegov ukop 25 škuda i 50 litara ulja za pogreb, te duplire kojima će ga pratiti, a svećeniku sinagoge 5 škuda. Nekima koji su ga služili po 12 i 6 škuda, te 10 dukata; a nekoliko komada zlata i srebra, založenih za njegovo oslobađanje sa nečijih galija, ima se otkupiti. Daće još majci liječnika Abrama $3\frac{1}{2}$ lakta mletačkog sukna, ženi Samuela Bona jedan zlatni lanac od 15 škuda, a ženi Ahara jednu šarenu kravlju kožu, sve za usluge koje su mu učinile. Abrahamu Iz. Menahemu prašta neki dug od 1.885 dukata, a u novcu mu još daje 500 dukata, sve zbog rada oko upravljanja njegovom robom i imovinom. Josipu Salama, zetu liječnika Abrama, ostavio je 10 škuda za učinjene usluge. Sve ostalo je dao svome bratu, koji ima da porazdijeli 150 škuda »među Jerusalemom i siromasima koje odabere moj brat«, sva levantinska i mletačka odijela, založena u Veneciji, ima rasprodati i novac porazdijeliti siromasima; »moju odjeću sinagoge i Stare zavjete, koji su u sinagozi u Veneciji, ostavljam mojoj majci, da ih dade kojoj hoće sinagozi. Molim Abrama Iz. Menahema da me sahrani kako je dostojno mojega položaja onom svečanošću kako dolikuje jednom dobrom Jevrejinu«. Svjedoci su bili Dubrovčani Pavao Tadijin i Vlaho Vodopija.

U januaru 1572 god. umro je u Dubrovniku Mojsije Kalderon, levantinski Jevrejin, koji je 24 januara sastavio testament u svome stanu. Sve svoje ostavio je sinovima, a za izvršiooca testamenta odredio je poznatog trgovca Jakutiela Finci, inače nikakvih drugih interesantnih podataka nema u tome testamentu³.

Nismo našli testament Mire Alfandarino, koja je umrla u Dubrovniku, nego je samo očuvano uvjerenje dubrovačke vlade od 5 juna 1598 god., kojim izjavljuje da je Alfandarino

³ Testam. XLIII, 182—182'. — U vezi s ovim Finci je u junu 1572 god. uređivao neke poslove pok. Kalderona. Div. Not. CXVIII, 45'—46.

ostavila kao nasljednice tri svoje kćeri, od kojih jedna živi u Poljskoj.

Dne 6 marta 1614 god. umro je u Dubrovniku Josip Esperiel, koji je prije toga ležao bolestan u svome stanu. Dne 28 februara posjetili su ga haham Perahija Formon, Moj. Samsona Kabiljo, Rafael David Abrama Lančano i David Miranda. Njima je Esperiel usmeno saopćio svoju posljednju volju, o čemu su 13 marta dali zajednički potpisanu izjavu, koja je onda registrovana među ostalim testamentima⁴. »Nadosmo ga — izjaviše svjedoci — ležeći na njegovom krevetu i upitasmo, i on odgovorio da, da, a o ne, kao što zdravi ljudi koji su prisebni u svome razboru. I reče da osjeća pogoršanje svoje bolesti i da bi želio ispovijeti svoje grijehе Bogu, preporučivši svoju dušu Bogu blaženom i hvaljenom, i zapisati svoj testamenat s obzirom na smrt. I kaza ispovijed i preporuči svoju dušu blaženom i hvaljenom Bogu, i odredi i reče, da hoće da gospodin David Koen, njegov šurak, neka ga Bog čuva, bude upravitelj nad svim njegovim imanjem...« Preporučio mu je svog maloljetnog sina, da ga uputi dobrim putem i oženi kćerkom njegova brata Davida Esperielia. A 4 marta ponovno su isti bili u posjete kod bolesnika, pa im je naknadno sve ovo potvrdio i još dodao, da David Koen ne daje njegovu sinu ništa prije navršene dvadesete godine, i da ga ne ženi prije toga vremena. Oni su tada, na Esperielov zahtjev, sve ovo potpisali. A to je bilo napisano »jevrejskim pismom i jezikom, a prevedeno od Perahije Formona, hahama sinagoge Jevreja u Dubrovniku, na španski jezik, te s tog španskog jezika prevedeno od gospodina Ahila Pucića, javnoga i zakletoga dubrovačkoga kancelara, obojice određenih za to od gospode sudaca, a pošto su položili svoju zakletvu«.

Između svih jevrejskih testamenata u Dubrovniku, najinteresantniji je testamenat udove Estere Maestro, koja je umrla u novembru 1628 god.⁵ Testamenat je lijepo sastavljen, tako da ga je, sigurno, pisao neki školovani i kulturni Jevrejin. Kako je rabin Aron Koen bio drug u zajedničkoj trgovini njezina sina Samuela Maestra, to nije isključeno da je baš ovaj učeni rabin

⁴ Testam. LV, 21'—22.

⁵ Id. LVIII, 168—168'.

i pisac sastavio testamenat stare udove Maestro, koji se i stилоm i vrlo lijepim mislima izdvaja između ostalih testamenata dubrovačkih Jevreja. U njemu je na jedan neobičan način iznesena velika ljubav ove stare Jevrejke za Svetom Zemljom, domovinom svih Jevreja, u kojoj je željela da njezine kosti počivaju, kao i majčina ljubav prema svojoj brojnoj djeci raštrkanoj po svijetu. Jedino testamenat samoga Arona Koena može da se sa formalne strane uporedi s ovim stare Maestro, s kojim završavamo seriju jevrejskih testamenata.

Njezin testamenat glasi ovako:

»U ime velikog i svemogućeg Gospoda Boga amin.

Unutar jevrejskoga geta u ovom gradu Dubrovniku, u kući u kojoj obično stanuje spomenuta testatorka, dne 15 mjeseca novembra 1628 godine.

Ja Hester, žena pok. Mojsije Maestra, blage uspomene, nalazeći se pritisnuta godinama u velikoj svojoj starosti, a i bolesna od vrućice, ipak zdrave i prisebne pameti i razuma, i znajući da za nas nema stalnije stvari od smrti, a nestalnije od dana i njezina časa, te htijući za olakšanje svoje savjesti i jer znam da s obzirom na moje nasljednike treba da učinim svoj posljednji testamenat i odredim prema tome kako mi nalaže moja dobra savjest oporučujem i raspoložem na slijedeći način, naime: Najprije sa svom poniznošću preporučam svoju dušu Gospodu Bogu, koga molim da se udostoji primiti me u broj svojih izabranika. A jer nema korisnije stvari za djecu, nego je poslije Božjega blagoslova onaj njihovih roditelja, od kojih se mora toplo moliti i tražiti, kako to stoji na više mjesta u Svetome Pismu, zato dajem svoj blagoslov svim mojim dragim sinovima Davidu, Salamunu, Jakovu, Josipu, Samuelu, Izaku i Reini, te njihovim ženama, sinovima i kćerima, i svima koji će od njih poticati i od bilo kojega od njih, tako da uvijek, posredstvom milosti Gospoda Boga, koja neka bude s njima, u sva buduća vremena budu napredovali od dobra u bolje, i neka se množe u svome sjemenu, časti, imanju i svim i svakakvim stvarima, koje će im koristiti da postignu slavu i vječno blaženstvo. Toplo molim, čak tražim i zapovijedam svim svojim sinovima i kćerima, da pod težinom one obaveze, koju po zako-

nima Gospodnjim imaju prema svojim roditeljima, moraju da me pokopaju pored groba moga premilog supruga, pok. gospodina Mojsije Maestra, već spomenutoga, i kada budu dizali njegove kosti da ih ponesu u Svetu Zemlju, kako su mi obećali, skupa s njima imaju ponijeti još i moje. Izjavljujem da sam naredila Samuelu, jednom od spomenutih svojih sinova, koji se sada jedini nalazi sa mnom, da me poslije smrti mora pokopati poviše zemlje izvadivši moje tijelo iz sanduka u kojem ću biti nošena, te postavivši ispod i poviše moga tijela živoga vapna, kako bi čim prije moje kosti bile oguljene od mesa, a zatim izvađene kako sam malo prije gore kazala.

Izjavljujem da sam za života, ukoliko sam imala svoga, dala i podijelila svakome od spomenutih svojih sinova njegov pravedni dio, tako da sada ništa nemam ni u gotovini, ni u zlatu, ni u srebru, ni u ostalim stvarima, nego jedino jednu kupu, jedan bokar i jednu zdjelu (tasu), u svemu 90 unča težine, a to je založeno od osobe koju pozna moj sin Samuel, i preko rečenoga moga sina, za 85 talira«. Zatim ostavlja svojoj kćeri Reini nešto svoga rublja i drugih stvari, koje će joj Samuel poslati, kome se inače ima u svemu vjerovati.

IX - ZNAČENJE DUBROVAČKIH JEVREJA

Ekonomski razlozi uticali su na Jevreje da su došli u Dubrovnik. Njihova poslovna aktivnost u ovom gradu započela je vrlo rano, ali je bila naročito živa i važna u Novom vijeku. Tako su dubrovački Jevreji izvršili jednu značajnu ulogu u svojoj novoj domovini, i to ne samo ekonomsku. Svojim radom i životom, iako malobrojni, predstavljali su sa Dubrovnik važnu skupinu njegova stanovništva i privrednog života. Na koncu ove historijske studije potrebno je i to istaći i objasniti.

Trgovina je bila glavno zanimanje dubrovačkih Jevreja, ali ne svaka trgovina, nego skoro isključivo tranzitna. Na tome su vrlo mnogo radili posredujući između Balkana i Italije, te ostalog Zapada. Time su se i sami Dubrovčani mnogo bavili, jer su po cijelom Balkanu, kao i Jevreji, imali svojih trgovačkih kolonija. Ali, ipak, postoji razlika u radu jednih i drugih. Odnosno, nisu dubrovački i jevrejski predstavnici ovakve trgovine mogli da jedni druge potpuno zamijene, niti su po sam Dubrovnik bili od jednake koristi. U toj razlici je i ležala važnost jevrejskih trgovaca za dubrovačku državu.

Kada su Jevreji brojčano podigli sve svoje važnije centre u balkanskoj Turskoj i kada su odatle počeli da vode trgovinu sa stranim svijetom, specijalno s Italijom, počeli su da u sve većem broju svraćaju i u Dubrovnik. Preko njega su uspostavili trgovačke veze s nekima od većih talijanskih luka. Ali, što je naročito važno, i oni Jevreji iz balkanskih centara, i ovi iz Dubrovnika, uvijek su i skoro isključivo održavali poslovne

veze samo s jevrejskim trgovcima iz drugih zemalja. Uspostavljena je, dakle, jedna velika i živa internacionalna trgovina, koja se skoro jedino odvijala između samih Jevreja. Pretstavnici drugih naroda i vjera pri tome su vrlo malo učestvovali.

To je bilo od naročita značenja za Dubrovnik. Koristi koje je imao od trgovine svojih i stranih Jevreja, nije mogao da nadoknadi radom kakvih drugih trgovaca. Jer, čim su se Jevreji povlačili iz Dubrovnika, što se nekoliko puta djelomično i događalo, njihovu ulogu nisu preuzimali drugi, niti je time mogla da ojača tranzitna trgovina domaćih ili stranih trgovaca. Naprotiv, jedan veliki dio balkanske uvozne i izvozne trgovine u takvim prilikama nije više uopće svraćao u Dubrovnik. Jevreji su, naime, vodili preko Dubrovnika jednu svoju, zasebnu, od ostalih odijeljenu trgovinu, koja se nije miješala s ostalom, nego se pored nje samostalno vodila. Dubrovčani su to vidjeli, pa su zato i puštali Jevreje da slobodno dolaze u njihovu sredinu, da se bave istom trgovinom kao i oni, i da ničim ne priječe jevrejsko poslovanje u svome gradu. Prema tome, koristi koje je Dubrovnik imao od jevrejskih trgovaca bile su velike, znatno veće nego da su se bavili poslovima koje su i drugi mogli da vode, odnosno na kojima su ih drugi mogli da zamijene

Trgovina Jevreja preko Dubrovnika bila je veoma živa. U XVI stoljeću je to bilo samo u nekim periodama, dok se poslije toga unapred njihov ekonomski rad skoro konstantno državao na istoj, vrlo velikoj visini. Međutim, pada u oko da Jevreji nisu unijeli u svoje poslovanje i ekonomske odnošaje Dubrovnika sa stranim svijetom nikakve izmjene, niti neke novosti. Svi su oni trgovali istim artiklima, kojima su trgovali i ostali dubrovački trgovci, a nisu preko Dubrovnika uspostavili ni neke naročite veze s kojim drugim, novim zemljama ili privrednim centrima. Oni su samo svojim radom pojačavali ekonomske odnošaje koje su već Dubrovčani bili sami uspostavili i vodili. Isto tako nisu unijeli u svoju trgovinu nikakve nove, Dubrovčanima nepoznate metode poslovanja. S te strane, dakle, Dubrovčani nisu imali čime da se koriste, niti da nešto novo od njih nauče. Tek ponekad, oni su se koristili jevrej-

skim posrednicima u svojim vezama između Turske i Italije, i obratno, premda su to mogli da čine i preko svojih ljudi. To je, vjerovatno, bilo zbog jačih i češćih veza koje su sami Jevreji imali s izvjesnim privrednim centrima Turske ili Zapada, naročito kod novčanih poslova.

Međutim, u samom Dubrovniku, kako smo konstatovali u nekoliko slučajeva, Jevreji su se malo bavili novčanim poslovima. Njihovo učestvovanje u tome bilo je vrlo slabo, upravo neznatno, osobito kada se ono uporedi sa sličnim radom samih Dubrovčana. Začudo je da se time nisu bavili bar oni Jevreji, koji su duže i stalno boravili u Dubrovniku, pogotovo kada se znade za njihov rad u tom pogledu u drugim zemljama Evrope. Dok je u ostalom svijetu to bilo skoro glavno zanimanje jevrejskih trgovaca i finansijera, dotle su u Dubrovniku takve vrsti poslova Dubrovčani bili zadržali za sebe. To je imalo svojih povoljnih posljedica za same Jevreje, o kojima napred govorimo, a koje su bile znatno veće nego korist koju su od slična rada mogli da imaju.

Od razvijene i jake tranzitne trgovine Jevreja Dubrovnik je imao dvojaku korist. Jednu neposrednu i svakome vidljivu, a drugu posrednu, prikrivenu. U prvom redu jevrejski su trgovci davali znatne prihode dubrovačkim carinama, jer su oni, kako smo vidjeli, bili zahvaćeni posebnim carinskim tarifama, koje su se, naročito u neko doba, znatno razlikovale od carina koje su plaćali ostali domaći i strani trgovci. Oni su naime, nemogući uzvraćati Dubrovčanima reciprocitetom za eventualne primljene povlastice, obično plaćali više od ostalih. Time su, naravno, i koristi za sam Dubrovnik bile znatno veće. Nadalje, na ovoj jevrejskoj trgovini mnogo su zarađivali kirdžije, među kojima je bilo i domaćih, zatim nosači, koji su robu prenosili do dubrovačke luke ili obratno, a onda dubrovački brodovi. Ovi posljednji su imali najviše koristi. To je za njih od naročite važnosti, jer je to bilo u vrijeme kada dubrovačko pomorstvo nije više igralo staru ulogu u mediteranskom saobraćaju. Naime, od konca XVI stolj. unapred dubrovački su brodovi nailazili na jaku konkurenciju nekih stranih trgovačkih mornarica (engleske, holandeske, francuske), koje se dotad skoro nisu ni viđale na Sredozemnom

moru. K tome je rentabilitet dubrovačkih brodova, iz raznih uzroka, bio znatno spao baš u ono doba. Stoga je pojačana tranzitna trgovina preko Dubrovnika, koja je uglavnom bila posljedica jačeg rada Jevreja, mnogo pomogla dubrovačkom pomorstvu, koje bi inače bilo znatno teže pogođeno izmijenjenim prilikama na moru. Istina, malene udaljenosti između Dubrovnika i Italije nisu mogle da dubrovačkim pomorcima pružaju prigode za neke velike zarade, ali, ipak, trgovina između dviju jadranskih obala davala je zaposlenja mnogim dubrovačkim brodovima.

Od pojačane jevrejske trgovine Dubrovnik je imao i posredne koristi. Zahvaljujući jakim poslovnim vezama Jevreja preko Dubrovnika, trgovački put koji je vodio preko ovoga grada bio je očuvao svoje negdašnje značenje u međunarodnom saobraćaju. Istina, taj je put bio vrlo star i već odavno dobro poznat, ali baš pojačanom aktivnosti balkanskih Jevreja, specijalno onih iz Sofije, Beograda i Sarajeva, on je održao svoju važnost i u novim ekonomskim i saobraćajnim prilikama. Ova tri važna privredna centra balkanske Turske, u kojima su Jevreji, pored nekih Dubrovčana, bili najvažniji nosioci ekonomskog života, specijalno u njegovim vezama sa stranim svijetom, održavali su preko Dubrovnika, u prvom redu posredstvom Jevreja, veze s Italijom i s ostalim Zapadom. Da nije bilo tih jevrejskih trgovaca i u onim centrima i u samom Dubrovniku, teško da bi Dubrovnik i dalje bio ostao najvažnija saobraćajna tačka za prekomorske veze srednjega dijela Balkana sa Zapadom. Dubrovački trgovci sigurno ne bi bili mogli da sami očuvaju stare pozicije svoga grada na Balkanu, pa bi Dubrovnik bio već rano počeo da ekonomski propada. Jer, koliko smo mogli konstatovati, nije više bilo u Dubrovniku drugih stranaca kao ranije. A onda, tu je još bio Split, koji je svratio dio balkanske trgovine na svoju luku, dok su istočni dijelovi Balkana, sa Carigradom na čelu, već bili skoro prekinuli svoje kopnene veze s Dubrovnikom, jer je odatle veći dio robe išao direktnim morskim putem u zapadne zemlje. Međutim, velikom zaslugom Jevreja, veza Dubrovnika sa balkanskim zaleđem bila je i nadalje živa i za međunarodni saobraćaj važna, pa je, svakako, baš to dovodilo u Du-

brovnik i mnoge druge strane trgovce koji, možda, ne bi bili dolazili.

Osim ovih ekonomskih koristi, koje su Jevreji donosili Dubrovniku, oni su bili od značenja za onaj grad i zbog drugih razloga. Živeći stoljećima na Pirinejskom Poluostrvu, u jednoj naprednoj i kulturnoj sredini, saradujući vrlo aktivno u svim kulturnim manifestacijama ovih zemalja, pirinejski su se Jevreji isticali svojom visokom kulturom, te razvijenim i naprednim ekonomskim životom. Zbog toga su ih rado primale mnoge zemlje u koje su poslije tjeranja iz Španije i Portugala morali da se sklanjaju. Njihovim dolaskom mnogo su dobile Niske Zemlje, Turska i neke talijanske države. Slično je bilo i u Dubrovniku. To smo mogli zaključiti po radu i ponašanju dubrovačkih Jevreja, a i po držanju Dubrovčana prema njima. Iz svega toga vidi se da jevrejski izbjeglice u Dubrovniku nisu bili jedna nekulturna, siromašna, propala i u svakom pogledu nepoželjna masa, jer ih inače ne bi bili puštali da ostanu u dubrovačkoj državi, nego bi ih bili, u najboljem slučaju, samo puštali da preko nje prolaze. Bili bi se i prema njima držali, kao i prema onim bijednim, siromašnim i izgladnjelim masama balkanskoga stanovništva, koje se polovinom XV vij., skoro svake godine, spuštalo na naše obale, posebno u Dubrovnik. Ispred gradskih vratiju držali su blokiran Dubrovnik, tako da su državne vlasti morale postavljati posebne straže da priječe ulaz u grad. A ipak je tih bijednika bilo po svim ulicama danju i noću, da mole milostinju i komad kruha kako ne bi poginuli od gladi. Dubrovačka država ih je darivala novcem i hljebom, te ih na svojim brodovima slala dalje na obale Italije, samo da ih ukloni iz svoje sredine i da se oslobodi neugodnosti i opasnosti koje su sobom nosile ove izgladnjele i zapuštene mase našeg i ostalog balkanskog stanovništva.

Sasvim je drukče bilo sa jevrejskim izbjeglicama koji su dolazili u Dubrovnik iz zapadnih zemalja. Njih su odmah propuštali, te se brinuli da im odrede stalno mjesto boravka u gradu. Od njih nisu bježali, niti su ih tjerovali iz svoje sredine, a ukoliko su početkom XVI vij. i to radili, to je bilo više iz razloga vjerske netrpeljivosti. Međutim Dubrovčani, koji su

uvijek bili vrlo realni ljudi, odmah su uočili prednosti i koristi koje su od Jevreja mogli da imaju. Ovi su sobom nosili iz svojih starih postojbina jedan dio svojih imanja, izvjesnu kulturu, koja ne samo da nije zaostajala za onom dubrovačkog stanovništva, nego je i prevazilazila, naročito kod nekih pojedinaca. Zatim, nosili su sobom bogato iskustvo dobrih i vještih trgovaca, te poznanstva, jake lične, porodične i vjerske veze s mnogim drugim poslovnim ljudima u vrlo udaljenim privrednim centrima Zapadne Evrope. Sve je to predstavljalo za Dubrovnik jednu veliku i vrlo značajnu dobit, pogotovo kada se znađe koliko je ondašnja dubrovačka država pazila baš na te vrsti ekonomskih prednosti koje su Jevreji sobom donosili u svoje nove postojbine.

Među onim mnoštvom jevrejskih trgovaca u Dubrovniku našli smo ih jako sposobnih, aktivnih i vrlo kulturnih. Iz svega njihova rada i držanja osjeća se da pred sobom imamo pametne, i čestite i kulturne ljude. Mnogi između njih znali su po nekoliko jezika, pa su često služili kao tumači ne samo za pirinejske romanske jezike, nego i za jevrejski, a znali su, naravno, talijanski, te neki i turski. I to nisu bili naročito školovani ljudi, niti su se bavili intelektualnim radom. Naprotiv, to su oni obični trgovci, koji su pratili svoje karavane po balkanskim drumovima, koji su u Dubrovniku vodili tranzitnu trgovinu, i koji su se svojim bogatim znanjem i iskustvom koristili u svojim svakidašnjim poslovima i životu. Oni su sa znanjem svih tih jezika dolazili u Dubrovnik ne samo prvih godina po iseljenju iz Španije, nego i mnogo kasnije, jer su u svojim porodicama govorili sve te jezike i predavali ih dalje svojim potomcima. Među običnim trgovcima u Dubrovniku našli smo i dva jevrejska pisca, dva istaknuta rabina, koji svojim kulturnim radom ni u čemu nisu zaostajali za intelektualcima odašnjeg Dubrovnika i ostalog svijeta. Bilo je među njima još i drugih vrlo pismenih i kulturnih trgovaca, kako to vidimo iz nekih njihovih zapisa, testamenata, pisama, sudskih rasprava, te ličnih i poslovnih sukoba. Iz svega toga opaža se da jevrejski trgovci u Dubrovniku nisu nimalo kulturno zaostajali za svojim kršćanskim sugrađanima, nego su u svemu mogli da im stoje uz bok, a ponekad i ispred njih. Pa kao što su dubrovački trgovci dali pje-

snike i pisce Andriju Cubranovića, Nikolu Naleškovića, Marina Burešića, Nikolu Dimitrovića, Frana Lukarevića, Antuna Meda, Nikolu Sagroevića, Miha Monaldovića i druge, tako su i dubrovački jevrejski trgovci imali u svojoj sredini Salamuna Oefa i Arona Koena, a možda i još kojega nama dosad nepoznata.

Posebno značenje imali su za Dubrovnik jevrejski liječnici. Kao stručnjaci bili su to ljudi velikoga znanja i vještine, za koje se dubrovačka vlada jedno puno stoljeće otimala i pred crkvenim vlastima borila. Samo njihovom vrijednošću možemo da objasnimo one velike pohvale Dubrovčana i onako svojsko zauzimanje za njih. Inače, ovi jevrejski liječnici bili su i veoma kulturni ljudi, te su sobom donosili u Dubrovnik ne samo znanje medicine, nego i mnogih drugih nauka, kao i poznavanje filozofije i književnosti. Za sve to znamo u vezi nekih kršćanskih liječnika u dubrovačkoj službi, a vidimo i po uvjerenju dubrovačkih liječnika, koje su izdali za doktora Samuela Abatara (1597)¹. Živeći u Dubrovniku dugo godina, čak i po nekoliko decenija, jevrejski su ljekari činili usluge ne samo svojim pacijentima i zdravstvenoj službi Dubrovnika, nego su svojom općom kulturom morali da vrše neki uticaj i na kulturno društvo ondašnjega Dubrovnika. I sa te strane gledani ovi članovi jevrejske općine sigurno su predstavljali dobit za dubrovačku državu, koja je svakako i zbog toga stvarala povoljan sud i o svim ostalim Jevrejima u svome gradu.

Boravak i kulturni rad pjesnika Didaka Pira mora da je bio naročito zapažen. Iz njegovih se djela vidi da je dobro poznavao mnoge dubrovačke književnike i intelektualce, s kojima je drugovao za vrijeme svoga četrdesetgodšnjega življenja u Dubrovniku. Na njih je sigurno i uticao svojim velikim poznavanjem staroklasičnih jezika i kulture, te svojim pjesničkim sposobnostima. Družeci se s njima Didak je mogao da jača njihov interes za stare jezike i književnosti, što je, uostalom, odgovaralo i samom duhu onoga vremena. Inače, Didak je dobro poznavao i suvremene književnosti, te mnoge žive jezike, pa je, sigurno, i time imponovao kulturnim Dubrovčanima svoga vremena. Sve je to moralo da podiže ugled

¹ Pogl. str. 267.

i značenje ostalih dubrovačkih Jevreja, čijim se bratom Didak osjećao sve do svoje smrti.

Dubrovački Jevreji, po onome što o njima znamo, predstavljali su za sve ovo vrijeme ljude kojima se u moralnom pogledu nije imalo što da zamjeri. Kao trgovci su pazili na svoj rad i svoje držanje u poslovnom životu, te im se, ukoliko smo mogli konstatovati, nije mogla naći nikakva teža pogreška ili propust. U svim sporovima ili sukobima sa zakonom, dubrovački Jevreji nisu nikada odgovarali zbog nekih prevara, nepoštena držanja, krađa, podvala i slično. Osim nekoliko slučajeva neispunjenja ugovora u pogledu kakvoće prodate robe, te nekih bankrota, možda i namjernih, jevrejski su trgovci uvijek izvršavali svoje obaveze i preuzete dužnosti. Uostalom, treba istaći da je i ogromna većina ostalih dubrovačkih trgovaca u tom pogledu bila na svome mjestu. Inače dubrovački Jevreji nisu činili ni druge teže prekršaje, pa osim nekoliko blažih slučajeva, o kojima je već bilo govora, nisu ni dolazili pod udar zakona.

Dubrovačka jevrejska općina bila je jako povezana rodbinskim vezama, tako da je skoro uvijek njezin veći dio bio u krvnom srodstvu. Ipak, kako smo to već istakli, dolazilo je do manjih svađa unutra same općine, kao i među članovima nekih porodica. U takvim je slučajevima često intervenisao dubrovački sud, te prijeteći kaznama pozivao pojedine od njih da se izmjenično ne vrijeđaju i da jedni druge puste na miru. Inače, iz mnogih podataka koje imamo o njihovim međusobnim odnošajima, opažamo da su dubrovački Jevreji živjeli u svojim porodicama vrlo dobro, da su se lijepo pazili i jako volili, da su se izmjenično pomagali i da su mnogo polagali na svoje porodične veze i međusobnu ljubav. U nekim njihovim testamentima ta je ljubav naročito lijepo istaknuta. Tu izbija ne samo velika ljubav prema roditeljima ili potomcima, nego se i sa mnogo nježnosti, pažnje i zahvalnosti govori i o ostalim članovima njihovih porodica. Ne samo da se njima ostavljaju imanja, nego se njihovoj brizi predaju zavještanja ili se njima prepušta slobodno raspolaganje izvjesnim svotama u dobrotnorne svrhe. Roditeljska ljubav Jevreja prema svojoj djeci mnogo je jače istaknuta u jevrejskim testamentima, nego u

onima starih Dubrovčana. Vrlo je lijep i karakterističan primjer toga onaj testamenat udove Maestro, koja u dubokoj starosti, pošto je već sve svoje porazdijelila nasljednicima, ostavlja djeci svoj roditeljski blagoslov, najvažniji poslije božjega, te im želi svaku sreću u njihovu životu, radu i potomstvu. Riječima punim ljubavi i brige govori o njima, te u jednom dubokom duševnom miru i zadovoljstvu ostavlja ovaj svijet, sigurna da je činila dobro, da je za sobom ostavila čestito potomstvo i da je zaslužila nagradu poslije smrti. Sličan duševni mir i zadovoljstvo izbijaju i iz testamenta Arona Koena, kao i nekih drugih Jevreja, koji u svojoj posljednjoj volji otkrivaju jednako veliku ljubav prema svojoj rodbini.

U testamentu starice Maestro naročito jako otkriva još jedna karakteristična crta ondašnjih Jevreja: njihova duboka vjera i jaka ljubav prema Svetoj Zemlji. To se jasno opaža i u radu i mišljenju ostalih Jevreja. Svi su se oni čvrsto držali svoje vjere, te u svakoj prigodi pazili da ne bi čime povrijedili njezine propise. Iz toga je nikla i njihova ljubav prema Svetoj Zemlji, koju spominju u svojim testamentima, te ostavljaju novaca za njezine humanitarne i naučne institucije. Palestina je i za dubrovačke Jevreje ostala ono sveto središte jevrejskog naroda, o kome su svi Jevreji u svijetu uvijek govorili s velikim poštovanjem i s ljubavlju. Posljednja i najveća želja starice Maestro, da čim prije njezine kosti budu počivale onamo skupa s mrtvim ostacima njezinog muža, najbolje objašnjuje tu veliku ljubav prema zemlji, kojoj su uvijek čeznuli svi Jevreji u svijetu.

Dubrovački su Jevreji redovno dijelili novac i u dobrotvorne svrhe. Davali su svojoj sinagozi u Dubrovniku, pomagali su siromahe, sirote, mlade djevojke pred udaju, oslobađali su robove, a osobito su darivali važnije centre jevrejske nauke. Tako su se i dubrovački Jevreji neprestano osjećali sastavnim dijelom svoga naroda, raštrkana po cijelome svijetu, gonjena i zlostavljana od svakoga. Osjećaj pripadnosti jednoj vjerskoj zajednici i jaka ljubav prema svojoj izgubljenoj otadžbini čuvali su jedinstvo Jevreja, spasavali njegove članove od potpune propasti i ulijevali nadu u njihovu bolju i srećniju budućnost.

Ispitavši ovako rad i držanje Jevreja u Dubrovniku, vidimo da su oni pretstavljali ljude korisne po sredinu u kojoj su živjeli i djelovali. To su stari Dubrovčani odmah opazili, pa se zato nisu ni opirali njihovu boravku u Dubrovniku. Osim u ona dva-tri slučaja, kada su dubrovački Jevreji bili istjerani ili kada su im pravili neprilike. Dubrovčani su im, uglavnom, dozvoljavali da ostaju u njihovoj državi i da se u miru i slobodno bave svojim poslom. Jer svojim ponašanjem i životom nisu izazivali protiv sebe neraspoloženje Dubrovčana, a svojim radom nisu smetali domaćim poslovnim ljudima. Naime, oni se nisu bavili malom lokalnom trgovinom, a ukoliko su i to radili, to je bilo samo sporadično i slabo. Međutim, njihova tranzitna trgovina nije smetala Dubrovčanima, pa između njih nije ni dolazilo do sukoba i konkurencije. To je činilo da su Dubrovčani sasvim mirno i bez zavisti gledali na njihov rad u svome gradu, te nisu postajali netrpeljivi prema njima, niti su ih progonili kao u drugim zemljama. Tako je otpadao glavni razlog eventualne mržnje Dubrovčana protiv Jevreja.

Utvdili smo da se dubrovački Jevreji nisu mnogo bavili ni novčanim poslovima, da nisu davali velikih zajmova, niti su se bavili lihvarstvom, kao u drugim državama. Premda su siromašni slojevi evropskog stanovništva često tražili zajmove radije od Jevreja, nego od kršćana, jer su im bili povoljniji, ipak je lihvarstvo bilo jako omrznuo i među dužnicima i među onima koji su bili spremni da sami podijeljuju zajmove. Prvi nisu trpjeli Jevreje lihvare, jer su držali da ih suviše iskorišćuju i da se na njihov račun bogate, a drugi su krivo gledali na njih iz konkurentskih razloga. Ovakvi poslovi Jevreja dovodili su ih u neposredan i vrlo čest kontakt s domaćim stanovništvom, koje je onda iz raznih razloga lakše moglo da podlegne uticajima i huškanju pojedinaca protiv njih. Svega toga u Dubrovniku nije bilo. Bogatije slojeve dubrovačkog stanovništva Jevreji nisu izazivali nekim konkurentskim radom ili borbom, a niže slojeve nije mogla da interesuje tranzitna trgovina kojom su se bavili. Naprotiv, veliki trgovački saobraćaj preko dubrovačke luke, pa bilo to i jevrejske robe, donosio je veće koristi baš raznim članovima siromašnijih stanovnika (mornara, nosa-

ča, kiridžija i dr.), koji su od toga živjeli. To je, onda, i bio uzrok da nastojanja nekih dubrovačkih crkvenih poglavica nisu nailazila na potrebno razumijevanje kod Dubrovčana, niti su sami pretstavnici dubrovačke države rado prihvatili njihove sugestije o proganjanju Jevreja ili ometanju njihova rada. Zbog toga su Dubrovčani, sve do najnovijih vremena, ostali po strani od svih onih psihičkih raspoloženja nekih kršćanskih masa, koje su iznimnim mjerama i progonima nastojavali da uklone Jevreje iz svoje sredine i da im onemoguće zaštićen i slobodan rad. Dubrovački Jevreji, zahvaljujući svom ispravnom življenju i radu, te držanju domaćeg stanovništva, provodili su dosta miran i normalan život, čime su koristili ne samo sebi, nego i gradu u kojem su boravili.

X - BILJEŠKE

1 — V — 1354

MCCCLIII, indictione VII, mensis madii
Die primo

Nicodemus caloiarius ecclesie Jerosolimi fuit contentus et confessus habuisse et recepisse a Mate Mençii de Mençio, Nico Jure de Caboga et Martolo de Tudissio yperperos CCCC pro tributo Stagno anni proxime presenti, quod Comune dare tenetur domino Imperatori Sclauonie, secundum quod ipse dominus Imperator per suas litteras Comuni scripsit dari debere ipsi Nicodemo. Presentibus magistro Benedicto olim Judeo, physico, magistro Gerardo de Rauena, physico, salariatis Comunis Ragusii, et ser Andrea Memo de Venetiis et aliis testibus quam pluribus ad hoc vocatis et rogatis.

Div. Canc. XVIII, 13.

15 — VIII — 1368

David magister Iudayce de Durachio, ut fuerunt testificati Moyses filius notarii Mathei et Moyses filius Salamonis Iudei de Durachio, facit manifestum quod ipse confitetur habuisse et recepisse a Paulo speciaro dante nomine et pro parte Francischini Georgio de Venetiis totum et integrum depositum quod dictus Francischinus dedit et deposuit apud dictum Paulum speciarium. Et propterea fecit finem, remissionem, quietationem et perpetuam securitatem dictis Paulo et Francischino de premissis. Et obligavit se et omnia bona sua ad penam ducatorum auri CCC quod nunquam movebitur eis aliqua pro premissis.

15 — VIII — 1368

Moyses filius notarii Mathei supradictus, sicut prefati duo alii Iudei fuerunt testificati simili modo et forma, fuit confessus habuisse a dicto Paulo

spetiario totum et integrum depositum suum, quod suo nomine deposuit apud eundem Paulum Andriolus Contarenus, exceptis ducatis auri XLVII, quos ipse Moyses dixit debere deposuisse ipsum Andriolum in dicto deposito et sic ipse Moyses dixit quod dictus Andriolus fuit confessus. Et obligavit se et omnia bona sua ad penam ducatorum CCC nunquam movere questionem ipsis Paulo et Andriolo pro dicto deposito ab ipso recepto.

Div. Canc. XXI, 71'.

28 — II — 1399

Josep quondam Abram, Judeus, in lingua latina vocatus Angelus, convenit et promisit ser Andree de Volzo pischari ad coralia per presentem annum temporibus quibus pischari poterit, salvo impedimento infirmitatis, bona fide toto suo posse et scire cum et sub predictis pactis et conditionibus, quod dictus ser Andreas teneatur et debeat dare et tenere ipsi Josep duas barchas fulcitas necessariis pischarizias expensis ipsius ser Andree et dare ipsi Josep de salario ducatos tres singulo mense quo pischabitur et laborabit ad ipsa coralia, ac medietatem lucri quod percipietur ex ipsis coralis, et hoc detractis prius de ipso lucro expensis quod fieri contingerint per ipsum ser Andream pro dictis expensis barcharum, et detracto ipso salario et aliis expensis quas faciet ipse ser Andreas pro ipsis coralis pischandis. Ac ipse Josep debeat laborare ipsa coralia mondando pro portando ultra mare, sicut mondat illa qua presens laborat. Et in casu quo ipse Josep comitteret fraudem vel dolium ipsi ser Andree in ipsis coralis et non attenderet predicta ut supra, quod cadat in penam ipse Josep ducatorum quinquaginta. Et sic fuerit contentus. Renuntiando ipsi ser Andree applicando pena predicta.

Div. Canc. XXXII, 227'.

30 — VIII — 1407

Prima pars est de faciendo gratiam Symoni Ebreo quod possit venire Ragusium ad habitandum non faciendo mercantias per se vel alium mittendo ad partes Appulee nec conducendo de Appulea Ragusium.

Captum per XX in Consilio Rogatorum.

Reformationes XXXIII (1407—1411), 226'.

16 — XII — 1421

Ego Bonaventura Ebreus, ad presens habitator Ragusii, confiteor quod super me et super omnia bona mea habui et recepi a Johanne de Florio de Manfredonia, ad presens habitatore Ragusii, et a Guielmo de Metolo, de Trano, similiter habitatore Ragusii, dantibus et solventibus de eorum propriis denariis in societatem et collegantiam duraturam per totum

istud viagium de Auallona ducatos trecentos, videlicet ducatos auri ducentos quinquaginta a dicto Johanne et a dicto Guielmo ducatos auri quinquaginta, qui faciunt dictam summam ducatorum trecentorum, cum his pactis, modis et condicionibus: quod ego teneor ire presentialiter ad Auallonam cum carachia Junii de Petro, nabulizata per ipsum Johannem, et ibi in Auallona investire dictos ducatos trecentos aut in bladis aut in piscibus vel aliis quibuscunque rebus et mercantiis, qui mihi videbuntur et prout mihi videbitur pro utilitate et commodo dicte societatis, et cum investita predicta redire Ragusium aut cum dicta carachia aut dividendo carichum cum aliqua alia barca vel ligno pro securitate mercantiarum, quia dicta carachia non posset totum carichum recipere. Et de lucro secuturo cum dictis ducatis trecentis, quinta pars debet esse mea, et alie quatuor partes esse debent dicatorum Johannis et Guielmi inter eos dividende pro rata denariorum predictorum. Et similiter debet esse de damno, si quid sequeretur, quid absit. Et finito dicto viagio, debeo reddere dictis Johanni et Guielmo rationem ad clarum factum de omnibus et singulis supradictis, et que per me administrabuntur in predictis, et restituere eis capitale eorum, videlicet utrique eorum partem capitalis sibi pertinentis cum parte lucri vel damni pro rata contingentis. Et sit de presenti viagio. Et si ultra etc. Renuntiantes etc. Judex ser Andreas Mar. de Volzo et testis Ruscus magistri Christophori.

Deb. Not. XIII, 345.

15 — V — 1498

Prima pars est de providendo pro Judeis, Maranis et Christianis novellis habitantibus Ragusii et in eius districtu (37:2).

Prima pars est quod quinque provisos debeant inquirere, examinare et demum portare presenti Consilio eorum parere (35:4).

Cons. Rog. XXVIII, 87'.

22 — V — 1498

Prima pars est de induciando ad primum Consilium post Pentecostem super facto Judeorum, Maranorum et Christianorum novellorum (21:16).

Ibid., 88'.

6 — VI — 1498

(Prima pars est de firmando reportum provisorum pro Maranis, Christianis novellis et Judeis habitantibus in civitate et locis nostris.) — Odbačeno.

Secunda pars est de corrigendo (28:11).

Ibid., 91.

Prima pars est de intromittendo Nicolam Milicich de Calamota propter casu rapine barche Giuraghi Bielemich de Calamota, qua vehebati aliquos Judeos (28:8).

Prima pars est de intromittendo familias illorum septem de Calamota qui rapuerunt et abduxerunt dictam barcham, et etiam familiam Giuraghi Maranich, et hoc causa eas examinandi (27:1).

(Secunda pars est de non intromittendo). — Odbačeno.

Prima pars est de dando libertatem domino rectori et suo Minori Consilio dandi fidam et salvumconductum illis de Calamota qui assassinauerunt barcham Giuraghi Bielemich de Calamota in qua erant 22 Judei inter masculos et feminas sub villa de Slano, ac faciendi alias provisiones opportunas que ipsis videbitur ut rapta rehabeantur (33:5).

(Prima pars est de stando ad partes captas pro Judeis predatis per illos de Calamota sub Slano). — Odbačeno.

Secunda pars est de faciendo aliter (34:6).

Prima pars est de dando libertatem domino rectori et suo Minori Consilio dandi dictis Judeis nomine insulanorum a ducatis 50 infra facientibus ipsis finem et remisionem et alias scripturas opportunas (20:19).

(Secunda pars est de dando libertatem cum conditionibus suprascriptis a ducatis quadraginta infra). — Odbačeno.

Cons. Rog. XXVII, 200', 201, 206.

Captum fuit de cogendo Giuragh Bielemich de Calamota, patronum barche in qua erant Judei robati per illos de Calamota, qui patronus est in carcere, ad restituendum dictis Judeis id quod habuit ab eis nomine nauli, et hoc quia dereliquit barcham suam in qua erant dicti Judei, ex quo causata fuit derobatio dictorum Judeorum, et ad aliud non teneatur, quia nihil confessus fuit ad torturas, sed stat in carcere ad voluntatem dominii.

Captum fuit quod armiralus debeat vendere res portatas de Calamota illorum qui derobaverunt Judeos.

Cons. Min. XXV, 144, 144'.

Franciscus de Volcio — Nicolaus Jo. de Palmotta, facti fuerunt officiales ad eundem Calamotam ad faciendum descriptionem omnium bonorum stabulorum illorum qui assassinauerunt illos Judeos sub Slano, qui venerant de Orthona cum barcha patronizata per Giurag Belemich de Calamota.

25 — VI — 1495

Franciscus de Volcio — Nicolaus Jo. de Palmotta — Stephanus Christ. de Zamagna, facti fuerunt officiales ad vendendum bona illorum de Calamota qui assassinaverunt Judeos sub Slano et ad investigandum et querendum si aliud possunt invenire de bonis eorum ultra id est inventum, et ad sequestrandum et omnia faciendum qua sunt necessaria pro dictis bonis tam stabilibus quam mobilibus inveniendis et vendendis.

Ibid., 148, 149.

28 — IX — 1496

Prima pars est de dando libertatem domino rectori et suo Minori Consilio respondendi litteras habitas a Mustapha begho, crainicho nostro, pro facto litterarum per ipsum habitarum a Porta pro Judeis alias derobatis sub Slano per illos de Calamota, justificando causam nostram et confundendo inhonestam petitionem dictorum Judeorum de quantitate quam petunt contra omnem veritatem (30:7).

30 — IX

Prima pars est dedando libertatem domino rectori et suo Minori Consilio practicandi et componendi cum Abraam Judeo per medietatem illius persone que dictis domino rectori et Minori Consilio videbitur.

Prima pars est de dando libertatem a ducatis ducentis infra pro quanto minus fieri poterit (21:15).

(Secunda pars est a ducatis centum quinquaginta infra pro quanto minus fieri poterit). — Odbačeno.

Cons. Rog. XXVII, 278.

28 — IX

Captum fuit de donando homini sanzachi, qui venit pro facto Judeorum alias robatorum sub Slano, iperperos 150.

Cons. Minus XXV, 263'.

28 — VII — 1500

Benedictus Mar. Nic. de Gondola — Stephanus Pau. de Lucharis electi fuerunt ad consignandum cum scriptura et cum testibus in presentia alicuius Turchi, videlicet chogie, Judeis derobatis in Canali res earum recuperatas et portatas Ragusium, videlicet cuilibet ipsorum Judeorum id quod dicet et ostendet per sufficientem evidentiam esse suum.

Cons. Minus XXVII, 4'

3 — VIII — 1500

Prima pars est de mittendo unam personam Venetias ad serenissimum ducale dominium Venetiarum pro causa insultus facti apud Zaptat per illos de Perasto contra Hebreos, qui de Zaptat ibant ad Castellum Novum, et de

scribendo et supplicando prefato ducali dominio pro liberatione mulierum abductorum et restitutione rerum raptarum dictorum Hebreorum (41:1).

(Prima pars est de creando in presenti Consilio dictam personam mittendam). — Odbačeno.

Secunda pars est de dando libertatem domino rectori et suo Minori Consilio eligendi dictam personam.

(Prima pars est de exhortando Hebreos derobatos, quod velint ire Venetias pro causa insultus contra eos facti per illos de Perasto et rapine facte de eorum mulierum et havere) — Odbačeno.

Secunda pars est de non exhortando (omnes).

Prima pars est de mittendo unam personam ad Novi, que oretenus in scriptis portare presenti Consilio litteras scribendas Venetias) — Odbačeno.

Secunda pars est de dando libertatem domino rectori et suo Minori Consilio scribendi dictas litteras et expediendi dictam personam mittendam prout eis melius videbitur (omnes : 4).

Prima pars est de restituendo et consignando Hebreis derobatis eorum res portatas de Zaptat et de rescribendo et respondendo litteris Chadie de Novi (39:3).

Cons. Rog. XXVIII, 222'—223.

19 — VIII — 1500

Prima pars est de mittendo unam personam ad Novi, que oretenus faciat responsum litteris dasdari ad nos scriptis ad instantiam Isaach Judei (31:5).

(Secunda pars est de rescribendo per litteras) — Odbačeno.

Prima pars est de mittendo Pasqualem cancellarium (33:3).

Prima pars est de dando libertatem domino rectori et suo Minori Consilio expediendi dictum Pasqualem prout ipsis melius videbitur.

Ibid., 225'.

3 — IX — 1500

Captum fuit de mittendo ad magnificum provisorem Cathari domini Johannem Paulum Gradonico cum litteris ducalibus, quas Marinus Ruschi de Theodoro misit Venetiis, que diriguntur dicto provisorio pro tribus feminis Judeis restituendis, que per illos de Perasto fuerunt intercepte in contrata Canalis.

Cons. Minus XXVII, 14.

I H S en Barleta a XV de julio l 1501.

Magnifico et maior germa, lo presente Smuel Richchoma ma portat Ira (= lettera) de mos pau tolosa che ha de haver del per tuto lo mese de octubre sinche cento noiantados (592) duc. d or i che volent los aqui el

o altri p (= por) el li sien donate et chxi dicto Samuel vol sien date a su çia dona Danora p (= por) so al tempus plasie condonarlos li dicti ducati d or si podev veneciane o hungares che nevre pler (nevie plei?).

Cuies en dicta lra diu (div?) aura de haver los trexentos duc. d or che vos dieu ab v̄ra (= vestra) lra havev a dar de les quales fan (?) a levar sinquantatres duc. d or che jo de havèr de resto de drapes del de modo che resta haver duxentos quaranta sette (247) duc. a or che resta haver de los trexentos de mos pau quales p (= por) el li pagareu a vinti jornes vista alla dicta dona Danora che exiu vol dit Samuel o a chi dicta dona Danora volra e porche ella forse ante del tempo volria partir podent la servir ela sera contenta lassa uno e mezo p C lo mes et haver sos deners avante havent comoditat ma par o fasau che de les coses de mos pau chon sen pora valer ante del dit tempus yes melior guagniar cosa che tener los deneros a dormir.

Quos duc. mes commamy deu a toto guait (?) si volra la servau de vinte sinch in trenta duc. fuelo.

De Germa Luys Sagariga

A tergo dicte littere: Domino Kafaël Andreu in Ragusa.

Div. Not. LXXXI, 49.

9 — V — 1502

Samel Richoma Hebreus, qui habet ad presens hic Ragusii nonnullas ballas pannorum et aliarum rerum suarum, et mulieres transportandas Schopiam, sponte conduxit et achordavit pro dicta traductione Iuannum Miro-salich, de Malesseuaz, chramarium seu vecturalem, presentem et acceptantem, et cum eo convenit in hunc modum videlicet: Quia dictus Iuan promisit venire Ragusium die vigesima prima presentis mensis cum equis quadraginta sex bonis et sufficientibus, videlicet quinque cum sellis pro viris, qui equitabunt, et reliquis 41 cum samaris pro ballis onerandis. Et die sequenti, vigesima secunda presentis mensis, levare et onerare ballas et mulieres dicti Samuelis onerando mulieres duas pro equo singulo, et similiter ballas duas pro equo, dummodo balle non excedant ponderositatem ballarum quas solent facere hic mercatores Florentini. Et sit obligatus dictus Iuan eademmet die de mane onerare et recedere de Ragusio pro dicto viagio cum toto onere, et recto tramite dictum Samuelem et eius mulieres et ballas, uas levaverit, conducere Schopiam cum dictis equis, cum salvamento ipsius Samuelis ac aliorum virorum, qui cum eo equitabunt, et dictarum mulierum et ballarum cum toto havere eiusdem Samuelis, promittens eis facere bonam et fidelem societatem, et in toto viagio uti erga eos humanitate et officio boni et fidelis vecturalis, et in omnibus licitis, honestis et consuetis esse dicto Samueli obediens et sollicitus, et habere bonam custodiam de omnibus rebus et ballis suis, cum pacto, si per viam deficeret aliquis equus, quod dictus Iuan sit obligatus expensis suis subito providere de totidem aliis equis, quot, quando et quotiens venirent fallire et defficere. Ita quod

dictus Iuan sit omnino obligatus dictum Samuelem cum sua comitiva et ballis dare Schopie sine aliquo manchamento aut lesione. Et si per viam opus esset ei providere de pluribus equis, quod non possit maiorem solutionem petere a dicto Samuele, nisi pro equis quadraginta sex tantum. Et casu quo dictus Iuan per viam non faceret provisionem necessariam de equis loco deficientium, quod liceat dicto Samueli facere dictam provisionem omnibus expensis dicti Iuani. Qui Samuel promisit dicto Iuano pro sua provisione et mercede totius presentis viagii usque Schopiam solvere aspros centum quinquaginta pro singulo equo. De qua mercede habere debeat hic antequam recedat aspros decem pro singulo equo, et per viam quantum opus erit, et restum Schopie immediate postquam exoneraverit cum salvamento. Item promisit dictus Samuel solvere de pluri dicto Iuano tanquam cramario pro solita et consueta eius regalia aspros tres in die, cum declaratione quia Hebrei ex lege solent observare diem sabbati, quod singula die sabbati debeat dictus Iuan stare cum equis in eo loco ad quem applicuerit die veneris de sero, et pro dicta zornata more dictus Iuan habere debeat a dicto Samuele de beveragio aspros duos pro singulo equo, cum hoc quod in toto viagio extra sabbata sit obligatus dictus Iuan cum tota caravana stare et morari uno die pro servitio et ad voluntatem dicti Samuelis sine aliqua solutione, quia sic fuit de pacto.

Div. Not. LXXXI, 111—111'.

6 — IX — 1502

Honorabilis vir Jacobus Julliani, speciarius de Ragusio, tanquam procurator et procuratorio nomine Leonis Abramaneli Ebrei, ut constat publico instrumento procurationis facto et celebrato in Terra Baroli in 1502 die 29 augusti manu ser Ferrandi Mencini de dicta Terra Baroli, publici ubique per totum Regnum Sicilie regia auctoritate notarii, et recommendato per litteras legalitatis syndici universitatis dicte Terre Baroli, a me notario visis et lectis tam dicto procurationis instrumento, quam dictis legalitatis litteris. Et idem Jacobus etiam tanquam commissus Isaachi Abramaneli, patris dicti Leonis, ut constat per litteras missivas per ipsum Isaachum, directivas infrascripto Raphaeli Lebia ex Trano sub die prima presentis mensis, per quas ipse Isaach sibi comittit, quod det et dare debeat suprascripto Jacobo Julliani computum et extractum curruum viginti sex frumenti quod fuit transmissum de Barolo ipsi Raphaeli Lebia per Marinum de Risis per navigium patronizatum per Johannem Gillo de Manfredonia. Et deinde dictus Johannes de Risis scripsit eidem Raphaeli quod de extractu dicti frumenti faceret et facere deberet voluntatem dicti Leonis per litteras . . . vigesimi . . . maii. Et ipse Leo subsequenter ordinavit ipsi Raphaeli quod faceret et facere deberet voluntatem dicti Isaachi, patris sui. Et ipse Isaach per dictas litteras suas ad dictum Raphaellem vult, contentus est et intendit, quod de computo dicti frumenti et de eius extractu fiat et fieri debeat per eundem Raphaellem voluntas dicti Jacobi Julliani. Dictus itaque

Jacobus Julliani, uti procurator et procuratorio nomine dicti Leonis, et uti commissus et commissario nomine dicti Isaachi, confessus fuit et in veritate recognovit habuisse et recepisse a dicto Raphaelle Lebia ibi presente, dante et numerante de computo dicti frumenti ducatos Venetos auri et in auro tercentos octuaginta unum grossos tres parvulos viginti duos, quos ipse Raphaelle dixit esse restum precii dictorum curuum viginti sex frumenti deductis nauulo, provisione ipsius Raphaelis et aliis expensis secutis et factis pro et super dicto frumento, prout constare dixerunt per computum formatum per dictum Raphaellem et per ipsum datum et consignatum dicto Jacobo procuratori et commissario predicto, ad quod computum relationem haberi volunt. Et ideo ipse Jacobus tanquam procurator dicti Leonis et tanquam commisus dicti Isaachi pro ambobus et pro utroque eorum reddidit et reddit dictum Raphaellem presentem et acceptantem cum omnibus bonis suis pro dictis curribus viginti sex frumenti et pro omnibus ab ipsis dependentibus et cum ipsis connexis perpetuo liber et quietum. Renunciando. Hec autem carta etc. Judex et testis ut supra.

Div. Not. LXXXI, 179'.

3 — III — 1505

I H S E Spalato, a 5 marzo 1505.

Per questa prima de cambi a III° jois (= jorns) vista pagareu a Josio de Jacomo scient cinquanta (150) duc. d or ungres et de pis o vero a tans maredls (?) a seu livres sei solds per (por) la valor son asi contens de Agostino de Gello. Al temps feu bon compliment, et posanlos a mon cont. Jesus en tot (?).

Raphael Andrea

A tergo dicte littere: Magnifico domino Perotto Torelia in Ragusa
Div. Not. LXXXII, 104.

7 — XII — 1514

Prima pars est de deliberando pro Maranis ad presens habentibus domicilium in civitate et territorio nostro cum familiis (21:20).

(Secunda pars est de induciando) — Odbačeno.

(Prima pars est de dando repulsum a civitate et locis nostris dictis Maranis et Judeis, illis scilicet qui habentur Marani et Judei, quos debeat vocare Minus Consilium et eis dare terminum mensium sex infra quos teneantur ipsi Marani et Judei tam viri quam mulieres, quibus fuerit denunciatum, discedere a dicta civitate et locis nostris cum eorum familiis sub pena ducatorum centum et standi sex mensibus in carcere pro quolibet et qualibet contrafaciente, per sententiam). — Odbačeno.

Secunda pars est de dando eis repulsum cum processu (24:16).

Cons. Rog. XXXIII, 109'.

(Prima pars est de stando ad partem captam die VII decembris proxime preteriti contra Maranos et Judeos expellendos cum processu a civitate et locis nostris). — Odbačeno.

Secunda pars est de revocando et retractando dictam partem captam et aliter providendo contra eos (31:9).

Prima pars est de expellendo dictos Maranos et Judeos cum eorum familiis a civitate et locis districtus nostri (omnes: 1).

(Secunda pars est de non expellendo). — Odbačeno.

Prima pars est quod predicti omnes et singuli Marani et Judei tam masculi, quam femine, existentes et habitantes in civitate, suburbiis, insulis et aliis locis districtus nostri, teneantur omnino discedere cum eorum familiis, eorum generationis ab ipsa civitate nostra et omnibus locis nostris ad tardius per totum presentem mensem, sub pena ducatorum centum pro quolibet eorum contrafaciente, qua pena soluta vel non soluta sint obligati nihilominus omnino discedere. Et quod amodo inantea aliquis Maranus aut Judeus non possit divertere ad loca nostra neque in dictis locis nostris in toto districtu aut in civitate habitare cum familia, exceptis illis qui venient cum mercantiis et grassis sine familiis, qui possint hic morari donec vendiderint ipsas mercantias et grassas, quas conduxerint, et non ultra, sub dicta pena et modo predicto, per sententiam. Hoc declarato quod non sint obligati ad solutionem afflictuum domorum in quibus ad presens habitant Marani et Judei, nisi per diem et horam usque ad eorum discessum (34:6).

(Secunda pars est quod debeant discedere infra dies viginti proxime futuros ad tardius modo predicto). — Odbačeno.

Prima pars est de faciendo cridari in logia suprascriptam partem (omnes).

Prima pars est quod officiales cazamorbi seu sanitatis presentes et futuri sint executores suprascripte provisionis et partis capte contra Maranos et Judeos et omnium in ea contentorum (33:8).

(Secunda pars est quod sint executores domini iudices de criminali tam presentes quam futuri) — Odbačeno.

Ibid., 160'—161.

Prima pars est de dando libertatem dominis officialibus sanitatis possint dare confinem Hebreis, qui sunt ad Plotias, in antimuro Plotiarum, ponendo guardiam sufficientem de hominibus nostris (omnes: 2).

Cons. Rog. XLIV, 75.

22 — IV — 1540

Prima pars est de dando libertatem domino rectori et Consilio quod pro congregando Hebreos in unum ad habitandum possint eligere quinque aut sex domos pro sua habitatione et eo plures sicuti fuerit necessarium, et domos inventos referre debeant ad presens Consilium, et quod precipi faciant dictis Hebreis ut ferant signa quibus destinguantur a Christianis (36:—).

Ibid., 313'.

16 — II — 1546

Prima pars est de imponendo dominis provisoribus civitatis debeant providere quo modo dandus sit locus Hebreis pro eorum habitatione, et eorum opinione referre ad presens Consilium (35:—).

Ibid., 178.

25 — X — 1546

Prima pars est de firmando Provedimentum dominorum provisorum formatum super habitatione Hebreorum, lectum in presenti Consilio, et postea dicetur de solutione danda portario dicte habitationis (35:—).

Prima pars est de dando libertatem domino rectori et Consilio eligendi unum scribanum pro dicta habitatione, qui teneat computum iuxta formam provedimenti, quem computum, una cum denariis exeget, presentare debeat dominis dohaneriis; et pro sua provisione debeat habere iperperos triginta quolibet anno, incipiendo a die quo dicta habitatio fuerit expedita (19:—).

Li signori Proveditori della Terra, alli quali nel magnifico Consiglio de Pregadi fu ordinato dovessero proveddere per l' habitatione delli Giudci, quali giornalmente vengano nella città, acciò non havessero causa di andar ad habitar in elletione loro in quale si voglia luogho et ire vagoando nel tempo della notte, ma tutti in uno separato luogho, ad essi specialmente deputato, habitare, riportano come con ogni debita diligentia hano considerato nella mente loro tutto lo sito della città e tutte le strade e case, e finalmente ritrovano come per fare lo supranominato effetto, non si può trovare più commoda e migliore via di quella de Loiarsca uliza, sendo quella accomodata nel infrascritto modo:

La ditte via non ha che dua cappi, uno confina da Prichiputi, l' altro dalla parte verte in Medio pollazi, verso la Piazza grande, nella quale via predita ne sono quattro case del comune, due di ostro e due di levante. Di ostro vi è la cassa nella qual habita Perusco de Zaptat, qual' è longa intra le mura braccia 14 e $\frac{1}{2}$ e larga braccia 10 e $\frac{1}{2}$, e sotto ditte casa vi sono dua magazeni. Ne l' altra casa dal ditto vento de ostro habita Giuco

riverio, qual' è longa braccia 13 e $\frac{1}{2}$ e larga braccia 10 e $\frac{1}{2}$, e sotto ditta casa vi sono dua magazeni, in uno de quali sta la pegola di conto del comune, e nel altro si conserva lo sulfure del comune. Della parte di levante vi sono parimente due case, in una de quali habita Luca Megalouich, e sotto quella vi sono dua magazeni, quale casa è larga br. 10 $\frac{1}{2}$ e longa br. 14 e $\frac{1}{2}$. In l' altra habita Matcho Glaur, perlabuchio, et è longa br. 13 e $\frac{1}{2}$ e larga br. 10 e $\frac{1}{2}$, sotto questa medemamente sono dua magazeni.

Havendose de pigliare queste quattro case e sei magazeni, perchè li magazeni della pegola e del sulfure se riservano per uso del comune, bissognerà serrar' el capo della ditta via, quale sguarda in Prichiputti, con uno muro buono e di competente altezza, tal che di notte non se possi schalare. Dal altro capo, quale viene in Medio pollaze, bissogna elevare uno altro muro di la medema altezza, et ivi fare nel mezzo la porta per intrar' et uscire, dichiarando sempre che lo stazzone del candellaro se debbia lassare fuora del muro, nel quale se fara la dita porta, e cussi serrandose la ditta via nel modo preditto, li signori proveditori se persuadeno che gli hebrei, quali venerano, serano molto accomodati per la loro habitatione nelle ditte quattro case, et harano similmente dei magazeni per riservare le loro balle e mercantiae.

E perchè gli è necessario per conseguire l' intento nostro che ditti hebrei non vaddino fuora di notte, proveddere di una persona qual habbi havere la cura della porta, se farà in detto muro, par' alli detti signori proveditori se debbia deputar una persona, qual habbi tenere la chiave della ditta porta, con questo caricho, ch' ogni sera, al sonare de l' Ave Maria, ditto guardiano habbi serrare la porta, e la mattina medemamente al sonare di l' Ave Maria, la debbia aprire. E quando alcuno hebreo o hebrea de notte fusse trovato fuora del ditto seraglio, caschi in quella pena serà dichiarita dal Consiglio de Pregadi, e che lo ditto guardiano habbi dal comune nostro havere quella provisione serà deputata dal magnifico Consiglio de Pregadi per la sua mercede e stenti.

E per essere conveniente cossa che lo comune nostro se reinborsi de quelli denari che spendera per la commodità data alli sudetti hebrei e per gli affitti de ditte case e magazeni, pare si debbia ponere una tanxa sopra li ditti hebrei e mercantiae loro: che qualunque hebreo o serà maschio o femena, putto o putta, che quivi venirà, per ogni mese habbi pagare mezzo ducato per capo, e stando manco di uno messe, sia tenuto al ditto pagamento.

Item che qualunque balla debbia per stallagio pagare grossi dua el mese, e si bene stessi manco di uno mese, sia lo patrono obligato al ditto pagamento, e ditti pagamenti se debbiano cogliere per mano del guardiano, quale sia tenuto tener' uno libro et in esso giornalmente notare quelli hebrei che venirano, formando la partita di die dare e de havere, acciò li conti de cadauno sempre chiaramente se possino veddere, e tanto riportano.

Cons. Rog. XLVII, 249^a—250^a.

24 — V — 1547

Prima pars est de dando libertatem domino rectori et suo Minori Consilio limitandi solutionem prefixam Hebreis pro habitatione domus et stragrorum modo et forma sicut eis melius videbitur (omnes).

Cons. Rog. XLVIII, 51'.

Captum fuit in executionem partis hodie captae in Consilio Rogatorum de declarando provedimentum super habitatione Hebreorum captum in Consilio Rogatorum, quod dicti Hebrei teneantur et obligati sint tam pro personis suis, quam mercibus ad soldum et librum pro die quolibet solvere id tantum, quod fuit statutum in dicto provedimento, habendo respectu ad tempus quo stabunt in dicta domo.

Cons. Minus XLI, 10—10'.

16 — VI — 1571

Prima pars est de providendo ut omnes Haebrei qui ad presens sunt in civitate nostra et non sunt mercatores nec habent hinc mercantias, et etiam omnes sensales et baiuli Haebrei, exceptis quatuor sensalibus et quatuor baiulis, debeant in termino octo dierum proxime futurorum discedere ex civitate; et de decernendo ut in futurum nullo modo recipi debeant Haebrei in civitate, nisi illi qui erunt mercatores et hunc conducent mercantias; et magnificum Minus Consilium creare debeat tres officiales qui super eorum conscientia facere debeant descriptionem omnium Haebreorum existentium in civitate, et curam habere, ut praesens pars omnino exequatur. Et de dando libertatem magnifico domino rectori eiusque dominis consiliariis, ut si invenire poterunt commoditatem reducendi dictos Haebreos in unam seu duas contratas clausas, ut hoc efficere possint eo meliori modo quo sibi melius videbitur et placebit (omnes: 4).

Cons. Rog. LX, 160'.

30 — VIII — 1571

Prima pars est de accommodando et reducendo Haebreos in domos quae sunt supra Incunam, videlicet ser Andreae Mar. de Sorgo, ser Thomae Pau. de Sorgo, Juliani de Darza et Joannis Lughinich, ac alias domos existentes in dicta via usque ad voltas ex illa parte ubi sunt dictae domus, cum hoc ut Haebrei, qui in dictis domibus habitabunt, debeant solvere earum affictus, et domini officiales super hoc creati debeant reducere dictas domos ac eas claudere eo modo prout est ghettrum, in quo ordinarie habitant Haebrei (omnes: 6).

(Secunda pars est de aliter faciendo) — Odbačeno.

Ibid., 185.

Mandato dominorum Blasii de Gradis, Troiani de Cerva et Natalis de Proculo, officialium creatorum in excellentissimo Consilio Rogatorum super sensariis et negociis sensariarum huius civitatis Ragusii et ad instantiam domini Petri de Ricordis et Laurentii Ghirardi de Venetiis, Abraam Achim, Hebreus Levantinus, sensalis publicus Ragusii, exhibuit coram ipsis dominis officialibus et actualiter presentavit eius librum originalem sensariarum signatum in angulis singularum chartarum signo Sancti Blasii, intitulum sic videlicet:

. 1572

Libro di Abram Achim, Hebreo, sensale, dove notarà et scriverà tutti i partiti et bazarri si farà per lui giornalmente, qual è di charte 68 bollato per noi deputati questo di 4 giugno. Che Dio ve dia sanità et guadagno.

Subscriptiones deputatorum:

Biagio de Gradi -- Troian di Cerva -- Natal di Proculo. deputati.

Et insuper ad eandem instantiam et de mandato ut supra, registratum est partitum quod reperitur in ipso libro a charta VIII de verbo ad verbum . . . :

A di 23 febraio 1573

Vende messer Piero di Ricordi et Lorenzo Ghirardi à messer Bartholomeo et compagni Pescioni oltrafini pezze 84 à ducati 41 la pezza per el tempo del' anno à pagar in Ancona con darli tante dite à satisfacion di Bartholomeo da Bagno, et così forno d' acordo. Et per cautela. — Subscriptiones: . . .

Div. Canc. CLVIII, 105'.

Prima pars est de dando libertatem magnifico domino rectori et suo Minori Consilio ampliandi ghetum pro habitatione mercatorum Hebreorum et includendi in dicto ghetto domos comunis a via fabrorum usque viam Nicolich, ut relatum est presenti Consilio.

Cons. Rog. XC, 67.

(Prima pars est de ampliando ghetum Hebreorum ultra id quod ampliatum est in executionem partis captae in Consilio Rogatorum die 27 maij . . .) — Odbačeno.

Secunda pars est de non ampliando (17:14).

(Prima pars est de declarando quod sinagoga dictorum Hebreorum solvere debeat pro affictu dicti ghetti tam veteris quam novi scutos auri mille quolibet anno, et consules dictorum Hebreorum sint obligati ad dictam solutionem insolidum et ad melius tenendum, in quo ghetto intelli-

gantur inclusa omnia magazena duorum scaccorum, exceptis illis magazenis, quae habent portas a parte Plateae, quae remaneant pro computo comunis nostri) — Odbačeno.

Secunda pars est de declarando quod dicta sinagoga solvere debeat... 800 scutos, cum reliquis clausulis in prima parte contentis.

Ibid., 96--96'.

29 — V:II — 1652

Vukascinus Vukichiev, stipendiarius ad Ploccias pro officio sallutis, sponte titulo et venditionis nomine, iure proprio et quovis alio, ac in perpetuum per se suosque haeredes et successores dedit, vendidit, tradidit atque transtulit universae congregationi seu sinagogae Haebraeorum, et pro ea Caym Abenun, Salamoni et Israeli Maestro, tribus Haebraeis deputatis pro dicta sinagoga huius civitatis, presentibus, ementibus, stipulantibus et acquirentibus pro eadem sinagoga, eiusque successibus, in perpetuum unam petiam terrae medii soldi circiter, ubi ad presens extant sepulturae Haebraeorum ad Ploccias, et pro ampliando easdem sepulturas; cuius quidem petiae terrae ut supra venditae confines esse dixerunt ab uno latere terrarum sepulcrorum eorundem, ab altero vero terras reverendissimorum Fratrum Sancti Dominici, ab austro versus moenia civitatis viam comunis, et a tramontana ex parte montis maceriam, salvis aliis si qui fuit verioribus et certioribus finibus, qui hinc pro expressis habeantur, ad dictam petiam terrae ut supra venditam habendum, tenendum, possidendum, vendendum, donandum et alienandum, ac se in ea sepelliendum etc., et hoc pretio, foro et mercato tollerorum in tolleris quadraginta boni argenti et iusti ponderis; quod quidem pretium predictum statim ac sponte etc. predictus Vukascinus, venditor, contentus et confessus fuit se habuisse ac recepisse a predictis emptoribus intervenientibus pro dicta sinagoga Haebraeorum in numerata pecunia, et propterea dictos emptores Haebraeos eorumque sinagogam quietavit in ampla, ampliori et amplissima forma, promisitque sub obligatione sui suorumque bonorum omnium servare indemnes et ab omni molestia et damno tueri ac defendere in iudicio et extra etc., isto ac omni meliori modo etc. Renuntiando etc.

Div. Not. CXXXIX, 28'.

6 — VIII — 1502

(Isach Judeo... domandato, quando forno alle Ploze a tal consiglio chi fuo chi parlo sopra questo fatto,) disse: Come ho ditto, Manuelin hera alpha et o, et altri VIII consentivano". Lecto al dicto ogni cosa de verbo ad verbum, et domandato se sono sua parole, disse ratificando ogni cosa. Deposto della corda et posto si conxionse.

Manuelino, legato alla corda et constituto davanti signori giudici et domandato dica la verita come passa la cosa della occission della dicta femina, disse che de questo lui non sa dire niente, ma se vogliamo che per forzia dica quello che non ho fatto, lo diro. Dati a lui squasi tre et domandato, niente dise... (?) deposto del tormento.

Lamenta de intus XLV, 31'.

15 — XII — 1622

Die XIII decembris 1622 constituti personaliter in ghetto Ragusii Hebraei infrascripti per verbum mihi notario datum sponte et in executionem infrascriptae partis loquentis super eorum clausura et iuxta formam eiusdem partis unus pro alio constituerunt sese plegio de non discedendo extra territorium Ragusii absque expressa licentia excellentissimi Rogati Consilii, quorum Hebraeorum nomina ad presens existentium in dicto ghetto aetatis ab anno quattuordecimo superius sunt infrascripta, excepto David Arut sene, ut videbatur et ut asserunt mente capto, à quo, cum sit ut superio (?) mente captus, dictum verbum haberi non potuit, videlicet: Moyses Coen, Selomus Abenun, Isahac Arari, Abraham Lumbroso, Moyses Israel, Jacob Maestro, Samuel Maestro, Aron Coen, David Arut, Isahac eius filius, Joseph Bendanon, David quondam Jacobi Danon, Selomus Maestro, Isahac Lanciano, Moyses Lanciano, David de Alva, Daniel Salama, David Salama, Abraham Benun, David eius filius, Haym Benun, Moyses Habiglio, Aron Abeatar cum tribus filiis, Aaron Speriel, Jeuda Bar Natan, Jacob Coen, Joseph Israel, Isahac Lumbroso, Aslanus, Abraham quondam doctoris Abeatar, Abraham Coen Camargo, Joseph Vziel, Daniel Benatar, Joseph Maestro, Isahac Maestro, Selomo Oef, David Senior, Joseph Pernica, Sadich Bendanon, Moyses Ben Habib, Samuel Servadio, Jeuda Coen, Joseph Coen, Isahac Israel.

Die XVII decembris 1622 omnes suprascripti et contrascripti Hebraei constituti ut supra sponte se constituerunt plegios ut supra pro David Coen, Joseph Abbuaf et David Lanciano, et ipsi David, Joseph et David Lanciano extracti ex carceribus pro quolibet ex suprascriptis et contrascriptis, iuxta et in executionem suprascriptae partis. Renunciando.

26 — III — 1625

Captum fuit de acceptando supplicationem Isahachi Isurum, Hebraei, murati in carcere secreto, lectam in presenti Consilio (omnes = 118 : 27).

Illustrissimi et eccellentissimi signori. Sopra eccessivi tormenti et non prima uditi al mondo che ha patito la vita mia, va per tre anni che sto sepolto in questa tenebrosa secreta, la quale essendo piena d' acqua e di humidità da ogni parte, mi comincia à consumarsi il corpo senza letto, che

tutto è imarcito, e però ho perduto quasi totalmente la vista. A questi patimenti si aggiunge il più estremo, ch' è la fame, la quale mi astringerà a spirare, non potendomi somministrar le spese necessarie li pochi Hebrei che intendo essere rimasti qui. La onde con ogni humiltà e sommissione supplico l' immensa benignità delle SS. VV. Illustrissime et Eccellentissime, che ad imitatione delle attioni di Dio, il quale col castigo tiene congiunta la misericordia, si degnino di soccorrere con la clemenza loro il miserimo stato nel quale sono ridotto comutandomi da prigionia in perpetuo essilio della città e stato loro, dove se mai ritornassi, da hora mi sottopongo alla pena della vita, che mi sia tagliata la testa. Questa grazia tanto pietosa sarà accetatissima dalla Maestà Divina dovendo riparare la total perdita del infelice essere e vita mia, e resterò obligatissimo di pregarla sempre per lunghissima quiete e prosperità della SS. VV. Eccellentissime.

Cons. Maius XXXIV, 200'—201.

18 — IV — 1625

Prima pars est de deliberando in presenti Consilio super materia ghetti Hebreorum proposita (18:17).

(Prima pars est de decernendo quod Synagoga Hebreorum debeat solvere ducatos auri 250 pro annuo affictu septem domorum ghetti ipsis assignatorum pro habitatione, quam solutionem facere debeant eodemmet modo, quo cum prius faciebant sub doana in thesauraria, et hoc absque preiudicio iurium quae commune nostrum habere posset contra dictam Synagogam pro damnis quae facta esse possent in aliis domibus ab Hebreis per preteritum habitatis, et ad presens relaxatis super quo postea statuatur iornata (25:10).

(Secunda pars est de decernendo quod solvat ducatos auri 200 pro dicto annuo affictu ...) — Odbačeno.

Cons. Rog. LXXXIX, 134—134'.

4 — VII — 1414

Magister Samuel Ebreus, ciroichus, facit manifestum quod ipse procuraverit iuxta posse suum facere cum magisterio eius artis quod Pripchus Calichievich, de Zupana, ofuscatus, videt satis competenter cum ambobus oculis vel saltem cum uno oculo. Quod si ita fiet dompnus Zivath Illich promittit renuntiando dare et solvere predicto magistro Samoheli ducatos auri decem. Et in casu quod ipse Pripchus remanserit ofuscatus ut est ad presens, dictus magister Samuel nichil habebit.

Div. Canc. XL, 27'.

Magister Samuel Ebreus, cirosichus, facit manifestum quod ipse promittit et se obligat venerabili viro domino Matheo de Georgio, canonico Ragusii, et Marino de Dersa, presentibus et stipulantibus vice et nomine Marini filii ser Tripchi quondam ser Marini de Buchia, de Catharo, mederi dicto Marino de catharatis amborum oculorum, hoc modo: promittit enim ipse magister Samuel deponere et ita et taliter curare dictas cataratas, quod ipse Marinus videbit condecenter cum ambobus oculis permanente vero visione amborum oculorum firma per aliquos dies, scilicet decem vel quindecim, et iudici medicorum declaratum fuerit dictum famulum sanum esse, predictus magister Samuel habere et recipere debet pro maisterio et labore suo ducatos auri viginti depositatos in manibus magistri Jacobi de Saligeriis, de Padua, salariati communis Ragusii. Et si per casum fuerit quod dictus magister Samuel sanaret unum oculum competenter, cum quo bene videret, et alterum sanare non posse, habere debeat ducatos quindecim auri ex deposito predicto, remanente tamen ipso oculo non sanato inlexo et non in peiori condicione, quam sit in presens. Declarando presenti scriptura, quod si dicta cura totaliter fieri non posse, modo superius dicto vel occasione dicte cure et dicti maisterii aliquis oculus disscureret vel devastaretur, idem magister Samuel de hac presenti cura nil habere debeat. Que omnia predicta promixit una pars alteri et altera alteri atendere et observare. Renuntiantes.

Div. Canc. XL, 28—28'.

Prima pars est de dando et concedendo salvum conductum D. (dominae) Beatrici de Luna iuxta formam suae supplicationis lectae in presenti Consilio, et si prima capiatur, postea dicetur per quantum temporis et quibus personis dictus salvus conductus sit dandus (30:7).

Prima pars est de concedendo... per spacium quinque annorum (23:14).

Prima pars est de concedendo eundem salvum conductum ultra mercimonia dictae D. Beatricis etiam mercimoniis familiae suae (30:7).

Illustrissimi et molto magnifici signori. Le grate accoglienze che da VV. SS. Illustrissime furono fatte l'anno passato nel passare nostro in Levante per cotesta inclita città, m'hanno dato sicurtà di domandare ogni gratia rendendomi certa che nelle cosse giuste non mi habbino di manchare. Con questo animo dunque sono comparsa dinanzi quelle facendoli intendere come io ho da negoziare in Italia e for d' Italia con diverse persone, con le quali benchè in sin qui non habbi havuto tale differenze che me havessero possuto deviare dalle facende et impedire le mie facultà di potere andare per tutti i luoghi dove mi è tornato commodo trafficarle, non dimeno perhè nel advenire pottria insurger qualch' uno che per l' absentia

mia di tali luoghi con favori o con qualche altro mezzo volesse impedire le mie robbe e facultà che passano per cotesta vostra illustre città, il che gran disturbo alle cosse mie daria, oltra ch' admettere simile impeditioni saria cossa pocco ragionevole, sendo io qui in Constantinopoli apparichata rendere conto e rispondere à ciascuno chi contra di me aggravare si volesse, et havendo modo per la gratia de Dio com' à ognuno è noto, de sodisfar ogni gram summa de dinari, quando per la giustisia fusse condannata. Imperò prego VV. SS. Illustrissime siano contente concedere à tutti li mia beni, facultà, et anche alle facultà delli miei di casa che pasassero da quale si voglio luogo per la vostra città, uno salvo condotto generale, in modo che nesciuno magistrato ad istanza di persona alcuna le possi, sotto alcuno quesito colore sequestrare, impedire o in qualche modo molestare, perch' altrimenti io sarei forzata mutare cottesta scala e fare passare le mie robbe per altri luoghi, dove di tali sospetti e impeditioni serei sicura. E impetrando questa gratia mi confermerano la sicurtà ch' io tengo nelle VV. SS. Illustrissime con accrescerme l' animo di non negociare per altra via, che per cottesta, come in sin qui ho fatto e farò nel advenire se da VV. SS. non mi serà devietato, alle quali mi ricomando pregando Dio le conservi perpetualmente nel stato loro.

Cons. Rog. LII, 154'—155'.

9 — II — 1656

Testamentum Aroni Isra Coen Haebrei

Millesimo, indictione, mense ac die antescriptis, Ragusii. Hoc est testamentum quondam Aroni Isra Coen Haebraei, repertum in publica Notaria huius civitatis, ubi inter alia viventium testamenta datum fuerat ad servandum; modo vero per dominos consules extractum, apertum, lectum ac publicatum, et ut infra admissum ad registrandum pro sua perpetua firmitate; cui quidem testamenti erant ascripti dominus iudex ser Vuladissavus Lucae de Goze, ac ego Florius de Staijs, coadiutor, testis, tenoris, qui sequitur, ut infra videlicet:

In Dei nomine amen. L'anno della sua salutifera Natività 1656, indictione nona, die vero nona mensis februarii, Ragusii domi solitae habitationis sitae in ghetto in Platea.

Jo Aron Coen, anzi Aron Isra Coen, trovandomi giacente in letto gravemente ammalato, et non sapendo l' hora di mio transito da questa ad altra vita, et desiderando non morire senza ordinar per a punto le mia cose per la quiete di animo mio, però havendo io fatto in dua fogli, che saranno qui inclusi in mio presente testamento tutta la mia ordinatione et ultima testamentaria volontà, al tenor di quali ordino et voglio che in tutto et per tutto si stia, attenda et osservi per essere mia ultima volontà, come dissi, et per essere sottoscritti di mia propria mano, et alli quali in tutto et per tutto mi riferisco, et non occorendomi dir altro, lode a Dio.

Seque il tenore di detti dua fogli trovati inserti in detto testamento, scritti uno in spagnolo et l' altro in hebraico, et li quali da più persone, essaminate à parte, di dotti et periti hebrei, cioè Salamon Cagli et Abram Abeatar, precedente il loro giuramento more Haebreorum, sono stati tradotti in lingua taliana, per loro intiera intelligenza, et le dette traduzioni fatte da ciascuno di loro à parte, si sono trovate non discrepar in cosa alcuna, ma concordar in tutto, et de mandato di signori consoli si registrano qui di sotto.

Et seque tenor di primo foglio in carattere hebraico, videlicet:

Col nome di Dio. Iddio di Israel chiamai della mia angustia à Dio et mi risponde: In lui speva il mio cuore. Et amomi, manda la sua medicina, et mi guarisca el suo servizio, per la sua pietà et misericordia, et perchè comanda alli mia figlioli et figliola doppo di me, et che guardi la strada di Dio per far limosina, et che stenda le sua mani, et che guardi gl' unichi di anima mia, David et Aron, che Dio li guardi nella legge di Dio à suo servizio, à bona fine, che quella è la nostra vita et le longheze di nostri giorni. Et guardate et non vi scordate di Misnaiod, che voi sapete alla mente. Et tu, Aron, che stia forte nella Misna et Ghemara, et che ti attaccendi un poco di giorno et un poco di notte con mio genero amato di anima mia, et con mio caro Raffaele Coen, ancora insieme con Manuele. Sarai con loro, che non sia nulla di continuo di leggere la elletione et affermar un tempo per la legge, che Dio sarà in aiuto vostro, et reparerà per voi, così sia, Amen. Alla mia figliola Ester gli lasso ducati cento per la sua parte di heredità. Così ancora alla detta mia figliola il sefer piccolo con sua adornamenti, con questo che non la possa dare se non per li sua heredi doppo di lei, et che non la possa donar à nissuno, ne presentare, ne vendere, ne impegnare, et se lo volesse donare al suo figliolo Abram, li do licenza, ma con li patti detti di sopra. Gl' altri dua sefarim siano per David et Aron con il medesimo patto di vendere, impegnare o presentare, con li sua adornamenti. Sopra il resto di mia faccoltà faccio curatore à mio genero Josef Baruf, et mio nipote Raffaele Coen, et à mia nipoti David et Aron Franchi, che facciano quello che in questo li dicharo. In primis: Facciano col nome di Dio stampare i libri di mio nono, bona memoria, et il mio, che già è fatto et revisto. Et quello di mio nono quando sarà copiato tutto, si vada facendo revisto per quel libro, et da poi si metta l' intitulatione, che ho fatto, et se faccia di tutto una dichiarazione sopra ogni perasa, metterli di sopra di libro di mio nono, bona memoria, Semin Atov et lettione Berisith, et sopra il mio Zecan Aron, et letione Beresith, et così sopra Nevein, et Chetuvim, et Maamarim. A questo modo procurando, che la stampa sia chiara, et farà stampare 800, à mandare 200 in Constantinopoli, cento à Solunich, cinquanta rispartirano in Venetia, vinti in Soffia, dieci in Ancona, vinti in Roma, cinquanta in Terre Tudesche, cinquanta in li lochi di Anstradam, cento spartirano in altri lochi per Italia et di Jerusalem, et qualche uno à chi dimandarano. Et quelli di Jerusalem li darano senza denari in ogni loco, secondo gli pare, et il resto che si vendano alla stima che costano. Il denaro che si cavarà, che si dia al signor Samuele Abuaf et sua fratelli, et che li dispensi in mantenere loco di studio.

in Jerusalem in compagnia della sua ò à parte, come li pare. Il resto della mia robba, che vederano per li libri mia, et andarano riscotendo et le tenirano in negotio per cinque anni facendo il negotio, quanto si puole, stando al guadagno et lontano dala perdita. Et à fine di tempo, di guadagno che vi sarà, tiraranno la decima et darano per l' aiuto di maritar orfane, dando ad ogni una li parenti à trenta, dico ducati da banco fino, à quanto arriverà detta decima. Et li parenti siano li nipoti di signora mia zia Streglia. Et se non bastano per questi, suprirano di guadagno, che se gli dia à 30 ducati, dico trenta, ad ogni una di loro. — Seguitarano la bottega con Jacob detti cinque anni al modo che è stato fin adesso, et così andarano seguitando. Et là sta il libro di bottega tutto notato et andaranno notando, dando debito di tutto in ducati quel che va, se in Venetia, et in Ancona, et in Turchia, et sopra quello che havesse di guadagno, le daranno un 3°, et à bon conto di terzo che vada pigliando, come ha piglato fin adesso. Et da poi, secondo che vedendo così farete, aiutatelo in quello che potrete. Et à sua madre che sta in casa et che stia, come sta per governo delli mia nipoti, il suo che gli dia, et che se gli dia per suo salario vinti cinque ducati all' anno, con quello che gli si è dato et che se gli dia il resto la saia di brocato bianco. Il zupon di veluto di dua colori, lo darano alla mia sorella, che li dia à sua figlie, à chi lei piace. Il resto di detto guadagno, cavando la decima, spartirano in sei parti: una parte pigliarà Raffaele, et il resto, con denaro che restarà di capitale, tirando li lassiti detti di sopra et quelli che dirò qui di sotto, quello che restarà di capitale et guadagno et robba, li dono da adesso li dua terzi per li mia nipoti David et Aron Franco, et un terzo à mia nipote, Abram Baruf et sua sorelle, et sia curatore di detti suo padre sino si maritarano, et che li dia un terzo ad ogni uno di loro. Et quelli di mia nipoti, lo pigliano loro, et che si sparte infra di loro la mittà per l' uno. Et gli raccomando che tutti si governino con amore, et che non sia che per qualche discordia, Dio guarda, vogliano disfar questo che qui dico. Et se qualche uno non volesse osservar, sia suo danno, che osservino gl' altri. Et quello che osservarà, sia benedetto. Havendo carico tutti i detti cinque anni, et da poi ancora sempre, David et Aron, et li vostri figlioli, dappò di voi di mandar per Talmudtora di Safet e Talmudtora di Jerusalem quello, che io mandava ogni anno per conto di mio signor padre et per me, quanto, come sta nei libri, con ogni uno di loro. Et li medemi mandarete voi David et Aron soli quel che io mandava ogni anno per quanto di un hebreo Abram Molxo et per quanto di un altro David Bensaxen, quali hanno lassato in mia mano di sua facoltà, come sta in libro. Et io per più sicureza gli ho assignate in le case di Venetia, et perchè non habbia tanta fretta di mandar di più quel che è in libro, che così farete voi altri et li vostri figlioli doppo di voi di mandar quel che io mandava, come sta in detto libro per mio signor padre, come per li detti Molxo, et Bensaxen, et per me. Sia, sapete et vedendo che nelle case di Venetia ho speso gran denaro, le quali tengo la mia parte in quelli, et sia sempre obligato à quello, che havete di mandar per Erez Israel, rispartirete, come vederete li libri et le note, che sia sempre obligato à tutto,

et quel che è più, sia il vostro. Là sono le scritture per valervi di loro per quello che ci fosse di bisogno, senza che nissuno possa pretendere per me cosa nissuna di loro. Et tutti li scritti di mio utile, siano come vani, et che non ci sia sostanza in loro.

Aron Isra Coen

Segue il tenore di altra scrittura o sia foglio scritto in spagnolo, videlicet:

Con il signor Paolo di Menze glio devo li cambij mia et della sicurtà, la nota sta in mio libro. Tengo in suo nome quello che sta in mano di Niccolo Bona, che ha dato al Magiair, et li rasi di Invitti et di Cachi. A signor David Oef se gli deve dare scudi centa, à conto di quali se gli è dato per mano di Raffaele scudi dieci. — Con Saralvo c' è il scritto il conto in libro, et Manuel sa tutto, et delli conti che vi è in libro per dar luce à qualche cosa. Detto Manuele deve un scritto di ducati cento in circa, quale li sia presentato, perchè ha copiato et copia i libri. A fuori di questo ji pagara il suo salario di all' hora in qua, abbatendo quello che deve in libro fuori di questo scritto. Vedete di conciar i libri di Costura (?) et tutto quello che farà di bisogno.

Aron Isra Coen

Hoc autem testamentum nullo testimonio rumpi possit etc.
Testamenta Notariae LXV, 164'—166.

23 — VII — 1571

A tergo: Dominus Semuel Suriel in Ragusa. Prima.

Intus: Al nome di Dio a di 23 di luglio 1571 en Vinetia. Scudi 36½ d oro in oro.

A seis meses vista pagara Vostra Magnificentia per sta prima de cambio a Fernao Mendes scudi trenta seis e meio d oro in oro de pezo per valuta avida de contado de Simon Lopes, ponendo a mio conto. — Vostro Manuel Namias in Vinetia.

Esta littera me aprezentarao et non acethai, en 29 agosto.
En Samuel Suriel .

A tergo: D. Semuel Suriel in Ragusa. Prima.

Intus vero: Al nome di Dio a di 2 agosto 1571 en Venetia. Scudi 75½ d oro in oro.

A sette mezos vista pagara per sta prima di cambio a Fernao Mendez scudi settanta sinco e mezo d oro in oro de pezzo per la valuta que a qui resevi de contado de Simon Lopez, ponendo a mio conto. — Vostro Manuel Nemias in Venetia.

Esta letra mi aprezentarao e non acetai, en 29 agosto 1571. En Samuel Suriel.

Div. Canc. CLVII, 67—67'

19 — IX — 1572

A tergo: A mi Isach Sabaz in Ragusa. Prima.

Intus: A di 19 settembre 1572 in Ragusi, tolaros 100.

Pagaroi por esta prima di cambio a di 30 vista a rabi Joseph Salama tolaros cento, digo tolaros 100, di pezo sono por otras tantas de contado.

— Io Isac Sabaz di mia mano propria.

Vista e accetada por nuy a di detto.

Div. Canc. CLVIII, 13.

Adi primo Veadar 5391. — In Belgradi.

Nos abaxo sotoscritos faxemos fe qualmente es verdad che Aggi Chiamal saco ur. escrito en lengua Greghesca e reconossimos ser su propria mano di Cristoffolo Melo por el qual atorgava dito Melo ser deu dar a dito Aggi Chiamel tolaros dos mil e dozientos, digo 2200, qual escrito era fecho en 15 ottobre del 1629: afirmados en dito escrito por testigos en letra hebraica Haim Giurado e Joseph Calvo. Qual escrito ditto Aggi Chiamel mandava a Espalato e Venezia por socrestar la dita soma. E por ser assi la verdad e reconoçimos dito escrito ser fecho di dito aulo (?) affirmamos de nostras proprias manos. A Dio.

Jo Aniero figliolo de Miho son testimonio qualmente el dito escrito ser verdadero e sotoscrito de su propria mano di Cristoffalo Melo.

Idem: Demetrio di Constantino, Apostolo figliolo di Demetrio, Duca figliolo di Papa Theoclos.

Div. for. L, 290'—291.

21 — III — 1650, Sarajevo

A di 3 vedar 5410

Signore Irman Salamon de Jacob Lucena.

V. S. sera servido de contar apportator desta, que es o signore Tobia Maimon reales effectivos 66, sessanta et seos, depois de sua gada 15 dios, quales san de conto das felsadas per avante tomac de se contandolos se tomara un setar ben meu de d(inar)es 86, prima a qual contandos V. S. detto dinaro et stara saldo del tutto et notara com... avvilo, non servido de otro. El Dio di mal guarde.

Deseu Irman Isaque de Jacob Lucena.

Div. Not. CXXXIX, 12.

6 — XI — 1639, Novi Pasar

Povemu pismu aliti scrittu nekase sna kako Mitar Jovanovich i Vuin Parsigrahovich primismo na Gargurieh od gospodina Antuna Ghiurghievichia koscia goveghieh pecia cetartisuchie i cetersta, vegliu pezze 4400, i

bivoliza pecia tri tisuchie i sto i ceterdesti i devet, vegliu pezze 3149. Joste primismo od recenoga vrechia vune trista i cetiri, vegliu vrechia no. 304, segnane recene vrechii istiem segnom na xaran priscvene. Sa koie recene koscie i bivolize i vune mi odisgar receni Dmtar i Vuin cramari iedan sa drugoga iamzi i gotoni glazi, to ies mala chiefil oblegavamose sasviem nasciem dobriema sadagniem i posleghniema natovariti ix koliko prie put Dubrovnika i poslati ix Gospodinu Secondu Bucchi svekoliko liepo, zie-lovito, potpuno suxo i dobro conditionano kako smo primili od recenoga Antuna, koie vune teglise svaka vrechia po oka seset i osam do oka no. 70, vegliu sedamdeset, i tako ix imamo pridat Gospodinu Seku pri Dubrovniku . . . itd.

Ja Dmtar Jovanović afermavam gornje pismo (ćirilicom).

Ja Vuin Petrović afermavam gornje pismo (ćirilicom).

Svjedoci: Nikola Dimitrović, Dživo Staj i Trojan Milovac (talijanski).
Div. for LXI, 66'—68.

5447 — Adi 24 . . .

Se propone sr Mordohaj Binhiamin del sigr Sabetaj Tolentino si devera quedar por haver despues de haver servido un anhio por samas sin salario con obligo de osservar puntualmente la parte XXVIII notada nel libro de llas regulaciones.

Por todas las ballas

Isaque Pappo, Parnas

Ditto

Se propone que ningun haver pueda descorer ni descubrir en nigon tiempo lo descorado sobre el cap. XXVIII en pena de ducados sinco a quien contrafisiere.

Non quedo

Si propone . . . (?)

Isache Pappo, Parnas

Se propone si se devera faser una tavoletta para notar los haverim della heura.

Balas 5 de si,
3 de no.

Isaque Pappo, Parnas

Se propone si se deuera dar a sr Mordohaj Nisim Tolentino escudo uno por premio de have . . . (?) con el buollo (?) fasta agora.

Ballas 6 de si,
2 de no.

Isaque Pappo, Parnas

Zapisnik jevrejske opštine, fol. 1.

XI - RÉSUMÉ

I LA COMMUNAUTÉ JUIVE DE DUBROVNIK

I Les premiers Juifs à Dubrovnik au XIVe siècle

Pages 9—19

Dubrovnik (Ragusium, Raguse) fut fondé sur la côte occidentale de la Péninsule Balcanique, sur le littoral de la Dalmatie, au VIIe siècle. Les Slaves, ainsi que d'autres peuples avaient détruit plusieurs anciennes colonies romaines, à l'époque de la grande migration des peuples. Leurs habitants se réfugiaient dans les villes fortifiées de la côte ou dans les îles dalmates. C'est ainsi que fut fondé Dubrovnik qui, au courant de quelques siècles, a radicalement changé le caractère de ses habitants et a étendu son pouvoir aux lieux qui se trouvent dans ses alentours immédiats. Par une politique menée habilement dans ses relations avec les souverains slaves de son voisinage, cette ville avait obtenu quelques territoires et îles dont elle réussit à former sa petite république. Pendant cinq siècles entiers, jusqu'à 1204, elle reconnaissait l'autorité suprême des empereurs byzantins. Ce ne fut qu'en deux périodes, d'ailleurs assez courtes, qu'elle a dû reconnaître l'autorité de l'Etat normand dans l'Italie méridionale. De 1204 à 1358 elle se faisait protéger par les Vénitiens; les rois de Hongrie étaient ses protecteurs jusqu'à 1526.

La population de Dubrovnik, d'abord d'origine romane et bientôt romano-slave, se dédiait à la navigation, à la pêche et au commerce. A partir du XIVe siècle les habitants d'origine romane disparaissent presque complètement, et Dubrovnik devient partie intégrante de son hinterland slave. A cette époque-là la République de Dubrovnik est un facteur économique très important non seulement sur l'Adriatique, mais aussi dans les Balcans, et sur la Méditerranée en général. Dubrovnik possède une grande flotte marchande, ses hommes visitent à peu près toutes les côtes méditerranéennes, ses habitants transportent des épices des pays orientaux en Italie et aux autres pays de l'Occident, tandis que dans les Balcans, dans les Etats serbe

et bosniaque, ils se distinguent comme exploitants de mines de plomb et d'argent, commerçants, financiers, artisans et entrepreneurs. Des grandes richesses affluent de toutes parts à Dubrovnik, et c'est précisément ce qui favorise son développement, fort et rapide, dans tous les sens. Des navires arrivent à son port de toutes les côtes méditerranéennes, les uns pour faire des affaires ou pour y intermédiaire, les autres pour y faire escale dans leur voyage à Venise, le plus grand port de l'Italie.

Parmi les représentants de tous les peuples, toutes les religions et les races de la Méditerranée qui circulaient dans les rues, sur les places et le port de Dubrovnik, il y avait, naturellement, aussi des Juifs. Nous ne saurions pas fixer la date de leur arrivée. En tout cas, ils auraient été attirés assez de bonne heure par la renommée et l'importance économique de Dubrovnik; cependant, l'Archive de Dubrovnik — centre d'investigation contenant des sources indispensables à l'étude de l'histoire de cette ville et de tous les pays balkaniques au Moyen âge, et en grande partie de l'époque moderne — ne conserve pas des documents antérieurs à l'an 1300; c'est pourquoi nous ne pouvons pas avoir des renseignements sur des problèmes spéciaux de son passé, comme p. ex. sur les rapports entre Dubrovnik et les Juifs. Les plus anciens documents à cet égard datent du XIVe siècle et ceux-ci ne se rapportent pas au commerce mais à la médecine.

Les autorités de Dubrovnik consacraient toute leur attention au service sanitaire de leur État. C'est pourquoi elles faisaient venir des médecins des centres importants de la science médicale d'Italie. En 1326 vivait à Dubrovnik un médecin juif qui entra au service de l'État, le 29 novembre. En 1354 exerçait les mêmes fonctions le magister Benedictus »autrefois Juif (olim Judeus)«.

La première référence sur des négociants juifs est de 1368. Le 15 et 25 août, trois Juifs de Durazzo, David »magister judaice«, Moïse, fils du notaire Mathieu et fils de Salamon, conclurent des affaires avec des négociants de Dubrovnik.

Des négociants de Malte étaient aussi en relation avec ceux de Dubrovnik. Ordinairement, les habitants de Dubrovnik, ainsi que d'autres Dalmates, y transportaient du bois de Senj (Croatie) et retournaient avec des produits de l'Afrique et de la Sicile. Le 19 juillet 1380 les tribunaux de Dubrovnik faisaient le procès à certains marins de Zadar (Dalmatie) qui avaient mis à sac un bateau procédant de Malte et qui transportait du coton à Bari et à Ancone (Italie). Belchay, Symon et Messy, propriétaires partiels du coton, portèrent plainte contre les marins de Zadar, en leur nom et au nom de leurs compagnons Lea et Braha. Miloš Gunjević, négociant de Dubrovnik, qui faisait des affaires avec la Tripolitanie »de Barbaria«, a eu aussi un différend avec les Juifs de Malte.

Comme le corail abondait autour des îles qui appartenaient à la République de Dubrovnik, plusieurs pêcheurs y venaient non seulement de la Dalmatie, mais aussi de l'Italie et la France méridionales. On exportait des coraux de Dubrovnik généralement en Italie, quelquefois en Syrie et en Égypte. Il y avait aussi quelques Juifs de l'Italie méridionale et de la Provence qui, vers la fin du XIVe et au commencement du XVe siècle, se livraient à la pêche du corail.

Au XIVe siècle, on fait mention, à Dubrovnik, d'un quartier de la ville, ou bien hors de ses murailles, appelé »Giudecca«. C'est ici que demeuraient, probablement, les Juifs qui arrivaient pour un court séjour à la ville.

Au courant du même siècle, les habitants de Dubrovnik avaient la coutume de se masquer, se noircissant la figure et »faisant les Juifs«. Puisque des individus ainsi masqués provoquaient des rixes, le gouvernement se voyait souvent obligé d'interdire ce genre de fêtes.

2 Les Juifs de Dubrovnik au courant du XVe siècle

Pages 20—35

Au commencement du XVe siècle Dubrovnik a pris un grand essor économique. C'était une conséquence de ses relations avec la Serbie et Bosnie où se trouvaient des mines riches en argent et en plomb. Des négociants en grand nombre venaient alors de l'Occident à Dubrovnik. Des Juifs n'y manquaient pas. Les uns arrivaient de l'Apulie où il y avait plusieurs colonies juives, d'autres, traversant l'Italie, venaient de la Catalogne et de la France, d'où il venaient d'être expulsés (1394). Il y en avait qui arrivaient des villes de la côte d'Albanie, en particulier de Valone. Ils s'occupaient tous du commerce. A cette époque-là, en 1421, vivait à Dubrovnik »Josepf Ferrer Ebreus, dictus Bonaventura, Catalanus, habitator Tranii«, et à côté de son nom on lit la note: »habitant actuel de Dubrovnik (ad praesens habitator Ragusii)«. Nous avons noté les noms d'autres Juifs, dont quelques-uns faisaient des séjours de quelque durée à Dubrovnik et y vivaient en pleine liberté.

Vers la moitié du XVe siècle, les négociants Juifs de Dubrovnik disparaissent presque complètement, sans que nous en ayons pu constater la cause. Vers la fin du même siècle, particulièrement après leur expulsion de l'Espagne (1492), leur nombre augmente de plus en plus.

3 Arrivée des Juifs de l'Espagne et fondation de la colonie

Pages 36—63

Une grande partie des Juifs espulsés de l'Espagne allèrent s'établir en Turquie. On leur fit un accueil bienveillant dans l'Empire ottoman. L'état économique arriéré des Balkans offrait une occasion favorable à l'activité des Juifs: négociants, financiers, artisans, ouvriers ect. Ils arrivèrent en Turquie généralement par l'Italie, se dirigeant directement aux ports turcs, ou bien ils touchaient la côte dalmate, et surtout celle de Dubrovnik. Ils étaient favorablement accueillis par les autorités de Dubrovnik, ayant été recommandés à celles-ci par une lettre du sultan turc. Cependant, ils ne passèrent pas tous cette étape de leur voyage en paix et sûreté. En 1495 et 1500 quelques-uns furent attaqués et dépouillés sur le territoire de Dubrovnik, et nous avons connaissance d'un incident sur un bateau de Dubrovnik où certains individus ont tâché de tuer et voler des voyageurs juifs. Toutefois, la plupart passaient tranquillement, comme p. ex. un certain

Samuel Richoma, d'Ortona (Italie), qui était arrivé, en 1502, à Dubrovnik, et s'y était arrangé avec un caravannier pour se faire transporter à Skoplje lui, les femmes qui l'accompagnaient et tous ses bagages, au moyen d'une caravane de 46 chevaux de bât. Il demanda à son conducteur une garantie pour lui et les siens, et l'obligea d'arrêter la caravane tous les samedis, vu que «les Juifs ont l'habitude d'observer la loi de respecter la journée du Sabbat».

Pendant les premières années du XVIe siècle il y avait aussi d'autres Juifs qui venaient à Dubrovnik pour y exercer le commerce; mais la colonie juive de cette ville a dû s'accroître lorsque les nouveaux maîtres de l'Italie méridionale, les Espagnols, commencèrent à poursuivre les Juifs et les «marranos» (convertis). Ceux de Venise eurent le même sort. Les habitants de Dubrovnik s'agitaient de voir augmenter le nombre des Juifs qui cherchaient du refuge dans la petite république. C'est pour la première fois en 1510, puis en décembre 1514 et le 4 mai 1515 que fut décidé de renvoyer tous les Juifs de Dubrovnik, leur permettant de s'y arrêter le temps nécessaire pour arranger leurs affaires commerciales.

En 1502, Isaac Abravanel et son fils Judas (Léon) envoyèrent de l'Apulie à Dubrovnik 300 quintaux métriques de blé. Tous les deux appartenaient à une famille juive très distinguée de la Péninsule Ibérique, qui avait abandonné l'Espagne pour se réfugier dans l'Italie méridionale et puis à Venise. Isaac avait d'abord vécu à la cour du roi de Portugal, ensuite à la cour espagnole, chargé de l'administration des finances. Il était très riche, intelligent, et de vaste culture. Il écrivit quelques ouvrages contenant des commentaires bibliques. Son fils Léon fut médecin, écrivain et poète. Son troisième fils Samuel étudia à Salonique et fut plus tard le plus important financier du vice-roi de Naples, tandis que sa femme Benvenida était la meilleure amie de Léonore, fille du vice-roi, et après quelques ans femmes de Cosimo II dei Medici.

4 Organisation de la communauté

Pages 64—76

Jusq' à l'an 1532 nous n'avons pu trouver des Juifs à Dubrovnik. Ils y arrivèrent au commencement des guerres navales entre les Turcs et les Espagnols, lorsque ceux-ci attaquèrent les côtes du Péloponèse. C'est par ces guerres que furent interrompues les communications commerciales entre l'Est et l'Ouest, ce qui obligea les commerçants de se servir des voies de terre dans les pays balcaniques. A cette époque, quelques Juifs de Salonique sont venus à Dubrovnik, ayant obtenu du Gouvernement des privilèges de douane pour ranimer le trafic du port ragusain. Le port pris un essor extraordinaire quand la Sainte Alliance déclara la guerre à la Turquie (1530—1540). Le nombre croissant des Juifs donna lieu à un décret du Gouvernement selon lequel ils furent logés dans 5 ou 6 maisons désignées. C'était le commencement de la fondation du Ghetto. Ce n'est qu'en décembre 1545 que le Gouvernement revint sur cette question, parce qu'on

demandait l'expulsion de tous les Juifs de Dubrovnik. Un comité spécial, formé des membres du Gouvernement, fut chargé de régler le problème du logement des Juifs, et le Gouvernement publia un arrêt (dont nous publions la photographie) décidant que tous les Juifs soient installés dans la rue Lojarska, sur la Piazza, qui depuis est devenu le Ghetto ou bien la rue Žudioska, comme elle s'appelle aujourd'hui.

5 Les guerres contre les Turcs (1570—1573)

Pages 77—85

Vers le milieu du XVIe siècle le nombre des Juifs était très réduit. On ne fait que mentionner quelques représentants des maisons de commerce étrangères qui servaient de médiateurs entre la Turquie et l'Italie. D'ailleurs, la paix sur la mer avait rendu possible aux Juifs levantins d'établir des relations commerciales directes avec l'Italie. Cependant, lorsque les hostilités entre chrétiens et Turcs recommencèrent et que l'Espagne, Venise et le pape conclurent la seconde Sainte Alliance, la mer se trouva de nouveau sans sûreté et tranquillité. Le commerce fut dirigé de nouveau du côté de Dubrovnik et par les voies de terre dans les pays balcaniques. Dubrovnik était plein de négociants juifs de la Turquie et de l'Italie. Pendant trois ans le marché de Dubrovnik et son port furent inondés comme jamais avant de commerçants étrangers. Le vieux Ghetto ne pouvait pas recevoir tous les Juifs, et le Gouvernement dut trouver d'autres maisons et rues pour leur installation. Parmi les 50 courtiers de Dubrovnik, il y avait 30 Juifs. C'est à la suite des querelles qui surgissaient entre eux que le Gouvernement publia un Règlement concernant leur activité.

6 La communauté juive depuis la moitié du XVIe siècle à 1667

Pages 86—104

Immédiatement après la conclusion de la paix entre la Turquie et Venise, en 1573, une situation de normalité et de sûreté fut rétablie sur mer. Alors les négociants abandonnèrent Dubrovnik et les Ragusains donnèrent des concessions, toujours plus grandes, aux commerçants juifs, rien que pour les retenir dans leur ville ou pour les attirer à leur port. La Communauté juive continuait son existence mais sans être ainsi nombreuse qu'avant, et à sa tête se trouvait le »consul des Juifs (consul Hebraeorum)«.

C'est à cette époque que se fait sentir parmi les Ragusains la tendance de restreindre la liberté des Juifs, de les obliger tous à s'installer dans le Ghetto, à porter sur leurs vêtements des signes spéciaux et de leur défendre de tenir à leur service des domestiques et nourrices chrétiennes. Il faut attribuer tout cela à l'activité de quelques archevêques ragusains qui venaient de l'Italie où le mouvement de la Contre-réforme dans l'Église catholique était très fort. Mais c'était aussi une conséquence de l'accroissement du nombre des Juifs que le Gouvernement avait installés aussi dans les rues voisines, à côté du vieux Ghetto (1589).

En 1583, Daniel Rodriguez avec deux autres Juifs demandèrent au Gouvernement ragusain une réduction de droits de douane pour le transport de certaines marchandises par Dubrovnik. Le Gouvernement leur accorda les réductions demandées dans le but de ranimer le commerce transitaire de son port. Rodriguez entreprit plus tard la même démarche à Split, le Gouvernement de Dubrovnik lui ayant retiré les concessions qu'il lui avait accordées.

A la fin du XVIe siècle, certains centres juifs de l'Empire Ottoman s'étaient développés (Sarajevo, Sofia, Beograd, etc), et c'est de là qu'arrivait un nombre toujours plus grand de négociants juifs. Les autorités ragusaines les admettaient, bien qu'il y eût une certaine animosité vers eux. En 1622 eut lieu le fameux procès contre Isaac Yechouroun à cause du prétendu assassinat rituel. Tous les Juifs ragusains furent enfermés dans le Ghetto; Yechouroun fut condamné à 20 ans de prison.

Plus tard on leur permit de quitter librement Dubrovnik. Une grande majorité s'en alla en Turquie, et il ne resta que 4—5 familles juives à Dubrovnik. Pourtant, les Ragusains commencèrent bientôt à les traiter avec plus d'humanité et c'est ce qui a amené des nouveaux Juifs à Dubrovnik. Les Ragusains les traitaient avec justice, et on sait que lors du grand tremblement de terre (1667), qui a détruit Dubrovnik presque complètement, les Juifs vivaient en pleine tranquillité. 19 Juifs et 20 Juives périrent dans le tremblement de terre.

II

PROCÈS ET PERSÉCUTIONS

1 Prétendu assassinat rituel en 1502

Pages 108—118.

Dans la nuit du 5 au 6 août 1502, une vieille femme a été assassinée dans sa maison dans le faubourg de l'est (appelé Ploče. Le lendemain, les autorités ragusaines arrêtaient une dizaine de Juifs qui se trouvaient à Dubrovnik. C'étaient pour la plupart des gens pauvres dont quelques-uns étaient récemment arrivés de l'Italie et qui faisaient le commerce de chevaux de la Turquie. Par les déclarations des témoins ragusains on sut qu'à la veille de l'assassinat quelques-uns des accusés avaient parcouru le chemin devant la maison de la victime. L'interrogatoire que les autorités furent subir aux accusés ne donna aucun résultat concret. Mais lorsqu'on les mit à la torture, certains d'entre eux, épuisés et tourmentés, déclarèrent avoir commis le crime qu'on leur attribuait. Cependant, il s'en trouva un, appelé Manuel, qui ne voulait rien avouer pendant tout le temps de la torture. Une fois même, pendant qu'on le torturait, il dit aux juges qu'il n'y avait rien de vrai dans les déclarations des accusés et qu'il était prêt à faire des faux aveux. Alors on cessa de le torturer et le réquisitoire ne fut plus continué. Il est caractéristique qu'une main inconnue a arraché tout à fait les trois feuilles qui suivirent celle qui contient la déclaration de Manuel. C'est pourquoi nous ne pouvons pas connaître la fin du procès. C'est dans les anciennes chroniques de Raguse que nous

apprenons que deux accusés ont expiré pendant la torture, que quatre ou cinq ont été brûlés, qu'on a étranglé le médecin Moïse dans la prison, tandis que les autres furent mis en liberté.

La procédure appliquée contre ces Juifs accusés fit couverte de mystères. C'est un fait très significatif que dans les procès-verbaux du Gouvernement, ou l'on trouve des renseignements sur des événements beaucoup moins importants, il n'y a aucune allusion à ce procès. Dans ce cas-là, le Gouvernement appliqua un procédé rapide et décisif, et ce n'était pas une habitude des Ragusains. Il paraît que le Gouvernement craignait la Turquie. Le Sultan venait de donner le conseil aux Ragusains de bien accueillir les Juifs et de leur accorder libre passage pour la Turquie. Les autorités ragusaines craignaient surtout une intervention turque en faveur du médecin Moïse.

En effet, les Turcs intervinrent dès qu'ils eurent connaissance des peines de mort et les autorités turques de Bosnie attaquaient violemment les Ragusains pendant une année entière. Elles étaient convaincues que les Ragusains avaient commis un acte d'injustice et de cruauté contre les Juifs.

2 Isaac Yechouroun

Pages 119—134

En 1622 on fit de nouveau le procès aux Juifs de Dubrovnik les accusant du prétendu assassinat rituel. Cette fois-ci une fillette a été tuée dans le faubourg de l'ouest, Pilé. On trouva son cadavre dans la maison d'une chrétienne, anormale — selon toutes les apparences. En avouant sa faute elle désigna son complice le commerçant juif Isaac Yechouroun. Elle y obéit aux suggestions d'un Ragusain. Yechouroun nia avec décision la déclaration de la femme et affirmait même ne pas la connaître. Il se trouva cependant des témoins qui prétendaient les avoir vus converser. C'est que Yechouroun avait prêté de l'argent à la femme et avait reçu d'elle certains objets de valeur en garantie. Cela suffisait pour le mettre à la torture. On répéta plusieurs fois la torture sans que Yechouroun cédât, pas même après trois mois de tourments. Finalement, la femme fut condamnée à mort, et Yechouroun à 20 ans de prison, ayant été reclus entre les murailles de la cour du Recteur ragusain, de manière qu'on devait lui tendre la nourriture par une petite ouverture pratiquée au mur. Pendant toute la durée du procès les Juifs de Dubrovnik furent confinés dans leur Ghetto, et certains furent arrêtés parce qu'on voulait savoir s'ils entretenaient des intelligences avec Yechouroun.

La sentence que les autorités ont rendue dans ce procès prouve qu'elles-mêmes ne croyaient pas à la véracité de l'accusation. Car si elles avaient été sûres que c'était Yechouroun qui avait tué la fillette, elles auraient dû le condamner à mort. Ils ne l'ont pas fait, puisqu'il ne le croyait pas coupable. Et pour démontrer qu'elles ne l'ont pas accusé sans aucune raison, il fut condamné à 20 ans de prison très rigoureuse. En 1625 on lui accorda l'amnistie qu'il avait demandée et il partit immédiatement pour Jérusalem où il est mort.

Bien que les Ragusains eussent traité Yechouroun avec injustice, ils ne se montraient inhumains avec les autres Juifs. Dans des cas pareils, les Juifs des autres pays de l'Europe auraient eu beaucoup plus à souffrir. La conduite des Ragusains atténuée jusqu'à un certain point leur attitude envers Yechouroun.

En dehors des documents officiels relatifs à ce procès, on conserve encore un écrit contemporain en langue hébraïque du rabbin ragusain Aron Coën. A cette occasion Coën a fait un chant d'actions de grâce à Dieu, qu'on chantait dans la synagogue de Dubrovnik tous les ans, en décembre-janvier, c'est à dire la semaine où l'on donne lecture au chapitre »Vaihi« du Pentateuque. La coutume s'est conservée jusqu'à nos jours, et c'est par ce chant qu'on commémore l'anniversaire de la mort de Yechouroun ainsi que de deux anciens rabbins de Dubrovnik, Salamon Oëf et Aron Coën.

III

COMMERCE

1 Activité économique des Juifs vers le milieu du XVIe siècle

Pages 137—147

A l'époque de la première Sainte Alliance, grand nombre de Juifs des villes de la Turquie sont arrivés à Dubrovnik. Ils entretenaient librement des relations commerciales en territoire neutre avec des commerçants, surtout avec les Juifs d'Italie. La plupart des Juifs levantins appartenaient aux colonies de Salonique, de Skoplje, Bitolj, Morée, Belgrade, Constantinople et Sofia. Ils venaient tous à Dubrovnik pour acheter des tissus de l'Occident qu'on leur envoyait d'Ancone et de Venise. C'est par Dubrovnik que s'effectuaient des paiements de toute sorte par l'intermédiaire des Juifs; grâce à eux, les relations entre la Turquie et l'Italie ne furent pas interrompues même pendant les guerres entre Turcs et chrétiens.

2 Épanouissement rapide du commerce 1570—1573

Pages 148—159

La tranquillité à peine rétablie, les Juifs se sont retiré de Dubrovnik; mais lorsque recommencèrent les guerres avec la Turquie, les négociants juifs y accoururent en nombre extraordinaire. Ils exportaient maintenant de la Turquie en Italie toutes sortes de marchandises: peaux, soies, épices, cire, pourpre, vêtements (sclavine), coton etc. De l'Italie et autres pays occidentaux ils importaient différentes espèces de tissus, même de très fins, qu'ils achetaient spécialement en Angleterre et en Flandre (calisées). Des payments considérables s'effectuaient à Dubrovnik par l'intermédiaire des Juifs, et on peut dire qu'au cours de son histoire Dubrovnik n'a jamais vu son commerce si épanoui, ni son port si animé.

Pendant ces années, un grand nombre de Juifs étaient arrivés d'Ancone, de Venise, de Ferrare et des autres villes. C'est d'ailleurs avec l'Italie que les Juifs levantins de Dubrovnik entretenaient leurs plus vives relations commerciales. En 1573 on mentionne pour la première fois l'arrivée à Dubrovnik de quelques Juifs de Sarajevo.

3 Établissement des relations régulières de commerce

Pages 160—180

Pendant le dernier quart du XVIe siècle, le nombre des Juifs ragusains s'était accru et leur activité commerciale devint plus vive. Malgré les relations directes, établies entre les pays européens de l'Occident et la Turquie, les Ragusains réussirent à garder leur anciennes positions dans le commerce international. Les Juifs de Turquie impulsèrent de nouveau leurs anciennes relations par Dubrovnik. Cela était dû à l'accroissement de leur nombre dans tous les centres balcaniques de quelque importance. C'est de là qu'ils se dirigeaient vers l'ouest, en particulier vers Dubrovnik. Il est curieux de constater que les références relatives aux Juifs de Constantinople et à leurs relations avec le port ragusain sont très rares dans les documents de cette époque. Ce sont les Juifs de Sofia, Sarajevo et Belgrade qui y sont mentionnés avec fréquence. Les relations commerciales et financières de ceux-ci avec Venise et Ancone étaient particulièrement vives. Outre les articles mentionnés, on commença à exporter grande quantité de laine balcanique, surtout de la Serbie et de la Bulgarie.

Pendant toutes ces années les opérations de lettres de change et de crédit étaient très vives, et ce sont les Juifs ragusains qui y participaient très activement. Le fait qu'ils ne prêtaient ni empruntaient grandes sommes d'argent est significatif. Ce sont les commerçants de Dubrovnik qui le faisaient, tandis que les Juifs étaient représentés exclusivement comme médiateurs dans le commerce de Dubrovnik. Les documents conservés en offrent des preuves très évidentes.

4 Règlement des douanes

Pages 181—190

Après le procès contre Isaac Yechouroun, les Juifs évitèrent Dubrovnik pendant plusieurs années. Ce n'est qu'en 1630 qu'ils commencent à s'y établir, et le rabbin Aron Cohen, qui avait fondé une compagnie commerciale, a beaucoup contribué à la régénération du marché ragusain. En 1633 il adresse, avec son frère Eléazar et son compagnon Samuel Maestro, au Gouvernement une demande sollicitant pour les commerçants juifs la libre entrée dans la ville, et la garantie qu'ils ne seront poursuivis pour dettes. Le Gouvernement le leur accorda pour cinq ans, et le nombre de commerçants juifs qui commencèrent à arriver augmentaient de jour en jour,

En vue du commerce transitaire toujours plus intense et de la concurrence que leur faisaient les négociants étrangers, Juifs et Anglais, les Ragusains tâchaient de modifier les droits de douanes avec l'objet de paralyser la concurrence des étrangers dans leurs relations commerciales avec la Turquie. C'est pourquoi le Gouvernement publia plusieurs prescriptions douanières (1636, 1638, 1647, 1650) par lesquelles il voulait régler cette question d'importance capitale. Toutes les fois que les Juifs se voyaient atteints par les nouveaux tarifs, il protestaient, et le Gouvernement leur donnait satisfaction presque toujours. Il accordait même des concessions à certains d'entre eux, rien que pour les obliger à se servir du port ragusain.

5 Activité commerciale des Juifs 1630—1667 — Négociants distingués

Pages 191—201

Les Juifs revinrent à Dubrovnik après 1630. Ils renforcèrent leur activité médiatrice dans le commerce du port ragusain. A juger d'après les documents de l'Archive, ils commencèrent à exporter des quantités plus élevées de marchandises, et leurs opérations financières furent plus considérables aussi. Les Juifs de l'intérieur de la Turquie, ceux de Sofia et de Belgrade, communiquaient le plus avec Dubrovnik, sans laisser d'entretenir des relations avec leurs coreligionnaires d'Ancone et de Venise. De même que dans les périodes antérieures, il y eut grand commerce réciproque de lettres de change par l'intermédiaire des Juifs ragusains. D'une façon générale, c'étaient les mêmes articles d'importation et d'exportation, avec la seule exception qu'on donnait la préférence à l'exportation de laine balcanique.

Pendant tout ce temps de vive activité commerciale, depuis la moitié du XVIe jusqu'à 1650 environ, il y avait quelques Juifs ragusains qui se distinguaient tout particulièrement dans les affaires. C'étaient Samuel Ergas, Cutiel Finci et Salomon Oëf — dans la seconde moitié du XVIe siècle; David et Aron Cohen, avec Samuel Maestro — au XVIIe siècle. Ils faisaient tous les mêmes affaires que le reste des Juifs ragusains. La plus grande maison commerciale fut fondée par Aron Cohen, son frère Eléazar et leur compagnon Sam. Maestro.

6 Sarajevo

Pages 202—214

Cette ville eut sa période de développement au XVIe siècle, mais elle n'acquiert de l'importance comme centre économique que dans la seconde moitié de ce siècle, étant devenue centre politique et administratif des provinces occidentales de l'Empire Ottoman. Pendant le Moyen âge, les Ragusains entretenaient, à peu près continuellement, des relations éco-

nomiques avec l'ancien lieu de Vrhbosna dont s'est développé Sarajevo. Depuis que le pachà de Bosnie résidait à Sarajevo, les Ragusains rendaient plus fréquentes leurs relations avec la capitale bosniaque. Dès lors il y avait à Sarajevo un nombre considérable de Juifs qui étaient en contact avec les Ragusains et qui communiquaient avec l'Italie par Dubrovnik. Comme les commerçants juifs de Sarajevo augmentait en nombre, ils étaient devenus les médiateurs exclusifs dans les affaires avec Dubrovnik et avec l'Italie, évitant les commerçants ragusains. Plusieurs Juifs de Dubrovnik avaient leurs représentants à Sarajevo, d'autres résidaient tour à tour dans les deux villes.

7 Sofia

Pages 215—224

Sur la voie très importante qui unissait Constantinople au reste de l'Europe se développait Sofia comme une des plus grandes villes des Balcans. Depuis longtemps, les Ragusains entretenaient des relations commerciales avec la ville bulgare. Il y avait même des commerçants ragusains déjà dans la seconde moitié du XVe siècle. Quand les Juifs fondèrent leur communauté à Dubrovnik, et que ceux de Sofia agrandirent la leur, les commerçants juifs des deux villes établirent des relations. Sofia devint bientôt le centre juif le plus important. Les Juifs de Sofia faisaient des affaires avec leur coreligionnaires de Dubrovnik. Beaucoup de Juifs sofio-tes allaient à Dubrovnik, Ancone et Venise. Les principales marchandises d'exportation étaient les peaux et la laine, tandis qu'on importait des tissus de l'Europe occidentale. La colonie juive de Sofia servait de médiatrice dans les opérations financières entre Dubrovnik et Constantinople.

8 Les Juifs propriétaires de vaisseaux et artisans

Pages 225—231

Outre au commerce et aux finances, les Juifs ragusains se dédiaient aussi au commerce maritime.

Le commerce maritime constituait une des sources économiques les plus importantes pour les Ragusains puisqu'ils possédaient grande quantité de vaisseaux, environ 300, et parce que les fonds placés dans ce genre d'affaires se montraient très productifs. C'est pourquoi quelques Juifs participaient dans certaines compagnies de navigation maritime, et d'autres possédaient leurs propres vaisseaux. Il est curieux que les Ragusains, qui d'abord ne permettaient pas aux étrangers de placer des fonds dans la navigation de leur ville, ne faisaient aucune difficulté dans ce sens aux Juifs.

Les Juifs ragusains s'occupaient aussi des assurances maritimes. Il y a en avait qui s'y distinguaient tout particulièrement, surtout à partir du XVIIe siècle.

Les artisans juifs de Dubrovnik n'étaient pas nombreux. Les uns étaient tanneurs, d'autres se dédiaient à la fabrication de savon et de casquettes.

9 Obstacles au commerce

Pages 232—239

Le commerce ragusain devait lutter contre toutes sortes d'obstacles qui se présentaient d'un côté en Turquie, sur mer de l'autre.

En Turquie, ce sont les bandits sur les grands chemins qui empêchaient le commerce normal; les représentants des autorités turques n'étaient pas moins préjudiciables, et souvent il fallait les corrompre pour qu'ils ne fissent pas des difficultés. Les intéressés étaient forcés de leur donner des grandes sommes d'argent et des cadeaux.

Sur mer, le commerce était encombré par les tempêtes et les avaries, par les quarantaines qu'imposait la peur des maladies contagieuses, les guerres, les pirates et les fugitifs des pays slaves de la Turquie.

Les banqueroutes de certains négociants étaient aussi des obstacles qui entravaient le développement normal du commerce.

IV

MÉDECINS

Pages 243—271

Les Ragusains très soucieux du service sanitaire de leur ville, avait reconnu de bonne heure la grande valeur des médecins juifs. D'ailleurs, les Juifs étaient connus partout comme excellents médecins. C'est ainsi que furent admis au service de l'État les deux médecins juifs que nous avons mentionnés (en 1326 et 1354). Plus tard, surtout au XVIe siècle, il y avait aussi beaucoup de médecins juifs qui exerçaient leur profession au service de la République.

En 1414 vivait à Dubrovnik le magister Samuel Ebreus qui guérissait la cataracte d'après les contrats qu'ils concluaient avec ses clients.

En 1427, on fait mention du médecin Elie Sabatti, de Fermo (Italie), mais nous ne savons pas s'il exerça sa profession à Dubrovnik.

En 1494 ou 1495, le médecin Moïse, fils de Marcilio, Juif de Bari, arrive à Dubrovnik. Il paraît qu'il s'est échappé de l'Apulie à cause des persécutions des Juifs et des »marranos« qui eurent lieu juste à cette époque. Il exerça sa profession à Dubrovnik, mais, à ce qu'il paraît, non pas au service de l'État. Il s'occupait aussi du commerce. En 1502 il fut accusé de complicité dans le prétendu assassinat rituel et on l'étrangla dans la prison.

En 1502, un médecin juif voulait guérir plusieurs citoyens ragusains des maladies vénériques (*morbus Franciae*), mais le Gouvernement lui refusa la permission demandée.

En 1543, le médecin Isaac fut admis au service de l'État et il resta dans ce poste pendant 10 ans.

En 1558 séjournait à Dubrovnik le fameux Dom Joa Roderiguez, appelé Amatus Lusitanus.

Le médecin Abraham exerçait à Dubrovnik sa profession de chirurgien depuis décembre 1558 jusqu' à sa mort en 1590.

Son gendre Joseph était aussi chirurgien pendant cette époque. Il est mort après Abraham, pendant son séjour à Banja Luka (Bosnie) où il avait été envoyé par le Gouvernement, pour soigner le pacha de Bosnie.

Le fils de Joseph, Baptiste Pignatelli, se trouvait au service de l' État au commencement du XVIIe siècle.

Immédiatement après la mort d' Abraham, le Gouvernement admit Samuel Abeatar, qui avait rendu des grands services à la République ragusaine recommandant celle-ci au sultan par la médiation de son médecin ordinaire, parent du médecin juif de Dubrovnik. Il resta à Dubrovnik jusqu' à 1607 au plus tard, c' est à dire jusqu' au temps où fut admis au service le médecin Léon Cabilio qui exerça cet emploi jusqu' à 1609.

En 1613, David Ribera fut engagé en qualité de médecin de la ville de Dubrovnik où nous le rencontrons jusqu' à 1617.

Vers la fin du XVIe siècle, les archevêques de Dubrovnik protestèrent maintes fois contre l' habitude de permettre aux médecins juifs le libre exercice de leur profession. Ils ont accusé plusieurs fois les Ragusains auprès des papes. Le Gouvernement ragusain prenait toujours la défense des médecins juifs, et tout en appréciant leurs hautes aptitudes, il parvenait par tous les moyens possibles à les garder dans leur république.

V

PERSONNALITÉS DISTINGUÉES

1 Amatus Lusitanus

Pages 275—297

Parmi les Juifs qui se faisaient remarquer par leur personnalité, la première place doit être assignée à Dom Joa Roderiguez, ou bien, Amatus Lusitanus (Lusitanie -- Portugal).

Il est né à Castelo Branco, en 1511, près de la frontière espagnole. Après avoir terminé les études de médecine, il passa en France et aux Pays-Bas d' où il se rendit en Italie, n' ayant pu exercer librement sa foi religieuse. Il parcourut Ferrare, Ancone, Rome et finit par se réfugier à Pesaro. Après, il passa à Dubrovnik, vers la fin de 1557 où au commencement de 1558. Les Ragusains voulaient l' employer à leur service, mais il paraît que quelqu' un s' y opposa. Amatus ne resta que quelques mois à Dubrovnik, passa en Turquie, à Salonique, où il mourut de la peste en 1568.

Amatus écrivit plusieurs ouvrages de médecine dont le plus connu est »Curationum Medicinalium Centuria Septem«. Dans cet ouvrage il a noté les différentes maladies et les procédés curatifs qu' il appliquait, et lorsqu' il rassemblait cent cas de maladies, il en composait une Centuria qu' il publiait en un volume.

Les maladies qu'il a soignées à Dubrovnik, il les a enregistrées dans sa sixième Centuria qu'il a terminée à Salonique, en 1560. Il est dommage que cet excellent médecin, théoricien et praticien, ne soit resté plus longtemps à Dubrovnik, étant obligé de quitter la République ragusaine à cause de l'opposition des autorités ecclésiastiques, à ce qu'il paraît.

2 Didacus Pirus

Pages 298—314

Didacus Pirus était ami d'Amatus Lusitanus, bien que plus jeune que celui-ci. Il est né 1517, à Evora, en Portugal, nommé aussi Eborensis et Jacobus Flavius. Il a fait ses études à Salamanque. De bonne heure, il avait abandonné sa maison paternelle pour passer en Espagne, et puis en Flandre. Avec Amatus Lusitanus il partit pour l'Italie, d'où il se dirigea à Constantinople. Revenu à Dubrovnik, il y rencontra Amatus et s'y établit.

Pendant son séjour à Dubrovnik, il écrivit et publia quelques recueils de poésies en langue latine. Par leur valeur, ces poésies peuvent être comparées avec celles des premiers poètes latins de l'âge d'or de la littérature latine. L'opinion d'après laquelle Didacus aurait été professeur du Lycée de Dubrovnik n'est pas confirmée. Il est possible qu'il donnait des leçons à des particuliers et aux enfants de ses frères Juifs. D'ailleurs, il s'occupait de petites affaires et prêtait de l'argent.

Le vrai nom de Didacus est Dr. Isaïe Cohen; Didacus Pirus et Jacobus Eborensis étaient ses pseudonymes poétiques. Son vrai nom, nous avons pu le fixer d'après plusieurs dates trouvées dans l'Archive de Dubrovnik.

Didacus est mort vers la moitié de mai 1599. Son testament nous a été conservé, écrit dans le Ghetto de Dubrovnik; il fut enterré dans l'ancien cimetière hors des murailles de la ville.

3 Gracia Mendez (Beatrice de Luna)

Pages 315—325

Gracia Mendez est née à Lisbonne vers 1510, d'une vieille famille de «marranos». Elle est plus connue par son nom chrétien Beatrice de Luna. En 1528, elle se maria avec un membre de la famille très riche et distinguée des Nassis dont le nom était Francisco Mendez. Elle est restée veuve très de bonne heure. Pour pouvoir confesser librement la foi de ses pères, elle passa en Hollande, en 1536, et elle s'établit à Anvers d'où elle dirigeait la succursale de la grande maison commerciale de sa famille. Mais elle ne trouva ici, pas plus qu'ailleurs, le milieu où elle pourrait vivre selon les principes de sa foi. C'est pourquoi elle quitta Anvers, en 1547, et vint à Venise avec sa fille Reine et sa soeur Briande. Comme les autorités lui faisaient, ici encore, des difficultés pour s'emparer de ses grandes richesses, elle passa à Ferrare, et puis en Turquie.

Son neveu Joseph Nassi vivait déjà à Constantinople d'où il dirigeait ses vives relations commerciales. C'est par son intervention que le sultan promit à Gracia de la traiter avec considération, et elle vint en Turquie après avoir traversé Dubrovnik. Ce fut en été 1553, et non pas en 1552, comme on pensait jusqu'à présent. Arrivée à Constantinople,

elle était bien accueillie à la cour du sultan, vivait librement comme Juive, s'occupait du commerce, secourait les Juifs de la Turquie et protégeait ceux de l'Italie, et surtout ceux d'Ancone. C'est ce que faisait aussi son neveu Nassi que le sultan estimait et aimait beaucoup, lui confiant la direction des finances de l'État et le gouvernement de quelques îles grecques, et lui conférant le titre de «duc de Naxe». Nassi épousa la fille de Gracia, Reine.

Gracia entretenait des bonnes relations avec Dubrovnik où on lui avait fait bon accueil à son passage pour la Turquie. Plus tard, elle y avait constamment ses agents de commerce qui servaient, de médiateurs dans les affaires de la maison avec les pays de l'Occident. Plusieurs fois elle a prêté de l'argent aux ambassadeurs de Dubrovnik à Constantinople et leur offrit ses services auprès des autorités turques. Elle mourut à Constantinople, en 1568.

4 Salamon Oëf

Pages 326—328

Il vécut à Dubrovnik dans la seconde moitié du XVIe siècle. Il faisait des grandes affaires et fut un des plus connus et plus puissants négociants juifs de son temps. Il exerça aussi les fonctions de rabbin de la communauté juive de Dubrovnik, et il est connu comme auteur de l'ouvrage «Chémène Atov (Bonne huile)». C'est un commentaire de diverses parties de la Bible, publié à Venise, en 1657.

5 Aron Cohen

Pages 329—345

Aron Cohen fut aussi rabbin à Dubrovnik où il est né vers la fin du XVIe siècle. Son père était David Cohen, sa mère Reine, fille du rabbin Salamon Oëf. Son maître fut d'abord son grand-père Oëf à qui il témoignait une vive gratitude et qui plus tard fut remplacé par le rabbin et négociant Pérahie Formon, excellent connaisseur et interprète officiel de la lanque hébraïque. Aron fit ses études à la «Scuola levantina» de Venise où il s'est fait remarquer par ses sermons et ses connaissances. Il écrivit le commentaire des mêmes parties de la Bible que Salamon Oëf. C'est ainsi que l'oeuvre du grand-père et du petit-fils forme un ensemble et une édition.

Aron Cohen s'occupait, malheureusement, comme il le dit lui-même, aussi du commerce, ce qui l'obligea à abandonner son projet de se consacrer uniquement à la science. Ses compagnons de commerce étaient son frère Eléazar et Samuel Maestro. Leur maison était la plus grande parmi celles des Juifs de l'époque que nous traitons dans ce livre. Ils entretenaient des relations avec tous les centres balcaniques, surtout avec Sarajevo (ou Eléazar s'était fixé pour quelque temps), puis avec Sofia, Belgrade, et avec l'Italie.

A l'époque du procès contre Yechouroun, Aron Cohen et son père David furent arrêtés. Après ce temps, Aron et les siens comptaient parmi le petit nombre des familles juives qui étaient restées à Dubrovnik. Il fit en hébreu le récit de ce procès, ainsi qu'un hymne de grâces à Dieu pour le salut de Yechouroun et des autres Juifs ragusains.

Il mourut au mois de mars 1656. Avant de mourir il fit son testament où il demandait, entre autres choses, de publier ensemble l'oeuvre

de son grand-père et la sienne et de repartir, des 800 exemplaires tirés, 600 à Constantinople, Salonique, Rome, Sofia, Ancone, Amsterdam, Jérusalem, en Italie et dans les pays allemands. Il ordonna aussi d'envoyer tous les ans un secours aux Talmouds-Toras de Safède et de Jérusalem.

Aron Cohen est le Juif le plus remarquable de l'époque traitée dans ce livre.

VI

LES JUIFS ET LA RÉDEMPTION DES ESCLAVES

Pages 349—357

Depuis les temps les plus anciens, Dubrovnik fut un important marché d'esclaves. C'est par sa médiation qu'on vendait autrefois les esclaves de la Bosnie et de l'Herzégovine, et plus tard, c'est par sa médiation encore qu'on délivrait les prisonniers de guerre, surtout après la conquête des pays balcaniques par les Turcs. Les Ragusains ont eu des grands mérites dans cette oeuvre humanitaire pendant les guerres nombreuses et fréquentes au courant de la seconde moitié du XVe et tout le XVIe siècle. Ajoutons que les Juifs, eux aussi, y ont joué un rôle sympathique et plein de sentiments humanitaires. Comme ils avaient la possibilité, ainsi que les Ragusains, de voyager librement en Turquie et d'entretenir en même temps des relations commerciales avec les pays chrétiens de l'Occident, il est bien naturel que les Ragusains, aussi bien que les Juifs, étaient prédestinés comme médiateurs entre ces deux mondes. Les Juifs, également que les autres, prêtaient de l'argent aux esclaves, les aidaient venir à Dubrovnik et à s'y délivrer, cherchaient les esclaves chrétiens en Turquie, intervenaient auprès des maîtres de ceux-ci et il faut reconnaître qu'ils ont réussi à délivrer quantité d'esclaves. Ce fut surtout après les guerres turco-chrétiennes, 1533—1540 et 1570—1573. C'est par la même voie que furent délivrés quelques Juifs qui avaient été faits prisonniers par les Turcs.

VII

JUIFS — CONSULS DE DUBROVNIK

Pages 361—364

L'attitude des Ragusains envers les Juifs est caractérisée le mieux par le fait que certains Juifs exercèrent les fonctions de consuls ragusains à Valone (Albanie).

Dès le commencement du XVIe siècle, Isaac Trinch (Trinque) se trouvait à Valone en qualité de consul ragusain. Plus tard, c'est Samuel Angele qui occupait le même poste (1540). En 1557, Jacob Coduto fut nommé consul, et nous savons qu'il resta dans ce poste presque vingt ans. Dans les premières années du XVIIe siècle, nous rencontrons Daniel Coduto comme consul de Valone. En 1627 fut élu consul Zacharie Graciani et à partir de janvier 1637 le même poste fut occupé par Angelo Coduto.

Le Gouvernement de Dubrovnik s'adressait à ses consuls toutes les fois qu'il avait à régler quelque chose à Valone, spécialement lorsqu'il y faisait des commandes de grains. Quelques-uns de ces consuls ont fait beaucoup en faveur de la rédemption des esclaves qui avaient été pris par les Turcs et les pirates.

VIII PARTICULARITÉS DE LA VIE PRIVÉE

1 Ghetto

Pages 367—376

La vie privée des Juifs ragusains ne nous est pas suffisamment connue puisque nous ne disposons pas de documents qui puissent illustrer cet aspect de leur passé. Ce n' est que par voie indirecte que nous sommes à même de nous renseigner quelque peu sur ce point.

Les Juifs de Dubrovnik passaient la plus grande partie de la journée dans le Ghetto, parce que c' est là que se trouvaient non seulement leurs logis, mais aussi les dépôts de leur marchandises. Le Ghetto se fermait tous les soirs et s' ouvrait le matin de bonne heure. Les Juifs s' assemblaient avec leurs femmes et leurs enfants dans la rue, devant leurs maisons. C' est là qu' ils conversaient, jouaient aux cartes, se querellaient, se battaient même quelquefois.

Ils fréquentaient beaucoup le port de Dubrovnik, puisqu' ils y attendaient souvent l' arrivée des vaisseaux qui importaient et exportaient leurs marchandises. Ils passaient de même beaucoup de temps au Bureau de douane où l' on pesait les marchandises qui arrivaient et qu' on expédiait et où se trouvaient les grands dépôts. Puisque tous les Juifs, à peu près sans exception, faisaient des affaires avec la Turquie, ils allaient très souvent à la porte orientale de la ville, à l' endroit nommé Tabor. C' est là qu' arrivaient toutes les caravanes de la Turquie, d' où elles étaient dirigées vers les pays balcaniques. Et c' est aussi sur le Tabor que les Juifs attendaient l' arrivée de leurs amis, agents et parents, recevaient les marchandises et les commandes de la Turquie et les expédiaient. Aussi le Tabor était-il plein de Juifs et d' autres commerçants, ragusains et étrangers, pendant toute la journée.

Le samedi et les autres fêtes, les Juifs restaient complètement inactifs. Nous apprenons de quelques documents qu' ils ne voulaient rien faire pendant ces jours, pas même assister au travail des autres qui était en quelques relation avec eux, et allaient jusqu' à éviter d' entendre parler d' affaires.

2 Conflits

Pages 377—385

La vie des Juifs ragusains s' écoulait tranquille et monotone. Il n' y avait pas de grandes disputes entre eux, de délits ou de contreventions aux lois de l' État non plus. Les conflits qui avaient lieu entre Juifs avaient rapport à leurs affaires commerciales, ou bien ils étaient la conséquence du non-accomplissement des obligations. Ils soumettaient généralement ce genre de différends au jugement des tribunaux composés de gens honnêtes et distingués, parmi lesquels il y avait souvent des chrétiens aussi.

Le plus grave des conflits qui eurent lieu entre Juifs fut celui entre Eléazar D. Cohen et son oncle Joseph Azubi, vers 1640. Il s' agissait d' une fenêtre et d' une terrasse que Cohen avait fait construire dans sa maison,

ce qui provoqua des vives protestations de la part d'Azubi. Le conflit dura plusieurs ans; des juges d'honneur furent nommés; on traduit l'affaire à un tribunal de Pise sans qu'un arrangement fût possible entre les parties. Il paraît même que toute la communauté juive s'était divisée en deux camps et que le Gouvernement ragusain, lui-même, s'y mêla pour avertir Azubi de ne plus offenser Cohen. Enfin, on rendit raison à Cohen et le conflit fut aplani.

Les cas où les Juifs contrevenaient aux lois de l'État sont excessivement rares, de manière qu'on ne saurait leur faire aucun reproche par rapport à leur conduite. Du XVIIe siècle il n'y a dans les documents qu'un petit nombre de peines imposées aux Juifs pour délits de contrebande.

3 Mariages

Pages 386—390

Il nous a été conservé un certain nombre de contrats de mariage des Juifs ragusains. Ils sont tous bien composés et dans un style presque poétique, et par là ils sont fort différents des contrats de mariage des Ragusains qui ont une forme tout à fait commerciale. Dans les contrats des Juifs les fiancés se promettent de se marier, de vivre d'après les lois de leur religion, de se respecter mutuellement, et on ne mentionne que de passage la dot de la fiancée et la cadeau de noce que le fiancé fait à sa future. Voici p. ex. le commencement du contrat de mariage d'Esther, fille du rabbin Aron D. Cohen: »Vendredi, le 12 du mois de Tebeth de l'an 5396 de la création du monde, d'après la chronologie que nous observons ici à Dubrovnik qui est située sur la mer et qui se nourrit d'eaux fluviales, dans le voisinage de la rivière d'Ombla, le jeune et distingué fiancé, l'honorable Joseph Franco — Dieu le protège — dit à la jeune dame virginale Esther, fille du haham monsieur Aron Cohen — Dieu le protège: »Soyez mon épouse selon la Loi de Moïse et d'Israël, et avec l'appui de Dieu je vous nourrirai, entretiendrai, conduirai et habillerai, ainsi que, conformément aux prescriptions des codes juifs, sont entretenues et habillées les femmes, et je vous donnerai pour votre virginité 200 pièces d'argent qui vous appartiennent, et l'entretien, et je m'unirai à vous selon les coutumes de tout le monde«. Et madame Esther, la fiancée, y consentit et devint sa femme selon les lois de Moïse et d'Israël, et lui apporta...«.

4 Testaments

Pages 391—395

Dans les Registres des testaments de Dubrovnik, il y a aussi quelques prescriptions relatives aux Juifs. D'abord, c'est le testament de Benvenisti Nansi, de l'an 1571. Tout ces testaments respirent le grand amour des testateurs pour leurs familles, leur profonde pitié et leur respect des sanctuaires et institutions juifs. Il y en a qui laissent quelque chose à la communauté de Dubrovnik, ainsi qu'aux Talmouds-Thoras de Salonique, Jérusalem et Safède et aux oeuvres de charité. Le testament le plus intéressant est celui de la vieille Esther Maestro, morte en novembre 1628. Comme ses

fils avaient déjà obtenu leur part, elle leur laissait maintenant la bénédiction maternelle et l'ordre de l'enterrer à côté de son mari. De plus, elle leur ordonne de remplir la promesse qu'ils ont faite à leur père, c'est à dire, de mettre son cadavre dans de la chaux vive, afin que les os se détachent le plus tôt possible de la chair, de manière qu'il soit possible de les transporter à la Terre-Sainte où elle désire trouver son repos éternel.

IX

IMPORTANCE DES JUIFS RAGUSAINS

Pages 399—409

La colonie juive de Dubrovnik était utile au commerce entre les pays balkaniques et l'Occident. Les Ragusains n'étaient pas dérangés par ce genre de leur activité, bien qu'ils s'adonnassent eux-mêmes aux affaires. C'est que les Juifs servaient de médiateurs entre Juifs, ce que les Ragusains n'auraient pu faire. Voici pourquoi il n'y avait pas de concurrence entre chrétiens et Juifs, ni d'envie ou de persécutions des Juifs.

S'occupant du commerce transitaire, les Juifs n'ont introduit dans la vie économique de Dubrovnik aucune nouvelle méthode de travail, pas plus qu'ils ont établi de relations commerciales avec des nouveaux pays, ni importé de nouveaux articles. Au commerce transitaire des Juifs profitaient les douanes ragusaines, les caravanners, les porte-faix, et surtout la navigation. C'était d'une importance capitale pour les vaisseaux ragusains, puisque les conditions du trafic sur la Méditerranée s'étaient rendues défavorables aux Ragusains. A part cela, la rentabilité des vaisseaux était considérablement diminuée. Le vif commerce transitaire, qui se maintenait principalement grâce à l'activité des Juifs, contribuait à ce que Dubrovnik n'eût pas beaucoup à souffrir des mauvaises conséquences des circonstances négatives. Les négociants juifs ont beaucoup contribué à ce que les communications par terre conservassent leur importance même au courant des siècles postérieurs, lorsque le commerce balkanique avait déjà trouvé de nouveaux chemins.

Les Juifs fugitifs étaient très avancés au point de vue de leur culture, en quelques cas ils avaient même dépassé les Ragusains; une raison de plus pour que ceux-ci ne fissent des difficultés à leur arrivée. Les richesses qu'ils apportaient, ainsi que leur grande expérience et leurs relations commerciales, avec l'étranger ne pouvaient être que très utiles à la république. Ce n'est pas seulement les médecins capables et certains intellectuels, mais aussi les négociants qui offraient le témoignage de la grande culture que possédaient ces immigrants. Quant à leur morale, on ne saurait faire aucune sorte de reproches aux Juifs ragusains. On ne peut pas les accuser ni de graves infractions, ni de fraudes ni de vols. Ils se faisaient remarquer de même par leur vie familière, assez bien reflétée dans les testaments de l'Archive, dont le plus significatif est celui de la vieille Maestro, inspiré non seulement d'un ardent amour maternel mais aussi d'une grande nostalgie pour la Terre-Sainte. Sous ce

rapport elle ressemblait aux autres Juifs dont la vive foi religieuse fut toujours une source de sentiments charitables et de générosité envers les institutions et les centres de la science juive.

Les Juifs se vouaient peu à des opérations financières, et surtout ils ne prêtaient pas d'argent. C'était bien pour eux, puisque les habitants de Dubrovnik n'avaient pas de motifs pour les détester et les poursuivre pour usure comme dans beaucoup d'autres pays. Et ils sont restés à Dubrovnik pour se dédier tranquillement à leur travail en leur faveur et au bénéfice de la ville qu'ils habitaient.

XII INDEKSI

I

A

- Abadija Salamunov 142
 Abdel efendija iz Aleksandrije 158
 Abcetai:
 Abram 99, 167, 172, 237, 308, 336
 378, 387, 390
 Abram 212, 213, 224, 341, 379,
 384
 Aron 98, 166, 174, 178, 179, 206,
 208, 306, 334
 Danijel 167--170, 172, 174, 178—
 180, 356, 389
 Danijel, liječnik u Carigradu, 174
 Danijel, u Veneciji, 191
 Salamun 174
 Ar. Samuel 98
 Samuel liječnik 177, 259—269, 405
 Samuel 212, 213, 224
 Abemaior Samuel 141
 Abencibon Aron 162
 Abendanon
 Abenjamin 193
 Rafo 171, 174
 Abeniakar
 Izak 173
 Jakov 173, 174
 Mordehaj 174
 Abenkabil Simon 167
 Aben Maior Josip 159
 Aben Meleh Josip 163, 205
 Abensahen
 Klara 307
 Ora 307, 308
 Abensusen Abram 237
 Abenun (Avinun)
 Avram 161, 163, 167—173, 177—
 180, 227, 306, 326, 333, 387
 David 98, 210—212
 Gracija 387
 Haim 98, 102, 176, 193, 212, 390
 Izak 333
 Moj. Jakov 104, 221, 223
 Jakov 169, 173, 178, 333, 387
 Abr. Mojsije 173
 Mojsije 204
 Rafael 340
 Rahela 179
 Rivka 104
 Salamun 98, 193
 Abenzamer Mair 144
 Abesusen David 167
 Aboaf (Abuaf)
 David 333
 Izak 167, 178, 238, 308, 333, 378,
 387
 Jakov 220, 221
 Jakov 304
 Josip 98, 127, 128, 172
 Mojsije 211

- Samuel 342
Sara 98
Abonus Abram 85
Abram Samuelov 29
Abram, glasnik bosanske kraljice, 34
Abram Jevrejin 44
Abram Nijemac 53
Abram, hirurg u Dubrovniku, 249
—253, 256, 257, 262, 270, 289,
295, 373, 392
Abram, unuk Ar. Koena, 342
Abram Haim 199
Abram Izak, iz Sarajeva, 203
Abram Jakov, iz Sofije, 339
Abram Palumbo 239
Abravanel
Benvenida, žena Iz. Sameula, 62
—63
Izak 52, 59—61
Izak, iz Soluna, 66, 141, 142
Josip 162
Juda 50
Juda-Leo (Leo Hebraeus, Leon
Medigo) 52, 59, 60, 62
Juda 174
Iz. Natan, iz Soluna, 142
Samuel 59—60
Iz. Samuel 62—63
Abruci 42
Abudente David 163, 205
Abuderano (Budara) David 156
Adaroha Izak 201
Adedes Josip 219, 221
Adeto Astruk 31
Afrika 14, 15, 38, 39, 41, 42, 349 357
Ahar 392
Akim Abram 85
Akvileja, u Italiji, 12
Alagen Samuel 223
Albala Salamun 167
Alberi, dubrovački nadbiskup, 261
Alberiči Toma 338, 382
Alberti doktor, iz Splita, 193
Albertino Hanibal, liječnik, 269
Aldareto, liječnik u Salamanki, 281
Alekastrense Alfonso, portugalski
poslanik u Rimu, 283
Aleksandrija u Egiptu 16, 53, 145,
157, 198, 200, 210, 227, 319, 324
Alenmita Josip 66
Alevi Moj. Jakov 331
Alfandarin (Alfendarin, Alfandari)
Izak 52
Ilija 237
Jakov 204
Mira 204, 392
Mojsije 179, 204
Aliarin
Abner 76, 226, 293, 322, 324
Jakov 167
Aliendrin Josip 140
Alfonso I, napuljski kralj, 34
Alfonso II, napuljski kralj, 61
Alfonso V, portugalski kralj, 60
Algasi Izak 166
Alguadis Salamun 356
Alialel
Abram 193
David 193
Almala Juda 141
Almoslino (Almosnino, Almochlino)
Abram 170, 199
Absalon 166, 177, 326
Haim 205
Alteras Josip 214
Alveres Ferando 53
Alžir 352
Amadej Aron 176
Amadio (Damadio) Aron 172, 389
Amanaeh Josip 158
Amariljo (Ameriljo)
Josip 158
Josip 373
Mahan 158
Menahem 150—152, 373
Amatus Lusitanus (Dom Joaon Ro-
deriguez), liječnik, 249, 275—297
Amerika 37, 64, 77, 160
Amies Salamun 141
Amiko Josip 166, 203
Amsterdam 342

- Andrija, iz Pistoje, 13
 Andros, otok u Grčkoj, 319
 Andelo Bart de Markolfo, 23
 Andelo
 Aron 168
 David 166, 199
 Izak 218
 Aniel Andelo, rabin, 351
 Angora, u Turskoj, 198
 Ankona 14, 41, 49, 67, 70, 81, 83,
 85, 143, 145, 150, 153, 154, 156—
 159, 162, 163, 166—173, 177, 178,
 184—186, 192, 194, 195, 198, 199,
 201, 203, 206, 209—213, 215, 220,
 221, 223, 228, 233—39, 268, 276,
 282--287, 290, 291, 299, 304--306,
 320—322, 326, 333, 337—340, 342,
 343, 353, 354, 356, 362, 392
 Anri II, francuski kralj, 317
 Antonije, majstor bombardijer, 49
 Anversa, u Belgiji, 77, 162, 283, 316
 Anžu, francuska dinastija, 22
 Apendini
 Franjo Marija 42, 306
 Urban 307, 313
 Apeninski Poluotok v. Italija
 Apulija (Pulja), pokr. u Italiji, 10,
 11, 17, 18, 22—24, 29—34, 42, 45,
 49, 56—59, 61, 78, 246, 351, 384
 Arabljani 37, 39, 60, 243, 244, 321
 Arabon Izak 154
 Arah Sabelhtaj 167
 Arari
 David 387
 Izak 178, 387
 Arbanija, Arbanasi, 10—13, 21, 22,
 26—28, 31—34, 41, 164, 235, 247,
 361—363, 372
 Arbanas Dorde 85
 Ardutel Juda 158
 Arhiv dubrovački 5, 10, 12, 107,
 150, 168, 202, 215, 219, 323, 386
 Armeni 156, 372
 Arneliko, jevrejski konzul u Du-
 brovniku, 373
 Aron svećenik, iz Leče, 23
 Aron Juda 193
 Aron Mojsije 227
 Aron Nijemac, rabin, 53
 Arovas Zaharija 205
 Arta, u Grčkoj, 156, 239
 Arut David 127, 230
 Asael
 Benjamin 199
 Haim 199
 Askoli, u Italiji, 354
 Astruk Jakobov 18
 Atijas (Atias)
 Abram 151
 Abram, u Sarajevu, 212
 Abr. Gracija 214
 Abr. Izak 214
 Moj. Levi 213, 339
 Manuel 213
 Salamun 154
 Augustin Vlahov, iz Prata, 26
 Austrija 160, 218
 Avemusa-Petrea
 Izak 146
 Josip 140—143, 146
 Azija 39, 58, 372
 Azorski otoci 227
 Azrael Haim 193
 Azubi (Azuvi)
 Izak 191, 222
 Josip 99, 168, 191, 193, 196, 209,
 211, 212, 223, 336—338, 378—
 383
 Juda 168

B

- Baco Gaspar, liječnik, 267
 Bajazit II, turski sultan (1481—
 1512), 39
 Bakaljauš M. Frano 356
 Bakes Samuel 200
 Bali Muse 145, 146
 Balkansko Peluostrvo 9, 20, 33, 38,
 40--42, 56, 72, 78, 80, 83, 95,
 118, 137 i d., 160, 165, 166, 184,
 192—194, 202, 215, 218, 232, 282,
 287, 321, 326, 338, 372, 399, 402

- Bambalo Josip 352
 Banat 164
 Banbanaste Senior Juda 62
 Banister Danijel, Englez, 174
 Banja Luka 253
 Bar, jugoslavenska luka, 311
 Bar Manoah Akiva 219, 221
 Bar Natan Juda 98
 Barato
 Josip 239
 Sabatej 239
 Barbarija v. Afrika
 Barberini
 Nikola 304
 Tadija 304
 Barberino Antonije, liječnik, 283
 Barbi Jakov 174
 Barbos Samson 156
 Barcelona 29, 283
 Bari, u Italiji, 14, 22, 23, 31—33,
 47, 50, 59, 246
 Barki Josip 199
 Barkuli Vidal 168
 Barleta, u Italiji, 43
 Baro Nikolin 338, 339
 Barohier
 Izak 166
 Salamun 166
 Bartes David 178
 Bartoli Dordo 146
 Baruh
 Jos. Abram 343
 Aben Baruh 167, 306
 David 170
 Haim 221
 Josip 155
 Josip, u Sarajevu, 208, 209
 Josip, u Dubrovniku, 104, 212,
 222, 342, 343, 385
 Josip, u Plevni, 219
 Kalmi 6
 Nantal 199
 Sabadaj 197
 Sabatin 235
 Samuel 193
 Samuel 306
 Salamun 6
 Basasriel Juda 209, 223, 383, 383
 Bašić Petar 216
 Batahovina Frano, kapetan, 162,
 163
 Batković Hlija 18
 Bazel, u Švajcarskoj, 283
 Beatar Lija 200
 Beč 65, 78
 Behar
 Levi Eleazar 221
 Manoah Mojsije 221
 Bekadeli Ledoviko, dubrovački nad-
 biskup, 249, 288, 290
 Belarea Salamun 152
 Belchay, Jevrejin sa Malte, 14
 Belgija 173
 Belkajar
 Alojzije 53
 Gabrijel 53
 Ben
 Major Salamun 155, 236
 Meleh Josip 177
 Nahmias David 166
 David 375
 D. Izak 170
 Izak 375
 Rafael 375
 Nami Efraim 166
 Benara Izak 236
 Benares Izak 323
 Benasar
 Jusuf 218
 Mojsije 219
 Benaser Izak 181
 Benatave Josip 153, 156
 Benči Džovan-Frančesko 206
 Bendanon
 Jakov 166, 167, 170, 173, 178—
 180, 206—208, 210, 237, 388,
 390
 Josip 173, 176
 Mojsije 166, 167, 173, 178, 180,
 237
 Reina, rod. Moj. Maestro, 173
 236, 388, 389, 390, 394, 395

- Sadik 170, 173, 179, 180, 207, 208
 Sadil 338
- Benedikt, liječnik, 12, 244, 245
 Benedikt Matejev 82
- Benešić Simun, dubrovački vlastelin, 291, 313
- Benhabib Mojsije 98
- Benhaim Jakov 199
- Benjamin Jakov 236
- Benkar Mojsije 353
- Benkastiel
 Jakov 161, 163, 167, 177, 178, 205, 388
 Matatija 97
- Beno Abram 354
- Benrej (Aben Rej) Josip 177, 178, 233, 237, 239, 330, 333
- Bensahen David 344
- Bensal Salamun 161, 163, 200
- Bensaltiel Bonafos Ben Gracijan 166
- Bensipo Mojsije 168, 169
- Benso Manuel 339
- Bensusen Izrael 156
- Bentema Abram 157
- Benvenisti
 Abram 168
 Haim 339
 Ilija 159
 Izak 382
 Jak. Josip 220
 Mihael 43
 Mojsije 141
 Mojsije 168
 Samuel 220, 339
- Bezahin Abraham 373
- Beograd 95, 96, 143, 168, 169, 181, 194, 195, 208, 262, 264, 338, 339, 402
- Berat, u Arbaniji 26
- Bergamo, u Italiji, 29
- Berlinović Toma, pomorski kapetan, 228
- Bermoze Juda 218
- Besanson, u Francuskoj, 206
- Betera Pero 338
- Beuta Vlaho 228
- Bezaleo Viktor, dubrovački kancelar, 311
- Biblija 5, 60—62, 327, 331, 394
- Bigien Jakov 31
- Biskaja, pokrajina Španije, 50
- Bitolj 70, 96, 141, 155, 156, 197, 199, 239
- Bitoni Mojsije 170, 179, 207, 208
- Bitonto, u Italiji, 31, 33
- Bivas Mojsije 159
- Bizantinsko Carstvo 10
- Bizi Karlo 151
- Bjelenić Durad 43
- Bnizamin Juda 145
- Bcbaljevići, dubrovačka vlasteoska porodica
 Džono 207, 208
 Džono 276
 Savko, pjesnik, 276
- Boecije Ivan 199
- Bogčinović Radosav 246
- Boka Kotorska 188
- Bolko Eufemije 179
- Bolonja, u Italiji, 244, 293
- Bombeno Andrija 52
- Bonfilius Favatus 15
- Bonifacije, franjevac, 248—249
- Bono
 Samuel 151, 152, 155, 177, 179, 306, 377, 392
 Salamun 383
- Bonsinjor
 Jakov 178, 180
 Josip 375
 Salamun 166
- Bordo, u Francuskoj, 283
- Bordani Bartolomej 172, 178
- Bosanka, selo kod Dubrovnika, 109, 114
- Bosna, Bosanci, 20, 21, 27, 33, 41, 117, 137, 154, 177, 186—189, 202 i d., 251, 253, 349, 372
- Bcspor 320
- Boždari Vice 223

- Božović
 Jakov 204
 Jovan 339
 Braganca, portugalski vojvoda, 60
 Braho, Jevrej sa Malte, 14
 Branotić Bogdaša 14
 Brasavola Antonije, botaničar, 296
 Brgat, selo kod Dubrovnika, 108, 109
 Brijanda de Luna 316 i d.
 Brindizi, u Italiji, 17, 50, 51, 239
 Bučulit Meljorinus 15
 Buća, kotorsko-dubrovačka vlasteoska porodica
 Fr. Marin 245
 Seko 220, 222, 240
 Budimpešta 77, 372
 Budislavić (Budisalić) B. Toma, kanonik i liječnik, 261, 267, 313
 Budva, jugoslavenska luka, 179, 236
 Bueno Aron 211
 Bugarska, Bugari, 192, 215 i d. 372
 Bula Jakov 377
 Bundić (Bonda) Dživo, dubrovački vlastelin, 158
 Bunići (Bona), dubrovačka vlasteoska porodica,
 Frano 127
 Marin 195
 Nikola 344
 Buono Danijel 163
 Burešić Marin 404
 Busi Džovani 204
- C**
- Carigrad 10, 40, 41, 44, 61, 65--67, 71, 77, 80, 89, 91, 95--97, 101, 145, 146, 152, 155, 156, 162, 163, 165, 166, 168, 169, 172--175, 178, 187, 188, 190, 195, 198, 200, 201, 215, 233, 260--264, 285, 287, 293, 300, 305, 317--324, 337, 338, 342, 353, 355, 356, 372, 402
 Carina, predio blizu Dubrovnika, 108 i d.
- Cavtat, grad kod Dubrovnika, 45, 46, 227, 362
 Cefa Salamun 233
 Cezar iz Pezara, dubrovački liječnik, 276, 288
 Cernica, u Hercegovini, 144
 Christ L 296
 Cigani 372
 Cipar 53, 78, 319
 Crijevići (Cerva), dubrovačka vlasteoska porodica,
 Alojzije-Tubero 53
 Marin 32
 Martol 31
 Orsat 222, 223
 Pasko 291
 Serafin 24, 55, 56, 119, 329, 331
 Bar. Stijepo 157, 158
 Crno More 349
 Cvjetković
 Ivan, pomorski kapetan, 50, 51
 Marko 152
 Nikola, pomor. kapetan, 228
 Vicko, pomor. kapetan, 238
- Ć**
- Ćustendil, u Bugarskoj, 219
- Č**
- Čelebija Jusuf 206
 Čelentano Paulo, dubrovački liječnik, 276, 292
 Čivili Marko, pomor. kapetan, 228
 Čubranović Andrija 405
- D**
- Dalmacija 11, 16, 27, 188, 238
 D'Alva David 98
 Damask 16
 Danče, predio ispred Dubrovnika, 233
 Daničić Đuro, filolog, 5
 Danijel Ilija de Konventino 30
 Danijel rabi, iz Zante, 235

- Danijel Jevrejin 362
 Danon
 David 98
 Estruk 166
 Izak 161, 163, 179, 200, 326
 Izak 193
 Jakov 104
 Sad. Jakov 161, 169, 173, 177—
 180, 207, 228, 333, 334, 387
 Josip 98
 Sadik 179
 Sadil 98
 Salamun 193
 Danora (Danoja), Jevrejka u Tur-
 skoj, 47
 Darari
 Josip, liječnik u Patrasu i Skop-
 lju, 352
 Tamara, njegova kći, 351—352
 Datigani Gvilielmus, sa Malte, 15
 David magister, iz Drača, 13, 14
 David Leonov 67
 Džan-Andreja, liječnik, 248.—249
 Debueno
 Judita 104
 Sara 104
 Deleon
 Blanka 104
 Eliša 104
 Rivka 104
 Sara 104
 Šelomo 104
 Didak Pir (Dr. Izaija J. Koen),
 pjesnik, 151, 233, 254, 275, 282,
 284, 285, 287, 293, 295, 297—314,
 373, 391, 405, 406
 Die Bartolomej, Francuz, 177
 Dimitrović
 Antun 221
 Nikola 213, 221, 223
 Nikola 405
 Dinić J. Mihailo 6
 Diodato Samuel 355
 Dominikanci u Dubrovniku 55, 103,
 327
 Dondini Guljelmo, dubrovački kan-
 celar, 306
 Donja Loznija, u Bugarskoj, 217
 Doria Andreja, admiral, 65, 68
 Drač 11, 13, 14, 34, 168, 362
 Draginja Vukićeva 109
 Dragošević Jero, pomor. kapetan,
 375, 376
 Drinopolje (Jedrene), u Turskoj, 35,
 66, 146, 201, 353, 355
 Držići, dubrovačka građanska po-
 rodica,
 Julijan 82
 Dubrovnik, Dubrovačka Republika,
 Dubrovčani, passim
 Durante Izak 29
 Dušan, srpski car, 12, 138
 Dvor knežev u Dubrovniku 21, 115
- D**
- Delčić Josip 56
 Denova 62, 352
 Denoveze Ivan 338, 339
 Digante Baldo 203, 204
 Đudeka (Giudecca)
 u Dubrovniku, 18, 19, 69
 u Veneciji 57
 Đurad, unuk ubijene starice, 109,
 114
 Đurašević
 Božo 168, 193, 194
 Dživo 172
 Đurđevići (Đordići, Giorgi), dubro-
 vačka vlasteoska porodica,
 Antun 219—221, 339
 Brnja 337
 Dživo 195
 S. Frano 109
 Luka 146
 Nikola 194, 221
 Đuro Vlahov 352
- E**
- Egejsko More 149
 Egidije, dubrovački liječnik, 12
 Egipat 39, 58, 158, 300

Eleazar Abram 163
 Elfincino Samuel 237
 Engleska, Englezi, 38, 149, 160, 165,
 182—184, 193, 196, 197, 337, 384
 Ergas
 Abner 325
 Izak 146, 156, 157, 197, 303, 305,
 322, 324
 Jakov 147, 158
 Samuel 87, 92, 146, 154, 156, 157,
 159, 161, 197 i d., 227, 233,
 234, 236, 239, 306, 356
 Ergas-Benaso Izak 198, 233
 Esperiel v. Isperial
 Este Hipolit, kardinal, 283
 Este, vojvoda, 317
 Eškenazi, Jevreji, 40
 Etiopljanin 351
 Etson Džon, Englez, 337
 Eubeja, otok u Grčkoj, 11
 Evora (Ebor), u Portugalu, 298,
 299
 Evropa 22, 38, 39, 64, 71, 77, 80,
 137, 160, 166, 215, 234, 276, 282,
 287, 316, 320, 323, 349, 350, 374

F

Fačenda Ivo 207
 Fajon (Faion)
 Jakov 212
 Mojsije 179
 Falkon Joh., botaničar, 296
 Fano, u Italiji, 261
 Farer
 Astruka 18
 Josip 18
 Farhi (Farh)
 Santo 178
 Uriel 226
 Farneze, kardinal, 257, 258
 Fazio Josip, rabin, 62
 Ferara 10, 41, 63, 70, 151, 282, 285,
 294, 299, 300, 317, 318, 324
 Ferdinand I, napuljski kralj, 34, 61
 Ferdinand I, španski kralj, 60, 61

Ferdinand, toskanski vojvoda, 97
 Ferer
 Ivan 29
 Josip-Bonaventura 28, 29
 Fermo, u Italiji, 245, 246
 Fermo
 Rafael 340
 Sepil 340
 Fifić Nikola 35
 Filip II, španski kralj, 51, 311, 319
 Finci (Finzi)
 Jakov 200, 201, 237
 Kutiel 155, 156, 197 i d., 200, 201,
 203, 356, 392
 Firence, Firentinci, 10, 25, 65, 66,
 142, 143, 146, 162, 165, 181, 185,
 193, 206, 211, 222, 226, 283, 293,
 304, 320, 329, 330
 Fisković Kr. Matija 228
 Flamanci 200
 Flandrija 75, 149, 162, 165, 220, 299
 Flores Jakov 82
 Foča, u Hercegovini, 171
 Forli, u Italiji, 32
 Formon Perahija, rabin, 327, 331,
 387, 388, 389, 393
 Fornari, trgovci u Veneciji, 218
 Francuska, Francuzi, 16, 21, 22, 25,
 38, 57, 61, 64, 75, 76, 157, 158,
 160, 210, 246, 248, 282, 293, 317
 —321
 Franjo iz Bergama, zlatar, 29, 30
 Franjo I, francuski kralj, 64, 313
 Franjo Ivanov 85
 Franjo Stijepcv 222
 Franko
 Abram 155, 156
 J. Aron 104, 212, 213, 341—344
 Danijel 390
 David 390
 J. David 341—344
 J. Ester 341, 389, 390
 Izrael 103, 195, 384
 D. Josip 389, 390
 Mojsije 151, 152
 Mojsije 209

Mojsije 234
Sara 104
Moj. Salamun 340
Samuel 209
Franko dal Meda David 208
Fulginas Hieronymus, liječnik, 291
Furnarović Benedikt 223

G

Gabail Jakov 158
Gabaj
 David Munjon 169
 David 209
 Jakov 153
Gaburo Oracio 179
Gad 389
Gagi
 Danijel 153
 Salamun 199
Galipolje, u Turskoj, 155
Gaon Josip 162, 163
Gavion, iz Soluna, 66
Geli Abram 156, 157
Georgio Franciskin 13
Gerard, liječnik, 12
Gerardi Alojzije, firentinski bailo, 66
Getaldić Benedikt, dubrovački vlastelin, 208
Geto 284
 u Dubrovniku 71 i d., 81, 82, 87—91, 97—101, 104, 121 i d., 161, 162, 253, 289, 301, 303, 306, 307, 324 i d., 334, 341, 368—376, 394
 u Veneciji 57
Gibraltar 193
Gilfa Andelo 52
Girardi Lilije Gregorije, filolog, 299
Giudecca v. Dudeka
Glavor Matko 73
Gomiljani, u Hercegovini, 147
Gonzalez Diego 167
Gonzalvo od Kordove, španski vojskovođa, 62
Gorica, u Italiji, 281

Gornja Loznija, u Bugarskoj, 217
Goro Marko 14
Goro Stoldo de Rabata, dubrovački apotekar, 30, 31
Gotter Španac, mornar, 50
Gracijan Portugiz 156
Gracijani
 Izak 172
 Jakov 172
Gracijano
 Abram 167
 Zaharija 364
Gradići, dubrovačka vlasteoska porodica,
 Ivan 291, 292
 Junije 126
 Nikola 168
 Pavo 336
 Pavo 351
 Stijepo, opat, 102
 Stijepo 154
Granada 60, 61
Gras (Grasse), u južnoj Francuskoj, 25
Grasija, žena liječnika Mojsije, 247
Grasin Josip 167
Graso Vicko 177
Gravelingen, u Belgiji, 75
Grčka, Grci, 11, 21, 41, 69, 79, 80, 96, 140—143, 156, 177, 195, 215, 234, 235, 243, 247, 327, 351, 355, 372
Grdolić Baro, brodovlasnik, 43
Grebeni, otočići ispred Gruža, 235
Grebi žudioski, staro jevrejsko groblje u Dubrovniku, 102
Grgur Tripov 172
Grifis Silvestar 352
Groso Abono Izak 384
Gruž, luka na zapadu Dubrovnika, 102, 171, 227, 228, 375
Gučetići (Gozze), dubrovačka vlasteoska porodica,
 Đuro 268
 Dživo 158
 Jero 223

Luka 100, 168, 173
 Nikola 173
 Nikša, pisac, 204, 290, 313
 Gulit Salamun 66
 Gundulići, dubrovačka vlasteoska
 porodica,
 Antun 171, 384
 Benedikt 118, 290
 Dživo 92, 289, 290, 354
 Dž. Katarina 289, 290
 — Gučetić Mara 290
 Marin 26
 Marin 171
 Marin 384
 Medo 291
 N. Nikola 23
 Pavo 174
 Gunjević Miloš 15
 Gvaskil Bernard, Katalonac, 31
 Gvidus, liječnik, 291

H

Hadži-Hasan, iz Plovdiva, 204, 205
 Hadži-Kijamel, beogradski Turčin,
 195
 Haim 144
 Haim Izak 155
 Haim Jakov 166
 Haim, sin liječnika Mojsije, 247
 Halvon Izak 166
 Hamiz
 Izak 174
 Izak 221, 223
 Juda 221
 Hamon Mojsije, sultanov liječnik,
 317
 Hasan
 Izak 199
 Juda 199
 Hercegnovi, u B. Kotorskoj, 45, 46,
 140, 141, 144, 152, 189, 199, 226,
 263, 294, 300, 307, 313, 351, 385
 Hercegović Ahmed-paša, sin herce-
 ga Stjepana, veliki vezir, 116, 117,
 263
 Hercegovina, Hercegovci, 33., 164,

251, 263, 372
 Heskija Abram 221
 Hilandar, manastir u Sv. Gori, 12
 Hios, otok u Grčkoj, 78, 143, 237
 Hlapčić Radovan 25
 Holandija (Niske zemlje) 38, 64,
 190, 282, 316, 319, 403
 Holloway Viljem, Englez, 183, 197
 Hranić Sandalj, vojvoda, 246
 Hranković Veljko 15
 Hristov grob 245
 Hrvatska 349
 Huan II, portugiski kralj, 60
 Hvar 45, 199, 238, 311, 384

I

Ibrahim-paša 89
 Ikona, ulica poviše —, u Dubrov-
 niku, 82
 Ilija iz Valone 70
 Ilijić Radovan 35
 Inkvizicija 37, 57, 61, 281, 285, 316
 Intua
 David 167
 Mojsije 167
 Inviti i Kaki, trgovci, 341
 Isperiel (Esperiel)
 Aron 98
 David 393
 Ester 99
 Josip 172, 180, 333, 393
 Zibona, njegova žena, 333
 Istok v. Levant
 Iškenazi Jahiel 333
 Italija, Talijani, 9—11, 16, 17, 21,
 22, 25, 26, 32, 34, 37, 38, 41—43,
 45, 47, 49, 51, 53, 56, 57, 64—69,
 71, 77, 94—96, 137 i d., 148 i d.,
 186, 192, 193, 198, 200, 202 i d.,
 219, 220, 231, 232, 244, 247, 248,
 255, 266, 281, 282, 287, 288, 299,
 310, 321, 322, 326, 338, 342, 351,
 353—355, 361, 372, 380, 399, 401,
 402, 403
 Ivan, dubrovački nadbiskup, 53
 Ivan, franjevac, 249

Ivan Tripov, zlatar, 172
 Ivančić Nikša 28
 Ivo Franov, pomor. kapetan, 227
 Izabela i Kastiljska, španska kraljica, 60, 61
 Izaija 156
 Izaija Abram 199
 Izak 46
 Izak 110 i d.
 Izak Kečalija, kapetan Valone, 28
 Izak, liječnik, 248, 249
 Izak
 Abram 221
 Aron 174
 Jakov 167
 Samuel 213
 Izak Abrama liječnika 252
 Izak Mojsije liječnika 247
 Izrael
 Abram 230
 Izak 98, 179
 Josip 98, 209
 Kiva Mancah 98
 Mojsije 98
 Samuel 173
 Izaurin Mojsije 172

J

Jadransko More 14, 65, 68, 78, 80, 83, 94, 153, 188, 232—235, 321, 353, 372, 402
 Jahija Gedalija, solunski knjižar, 283
 Jakar Josip 152
 Jakin v. Ankona
 Jakinska Marka, pokrajina Italije, 29, 41, 56, 58
 Jakob Sveti od Višnjice, manastir i opatija benediktinaca, pred Dubrovnikom, 53
 Jakob de Ruis de Virgiliis 24
 Jakov, iz Forlija, 32
 Jakov iz Rijeke, 294
 Jakov Salamunov 351
 Jakša David 198
 Janji Teodorov 85
 Janina, u Grčkoj, 138, 140
 Janus Klaudije 310
 Jena Mojsije 199
 Jerusalem 12, 342, 344, 381, 392
 Ješurun
 Izak 97, 100, 119—134, 170, 176, 181, 182, 188, 191, 218, 328, 329, 331—336
 Mojsije 208
 Jevreji passim
 Jevreji pokršteni (marani, neofiti, novi kršćani) 12, 23, 36, 38, 39, 42, 45, 53—58, 61, 110, 256, 281, 282, 285—288, 315, 316, 320, 321, 324
 Jevrejska zajednica u Dubrovniku v. općina jevrejska
 Jesusović ulica u Dubrovniku, 102
 Job
 Abram 167, 179
 Jakov 167
 Juda 166, 178
 Johana Jakov 200
 Johan Salamunov 69
 Johannes, dubrovački liječnik, 12
 Johannes de Gerra 50
 Johanes iz Santandera 50
 Jona Josip 340
 Josef Rafael 340
 Josep-Angelus 16, 17
 Josifović
 Fr. Abram 26
 Franko, iz Valone, 26—28, 31
 Josip 247
 Josip David 237
 Josip Izaka 32, 33
 Josip Jevrejin 32
 Josip Rafael 223
 Jošica Nikola, pomor. kapetan, 226
 Jozua Jakobov 53
 Juda Akiva 223
 Julijani Jakov, specijarij, 52, 59, 247
 Julije III, papa, 282, 283, 288
 Ćurišić Nikola, branitelj Kiseka, 65
 Jusuf, tuniski bej, 357

R

- Kaane
Gracija 104
Sara 104
Kabožići (Kaboga), dubrovačka vlasteoska porodica,
Marin 163
Fr. Scipion 226
Stijepo 204
Kabiljo
Abram 179
Abram 208—210
Leon, liječnik, 179, 269
Mojsije, u Sarajevu, 208
Mojsije 336, 379, 380, 390, 393
Salamun 166, 167, 177, 178, 205, 206, 237, 356, 373, 378, 388
Samson 167, 173, 177, 205
Kadiz, u Španiji, 167, 237
Kaldaron Lazar 66
Kalderon
Juda 143
Mojsije 167
Mojsije 392
Kalef Eleazar 201
Kalfoni Salamun 156
Kaličević Pripko 245
Kalije Šelomo 104, 340, 341
Kalis Johannettus, Katalonac, 59
Kalo iz Valone 32
Kalò
Abram 208
Haim 25
Zakarija 181
Kalvo
Abram 170
Gabrijel 195
Izak 224
Jakov 220, 224
Josip 224, 340
Josif 194
Mojsije 170
Iak. Mojsije 214
Moj. Mordhaj 213
Kambreška Liga 57
Kamis Izak 357
Kamoens Luj, portugiski pjesnik, 302
Kampos
Izak 212, 213, 385
Izak 383, 385
Jakov 212, 213
Rena 104
Kandanoris Juda 67
Kandija (Kreta) 11, 17, 187, 227, 235, 327, 355, 356
Kandijski rat 187 i d.
Kanoni, papin liječnik, 296
Kantinelu Abram 237
Kaon Josip 177
Kaprović Marko 228
Karamunda Ivo 218
Kardiolo Mojsije 152, 377
Kara-Hasan 355
Karkason
Mojsije 166, 178
Salamun 178
Karli Nikela 235
Karlo V, špansko-njemački vladar, 63, 64, 282, 313, 316—318
Karlo Nikola 146
Karo
Abram 163
David 373
Josip 163
Kasani Salamun 87
Kastelo Branko, u Portugalu, 281
Kastelo Kalabrije 352
Kastra Malem Juda 158
Kastide Abram 177, 330
Kastiel Abram 306
Kasumović Ivan 310
Kašić Jakov 212
Kataldi Jerolim 354
Katalonija, Katalonci, 21—24, 28, 29, 31, 42, 47, 50, 53, 59
Karaldo Sveti, kod Brindizija, 30, 50
Katanija, na Siciliji, 177
Katarina, posljednja bosanska kraljica, 34
Katarina Juda 147

- Katanela Ilija 150, 154—156
 Kauriaga Vlaho 218
 Kavalijer Santo 204
 Kazani Zakarija 227
 Kaznačić I. Antun 119, 120
 Kedelja Josip 166
 Kefalonija, otok u Grčkoj, 237
 Keifes Samuel 67
 Kisek, u Austriji, 65
 Kitera (Cerigo), otok u Grčkoj, 355
 Klalfon Izak 373
 Klis, kod Splita, 68, 164
 Kodara
 Jos. Abram 158, 198
 Josip 198,
 Koduto
 Abram 354, 363
 Andelo 364
 Jak. Danijel 356, 357, 364
 Jakov 353—355, 363
 Dan. Mihajl 156
 Koen
 Abram, rabin, 70, 146
 Abram 197
 Izaija Abram 303, 304, 308
 Aron 156, 230, 232, 236
 D. Aron 90, 103, 119, 122, 124,
 126, 130—133, 173, 181, 182,
 187, 193, 197, 200, 207—209,
 218—223, 275, 327—345, 357,
 375, 378, 381, 389, 391, 393,
 405, 407
 Baruh 70
 David 303
 Ar. David 99, 100, 126—128, 169,
 170, 173, 177, 178, 180, 197,
 205—209, 218, 237, 330, 332,
 333, 364, 378, 389, 393
 D. Eleazar 182, 196, 332 i d. 375,
 378 i d.
 Ar. Ester, udata za J. Franko,
 342, 389, 390
 Jak. Haim 155, 307
 Sam. Heskija 221
 Haim Izaija 308
 Izak 167
 Izaija, doktor, v. Didak Pir
 Jakov 70
 Jakov, rabin u Drinopolju, 355
 K. Jakov 162
 Ar. Josip 98, 177, 178, 180, 204,
 206—208, 237, 330, 332, 333,
 378
 Juda 98, 199
 D. Koen 162
 Jak. Koen 236
 Lea 173
 Mojsije 221
 Rafael 341—344, 385
 Ratael 383
 Ar. Rena 178, 330, 378
 Koen Barhesen Simha 214
 Koen Salom David 214
 Koen Herera
 Abram 173, 179
 Mojsije 378
 Koen-Kamargo
 Mojsije 179, 378
 Simha 179
 Koen-Nahar
 Abram 200
 Haim Izaija 200
 Koimbra, u Portugalu, 299
 Kola Jakobus, Sicilijanac, 50
 Kolendić L. Marko 145
 Koločep (Kalamota), dubrovački
 otok, 16, 18, 33, 43, 44, 47, 357,
 364
 Kompostelis Zaninus, iz Venecije, 17
 Konavli, predio između Cavtata i
 Boke Kotorske, 45, 263, 266,
 385
 Kontareno Andriolo 13
 Korčula 24, 228, 237, 238, 356
 Koreis Bartolomej, Francuz, 210
 Koron, luka u Grčkoj, 65
 Koronel Abram 237
 Kosan Mojsije 204
 Kestur, u Arbaniji, 168, 199, 345
 Kotor 15, 46, 146, 195, 238, 294,
 353
 Krakov, u Poljskoj, 304, 313
 Krapanj, kod Šibenika, 16

- Krapi Nikola 15
 Krej Džon, Englez, 183
 Kresiva Nikola 85
 Krespi Baruh 155, 201
 Krf 11, 25, 53, 61, 62, 67, 142
 Kriadi (Kriado)
 Abram 157, 199, 373, 384
 Abr. Abram 157
 Ester 157, 199
 Josip 147, 373, 384
 Palomba 157, 199
 Kris Krisomus 30
 Krističević
 M. Kristo 50, 51
 Marin 50
 Kristiforović Rusko, dubrovački
 kancelar, 26
 Krivonosović Antonije, pomor. ka-
 petan, 158
 Kruševac, u Srbiji, 35
 Kurijel
 Avram 104
 Izak 209, 211, 212, 385
 Kuzin (Kuzi, Kozin, Kozino)
 Abram 167, 169, 172, 177—179,
 333
 Mojsije 150, 203
 Kōrbler Đuro 300 i d.
- L**
- Labah Lavra 104
 Labija Rafael, Katalonac, 47, 59
 Lagi Alojzije 170
 Lajden, u Holandiji, 283
 Lanceno Dominik, liječnik, 267
 Lančano
 Abram 170—172, 178, 389
 Aron 99
 David 98, 99, 127, 130
 Haim 170, 171
 Rafael D. Abr. 393
 Lapad, poluotočić ispred Gruža,
 235, 357
 Lastovo, otok u Dalmaciji, 353, 354
 Latinčić Tomo 208—209
- Latone Izak 52
 Lavra, manastir u Sv. Gori, 138
 Lazar Davidov 14
 Lazareti u Dubrovniku 87, 161, 193,
 233, 300, 372
 Ledenice, na dubrovačko - hercego-
 vačkoj granici, 198
 Leče (Lecce), u Italiji (Apulija), 17,
 22—25, 30—32, 50, 199
 Leo Jevrejin, sa Malte, 4
 Leo pok. Mahiera iz Grasa, 25
 Lemos Maximiano 289
 Leon
 Benjamin 167
 Izrael 167
 Leonora, kei Pedra de Toledo 62,
 63
 Lepant, u Grčkoj, 65, 79, 83, 155,
 239, 319, 352, 353, 356, 363
 Levant (prednji istok) 11—14, 38,
 39, 41, 49, 65, 66, 70, 86, 92, 137
 Levi
 Abram 378
 Benedikt 52
 Izak 154
 Izak 170
 Jakov 155
 i d., 171, 174, 182, 183, 185, 193,
 233, 285, 286, 322
 Jakov 179, 387, 378
 Klara, rodena Salama, 179, 387,
 378
 Lazar 220, 340
 Mojsije 179
 Mojsije 219
 Rafael 154
 Sara 104
 Simon 167
 Liež (Liège), u Belgiji, 299
 Lija 389
 Lima
 Dinis 167
 Izak 212, 384
 Samuel 193, 212
 Lindo
 David 147

Haim 146, 159, 197, 233, 235
 Izak 159
 Josip 330
 Salamun 153, 155
 Lion, u Francuskoj, 283, 291, 317
 Lioni Glermo 66
 Lisabon 60, 62, 167, 237, 281, 299,
 315, 316
 Livorno 97, 185, 206
 Lješ, u Arbaniji, 147, 199
 Ljubinje, u Hercegovini, 190
 Lojarska ulica (kasnije Žudioska,
 geto) u Dubrovniku 73, 81
 Lokrum, otok ispred Dubrovnika,
 113, 114
 Lombroso (Lumbroso)
 Abram 98
 David 214
 Izak 98
 Iz. Mair 162, 163
 London 77, 185, 197, 200, 201
 Longo Julije 120
 Lopez Lodoviko 167
 Lopud, dubrovački otok, 52, 70
 Lovčalija And. Vice 173
 Lozica, selo kod Gruža, 235
 Lubelo
 Jakov 209
 Abr. Josip 203
 Lucato (Luzzatto) Simon, iz Veneci-
 je, 381
 Lucena
 Franko 228
 Jak. Izak 212
 Izrael 228
 Jakov 104, 193, 212
 Jakov, u Splitu, 211
 Jak. Salamun 102, 193, 212, 228,
 385
 Samuel 383, 385
 Lucensis Joannes, liječnik, 291
 Luginić Ivan 82
 Lujak Petar 228
 Luka (Lucca), u Italiji, 375
 Luka Cvjetov 227
 Luka Markov 357

Lukarevići, dubrovačka vlasteoska
 porodica, 354
 Frano 405
 Lunel
 Jozua 168
 Samuel 167, 237
 Vidal 167
 Lupi
 Matija 218
 Vice 199

M

Maca (Maza)
 Aniel 237
 Aron 237
 Jakov 235
 Sam. Jakov 237
 Jozua 382
 Juda 237
 Mojsije 237
 Mačerata, u Italiji, 355
 Madrid 51
 Madair Jevrejin 344
 Maestro
 Avram 104
 David 194, 195, 213, 340, 394
 Sal. David 170, 237—239, 334
 David Jizrael 104
 Moj Ester 98, 393—395, 407
 Gracija 104
 Izak 98, 103, 171, 394
 Izrael 104, 195, 385
 Jakov 98, 194, 195, 394
 Job 219, 339, 340
 Josip 98, 173, 364, 394
 Luna 104
 Mojsije 194, 197, 209, 211, 213,
 220, 340
 Mojsije 173, 394, 395
 Sal. Mojsije 166, 167, 169, 172,
 173, 179, 236, 237, 308
 Rahel 104
 Moj. Rejina v. Bedanon
 Dav. Salamun 194, 209
 Moj. Salamun 103, 104, 340, 384,
 394

- Samuel 98, 99, 171, 174, 182, 193,
194, 197, 209, 218, 221, 222,
334 i d., 375, 384, 390, 393—
395
- A. Šemuel 104
- Mahier iz Grasa 25
- Maimonides (Rambam) 60, 61
- Mair 108 i d.
- Majo
- Abr. Izak 158
- Abr. Jakov 158
- Major v. Ben Major
- Makedonija 361
- Makeri Džon Antonije 85
- Maklof Jevrejini 30
- Maksimilijan Habsburgovac 316
- Maksimilijan II, njemački car, 319
- Maleševci, vlaški katun u Hercego-
vini, 47, 48
- Malgara Izak 66, 140, 145
- Malho Abram 344
- Malta, Maltežani, 11, 14, 15, 21, 78,
237, 285
- Mamon Abram 85
- Manahein iz Patrasa 70
- Manfredonija, u Italiji (Apulija), 29
- Manjon Mojsije 338, 339
- Manohelus iz Kandije 17
- Manojlo Ivanov 85
- Manoli Konstantin 85
- Mansbrig Džon, Englez, 337
- Mantelon Vidal 168
- Mantova 353
- Manucije Aldo, talij. književnik, 312
- Manuel Katalonac 24
- Manuel Jakov 220—222
- Manuel 108 i d.
- Manzoni i drug, trgovci u Ankoni
219—220, 338
- Maraci Josip 152, 198
- Maračo Menahem 151
- Marcena Diego 173
- Marcijal Marko Valerije, rimski
pjesnik, 310, 311
- Marani v. Jevreji pokršteni
- Maravilja iz Leče 29, 30
- Mareno Abram 158
- Marido Josip 373
- Marija Matkova 120 i d.
- Marija, ugarska kraljica, 316, 317
- Marinović P. Marin 220, 223
- Marka Jakinska v. Jakinska Marka
- Mark-Antonije, iz Ankone, 354
- Marko, pomor. kapetan, iz Budve,
179
- Markos Abram 151
- Marković
- Matija 204
- Miloš 204
- Vujica 222
- Markulin, sa Koločepa, 18
- Martino de Turra, pseudonim du-
brov. vlade, 267
- Marsej (Marseille) 23
- Marsije, trgovački agent u Valoni,
31
- Martolosić (Martolosi) Jakov 173,
210
- Masa
- David 167
- Haim 167
- Izrael 167
- S. Jakov. 167
- Mojsije 167
- J. Sabehtaj 167
- G. Sabehtaj 167
- Matatija iz Neopakta 150
- Matatija iz Lepanta 155
- Matej, notar iz Drača, 13
- Matej Lilov 31
- Mateući Jeronim, dubrovački nad-
biskup, 256
- Matija Perov 204
- Matijašević Ivan Marija (1713—
1791) 24, 256
- Matko, brodski pisar, 15
- Matko, trgovački agent u Valoni,
28
- Matko Tomkov 124
- Matrici Raf. Izak 340
- Matthiolus Petar Andrija 284
- Mauri 36, 42, 60

- Mauro Francisko 141
 Mazalton Jakov 235
 Mazaod (Mazaot)
 Leon 88, 89
 Rika Jude 169
 Samuel 88, 89, 166, 179, 180
 Samuel iz Venecije 381
 Sam. Sara 179, 180
 Mazardo Lopi 52
 Medica Josip 237
 Mediči Kozimo, toskanski vojvoda,
 62, 63, 283
 Medo Antun, dubrov. trgovac i pi-
 sac, 311, 405
 Među polače, ulica u Dubrovniku,
 73, 74
 Mehmed-aga, kapetan janjičara u
 Skoplju, 192, 339
 Mela Kristifor 195
 Melamed Mojsije 204
 Membreh
 Danijel 233
 David 163
 Josip 162
 Menah Josip 158
 Menahem iz Krfa 70
 Menahem iz Patrasa 70
 Menahem iz Moreje 141
 Menahem Abram 152, 392
 Menahem Haim 203
 Menahem Mojsije 220, 223, 224
 Menčetići (Menze), dubrovačka vla-
 steoska porodica
 Jero 198
 Pavo 344
 Pero 118
 Mendez (Mendes)
 Ferante 155, 236
 Francisko 315
 Grasija (Beatrice de Luna) 75,
 146, 275, 285, 286, 315—325
 Reina 315 i d.
 Mendola (Meldola) David 209, 223,
 382
 Mesija 61
 Mesina 191, 337
 Mesinska vrata 42
 Messy, Jevrejin sa Malte, 14
 Mesular Mojsije 167
 Metul pok. Iv. Kofano 23
 Migalović Luka 73
 Miguez
 Grasija 317, 318
 Samuel 318
 Miho Dživov 218
 Mihoč 108 i d.
 Mikeloci Tomazo 206
 Milan (Milano) 141, 227
 Miličić
 Nikola 43
 Tomo 238
 Mijević Marie 246
 Milošević Jovan 222
 Milos, otok u Grčkoj, 319
 Milovac
 Vlaho 221
 Trojan 218
 Minjučo Pompeo, dubrovački nad-
 biskup, 102
 Miranda
 David 170—173, 179, 180, 208,
 218, 393
 Josip 121, 176
 Izak 218
 Mirolavić Marko 338
 Mirosalić Ivan, iz Maleševaca, 47—
 49
 Mladenović Vlaho 221
 Mletke, Mletačka Republika, v. Ve-
 necija
 Mljet, dubrovački otok, 233, 234
 Močenigo Josip, Jevrejin iz Veneci-
 je, 152
 Mohač, u Mađarskoj, 64
 Mojsi Mataga 356
 Mojsije, iz Drača, 13
 Mojsije Salamuna, iz Drača, 13
 Mojsije pok. Josipa, iz Provanse,
 17, 18
 Mojsije 144
 Mojsije, rabi, iz Carigrada, 156
 Mojsije, iz Skoplja, 170, 179

- Mojsije Marcilija, dubrovački liječnik, 110 i d., 246—247
 Mojsije, iz Ankone, 195
 Mojsijus, iz Venecije, 221
 Moljica Marko 356
 Monaldović
 Jero 53
 Miho 405
 Monopoli, u Italiji (Apulija), 61, 62
 Monte Jakoba, sestra Julija III, 282, 283, 288
 Mordohaj
 Izak 53
 Salamun 219, 220, 222, 223, 339
 Moreno David 211—212
 Mostar 150, 203
 Moskato
 Josip 155
 Juda 167
 Menahem 167, 178, 205, 388
 Moše
 Jak. Haim 223, 224
 Jakov 224
 Murat III, turski sultan, 321
 Musa Jevrejin 362
 Musa Distilja 158
 Musklus Jevrejin 15
 Münz I. 295
- N**
- Nahaim Salamun 235
 Nahaj (?) David 213
 Naksos, otok u Grčkoj, 78, 319
 Naksus Salamun 167
 Naleškovići, dubrovačka gradanska porodica,
 Jero 339
 M. Luka 67
 Luka 339
 Nikola 405
 Tadija 208, 334
 M. Vlaho 67
 Namer Josip 204
 Namias
 Jos. Abram 214
 David 155
 David 340
 Emanuel 151
 Izak 213
 Rafael 195, 340
 Samuel 170
 Namias Kakof Efraim 199
 Nansi Benvenisti 391, 392
 Naoković Jakov, pomor. kapetan, 199
 Napulj (Napoli) 61—63, 260, 266
 Napuljska Kraljevina 22, 38, 57, 61—63, 184, 246, 247
 Nard, u Italiji (Apulija), 21
 Nasi
 Francisko v. Mendez
 Josip, vojvoda Naksosa, 283, 285, 286, 316 i d.
 Reina 317—319, 321
 Nasit Salamun 66
 Natali Frano 210
 Nataliko Salamun 155
 Natalon Vidal 199
 Natan Benjamin 223
 Navara, država na Pirinejskom Poluotoku, 36, 38
 Navarino Aurelije, dubrovački nadbiskup, 265—269
 Neapolis, u Grčkoj, 356
 Negropont, u Grčkoj, 69
 Neopakt, u Grčkoj, 150
 Neretva 92—94, 140, 152, 156, 178, 238, 266
 Nica (Nice) 25, 260, 261
 Nikander Ambrozije, portugiski humanist, 283, 290, 291
 Nikodem, jerusalemski kaluder, 12
 Nikola Ivanov 70
 Nikola Stijepov 173
 Nikolić Antun 218
 Nikolić ulica (geto), u Dubrovniku, 89
 Niske Zemlje v. Holandija
 Njemačka 40, 64, 146, 342
 Noe Abram 168
 Normanska Kraljevina u Južnoj Italiji 10

Novaro Esdra 145
Novi Pazar 188, 206, 215, 234

O

Oef

Abram 169, 178, 333
David 344
Sal. Eleazar 340
Ilija, iz Ankone, 194, 197, 220
Jak. Izak 211, 212, 333
Jakov 169, 170, 172, 173, 333
Iz. Reina 99
Salamun 87, 92, 98, 161, 163, 166,
169, 170, 172, 177, 178, 201—
206, 228, 236, 237, 275, 326—
328, 330—332, 342, 378, 405
Jak. Salamun 211, 220, 223
Ombla ili Rijeka Dubrovačka 389,
390
Orbini
Nikola 170, 228
Stijepo 228
N. Vice 85, 170, 228
Orebić Matija, pomor. kapetan, 228
Orebić, na poluotoku Pelješcu, 156,
228
Ortas (Ortes)
David 177, 205
Izak 166
Ortona, u Italiji, 43, 47
Osor, u Istri, 238
Ostoić Božičko, rečeni ćifut, 35
Otranto, u Italiji, 50, 230

P

Pačino Jakov, liječnik, 248, 249,
276
Padova 10, 18, 32, 52, 62, 244, 245,
260, 262
Pala
Gaspar 352, 353
Vasko 352, 353
Palestina 39, 58, 300, 320, 321, 342,
394, 395, 407

Palmotić Džore 173

Palumbo

Abram 156

Nisim 235

Pantela Petar 28

Papa 68, 78, 80, 81, 91, 159, 244,
246, 250, 256 i d. 270, 279, 280,
285, 288, 289, 320

Papinska Država 37, 159, 211, 284,
286, 324

Papo

Abram 339

Abram 340

Mojsije Bar Abram 214

Samuel 167

Samuel 383

Papo-Safet Abram 207—209

Pardo

Abram 169

Abram 193, 213

Danijel 193, 339, 340

David 167

David 210

Izak 168, 200

Izak 209, 211—213

Josip 169, 373

Mojsije 145

Mojsije 210

Mojsije 163, 166, 303, 304, 373

Salamun 167

Paré 296

Pariz 62, 283, 296

Paskoević Vice 145

Paso (Pas, Pasi)

David 82, 150, 155, 156, 353, 354

Izak 155

Patras, u Grčkoj, 65, 70, 75, 235,
352, 364

Paulus, specijarij, 13, 14

Pavao IV (Pietro Karafa), papa,
282, 284, 285, 287, 300

Pavlović Dragoljub 6

Pavlović Radosav, vojvoda, 246

Pedro de Toledo, napuljski namje-
snik, 62, 63

Pelegrin iz Barija 23

- Pelješac, poluotok kod Dubrovnika, 156, 228, 383, 384
 Peloponez (Moreja) 65, 66, 68, 356
 Penso
 Ester 104
 Ješurum 104, 212
 Ėm. Mihajl 221
 Rahel 104
 Rahel Josef 104
 Perast, u Boki Kotorskoj, 45, 46
 Perez
 Abram 156, 179
 Abram 338, 339
 Jakov 338, 339
 Perior Viljem, Englez, 197
 Pernika
 Sal. Izaija 156, 199, 200, 236, 238, 239, 305
 Izak 163
 Josip 99
 Peruško iz Cavtata 73
 Peskarol Samson 167
 Pešoni
 Bartolomej 151, 153, 154, 239, 303
 Federiko 154
 Petar Ivanov 356
 Petki Džovani 220
 Peterković Mihajlo 6
 Petrović Luka 102
 Petrus de Anton, Biskajac, 50
 Pezaro, u Italiji, 53, 163, 276, 282, 284—289, 300, 321
 Piade
 Abram Elijahim 99
 Heskija 200
 Ilija 339
 H. Juda 220, 339
 Mordohaj 218
 Pičo
 Efraim 155, 156
 Juda 382
 Pierici Pavao 333
 Pieriči Demetrije 340
 Pile, zapadno predgrade Dubrovnika, 120, 124, 230
 Pinki Izak 141
 Piuto
 Jakov 155, 205
 Mojsije 373
 Salamun 151
 Pio V, papa, 80, 262
 Pinjатели Baptista, liječnik, 253, 254
 Pir Didak v. Kcen Izaija
 Pirgos, u Albaniji, 31
 Pirinejski Poluotok 22, 36 i d., 59, 61, 68, 243, 244, 403
 Pisone Lucije, pseudonim dubrov. vlade, 266
 Pistoja, u Italiji, 13
 Piza, u Italiji, 200, 230, 370
 Plevlje 234
 Plevna, u Bugarskoj, 219
 Ploče, istočno predgrade Dubrovnika, 18, 51, 69, 87, 108 i d., 161, 170, 172, 183, 233, 300, 307, 371, 372
 Plovdiv, u Bugarskoj, 96, 204, 215
 Podunavlje 95
 Policio Paulus 85
 Polinjano, u Italiji (Apulija), 23
 Poljska 393
 Pokobelo Gabrijel 170
 Ponikve, selo kod Stona, 383
 Portinari Karlo 206
 Portugal 36, 38, 40, 52, 53, 60, 62, 227, 276, 281, 283, 285, 287, 289, 301, 311, 313, 316, 318, 320, 353, 403
 Pracatović Dživo 352
 Prag 61
 Prato, u Italiji, 26
 Priki puti, ulica u Dubrovniku, 73, 82, 87, 368, 369
 Primo
 David 339
 Elija 200
 Haim 221, 339
 Jakov 339
 Primojević
 Pasko, dubrovački kancelar, 46
 Petar 245, 246

- Primorje Jugoslavensko 80, 171
 Principale Izak 207, 208
 Privalić Miho 146
 Prodančić (Prodanello) Todor, dubrovački vlastelin, 27
 Provansa 17, 18, 22, 38
 Provencale Salamun 199
 Pucići, dubrovačka vlasteoska porodica,
 Ahil 393
 Augustin 151
 Baro 151
 R. Dominik 141
 Ilija 28
 Mat. Nikola 151, 363
 Pavo 151
 J. Vice 326, 327
 Pulja v. Apulija
 Puršigrasović
 Jovan 219
 Vujin 219
- R**
- Rade Radov 204, 205
 Radibratović Radosava 108
 Radinović Palko 26
 Radonjić Mato 109
 Radosalić (Alegrieto) Vlaho, pomor. kapetan, 53, 54
 Radovanović Vlaho 14
 Raci (Razzi) Serafin, dominikanac, historičar, 56, 113, 114
 Rafael Andrijin 53
 Rafael Josipov 195
 Rahela 389
 Rama Ivan 53
 Rajna 317
 Ranjina, dubrovačka vlasteoska porodica,
 Dinko, pjesnik, 311, 313
 Nikola, kroničar, 113
 Raošević Rade 222
 Rapa Romano, liječnik, 269
 Rastići (Resti, Restići), dubrovačka vlasteoska porodica,
 Andrija 172
 Benedikt 219
 Dživo 172
 Džono, kroničar, 113
 Frano 172
 Ratković Nikša 24
 Rausa Simon 30
 Ravena 12
 Regina, sultanova žena, 88, 89
 Rencije (Rincius, Renzus), iz Anverse,
 Antonije 162
 Mihael 162
 Reuben Abram 155
 Rešetar Milan 288, 291—294
 Ribera David, liječnik, 97, 270, 271
 Rigi Antun 218, 339
 Rijeka, u Italiji, 238
 Riki I., specijarij, 31
 Rikoma Samuel 47 i d.
 Rim 24, 53, 81, 102, 159, 246, 256, 258, 260, 265—269, 282, 284, 288, 299, 300, 321, 342
 Rimske Carstvo, Rimljani, 10, 243
 Rios Jakov 193
 Risikarius Andreja 67
 Riskorolo Jakob, liječnik, 260
 Robes Izak 151
 Robita Jentob 167
 Roderiguez (Rodriga, Rodrigez)
 Danijel 92—94, 152, 155, 159, 161, 227, 353, 377
 Elias (Filip Montalto), liječnik, 296
 Joan v. Amatus Lusitanus
 Karlo 167
 Rodos Hadži-Mojsije 355
 Rodosto 306
 Rome David 373
 Roza
 Benjamin 220
 Mojsije 221
 Rogaćić Baro 352
 Rotulo Ant. Pavao 151
 Roziljo Izak 172
 Rozinjolo Bernardin 354
 Ruben 389

Rubeus Menahem 352
 Rubiani-Volfart, trgovci u Veneciji, 200
 Rubinson Viljem, engleski i francuski konzul u Dubrovniku, 170
 Ruda Stijepo 239
 Rudina Mrkše Žarkovića 26
 Rufoli Petar 25
 Runio Izak 157
 Ruseto, Jevrej in iz Bitonta, 33
 Rusković Nikola 237
 Ruso Nikola, liječnik, 267
 Ruspi-Tiraboski, trgovci u Veneciji, 221
 Rustan-paša, veliki vezir, 320
 Ruvio Abram 373

S

Saba (Sabaz)
 I Abram 203
 David 155, 239
 Izak 151, 155, 203, 204
 Sabadi Abr. Izak 145
 Sabado! Gracijan 150
 Sabah David 104
 Sabataj 142
 Sabataj
 Jakov 85, 155
 Juda 170
 Sabati Elija, liječnik, 245, 246
 Sabatinus iz Tripolisa 30
 Safed, u Palestini, 320, 344
 Sagaci
 Aron 212, 213
 Jakov 212
 Mojsije 212
 Sagariga Alojzije 47
 Sagroević Frano, dubrovački pomorac i pisac, 311, 405
 Sakazov Ivan 215, 219
 Salama
 Danijel 98
 David 98
 Josip, hirurg, 55, 251—253, 257, 259, 260, 262, 269, 308, 373, 392
 J. Klara, njegova kći, 179, 378, 379
 J. Rahel, njegova kći, 308
 J. Tamara, njegova kći, 308
 Zoe, njegova žena, 251, 254, 308, 333
 Salamanka, u Španiji, 281, 282, 299
 Salamo Mojsije 167
 Salamon
 Juda 167
 Majmon 167
 Ben Menahem 251
 Salamun 108 i d.
 Salamun iz Beograda 143
 Salamun 144
 Salamun Nijemac 146
 Salanum Izrael 237
 Salamun Jakov 193
 Salata Fr. Julije 353
 Salerno, kod Napulja, 244
 Saligeri Jakov, liječnik, 245
 Salom Josip 167
 Salimbene S., dubrov. trgovac, 32
 Salvato David 219, 221
 Samalja
 David 211, 213
 Sentob 211
 Samson
 Baruh 166
 Josip 198
 Samuel, hirurg, 25, 245
 Samuel 158
 Samuel
 Abram 221, 222
 Andelo 239, 352, 362
 Baruh 167, 170
 Izak 306
 Josip 221, 222
 Sanctone Tarquinio, pseudonim dubrovačke vlade, 266
 Sančo Lazar 158
 San Dordo, kardinal, 265
 Sankta Maria Vice, Dubrovčanin, 352
 Santa Maura, otok u Grčkoj, 364
 Santander, u Španiji, 50

- Santaremo, u Portugalu, 281
 Santilja Krisoldo 351
 Sanuto Marin, mletački kroničar, 45
 Sarafatin Izak 352
 Saraj Manuel 341, 344
 Sarajevo (Vrhbosna) 5, 95, 96, 117,
 154, 156, 162, 177, 202—214, 264,
 326, 339, 385, 402
 Saralvo 344
 Saralvo
 Jakov 383
 Juda 373
 Samuel 383
 Sarfati
 Josip 355
 Salamun 168
 Sarmiento Franjo, zapovjednik Her-
 cegovina (1538—1539), 351
 Saruh H. Josip 227
 Saso
 Jakov 355
 Nahaman 155, 156
 Saso Zuri Jakov 305
 Saul David 67
 Sason Juda 154
 Saul David 67
 Savona, kod Denove, 352
 Savano Jakov, rabin, 103
 Seč Nikola, hrvatsko-dalmatinski
 ban, 15
 Sefardi 39
 Sehil Izak 207
 Seladi Josip 145
 Selim II, turski sultan, 79, 294, 319,
 321, 324
 Semeso Simon 31
 Semiti 39
 Senior
 Abram, španski dvorski rabin, 61
 David 98
 Salamun 146
 Senj 14
 Sepil Mojsije 172
 Sepili Josip 213
 Sereneli Jakov 179
 Servadio
 Samuel 98
 Simon 98
 Sesa Gabrijel 155
 Severinus Federicus, liječnik, 292
 Sevilja 58, 299
 Sfondrato, kardinal, 260—262, 265
 Sfondrato Nikola 258—262
 Sides Haim 219
 Sicilija 10, 14, 15, 21, 22, 30, 32,
 34, 38, 42, 49, 50, 61, 351, 356
 Sid
 David 157
 Gedilja 141, 143
 Siget, u Madarskoj, 78
 Sigismund August, poljski kralj,
 319
 Siksto V, papa, 260, 262
 Silva 91
 Simko Jevrejin 31
 Simon 247
 Simon (Symon), Jevrejin sa Malte,
 14
 Simon Izaka 23, 24
 Sirakuza, na Siciliji, 30, 52
 Sirija 199, 349
 Sisa
 Jakov 158
 Juda 158
 Skadar 169
 Skarata Laterca Ferdinand 230
 Skender, bosanski paša, 117, 118
 Slano, kod Dbrovnika, 43, 46, 356
 Skoplje 47, 48, 70, 96, 141, 147, 151,
 155, 163, 166, 169, 170, 178, 179,
 192, 199, 205, 207, 208, 213, 215,
 239, 305, 326, 330, 333, 339, 352,
 363
 Smojanović Milovan 15
 Sofija 95—98, 101, 121, 145, 168,
 169, 173, 174, 194, 195, 198, 202,
 213, 215—224, 326, 336, 337, 339,
 340, 342, 382, 402
 Soko, trvdava u Konavlima, 263
 Sokolović Memhed-paša, veliki vezir,
 152, 319, 321

- Solun 40, 41, 61, 62, 65, 66, 95, 140, 141, 144—146, 151, 153—156, 172, 179, 180, 205, 226, 235, 282, 286, 291, 296, 306, 320, 342, 352—354, 361, 387
- Soriano Izak 177
- Sorkočevići (Sorgo), dubrovačka vlasteoska porodica, Andrija 209
M. Andrija 82
Frano 145, 146
N. Luka 82
Miho 333
Tom. Pavo 82
Vlaho 208
- Spata Dimitrije 25
- Spina Josip 235
- Split 41, 93—95, 102, 140, 161, 193, 203, 211, 402
- Srbija, Srbi, 1, 12, 20, 21, 27, 33, 41, 137, 349, 372
- Srd, brdo nad Dubrovnikom, 102
- Sredozemno More 9—11, 41, 64, 65, 67, 68, 78—80, 138, 156, 159, 225, 401, 402
- Staj Dživo 221
- Stati, Grk, 177
- Stela, žena Salamuna iz Španije, 53
- Stevan Dečanski, srpski kralj, 12
- Stevan Lazarević, srpski despot, 20
- Stjepanović Tomaš 169
- Stimola Paolo 32
- Ston 293, 383
- Struk Salamun 31
- Sturanović Vlaho 180
- Sučuraj, na Hvaru, 238
- Sulana David 163
- Sulamli Izak 66
- Sulan Izak Menahem 166
- Sulejman II Veličanstveni, turski sultan, 65, 72, 78, 79, 165, 285, 294, 313, 317—319
- Sumaripa Leonardo 306
- Sumeli Benvenisti 160
- Suriani Izak 306
- Suriel (Soriel)
- Mojsije, iz Soluna, 70, 140
- Mojsije 99
- Mojsije, iz Bitolja, 156, 239
- Mojsije, u Ankoni, 340
- Samuel 155
- Sušak 294
- Sveta Gora (Atos) 12, 138
- Sveti Arhanđel Mihajl, manastir u Jerusalimu, 12
- Sveti Kataldo v. Kataldo
- Sveta Liga Prva (1538—1540), savez kršćanskih država protiv Turske, 68, 75, 80, 139, 140, 188, 282, 351
- Sveta Liga Druga (1570—1573), 51, 78 i d., 148 i d., 160, 188, 197, 200, 353
- Sveta Zemlja v. Palestina

Š

- Šah-Mehmet, iz Garigrada, 198
- Šibenik 16, 238
- Šik Lavoslav 289
- Šipan, dubrovački otok, 245, 268
- Španija, Španci, 21, 23, 36 i d., 45, 49, 50, 57, 60—62, 64, 68, 75, 77, 78, 227, 237, 244, 275, 299, 311, 313, 318, 319, 351, 403, 404
- Šumet, selo kod Dubrovnika, 21, 108, 109

T

- Tabakarija, dio dubrovačkog predgrada Pila, 230
- Tabor, dio dubrovačkog predgrada Ploča, 69, 371 i d.
- Tadijin Pavo 392
- Talmud 62
- Talmud-tora Jerusalema 344
- Talmud-tora Safeda 344
- Talmud-tora Soluna 392
- Taranto, u Italiji, 67, 351
- Tasas Naman 239
- Teutonik Jedidija 234
- Tiber, rijeka u Italiji, 284

- Tiberija, u Palestini, 321
 Tir, u Siriji, 199
 Tiraboski-Ruspi, trgovci u Veneciji, 221
 Tobi (Tubi)
 Abram 167, 171, 178, 203, 204
 Jakov 172, 206, 333
 Majmon 212
 Toledo 60, 283, 290, 299
 Tolentino
 Mordohaj 104, 383
 Sabato 383
 Tolezino Samuel 354
 Toma Ilić, bratar, 55, 56
 Toma Lučin 147
 Tomašević
 Duro 169
 Lale 169
 Tomković Marko, pomor. kapetan, 33
 Torilja Peroto, španski konzul u Dubrovniku, 49, 53
 Torkvemada, veliki inkvizitor, 61
 Toskana 41, 206, 230
 Tracija 192
 Trani, u Italiji (Apulija), 22, 28, 29, 59
 Trapani, na Siciliji, 356
 Trebinje 147, 164, 263
 Trento 90
 Trepiano Pavao 351, 352
 Treskavac, manastir kod Prilepa, 138
 Tridentinski sabor 255
 Trigo Salamun 82
 Triles Juda 152
 Trinke (Trink, Trinki)
 Abelalel 237
 Abram 153
 David 167
 Izak 361
 R. Jakov 167
 Menahem 340, 382
 Natan 236, 354
 Salamun 237
 Tripolis, u Africi, 15, 30
 Trogir 356, 375
 Trolios Juda 377
 Trombino Albert 177
 Truhelka Branimir 5
 Tudise Salamun 340
 Tudizići (Tudisi), dubrovačka vlasteoska porodica,
 Augustin 195
 Marin 211
 Tunis 357
 Turčinović Cvj. Marin 52, 53
 Turska, Turci, 20, 33—35, 38 i d., 45 i d., 58, 64 i d., 70—77, 87, 91—95, 97, 101, 103, 108, 110, 115, 138 i d., 148 i d., 160 i d., 182 i d., 200 i d., 230 i d., 234, 251 i d., 261—267, 282, 285—287, 294, 296, 313, 317—324, 337, 338, 343, 349 i d., 372, 373, 382, 399, 401, 402, 403
 Tuzla, u Bosni, 294

U

- Ugucone iz Padove 32
 Urbinska vojvodina 286
 Uroš V, srpski car, 138
 Uskoci 68, 80, 148, 164, 171, 237, 238, 294
 Usriel
 J. Abram 209
 Josip 209
 Uziel (Usiel)
 Josip 99
 J. Josip, iz Soluna, 172
 Josip, iz Skoplja, 333
 Palomba, njegova žena, 333

V

- Valenci
 Abram 167, 340
 Job 167
 Valencino David 88
 Valentin Abram 166
 Valentino Mihajl 193
 Vales Salamun 213

- Valona 11, 14, 25—29, 31, 34, 49, 66, 67, 70, 144, 150, 168—170, 172, 174, 227, 228, 235, 239, 247, 328, 340, 351 i d., 361—364, 387
- Vanuči Džovani-Baptista, liječnik, 276, 277, 292
- Vatikan 256, 262, 268, 288
- Vattal Samuel, Englez, 197
- Venecija (Mletke), Mlečani, 10—14, 17, 18, 30, 41, 42, 45, 46, 49, 51 i d., 61, 62, 68, 75, 78—81, 93, 98, 121, 141, 142, 147, 148, 151, 152, 155, 162, 163, 166 i d., 173, 179, 180, 183 i d., 191 i d., 200, 204, 206, 212, 213, 219—224, 227, 228, 235—238, 269, 280, 283, 285, 288, 290, 291, 296, 299, 304, 309, 313, 317 i d., 326, 327, 331, 333, 336 i d., 362, 375, 379, 381, 384, 385, 392
- Ventura
David 168
Izak 168
Manuel 155
- Verona, u Italiji, 28, 70
- Veselković Ilija 108
- Vetori Pier, filolog, 290
- Vetranović Mavro, pjesnik, 312
- Vidah Izak 338, 339
- Vidaković Aleksandar 251
- Viljalon Kristoval 318, 319, 322
- Vis 237
- Vita Avantov 53
- Vital Salamun 356
- Vitite
Abigail 387
Abram 387
- Vivant Bonaventure, iz Provanse, 17
- Vivant Manuel 17
- Vives Astrukov 18
- Vladeskajić Franjo 109
- Vladisava Mališina 108, 109
- Vlaho Simov 339
- Vodopić Vlaho 221
- Vodopija
Miho 163
Vlaho 392
- Vlajki Frano 223
- Vojnović Kosto, pravnik i historičar, 24
- Volta D. Francusko 85
- Volfart-Rubiani, trgovci u Veneciji, 200
- Volčić Andrija, dubrovački vlastelin, 17, 24
- Vosi Petrus, sa Malte, 15
- Vrhbosna v. Sarajevo
- Vuile Džon, Englez, 384
- Vukašin Vukićev 102
- Vukašin Radov 222, 223
- Vukčić Stjepan, herceg, 263

Z

- Zabeno Ben Kakija
Don David 180
Don Mojsije 180
- Zadar 14—16, 236
- Zakuto
Abram 169
Jakov 230
- Zamanja, dubrovačka vlasteoska porodica,
Džan-Marija 239, 362
Marin 351
Fr. Miho 223
Orsat 239, 362
- Zanketi Vicko 210, 223
- Zante, otok u Grčkoj, 235, 237
- Zapad 12, 13, 39, 50, 54, 64, 65, 70, 80, 81, 86, 92, 96, 133, 137 i d., 148 i d., 161 i d., 165, 184, 193, 194, 234, 255, 287, 356, 399, 401, 402, 404
- Zarfati Samuel 199
- Zbor popova u Dubrovniku 354
- Zebulon Aser 213
- Zerfeti Izak 141
- Zesa Baldasar 170
- Zizerović Marin 373

Zlatarić

S. Dinko, pjesnik, 311, 312

S. Miho 238

Zrinski Nikola, hrvatski ban, 78

Zuzolo iz Barija 33

Zuzorić

Bernard 151, 204

Cvijeta 151, 290

Zvijezdić R. Pasko 2 06

Ž

Žarković Mrkša v. Rudina

Živko stražar 73

Žudeović Vl. Jero 35

Žudiević M. Mareta 35

Žudioska ul. v. geto

Žudiović Tonko 53

Y

Yat Viljem, Englez, 196, 384

Yversen, francuski agent u Dubrovniku, 75. 76

II

A

Akreditivi 162, 187, 194, 324
aksadž, mjera težine, 30
alat ribarski 16, 17
alhemija 243
aniž 33
apotekar v. specijarij
arsenik 236
astrologija 321
astronomija 243
atlas 165, 183

B

Bakar 30, 191, 192, 236
bailo firentinski 56, 286, 321
ban hrvatsko-dalmatinski 15
biseri 49, 156, 177, 193, 196, 201
bob 158
bojkot jevrejski 56, 286, 321
bokari 194, 395
bolesti spolne 247, 248
bombardijer 49
brodolomi 235 i d.
brodovi 14—17, 26, 30, 31, 41, 47,
49, 50, 53, 64, 68, 69, 70, 75, 78
—80, 83, 148, 158, 164, 170, 191,
209, 225 i d., 233 i d., 326, 353,
356, 361, 362, 401

brodovlasnici jevrejski 225 i d.
brokat 86, 235
bule papine 53

C

Carina 14, 21, 26, 66, 67, 86, 91 i d.,
96, 100, 101, 140—145, 149, 152,
156, 159, 168, 181—190, 201, 208,
210, 213, 401
cimet 70
collegantia v. trgovačko društvo
crkva dubrovačka 21, 90
crvac (cremesi, grimizna boja) 86,
92, 149, 151, 154, 156, 165, 169,
170, 198, 200

Ć

Ćilimi 92, 164, 206
ćirilica 26, 163

Č

Čaše 236
čajuš turski 87, 89, 165
čelik 52, 247
čifut 35
činovnici sanitarni u Dubrovniku 55
čuvar dubrov. geta 74

D

Dadilje Jevreja 256
damask 155, 375
dinastija
 aragonska 34, 42
 anžuvinska 22
drumovi turski 41
drvene dubrovačke kuće 20
drvo 14, 361
dućani jevrejski 75
dvor španski 51

F

Fabrikati 14, 79
filozofija 37, 60, 62, 204, 267
franjevačka farmacija 249
franjevački manastir 248, 256

G

Galeon (brod) 49
graditelji 11
graditeljstvo 11
grimiz v. crvac
grožde 235
gunjevi (šćavine) 149, 152, 159, 164,
 166, 167, 191, 193, 206, 212, 236
gusari 42, 43, 64, 148, 237, 294, 350,
 352, 357, 361, 362, 364
gusarska država u Africi 64

H

Hajduci 232
harač turski 101
hramovi jevrejski 40, 103

I

Indigo 164, 186, 238
industrija 12, 22, 36, 37, 41, 165
industrija tekstilna 20, 42, 185, 192
intolerancija prema Jevrejima 52, 54,
 90, 107, 129, 259, 271

K

Kadija hercegnovski 46
kalaj 212
kaluderi 11, 293
kamenje drago 29, 30, 155, 196, 379
kancelari 11, 28, 393
kancelarija dubrovačka 13, 16, 26,
 46, 258, 387
kanalizacija Dubrovnika 20
kape vunene 230
karantena 87, 154, 233, 234, 372
karat, mjera, 30
karat, dio vrijednosti broda, 226
karavane trgovačke 21, 49, 80, 87,
 139, 164, 165, 169, 189, 190, 192,
 232—234, 372
kardinali 256
karizeje (fine tkanine) 70, 149, 162,
 163, 182, 183, 193, 198, 199, 200,
 201, 204, 212
kartanje 373
katarakta očiju 245
katran 361
kava 210
kimel 33
kiridžije (kramari) 48, 101, 169, 234,
 372, 382, 401, 408
klinčići (mirodija) 155
knjiga brodska 14
knjige jevrejske 326, 327, 382
kola, mjera nosivosti broda, 59, 226
kolonijalna roba 144, 149
kolonije trgovačke 33, 65 (firentin-
 ske). 77, 95 i 399 (dubrov.)
kolonije trgovačke jevrejske 36 i d.,
 80, 87, 88, 95, 139, 399
konji 47—49, 51, 109
kontraband 184
konopi 194
konzuli
 dubrovački 50, 159, 352, 353, 356,
 357, 361—364
 engleski 170
 francuski 170
 jevrejski 76, 87, 89, 92, 94, 168,
 197, 233, 326, 356

mletački 14
španski 42, 49, 50, 53
koralji 16—18, 23, 24, 29, 196
kože 14, 18, 21, 30, 53, 70, 87, 92,
101, 144, 146, 149, 153—159, 161,
162, 165—169, 184, 187, 191, 192,
198, 199, 205, 207, 212, 218—222,
230, 236—238, 337, 339, 340, 361,
362, 375, 384, 385, 392
krijumčarenje 69, 75
kuće dubrovačke 21
kuga 22, 252

L

Lade v. brodovi
lan 31, 92, 158
lihvarstvo 176, 216, 408
liječenje očiju 245
liječnici 11, 12, 276, 292—294
liječnici jevrejski 12, 13, 25, 40, 62,
90, 97, 110 i d., 243—271, 284,
317, 320, 352, 369, 405
luka (skela) dubrovačka 66, 91, 92,
101, 141, 142, 148, 161, 182, 184,
187, 322, 323, 325, 337, 356, 371,
401, 407

M

Manastiri 21, 90, 256
maskiranje 19
mastionice, mastioničari, 21, 304
matematika 37, 243
medicina 37, 243 i d.
mešetari 32, 70, 81, 83—85, 161,
163, 178, 377
mirazi 21, 386 i d.
mirodije 92, 155, 156, 158, 159, 184,
186
mjence 17, 53, 66, 146, 151, 157,
158, 162 i d., 171 i d., 194, 198,
201, 208, 209, 211, 212, 218—220,
239, 326, 338 i d., 378
molitvenici 193
mornarice ratne 65, 68, 78, 79, 83,
148, 153, 187, 209, 235, 237, 353,
363

mornarice trgovačke 20, 41, 401,
402
mučenje Jevreja 109—134
mučila 52, 121 i d.
municija 39
muslimani 79, 80, 83, 203

N

Nadbiskupi dubrovački 53, 90, 91,
246, 255—270, 277—279, 287—
289, 312
najam geta 75
nard, mirisava biljka dešpik, 155
nauke prirodne 37, 60
naval v. vozarina brodska
nosači 81, 401, 403
notari 11, 18, 53, 175, 205
notarijat dubrovački 16, 168, 387,
391
novčari jevrejski 10
novčarstvo, novčarski poslovi, 11,
22, 37, 41, 145, 155, 156, 171 i d.,
194 i d., 208
noževi 145

O

Ogledala 170
olovo 92
opat Sv. Jakova od Višnjice 53
općine jevrejske (sinagoge)
u Bugarskoj 216, 217
u Dubrovniku, 7 i d., 64-69, 75, 89,
99, 100, 102—104, 128, 139, 160,
162, 188, 326, 328, 332, 334,
335, 337, 377, 378, 382, 383,
392, 406
u Sarajevu 213
orah muškato 70
oružje 39, 40
osiguranje brodova 229

P

Pamuk 14, 15, 92, 149, 153, 158
papar 70, 167, 184, 186, 193, 205,
212, 238

papir 158, 164, 166, 185, 186
 perušine 145
 pisar brodski (škrivan) 14, 15, 163
 pljačkanje Jevreja 43—51, 107, 189
 pljačkaši 70, 164
 platno 66, 75, 152
 pomorci 14, 21, 26, 43, 49, 51, 78,
 235, 247
 pomorstvo 64, 225 i d., 233 i d., 401,
 402
 porta (turska vlada) 44, 87, 116—
 118, 146, 152, 174, 261, 320, 321
 poslanici dubrovački 67, 101, 117,
 146, 152, 159, 163, 174, 175, 187,
 190, 198, 208, 210, 258, 324, 333,
 337, 338
 poslanik portugiski 144
 potres u Dubrovniku 5, 103, 104
 prah puščani 40, 169
 procesi protiv Jevreja 108—134
 progoni Jevreja 97, 98, 100, 108—
 134
 prikazivanja crkvena 19
 prostitutke 256, 373
 protureformacija katolička 255
 providur Kotora 46
 providuri gradski u Dubrovniku 72
 —74, 183, 184, 269, 270
 prsteni 29, 30

R

Rabini 13, 23, 52, 61, 62, 70, 103,
 119, 122, 126, 182, 207, 286, 320,
 327, 329, 351, 382, 391, 404
 ratarstvo 36, 37
 raz, tkanine, 99, 153, 210, 211, 222,
 223, 238, 337, 375
 reobarbar 237, 238
 riba 29, 118, 191
 ribari 16
 ritualna umorstva 51, 107 i d.
 riža 158, 194
 ropstvo, robovi, 68, 349—357, 392,
 407
 rudača 92
 rudarstvo 20, 137

S

Salvum-kondukt za Jevreje 97, 103,
 182
 sapun 92, 186, 230
 sekvestar tkanina 27
 sinagoga 11, 40, 72, 100, 103, 178,
 284, 286, 307, 320, 327, 331, 379
 —382, 392, 393, 407
 skela v. luka
 slikarstvo dubrovačko 21
 sluškinje Jevreja 89, 90, 96, 127,
 256, 268—269, 284, 312
 smokve 15
 smola 73, 206, 340, 361, 375, 376
 specijarij 13, 14, 30, 31, 52, 59, 247,
 249, 292, 295
 spolne bolesti v. bolesti
 sô 13, 14, 25, 28, 42, 92, 170
 srdele slane 194
 srebro 35, 49, 379, 392, 395
 staklo 15
 stečajevi 239
 stoka, stočarske sirovine, 51, 77,
 137
 strojenje koža 18, 230
 subota, poštivanje dana, 48, 374—
 376
 suci jevrejski u Sarajevu 214
 sud dobrih ljudi 52, 154, 177 i d.,
 196, 197, 333, 334, 337, 377, 379,
 380, 382
 sukobi među Jevrejima 75, 176 i d.,
 196, 197, 337 i d., 387, 404, 406
 sultani turski 39, 67, 78, 88, 89, 91,
 115—117, 165, 216, 247, 261—
 263, 285, 318—321
 sumpor 73
 svećenici 26
 svila 11, 23, 70, 86—88, 92, 141—
 143, 149, 150, 153—156, 164—167
 169 i d., 178, 183, 184, 187, 197,
 205, 213, 235, 236
 svita 156, 184, 187, 191, 198, 283

Š

šećer 92, 158, 164, 177, 184, 186,
355
šiške 193, 340, 361
škola
dubrovačka 21, 82, 300, 301
jevrejska 62, 243, 382, 383

T

Tanjiri 194
teologija 37, 60
testamenti Jevreja 391 i d., 404
tjeranje Jerveja
iz Dubrovnika 54—56, 58, 81, 97
iz Napuljske Kraljevine 63, 70
iz Španije 36 i d.
tjestenina 177
tiskara jevrejska u Carigradu 321
tkalci 26, 27
tkanine 11, 14, 15, 47, 51, 53, 66, 67,
70, 86, 92, 142—144, 149, 150,
154—156, 158, 161, 164—169, 178,
182—185, 193, 198, 200, 201, 203
—204, 209—212, 218, 220, 224,
235—238, 355, 361, 362, 385
tkaonice 21, 28, 88, 229—230
trava za bojadisanje 15
trgovačko društvo (collegantia) 29
trgovci 14—16, 25—27, 33, 34, 42,
48, 52, 53, 65, 66 i passim
trgovina passim
trirema 49
tunovina 238

U

Ubijstvo neke starice 51, 54
učitelji 11, 382
ulje 15, 29—31

univerziteti 244
ustanci u Turskoj 164

V

Vaze 184, 186, 390
velur 32, 86
veziri turski 79, 264
vino 155, 292
vjenčanja Jevreja 386 i d.
vodovod dubrovački 21
vosak 92, 149, 154, 162, 164, 166,
167, 184, 187, 198, 204, 210, 212
vozarina brodska (naval) 30, 159,
233
vrtarar geta 74
vrijedanje Jevreja 96
vuna 42, 92, 155, 164, 169, 170, 187,
191—193, 213, 217, 237, 339

Z

Zajednice jevrejske 36, 40, 41, 57
zajmovi 17, 175, 176
zanati, zanatlije, 21, 22, 26, 36, 37,
39—41, 88, 139, 165, 192, 229—
231
zlatari 29, 30
zlato 49, 379, 392, 395
zvono 30
znakovi na jevrejskoj odjeći 71, 89,
102

Ž

Željezo 15
žene 21 (dubrov.), 47, 48 i 374 (je-
vrejske)
živežne namirnice 11
žito 11, 29, 42, 52, 56, 58, 59, 147,
168, 174, 193, 292, 361, 362

XIII - SLIKE

Dubrovnik

1321
Anno 1321

Anno 1321

Magistri Roberti ecclesie Sancti Petri pro grege et grege fuisse et receptis
a Apud magis et magis. Nunc sunt et colligunt et unguentis et melle
et magis. Et idem et magis. In prope prope
Suo tempore et ad magis. Sed et prope magis tempore pro suo sine
et prope. An deo pro magis. pro magis factis omni
Iusto phyllo. magis gratia. et pro magis phyllo. salutem
et regis et pro Andrea magis. et venetis et ad et pro
ad hoc notario et regis.

Anno 1321

Decimus redemptio pro grege et prope fuisse et regis. et prope redemptio
pro xy. et prope. magis. et prope pro prope.

die Inij maj 1502.

Samuel nichoma hibernus qui fuit ad partem hinc Regis Edwardi
ballas priores et alias res sacras et mulieres transporta-
das Schopias sponte condempnit et ad Jordanam pro dicta
traditione Juam necessarii de maleficia et gravamina in
veritatem partem et acceptantem et in eo gerit in hoc modo
Vr. Quia dicitur Juam pmissit venire Regem de Anglia
prima parte mensis cum equis quadraginta bonis et suffi-
cientibus Vr. quia in illis p dicitur q cogitabat et reliquis q i
omnibus Samaribus p ballis occidit et in illis Regem de Anglia
parte mensis venire et occidere ballas et mulieres dicit
Samuelis occidit mulieres duas p equo fuit et fuit
ballas duas p equo dimodo ballis no occidit postea
ballas quas p dicitur fuit in occidit florentiam et in
obligatus dicitur. Juam vadit de de mare occidit et occidit
de Regis pro dicta via in toto occidit et recepta tramite
dicit Samuelis et eius mulieres et ballas quas lenavit
condempnit Schopias in dictis equis cum saluato ipius
Samuelis ac aliorum virorum qui in eo cogitabat et dicitur
mulierum et ballas cum toto haurit. Dicitur Samuelis pro
mittens eis fuit bonam et fidelis secretari et in tota via
ubi erga eos humanitate et officio boni et fidelis veritatis
et totius hinc honeste et p dicitur esse dicit Samuelis obdicit
et p dicitur et hinc bona custodia et vobis redit et ballis suis
Cum p dicitur si p dicitur dicitur aliquis equus q dicitur Juam.
In obligatus p dicitur sine subito p dicitur de totidem alijs equis
quod quando et quod dicitur veniens fallit et dicitur p dicitur
Dicitur Juam p dicitur obligatus dicitur Samuelis in p dicitur
et ballis dicitur Schopie sine aliquo mancipio cum dicitur
Et si p dicitur opus esset ei p dicitur de pluribus equis q dicitur
p dicitur maior p dicitur p dicitur dicitur Samuelis nisi p dicitur
quadraginta res. In casu quo dicitur Juam p dicitur
p dicitur p dicitur necessarii de equis loco dicitur p dicitur
dicitur Samuelis fuit dicitur p dicitur dicitur dicitur Juam
Cum Samuel p dicitur dicitur Juam p dicitur p dicitur
p dicitur p dicitur dicitur Schopias p dicitur p dicitur
p dicitur p dicitur de qua mercede habere dicitur hinc autem dicitur
p dicitur p dicitur equo et p dicitur p dicitur opus dicitur
p dicitur dicitur p dicitur p dicitur p dicitur p dicitur
dicitur Samuelis p dicitur p dicitur dicitur Juam p dicitur
p dicitur p dicitur eius repaha p dicitur p dicitur Cum dicitur
qua dicitur p dicitur p dicitur obstravit dicitur p dicitur q dicitur

Ugovor S. Rikome za putovanje u Skoplje, 1502 g.

Die xxij Aprilis 1540

Pr^a Pars est de dan^o libertatum D. R. & Com^o q^o pro
congregan^o liberos in una ad habitan^o. p^ontem eli
g^o quinq^{ue} aut sex domos pro sua habitent.
Il q^o pl^umi s^unt iⁿstat^u necessarii. et domos su
asintu referri debeant ad p^{ri}ncipalissim^u et q^o p^{ri}
cip^o faciant. d^{ist}is habitis ut fiant signa q^u
bu^s distinguantur. a. christiani ————— f. xxxvi

S^a Pars est de d^{ist}ib^us faciendis

Pr^a Pars est de dan^o libertatum D. R. & Com^o

Prva odluka vlade o podizanju geta, 1540 g.

uno de quali sta la pegola, di cuiu del comune, e nel alio si
 conserva lo sifone del comune. Nella parte di Levante
 in suru parimenti due case, mi una de quali habita l'una magalu
 madi il sotto quella, in suru dua magazini, quale case e. Longa
 by. 10. e Longa by. 14. e. e. In l'altre habita Marche gl'altre
 parlabundiu. e. e Longa by. 13. e. e. e Longa by. 10. e. e. suto
 quella un d'omommi sono dua magazini.
 In suru de li pigliora g'isti quattro case, e. s'iti magazini
 perche li magazini della pegola e del sifone se a s'itummi per uso
 del comune. Di s'itummi scoton e l'alto della d'ella sia. quale s'itum
 da mi p'ncipaliti con uno muro buono e. li cum p'ncipaliti d'izza.
 tal che di notte non se possi schollari. dal alio capo. quale m'ent in
 modo pallare. bisogna e. cuor uno altro muro. de la mattina a l'itza
 za, it sui fare nel mezzo, la porta per l'uno a uscir. Di d'ella omb
 sempre che lo stazzoni de scandellara, se debbia sanar fuori del
 muro nel quale se fara la detta porta, e. c'assi s'itummi de la detta
 sia nel modo predito di s'it. p'ncipaliti se p'ncipaliti, che gli
 b'itummi quali nomina s'itummi multi accomodate, per la loro
 habita b'itummi nelle ditte quattro case. s'itummi s'itummi s'it
 magazini, per uscirone le roballe. e. m'entire.
 E. per dar gli m'entire per consiglio l'interim m'entire, che
 d'iti s'itummi, non uadano fuori di notte, p'ncipaliti di una
 p'ncipaliti qual habita haore la cura della porta, se fara in detto
 muro. s'itummi de li s'it. s'itummi s'itummi se debbia di putar una
 paruna. qual habita s'itummi la chiave della detta porta, con questi
 comito. s'itummi s'itummi s'itummi de li s'itummi. d'ito s'itummi
 habita s'itummi la porta, e. la mattina m'entire m'entire. di s'itummi di
 L'interimonia, la debbia m'entire, e. quando a s'itummi b'itummi e. b'itummi
 de notte s'itummi b'itummi fuori del ditte s'itummi, caschi in quella
 p'ncipaliti, s'itummi debbia dal consiglio de p'ncipaliti. e. che se detto b'itummi
 dentro habita dal comune m'entire. haore quella p'ncipaliti s'itummi de
 putara dal mag. Cur. de p'ncipaliti per la sua m'entire e. s'itummi.
 E. per dar communitummi colsa, che lo comune m'entire se a s'itummi
 de quelli de rari, che s'itummi per la communitummi. d'ita alla s'itummi
 he b'itummi de p'ncipaliti de d'iti case e. magazini. s'itummi se debbia
 p'ncipaliti una stanza, sopra li d'iti b'itummi e. m'entire loro.
 che quodunque m'entire o. s'itummi m'entire o. s'itummi, p'ncipaliti o. p'ncipaliti. che
 quini m'entire, per ogni mese habita pagari mezzo d'ita per capo.

Amatus Lusitanus

Curationum Medicinalium
AMATI LVSITANI
MEDICI PHYSICI
præstantissimi
CENTVRIÆ QVATVOR.

Quibus præmittitur
Commentatio de introitu medici ad ægrotantem,
De Crisi, & diebus Decretorijs:

Subiungiturque
INDEX rerum memorabilium copiosissimus.

Atque hæc omnia nunc accuratius recognita, diligentius
elegantiusque sunt impressa.

VENETIIS,
Apud Vincentium Valgrisium, in Officina Erasmiiana.
M D L V I I.

Naslovna strana Amatusovih »Curationum Medicinalium
Centuriae«, 1557 g.

ma vis debita naturae in diuina sententia videtur: quae conuulsa est: sic illi euacuatio euacuanda, spiritusque quoniam egressus hic de quo equino, septimo decretorio die, a natura multum per seculum habuerit, sic a caelo abstraxerat medici in pharmaco danto, quoniam iudicis certa illa mori, suspensus fuerit mirum minimum profectum in imbecillitati addendo.

Curatio non gestus secunda, de ventriculi antiquis erroribus, & capitis distillatione, ac tussis ingenti sicca, & nonnullis alijs, quae egrotam ad obitum traxerunt.

CATHARINA filia magnifici, & generosi Iohannis Gondalari, patricii Rucosini, pulcherrima virgo, aetatis septemdecim annorum: qui a teneris annis apud monachos D. Bartholomaei ageret, non ea intentione, vt ipsa monacha futura esset, sed pater illi maritum virum probum essetiam, merum apud illas comitum rari statuit. Haec igitur quum apud illas ageret, circa octo ventriculi herosiones per seipsum cepit, non eo tamen vt ea illis inges peti periret nocuum, tam grauior tandem facta, egressa erosiones ferrebat, quia magis ingravescebant, & caliditate ingente circa ipsum ventriculum cum mortibus illis patiebatur. Mala igitur qualitate per tam longum tempus in ventriculo impressa, necesse fuit etiam inde alias per communicationem quadam orienti veluti fuit a capite distillationem in stomachum ipsam, vnde dolores inchores facti sunt, & ad pectoris regionem, vnde tussis sicca, & ingens oriebatur: demum, vt paucis concludam, ob impressionem iam intemperiem in ipso ventriculo, ob otium, metorem: quia tanquam carceribus retenta manebat, seminis retentionem & te cur calidam, pituita fallis orta est, ut in Scholis indicabitur, quae in caput obrepens, & per continuum ascensum debilius facta, pituitam ipsam densitate non valebat: unde ad pectoris cauitatem per asperam arteriam, bronchium distam desiliens, tussim siccam concitabat, & febrem quotidie per dies vel tres horas cum quadam membrorum torpore mouebat. Nam tussis frequentissima, ut dixi, erat, & illa quidem sicca, ex salso humore exasperante membranam asperam arteriam intrinsecus ambientem, ex qua tumor erat vena rum pendens, ita ut postea euenit, cum quibus & ingens capitis dolor erat, & membrorum grauitas, & sicut cum salso tempore continua, quoniam parum dormiebat, & in stomacho ibidem caliditatem, febri tempore sentiebat, & eo tempore quo non tussiebat, pectoris in aquam constitutionem incuriebat, &

difficiliter

difficiliter sperabat, quod non aliunde venire certum erant, quam a multo humore desillante, speram arteriam repletam, & coarctatam habente: hic enim est tumorum morborum & affectionum vntium concatenatio, cum quibus mentes semper cursum suum solito tempore habuerunt. Pro quibus curandis vnti Medici accesserunt, quorum primus Gaudus, qui nunc apud Fulginates ex conducto Medicus agit, sanguinem per vena sectionem illi extrahere fecit, cuius pleae febricitans Suerterius superaddidit suum, per duos longos annos in eadem perseverantes curaciones: quartus Iohannes Lucentis Reuerendissimi Cardinalis de Sancto Angelo Medici doctissimus: quintus Hieronymus Fulginas, qui & nunc apud Anconitanos agit. Quia igitur morbus ex ore ventriculi originem habere ceperat, circa eum primo animam advertere, ceteris non despectis, opus erat, qui ut multas indicas perterret, a multa pituita viscosa crassa, & tenace tenebatur: proinde ad oxymel, & hiera Galeni simplicem, ex septem rebus compolitam confingimus, quae est Galeni dicitur, ea potius tamen Andromacho tribuenda est, ut ab illo octavo lib. de Compositione medicamentorum secundum locos colligitur, immo Andromachum ex I. hemifone vnto Prisco, & Asclepiadis discipulo eam accepit. Aënis restet, & Galenus non negat: habet igitur hiera haec Galeni simplex dicta ad solum modum. R. aloes Indicez ꝑ. x. malliche, cinnamomi, alliaris croci, spice Indicez, xylobalsam, ana drach. vi. misce, & cum melle despumato fiat hiera pira simplex dicta, cuius drachmam vnam cum agarici scriptulo & oxymelite, catopata parate faciebamus: quibus plerumque post attentionem cum oxymelie materiam vtebatur: quamquam & scamonium & fortiora nonnunquam predictae hierae adiungebamus medicamenta: renitens enim humor hic erat, ac solutus difficilis, vt ad scyllinum oxymel deuenire saepe quoque opus fuit. Ceterum, quia a capite facta desillatio, multum vtebatur: quae ea stomachi affectio magis intendebatur, & tussis ingens sicca oriebatur, & in somnis agrotus perseueabat: circum eam multum solliciti, quoque eramus: & eo magis quum humor desillans accutus, & salis erat, syrurum igitur hunc defertimus. R. syrurpi violacei, iunubini, ana ꝑ. sem. papaueris ꝑ. ii. aquae lactuce ꝑ. iii. misce: quateof igitur interpoliter diebus, in quibus ieruo stomacho in auroa, & quando ibat dormitum habebat, ac de ventris respondeata habita sollicitudine, pharmacu hoc propincauimus, quod habet. R. pulpaef casiae nouiter extra & vnciam vnam igitur boni nouiter parati ꝑ. ii. & sem. syrurpi soluti

ENCOMIASTES

CARMINE ELEGIACO.

AD

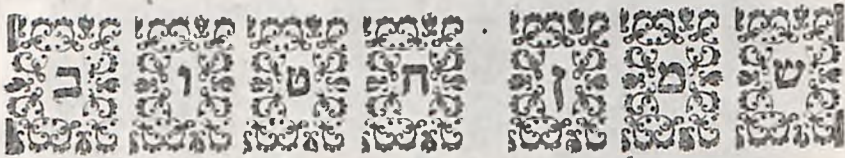
RNDVM D. THOMAM NATALEM
Rhacufanum, Art. & Medic. Doctorem
præstantissimum, necnon Ca-
nonicum Cracouieñ.
dignissimum.

C R A C O V I Æ
In officina Lazari, Anno Domini.
M. D. LXXIII.

Naslovna strana Didaka Pira »Encomiastes«, 1583 g.

ספר

על הראש שוורד על הזקן

טו טעוז הברו ידיר עני הבורם מלאים וזו פדחת עטוקים עתיקים וטחוקים
יבטוקים טנה פיזשים הישים וכדרשים מקדשים אטר בצרין - הסת הנברכים
הנבירים האבורים מעלה הרב והטוד המקבל זמית צמורתי שלמה
אודת טודר לב לזה - ומלחק דה עטר לעדו נמד ופחז
ותלפוז זיחו הרב הכולל החמד העמו כמדוד אודין
חבימים יטטו מרוטו הדדיו יתנו תבום

עצירם בגימטריא

מסת בתי ציבור סגולה

עמ השמן הטוב

מנס כעין נהן על ידי העתם סגולם סמכום נקדמס

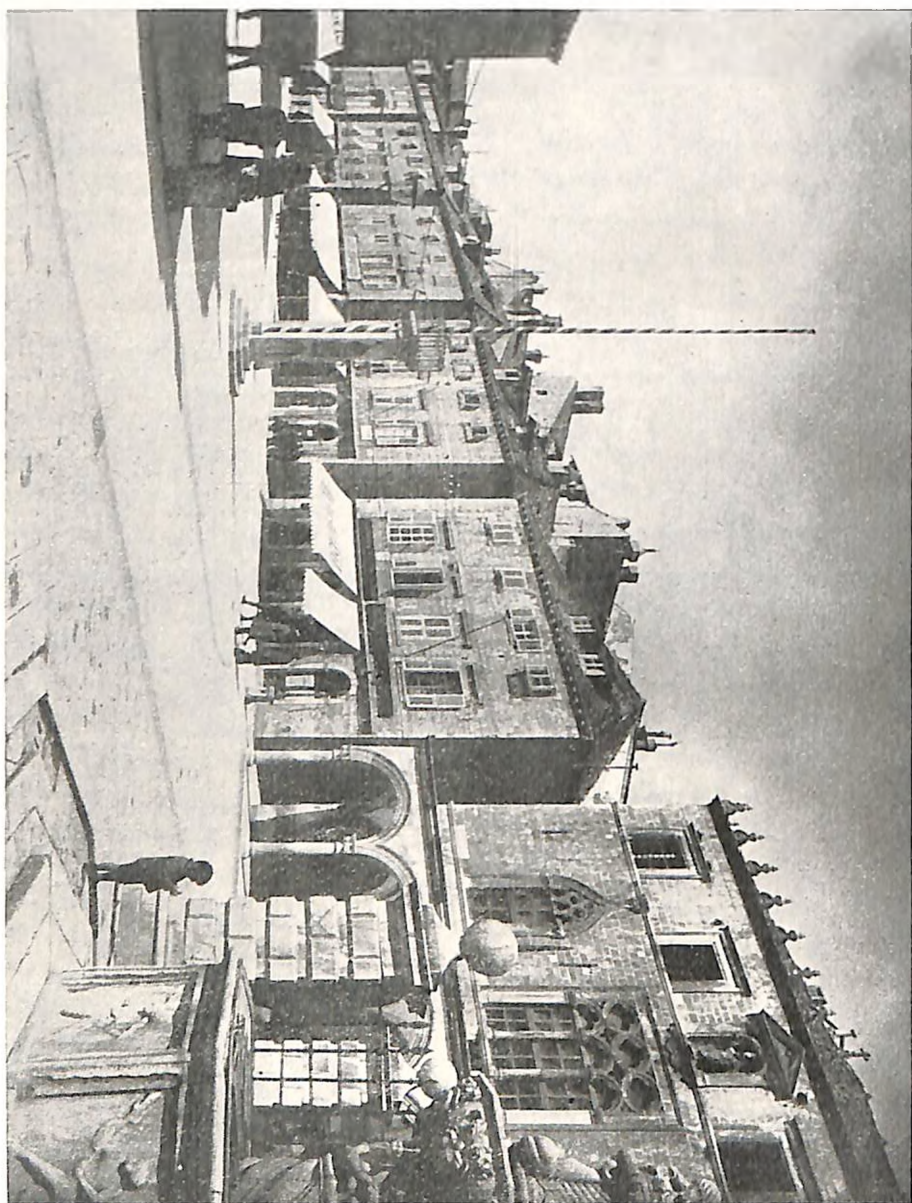
Appresso l' Illustris. & excell. comisaria Vendramina.

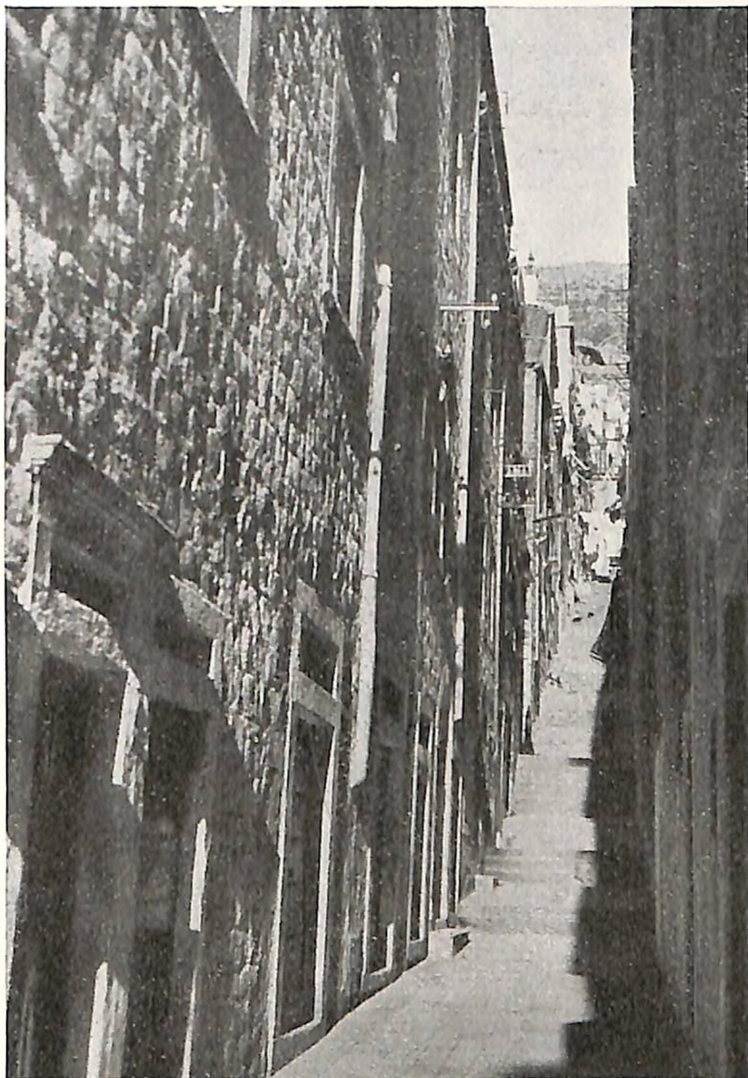
Per Antonio Rizzi.

Con licentia Superiori.

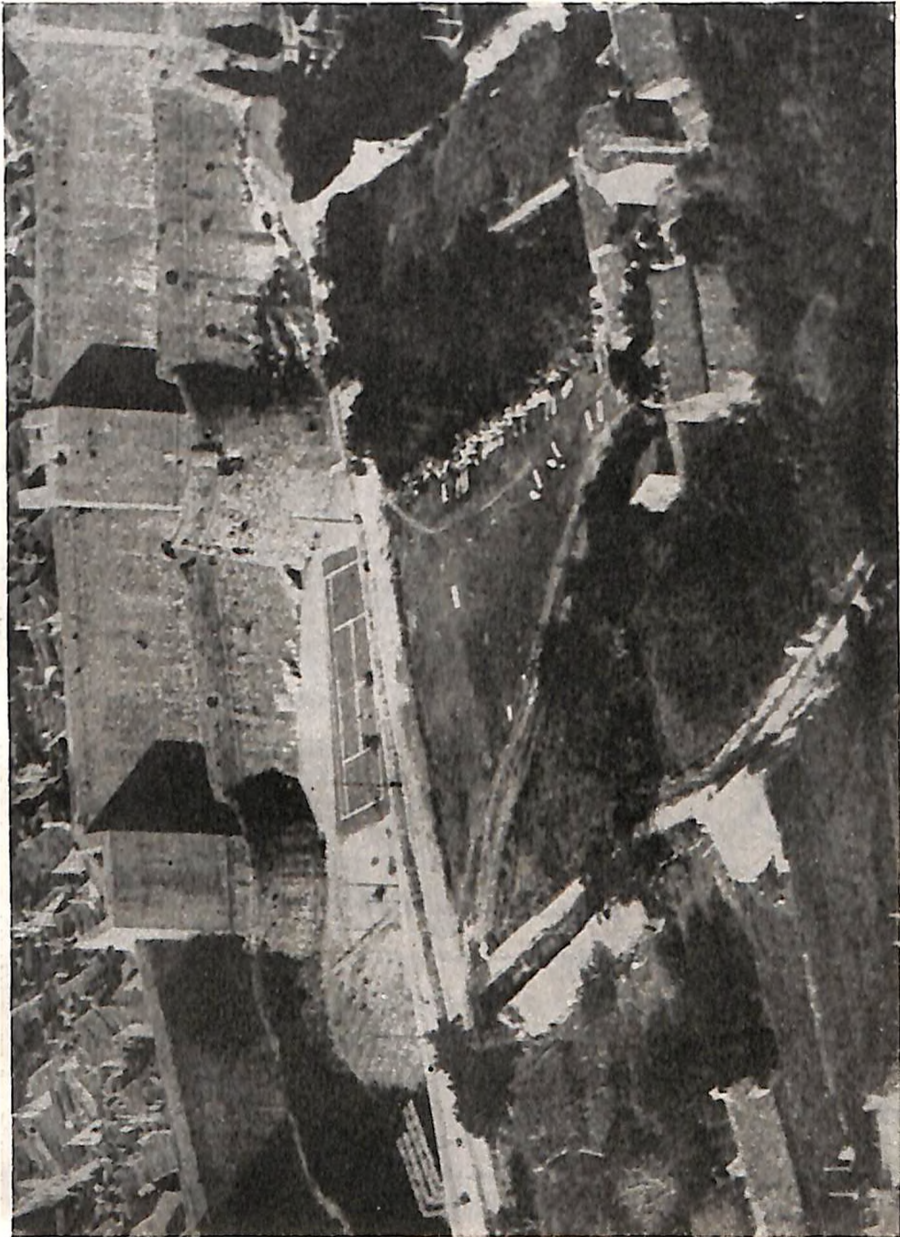
Naslovna strana djela S. Oefa i A. Koena, 1657 g.

Dubrovnik — Placa (treća nalijevo je Žudioska ulica — geto)

Žudioska ulica

Staro jevrejsko groblje («Žužemberški grebi»), oko 1900 g.

V 5947 - 475 Nov 24 1687

Se propone si se devea quedar y haver despues de
haver servido un habio y salmas salalario un
obligo de oneruar puntualmente la parte xxviii
de todas las
Ballas notada nel Libro de las resoluciones
Joaque Pappo Parnas =

^{ditto}
Se propone que ningun haver pueda descendi
en ni descender en ningun tiempo lo descendi
sobre el C^{o} xxviii en pena de ducados 500 a
quien contraxiere - si se propone
no se lo queda non queda - Joaque Pappo Parnas =

Se propone si se devea hacer una tabla
de todas las
Ballas de
Ballas de
Ballas de
de no - Joaque Pappo Parnas =

^{de los}
Se propone si se devea dar al mordero de
Tolentino un ducado de premio de haber
con el Duodlo facto agra
de las 6 de
de no - Joaque Pappo Parnas =

Prva strana zapisnika jevrejske općine u Dubrovniku, 1687 g.

Ispravci

Strana	22	redak	19	odozdo	<i>XV</i>	treba	<i>XIV</i>
"	64	"	13	"		ne	treba se
"	86	"	13	"		<i>Dubrovniku . . .</i>	<i>bila treba Dubrovnika na putu iz Levanta. Od ovoga je bila izuzeta</i>
"	88	"	1	"		<i>50</i>	treba <i>30</i>
"	90	"	17	"		<i>se Jevrejima</i>	treba se s <i>Jevrejima</i>
"	98	"	11	odozdo		<i>Krvi</i>	treba <i>Kivi</i>
"	103	"	17	"		<i>ricu . . . jednoga</i>	treba <i>marša 1662 god., dubrovačka je vlada oslobodila krivice sedmori-</i>
"	140	"	1	"		<i>32</i>	treba <i>70</i>
"	237	"	7	odozgo		<i>Amel</i>	treba <i>Aniel</i>
"	254	"	1	odozdo		<i>309</i>	treba <i>307-308</i>
"	280	"	10	odozgo		<i>odakle</i>	treba <i>odafle</i>
"	300	"	13	odozdo		<i>preko</i>	treba <i>skoro</i>
"	343	"	12	"		<i>sestriću</i>	treba <i>unuku</i>
"	362	"	19	"		<i>luku</i>	treba <i>luci</i>
"	393	"	10-11	odozgo		<i>odgo- vorio</i>	treba <i>odgo- vori o</i>
"	399	"	6	"		<i>sa</i>	treba <i>za</i>
"	400	"	12	odozdo		<i>državao</i>	treba <i>održavao</i>

SADRŽAJ

PREDGOVOR	Strana 5
-----------	-------------

I

DUBROVAČKA JEVREJSKA ZAJEDNICA

1 Prvi Jevreji u Dubrovniku u XIV stolj.	9
2 Dubrovački Jevreji tokom XV stolj.	20
3 Dolazak iz Španije i osnivanje kolonije	36
4 Organizovanje jevrejske općine	64
5 Tursko-kršćanski ratovi 1570—1573 god. i Jevreji	77
6 Jevreji od polovine XVI stoljeća do 1667 god.	86

II

PROCESI I PROGONI

1 Navodno ritualno umorstvo 1502 god.	108
2 Izak Ješurum	119

III

TRGOVINA

1 Ekonomski rad Jevreja polovinom XVI stolj.	137
2 Nagli procvat trgovine 1570—1573	148
3 Organizovanje stalne jevrejske trgovine 1580—1622	160
4 Carinski propisi 1630—1650	181
5 Ekonomska aktivnost Jevreja 1630—1667	191
6 Sarajevo	202
7 Sofija	215
8 Jevrejski brodovlasnici i zanatlije	225
9 Zapreke trgovini	232

	IV	
LIJEČNICI		241

V
ISTAKNUTE LIČNOSTI

1 Amatus Lusitanus		275
2 Didak Pir		298
3 Grasija Mendez		315
4 Salamun Oef		326
5 Aron Koen		329

	VI	
JEVREJI I OSLOBAĐANJE ROBLJA		347

	VII	
JEVREJI KAO DUBROVAČKI KONZULI		359

	VIII	
PRIVATA		365
1 Geto		368
2 Sukobi		377
3 Vjenčanja		386
4 Testamenti		391

	IX	
ZNACENJE DUBROVAČKIH JEVREJA		397

	X	
BILJEŠKE		411

	XI	
RESUMÉ		439

	XII	
INDEKSI		
Popis osoba, mjesta, i stvari		461

	XIII	
SLIKE		493

	XIV	
ISPRAVCI		519

